

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

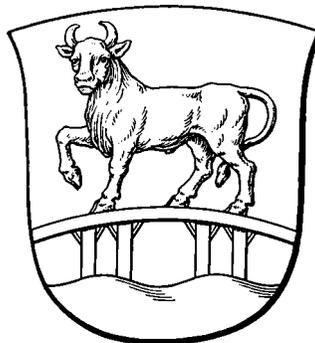
RØDOVRE 1901-1976

RØDOVRE KOMMUNE 1901-1976

RØDOVRE 1901-1976

X

Af

Michael Broch

Christian Wichmann Matthiessen

Sigurd Rambusch

Annette Vasström

Redigeret af Sigurd Rambusch

RØDOVRE KOMMUNE 1978

Sat og trykt med Intertype Baskerville
i Krohns Bogtrykkeri, København.
Papir: Kunsttryk 252, 140 g,
fra De forenede Papirfabrikker.
Klicheerne er fremstillet af Tutein & Koch.
Indbinding ved Jakob Baden.
© Rødovre Kommune og forfatterne.

ISBN 87-87526-08-5

Bindets forside
Øverst udsigten fra Damhusengen
over de åbne marker mod Rødovre Kirke 1947.
Nederst rådhuset opført 1956 efter tegning
af Arne Jacobsen og Gudrun Lauesens
»Hereford-ungtyr« opstillet 1977.
Foto: Rødovre Billed Central.

**LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND
BIBLIOTEKET**

FORORD

I juni 1975 overdrog Rødovre kommune fire forfattere at skrive en bog om kommunen fra den blev selvstændig 1. januar 1901 til 1976. Bogen skulle være »videnskabeligt forsvarlig« og »forståelig for interesserede læsere uden særlige forudsætninger«. Den skulle være færdig inden 1. april 1978.

Forfatterne er *Michael Broch*, medlem af Rødovre kommunalbestyrelse og tidligere arkivar i Hvidovre kommune, geografen, universitetslektor *Christian Wichmann Matthiessen*, etnologen *Annette Vasström* og undertegnede, som er historiker og overarkivar i Rigsarkivet.

Vi takker kommunen for opgaven, for frie hænder til at skrive og for god støtte under arbejdet. En særlig tak skal rettes til stadsbibliotekar *Lis Lindegård* og personalet i Rødovre lokalhistoriske Samling på Hovedbiblioteket. Samlingen har været til stor nytte for os, men tit ønskede vi, at den havde været langt større, så vi ikke skulle have brugt så mange kræfter på at indsamle elementære oplysninger. Vi takker fhv. borgmester *Gustav Jensen*, der beredvilligt stillede sin store viden til rådighed for os. Vi har mødt megen hjælpsomhed hos myndigheder, foreninger og private, og takkelisten omfatter over 150 navne.

På grund af svigtende helbred hos Michael Broch er kapitlerne om politik og forvaltning blevet mindre omfattende, end vi ønskede. Emnerne *stednavne* og *besættelsestid* har vi ladet ligge, fordi Rødovre lokalhistoriske Samfund vil udgive skrifter om dem.

Vi har sparet på store ord om ledende personer. Alligevel fremgår det af bogen, at Rødovres udbygning ikke kun skyldes tiden og upersonlige kræfter, men også de mange mennesker, som hver på deres plads – i politik, i embeder, i foreninger og i deres daglige virke – har båret ansvar og truffet beslutninger.

Det moderne Rødovre er deres værk, og bogen skal medvirke til, at de ikke bliver glemte. Vi håber, at den også vil styrke den voksende interesse for Rødovres udvikling.

Rødovre, 12. januar 1978

Sigurd Rambusch

redaktør

FOR OPLYSNINGER OG HJÆLP TAKKER FORFATTERNE

Skoleinspektør Jørgen Ahlquist, overtopograf E. Sloth Arentzen, rengøringsassistent Iris Andersen, bokskontrollør Hans Andersson, fru Ulla Andersson, sporvejsfunktionær Hartvig Becker, ingeniør Erik Berthelsen, fru Alice Borgen, grosserer Claus Borgen, borgmester Kaj Burchardt, Ballerup, fhv. kontorchef L. H. Christensen, fhv. jernbanefunktionær P. E. Christensen, vicedirektør Richard Christensen, formand for Rødovre Folke- og Invalidepensionistforening Anna Clausen, fuldmægtig Poul Clausen, Dansk Almennyttigt Boligselskab, borgmester E. Dahl-Nielsen, fhv. parketlægger Niels Dorph-Petersen, kontorchef Aage Egan, postbestyrer Ingrid Erichsen, billedhugger Olfert Erichsen.

Rektor Niels Ferlov, fru Ruth Fløistrup, stadsingeniør Niels Fosdal, ledende skolepsykolog Gunni Frandsen, skoledirektør H. E. Frank-Hansen, grosserer Axel Frederiksen, postmester Vagn Frederiksen, anlægsgartner Einar Friis, Kbh., fhv. kommunalbestyrelsesmedlem Aasta Gam, Geografisk Institut, Kbh. Universitet, biografdirektør Hans Gjerløv, fhv. kontorchef H. Graessler, dameskrædderinde Alice Gunnarsson, res. kapellan Kai-Ole Gustav, bibliotekar Jens-Erik Gøtterup, regnskabschef Kai Hamann, elektroinstallatør Benth Hammer, fhv. handelsgartner Axel Hansen, sekretær Inge Hansen, Kbh. Universitet, sognepræst J. Højgaard Hansen, fru Karen Constantin Hansen, bogholder Poul Hoffmeyer, Hvidovre, Hovedstadsrådets planlægningsafd., Kbh., fru Inger Marie Høg, bibliotekar Steffen Høgh.

Institut for Centerplanlægning, Kbh., fru Ella Jensen, civilingeniør Erik Briks Jensen, portner Grønlund Arnfelt Jensen, fru Irene Jensen, stud. scient. Ivan Jensen, Kbh. Universitet, universitetslektor Kristen Marius Jensen, Kbh. Universitet, fru Lilly Jensen, fhv. murerarbejdsmand Marinus Jensen, universitetslektor Ruth Helkiær Jensen, Kbh. Universitet, ungdomsklubleder Wagn B. Jensen, ejendomsinspektør Axel Jensson, civilingeniør Niels Koldborg Jepsen, ingeniør K. E. Josephsen, fhv. biblioteksassistent Dagmar Jursted, stud. scient. Lise Just, Kbh. Universitet, viceborgmester Christian Helmer Jørgensen, fru Esther V. Jørgensen, provst Johan Bønnelycke Jørgensen, fhv. handelsgartner Tage Røn Jørgensen.

Ejendomsmægler Viggo Kettegaard, redaktør Knud Kjeldahl, gartner A. Knudsen, kommunaldirektør Bertel Knudsen, ingeniør J. Raun Kristensen, Vestvoldens Venner, fhv. skoledirektør Tage Kruse, Landsarkivet for Sjælland, overtandlæge Johan Lange, teknisk assistent Birgit Langwagen, ekspeditrice Anny Holm Larsen, formand for husmoderforeningen Else Larsen, politiassistent Frode Nykjær Larsen, fuldmægtig Iwan Lyhne-Nielsen, fru Lizzi Søndergaard Larsen, salgschef Verner Larsen, stadsarkitekt Børge T. Lorentzen, typograf Benny Lund, afdelingsbibliotekar Jette Lundhøj.

Direktør Vagn Madsen, stud. mag. Per Malmberg, ingeniør P. Mikkelsen, bibliotekar Eigil Malmer, bogbindermester Eric Müller, fru Inge Møller, universitetslektor Henning Mørch, Kbh. Universitet, mag. art. Anders Nielsen, National-

museets Etnologiske Undersøgelser, fhv. bogtrykker Axel Nielsen, regnskabschef E. Schade Nielsen, overlærer Henning Nielsen, stud. scient. Tom Nielsen, Kbh. Universitet, præst John M. Nielson, maskinarbejder Mogens Fly Olesen, Kbh., stadsdyrlæge Harald Olsen, snedkermester H. Nymann Olsen, typograf Mogens Sigvard Olsen, redaktør Paul Anker Olsen, forstander Henning Pedersen, fhv. karetmager Antonius Petersen, økonoma Maren Petersen, redaktør J. P. J. Petersen, rektor J. Egedal Poulsen, fhv. kommunalbestyrelsesmedlem Jens Poulsen, universitetslektor Knud Prange, Kbh. Universitet.

Arkitekt Børge Rammeskow, Tårnbæk, kontorchef Willy Rasmussen, DAB, arkivassistent Doris Refsager, Rigsarkivet, kontorchef Asger Røngren, DAB, fhv. politikommissær Viggo Sletten, ingeniør Chr. Stadpris, Stadsarkivet, Kbh., Stadsingeniørens direktorat, Kbh., Stadskonduktørens direktorat, Kbh., bibliotekar Hjejil Resen Steenstrup, Kbh., direktør Svend Stefansen, bogholder Inger Stenspil, forstander Flemming Sterregaard, værkfører Jørgen Stilling, Kbh., overassistent Arne Strunø, fru Aase Søjnæs, fru Vibeke Søjnæs, fru Gerda Sørensen, kontrollør Kristian Sørensen, forbundsformand Sofie Sørensen, fhv. arbejdsmand Søren Sørensen, vicevært Thorkild Sørensen.

Fhv. rådmand Peder Tang, typograf Mogens Tellgren, fritidsinspektør Knud Terney, toldinspektør Claus Thomsen, værkfører Ragnvald Thunestvedt, fhv. overlærer Gunnar Toftdal, stud. mag. Inger Tolstrup, Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, ekspeditionssekretær G. Truelsen, teknisk tegner Jørgen Ulrich, advokat E. Wassard, Vestvoldens Venner, metalsliber Hagbarth Wessmann, fru Karen Wessmann, kommunalbestyrelsesmedlem Leif Wollenberg.

FOTOGRAFER

Thorkild Balslev, Hjørring, politiassistent Ole Due, Elfelt, billedhugger Olfert Erichsen, politiassistent Kai Flintø, Erik Hansen, rangerformand Svend Hansen, købmand Kaj Jacobsen, Sylvest Jensen, Jens Jungersen, Leif Kristensen, lærer K. J. Lyngø, bibliotekar Eigil Malmer, universitetslektor Christian Wichmann Matthiessen, Kurt Nielsen, Søren Poulsen, Peter Præstrud, arkitekt Marta Rambusch, Rødovre Billed Central, Strüwing Reklamefoto, Hans Strømsvik.

INDHOLD

FOR OPLYSNINGER OG HJÆLP TAKKER FORFATTERNE	5
1. BAGGRUNDEN FOR SELVSTÆNDIGHEDEN	11
<i>Af Sigurd Rambusch</i>	
2. STORKØBENHAVNS STRUKTUR	14
<i>Af Christian Wichmann Matthiessen</i>	
Naturlandskabet 14. De fredede områder 15. Kulturlandskabets udvikling 15. Bosætning og befolkning 17. Erhvervsudvikling 19. Trafik 21.	
3. PLANLÆGNING I STORKØBENHAVN	23
<i>Af Christian Wichmann Matthiessen</i>	
Begyndende planlægning 23. Fingerplanen 25. Principskitsen 27. Region- planen 29. Byudviklingen efter 1949. Den styrende vækst 31.	
4. DE GAMLE VILLAKVARTERER	34
<i>Af Christian Wichmann Matthiessen</i>	
De lacourske udstykninger 35. Kålormen 37. Nørregården 37. Nygård og Grøndalslund 39. Andre udstykninger 40.	
5. RÆKKE- OG ETAGEHUSE	43
<i>Af Christian Wichmann Matthiessen</i>	
Udformningen af kommunens byggepolitik efter 2. verdenskrig 45. Række- huskvartererne 49. Etagehusene 52. Lejlighedernes størrelse og udstyr 57.	
6. CENTERUDVIKLINGEN OG SERVICEFORSYNINGEN	60
<i>Af Christian Wichmann Matthiessen</i>	
Udviklingen indtil 1925 61. Det store spring fremad 62. Privat service i stagnation – offentlig service i vækst 63. Centerproblemer 65. Rødovre Cen- trum 69. Den seneste udvikling 74.	
7. FRA SOVEBY TIL INDUSTRIALISERET FORSTAD	79
<i>Af Christian Wichmann Matthiessen</i>	
Kildematerialet 79. Offentlige dispositioner 82. 1958, et øjebliksbillede 82. Den voldsomme industrielle vækst. Islevdalvej. Egegårdsvej 84. Situationen 1970 88. Udviklingen efter den voldsomme vækst 89. Arbejdskraften 1970 90.	
8. BEFOLKNINGENS VÆKST	82
<i>Af Christian Wichmann Matthiessen</i>	
Fødsler og dødsfald 95. Flytninger 97. Befolkningens fordeling 100. Alders- struktur 103. Erhvervsfordeling 104. Hovedstadsregionens erhvervsfordeling og Rødovreborgernes arbejdspladser 1970 107. Landbrugserhverv m. m. 108. De forarbejdende erhverv 108. De tjenstydende erhverv 109.	

9. AREALUDVIKLINGEN	111
<i>Af Christian Wichmann Matthiessen</i>	
Dyrkningsmønsteret ved århundredskiftet 111. Udviklingen i arealbenyttelse 114. Grundværdierne 118.	
10. DEN POLITISKE UDVIKLING	120
<i>Af Michael Broch</i>	
Grundlaget for kommunens styrelse 120. Det der gik forud 120. Hovedstads-kommissionen 120. Gentofte-status 121. Hovedstadsrådet 121. Københavns amtskommune 122. Kommunernes samarbejde 122. De folkevalgte 123. Vælgerforeninger 133. Den socialdemokratiske vælgerforening 133. Den kon-servative vælgerforening 135. Kommunisterne 136. Det radikale Venstre 137. Retsforbundet 138. Venstre 139. Socialistisk Folkeparti 139. Fremskridtspar-tiet 140. Den tværpolitiske liste Et nyt Rødovre 140. Rødovre i landspolitik 141.	
11. DEN KOMMUNALE FORVALTNING	142
<i>Af Michael Broch</i>	
Rådhuset 142. Personalet 144. Rødovre kommunes økonomiske udvikling 147. Areal og grundværdier 149. Kommuneskattens anvendelse 1977 150. Teknisk Forvaltning 151. Brandvæsen 151. Veje 151. Gadebelysning 152. Kloakker 153. Renovation 155. Vandforsyning 156. Elektricitetsforsyning 159. Gasforsyning 159. Bygningsvæsen 160. Forsørgelsesvæsen 160. Sociale institutioner 162.	
12. LANDBRUG, GARTNERI OG HANDEL	164
<i>Af Annette Vasström</i>	
Landbrug 164. Sociale forhold 164. Gårde og huse 164. Mælkeforpagtere 166. En gård i tyverne 168. Gartneri 170. Hverdagslivet på et gartneri 173. Udvikling og afvikling 173. Handel 174. Købmænd og håndværkere 174. Specialbutikker vokser frem 176. Supermarkedet 178. Rødovre Centrum 178.	
13. SØTORP – RØDOVRES FØRSTE VILLABY	181
<i>Af Annette Vasström</i>	
Arbejderboliger 182. Typograferne og fremtiden 182. Foreningens blivende hjemsted – Rødovre 184. Nybyggerne og sognerådet 185. Indre vanskelig-heder 187. Nybyggerne bliver grundejere 187. De nye Rødovreborgere 188. Søtorps beboere i dag 190. Villaernes indretning og anvendelse 192. Loftet 192. Stuerne 193. Køkkenet 195. Ændringer 195. At bo på landet 196. Egne produkter 196. Hjælp til selvhjælp 197. Husholdningen i dag 198. Familieliv og fritid 199. Børnenes leg 200. Omgangslivet i Søtorp 201.	
14. NYBYGGERE I ISLEV	203
<i>Af Annette Vasström</i>	
Udstykningen 203. Den første bebyggelse 204. »Kludestrup« 205. Bolig-miljøet før og nu 206. Energikilder før og nu 209. »Klunsere« og villaejere 209. Beboere i dag 210. »Rødovres stedbørn« 211. »Vi har altid holdt os for os selv« 214. Familieliv og fritid 215. Nyttet have og fritidshave 216. Trivsel trods alt 217.	

15. KOLLEKTIVBYEN CARLSRO – EN BY I BYEN	219
<i>Af Annette Vasström</i>	
Et eksperiment 219. Et kollektiv tager form 219. En haveby 220. »Man ville bare ha' et sted at bo« 221. De nuværende beboere 223. Boligmiljøet i rækkehusene 224. »Danmarks længste hus« 226. Kollektivbyen 227. Beboerrestauranten 228. Selskabslokaler og beboerhotel 230. Fællesvaskeri og anden service 230. Portnerskranken 231. Lokalt selvstyre 232. Beboerbladet 233. Rammer at udfylde 234. Barn i Carlsro 235. De ældre 237. »Som at bo i en provinsby« 237.	
16. MILESTEDET – HØJHUSBYEN SYD FOR ROSKILDEVEJ	239
<i>Af Annette Vasström</i>	
Grundene før bebyggelsen 239. Planlægningen 239. Bebyggelsens udformning 240. Et moderne forstadsmiljø 243. Legeplads og medborgerhus 244. Boligmiljøet 245. »Det er lykken at få et værelse mere« 247. »Sølvbryllups-kvarteret« 248. De første indflyttere 250. Isolation eller nabokontakt 251. Familieliv og fritid 254. Slægt og venner 256.	
17. KOLONIHAVER	258
<i>Af Annette Vasström</i>	
Forskellige haveformer 259. Havekolonier i Rødovre 259. Havefolket 260. Kolonihaveforbundets Højskole 262.	
18. STATENS OG AMTETS INSTITUTIONER I RØDOVRE	263
<i>Af Sigurd Rambusch</i>	
Vestvolden 263. Retsvæsen og politi 265. Postvæsenet 265. Kollektiv trafik 267. Ungdomshjemmet Prøven, nu Ungdomspensionen Espevang 269. Barnets Hus 269. Ungdomsbyen og Statens pædagogiske Forsøgscenter 270. Seminarium og gymnasium 271. Amtets plejehjem og klinikker 271.	
19. DE KULTURELLE INSTITUTIONER	273
<i>Af Sigurd Rambusch</i>	
Kirkelige forhold 273. Skoler og undervisning 279. Biblioteker 293. Lokalaviser 298. Forlystelseslivet 299.	
20. FORENINGER	303
<i>Af Sigurd Rambusch</i>	
Foreningslivet 303. Rødovre Sygekasse 304. Idrætten 307. Grundejerforeninger 316. Lejerforeninger 317. Handelsforeningen 317. Håndværkerforeningen 319. Industriforeningen 320. Husmoderforeningen 320. Arbejdernes Radio- og Fjernsynsklub 321. Sønderjydsk Forening for Rødovre og Hvidovre 321. Nordisk samarbejde 322. Hjemmeværnet 322. Forskellige foreninger 323. Rødovre frivillige Korps 324. Elite-Klubben 324. Børne- og ungdomskorps 325. Rødovre Teater- og Kulturforening 326. Rødovre lokalhistoriske Samfund. Foreningslivets krise 328. Kunstnere og forfattere 331.	
HENVISNINGER	332
NAVNEREGISTER	341
KORT	349

I. BAGGRUNDEN FOR SELVSTÆNDIGHEDEN

København har været den vigtigste faktor i Rødovres historie siden 1901, og det var også København, der spillede hovedrollen i den udvikling, der førte til, at Rødovre blev en selvstændig kommune i 1901.

Rødovre sogn blev til som kirkelig administrativ enhed omkring 1200. Efter at kirken var blevet ødelagt under svenskekrigene 1657–1660, blev sognet i 1671 annex til Brønshøj sogn. De to sogne kom til at høre sammen i 230 år i både gejstlig og verdslig henseende, og efter 1901 havde de i endnu 8 år samme præst.

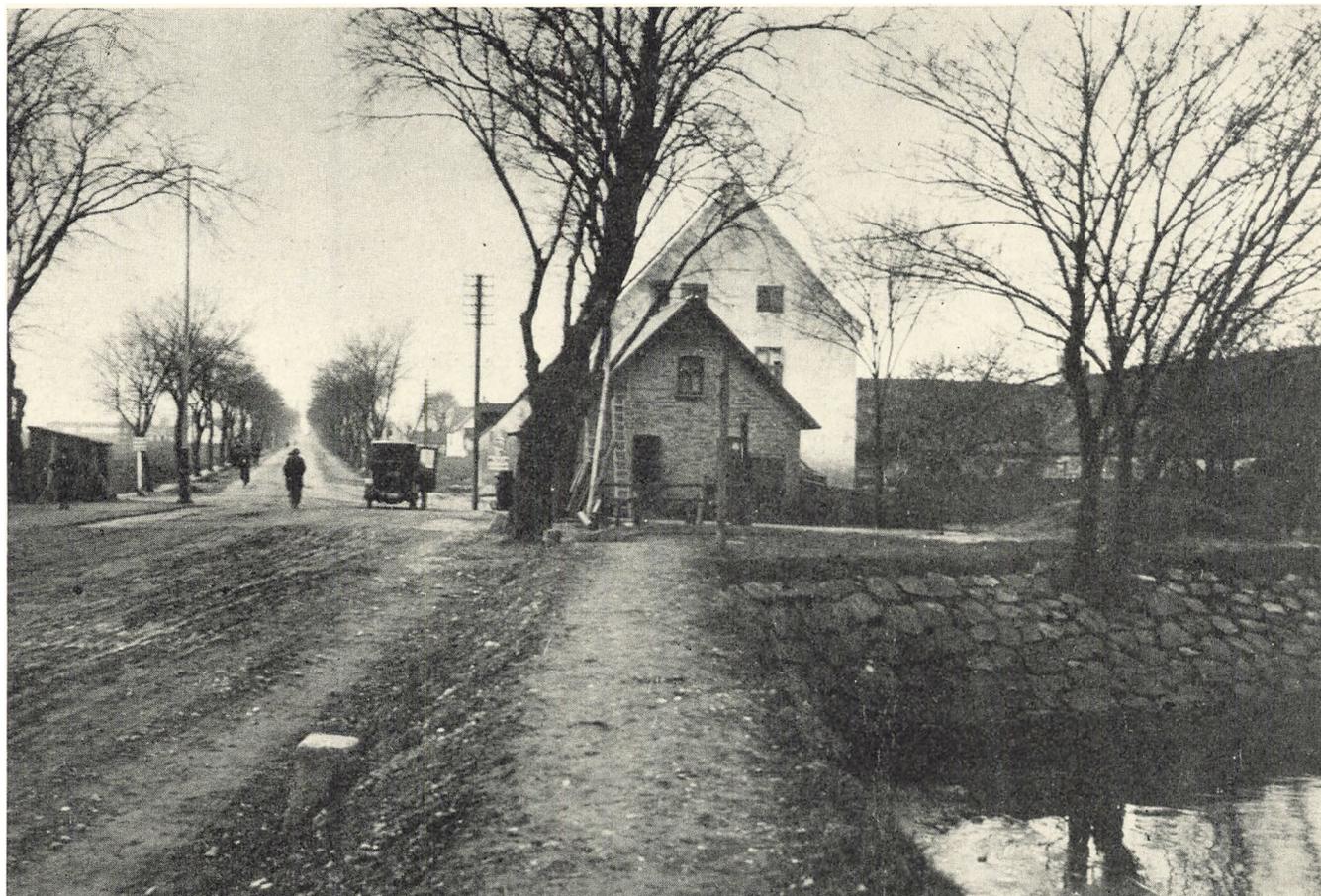
Uden for købstæderne eksisterede der ikke noget kommunalt selvstyre i Danmark før det 19. århundrede; herredsfogden/birkedommeren og især sognepræsten repræsenterede myndighederne. Efter 1803 udviklede der sig et begrænset selvstyre i fattigsager, og en halv snes år senere kom skolesagerne til. Ved lovgivning i 1841 oprettedes der amtsråd og sogneforstanderskaber. Brønshøj og Rødovre havde et fælles sogneforstanderskab, fra 1868 et fælles sogneråd.

Indtil 1870'erne var der ro i forholdet mellem de to sogne. De var ellers meget forskellige: Brønshøj havde i 1870 1990 ha og 3277 indbyggere, der boede ret koncentreret i byerne Brønshøj, Utterslev, Vanløse, Husum og Emdrup, og beboerne ernærede sig ikke kun ved landbrug, men også ved tørveproduktion og stenslagning. Rødovre havde 1137 ha og 690 indbyggere, der boede i den lille by Rødovre og den spredte bebyggelse på Islev Mark; deres eneste næringsvej var landbrug.

København bragte uro ind i den århundredgamle forbindelse, og efter et par årtier endte det med skilsmisse: Brønshøj blev indlemmet i København, og Rødovre blev selvstændigt. Fra omkring 1870 steg Københavns indbyggertal rask. Det var først og fremmest industrien, der voksede – uden at stat og kommune regulerede væksten af sociale hensyn. Handel og skibsfart fulgte med, men det var industrien, der tiltrak arbejdskraft i store tal og gjorde København til en storby. Indbyggertallet fordobledes fra 181.000 i 1870 til 361.000 i 1900. Væksten skyldtes hovedsagelig indvandring, det var først fra 1890'erne, at fødselsoverskuddet fik betydning. Nye fabrikker skød op overalt, og arbejderboliger blev opført i rask tempo og i ringe kvalitet. Brokvartererne i København blev udbygget, og snart begyndte fabriks- og boligbyggeri uden for den overbefolkede hovedstad.

En del af Brønshøj kom tidligt med i denne udvikling, idet der på Utterslev Mark blev opført fabrikker og arbejderboliger, og snart meldte der sig et behov for vandforsyning, kloakker, gader og gadebelysning. Brønshøj-Rødovre sogneråd bevilgede midler hertil, men bønderne og de få velhavende borgere, der sad i sognerådet, gjorde det sent og nødtigt, de var ikke glade for deres nye sognefæller. Brønshøjs indbyggertal blev tredoblet fra de 3277 i 1870 til næsten 10.000 i 1901, mens Rødovre kun voksede ganske lidt og i 1901 talte 716 sjæle.

De landlige dele af Brønshøj-Rødovre udvikledes ikke, men arbejderne på Utterslev Mark meldte sig med nye krav til kommunens kasse. Deres børn skulle

have skolegang, og selv skulle de efter lovgivning fra 1891 og 1892 have hjælp, når de blev gamle og syge.

I 1883 og 1895 anmodede de skattepligtige beboere i Rødovre og Islev Københavns amtsråd om at måtte blive skilt fra Brønshøj. Argumenterne var hver gang de samme: De to sogne var ved at vokse fra hinanden, og Rødovre havde ingen interesse i at betale udgifter til en hastigt voksende arbejderbefolkning. Begge gange tilbød man en gradvis afvikling af forbindelsen. Amtsrådet sendte andragenderne til høring i sognerådet, og her var Brønshøjs repræsentanter i flertal, så svarene blev negative, og amtsrådet afviste andragenderne. Grunden var, at Brønshøj af økonomiske grunde ikke ønskede adskillelse.

Alle gode gange er tre. I 1898 fremsatte Rødovreborgerne igen deres anmodning, og denne gang kunne amtsrådet svare, at der netop var rejst krav om, at Brønshøj blev indlemmet i København. Det var København, der havde rejst kravet, og indenrigsministeren tog det til sig og forelagde et lovforslag. Rigsdagen stillede sig positivt, og ved lov af 3. april 1900 blev det bestemt, at hvis København og Brønshøj-Rødovre kunne enes om, at Brønshøj skulle indlemmes i København, kunne dette ske ved kongelig resolution. De var forlængst enige, så Christian 9.s resolution faldt allerede 17. april.

En tilsvarende udvikling fandt sted to andre steder i Københavns omegn. Samtidig med Rødovre blev Hvidovre selvstændigt, det skete ved at Vigerslev og Valby blev indlemmet i København. Et år senere indlemmedes Sundby. Indlem-

I 1914 var der endnu meget landligt omkring Damhuskroen. Til højre ses et hjørne af Damhussøen og dæmningen mellem søen og vejen. Midt i billedet først »Bomhuset«, bag det hovedbygningen og rejsestalden og i haven »Laden« og andre bygninger. Roskildevej var en grusvej med træer på begge sider, færdselen var svag og bebyggelsen spredt.

Sådan tager indkørslen til Rødovre sig ud i dag, når man kommer fra København. Damhuskroen er den eneste bygning fra ældre tid. Roskildevej er en firesporet asfalteret vej med midterrabat og cykelstier. Med HT's busser er Rødovre blevet inddraget i Hovedstadsområdets trafiksystem.

melserne 1901–1902 betød en tredobling af Københavns areal, fra 2350 ha til 7000 ha, og de blev de hidtil sidste store arealindlemmelser i hovedstaden.

Befolkningstallet i København og Frederiksberg blev ved med at stige, og selv om der nu var arealer til byggeri, fortsatte udflytningen til forstæderne. For Rødovres vedkommende lød startskuddet allerede i 1902, da byggeforeningen Fremtiden købte jord til den bebyggelse, der skulle blive til Søtorpkvarteret. Siden er Rødovre blevet stadig mere integreret i Storkøbenhavn og samtidig mere selvstændigt, mere selvforsynende med varer og service. Det er den historie, bogen vil fortælle.

I 1950 nåede København og Frederiksberg deres højeste befolkningstal. Året efter begyndte den nedgang, der stadig varer ved. Rødovre oplevede i de følgende år sin største vækst, hvor kommunen for alvor mistede sit landlige præg og blev en del af storbyen. Fra 1968 begyndte også Rødovres befolkningstal at dale, befolkningen flyttede fra de indre kommuner længere ud mod nord, vest og syd (1).

2. STORKØBENHAVNS STRUKTUR

NATURLANDSKABET

Dybgrundens faste bjergarter ligger højt i Nordøstsjælland, omkring Rødovre fx over havets overflade (1). Dybgrunden er dannet ved aflejringer i et hav, der gennem millioner af år fyldtes med kalkpartikler, ler og slam. Disse aflejringer er sammenkittede til forskellige faste bjergarter.

Under istiden blev dybgrunden dækket af morænelag af forskellig tykkelse. Det nøgne terræn, som er vist på fig. 1, er stærkt afvekslende med højedrag og dale, bakkekuder og sænkninger. Overfladens større former er især dannet under istidens sidste faser, hvor gletcherfremstød og smeltevandets eroderende kræfter har bidraget til udformningen.

Isen medførte sten, grus, sand og ler, som ved afsmeltningen kom til at udgøre overfladens morænelag. På Københavnsegnen stødte to store gletschertunger frem og dannede randmoræner – de store bakkedrag. Dernæst smeltede isen bort og efterlod fladere bundmoræner af den slags, der nu præger Vestegnen. Her har gletscherbevægelserne slebet dybgrundens overflade glat, og de øverste lag består af de materialer, der frigjordes ved ismeltingen. Morænen er tynd, og den er lerrig som alle morænesletter. »Heden« dækker et stort område mellem Køge, Roskilde og Damhussøen. Navnet er misvisende, denne svagt bølgende, frugtbare

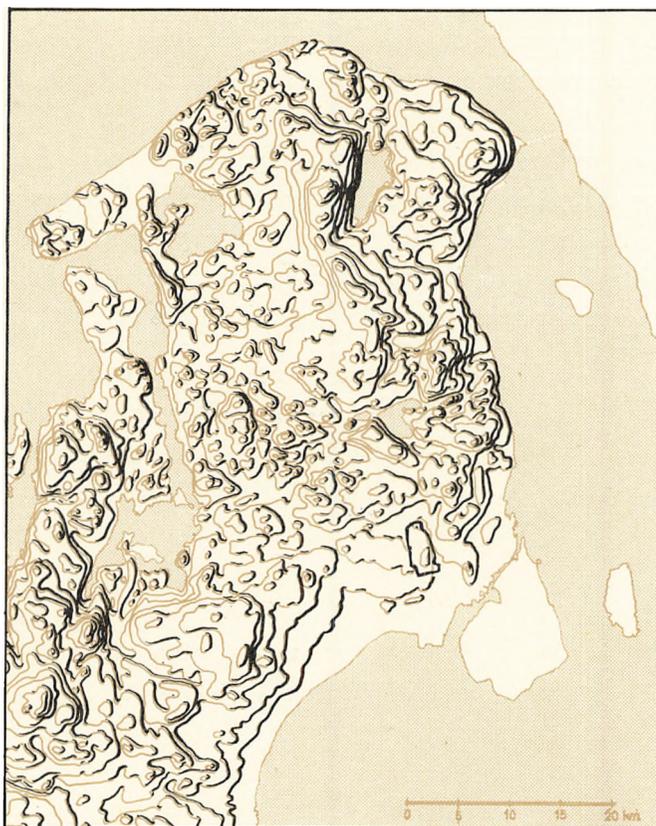

Fig. 1. Nordøst-sjælland, det nøgne terræn. Terrænet er beskrevet på grundlag af et kort, der viser 10 meters højdekurver. Kurvernes forløb er fremhævet ved at skygge alle østvendte kurver. Illustrationsformen svarer til det billede, der ville fremstå, hvis en terrænmodel af regionen blev belyst af en stærk lampe placeret til venstre (vest) for modellen. Rødovres omrids indlagt. Kilde: Egnspanrådet (1971): Regionplan-

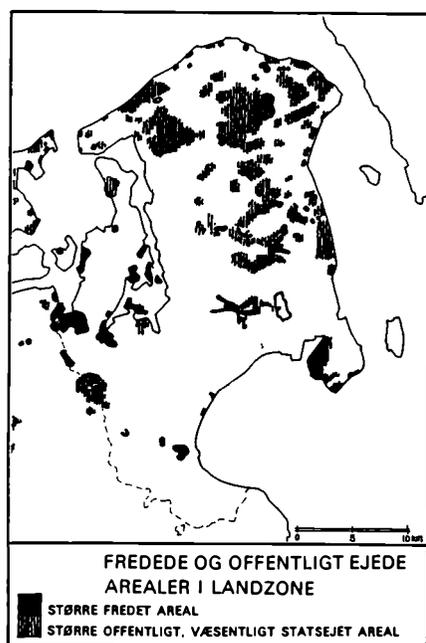

Fig. 2. De rekreative muligheder i Hovedstadsregionen.
Kilde: Egnspanrådet (1971):
Regionplanlægning 1970–85.
Forudsætninger. Figur Bl. 13.2.
Rødovres omrids indlagt.

lægning 1970–85.
Forudsætninger.
Bearbejdet udsnit af
fig. Bl. 2.1.

slette har intet tilfælles med Jyllands sandede, lyngklædte heder. Den jævne overflade har muliggjort snorlige trafiklinier, som fx hovedvej 1 fra Damhussøen til Roskilde. Den lerede jord er frugtbar, således at jordbruget i området hører til landets givtigste. Siden istiden er landskabets former blevet noget udjævnet, først ved arktisk jordflydning lige efter isens smeltning, dernæst har almindelig jordkrybning bidraget til udjævning af de stejlere skrånninger, og endelig har århundreders jordbehandling jævnet de fladere områder.

DE FREDEDE OMRÅDER

Fordelingen af større naturfredninger omkring København hænger nøje sammen med landskabsudviklingen, se fig. 2. De steder, hvor randmoræner og tunneldale giver landskabet afveksling og dramatik, har virket attraktive. Derfor er disse landskaber blevet udlagt som rekreative områder og er blevet fredet. Disse områders jordbund er desuden ofte sand- og grusholdig, hvilket har betydet nogle indgreb i form af råstofudvinding. Det har dog også betydet, at fredningen har kunnet gennemføres uden konflikter med jordbrugsinteresser, fordi områderne oftest var skovbevoksede.

De store naturfredninger på Københavnsegnen findes da også mod nord, især i forbindelse med de store dalsystemer omkring Mølleåen og Furesøen.

Anderledes på den flade vestegn. Her har såvel økonomiske interesser – det gode jordbrug – som landskabets karakter af flad slette betydet, at kun få fredninger er gennemført. Kun Vestskovens nye fredninger bryder billedet, og dens dimensioner svarer slet ikke til de udstrakte fredede områder i Nordsjælland. Fredningen af Vestskoven er desuden gennemført som en egnspanlægningsforanstaltning – for at sikre grønne kiler, se side 27 og ikke for at bevare et naturskønt område. Vestskoven ligger i kontakt med Rødovre kommune ved Vestvolden, nord for Hvinginge landsby, og omfatter ca. 1000 hektar i kilen mellem Roskildefingeren og Frederikssundsfingeren. Hele området er undergivet en samlet landskabsplanlægning, som forestås af Statsskovbruget. Udformningen af denne naturpark har dels indebåret betydelige skovplantninger, dels betydet nye former for aktiv landskabsdannelse. Søer er gravet, store bakker er opbygget ved opfyldninger, og landskabet er forsøgt gjort levende ved udsætning af kvæg og ved at give mulighed for forskellig sportsudøvelse. Endelig er det meningen, at der fortsat skal være landbrug imellem dele af Vestskoven (2).

Udover de store landskabsfredninger findes mange mindre naturfredninger, især i forbindelse med vandløb og strandlinier. Endelig er mange af storbyens parker, bl. a. parkbælterne i Rødovre, fredede for bebyggelse.

KULTURLANDSKABETS UDVIKLING

Kulturlandskabets udvikling er beskrevet af Egnspanrådets planlægningsafdeling i et værk, som skal danne grundlag for regionplanlægningen (3). Denne fremstilling er refereret noget forkortet og bearbejdet i det følgende.

I det oprindelige landskab, der udviklede sig efter sidste istid, var skovene dominerende. De første spor af mennesker blev sat for 10.000 år siden, men der gik

over 8000 år, før regionens befolkning for alvor begyndte at præge og omdanne naturlandskabet til det kulturlandskab, vi kender i dag. Indtil befolkningens levevis gradvis ændredes fra overvejende at være baseret på jagt og fiskeri til overvejende landbrug for omkring 2000 år siden, var den helt afhængig af de livsbetingelser, naturlandskabet kunne yde. Omkring 4000 år f.Kr. var der endnu kun ganske få mennesker i landet; de boede i små grupper på bopladser langs kyster og fjorde, hvor der var mulighed for jagt og indsamling af urter, rødder og bær i skoven og til vandsiden for primitivt fiskeri.

Omkring år 1100 var en stor del af regionens urskov ryddet for at give plads for et ekspanderende landbrugssamfund, i hvilket håndværk og handel blot var støtteerhverv. Befolkningen boede i små landsbyer, hvis mønster ud over landskabet afspejlede hovederhvervets ressourcer. Den vigtigste by i regionen var Roskilde med bispesædet, og herfra skabtes et kommunikationsmønster både til lands og til vands. Til vands med udskibningssteder i Roskilde, Helsingør, København og Køge, og til lands med fastlæggelse af de hovedfærdselsårer til København, til Halskov og Kalundborg og sydpå mod Vordingborg, som kendes i dag (se fig. 3).

1700-tallet viser et samfund, i hvilket arbejdsdelingen er blevet et mere væsentligt træk, der manifesterede sig kraftigt i byudviklingen. Handel og håndværk stillede deres egne krav til de i middelalderen etablerede købstæder med hensyn til udvidelse og havnebygning. Fra kun at være støtteerhverv for landbruget udviklede handel og håndværk sig nu selvstændigt og satte deres præg på kulturlandskabet. Statens administration bidrog til, at København, der siden 1536 har været rigets hovedstad, voksede stærkere end købstæderne. Efterhånden som kongemagten blev styrket, og styret centraliseredes, blev København langt den største af byerne på egnen (se fig. 4).

I slutningen af 1700-tallet påbegyndtes de store reformer i landbruget, som så at sige vendte op og ned på alt det, der indtil da havde bestået. Før udskiftningen og ophævelsen af landsbyfællesskabet lå gårdene i en landsby i reglen samlet omkring en fælles gadeplads. Ved udskiftningen ophævedes dyrkningsfællesskabet, og de enkelte gårde fik et samlet jordareal i stedet for spredtliggende markfelter. Mange steder, fx i Brøndbyøster, blev der gennemført en såkaldt stjerneudskiftning, hvorved en del af gårdene blev liggende i landsbyen med jorderne strålende ud som i udsnit af en cirkel.

Udskiftningerne har siden præget landskabsbilledet. Ejendomskellene er ofte blevet beplantet med læhegn, og der er vokset haver op omkring de udflyttede gårde. By- og markveje har mange steder endnu det forløb, der blev fastlagt ved udskiftningen. Udskiftningen af bøndernes jorder ændrede landskabsbilledet væsentligt. Derimod har godserne og herregårdene, fx Islevgaard, i 1700-tallet haft en bevarende indflydelse på store dele af kulturlandskabet, specielt har herremændenes jagtinteresser været medvirkende til at bevare skovområder. I Nordsjælland fører kongernes stort anlagte residensslotte: Kronborg, Fredensborg, Frederiksborg og Hørsholm sig ind i landskabets profil. »Kongevejene« mellem slottene skabte sammen med handelsruter og oplandsveje nye hovedlinier i regionens landevejsnet.

Det tog 700 år for København at nå op på 100.000 indbyggere. Der skulle kun

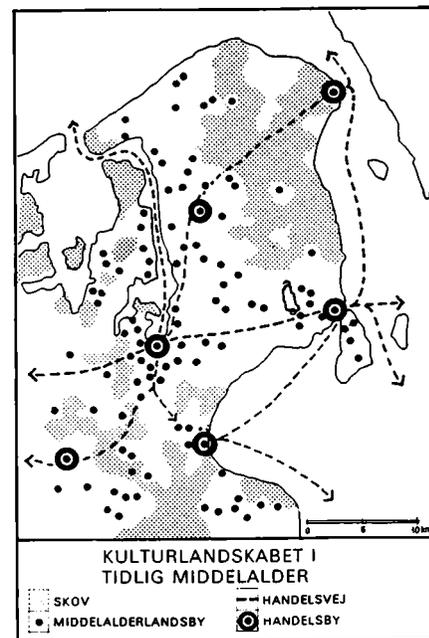

Fig. 3. Kilde: Egnspanrådet (1971): Regionplanlægning 1970–85. Forudsætninger.

Figur Bl. 3.2. Rødovres omrids indlagt.

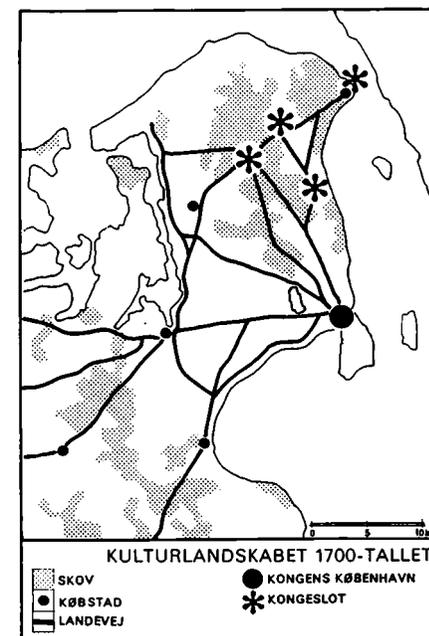

Fig. 4. Kilde: Egnspanrådet (1971): Regionplanlægning 1970–85. Forudsætninger.

Figur Bl. 3.3. Rødovres omrids indlagt.

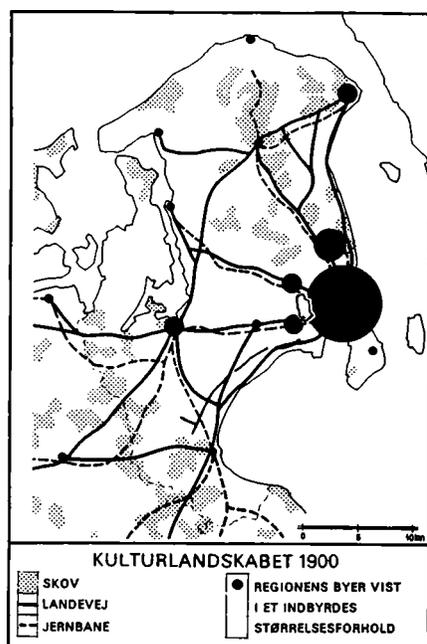

Fig. 5. Kilde: Egnspanrådet (1971): Regionplanlægning 1970–85. Forudsætninger. Figur Bl. 3.4. Rødovres omrids indlagt.

gå 100 år, før tallet omkring 1900 var oppe på det firedobbelte (se fig. 5). Også købstædernes befolkning steg kraftigt i denne periode efter den lange stagnation, der fulgte efter Svenskekrigene. Baggrunden for væksten var industrialiseringen med dens produktions- og transporttekniske fremskridt, der sammen med udviklingen i naturvidenskaberne bidrog til at effektivisere landbruget og frigøre arbejdskraft til byerhvervene. Anlæg af jernbanerne i den anden halvdel af århundredet efter København-Roskildebanelens åbning i 1847 forstærkede købstædernes position som oplandscentre og knyttede det øvrige Sjælland og – hjulpet af dampskibsruterne – resten af landet fastere sammen om København som landets hovedstad og handelscentrum. Den nye transportstruktur ændrede – sammen med den kompakte byvækst omkring de gamle bebyggelser – atter kulturlandskabet. Desuden voksede nye stationsbyer frem omkring banerne fra København til Roskilde, Hillerød og Helsingør, samtidig med at hovedstadens vækst brød voldenes snærende bånd. I slutningen af århundredet udgjorde den tætbefolkede bebyggelse i København det økonomiske grundlag for oprettelsen af et omfattende sporvejsnet til varetagelse af kollektiv trafik.

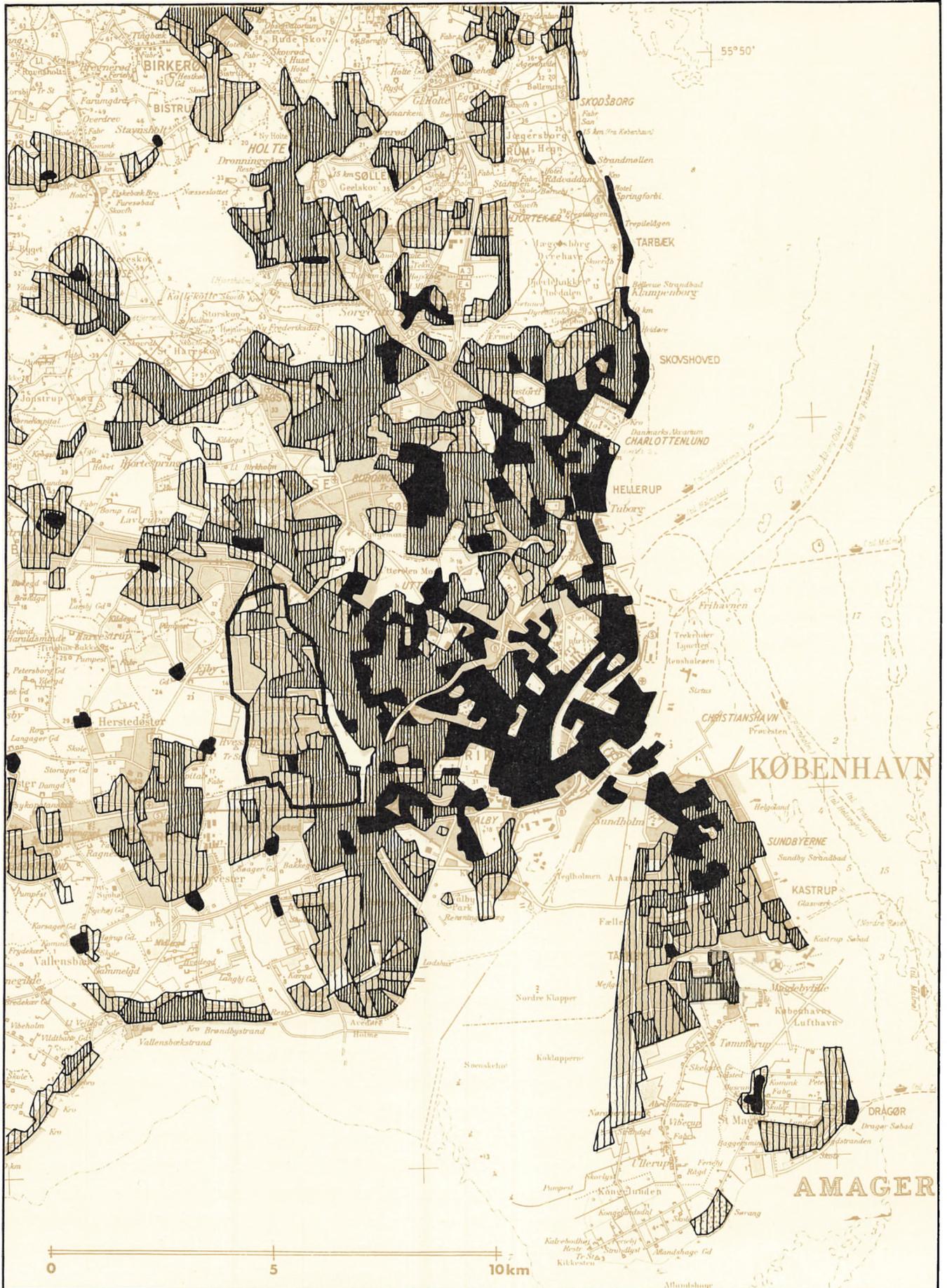
De følgende 50 års udvikling resulterede i en enorm ekspansion af hovedstadens byareal – en arealekspllosion, der ikke alene kan forklares ved befolkningstilvæksten, men har flere årsager. De store skred i velstandsfordelingen begyndte. Samfundets goder, som tidligere havde været forbeholdt et lille udsnit af befolkningen, kom stadig videre kredse til gode. Industrialiseringens samfundsomformning begyndte. Til supplerung af sporvejsnettet blev de første S-togsstrækninger taget i brug i 1934. Dette muliggjorde en hurtig transport fra de fjernere liggende boligområder til arbejdspladserne i Københavns indre byområde. Desuden suppleredes sporvejsnettet med busruter. Væksten i den almene velstand har fået betydning for byområdernes form og udvikling, især gennem motoriseringen. Nye profiler af betydning for landskabet er kommet til: kraftværker, højspændingsledninger og motorvejsdæmninger. Landskabet er overalt i regionen under omdannelse og fremtræder i dag som et landbrugsmæssigt og et bymæssigt domineret kulturlandskab (se fig. 6).

BOSÆTNING OG BEFOLKNING

I afsnittet om kulturlandskabets udvikling er vist, hvorledes befolkningens bosætningsmønster er udviklet. Den senere udvikling er desuden beskrevet i afsnittet om egnspanlægning s. 23. Boligbebyggelsen i Storkøbenhavns indre dele er vist på fig. 6, hvor også bebyggelsens alder er angivet. Derved fås et overblik over, hvor meget areal boligerne optager.

I 1976 boede der 1.763.780 personer i hovedstadsregionen (4) fordelt på 686.373 boliger (5). Heraf boede 67 % i større beboelsejendomme. De ældre dele af byen er mere kompakte end de yngre, og de større beboelsejendomme er stærkt koncentreret til byens indre dele. Derfor viser bosætningsmønsteret et meget mere koncentreret billede end det, som er angivet i fig. 6. Bosætningsmønsteret for Københavns og Frederiksbergs kommuner og Københavns Amt er vist på fig. 7.

Befolkningens aldersfordeling i hovedstadsregionen er vist på fig. 8. Her er desuden foretaget en sammenligning mellem tre kommuner af forskellig karakter.

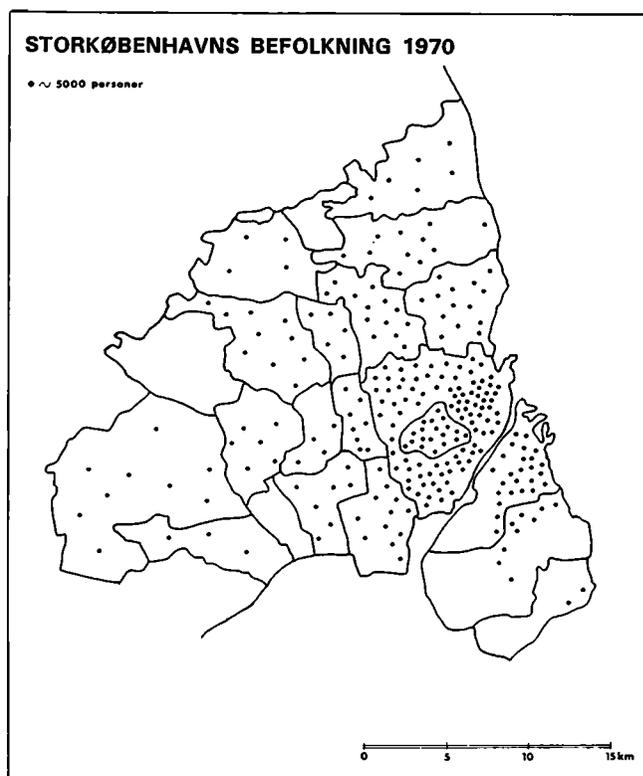
BOLIGBEBYGGELSERS ALDERSFORDELING I FINGERPLANOMRÅDET

■ BOLIGBEBYGGELSE OPFØRT
FØR ÅR 1912, RUMMER CA.
1/3 AF OMRÅDETS BOLIGER

▨ BOLIGBEBYGGELSE OPFØRT I
ÅRENE 1913-44, RUMMER CA.
1/3 AF OMRÅDETS BOLIGER

▧ BOLIGBEBYGGELSE OPFØRT I
ÅRENE 1945-67, RUMMER CA.
1/3 AF OMRÅDETS BOLIGER

Fig. 7. Kortet viser kommunegrænser og omfatter Københavns og Frederiksberg og Frederiksberg kommuner samt Københavns amt. Kilde: Danmarks Statistik (1974): Folketællingen 1970.

Befolkningsfordelingen har især betydning ved planlægning af institutioner, idet forskellige aldersgrupper har forskelligt institutionsbehov. Frederiksberg er en gammel kommune, hvor institutionsdækningen skal tilgodes de ældres behov. Herstederne er en vækstkommune, hvor de mange unge familier med små børn kræver vuggestuer, børnehaver og skoler. En jævn aldersfordeling udjævner presset på den enkelte institutionstype, som det er tilfældet for Rødovre.

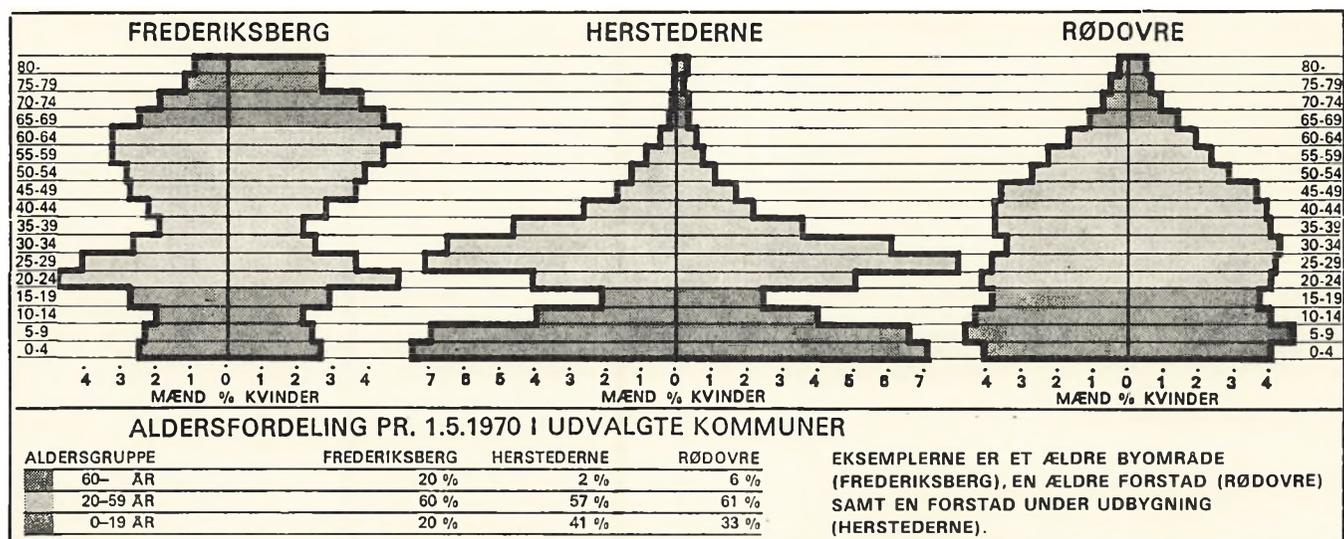
ERHVERVS- OG BEBYGGELSESUDVIKLING

I 1970 boede der 26.575 erhvervsaktive i Rødovre (6). Af disse arbejdede 8585 i kommunen, mens næsten dobbelt så mange, nemlig 15.880, havde arbejde i andre kommuner. Storkøbenhavns erhvervsudvikling er derfor beskrevet nærmere i dette afsnit (7).

Det gamle København, byen inden for voldene, var en handels- og administrationsby. Fremstillingsvirksomhed fandtes også, mest håndværk og småindustri, som ikke krævede energi. De større, energikrævende industrier lå, hvor vandkraften kunne udnyttes, fx i Mølleådal.

1800-tallets industrielle revolution betød nye produktionsmidler, nye transportmidler og nye energikilder, hvilket muliggjorde koncentration af industri-virksomheder. Arbejdsprocesserne blev specialiserede både i landbruget og i industrien. Dette og befolkningstilvæksten medførte, at overflødig arbejdskraft i landbruget måtte flytte ind til byerne for at arbejde i industrien. Væksten i Københavns befolkningstal førte til øget udnyttelse af arealet bag voldene. Husene byggedes højere, side- og baghuse opførtes overalt, og ved århundredets midte var byen overbefolket. Dårlig vandforsyning og kloakering truede beboernes sundhed,

Fig. 6. Beboelsesområder ved 60'ernes slutning. Kilde: Egnsplanrådet (1971): Regionplanlægning 1970–85. Forudsætninger. Figur BO. 2.1. Rødovres omrids indlagt.

men først indførelsen af folkestyre muliggjorde ophævelse af bebyggelsesforbudet, der indtil 1852-53 gjaldt uden for voldene.

Indtil århundredskiftet voksede byen inden for brokvartererne. De blev boligkvarterer, mens industrien opbyggedes i byens centrale dele i kontakt med havn og jernbane.

Industrialiseringen betød at der opstod mange nye erhverv til betjening af industriarbejderne. Disse måtte forsynes med levnedsmidler, beklædning og boliger. Ny teknologi måtte udvikles, arbejderne og deres børn uddannedes. Stigende afstand mellem bolig og arbejdsplads nødvendiggjorde bedre kommunikationsmidler. Disse tjenstydende funktioner optog en stadig voksende andel af befolkningen. Den kundebetjenende del af de tjenstydende erhverv centraliseredes til middelalderbyen, som ligger i transportnettets centrum. Her fortrængte de mange industrivirksomheder, samtidig med at industriens arealkrav voksede. Efter første verdenskrig byggedes industrikvarterer langs godsbanelinien i brokvarterernes yderkanter og på havneterrænet. Efterhånden som transportteknologien medførte, at landevejene overtog megen godstransport, blev båndet af store veje fra Lyngby til Glostrup (E4, ring III) udbygget med udstrakte industriområder. Dette bånd lå i 1950'erne i byens udkant.

Fra århundredskiftet til 1950'erne var der bygget udstrakte boligkvarterer mellem godsbaneringen og industribåndet. I modsætning til boligområderne i brokvartererne var dette område hovedsagelig blevet bebygget med villaer. Disse ligger dels i den vestlige del af Københavns kommune, dels i nabokommunerne. Villakvartererne blev udbygget i den periode, hvor væksten i de tjenstydende erhverv var stor, og de, som flyttede til disse områder, var i hovedsagen beskæftiget i sådanne erhverv.

Efterhånden som teknologien og samfundslivet er blevet mere kompliceret og reguleret, er nye erhvervsgræne blevet udviklet. De har at gøre med oparbejdelse og spredning af viden, med udvalg af information, formulering af regler og med formidling og kontrol. Disse funktioner har i høj grad været storbydannende. Indsamling, bearbejdning og udsendelse af information sker centralt. TV og radio,

Fig. 8. Befolkningspyramider. Kilde: Egnspanrådet (1971): Regionplanlægning 1970-85. Forudsætninger. Figur BO. 12.3.

forlag, landsdækkende aviser, organisationshovedkvarterer, forskningsinstitutter og erhvervslivets beslutningsenheder ligger næsten alle i Storkøbenhavn.

Storbyerhvervene har især udviklet sig i 1960'erne og 70'erne og optager efterhånden megen plads i byens ældste del. Nogle af de største enheder har måttet lokalisere sig uden for byens udbyggede del, hvor store ledige arealer kunne bebygges. Det gælder fx Danmarks Tekniske Højskole i Lundtofte og TV-byen i Gladsaxe. Storbyerhvervene kræver nem kontakt med andre kommunikations- og kontrolcentre og har derfor betydet udbygning af en international lufthavn på Amager.

Byens udbygning er fortsat i 60'erne og 70'erne. Mens væksten tidligere skete ved, at ring lagdes på ring, er den uden for E4 foregået dels i tynde fingre langs S-togslinierne, dels omkring de store vejanlæg. Hovedparten af denne byvækst består af boligkvarterer – ved S-togsstationerne oftest høj bebyggelse, i øvrigt oftest lav.

På lettilgængelige steder i hovedstadsområdet findes servicecentre med et stort udbud af varer og tjenstydelse, fx i Rødovre, Lyngby og Høje Tåstrup. Der er desuden anlagt store samlede industrikvarterer på steder med gunstige trafikale forhold.

TRAFIK

I dette afsnit er det hensigten at beskrive hovedstadsregionens trafikale struktur, som den så ud i begyndelsen af 70'erne. Transportnettets udbygning er nærmere beskrevet i afsnittet om kulturlandskabets udvikling s. 15. Det er desuden hensigten at beskrive trafikmængder og -arter. Sø- og luftfart vil ikke blive inddraget.

Der findes to adskilte transportnet: veje og baner. Da der endnu ikke findes tal for kystbanens andel i den københavnske nærtrafik, er kun S-banenettet behandlet her.

Der er to typer af overordnede veje: radialveje og ringveje. De vigtigste radialveje er de store nye motorveje, der fører ind mod centrum: Lyngbyvej, Hareskovvej og Vestmotorvejen. Desuden er de gamle hovedveje mod købstæderne stadig dele af det overordnede vejnet: Strandvejen, Roskildevej og Gl. Køge Landevej. Efterhånden som motorvejsnettet udbygges, vil de gamle landeveje dog miste noget af deres betydning og indgå som dele af det underordnede vejnet. Ringvejene er organiseret med den nye motorvej E4 som vigtigste led; parallelt med denne løber den gamle ring III, som den afløser. Udenfor er ring IV fra Tåstrup til Lyngby under udbygning til motorvej. Inden for Motorringvejen findes flere ringsystemer, som alle er gamle og overbelastede: ring II fra Sydhavnen til Damhussøen, derfra gennem Frederiksberg og Nørrebro til Hellerup, gennem Østerbro tilbage til havnen; ringvejene Fasanvejslinien, Falkonerallé-Jagtvejslinien og inderst Søgaderne, Farimagsgaderne og Voldgaderne. Der foreligger – stærkt omdiskuterede og uafklarede – planer om at konstruere en motorringvej: Søringen, til erstatning af de mange indre ringveje. Den skulle så have navnet ring I.

S-banenettet er meget simplet opbygget, og der er næppe tale om en opdeling i overordnet og underordnet net. S-banenettet er helt overvejende radiært opbyg-

Storkøbenhavns struktur

get med linier fra omegnen, der rækker ind mod Københavns City. Den ældste og tættest trafikerede strækning er Boulevardbanen langs Citys kant fra Hovedbanegården til Østerport. Der er i 1977 seks radier ud fra City-området, nemlig mod Klampenborg, Hillerød, Ballerup, Tåstrup, Hundige og Farum. Udover radierne findes en lidet anvendt ringlinie fra Hellerup over Vanløse til Frederiksberg. Rødovre ligger mellem linierne til Ballerup og Tåstrup med mange stationer i nærheden. Kommunen indeholder ikke baneanlæg – selv den station, der bærer kommunens navn, ligger i Hvidovre.

Landtrafikken i Storkøbenhavn varetages helt overvejende af personbiler, lastbiler, tog og busser. Hovedstadsrådet har lavet en analyse af landtrafikken i 1967 (8). Selv om denne analyse er 10 år gammel, er mønsteret næppe ændret afgørende siden: På en gennemsnitshverdag registreredes 5,6 mill. personrejser. Der er ca. 900.000 familier i hovedstadsregionen, og det vil sige, at en gennemsnitsfamilie daglig foretager 6,3 rejser – enten samlet eller delt på forskellig måde. Mere end halvdelen af rejserne, nemlig 3,7 mill., er motoriserede. Langt de fleste rejser udgår fra boligen, og den vigtigste type er bolig-arbejdsstedsrejsen.

I 1967 var der ca. 884.000 daglige rejser med kollektive transportmidler, heraf godt 200.000 med S-tog, resten med bus. I 1974 var forholdene ændret, så S-togene transporterede ca. 50.000 flere pr. dag – det totale antal kollektive rejser var samtidig faldet til 847.000. Den private biltrafik er steget lidt, fra 2.035.000 daglige rejser i 1967 til 2.308.000 i 1974 (9).

3. PLANLÆGNING I STORKØBENHAVN

Den første planlægning for hele Københavnsegnen, som i væsentligt omfang har berørt Rødovre kommunes arealdispositioner, blev udført i begyndelsen af 1940'erne. Før den tid var kommunen relativt frit stillet. Ny lovgivning lagde generelle retningslinier, og aftalepligt mellem kommunerne betød overordnede mål for udformningen af Rødovres lokale planer. Egnspanen fra slutningen af 40'erne kaldes ofte fingerplanen efter sin hovedidé. Efter fingerplanen er der kommet to større planer for hele egnen: principskitsen i begyndelsen af 60'erne og regionplanen i begyndelsen af 70'erne. I det følgende skal Københavnsegnens store planer beskrives, og overensstemmelsen mellem disse og Rødovre kommunes dispositioner m. h. t. arealplanlægning skal undersøges. Desuden skal arbejdet i byudviklingsudvalget efter 1949 beskrives nærmere.

BEGYNDENDE PLANLÆGNING

De første planlægningsinitiativer berørte ikke Rødovre, men det var nærværd! Københavns kommune afholdt i 1908–09 en international konkurrence (1) om bebyggelsesplaner for de vestlige distrikter i kommunen. Rødovres nabodistrikter: Husum, Vanløse og Vigerslev var blevet indlemmet i København på samme tid, som Rødovre kommune var blevet dannet (2). København havde i slutningen af det 19. årh. foretaget store jordopkøb i de distrikter, som blev indlemmet. Derfor var det muligt at lade bebyggelsesudviklingen lede af den samlede planlægning, der fulgte efter konkurrencen. De planer, der fik præmie, byggede i store træk på udvikling omkring de allerede eksisterende radialveje fra købstæderne ind mod den gamle bymidte. Selv om den første større planlægning omfattede arealerne inden for Københavns kommunegrænse, fik den en vis afsmittende virkning på Rødovre. Roskildevej, en af de store radialveje, kom til at danne en grundstamme i Københavns trafiknet, og fik derfor en tidlig udvikling. Det betød igen noget for senere vejforløb, som jo måtte rettes ind efter de allerede anlagte veje.

Udviklingen af de nye distrikter medførte vækst i omegnskommunerne, og her blev trafikproblemerne alvorlige i begyndelsen af 20'erne. Derfor nedsatte Dansk Ingeniørforening i 1922 et udvalg, som skulle planlægge hovedtrafiklinier for København og nabokommunerne. Det var det første initiativ til en samlet planlægning hen over kommunegrænserne. Udvalgets arbejde blev finansieret af Københavns kommune, og i udvalget sad repræsentanter for de involverede kommuner, Københavns amt og staten. Betænkningen kom i 1926 (3), og heri fandtes planer for et stort antal radialveje og for nogle ringveje i Københavns amt. Der fandtes i 1926 fem store indfaldsveje til København. Betænkningen foreslog tre nye radialer. En af disse, Jyllingevej, skulle anlægges mellem Frederikssundsvej og Roskildevej. En af de foreslåede ringveje – den senere ring III – skulle desuden anlægges nær Rødovres vestlige grænse.

Trafiklinieudvalgets arbejde blev hurtigt fulgt op. I 1928 blev der nedsat et udvalg – Egnspanudvalget – med repræsentanter fra de tre hovedstadsamter, kommunerne og staten. Dette udvalg skulle udarbejde en egnspan med »forslag dels til trafiklinier, dels til anvendelse af særlige områder af egnen til særlig brug under hensyn til hele egnens hensigtsmæssige udvikling, dels til beliggenheden af parker, åbne pladser eller fredede områder, samt forslag til hovedtræk for udviklingen af egnen betragtet som helhed, herunder udarbejdelse af de nødvendige særlige betænkninger om eksisterende forhold i egnen« (4). Det tog Egnspanudvalget 8 år at færdiggøre den første delplan, som handlede om egnens grønne områder (5). Udvalget foreslog, at det københavnske parksystem videreudvikledes i nabokommunerne, dels ved fredninger, dels ved nyanlæg. Man ville sikre naturskønne områder og binde dem sammen med parkbælter og stisystemer, og i 1940 vedtoges loven om stianlæg i Københavnsegnens grønne områder (6). Vestvolden skulle danne et af parkbælterne fra Avedøre til Utterslev Mose; et andet skulle forløbe langs Damhussøen og Harrestrup Å. Disse to parkbælter skulle krydse hinanden i nogle større fredninger omkring Kagsmosen og Viemosen. Endvidere var det hensigten at danne et forbindende parkbælte i det strøg, hvor Rødovre Parkvej løber i dag. En del af parkbælterne og stianlæggene er blevet gennemført siden. Staten ejede jo det gamle voldanlæg, så her var der kun få problemer. Mose- dragene såvel mod nord omkring Viemosen som mod syd ved Damhussøen blev fredet, men fredningerne blev langt fra så omfattende som forudsat i betænkningen; især bæltet tværs gennem Islev er udviklet i beskedent omfang. Heller ikke det parkbælte, der skulle forbinde Vestvolden med Damhussøen og fortsætte i Grøndalsparken er gennemført i det forventede omfang. Hensigten er illustreret ved gadenavnet Rødovre Parkvej, og spredte parkstumper, heriblandt Espelunden, er anlagt, men et samlet bælte er ikke dannet.

Tiden fra denne betænkning til anden verdenskrigs slutning er præget af mangfoldige initiativer og love, som alle påvirkede egnens planlægning. I 1939 nedsatte staten Hovedstadskommissionen, som skulle stille forslag til ændringer af de kommunale forhold (7). Hovedstadskommissionens arbejde 1939–48 medførte standsning af Egnspanudvalgets arbejde. Statsbanerne fremsatte i 1940 forslag om udbygning af S-banenettet (8). Københavns kommune nedsatte i 1944 en trafikkommission (9), samtidig med at Dansk Ingeniørforening genoplivede det gamle trafiklinieudvalg (10). Endelig genoplivede Indenrigsministeriet – også i 1944 – et udvalg, som skulle samordne byplanlægningen i kommunerne vest for København.

Planlægningsarbejdet var altså spredt i talrige udvalg, og Egnspanudvalget, der skulle koordinere og vise fremsyn, var gået i hi efter nedsættelsen af Hovedstadskommissionen.

Sammen med Hvidovre og Tårnby ønskede Rødovre at blive indlemmet i Københavns kommune. Til gengæld skulle kommunerne sikres en rådmandspost. Det indstillede Hovedstadskommissionen til Folketinget i 1948; men her var modstanden stor, og forslaget blev ikke til noget.

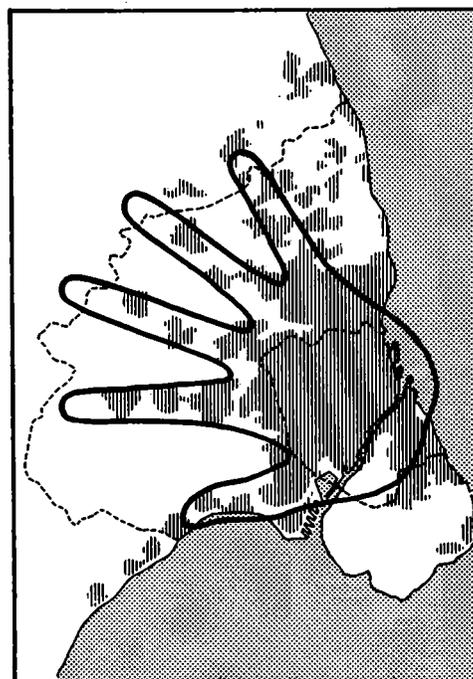
FINGERPLANEN

Fingerplanen (11) er den danske byplan, der har vakt størst opmærksomhed ude i verden. Her magtede man allerede i 1948 at kombinere storbyens fordele med det åbne lands. København skulle være en by med ét center for erhvervsudøvelse, men samtidig skulle det tilstræbes, at afstanden mellem bolig og arbejdsplads blev kort.

Fingerplanen (se fig. 1) anskuer byens struktur således: den gamle bymidte inden for voldene var også den fremtidige bys eneste overordnede centrum. Uden om den var store, tætte boligkvarterer med så stor en befolkning, at City kunne hente sin arbejdskraft herfra. Udenom igen, langs godsbanen, fandtes store områder med industri og værksteder omgivet af udstrakte boligkvarterer – mod bymidten høje og tætte etagehuskvarterer, i nabokommunerne villakvarterer. Det var byen, som den så ud i 1945; væksten var foregået ved, at ring lagdes på ring. Uden for denne kompakte by – håndfladen – skulle fingrene så udbygges. Hver finger skulle bygges op omkring en hovedakse bestående af en S-togslinie. Hvor fingre og håndflade mødes (knoerne) skulle indrettes industriområder, som var så store, at fingrenes befolkning kunne finde arbejde her. Knoerne skulle forbindes med en ringvej. I forbindelse med S-togsstationerne i fingrene skulle der indrettes centre, som skulle dække befolkningens daglige behov. I nærheden skulle der være etageboliger, og lidt fjernere skulle haveboligen være den almindelige. Områderne mellem fingrene skulle vedblivende være landbrugs- og rekreative områder. Overgangen mellem fingre og mellemrum mellem fingrene var tiltænkt kolonihaver.

Det, der gjorde fingerplanen enestående, var, at her kombineredes det bestående med tidens store planlægningsidé »planetbysystemet«. Fingerplanen var udformet af Egnsplankontoret, og initiativet til arbejdet var taget af den selvstæn-

Fig. 1. Fingerplanen 1947. Skravering angiver eksisterende og foreslået fremtidig by. Københavns kommune og amtsgrænse er indlagt. Det var planen, at København skulle vokse, så byen tog form af en hånd. Der skulle være nye arbejdspladser i »knoerne« og nye boligbyer ude i »fingrene«. Imellem »fingrene« skulle der være rekreative områder. Kilde: Egnsplankontoret (1947): Skitseforslag til en egnspan for Stor-københavn.

dige institution Byplanlaboratoriet (12). Foranlediget af roderiet på planlægningsområdet, hvor de mange udvalg og kommissioner arbejdede uden fælles mål, vækkede Byplanlaboratoriet Egnspanudvalget af dets 6-årige dvaletilstand og indkaldte det til et møde 14. marts 1945. Forinden havde Arbejdsministeriet givet tilsagn om økonomisk støtte, og det samme opnåedes fra de store kommuner. Resultatet af mødet blev dels, at det uafhængige Egnspankontor blev oprettet, dels et meget vidtgående kommissorium. Egnspankontoret arbejdede meget tæt sammen med kommuner, amt og stat, og efter at fingerplanen var udsendt i begyndelsen af 1948, fortsatte man med at tilpasse skitsen til de enkelte kommuners egne byplaner. Allerede i slutningen af 1948 forelå en revideret udgave. Der stod ingen love bag fingerplanen; ingen var forpligtet af den; kommunerne kunne gøre som de ville. Kommunernes store engagement i planens tilblivelse betød imidlertid i vid udstrækning, at planen blev det instrument, man kunne styre efter.

I 1949 vedtog Rigsdagen loven om regulering af bymæssige bebyggelser (13). Loven førte til nedsættelse af byudviklingsudvalg, som skulle udarbejde byudviklingsplaner (se s. 31). Herved fik man styringsmulighed, således at landbrugsområderne i fingermellemrummene kunne sikres, og grænserne for fingrene blev draget. Desuden nedsatte staten en hovedstadsafdeling under Byplannævnet (14). Disse to instanser blev alene om at forestå den overordnede planlægning af området, idet Egnspanudvalget, som jo havde afsluttet sin opgave, samtidig indstillede arbejdet.

I forhold til fingerplanen ligger Rødovre kommune yderst kritisk. Hele Islev og den vestlige del af kommunen ligger ved overgangen mellem håndflade og fingermellemrum, mens den sydlige del af kommunen indeholder Roskildefingerens fasthægtning på håndfladen. Kommunen kunne imødesee en industriel udvikling mod syd og en indstilling af byudviklingen mod nord, hvor det tilbageværende åbne land skulle bevares, og hvor den sydlige kant af Frederikssundfingeren kunne betyde store havekolonier. Endelig måtte man påregne udbygning af motorvejen, som skulle forbinde knoerne med hinanden ned tværs igennem kommunen. At beliggenheden i forhold til fingerplanen var kritisk, kan aflæses af den ringe påvirkning, denne plan har haft på kommunens udvikling. Den kom imidlertid til at styre udviklingen i nabokommunerne Brøndbyerne, Glostrup og Herlev, og nogle af Rødovres arealdispositioner kan da også spores tilbage til fingerplanens hovedideer. Det gælder for Kolonihaveforbundets sommerhuskoloni, der i smuk overensstemmelse med fingerplanen ligger i den sydlige udkant af Frederikssundfingeren. Det gælder desuden for Motorringvejen, der forbinder knoerne i fingerplanen. Også boligbebyggelsen omkring Rødovre station er udformet i overensstemmelse med fingerplanen: høje huse ved stationen, lavere huse noget derfra og centerfunktioner som skoler og butikker nær stationen. Imidlertid er disse få overensstemmelser helt sløret af kommunens øvrige udbygning.

Fingerplanen arbejdede med et samlet befolkningstal på 1,3 mill. indbyggere og på lidt længere sigt (1980) 1,5 mill. Ved anden verdenskrigs afslutning boede der godt 1,1 mill. mennesker i fingerplanområdet, så det var beskedne mål, man opererede med. Da Byudviklingsudvalget for Københavnseggen desuden lagde stor vægt på at opnå enighed med de enkelte kommuner om arealudlæggene, skete der betydelige afvigelser fra fingerplanens retningslinier (15).

Motoriseringen af befolkningen og den begyndende affolkning af centralkommunerne var desuden uforudset, så fingerplanen blev forældet ganske hurtigt, og arbejdet for en ny egnsplan tog fart i slutningen af 50'erne.

PRINCIPSKITSEN

Kommunerne i hovedstaden havde i 1956 etableret et samråd, som i overensstemmelse med Byplannævnets hovedstadsafdeling i 1957 foreslog genoptagelse af egnsplanarbejdet. Med Boligministeriets accept oprettedes derfor som en afdeling under Byplannævnet et egnsplansekretariat (16). På det tidspunkt var fingerplanens fjerne mål på 1,5 mill. indbyggere allerede nået.

Egnsplansekretariatet regnede med at skaffe plads til endnu en million mennesker og fremsatte derfor en helt ny skitseplan, som kaldes principskitsen (17). Den er fra 1960 og heri konkluderer man, at fingerplanen skulle gøres færdig inden for dens én gang afstukne grænser, hvorefter man skulle påbegynde to nye overordnede centre i området mellem Roskilde og Køge Bugt. I forbindelse med hvert af disse måtte påregnes en befolkning på mindst en kvart million mennesker. Nordsjælland skulle ikke udbygges, men bevares som rekreativt område.

Byplannævnet havde tilsluttet sig, at principskitsen blev offentliggjort som et debatoplæg, og debat blev der! Københavns kommune ville ikke have nye store, konkurrerende centre lige uden for kommunegrænsen, og vej- og jernbanemyndighederne forudså gigantiske investeringer. For at få afklaret nogle af de tekniske spørgsmål nedsatte boligministeren et teknikerudvalg, som skulle foretage en kritisk gennemgang af skitsen. Dette udvalg nåede ikke til enighed om de langsigtede mål, men nok om de kortsigtede. Udvalget afleverede derfor i 1962 to langtidsskitser samt en fælles 1. etapeplan til Byplannævnets hovedstadsafdeling (18).

De to langtidsskitser var meget forskellige. Den ene, »langtidsskitse A« (se fig. 2) arbejdede med opbygning af storcentre for enden af fingrene og derefter fortsat udbygning af fingrene. Den anden, »langtidsskitse B«, ville lægge en helt ny hånd mod sydvest, med en håndflade mellem Tåstrup og Hundige. Det, der var fælles for de to skitser, kaldtes 1. etape, og den blev i 1963 godkendt som retningsgivende egnsplan. 1. etape-planen foreslår etablering af storcentre i Lyngby, Høje Tåstrup og Hundige og foreskriver, at hovedparten af byvæksten lægges i det gamle fingerplanområde ved at udfylde de dele af mellemrummene, som var lagt i inder- og mellemzone (19), og desuden udbygge Roskildefingeren mellem Tåstrup og Roskilde.

Konsekvensen for de kommuner, der lå i det gamle fingerplanområde, blev grønt lys for udnyttelsen af næsten alt ledigt areal. For Rødovres vedkommende havde byudviklingsudvalget overført mere og mere areal til inder- og mellemzone, sådan at yderzone efterhånden ikke fandtes i kommunen. Når den overordnede planlægning så direkte opfordrede til at bruge den ledige jord, kan det ikke undre, at kommunen blev fuldt udbygget. Kun fredede områder og arealer, der var reserveret til forskellige formål, blev friholdt for byudvikling.

Tiden omkring principskitsen så andre planlægningsinitiativer. Etableringen af Vestskoven blev aktiviseret i begyndelsen af 60'erne. Ideen stammede fra betænkningen om Københavns grønne områder, 1936 (20). Byudviklingsudvalget for

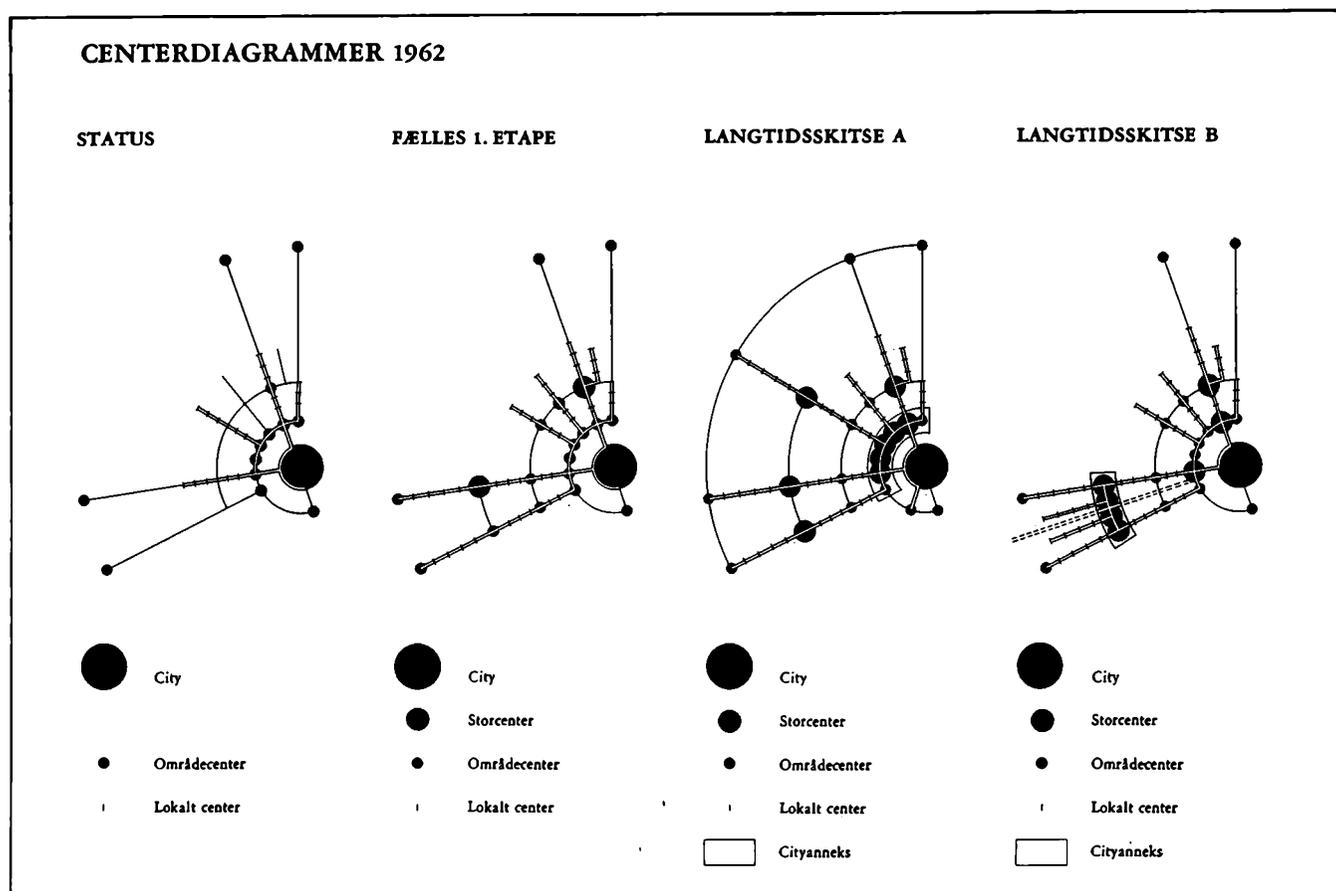

Fig. 2. Hovedstrukturen i planerne fra 1962. Statusdiagrammet viser Fingerplanen udviklet til 1962. Langtidsskitse A er den, hvor fingrene tænkes forlænget. Langtidsskitse B lægger en helt ny hånd mellem Roskilde og Køge.

Københavnsegnen havde taget sagen op i 1960 (21), og et udkast til en plan forelå i 1964 (22). Vestskovudvalget blev nedsat i 1966, og der blev opnået enighed om planen i marts 1967. Med planlægningen af Vestskoven blev store arealer mellem Roskilde- og Frederikssunds-fingrene sikret, og her anlægges skoven, der når helt ind i Rødovre kommune og sluttes til Vestvolden mellem Hvissinge og Jyllingevej.

I 1961 nedsattes ved lov et udvalg, som skulle planlægge Køgefingeren (23). Udbygningen påbegyndtes 1968 og er stadig i fuld gang. For Rødovre har udbygningen af Køge Bugt-fingeren været en fordel, for så vidt som bygningen af Motorringvejens sidste stykke fra Jyllingevej til Brøndbyerne er blevet fremmet.

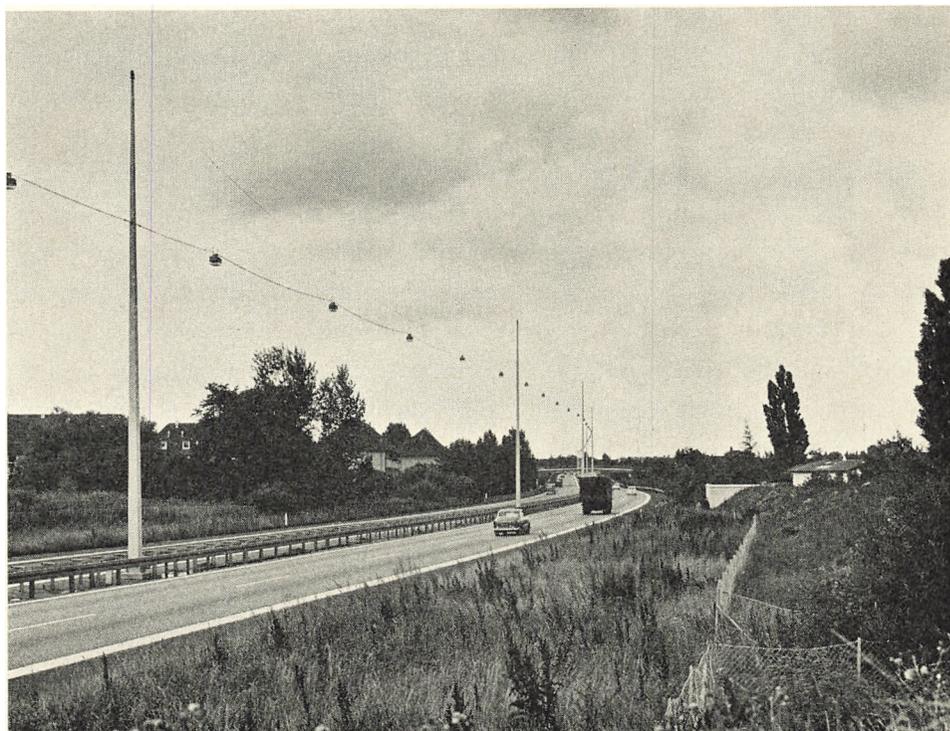
Ved behandlingen af lovforslaget om Køge Bugt havde folketingsudvalget undret sig over den manglende styring af hovedstadens planlægning. Ligesom i tiden før fingerplanen var der nu et utal af udvalg, råd og kommissioner, der hver for sig regerede over et lille område (24). Blandt andet på denne baggrund fremsatte boligministeren i januar 1963 et forslag til lov om regionplanlægning. Tanken hermed var én gang for alle at fastlægge, hvem der skulle udarbejde regionplaner.

Lovforslaget var en del af det såkaldte jordlovs-kompleks. Efter folkeafstemningen i juni 1963, hvor befolkningen sagde nej til jordlovene, opgav regeringen at gennemføre lovgivning på regionplanområdet. For Københavnsregionen kom det til at betyde, at den regionale udvikling i 10 år styredes efter den indskrænkede og utilstrækkelige 1. etapeplan.

Det, der indgår i begge skitser, kaldes fælles 1. etape, og det blev egnsplanen frem til 1973.

Rødovre var tiltænkt et storcenter i begge langtidsskitser, men det blev 1. etapeplanen, der kom til at styre udviklingen. Derfor blev det Lyngby og Høje Tåstrup, der fik de store nye centre, mens Rødovre måtte nøjes med det områdecenter, der nu er færdigt. Kilde: Stadsingeniørens Direktorat (1967): Amager og Generalplanen.

Fig. 3. E4 motorvejen er et af de elementer, der genfindes i alle de overordnede planer for Storkøbenhavn. Den sidste strækning af denne ringmotorvej blev åbnet i 1977. Billedet er taget fra Viemoseparken og viser et stykke noget ældre vej. I baggrunden Postfunktionærernes Andels Boligforenings bebyggelse fra 1955.

REGIONPLANEN

Forkastelsen af jordlovskomplekset ved folkeafstemningen i 1963 medførte på det nærmeste en standsning af planlovgivningen, og betød forsinkelse af den kommende hovedstadsordning. Hovedstadskommunernes Samråd foreslog sig selv tillagt egnsplanlægningsbeføjelser i 1965, men Indenrigsministeriet afviste forslaget (25). Et udvalg under Boligministeriet foreslog, også i 1965, at amter og købstæder oprettede fællesråd til regulerende planlægning (26). Heller ikke det blev til noget! Endelig 1. april 1967 konstitueredes Egnplanrådet. Det var et fælleskommunalt råd stiftet på foranledning af Byplannævnets hovedstadsafdeling. Dets frivillige medlemmer repræsenterede Københavns, Frederiksborg og Roskilde amter samt Københavns og Frederiksbergs kommuner. Egnplanrådet tillagdes kun vejledende kompetence, og dets arbejde bestod indledningsvis i en række undersøgelser (27).

Ansvaret for den overordnede planlægning lå nu hos et kommunalt fællesskab og blev ikke – som før – varetaget af private eller statslige nævn (28). Kommunalreformen berørte ikke de indre kommuner i hovedstadsregionen; derfor nedsatte indenrigsministeren et særligt Hovedstadsreformudvalg i 1970. Det foreslog i 1971, at der blev oprettet et Hovedstadsråd, som bl. a. skulle udarbejde regionplaner (29). Denne hovedstadsordning blev vedtaget af Folketinget i 1973 (30), og Hovedstadsrådet indledte sit arbejde 1. april 1974.

Egnplanrådet havde imidlertid i hele perioden op mod hovedstadsordningen arbejdet på at fremsætte en regionplan. I slutningen af funktionsperioden tilrettelagde man arbejdet med henblik på overgang til Hovedstadsrådets lovbestemte regie. I februar 1973 vedtog Egnplanrådet »Strukturplan 1972« for hovedstadsregionen (31). Den var et resultat af den forudgående planlægningsproces, hvor

Egnsplanrådet i slutningen af 1971 offentliggjorde sine forarbejder (32) og forslag (33). Dette materiale blev gjort til genstand for høringer i kommunalbestyrelser, amtsråd og byudviklingsudvalg. Resultaterne blev vurderet (34) og offentliggjort i en samlet rapport i 1974 (35).

Strukturplanen bryder radikalt med alle hidtidige planer for Københavnsegnen. Hovedparten af fremtidige arbejdspladser inden for såvel industri som serviceerhverv skal placeres i et bredt bånd, som fra Høje Tåstrup skal forløbe mod nord til Hammersholt ved Hillerød. Dette bånd, som kaldes en A-zone, skal udbygges med en transportkorridor, med alle slags kommunikationslinier: jernbane, motorvej, højspændingsledning, vand, gas, kloak m. v. I det hele taget tænkes en væsentlig del af såvel offentlige som private investeringer lagt i A-zonen. Centerfunktioner skal samles de steder, hvor A-zonen og de gamle fingre krydser hinanden. Yderligere A-zoner tænkes lagt i forbindelse med transportkorridorerne fra Høje Tåstrup mod vest og syd. Udover de boliger, som kan bygges i den eksisterende byzone, anviser planen mulighed for opførelse af yderligere 130.000 boliger. Disse skal især bygges vest for A-zonen mellem Hammersholt og Høje Tåstrup og i området vest for Køge (se fig. 4).

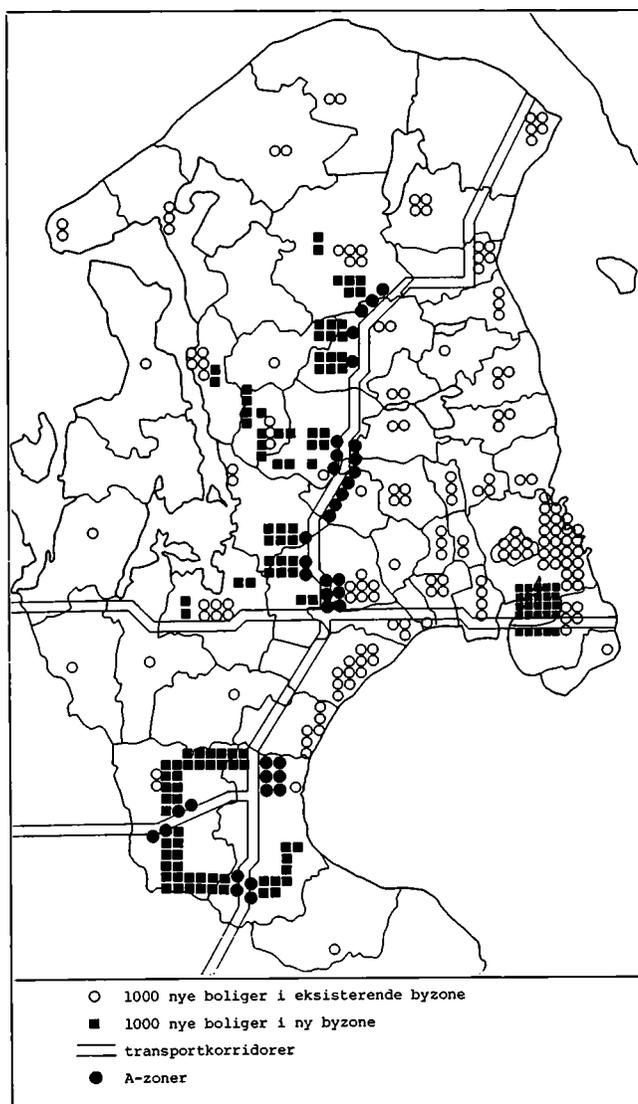

Fig. 4. Regionplanen fra 1973. Signaturerne viser kun planlagte nye elementer af Hovedstadsregionen – hele den eksisterende by er udeladt.

Miljøministeriet har i 1976 godkendt, at strukturplanen skal danne grundlag for udarbejdelse af forskellige tidsfølgeskitser frem til år 2000 (36). Godkendelsen har dog form af en betydelig ændring, idet Amagerbyen forbydes, og vækstmålene reduceres til mellem 60.000 og 86.000 nye boliger. Siden har Hovedstadsrådet udarbejdet forskellige tidsfølgeskitser (37), og den endelige plan ventes i begyndelsen af 1978 (38).

Hvor de ældre planer direkte havde betydning for Rødovres udvikling, er det omvendte nærmest tilfældet for strukturplanens vedkommende. Rødovre er udbygget, og byfornyelsesproblemer, som regionplanmyndighederne også har indflydelse på, har endnu ikke større betydning for kommunen.

BYUDVIKLINGEN EFTER 1949. DEN STYREDE VÆKST

Fingerplanen fra 1948 havde lagt vægt på at udvikle Københavnsegnen, således at håndflade og knoer fik industri og erhverv, mens nye boligkvarterer skulle danne fingre ud i omegnen (se side 25). Rødovre lå i »svømmehuden« mellem Frederikssundfingeren og Roskildefingeren. Hovedparten af kommunen var landbrugsland eller gartnerier. Skulle fingerplanen blive virkelighed, måtte det meste heraf blive til by inden for et par årtier. Noget skulle dog friholdes. Den grønne kile mellem fingrene skulle række ind i Rødovre og forbindes med de gamle parkbælter.

Det var ikke ligegyldigt, hvilken form byudviklingen skulle tage. Etageboliger, villakvarterer, centerfunktioner og industri var tiltænkt hver sine områder af kommunen. Før man kunne nå så langt som til egentlige dispositioner for arealernes anvendelse, måtte den kommende grænse mellem land og by fastlægges. I 1949 blev loven om regulering af bymæssige bebyggelser (39) vedtaget. Efter denne lov skulle landets kommuner deles i tre zoner: inderzone, mellemzone og yderzone. I inderzonen måtte bebyggelse finde sted; mellemzonen omfattede fremtidige byggeområder, mens yderzonen foruden de egentlige landbrugsområder rummede bebyggelse af landligt tilsnit samt sommerhus- og kolonihaveområder.

Til at fastlægge zonegrænserne sammensatte boligministeren i 1949 et byudviklingsudvalg for Københavnsegnen (40). Det bestod dels af embedsmænd fra ministerierne, dels af repræsentanter for omegnskommunerne. I begyndelsen var Rødovre kommune ikke repræsenteret, senere indtrådte borgmester Gustav Jensen, der blev efterfulgt af stadsingeniør Niels Fosdal (41).

Rødovres repræsentanter arbejdede fra begyndelsen for, at hele kommunen skulle gøres til inderzone, således at kommunen selv kunne styre byudviklingen. Udvalget besluttede imidlertid, at den vestlige del af kommunen skulle udlægges som mellemzone. Desuden blev et bredt bælte langs Vestvolden, Kolonihaveforbundets sommerhuskoloni og trekanten mellem Sandbækvej, Vestvolden og kommunegrænsen udlagt som yderzone. I det område, der blev inderzone, var der rigelig plads til byudvikling, idet kun halvdelen var bebygget (42). Byudviklingsudvalget mente, at der foruden de 18.000 mennesker, der allerede boede i Rødovre, ville blive plads til 29.500 i inderzonen. Mellemzonen skulle rumme 5.000 mennesker. I alt forestillede udvalget sig, at Rødovre kommune, når den var færdigudbygget, skulle rumme 52.500 indbyggere. Helt så mange blev det ikke;

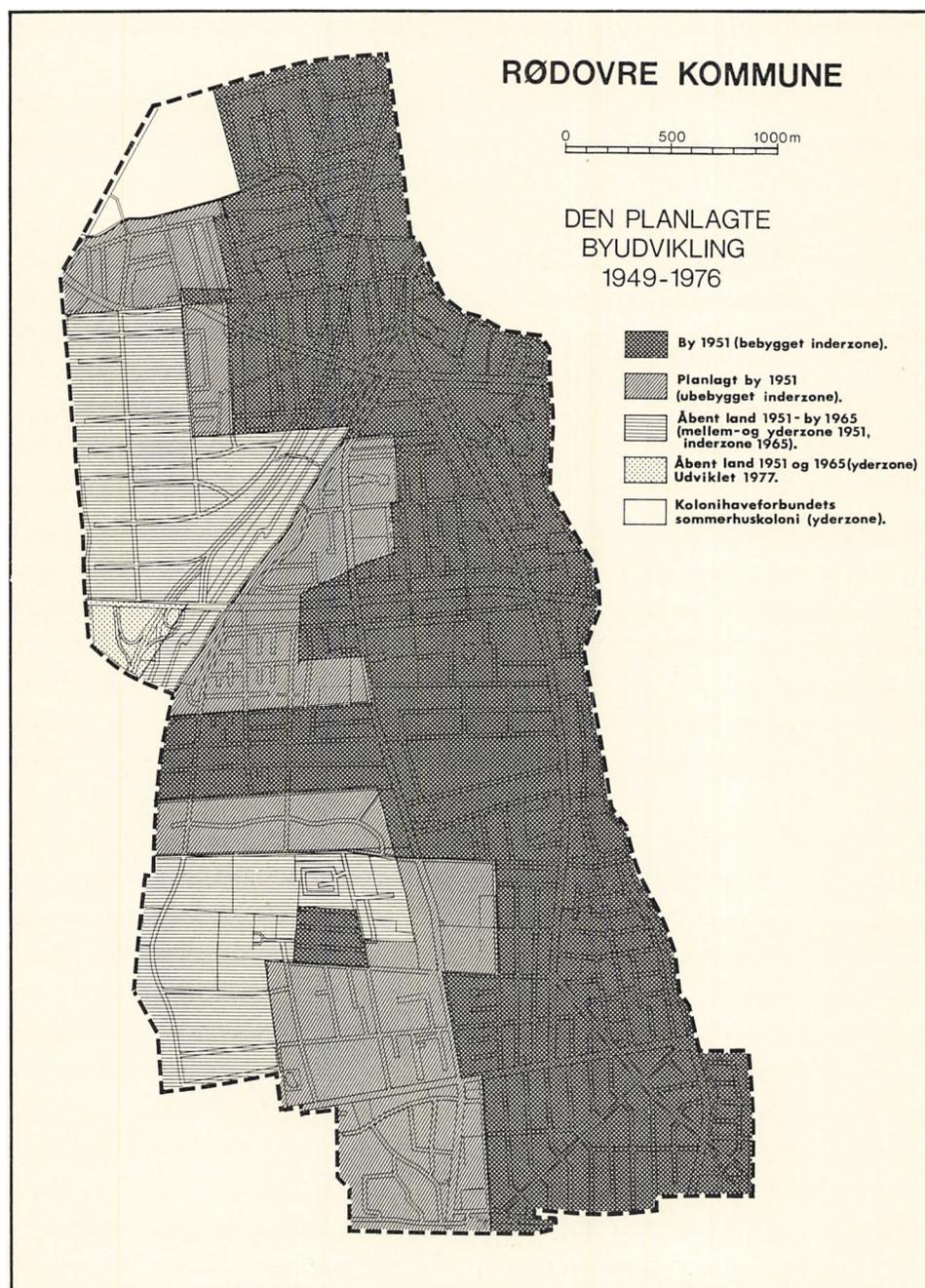

Fig. 5. Kilde: Byudviklingsplaner (41, 42), byplanvedtægter og upubliceret materiale.

kommunens højeste befolkningstal nåedes i 1968 med 46.000; i 1977 bor der godt 40.000 mennesker i Rødovre.

Fra 1951 overførtes betydelige mellemzonearealer til inderzone, ligesom der opnåedes dispensation til at overføre yderzoneområdet mellem Sandbækvej og Jyllingevej til inderzone. I 1965 kom så den næste zoneplan.

I denne overførtes al tilbageværende mellemzone og det meste af yderzonen til inderzone. Tilbage som yderzone blev Kolonihaveforbundets sommerhuskoloni og trekanten mellem Jyllingevej, Vestvolden og kommunegrænsen mod Glostrup. Denne trekant er i 1977 under udvikling, idet en stor motorvejsudfletning bygges her. 1965-planen forventede kun ubetydelig befolkningstilvækst i Rødovre (2200), og med denne plan er kommunens byudvikling afsluttet.

Forhandlingerne mellem Byudviklingsudvalget og kommunen bestemte ikke blot grænsen mellem land og by. Også den fremtidige anvendelse blev bestemt her. Udvalget stillede ofte betingelser for at tillade et areal inddraget i byudviklingen. Rødovre kommune havde fx tænkt sig, at bebyggelsen omkring Carlsro skulle bestå af 5 højhuse, som hver for sig skulle rumme 1000 beboere. Boligministeriet ønskede et parkbælte ind til Damhussøen. Kompromiset blev et højhus til 1000 mennesker og ellers rækkehuse, som i alt kan rumme 2000 mennesker; udformningen blev parklignende. Mellemlonen omkring Islevdalvej blev gjort til inderzone med den klausul, at området skulle anvendes til lagerpladser. Det private erhvervslivs udvikling er imidlertid vanskelig at styre, og i dag findes her et kvarter med blandet industri, kontorer og oplagspladser. Endelig kan det nævnes, at Vestvoldens overførelse fra yder- til inderzone skete med enighed om, at den fortsat skulle fremstå som et grønt område. Rødovres planlagte byudvikling er illustreret i fig. 5.

Den nærmere styring af udviklingen ved kommunens egne dispositioner og byplaner behandles i senere kapitler. Her har de tre store mål for kommunens udvikling fået hvert et kapitel: I kapitel 5, om de samlede bebyggelser, er det vist hvorledes det lykkedes at udbygge store dele af kommunen med etagehuse. I kapitel 6 om centerudviklingen beskrives, hvordan Rødovres uhensigtsmæssige centerstruktur ændredes ved etableringen af ét hovedcenter midt i kommunen. Endelig beskrives opfyldelsen af det sidste store mål: arbejdskraftbalance, i kapitel 7.

4. DE GAMLE VILLAKVARTERER

Den store udvikling for parcelhuse skete i mellemkrigstiden, hvor villakvartererne blev udbygget. Senere kom den tætte, lave bebyggelse (række- og kædehuse) til. Denne blev imidlertid især udviklet efter anden verdenskrig, samtidig med at der skete en betydelig »fortætning« og videreudvikling i de gamle villakvarterer: store grunde deltes op, og den ubebyggede del solgtes fra som selvstændig parcel, fx som »koteletgrund«. Langs hovedfærdselsårer og i vejkryds skete der desuden ændringer til anden benyttelse ved hjælp af ombygninger og tilbygninger, som gav bebyggelsen et sluttet præg.

Bevoksningen er nok det, der er ændret mest – fra bar mark til veludviklede haver. Efterhånden er desuden opført tilbygninger, udhuse og garager, så det ensartede præg, mange kvarterer havde fra starten, nu er ændret.

Parcelhuset er den mest almindelige bebyggelse i Rødovre, hele 38 % af kommunens areal dækkes af villaer, rækkehuse og kædehuse og deres haver m. v. Langt de fleste ejes af beboerne, selv om en del række- og kædehuse udlejes af boligselskaber. Udviklingen er vist i tabellen.

Tabel over den procentvise andel af kommunens areal med villabebyggelse, række- og kædehuse

	1901	1915	1935	1957	1965	1973
Villaer.....	0	1	6	27	30	30
Række- og kædehuse.....	0	0	0	6	7	8

Kilde: Topografiske kort fra Geodætisk Institut.

Langt op i 1930'erne styredes udviklingen af parcelhuskvartererne af grundejerne. Den kommunale planlægning indskrænkede sig til bestræbelser på at billiggøre de offentlige anlæg. Sognerådet skulle godkende udstykningernes kloakering, og ved de første bebyggelser forlangtes kun, at hver enkelt parcels kloakforhold var bragt i orden, mens der ved senere bebyggelser krævedes en egentlig kloakplan. Desuden skulle sognerådet godkende vejplanerne, mens udstykningerne og bygningernes udformning sorterede under amtet (1). Noget egentligt, byplanmæssigt grundlag for dispositionerne fandtes ikke. Udviklingen styredes ved servitutpålæg tilrettelagt af grundejerne og med kommunen som godkendende myndighed.

Den private styrings epoke sluttede i 1938, hvor en ny byplanlov blev vedtaget (2), og hvor kommunen oprettede et ingeniørembede med tilhørende forvaltning. Inden da var der taget tilløb til kommunal styring; fra 1935 fandtes et omfattende bygningsreglement (3), og kommunen havde en bygningsinspektør. Den gamle byplanlov fra 1925 (4) havde ingen rolle spillet for kommunen.

Søtorp er Rødovres ældste parcelhusbebyggelse, og den er nærmere beskrevet s. 181. Søtorpudstykningsen og bebyggelsen gav tilflytterne og sognerådet en række

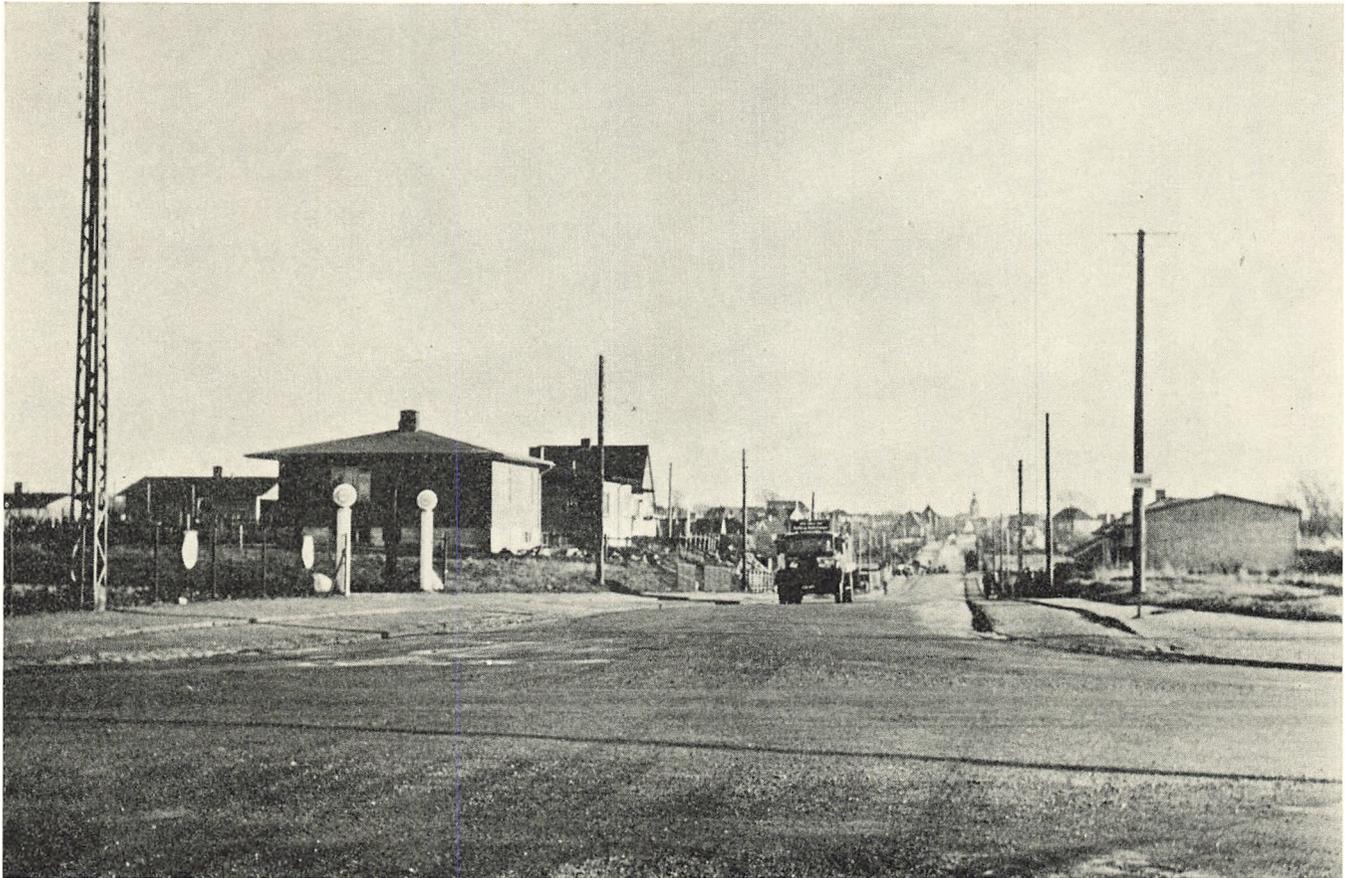

Fig. 1. Sådan har mange villa-kvarterer taget sig ud i starten: dårlige veje og fortove, ringe gadebelysning og ingen bevoksning. Billedet kan være taget næsten hvor som helst i Vanløse, Husum, Brønshøj, Rødovre eller Hvidovre omkring den 2. verdenskrig, det viser Jyllingevej.

bitre erfaringer. Sognerådet tog konsekvensen og besluttede, at fremtidige byggegrunde skulle være mindst 1 tønde land, dvs. 5516 m² (5). Det betød i praksis et bebyggelsesforbud, idet prisen for en byggegrund + udgiften til kloakering, vandforsyning og vejanlæg blev uoverkommelig for bygherren.

Efterhånden som forholdet mellem Søtorpbeboerne og sognerådet normaliseredes, svandt også modstanden mod tilflyttere, og kravet om store byggegrunde ophævedes.

Sognerådets krav havde dog medført, at den næste planlagte villabebyggelse på resten af Annexgårdens jord måtte opgives. Her havde sognerådet stillet strenge krav: der skulle være en samlet vej- og kloakplan, inden udstykningen kunne anbefales. Det var ellers planen at bygge 166 små villaer i én etage med »Rødovre Byggeförening« som bygherre. Søtorp blev altså ene om at repræsentere forstadsbebyggelse i Rødovre indtil 1. verdenskrig.

DE LACOURSKE UDSTYKNINGER

1908 udskrev Københavns kommune en international konkurrence om en byplan for hele sit område. Det var især for at kunne udvikle Husum, Vanløse og Vigerslev og de øvrige vestlige distrikter efter en samlet vejplan. Et af projekterne (det, der vandt 4. præmie) kom til at påvirke udviklingen af området og dermed af Rødovres sydvestlige hjørne.

Annexgården – matrikelnr. 1 – havde allerede solgt noget jord til Søtorpbe-

Fig. 2. Blandet villakvarter ved Damhus Boulevard. Områdets strenge vejplan stammer fra det projekt, der fik 4. præmie i Københavns kommunes vejplankonkurrence i 1908. Bebyggelsen er især fra 20'erne og er Rødovres første bymæssige bebyggelse efter Søtorp. I baggrunden plejehjemmet Ørbygård. Flybillede 1976.

byggelsen. De næste gårde, hvis jorder byudvikledes var: Damhuset (matr.nr. 3) og Hendriksholm (matr.nr. 4). Disse tre gårdes jorder indgik i de områder omkring Damhussøen, der var blevet opkøbt af direktør P. Chr. Dornonville de la Cours koncern med udstykning for øje (1). 1916–18 udarbejdedes en fælles vejplan; vejnettets skråveje genfindes på begge sider af kommunegrænsen og stammer fra 4. præmie-projektet. Syd for Damhussøen blev der udarbejdet en detaljeret vejplan efter engelsk mønster: slyngede veje, blinde veje, små pladser og et søgt usystematisk præg. Det blev til den engelske haveby, påbegyndt 1916 i Københavns kommune (Vigerslev) og omfattende Damhusdalen i Rødovre kommune. Resten af området udvikledes ligeledes efter projektets hovedlinier: skråvejene, men med et anderledes strengt og systematisk præg i detailudformningen: vejene var parallelle, og skæringerne med hovedlinierne var vinkelrette. Planen blev fulgt for den del af området, der ligger øst for Avedøre Havnevej, mens området vest herfor måtte vente på sin endelige udformning til efter 2. verdenskrig. Også vejnettet mellem Rødovrevej, Elvergårdsvej og Damhussøen var et led i de lacourske udstykningsplaner og findes den dag i dag i næsten uændret form. Enkelte ændringer er dog foretaget: fx er Minervavej kommet til; mange udkørsler, især til Rødovrevej og Roskildevej, er blændet, og 1977 er gadegennembruddet fra Vamdrupvej til Grambyvej gennemført.

Gadenettets udformning i denne første store udstykning blev godkendt i 1918. Bebyggelsens udformning blev styret af servitutter. De såkaldte lacourske servitutter var især villaservitutter af en type, der allerede var afprøvet ved bebyggel-

sen af den engelske haveby i Vigerslev i nabokommunen. Her defineredes en villa som et fritliggende (én- eller tofamilies) hus med højst to etager anvendt til boligformål. Efter særlig ansøgning måtte der dog indrettes butikker og værksteder. Villaservitutterne kom ikke til at omfatte de grunde, der var særlig egnede til mere almene formål og heller ikke randområderne langs de store hovedveje.

Baggrunden for at anvende disse servitutter var et fælles ønske om »at skabe en smuk og harmonisk bebyggelse omkring Damhussøen til fordel for det oprindelige søbilledes relative uberørthed« (1). Dette ønske havde ført til forhandlinger mellem La Cours koncern, Rødovre sogneråd, Naturfredningsforeningen og Københavns magistrat. Resultatet af disse forhandlinger var altså dels godkendelsen af vejplanerne, dels det ret strenge servitutpålæg.

Udbygningen af de enkelte dele af det store område fulgte smukt mønsteret fra Søtorp: ulovlig bebyggelse, besvær med kloakering, kævl om vejanlæggenes udformning og finansiering – og efterhånden tilfredsstillende løsninger af problemerne, se fig. 3. Udviklingen strakte sig over en årrække og er knap tilendebragt.

KÅLORMEN

La Cours koncern ejede også adgangsporten til kommunen: Damhustorvet. Her kunne der ikke være tale om at bygge villaer, men der blev udarbejdet et pompøst projekt, som blev varmt anbefalet af Rødovre sogneråd. Det var meningen at bygge etagehuse, der skulle »danne en smuk, tiltalende indgangsportal til hovedstaden fra Roskildevej« og »udnytte den skønhedsmæssige beliggenhed, der utvivlsomt var til stede« (1), se fig. 4. Trods de mange varme følelser blev projektet aldrig til noget; kommunen kunne ikke kautionere for de store lån, der skulle finansiere byggeriet. Bag de imponerende etagehuse, som skulle kranse Damhustorvet, skulle der bygges 14 rækkehuslænger beliggende på begge sider af Damhus Boulevard; kun én af disse længer blev bygget, den såkaldte »Kålorm«, som opførtes 1929 ved Padborgvej. Umiddelbart efter blev det pompøse projekt opgivet, og i stedet påbegyndtes det projekt, der skulle blive til Damparken, se s. 43.

NØRREGÅRDEN

Den næste udstykning og bebyggelse blev knap så vellykket som den lacourske. Det var Nørregårdens jorder (matr.nr. 15), hvis udstykning blev påbegyndt 1923. Jorderne lå helt mod nord i Rødovre sogn, begrænset af grænsen til Islev, kommunegrænsen til København og mod syd af en linie, der flugter med Schweizerdalsparkens nordlige grænse, slår et knæk ned ad Tårnvej og fortsætter mod vest langs Nyager Skoles nordlige skel; Jorderne begrænsedes mod vest af en linie, der løber midt mellem Mollerupvej og Jølbyvej til skellet mod Islev.

Udstykningen begyndte som en konsekvens af, at København havde planlagt vejanlæg frem til kommunegrænsen og var i gang med at realisere dem. Det var hensigten at fortsætte vejanlægget gennem Rødovre, gennembryde Vestvolden og fortsætte til Ejby. Vejprojektet på Nørregårdens jorder bestod af tre længdeveje fra øst til vest: Engbovej, Jyllingevej og Nørregårdsvej, og den midterste var udlagt til boulevard i forventning om en kommende sporvognsline fra Ejby til Van-

Rødovre Sogneraad
pr. Husum.

Den 20. Februar 1922.

Til det høje Justitsministerium*).

Som det antagelig vil være det høje Justitsministerium bekendt, har der i Omegnen af København de sidste 4—5 Aar fundet en livlig Jord-Udstykning Sted. Mange Gaarde er udstykket i Smaaparceller, hvis gennemsnitlige Størrelse andrager ca. 2 000 Alen . Paa disse Parceller opfører „Ejeren“, der jo i de færreste Tilfælde er virkelig Ejer, da han som Regel ikke har Skøde paa Ejendommen, saakaldte Lysthuse af gamle Pakkasser og lign., undertiden af bedre Materiale. Hensigten med Opførelsen af disse Lysthuse har maaske i de fleste Tilfælde og fra første Færd været denne, at de kun skulde tjene Familien som Lysthus, naar de om Aftenen og Søndagen opholdt sig paa „Grunden“. Forholdet er imidlertid nu blevet et helt andet, idet en Masse af disse Træhuse ikke alene benyttes til Sommerbeboelse (hvad der er ulovligt), men anvendes til Helaarsbeboelse stik imod al Bygnings- og Sundhedslovgivning.

I herværende Kommune, Rødovre, der er Nabokommune til København, findes, for kun at tage et Eksempel, en saakaldt Grundejerforening „Hendriksholm“. Paa denne Forenings Arealer findes for Tiden 31 Træhuse af fornævnte Slags, der alle benyttes til Helaarsbeboelse af Familier med Børn, der før har haft Bopæl i andre Kommuner, særlig København og Frederiksberg, men som nu — antagelig grundet paa den store Husleje i København eller maaske fordi det har været en god Forretning at afstaa sin Lejlighed — har foretrukket at nedslaa deres Pauluner i Rødovre Kommune paa en af dem erhvervet Grund i et simpelt Træskur, der er opført i en skærende Modstrid med Kommunens Bygnings- og Sundhedsreglement midt paa en Mark.

Enkelte Kolonihaveejere har været saa smarte, at de for Aagerpriser har udlejet deres Lysthuse til stakkels husvilde godtroende Mennesker.

Fig. 3. Den opfattelse, Rødovrebestyret havde af tilflyttere, fremgår af dette uddrag af en klageskrivelse. Kilde: Indenrigsministeriet (1923): Københavnske udflytteres stilling i offentligretlig henseende særlig i Hvidovre og Rødovre kommuner.

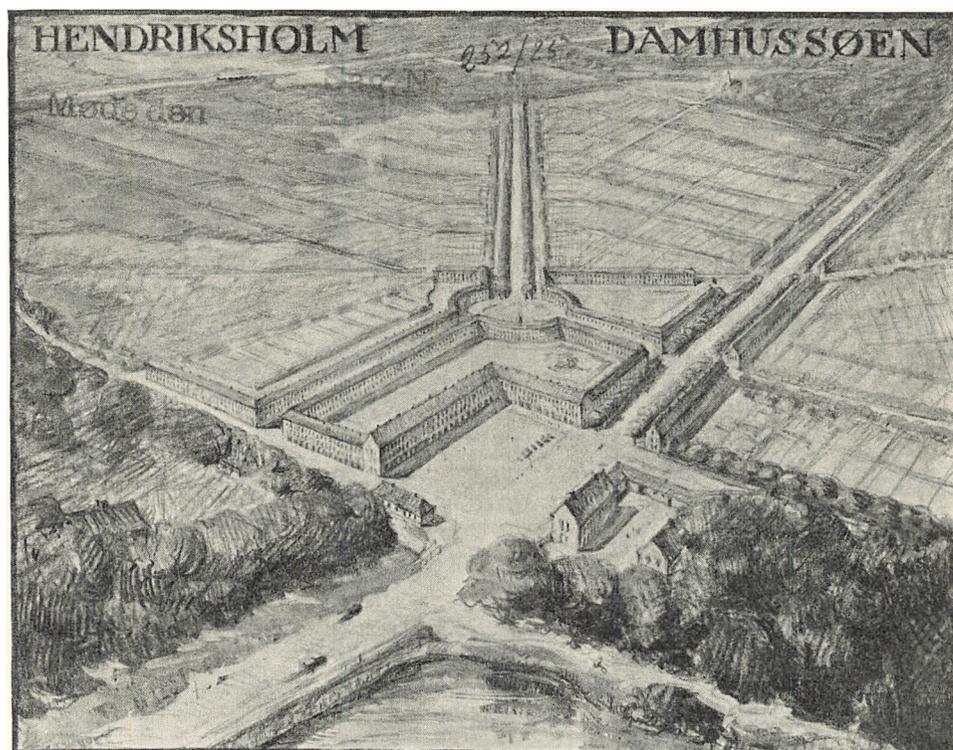

Fig. 4. Prospekt af projektet til bebyggelse ved Damhus-torv. Kilde: Byggesagsarkivet i Rødovres kommunale forvaltning.

løse. Efterhånden som planerne for Jyllingevejen tog form (se afsnittet om Københavns store planer) ændredes vejnettet fra at sigte mod det gamle voldgennembrud ved Ejbyvej til at sigte mod et nyt gennembrud: det nuværende. Allerede 1933 skete visse ændringer i vejforløbet, selv om det egentlige hovedvejsanlæg måtte vente til 1950'erne.

De servitutter, der blev tinglyst på Nørregårdens udstykninger, var hverken ensartede eller skudsikre. Detailhandelens muligheder var meget begrænsede; det var ligefrem bestemt, hvilke brancher der måtte drive handel på de dertil bestemte parceller, således at butikshandelen kunne trives uden konkurrenter, hvilket var et salgsargument ved udstykningen. Bortset fra butiksbygninger blev området udbygget med villaer, og først udviklingen efter anden verdenskrig gjorde det nødvendigt at tinglyse egentlige villaservitutter for at forhindre stærk erhvervsindrykning (6). Servitutterne fra 1956 respekterede de gamle butikstilladelser, og området er i dag et af de mere blandede i kommunen.

NYGÅRD OG GRØNDALSLUND

De to næste store udstykninger var – ligesom Nørregårdens – ren spekulation. Ejerne ville kun imødekomme kommunens lovlige krav, og profitmotivet var enerådende. At de to udstykninger blev forskellige, skyldes kommunens voksende forståelse for og brug af sine styringsmidler. Begge gårdene var blevet opkøbt af jyske spekulanter fra Skjern, Varde, Herning og Hammerum. Opkøbene var påbegyndt under 1. verdenskrig, og udstykningerne påbegyndtes i midten af 1920'erne.

Nygård (matr.nr. 14) omfattede området begrænset af Ejbyvej, Tårnvej, Lucernevej og kommunegrænsen. Ejeren havde ment det tilstrækkeligt at opfylde lovens krav om vej- og kloakanlæg parcel for parcel, efterhånden som udstykningen fandt sted. Rødovre sogneråd havde erfaringerne fra de tidligere udstykninger in mente og traf aftale med ingeniør Viggo Petersen, om konsulentbistand.

Viggo Petersen forlangte en samlet vej- og kloakplan, før byggetilladelsen kunne gives. Dette krav gjorde Rødovre sogneråd til sit og krævede af den foragede spekulant, at han skulle projektere anlæggene, inden sognerådet overhovedet ville udtale sig. Den østlige halvdel af Nygårdens jord blev derefter udlagt til villagrunde med almindelig udformning, mens den vestlige halvdel blev udstykket i grunde på mindst 1 tønde land – så *skulle* sognerådet nemlig give byggetilladelse, selv om der ikke fandtes en samlet vej- og kloakplan! Nygårdens udstykning blev ikke noget lykkeligt kompromis. Den østlige halvdel er næsten uændret siden bebyggelsen i slutningen af 20'erne, mens den vestlige har gennemløbet udstykning efter udstykning, så området i dag er fyldt med koteletgrunde og småveje. Alt i alt har datidens sparsomme vejplan betydet, at kvarteret i dag må bruge et betydeligt areal til veje til de mange baggrunde. Det har desuden været nødvendigt at gennemføre en trafikal sanering af området, idet de smalle villaveje var belastet af gennemkørende trafik. Denne er nu blevet forhindret ved vejlukninger, som er udført med små grønne anlæg.

Anderledes gik det med Grøndalslunds jorder (matr.nr. 17). Området begrænses af Schweizerdalsvej, Rødovrevej, Tæbyvej og Tårnvej. Her indgik sognerådet og spekulanten en aftale om, at de lacourske villaservitutter blev pålagt området.

Dette må betegnes som et godt resultat for kommunen. Som villakvarter er området takket være servitutterne mere vellykket end den samtidige Nygårdsudstyknings.

ANDRE UDSTYKNINGER

Parcelhusudviklingen i mellemkrigstiden er ikke beskrevet fyldestgørende med de fire områders udstykning. De var først og størst, og mange af de konflikter og afgørelser, der prægede dem, genfindes i periodens øvrige udstykninger. Efterhånden fandt kommunen frem til en politik og brugte sit eneste våben: kloakprojektkravet. Derved kunne grundejeren ofte formås til at pålægge området villaservitutter – mere eller mindre efter det lacourske mønster.

Mange ganske små områder blev belagt med villaservitutter, udstykket, solgt og bebygget med parcelhuse. Udover de nævnte fire store udstykninger var der kun en enkelt større i mellemkrigstiden: Islevhus' jorder (matr.nr. 2 af Islev). Her blev området mellem Islevbrovej, Vestvolden og Hvidsværmervej udstykket omkring 1930, se side 203.

Mellemkrigstidens byggeri udgjorde et broget billede. I villakvartererne fandtes huse af vidt forskellig karakter lige fra pakkeshuse til små palæer. Almindeligt var det såkaldte bygmesterhus og bungalowen. Bygmesterhusene er gode og gedigne, bygget af solide materialer, men ofte upraktisk indrettede og dårligt forsynede med tekniske faciliteter. Køkken og badeforhold er ofte utilstrækkelige til

Fig. 5. Villakvarter i Islevs nordlige del. Viemosevej løber skråt hen over hele billedet og krydser Harrestrup Å i dets midte. I forgrunden Lejerbos enfamiliehuse fra 1953. Resten af bebyggelsen er private parcelhuse især fra tiden omkring 2. verdenskrig og 50'erne. I nederste højre hjørne ringmotorvejen E 4. Flybillede 1976.

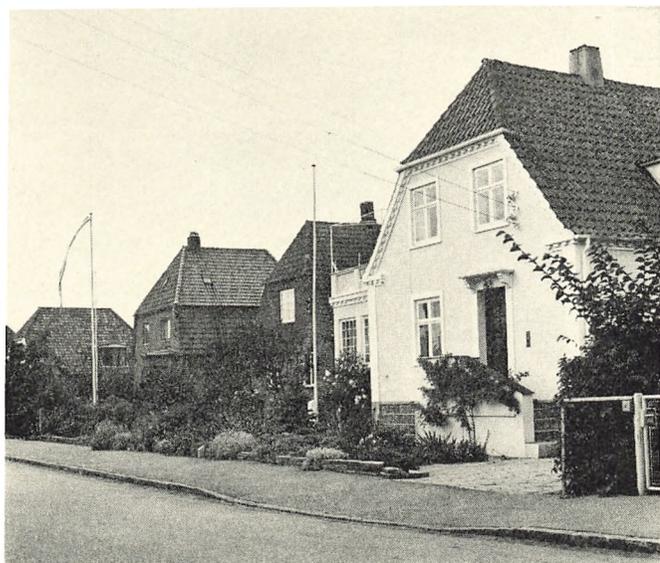

Fig. 6. Bygmesterhuse.

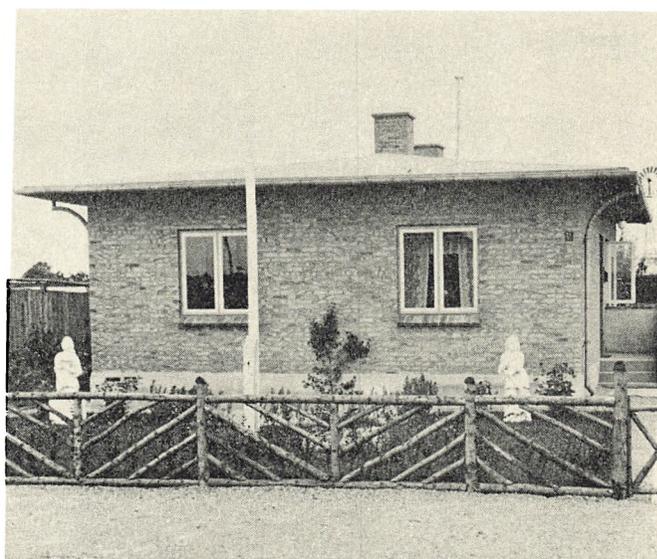

Fig. 7. Bungalow.

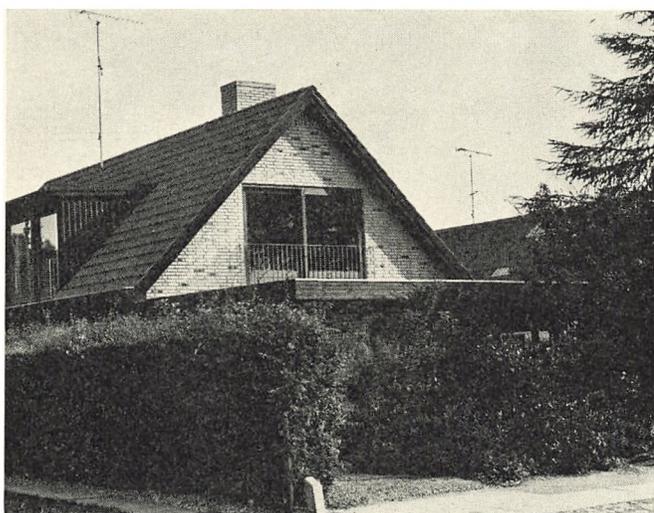

Fig. 8. Villa fra 60'erne.

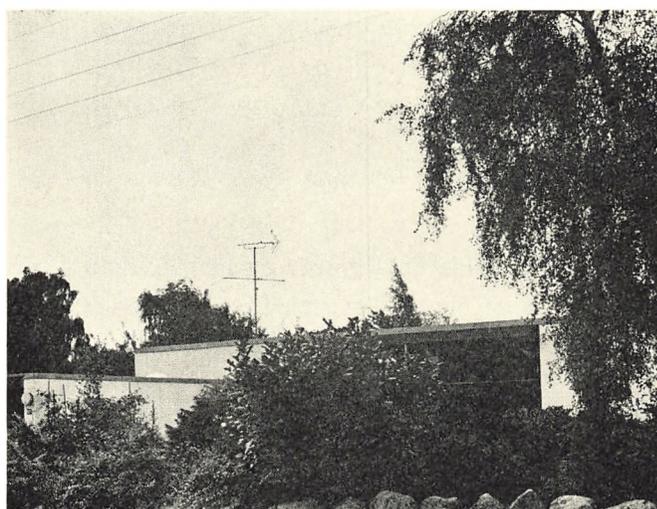
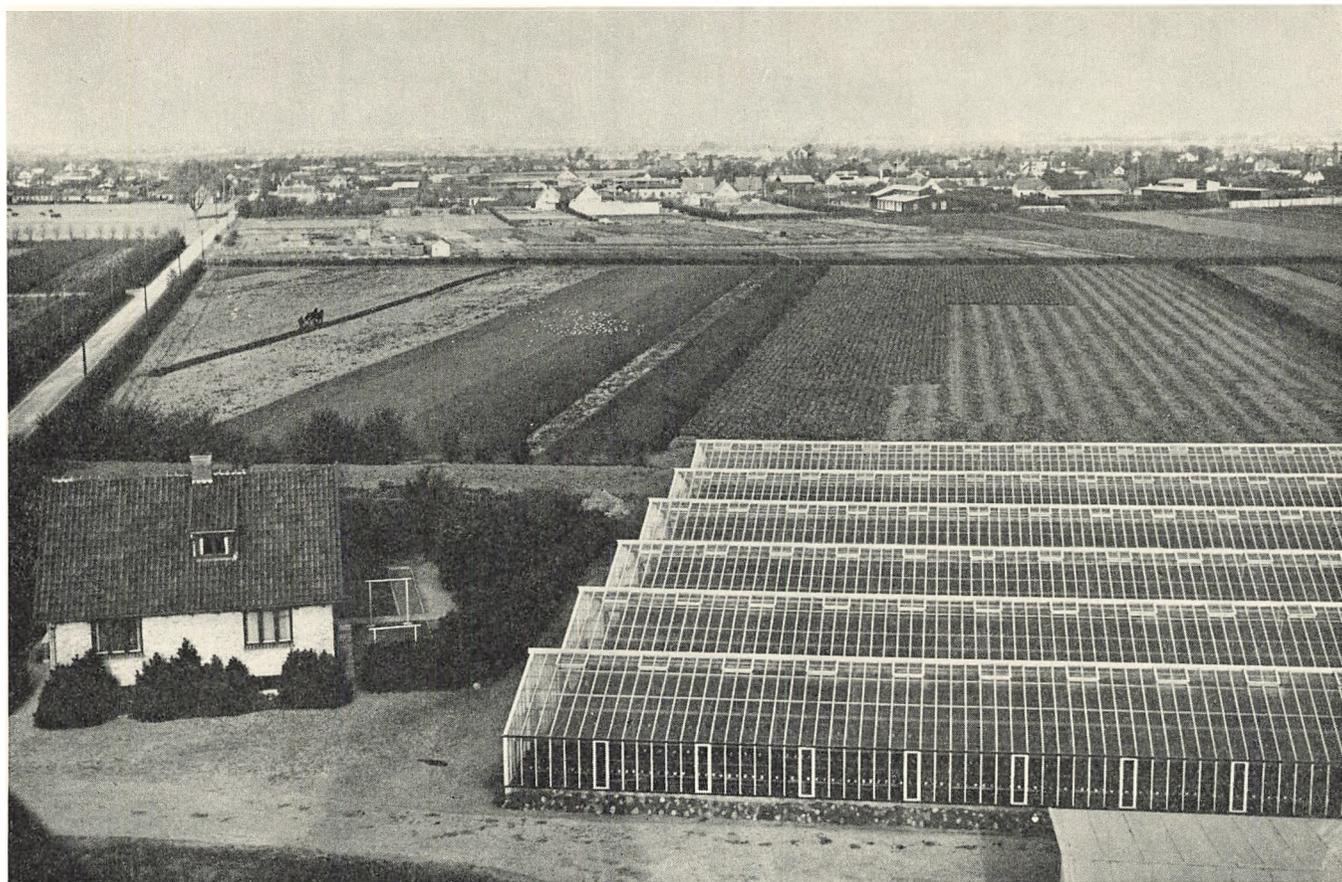

Fig. 9. Villa fra 70'erne.

at opfylde nutidens krav, ligesom isoleringsforholdene i almindelighed er ringe. Et typisk hus af den art har $1\frac{1}{2}$ etage. Der er to eller tre stuer, køkken, WC og entre i stueetagen og to eller tre soveværelser på første sal.

Bungalowen er fra 30'erne. Den er en særpræget hustype med kvadratisk grundplan. Kælderen er høj og anvendes ofte til beboelsesrum, mens stueetagen har køkken, WC, stue og et eller to soveværelser. Ligesom bygmesterhusene lider bungalowen af fejl og mangler ved konstruktion og isolering.

Under og lige efter anden verdenskrig gik byggeriet nærmest i stå. Dette forsøges afhjulpet ved statsindgreb, for parcelhusbyggeriets vedkommende ved lov om statslån. Såfremt en række krav opfyldtes, kunne bygherren låne op til 95 % af anskaffessummen for et hus. Det måtte ikke være større end 110 m². Håndvær-

kerudgifterne skulle holdes nede og materialerne skulle være danske. Statslåns-husene er almindelige i Rødovre. De er små og oftest så små og dårligt byggede, at de i dag er utidssvarende og belastede med større problemer end bygmesterhu-sene og bungalowerne.

I 50'erne var Rødovre næsten udbygget med villakvarterer. Såvel dette som de følgende årtiers parcelhuse findes dog repræsenteret. 50'ernes huse var bedre og større end statslåns-husene fra lige efter krigen. Byggematerialerne blev bedre, isolering blev mere almindelig. Den tekniske standard svarede næsten til nutidens med et godt køkken, toilet og baderum. Det, der især adskilte byggeriet i 50'erne, 60'erne og 70'erne fra statslåns-husene er dog størrelsen. Antallet af rum er forø- get, ligesom størrelsen af de enkelte værelser er øget. Siden er udviklingen mod stadig større og teknisk bedre parcelhuse fortsat. I midten af 70'erne er tendensen dog vendt, og der bygges nu huse af noget mindre ressourceforbrugende karakter: de er noget mindre i gennemsnit end 60'ernes huse og bedre isolerede. De sidste 25 års parcelhusbyggeri er blevet stedse mindre individuelt. Typehusfabrikanter står nu for næsten alt nyt, og arkitekttegnede huse bygges næsten ikke mere.

Fig. 10. Efter mellemlkrigs- tidens store villaudstyknings var Rødovre præget dels af disse kvarterer, dels af åbent land. Billedet er taget i 1946 fra Vandtårnet mod nord. Vejen i venstre side er Tårnvej. I dag findes kommunens hovedcenter på det store åbne område.

5. RÆKKE- OG ETAGEHUSE

Mens villakvartererne i Rødovre voksede op i mellemkrigstiden uden særlige reguleringer, opstod den sammenhængende boligbebyggelse i 1950'erne og 60'erne i en tid med flere regler. Et af de erklærede mål har siden 2. verdenskrig været at udbygge kommunen med etageboliger. Dette mål er i dag opfyldt, og mere end halvdelen af kommunens boliger findes nu i etagehuse.

To samlede bebyggelser havde allerede tidligt foregrebet udviklingen. »Kålormen« på Padborgvej fra 1929 var længe ene om at repræsentere rækkehusbebyggelsen, der senere skulle omfatte en betydelig del af kommunens boligbyggeri, se side 49. Det havde været hensigten at bygge mange flere af den slags længer, men byggeriet blev opgivet, og i stedet projekteredes og byggedes Damparken. Det var et spekulationsforetagende! Kommunens rådgivere var ikke enige: ingeniør Viggo Petersen var modstander af, at Rødovre tillod lejligheder, der var så små og umoderne, som byggeselskabet ønskede (nemlig 2-værelses uden centralvarme og bad). Arkitekt Svend Møller udtalte sig derimod til fordel for byggeriet, hvis ydre karakter var af høj standard, og hans råd blev udslagsgivende. 1931 påbe-

Fig. 1. Damparken. Den lange længe i billedets højre side er »Kålormen«. I baggrunden Søtorp Villaby og Damhus-søen. Flybillede 1976.

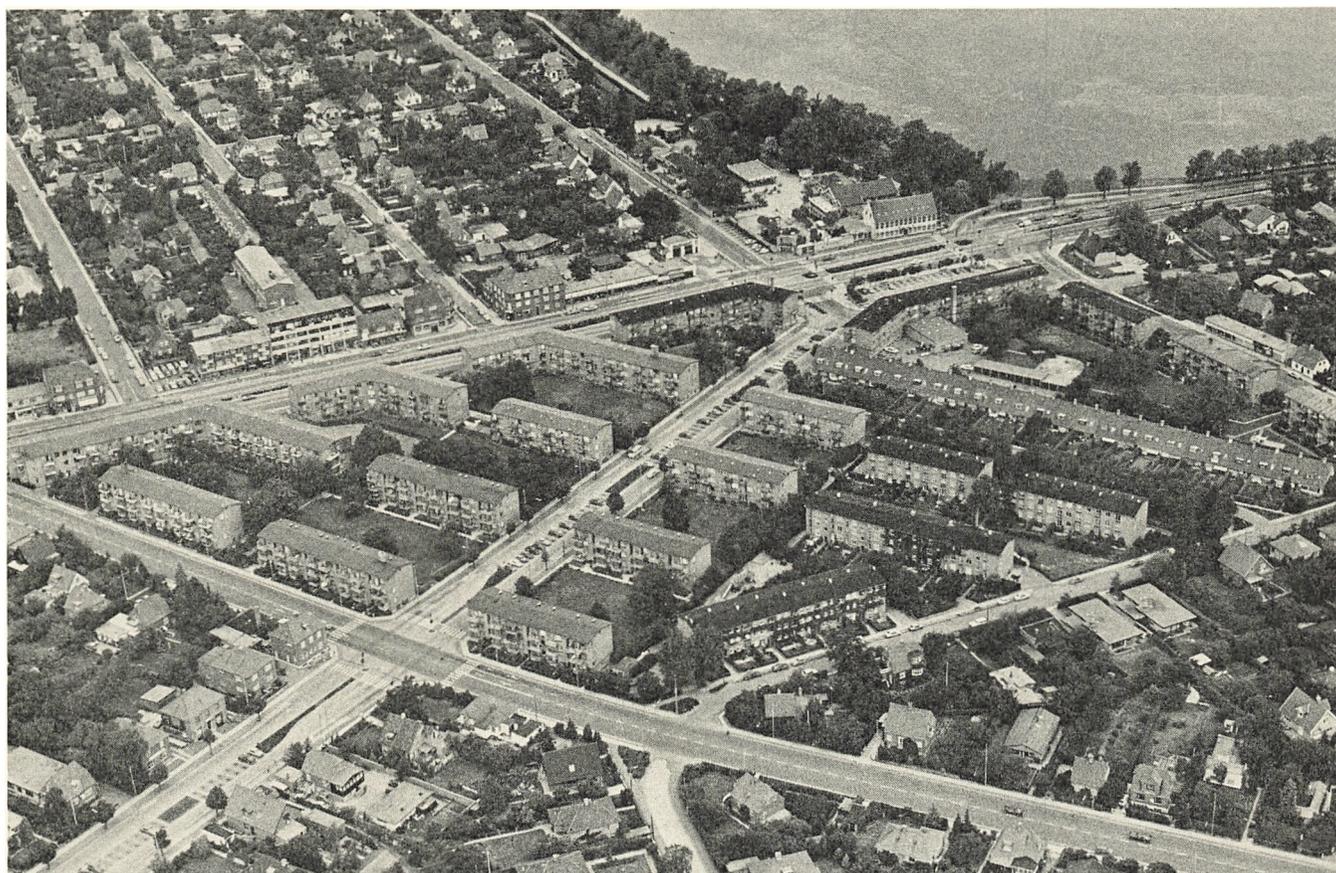

Fig. 2. Damparken 1976.

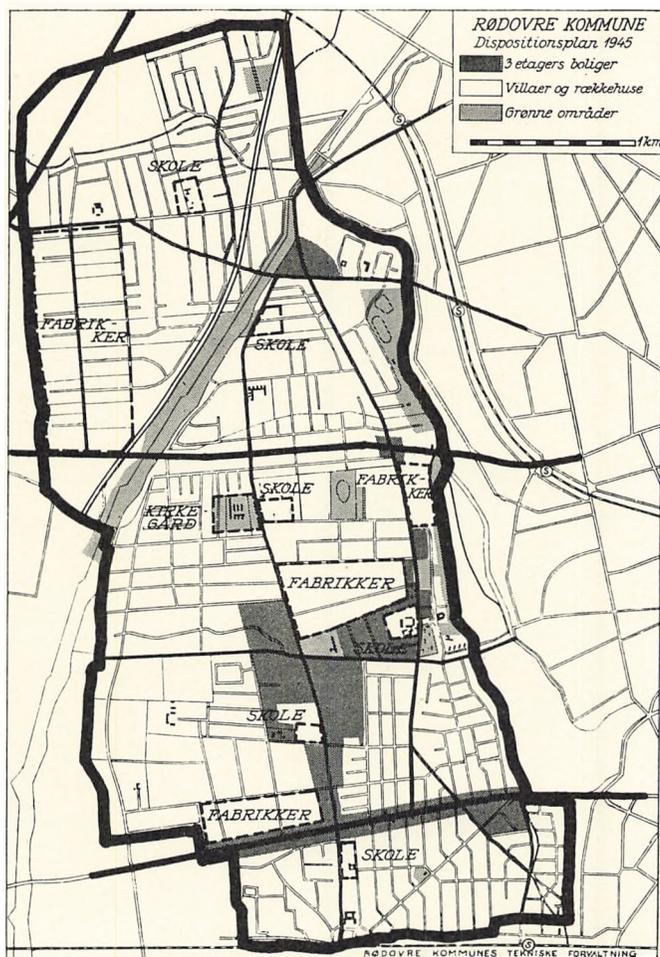

Fig. 3. Kilde: Mogens Lebech (1963): Rødovre – fra bondegårde til højhuse, side 35.

gyndtes de første fire blokke ved Damhus Torv og Hvidovrevej, og byggeriet fortsatte indtil 1943, hvor den sidste af de 21 3-etages blokke var færdig. I alt blev der 502 lejligheder (1); nogle af dem er lidt større end 2-værelses, men den tekniske standard er ringe. Bebyggelsen er udformet som åben blokbebyggelse med grønne haveanlæg mellem de fritliggende blokke.

I Rødovres dispositionsplan fra 1945 var der udstukket retningslinier for udviklingen af etagebyggeriet, således at bebyggelsen højst måtte have tre etager. Det var hensigten, at etagebyggeri skulle udvikles langs Roskildevej og hvor Rødovrevej krydser Jyllingevej og Slotsherrensvej, foruden i et betydeligt område i kommunens midte fra den gamle landsby til Carlsro og videre mod syd til Roskildevej, se fig. 3.

Det gik ganske vist anderledes i mange tilfælde, men disse retningslinier kom til at danne hovedgrundlaget for udviklingen. Kravet om, at der højst måtte være tre boliglag blev senere opgivet, og der er bygget etagehuse med op til 17 boliglag. Den fritliggende blokbebyggelse (som Damparken) blev almindelig i kommunen og præger i dag mange kvarterer.

Slutningen af 30'erne og begyndelsen af 40'erne var en stilstandsperiode for byggeriet; mange af de store villaområder var udviklede, og etagebyggeriet var endnu ikke kommet i gang. Boligbyggeriet var i det hele taget dæmpet ned efter verdenskrisen og under besættelsen. Noget blev der dog bygget; rækkehusene omkring Minervavej stod således færdige i 1943 (2). Det var de første rækkehuse siden »Kålormen« fra 1929. De 86 huse er bygget af to private konsortier i den traditionelle udformning, som er almindelig i meget af Rødovres rækkehusbyggeri; hvert hus er på 1½ etage med en lille baghave og en endnu mindre forhave, og indretningen er også den samme som i mange af de øvrige rækkehuskvarterer: høj kælder, i stueetagen køkken, WC og 2–3 stuer, på første sal 2 soveværelser. Under krigen opførtes endnu to rækkehusbebyggelser, som begge var færdige 1944. Den ene var privat og indeholdt 48 huse på Brobølvej og Oksbølvej. Den anden er det første byggeri i Rødovre, som er opført af almennyttige boligselskaber; det består af 145 rækkehuse, som er opført af Københavns Almennyttige Boligselskab, og som ligger ved Horsevænget og Kærbyvej.

Ved krigens slutning var der to etageboligområder: Damparken og et par huse på Rødovrevej, og der var fire rækkehusområder i kommunen. Resten af boligene fandtes i villakvarterer.

UDFORMNINGEN AF KOMMUNENS BYGGEPOLITIK EFTER 2. VERDENSKRIG

Etagebyggeriets vældige udvikling og udformning efter den 2. verdenskrig er en konsekvens af en række forhold. For det første var der bolignød i landet. København og Frederiksberg var ved at revne under trykket fra de vældige befolkningsmasser, der fyldte den gamle boligmasse. For det andet var landet fattigt, og velstandsstigning var et ukendt begreb. I mellemkrigstiden var en 2-værelses lejlighed med WC og køkken luksus for store dele af befolkningen. For det tredje kom den økonomiske vækst efter Marshallhjælpen og statsindgrebene for at få gang i byggeriet meget pludseligt og uventet.

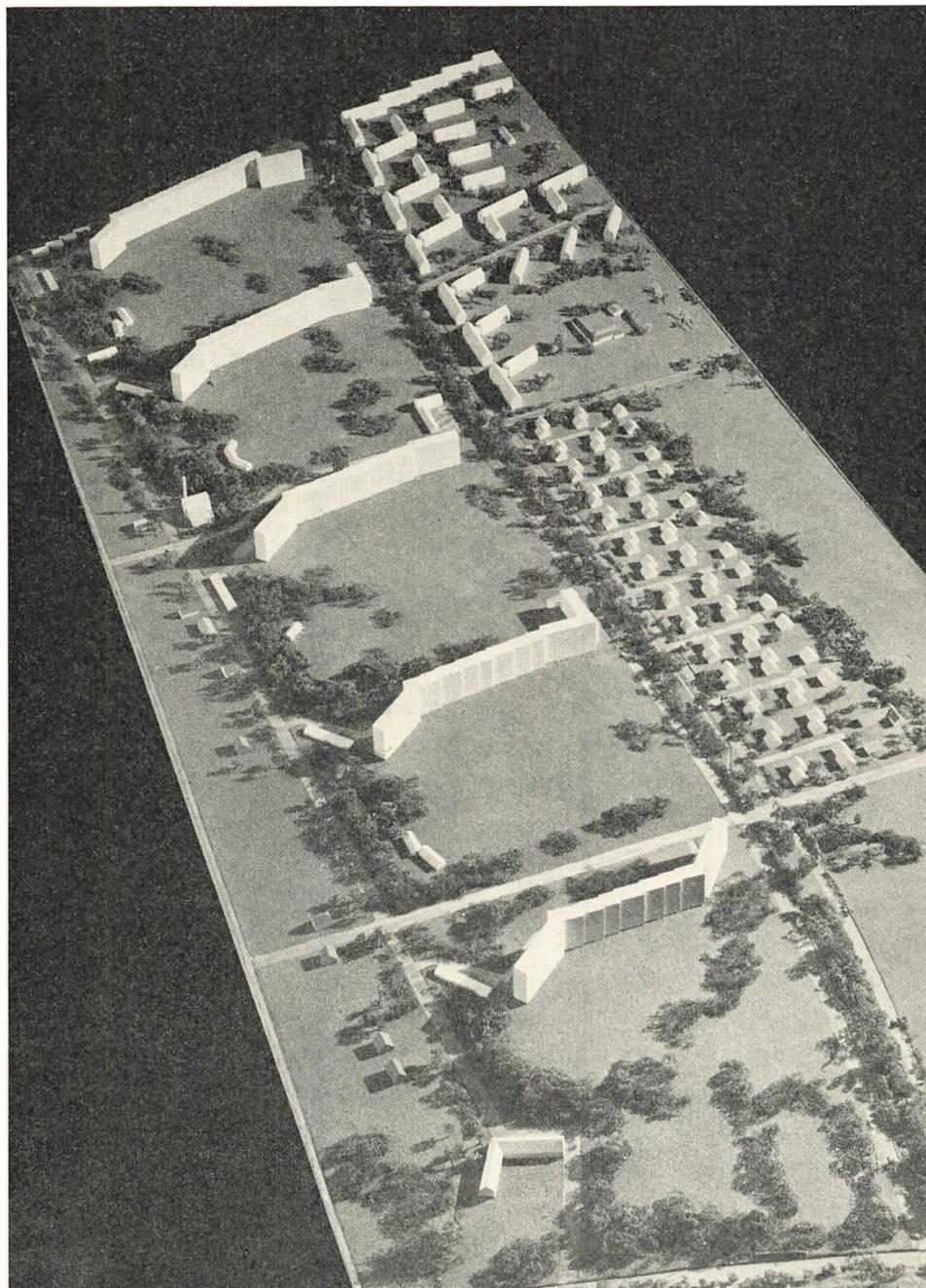

Fig. 4. Perspekt af planen for Carlsros jorder. De fem lamel-huse er set fra vest; hvert af de fem huse skulle rumme ca. 1000 beboere.

Kombinationen af disse forhold kom til at præge udviklingen i Rødovre i uheldig retning, idet der blev bygget alt for mange små lejligheder. Derfor er kommunen i dag selvforsynet med små lejligheder, mens der ikke er nok store og gode lejligheder til de familier, der har behov for mere plads.

Som nævnt foreskrev dispositionsplanen fra 1945 etageboliger med højst tre boliglag; dem blev der da også bygget mange af. De store bygherrer i Rødovre blev imidlertid de almennyttige boligselskaber, og de var aldeles ikke sindede at holde sig til lave, fritliggende blokke.

Såvel projektet for Carlsro som for bebyggelsen ved Milestedet er fra slutningen af 40'erne, dvs. næsten samtidige med dispositionsplanen; bebyggelserne er fra 50'erne. 1948 udsendte Dansk Almennyttigt Boligselskab en betænkning om Rød-

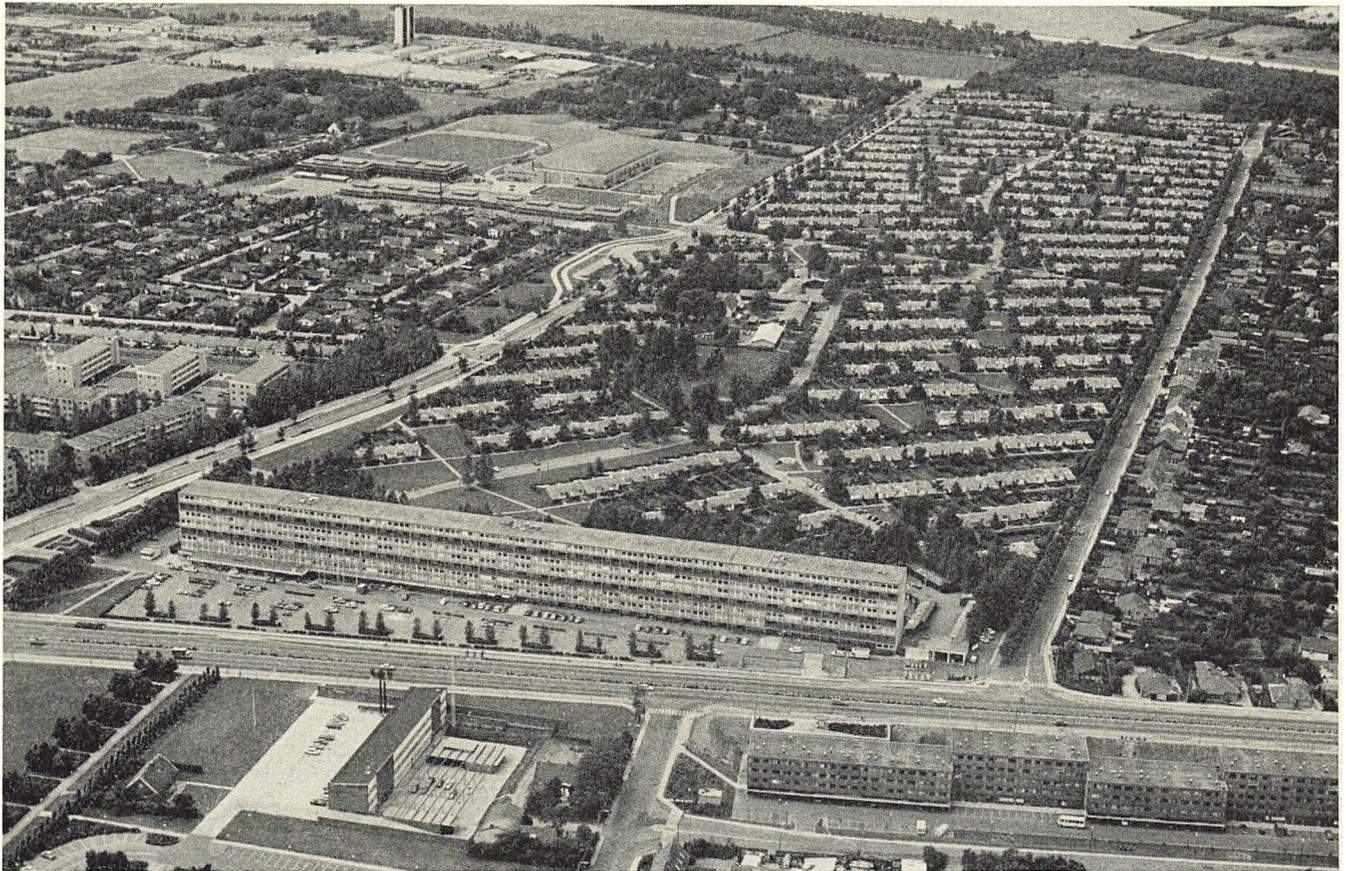

Fig. 5. Bebyggelsen af Carlsros jorder som den kom til at tage sig ud i virkeligheden – ét lamelhus og 600 rækkehuse. Billedet er taget fra øst. Flybillede 1976.

ovre med forslag til bebyggelse af Carlsro og med forslag til ændret dispositionsplan (3). Denne plan er der grund til at behandle lidt nærmere, idet den i høj grad kom til at præge udviklingen. Betænkningen var resultatet af et udvalgsarbejde, hvor såvel boligselskabets lokalafdeling som kommunens styre havde deltaget, så den udtrykker både selskabets politik og Rødovrestyrets hensigter.

Det dispositionsforslag, som fremlagdes, blev aldrig vedtaget, men det kom til at styre udformningen af de partielle byplaner. I forhold til den tre år gamle plan fra 1945 var der betydelige ændringer: industriområdet ved Islevdalvej skulle nu være kolonihaver, mens det ved Roskildevej skulle udvides betydeligt. Carlsro såvel som området syd herfor skulle bebygges med etageboliger; (den gamle plan disponerede Carlsros jorder til villa- og rækkehusbebyggelse). Endelig var bestemmelsen om højst tre boliglag helt forsvundet. Bortset fra ønsket om høj bebyggelse omkring Rødovre Parkvej er planen i overensstemmelse med fingerplanens hovedprincipper, se s. 25.

Betænkningen var udarbejdet med henblik på bebyggelse af ejendommen Carlsro. Denne var i 1946 erhvervet af boligselskabets lokalafdeling Rødovre Almennyttige Bolig- og Byggeselskab. I betænkningen anføres det som givet, at der skulle bygges højt på grunden, og med højt forstod boligselskabet *meget* højt. Efter at have diskuteret flere mulige udformninger af bebyggelsen indstillede selskabet, at der skulle bygges fem 10-etages lamelhuse, som hver skulle rumme ca. 325 lejligheder, se fig. 4. I alt skulle bebyggelsen kunne rumme ca. 5000 beboere. Ved denne type af bebyggelse ville der dels blive plads til mange boliger, dels ville

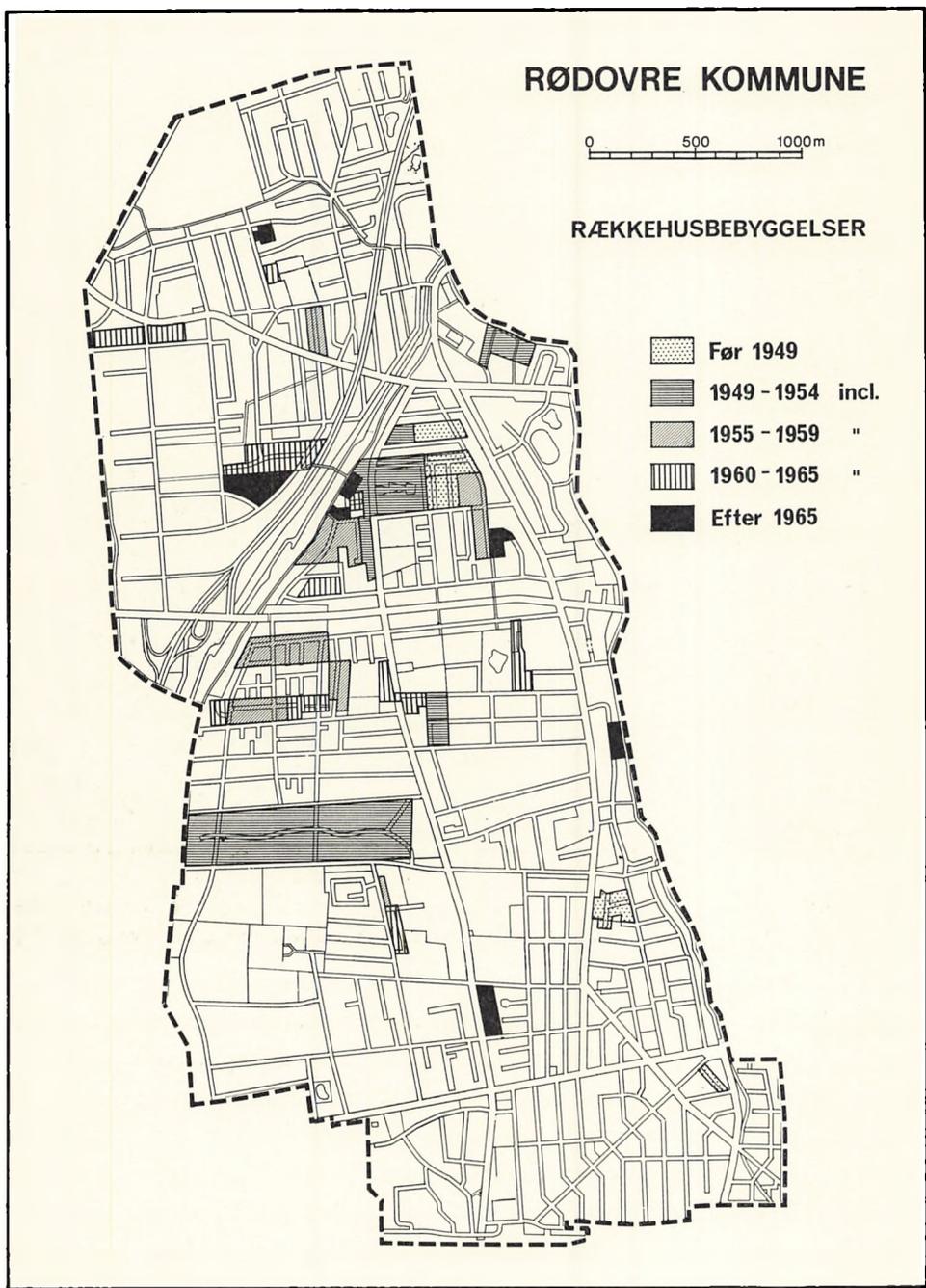

Fig. 6. Kilde: Teknisk forvaltning 1977.

der blive rigelige rekreative områder mellem de store huse. Selskabet mente desuden, at »den foreslåede bebyggelse på naturlig måde tager hensyn til den nord for liggende parcelhusbebyggelse«.

I afsnittet om byudviklingsudvalgenes arbejde, se. s. 31, er det beskrevet, hvordan Egnspanrådet og Boligministeriet mente noget ganske andet. Resultatet blev ét 8-etages lamelhus med 270 lejligheder langs Tårnvej, opført 1957-58, og på resten af grunden blev 600 1-etages rækkehuse opført i 1952-53. I bebyggelsen er desuden etableret en række fællesanlæg som børneinstitutioner, vaskeri og mødelokaler – nogle af dem i de gamle gårdbygninger, der fik lov til at blive liggende.

Med dispositionsplaner og betænkninger fra slutningen af 40'erne var bygge-

Fig. 7. Rækkehuse ved Schweizerdalsvej 1976.

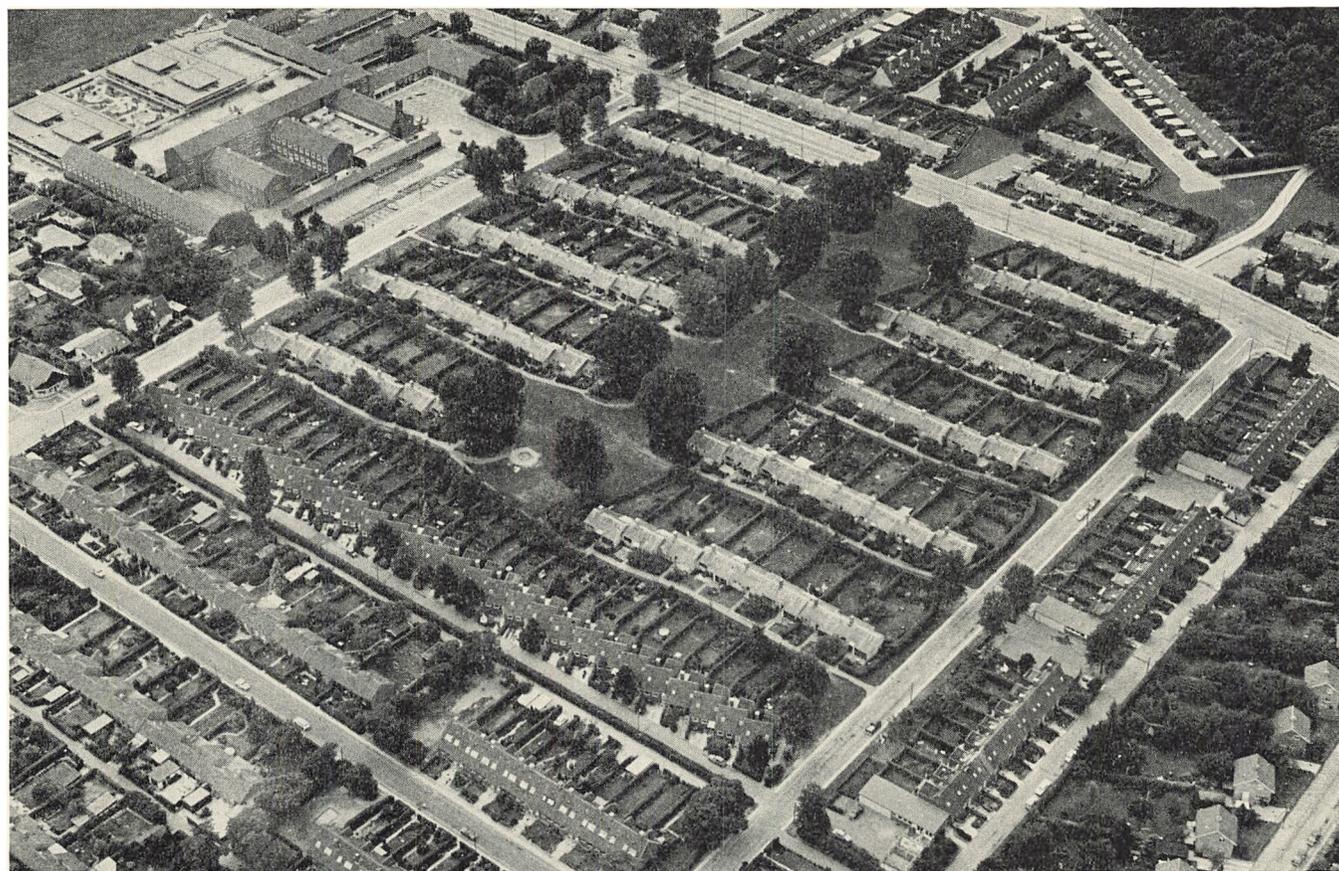
politikken fastlagt. Der skulle bygges samlede bebyggelser, dvs. rækkehuse og etagehuse. De sidste store, ledige arealer skulle udbygges efter samlede projekter, og hvor det kunne lade sig gøre, skulle der bygges meget højt.

RÆKKEHUSKVARTERERNE

I 50'erne og 60'erne udvikledes rækkehusområderne, således at kommunen i dag har store samlede kvarterer med såvel private som almennyttige rækkehuse, se fig. 6. Disse kvarterer findes især i kommunens midte, hvor der er tre rækkehusdominerede områder: omkring Tinderhøj Skole, vest for Nyager Skole og Carlsro. Desuden findes der flere mindre rækkehusområder rundt i boligkvartererne.

Den første rækkehusbebyggelse efter krigen blev færdig i 1949. Dansk Almennyttigt Boligselskab byggede og udlejede en kombineret etage- og rækkehusbebyggelse ved Knudsbølvejs østlige ende. I bebyggelsen findes 83 rækkehuse og 90 lejligheder i 3-etages blokke mod Rødovrevej.

Derefter gik det hurtigt. Rødovre Almennyttige Bolig- og Byggeselskab var en lokalafdeling af Dansk Almennyttigt Boligselskab, og dets store projekt langs Tårnvej og Knudsbølvej blev færdigt 1951. Det rummede 191 boliger, og der var gjort meget for at skabe fælles arealer og trafiksikkerhed. Samtidig blev selskabets andet store projekt, Slotsherrens Have færdigt. Denne bebyggelse er præget af

naboskabet med Harrestrup Å og af, at de 100 huse med deres haver ligger fem og fem i indbyrdes forskudte blokke i grupper på et stort fællesareal. Samme år gærdiggjorde Københavns Almennyttige Boligselskab 90 rækkehuse ved Grønlunds Allés vestlige ende.

1953 blev de næste større rækkehusområder færdige: Carlsro, se s. 219, og de 41 huse ved Horsevængets vestlige ende. Begge var bygget af boligselskaber. Også private gjorde sig imidlertid gældende på rækkehusområdet, således byggedes 133 boliger ved Nørregårdsvejs vestlige ende og 60 boliger langs Nyskiftevej; begge bebyggelser var færdige i 1955. Året efter kom de 34 huse ved Møllerupvej.

Denne sidste bebyggelse gav i øvrigt senere anledning til besvær, fordi der ikke måtte opføres tilbygninger, hvilket mange ønskede. Bygherren havde nemlig udnyttet bygningsvedtægten til det yderste, så der ikke kunne gives tilladelse til selv den mindste tilbygning. 1963 lempedes bestemmelserne i Rødovre kommunes bygningsvedtægt, så der kunne udvides med 20 %. Det ville mange ejere udnytte, og kommunen gav da også tilladelse. For at bevare bebyggelsens ensartede karakter, blev det efterhånden nødvendigt at tinglyse en byplan for bebyggelsen. Den blev vedtaget 1973 (4) og indeholder detaljerede bestemmelser om, hvordan der må bygges en stue til i et hjørne af hvert hus. Bortset fra en tilsvarende byplan for rækkehuskvarteret ved Brandholms Allé mellem Skanderupvej og Valhøj Skole (5) har det ikke været nødvendigt med drastiske administrative indgreb i rækkehuskvartererne. Udformningen af disse kvarterer skete indtil 1963 på basis af bygningsreglementet (6), som ikke indeholdt særlig besværlige bestemmelser.

Fig. 8. Rækkehuskvarter nord for Tinderhøj Skole, som ses i baggrunden. Husene i midten af billedet er Rødovre Boligselskabs bebyggelse fra 1951. Flybillede 1976.

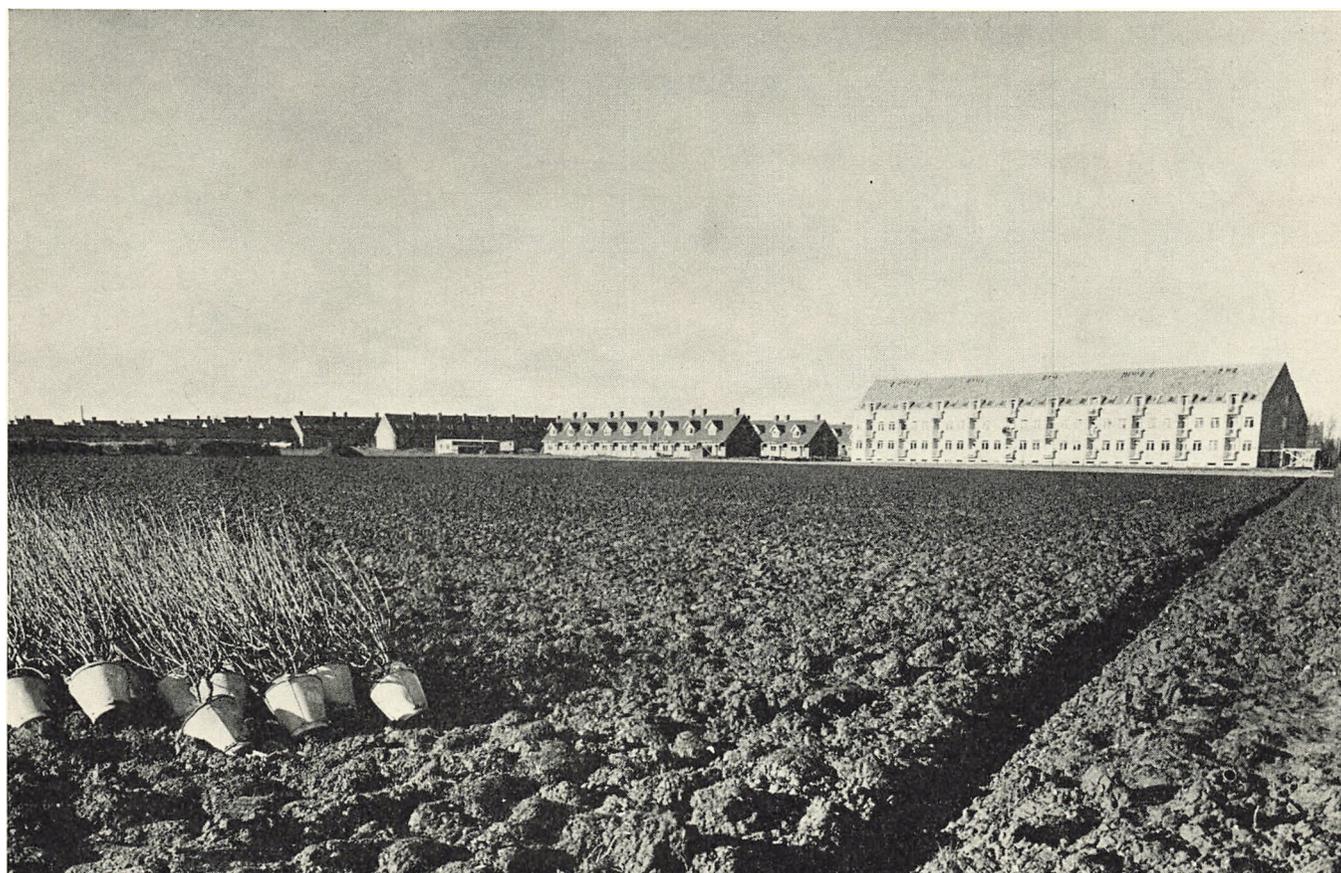

Fig. 9. Under byvæksten var der ofte en skarp grænse mellem by og land – her fra kvarteret omkring Kærbyvej, med en blanding af rækkehuse og etagehuse. Bebyggelsen hedder Islevtoften. 1949.

Efter 1963 gjaldt bygningsvedtægten (7), hvorefter kommunen skulle godkende hvert enkelt projekt.

I tidsrummet 1949–56 blev der bygget godt 1200 boliger i rækkehuse, og 1956 var der i alt ca. 1600 rækkehuse i kommunen; udviklingen fortsatte ad de afstukne baner, men med aftagende hast. Af større projekter var der Rødovre Almennyttige Bolig- og Byggeselskabs 130 huse omkring Kærbyvejs sydlige ende 1957 og Lejrbos bebyggelse ved Rådmand Billes Vej, hvor 206 huse opførtes i 1960. 1957–60 byggedes godt 600 rækkehuse, 1961–65 ca. 120, 1966–70 ca. 250 og 1971–77 godt 100. Det sidst byggede rækkehusområde er privat og indeholder kun 15 boliger; det ligger ved Fortvejs vestlige ende ind mod Vestvolden.

I 1977 er der ca. 2700 boliger i rækkehuse i Rødovre. De fleste rækkehusområder har et betydeligt islæt af åbne fællesarealer, og trafiknettet er ofte udformet, så gennemgående trafik forhindres. I mange områder er der anlagt stisystemer, så de svage trafikanter kan færdes i fred for den motoriserede trafik. Enkelte af områderne har dog en uheldig placering; det gælder således rækkehusene mellem Slotsherrensvej og industrikvarteret langs Islevdalvej, som oven i købet blev opført i medfør af den partielle byplan, der skulle styre industrikvarterets udvikling (8). Her valgte kommunalbestyrelsen at afrunde industrikvarteret med en rad rækkehuse; hvorfor, er mildest talt gådefuldt.

Det almindelige billede af rækkehusenes beliggenhed er imidlertid gunstigt, og udformningen og indretningen er med til at give Rødovre et tiltalende præg.

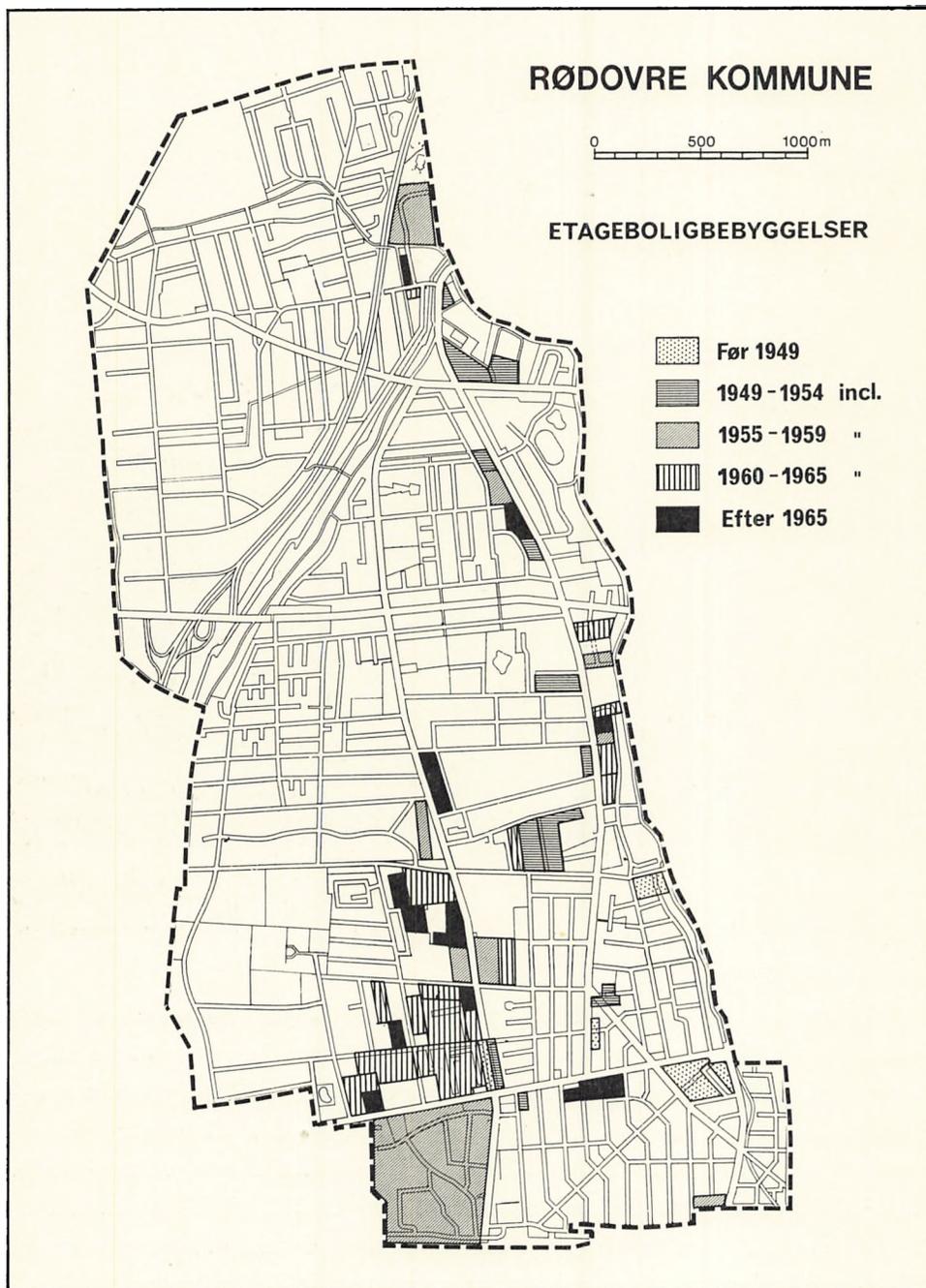
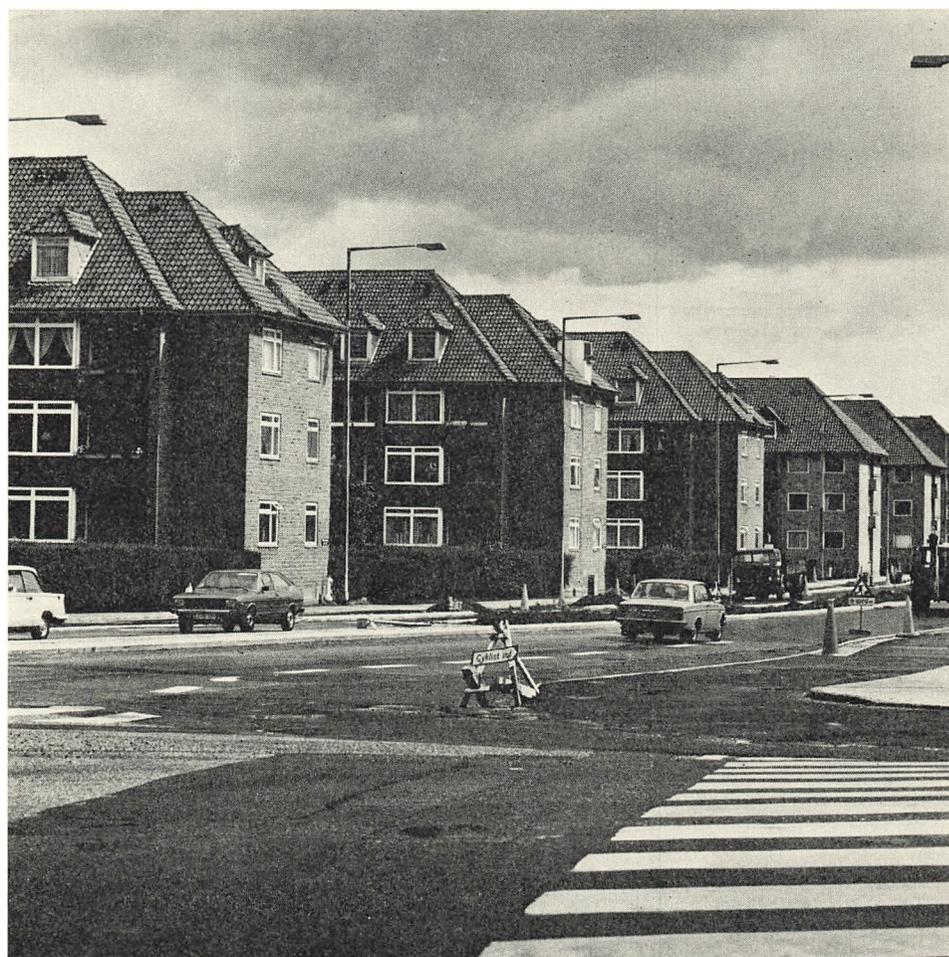

Fig. 10. Kilde: Teknisk forvaltning 1977.

ETAGEHUSENE

I 1940 var Rødovres anden etagebebyggelse blevet færdig. Det var et privat byggeri med 60 lejligheder beliggende ved krydset mellem Rødovrevej og Enggårdsvej. Denne bebyggelse og Damparken indeholdt tilsammen 562 lejligheder. Under krigen byggedes ingen etagehuse, men lige efter indledtes mange projekter. Tankerne om at bygge højhuse ved Milestedet og fem kæmpehuse på Carlsros jorder tog form i slutningen af 40'erne, se s. 46. Samtidig påbegyndtes flere større byggerier, som blev færdige inden mastodonterne; to blev færdige i 40'ernes slutning: I 1947 blev det første almenyttige etagebyggeri i Rødovre færdigt. Det ligger ved Auroravejs nordlige ende og indeholder 64 lejligheder i 3-etages blokke. Byg-

*Fig. 11. Etagehuse ved Slots-
herrensvej. De forreste er byg-
get af Københavns Almen-
nyttige Boligselskab i 1949, de
bageste af Dansk Almennyttigt
Boligselskab i 1953. De
»fremmede« boligselskaber
holdt sig ikke til de tre etager,
som dispositionsplanen fra
1945 havde lagt op til.*

herren var Rødovre Boligselskab, som var stiftet på lokalt initiativ for at sætte skub i byggeriet. De store københavnske selskaber havde været for længe om at komme igang og kommunestyret havde ikke rigtig styr på dem. Rødovre Boligselskab kom til at bygge meget i kommunen og hovedparten heraf består ligesom bebyggelsen ved Auroravej af fritliggende 3-etages blokke. Dette lokale boligselskab fulgte altså de dispositioner, der var fastlagt ved verdenskrigens slutning. Den samme loyalitet mod kommunestyrets planer fandtes ikke hos de »fremmede« selskaber. Det første »fremmede« byggeri, der blev færdigt, var Københavns Almennyttige Boligselskabs bebyggelse på hjørnet af Slotsherrensvej og Rødovrevej. Det indeholder 179 lejligheder i 3-etages blokke, men selskabets ønske om at bygge højt udtrykkes ved, at kvistetagen anvendes som et fjerde boliglag. Til gengæld for den høje udnyttelse af det bebyggede areal, er der rigelige friarealer, som anvendes til nydelige haveanlæg og knap så nydelige parkeringspladser. Lejlighederne er på 2½ eller 3 værelser med køkken, badeværelse og altan. I tilknytning til bebyggelsen er der et butikstovr, hvor der forhandles fødevarer.

1950 blev to projekter færdige, begge udformet på den måde, der var fastlagt i dispositionsplanen fra 1945. Det ene er et privat byggeri med 92 lejligheder i 3-etages blokbebyggelse ved Stellavej. Det indeholder pæne 3-værelses lejligheder ofte med kammer. Der er køkken, badeværelse og altan. Byggeriet er siden overtaget af lejerne på andelsbasis. Det andet er bygget af Rødovre Boligselskab,

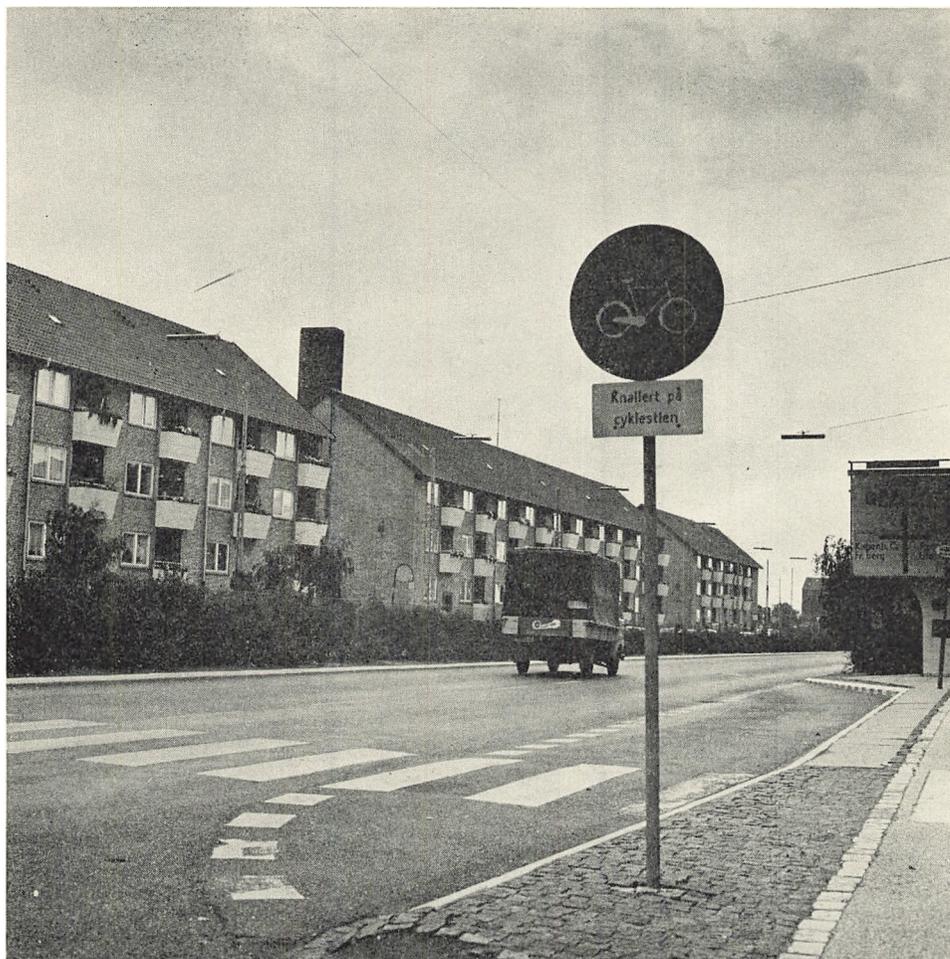

Fig. 12. Rødovre Boligselskabs bebyggelse på hjørnet af Tårnvej og Roskildevej, opført 1963. Kommunens »eget« boligselskab fulgte dispositionsplanen fra 1945 og byggede 3-etages huse.

ligeledes i 3-etages blokke. Det ligger øst for Birkmosevej og indeholder 240 lejligheder af tilsvarende standard som bebyggelsen ved Stellavej. Der er gode friarealer med plads til såvel børn som biler, og adgangsvejene til husene er uden gennemkørende trafik. Den her skitserede type af byggeri blev almindelig i kommunen, og såvel mindre private som almennyttige projekter fulgte mønsteret. Langs Rødovrevej er 3-etages blokbebyggelser den almindeligste boligform; det er især private bygherrer, der har gennemført projekterne, selv om de almennyttige boligselskaber har bygget langs vejens nordlige del. Udviklingen af byggeriet langs denne vej er sket gradvis, idet der er tale om mange mindre projekter. Fx er bebyggelsen mellem Rødovrevej, Voldumvej og Vejlbyvej udført i hele fem tempi og færdiggjort i 1958, 1960, 1961, 1962 og 1968.

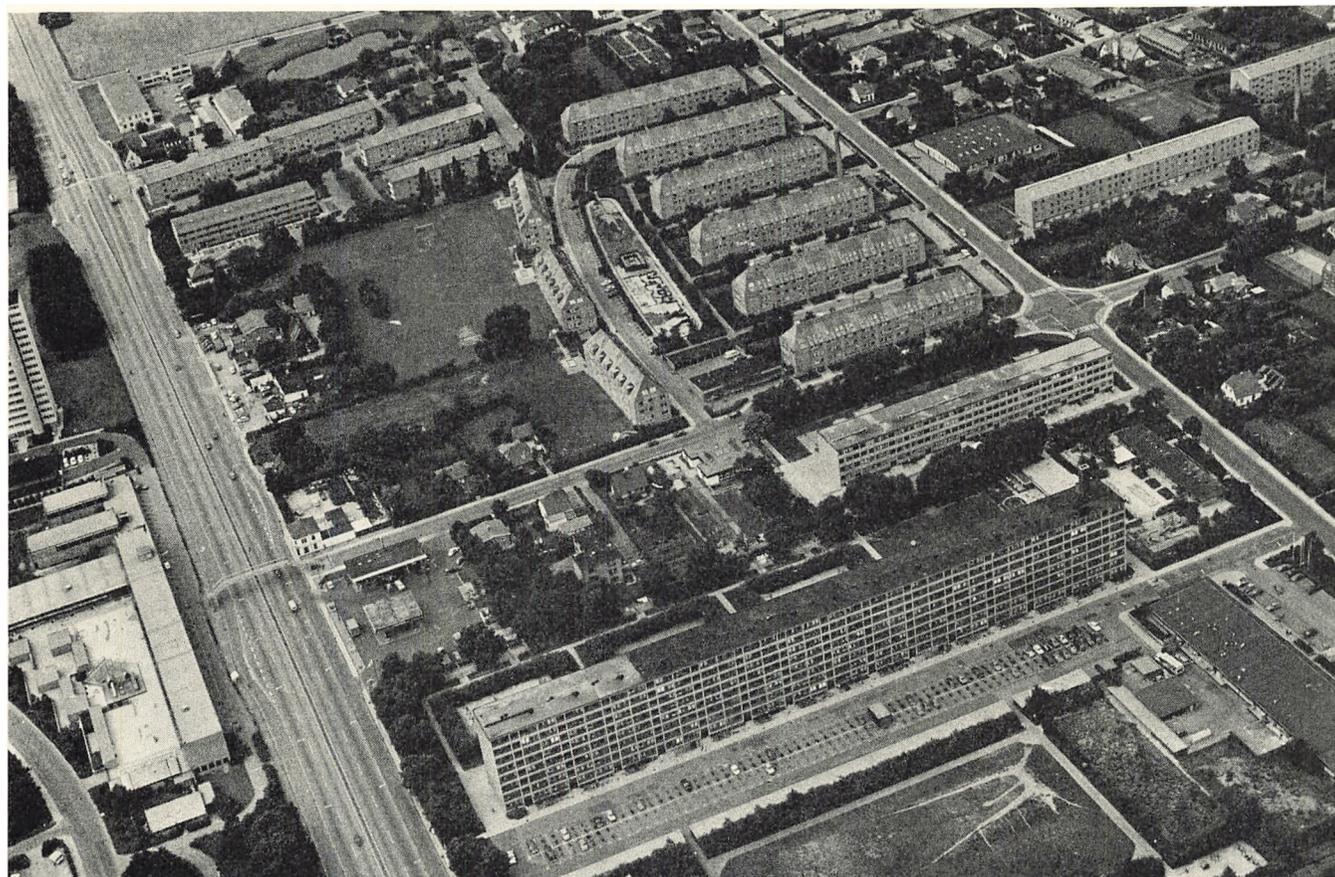
Det største sammenhængende etagehuskvarter ligger i kommunens sydvestlige hjørne fra Carlsro til Milestedet. Bebyggelsen ved Carlsro er nærmere beskrevet s. 219 og højhuskvarteret ved Milestedet s. 239. Mellem disse to gigantbyggerier findes et udstrakt kvarter med åben blokbebyggelse med nogle gamle villagrunde ind imellem. Kvarteret er udviklet gennem en årrække; det første projekt var færdigt i 1948, det sidste i 1976, men hovedparten af bebyggelsen er fra begyndelsen af 60'erne. Hvor etagebyggeriet langs Rødovrevej er åbent anlagt og næsten overalt holder de tre boliglag (ofte i forskudte blokke), er udnyttelsen af grundene i dette kvarter mere massiv, og mange huse er højere. Områdets enkelte dele er ikke

Fig. 13. Kvarteret omkring Valhøj Allé. Blandet boligbebyggelse. I forgrunden Roskildevej, i baggrunden vandtårnet ved Rødovre Centrum. Dette store etagehuskvarter er meget hårdt udnyttet, og de oprindelige planer om at bygge i tre etager er helt forladt.

anlagt som led i en samlet plan. Bebyggelserne er forskelligt udformet og udgør ikke noget hele. Kvarterets sydlige halvdel er dog udformet i medfør af en byplan (se nedenfor). I alt indeholder området knap 3000 lejligheder og er altså større end Milestedet, som indeholder godt 1500 lejligheder. Kvarterets vejanlæg er et gammeldags, rektangulært net med mange parkeringspladser og tilløb til et stisystem. Rundt i kvarteret findes store plæner, og inde i de enkelte bebyggelser er ofte haveanlæg og legepladser. I områdets nordlige halvdel er der nogenlunde lige mange 3- og 4-etages huse, mens der i den sydlige halvdel er overvægt af 4-etages blokke; desuden findes flere 5-etages huse og et enkelt »kæmpehus« med 8 etager.

1955 vedtog kommunalbestyrelsen byplanen for kvarterets sydlige halvdel, begrænset af Rødager Allé, Tårnvej, Roskildevej og (mod vest) et industri-kvarter (9). Inden da var der kun opført Rødovre Boligselskabs 3-etages blokke med 165 lejligheder ved Tårnvejs sydlige ende, og Arbejderbo var i færd med at bygge syd for vandtårnet, ligeledes 3-etages blokke som kom til at rumme 216 lejligheder. I byplanen udlagdes hele arealet til 3½-etages boligbebyggelse med en udnyttelsesgrad på 0,5 (10). Bestemmelserne om, at husene skulle være på 3½ etage, dvs. fire boliglag, gav sammen med den høje udnyttelsesgrad mulighed for et meget tæt byggeri. Det var bygherrerne – private som almennyttige – der havde presset på for at få tilladelse til højere byggeri, og kommunen havde derfor forladt de gamle bestemmelser om højst tre boliglag. Det viste sig imidlertid, at ændringerne

i bestemmelserne ikke var nok til at få byggeri i gang. Det, der blev bygget i kvarteret i slutningen af 50'erne, lå udenfor byplanens grænser og indskrænkede sig til 72 lejligheder øst for Valhøj Skole. 1960 opgav kommunalbestyrelsen helt at holde bebyggelsen nede og vedtog et tillæg til byplanen, hvori det hedder: »For større sammenhængende arealer kan etageantallet andrage indtil 8«. Det var, efter at Milestedets og Carlsros »kæmpehuse« var bygget (og udlejet). Så kom der gang i sagerne! Den sidste rest af modstand svandt bort, og udtrykket »større sammenhængende« fortolkedes så liberalt, at selv enkelthuse fik byggetilladelse i kraft af tillægget i byplanen.

Lige inden var der dog blevet noget byggeri færdigt, som ikke kunne udnytte den ændrede politik, nemlig det private byggeri i hjørnet øst for Brandholms Allé og syd for Rødager Allé, hvor der blev bygget 237 lejligheder. 1961 færdiggjordes 384 lejligheder, bygget af private bygherrer, langs de store veje i kvarterets udkanter, og i 1962 toppede byggeriet, idet tre projekter med i alt 1000 lejligheder blev færdige. Det drejer sig om bebyggelsen mellem Valhøj Allé og Roskildevej, hvor der mod vest opførtes ni 3½-etages blokke af Rødovre Boligselskab, mens de to andre projekter opførtes af Rødovre Almennyttige Bygge- og Boligselskab. Mod øst blev det til to langhuse med henholdsvis 8 og 4 boligløg og på den anden side af Valhøj Allé til tre 4-etages blokke. De tre projekter havde forskellig udformning og planløsning, men de udgør noget af det tætteste byggeri i kommunen.

1963 byggedes 446 lejligheder, bl. a. det store private byggeri vest for Rødovre Centrum; det indeholdt 302 lejligheder i fire 3-etages og fire 4-etages blokke.

Fig. 14. Etagehuskvarteret mellem Roskildevej og Valhøj Allé. Flybillede 1976.

Disse er beliggende i to karreer omkring grønnegårde og med plads til biler udenom; det er det nærmeste Rødovre har været ved egentlig karrébebyggelse, idet alt andet etagebyggeri er opført i fritliggende blokke.

Efter denne vældige udvikling i kvarteret var der nogle år uden etagebyggeri; 1966 opførtes et enkelt hus på Valhøj Allé mellem Mose Allé og Brandholms Allé, 1970 et enkelt hus på Roskildevej. Begge disse huse indeholdt 48 lejligheder og havde private bygherrer. 1975 og 1976 afsluttedes kvarterets udvikling med et privat byggeri ved Rødovre Parkvej med 72 lejligheder og to byggerier ved Tårnvej overfor vandtårnet, hvor der opførtes henholdsvis 70 lejligheder af VIBO og 104 lejligheder af private i ret små 3-etages huse.

Den byplan, der havde styret udviklingen af kvarterets sydlige del, var primitivt udformet; den havde accepteret det oprindelige vejnet og blot angivet, at området skulle benyttes til boligbebyggelse. Kommunalbestyrelsen skred anderledes systematisk til værks, da den i 1962 skulle tage stilling til kvarteret syd for Roskildevej mellem Damparken og Hendriksholms Boulevard. Det er det sidste etagehusområde, der er belagt med byplan (11), og hensigterne med byplan 20 var flere. Nogle er beskrevet i afsnittet om centerudviklingen, se s. 70; men i hvert fald var det meningen at forny områdets ældste boligbebyggelse. Der skulle anlægges en ny vej parallelt med Roskildevej; den østlige halvdel var færdig 1976. Mellem de to veje skulle der efterhånden opføres ni 8-etages og et 12-etages højhus. Der tillodes en udnyttelsesgrad på 1,0 – eller dobbelt så høj som i det ovenfor behandlede kvarter. Planen beskriver i detaljer, hvordan bebyggelsen skulle udformes og orienteres, og det er understreget, at konstruktionen skulle være harmonisk. Desuden er der bestemmelser om, at der skal være en parkeringsplads for hver lejlighed, og lokalbutikker, som også skal have parkeringspladser. De ubebyggede arealer, der blev til rest, efter at gårdspladser, vej- og parkeringsarealer var udlagt, skulle anvendes til fælles opholdsarealer og legepladser. Byplanen angiver højdepunktet i den politik, der gik ud på at bygge højt og tæt. Byplanen var ikke til hinder for bibeholdelse og benyttelse af hidtil eksisterende bebyggelse, og det har da også taget lang tid blot at få realiseret en smule af den. To af husene i planen er realiseret; den 8-etages blok ved Agerskovvej er opført i 1968 med privat bygherre, og den indeholder 104 lejligheder. Også højhuset i dagplejecentret Ørbygaard fra 1977 er udformet i overensstemmelse med byplanen, mens bebyggelsen i øvrigt har fået en anderledes udformning; der er i alt 84 lejligheder i bebyggelsen, som desuden rummer plejehjem og dagplejecenter.

Udviklingen af etagehuskvarterer er næsten afsluttet nu; der er vel stadig plads til et par højhuse langs Roskildevej, og der foreligger planer om at bygge etageboliger i industrikvarteret ved Egegårdsvej. Der er i alt 8200 lejligheder i beboelsejendomme med mere end 10 lejligheder.

LEJLIGHEDERNES STØRRELSE OG Udstyr

I tabellen med lejlighedernes fordeling efter ejendommens art kan udviklingen fra villakvarterer til etagehuskvarterer følges. 1950 var der næsten dobbelt så mange boliger i villaer som i etagehuse, 1955 var dette forhold næsten uændret, og hele tidsrummet var præget af, at kommunens største vækst foregik i parcelhus-

Række- og etagehuse

kvarterer, hvor nye områder i Islev og langs Vestvolden udstykkedes og bebyggedes. Samtidig skete en betydelig udvikling i de ældste villakvarterer, hvor mange småudstyknings gennemførtes.

Lejlighedernes fordeling efter ejendommens art

	1950	1955	1960	1965	1970
Større beboelsesejendomme.....	2.157	2.710	5.773	7.534	8.151
Eenfamiliehuse.....	2.643	4.870	5.925	6.541	6.939
Tofamiliehuse.....	843	660	702	622	480

Kilde: Danmarks statistik: Folke- og boligtællinger 1950-70.

Etagebyggeriets store udvikling fulgte lige efter med en vældig vækst i slutningen af 50'erne og begyndelsen af 60'erne. 1960 var der nærmest balance mellem de to bebyggelsesformer, og denne balance er stort set opretholdt siden.

I det tidsrum, tabellen dækker, er der sket en betydelig tilbagegang i antallet af tofamiliehuse. Det er især sket ved, at de to lejligheder er slået sammen til én bolig. Forskellen mellem 1950 og 1955 hænger dog sammen med, at opgørelserne er foretaget på forskellig måde. Alt i alt illustrerer tabellen, at den politik, der blev lagt i slutningen af 40'erne, er fulgt. Nok er der bygget mange parcelhuse, men der er bygget mange flere lejligheder i etagehuse, og en slags ligevægt mellem de to boligformer er nået.

Det forhold, at der siden krigen er bygget små lejligheder, så der nu er meget få store, gode lejligheder i udlejningsejendomme inden for kommunegrænsen, fremgår af fig. 15. Her er boligbestanden fordelt efter lejlighedsstørrelse sammenlignet med alle omegnskommunerne. For Rødovre gælder det, at der stort set er samme fordeling i hele tidsrummet. For omegnskommunerne er der sket en betydelig forskydning fra en fordeling, der svarer til Rødovres, mod stadig flere større lejligheder.

LEJLIGHEDERNE FORDELT EFTER STØRRELSE

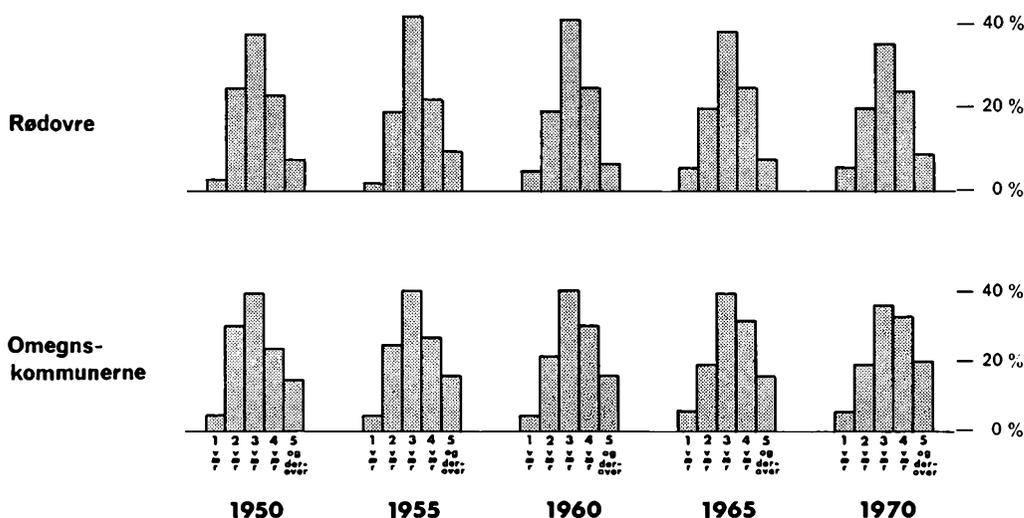
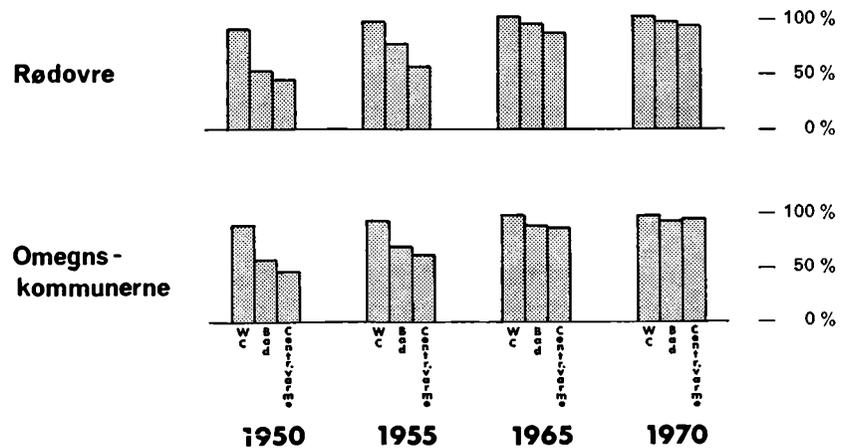

Fig. 15. Kilde: Danmarks Statistik 1950-1970: Boligtællinger.

Med hensyn til boligens tekniske standard er der sket en stadig forbedring, se fig. 16. 1950 afveg Rødovres boligers tekniske udstyr i gennemsnit ikke fra det almindelige billede i omegnskommunerne. Siden er standarden blevet bedre og bedre. Rødovres forbedring er større end gennemsnittet, således at kommunens boligstandard nu hæver sig smukt.

Fig. 16. Kilde: Danmarks Statistik 1950-1970: Boligtællinger.

LEJLIGHEDERNES UDS TYR

6. CENTERUDVIKLINGEN OG SERVICEFORSYNINGEN

I dette afsnit er det hensigten at følge kommunens centerudvikling. Et center er en samling af enheder, der henvender sig til og betjener borgerne. Enhederne kan være detailbutikker, servicevirksomheder, liberale erhverv, kommunal, amtslig og statslig service og administration. De kan være samlet i én bygning som Rødovre Centrum eller ligge hver for sig som omkring Roskildevej. Rødovre Centrum er i dag kommunens hovedcenter; det betjener mange indbyggere og kan betegnes som overordnet i forhold til de lokalcentre med små kundeoplade, der findes rundt i kommunen.

Efter 2. verdenskrig har kommunens centerudvikling fulgt to linier. De overordnede centerfunktioner er blevet stadig mere koncentreret til hovedcentret ved Rødovre Parkvej. De underordnede er blevet spredt til de små, lokale centre. Begge udviklingslinier er i overensstemmelse med de dispositionsplanideer, der udvikledes efter krigen, hvor overordnet planlægning påbegyndtes. Samlingen af overordnede funktioner til et hovedcenter svarer til den udvikling, de fleste forstadskommuner vest for København har gennemløbet. Derimod er spredningen af underordnede funktioner til små, lokale centre ikke almindelig, idet de enkelte

Fig. 1. I den gamle Rødovre landsby fandtes kommunens gamle center med tre så vigtige enheder som købmandshandel, smedje og kirke. Købmandshandelen var indrettet i det gamle skolehus, og både den og smedjen blev nedrevet i begyndelsen af 1940'erne, da Rødovrevej udvidedes. Billedet er udateret, men vel fra midten af 30'erne.

forstadskommuner har arbejdet mod forskellige mål. Denne spredning er da heller ikke afsluttet; fx foregår der en debat om Islevs planlægning, og et resultat heraf bliver sandsynligvis opbygningen af et lokalcenter ved Islevbrovej (1).

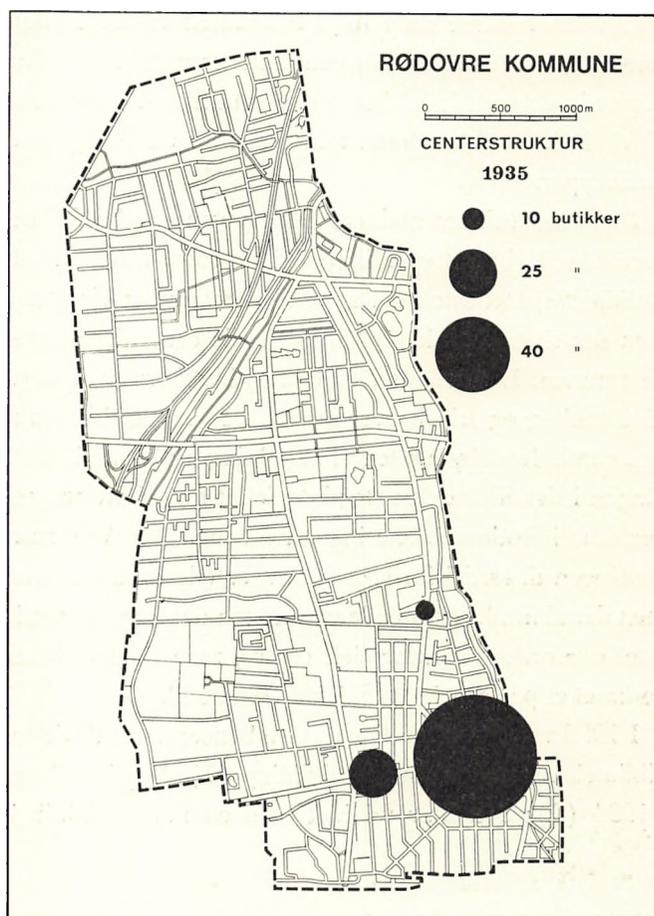
UDVIKLINGEN INDTIL 1925

Kommunens to første butikker var blandede landhandeler. De blev etableret i slutningen af 1800-tallet og lå på Islevbrovej og ved skolen. Af offentlige bygninger var der ved århundredskiftet kun den gamle skole og kirken i Rødovre landsby og fattighuset på Islev Mark. I de følgende 25 år var væksten i detailhandelen behersket. I 1925 (2) var der i alt 19 butikker i kommunen, heraf handlede de 12 med fødevarer. De fleste butikker var nærbutikker i tilknytning til den spredte bebyggelse. Der var dog en vis koncentration i Rødovre landsby og omkring Roskildevej (3). I 1917 blev Rødovre skole udvidet, og der indviedes en skole i Islev (4). Der fandtes desuden en kommunal administration, men den var ikke af noget større omfang og kunne næsten rummes i en skrivebordsskuffe (5). I 1925 bestod kommunens publikumsorienterede funktioner altså af to skoler, kirke og 19 butikker plus Damhuskroen og Brandholmskroen, og det var – selv efter datidens normer – ikke meget for 3200 mennesker.

Fig. 2. Efterhånden som indbyggertallet steg, kom der forretninger, som tilbød specialvarer uden for fødevarerektoren. Her ses skomager og træskomand »Pibe-Johansen« foran sin forretning, Roskildevej 347 (ca. 1930).

Fig. 4. Dette og de følgende kort over kommunens centerstruktur er baseret på optællinger, som er foretaget af Institut for Centerplanlægning og Rødovre kommunes tekniske forvaltning.

nye skole i Rødovre landsby var blevet udvidet flere gange. Den kommunale administration havde fra 1929 til huse i et par lokaler i skolen, hvis gamle del helt overgik til kommunekontor i 1934. Bibliotek kom til samme sted i 1931.

Der var således en tendens til, at offentlige centerfunktioner samledes i den gamle landsby. Omkring 1935 var der i kommunen dels et stort, lokalt forsynende, kommercielt center langs Roskildevej, dels et beskedent, offentligt center i Rødovre landsby, dels nogle få butikker spredt i de bebyggede dele af kommunen og endelig en skole i Islev.

PRIVAT SERVICE I STAGNATION – OFFENTLIG SERVICE I VÆKST

Perioden 1935–48 fik en anden udvikling. Nu blev det den offentlige service, der tog et stort spring fremad, mens udviklingen af den kommercielle service var beskeden.

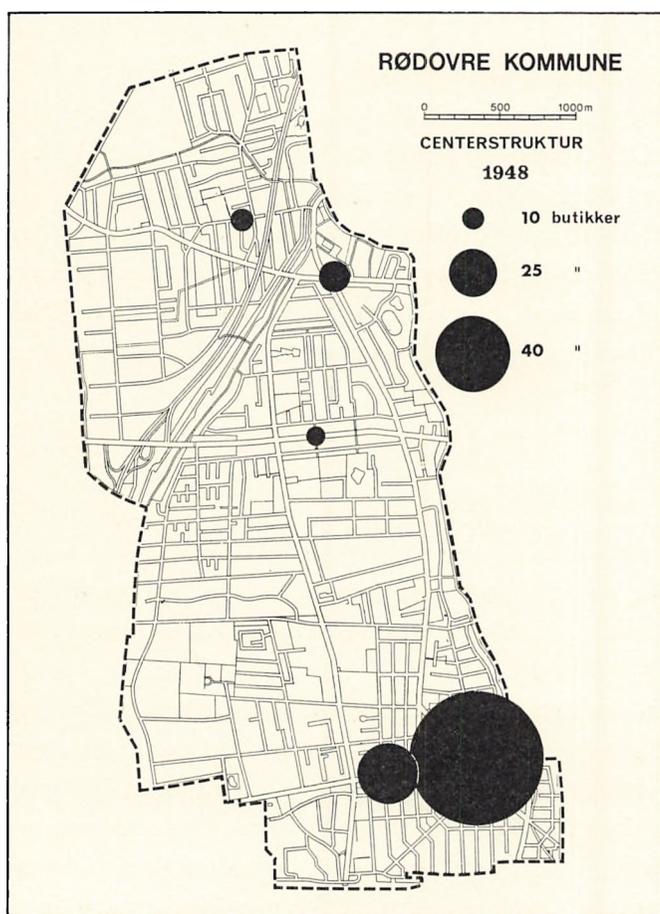
1935–48 steg antallet af butikker fra 130 til 184, mens befolkningstallet steg fra 9233 til 16.280. Befolkningens vækstrate var altså større end detailhandelens! Det vil sige, at der i forhold til befolkningstallet ligefrem har været et fald i butikstallet. I en rapport om detailhandelens udvikling forklares denne stagnation i nogen grad som afledt af krigen og dens restriktioner (3). Restriktionerne har nok dæmpet nyetableringer, men folk skal jo have mad, så nyetableringen af føde-

Centerudviklingen og serviceforsyningen

varebutikker burde have fulgt folketallets vækst. Sådan gik det imidlertid ikke i Rødovre, hvor ikke-fødevarerbutikkernes antal forøgedes fra 39 til 62, og i 1948 udgjorde de godt $\frac{1}{3}$ af kommunens butikker. Fødevarerbutikkernes antal steg fra 91 til 122. Der skete med andre ord en udvikling hen imod mere overordnede butikstyper.

Fødevarerbutikker etableredes i nogen grad i beboelseskvartererne, de mere overordnede butikstyper især ved de store trafikveje. Centerdannelsen omkring Roskildevej fortsatte med at være kommunens vigtigste med 92 butikker i 1948, men der skete desuden en begyndende centerdannelse langs vigtige veje rundt i kommunen. Det gælder Rødovrevej-Slotsherrensvej-krydset, hvor der i 1948 var 15 butikker, og Islevbrovej med 10. I samme tidsrum mistede området omkring den gamle landsby næsten al betydning og havde i 1948 kun 5 butikker. Omsætningen i detailhandelen steg betydeligt målt i kroner, men målt i procent af indtægterne i Rødovre skete ingen ændring. Der skete en mindre forskydning i omsætningen til fordel for ikke-fødevarer (dvs. mere overordnede centerfunktioner), men det almindelige billede var næsten det samme som i 1935. Kommunen havde intet overordnet kommercielt center, men et stort lokalcenter. Der var desuden kommet et par ganske små, lokale centre til.

I 1935 var den offentlige service koncentreret til de to skoler, hvor et beskedent biblioteksvæsen var under udvikling (7). Sygekassebygningen var blevet indviet i 1934 (8); den blev udvidet med en massageklinik i 1937. Biblioteksvæsenet

*Fig. 5.
Centerstruktur 1948.*

udvidede aktiviteten i 1936, hvor kommunens bibliotek i Rødovre Skole blev hovedbibliotek, mens biblioteket på Islev skole blev filial. 1939 indviedes den ny skole, Hendriksholm, som også tildeltes et skolebibliotek. I 1948 flyttedes hovedbiblioteket fra Rødovre Skole til en barakbygning nord for skolen; samme år fik Islev filialbibliotek lokaler i boligkomplekset Torbenhuse.

Den kommunale administration havde i 1934 overtaget hele den gamle del af Rødovre skole; 1938 opførtes en tilbygning. Den kraftige vækst i administrationen omkring 2. verdenskrig nødvendiggjorde desuden interimistiske bygninger til forskellige formål. Således fik teknisk forvaltning, der var oprettet 1938, efter krigen husly i en lav træbarak syd for skolen (9).

1935 oprettedes en politistation Roskildevej 295. Den blev hurtigt for lille og flyttedes i 1940 til hjørnet af Roskildevej og Hviddingevej overfor brandstationen, der kom i 1937. I nærheden, på Roskildevej 327, indrettedes i 1938 et postkontor. Doktorhaven kom til i 1941.

Også børne- og ungdomsinstitutioner udvikledes i denne tid. Den første børnehave er fra 1936; den lå først på Annexgårdsvej 26, fra 1946 på Auroravej 1. Den anden blev bygget i Islev på Rødovrevej 367 i 1940; 1945 oprettedes et fritidshjem Horsevænget 9. Stadionanlægget stammer fra de første krigsår.

Den offentlige service blev således udviklet meget kraftigt i årene omkring 2. verdenskrig; takten svarer næsten til den, der prægede detailhandelen i perioden 1925–35. Lokaliseringen var imidlertid helt anderledes, og Rødovre gamle landsby var efterhånden blevet kommunens administrative centrum med betydelig offentlig service. Den øvrige del af den offentlige service fandtes rundt i kommunens bebyggede dele, noget i de kommercielle centre, noget alene. Beliggenheden i 1948 var i overensstemmelse med det almindelige billede fra den tid, og den var ikke planlagt.

Mens det direkte kan måles i kroner, hvad kommunens indbyggere købte uden for Rødovre, er det vanskeligt at bedømme, hvor megen offentlig service der måtte hentes udenfor kommunegrænsen. Det drejede sig især om amtlig og statslig service som undervisning på gymnasieniveau og sygehusbehandling. Det var imidlertid ikke almindeligt at finde en sådan service uden for større købstæder eller store hovedstadskommuner.

CENTERPROBLEMER

Som beskrevet andetsteds (10) er 1948 det år, hvor egentlig planlægning af byudviklingen indledtes. Den første dispositionsplan fra 1945 sagde ikke noget om, hvordan kommunens centerstruktur skulle udvikles. Det var dog allerede på den tid et accepteret mål at samle de overordnede centerfunktioner omkring den gamle landsby. Den lokale offentlige service: skoler, børneinstitutioner, filialbiblioteker o. lign. skulle udvikles i kontakt med de boligkvarterer, der skulle betjenes. Det lyder meget ideelt, men var ikke nogen egentlig plan – snarere et sæt af forskellige hensigter. Det kom da også til at gå sådan, at arealkrævende, overordnede enheder blev lagt, hvor der var plads, eller hvor trafikbetjeningen var god. Den private detailhandel og service indgik ikke i planlægningen lige efter krigen.

Fra 1948 er det muligt at følge udviklingen ved hjælp af de byplanvedtægter,

Fig. 6. Centret langs Roskildevej var i begyndelsen af 40'erne blevet ganske langstrakt. Dilemmaet var, at hovedvej 1 fra København til Roskilde efterhånden ganske dominerede centret og forhindrede en rationel udvikling. Vejanlægget virker overdimensioneret på billedet, hvilket skyldes krigstidens trafikrestriktioner.

der udarbejdedes. I det følgende vil udviklingen frem mod bygningen af Rødovre Centrum blive belyst med 1957 som det sidste år, der forblev uforstyrret af planlægningen af dette center.

Fra 1948 til 1957 steg kommunens samlede butikstal fra 165 til 288, dvs. 67 %. Stigningen lå hovedsagelig på ikke-fødevarerbutikker (123 %), mens stigningen i antallet af fødevarerbutikker var lav (39 %). I samme tidsrum steg befolkningstallet med 95 %.

Institut for Centerplanlægning undersøgte i 1960, hvorledes kommunens indbyggere fik dækket deres forbrug (11). Instituttet fandt, at der i 1957 var balance med hensyn til fødevarer; den samlede fødevareromsætning i kommunen og det samlede forbrug svarede omtrent til hinanden. Derimod var der ikke balance med hensyn til ikke-fødevarer; omsætningen svarede til $\frac{2}{3}$ af forbruget. Kommunen var altså stadig afhængig af city, når det gjaldt ikke-fødevarer. Disse forhold fik Institut for Centerplanlægning til at konkludere, at kommunens centerstruktur var uhensigtsmæssig.

I tidsrummet 1948–57 faldt Roskildevejs andel af kommunens samlede omsætning. Det skyldtes dels en kraftig udbygning af områderne nord for denne vej, dels byplanvedtægter der forbød nyetablering af butikker langs Roskildevejs vestlige del. Størstedelen af de spredte butikker i Roskildevejs bagland forsvandt i samme periode, fordi Roskildevejs butikskoncentration trods alt kunne udkonkurrere dem.

Trods begrænsningerne havde Roskildevej haft en betydelig tilvækst. Butiks-

antallet fordobledes og centerdannelsen var stærk nok til at forhindre tilkomsten af andre større centre. De centerdannelser der opstod i 50'erne var da også små og havde deres hovedomsætning i fødevarsektoren. Udviklingen af disse små lokalcentre fulgte væksten i bebyggelsen. I 1957 lå de vigtigste centre ved Carlsro, langs Rødovrevej, ved Tæbyvej-krydset og i krydset Rødovrevej-Slotsherrensvej. Desuden fandtes helt små centerdannelser ved Fortvej, ved Islevbrovej, på Ejbyvej og i krydset Rødovrevej-Jyllingevej. En undtagelse fra reglen om, at småcentre fulgte bebyggelsens udvikling, findes langs Roskildevejs vestlige del, hvor den betydelige bebyggelsesudvikling kunne have trukket et center med. Her havde kommunen som nævnt grebet ind med byplanvedtægter og forbudt butiksetablering.

Indtil 1950'erne var det accepteret, at en forstad stod i et underordnet forhold til centralkommunen. Især når det angik forsyningen med ikke-fødevarer, måtte forstædernes befolkning søge til City. Den stigende privatbilisme havde imidlertid medført et stort parkeringsbesvær derinde. Velstandsvæksten havde givet mulighed for stadig stigende forbrug, så omsætningen steg og steg. Denne stigning faldt især på ikke-fødevarer. Der er naturlige grænser for, hvor meget der kan spises. Konsekvensen var, at der var publikum til nye, store centre i forstæderne. Centre, der var så overordnede i sortiment og betjening, at de kunne konkurrere om citykunderne.

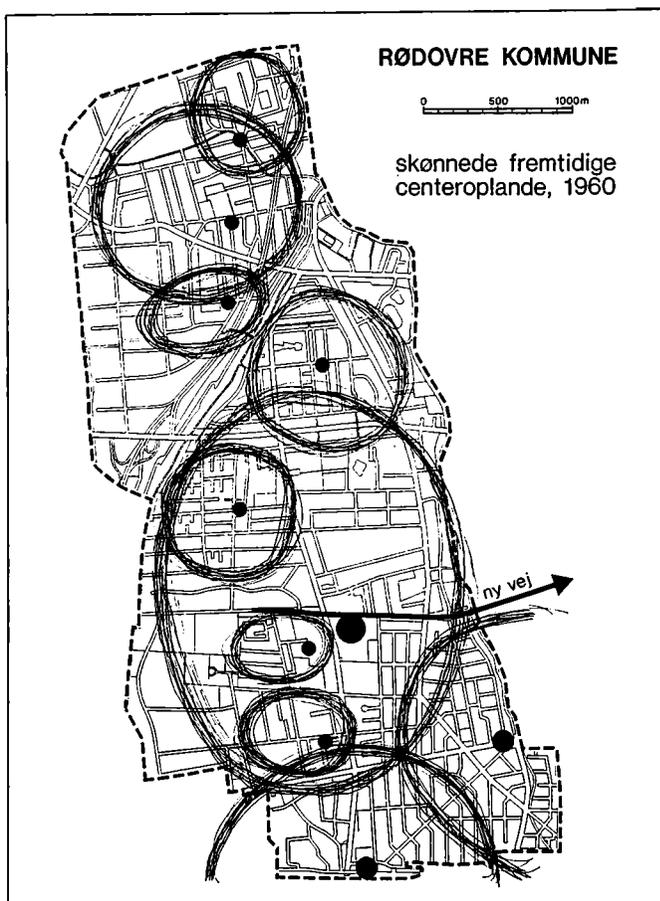
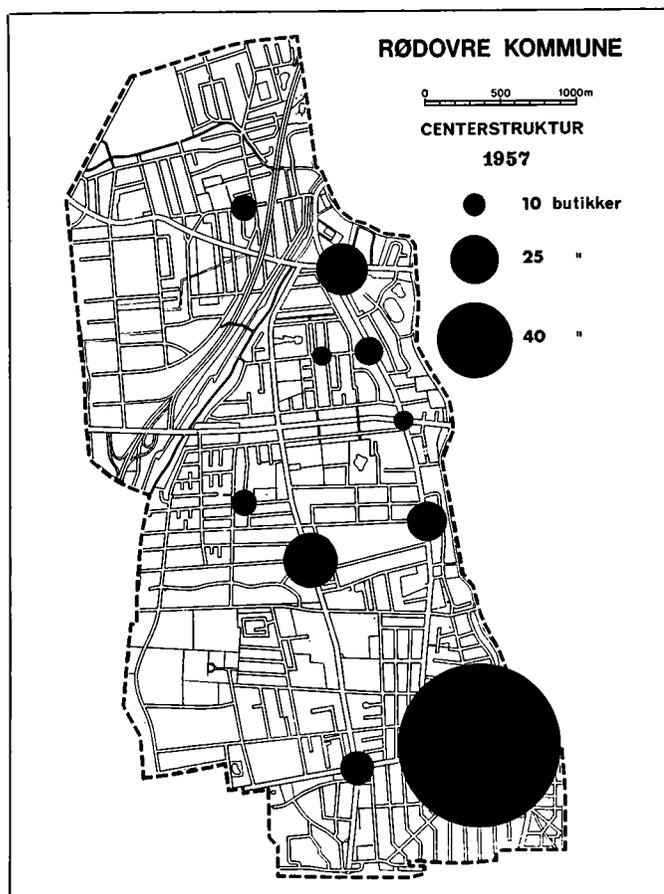
Der var som nævnt tendenser i Roskildevejs udvikling, der tydede på et pres i retning mod dette. Imidlertid var det forbundet med problemer at videreudvikle dette center til hovedcenter for kommunen:

1. Beliggenheden i kommunens sydøstlige hjørne var meget skæv i forhold til befolkningens tyngdepunkt.
2. Konflikterne afledt af sammenblanding af hovedvejstrafik og butikshandel var enorme. Således registreredes på 3 år – 1956, 1957 og 1958 – 11 dødsulykker og 53 tilfælde af hårde kvæstelser på det korte vejstykke fra Brandholm Allé til Damhuskroen.
3. Parkeringsproblemerne var store. Der regnedes med et parkeringsbehov på 678 ekstra pladser i 1957 alene for at tilgodese de eksisterende butikkers kunder.
4. Roskildevejs østlige del var fyldt op med butikker. Hvis der skulle videreudvikles, ville der opstå alvorlige pladsproblemer.

De foranstaltninger, kommunen havde truffet for at begrænse Roskildevej-centrets vækst, var tinglyst som tre partielle byplanvedtægter, nr. 6, 8 og 13.

Partiel byplan nr. 6 (12) er fra 1956 og omfatter et område nord for Roskildevej mellem Tårnvej og kommunegrænsen. Byplanen går ud på at skabe et boligkvarter i områdets østlige del og et industrikvarter i dets vestlige del. I denne forbindelse er det imidlertid interessant, at nyetablering af butikker forbydes, og at der dermed sættes en grænse for Roskildevejs centerudvikling. Centerdannelsen var ikke nået derhen og begrænsningen har ikke været et led i en samlet centerplan. Det er imidlertid det første eksempel på, at offentlig planlægning berører centerudviklingen.

Umiddelbart efter kom partiel byplan nr. 8 (13) for højhuskvarteret med en

lignende bestemmelse for Roskildevejs sydlige side. Partiel byplan nr. 13 A + B i 1959 (14) udstrakte forbudet langs Roskildevejs nordlige side til Rødovrevej.

Ingen af disse byplanvedtægter gav dog anledning til større debatter eller konflikter. De berørte jo ikke den udbyggede del af Roskildevej-centret, og der forelå på den tid hverken dispositioner eller ideer til ændringer i kommunens centerstruktur. At samfundsudviklingen muliggjorde en voldsom lokal udvikling, var heller ikke almindelig kendt.

Udviklingen i den offentlige servicebetjening havde ikke ligget stille i 50'erne, og her forelå anderledes klare planer for centerstrukturen. I den første dispositionsplan fra 1945 var princippet om decentralisering af lokalbetjenende offentlige institutioner blevet slået fast. Skoler, børnehaver, fritidshjem o. lign. skulle spredes ud til boligkvartererne.

Det bærende element i offentlig serviceforsyning er skolerne. Heraf kom der to i 50'erne: Tindhøj Skole 1952–54 og Valhøj Skole 1957–58. Desuden indrettedes flere børneinstitutioner, fritidshjem og ungdomsklubber, og der opførtes kirker: Islev kirke 1950, Grøndalslund 1952 og Hendriksholm 1961 (15). I slutningen af 50'erne var hvert kvarter forsynet med disse institutioner.

Planer for overordnet offentlig service fulgte ikke så fast en kurs: to så betydnende offentlige, overordnede institutioner som gymnasium og svømmebad blev etableret udenfor hovedcentret, begge i tilknytning til højhuskvarteret: svømmebadet Vest 1957–58 og Rødovre Statsskole 1958. Derimod opførtes kommunens nye rådhus 1956 i nærheden af den gamle landsby.

Fig. 7. Centerstruktur 1957.

Fig. 8. Centerplanen fra 1960. Det var tanken at føre en ny vej fra Rødovre Parkvej tværs over Bagsøen til Peter Bangsvej. Kilde: se note 3.

Rødovres centerstruktur i slutningen af 50'erne indeholdt dels hensigtsmæssige lokale fødevarecentre og god offentlig service, dels et u hensigtsmæssigt detailhandelscenter ved Roskildevej og et delvist udbygget offentligt center ved den gamle landsby. Problemerne var mange, og udviklingen pressede på, så i foråret 1960 anmodede kommunalbestyrelsen Institut for Centerplanlægning (der dengang hed Institut for Butikcenterplanlægning) om at udarbejde en centerplan. Denne skulle komme til at betyde store ændringer i kommunens centerstruktur.

RØDOVRE CENTRUM

Den ydre anledning til, at der kom gang i arbejdet med centerplanlægningen var, at Københavns amt ville udvide Roskildevej. Der skulle bygges lokalkørebaner, og amtet fremsatte forslag om forøgelse af vejbredden fra 35 til 50 m. Foreløbig dog kun som en forøgelse af afstanden mellem byggelinierne. Derved ville al parkeringsmulighed foran butikkerne forsvinde. Parkeringsproblematikken blev altså vigtig og debatteredes livligt. Især Roskildevejs handlende gjorde vrøvl over mulige indskrænkninger. Omsætningen fra »trafikkunder« ansås for stor, og skadevirkningen ved vejudvidelsens parkeringsbesvær for farlig. Derfor undersøgte kommunens tekniske forvaltning i maj 1960 parkeringen på Roskildevej. For det første fandtes et ret lavt antal dagligt parkerede biler, mellem 110 og 127. For det andet viste det sig, at ca. halvdelen af disse var langtidsparkerede og især tilhørte butiksindehavere. Af de korttidsparkerede var ca. $\frac{1}{3}$ varevogne, $\frac{1}{3}$ havde ejere fra kommunen, og den sidste tredjedel havde ejere, der boede udenfor kommunen.

Kommunens konklusion blev, at omsætningen fra trafikkunder i Roskildevejs butikker var ringe. Her kunne altså ikke ske særlige skadevirkninger ved amtets vejplaner.

Samtidig undersøgte Institut for Centerplanlægning mulighederne for at bibeholde Roskildevej som hovedbutikcenter i fremtiden. To planer blev opstillet og gennemregnet. I den ene skulle der bygges en aflastningsvej syd om Roskildevejcentret med store nedrivninger som følge. I den anden skulle der laves blinde bageveje ind til parkeringspladser bag butikkerne. Fodgængerne skulle så sikres ved broer og tunneler over og under Roskildevej.

Resultatet af Instituttets gennemregninger af planerne blev, at selv om der var tale om kæmpeinvesteringer, kunne der ikke etableres gode løsninger. *Roskildevej egnede sig simpelthen ikke til at være kommunens fremtidige hovedcenter.* Der måtte findes andre løsninger, og Instituttets mening var, at den bedste løsning var at etablere et nyt hovedcenter (16). Det nye bycenter skulle indeholde mange enheder indenfor handel, kultur, forlystelser, service og administration. Derved ville skabes et attraktivt samlingssted for indbyggerne, og nogle af sovebyens ulemper ville afhjælpes. Desuden ville koncentrationen af handelen i bycentret medføre etablering af butikker indenfor en række brancher, som tidligere var dårligt repræsenteret i kommunen. Derved kunne city-kunderne tiltrækkes. Hovedcentret foresloges placeret lige syd for rådhuset i tilknytning til kommunens tyngdepunkt. Desuden foreslog centerplanen to nye, mindre centre ved Rødovre S-togsstation og ved Valhøj Allé. Det påregnedes, at Roskildevej under indflydelse af disse to centres tiltrækning ville indskrænkes til et lille lokalt center for de nærmestboende.

Centerudviklingen og serviceforsyningen

Endelig indeholdt planen forslag til en række lokalcentre i tilknytning til ny bebyggelse (17), se figur 8.

Selv om det var Institut for Centerplanlægning, der kom til at stå for den endelige plan, deles initiativet mellem flere. De mest aktive under planlægningsarbejdet var borgmester Gustav Jensen, stadsingeniør Niels Fosdal og ejeren af grunden syd for rådhuset, gartner A. Knudsen. Lokaliseringen var ikke nogen ny idé. Allerede i 1948 havde Dansk Almennyttigt Boligselskab i bebyggelsesplanen for Carlsro peget på dette område til hovedcenter (18). Rødovre Centrums indretning og funktion er nærmere beskrevet på s. 72.

Disse radikale planer blev vedtaget i løbet af 1960. I juni 1960 vedtog kommunalbestyrelsen at tiltræde de byggeplaner, amtet havde foreslået for Roskildevej, trods forslagets konsekvenser for den eksisterende bebyggelse. I juli modtog kommunalbestyrelsen centerplanen, og i oktober vedtoges det at lade den være retningsgivende. I november tiltrådtes, at hovedcentret skulle ligge på gartner Knudsens arealer syd for Rådhuset. På samme møde tiltrådtes, at Roskildevej-området fremtidig skulle betragtes som et boligområde. I august 1961 vedtog kommunalbestyrelsen så byplan nr. 20 for Roskildevej sydvest (19). Her udlagdes hele området syd for Roskildevej mellem Hendriksholms Boulevard og Randrupvej til boligbebyggelse, med etagebebyggelse langs Roskildevej og haveboliger bagved.

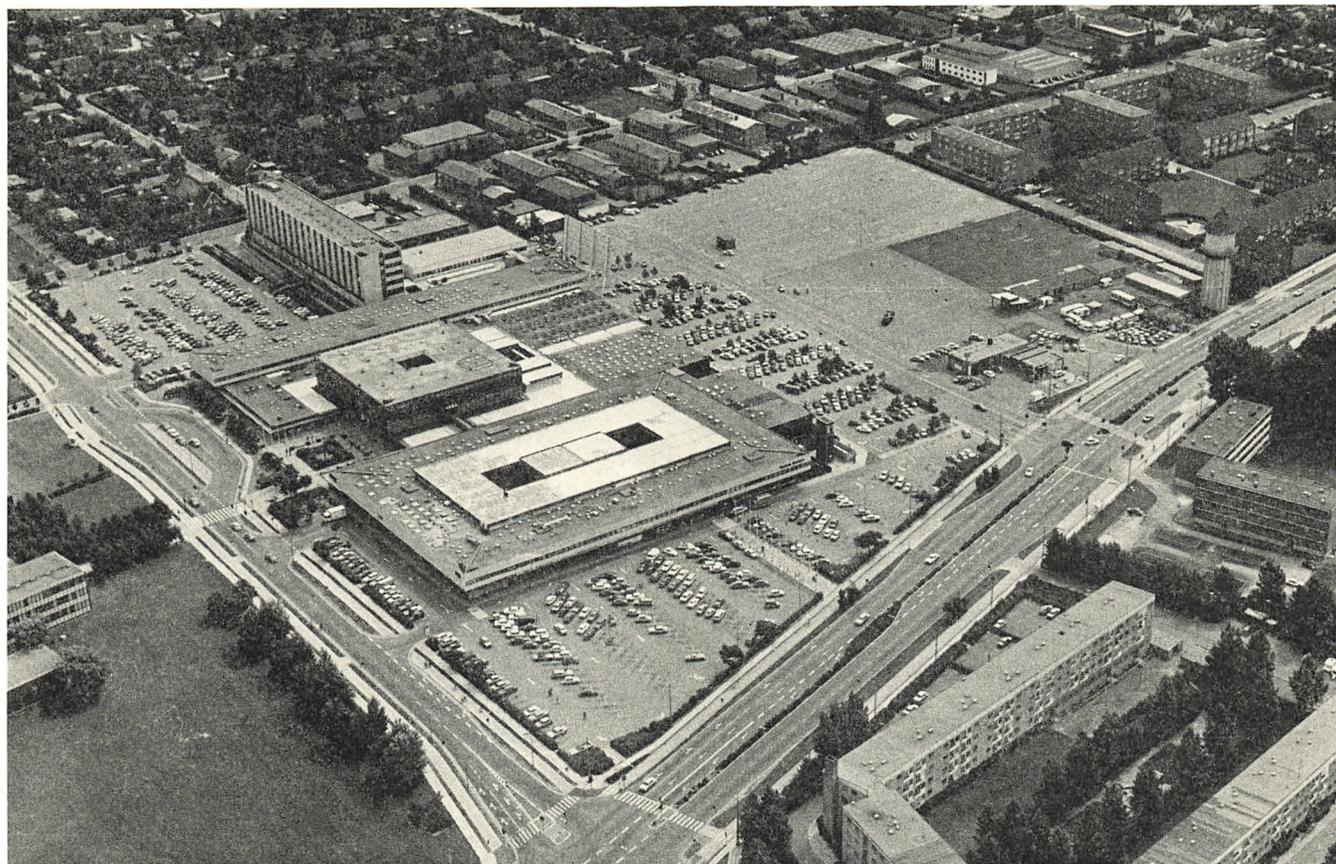
Fig. 9. Stationscentret 1976.

Det blev forbudt at etablere butikker eller andre virksomheder i bebyggelserne langs Roskildevej, mens der kunne indrettes butikker til lokalbefolkningens daglige forsyning i gavlene, der vendte bort fra Roskildevej. Den eksisterende bebyggelses anvendelse berørtes ikke af planen, som alene beskæftigede sig med fremtidig bebyggelse. Bestemmelserne blev straks taget i anvendelse. HB ønskede at købe den gamle Rio-bio og indrette supermarked, og en privat købmand ønskede at udvide til et stort supermarked. Begge andragender blev afvist af kommunen, og efterdøingerne i lokalpressen var betydelige.

I september 1964 vedtog kommunalbestyrelsen byplan 23 (20) for Rødovre Centrum. Her skulle opføres bygninger til forretninger, boliger og offentlige institutioner. Det samlede detailhandelsareal skulle være 17.000 m². Der skulle være plads til 1700 biler og udvidelsesmuligheder for såvel centret som dets parkeringsareal. I det hele taget blev det med byplan 23 i detaljer fastlagt, hvorledes Rødovre Centrum skulle udformes. Den detaljerede udformning var begrundet ved analyser af kundeadfærd og forventninger til fremtiden. Analyserne og forventningerne var korrekte, for det lykkedes at ændre kommunens centerstruktur, og det lykkedes at konkurrere med Københavns city om kunderne, sådan at Rødovre nu har et velfungerende hovedcenter.

De to nye lokalcentre åbnedes 1965 og hovedcentret i 1966 (21). Stationscentret er opbygget som butiksgade med overdækket fodgængerstrøg og parkering ved hver af strøgets indgange. I centret ligger 18 butikker med et detailhandelsareal på 2400 m². På grund af centrets placering ved et knudepunkt for kollektiv

Fig. 10. Rødovre Centrum 1976.

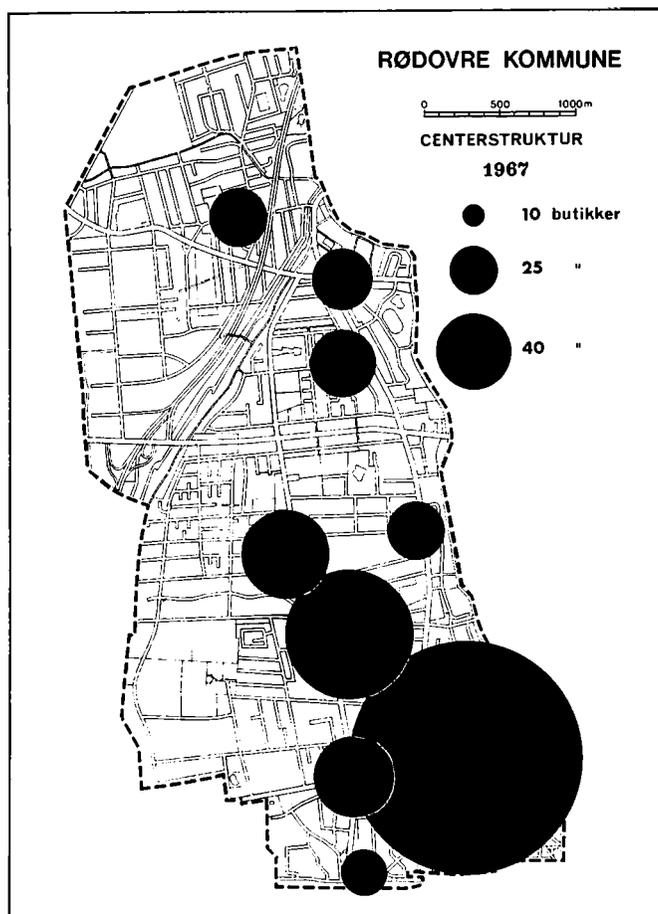

Fig. 11. Centerstrukturen året efter Rødovre Centrums åbning. På den tid havde dette center endnu ikke påvirket centerstrukturen i særlig grad.

trafik og med et stort næropland har det været muligt at opbygge et lokalt center med mange udvalgswarebutikker. 1976 var der 3 fødevarerbutikker, 12 ikke-fødevarerbutikker, frisør, bank, bodega og postindlevering (22).

Hovedcentret, Rødovre Centrum, er opbygget med butikker delvis i to planer og overdækkede fodgængergader. I forbindelse med centret er anlagt 2000 parkeringspladser fordelt på tre områder; den ene anvendes som drive-in biograf. Centrets samlede etageareal er 50.000 m². Heraf anvendes 24.000 m² til detailhandel. Den største butik er Magasins filial på 6000 m², som er placeret midt i centret. Dagligvareforsyningen er især samlet i tre store butikker: Hami, DB og Irma. Desuden findes 72 butikker indenfor både dagligvare- og udvalgsvaresektoren.

Af butikkerne handler 9 med fødevarer, 11 er forskellige servicevirksomheder, 7 er beværtninger, 2 er banker og resten, 46, handler med specialvarer. Desuden findes en del kontorer og offentlige institutioner (23).

Centret var landets første af sin art og profiterede i begyndelsen af, at Vestegnen ellers var centerløs. Den forventede kundekreds udgjordes af godt 120.000 mennesker, der boede indenfor en afstand af ca. 2,5 km fra centret. I slutningen af 60'erne konstateredes det imidlertid, at centret reelt betjente det meste af Vestegnen. 1967 var det daglige besøgstal på ugens fire første dage mellem 10- og 15.000 mennesker, fredag og lørdag mellem 20- og 30.000. Disse tal svarede til ca. 50 % af besøget på Strøget i København på tilsvarende dage (24).

Fig. 12. Offentlige bygninger og diverse institutioner 1963.

Året efter, at Rødovre Centrum var blevet indviet, talte Roskildevej næsten dobbelt så mange butikker som dette. Mange var imidlertid små, og den store vægt, centerdannelsen har på kortet figur 11, er kun tilsyneladende; i omsætning passerede Rødovre Centrum meget hurtigt Roskildevejcentret. De lokale centre rundt i kommunen havde deres største vægt på den tid; det første år efter indvielsen af Rødovre Centrum medførte kun nedlæggelse af 7 butikker i hele kommunen.

Udviklingen i de offentlige centerfunktioner var knap så dramatisk. I slutningen af 50'erne var den lokale service veludbygget, og udbygningen fortsatte, idet der rundt omkring oprettedes postkontorer. Stadion suppleredes med en skøjtehal i 1962. På kortet fra 1963 er vist de offentlige centerfunktioner; spredningen af de lokalbetjenende enheder er tydelig.

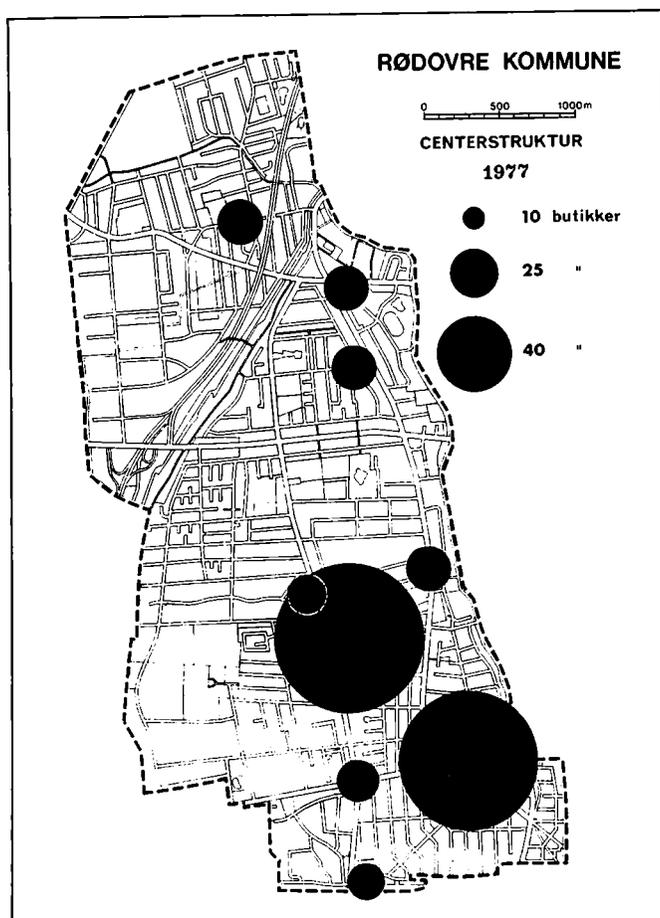

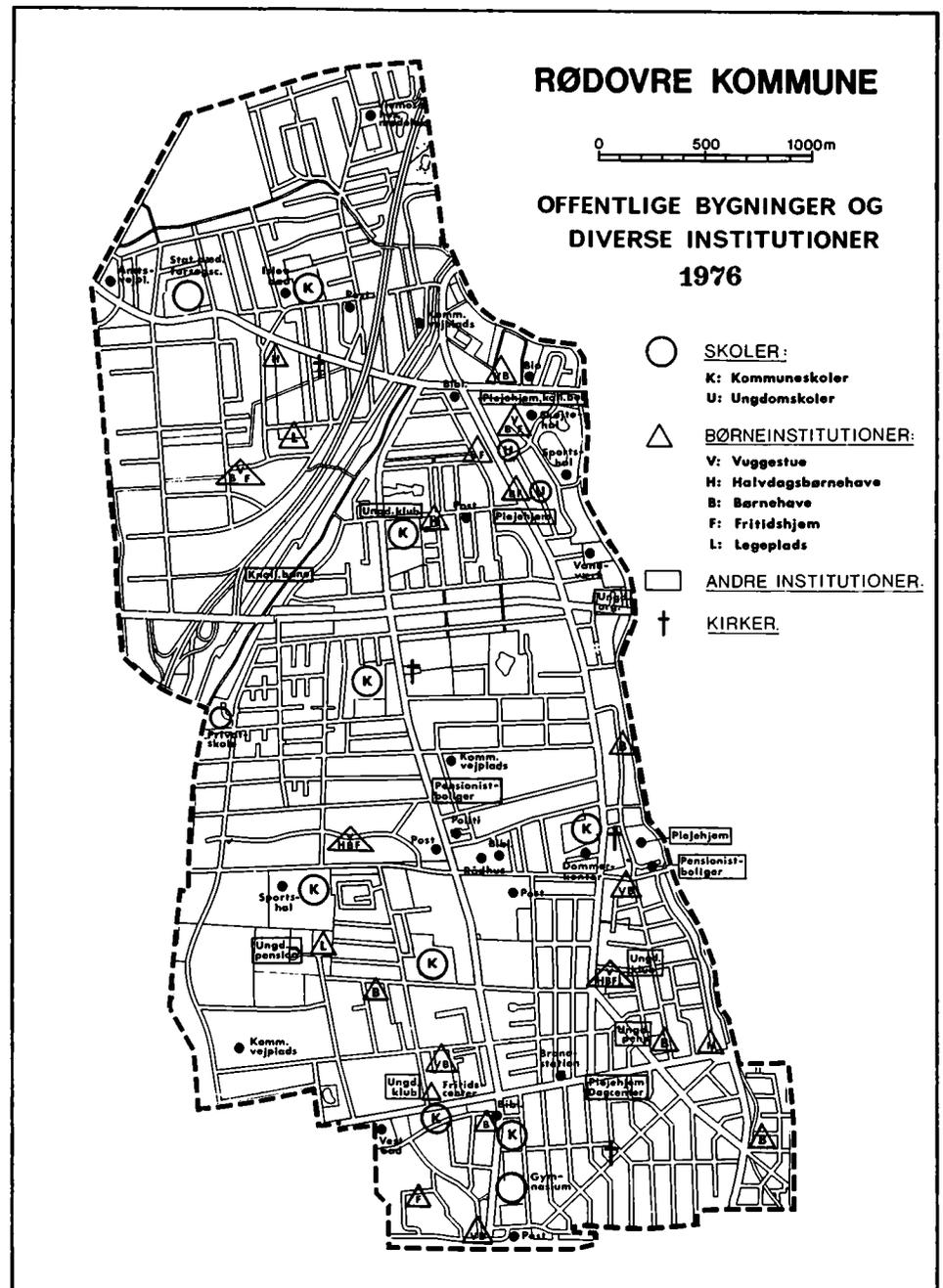
Fig. 13. Centerstrukturen 1977. Nu er Rødovre Centrum kommunens største centerdannelse.

DEN SENESTE UDVIKLING

I dag er Rødovres centerstruktur stabil. Det seneste tiår har betydet en mærkbar tilbagegang i antallet af butikker i alle centerdannelser bortset fra Rødovre Centrum, som nu ubestridt er kommunens hovedcenter. De syv lokalcentres betydning er faldet – fra gennemsnitlig 35 butikker til gennemsnitlig 21. Centerdannelsen omkring Roskildevej er gået ned fra 125 til 73 enheder og har samtidig skiftet karakter. Mange af enhederne er forandret fra at være velbesøgte special- eller fødevarerbutikker til andre formål som liberale erhverv eller agenturer med lav besøgsfrekvens. Centerdannelsen er imidlertid stadig væsentlig større end kommunens øvrige lokalcentre, og den gamle forudsigtelse om, at Roskildevejcentret og Stationscentret skulle blive lige store, gik altså ikke i opfyldelse. Det skyldes formentlig dels, at lokalerne nu engang var der, dels at trafikken på Roskildevej er faldet betydeligt mere end ventet; det sidste betyder et venligere miljø. Roskildevejs omsætning kan imidlertid slet ikke sammenlignes med Rødovre Centrums.

Rødovre Centrum er den eneste centerdannelse, der har haft vækst. Der findes i alt 112 enheder, hvoraf ca. 80 er butikker. Centret besøges hver uge af 130.000 personer, hvilket svarer til besøgstallet i 60'erne. Centret er ikke længere Vestegnens eneste hovedcenter og heller ikke det største. Til sammenligning havde Rødovre Centrum i 1976 en omsætning på ca. 500 mill. kr., mens City 2 i Høje Tåstrup havde 580 mill. kr., og IKEA sammesteds solgte for 200 mill. kr.

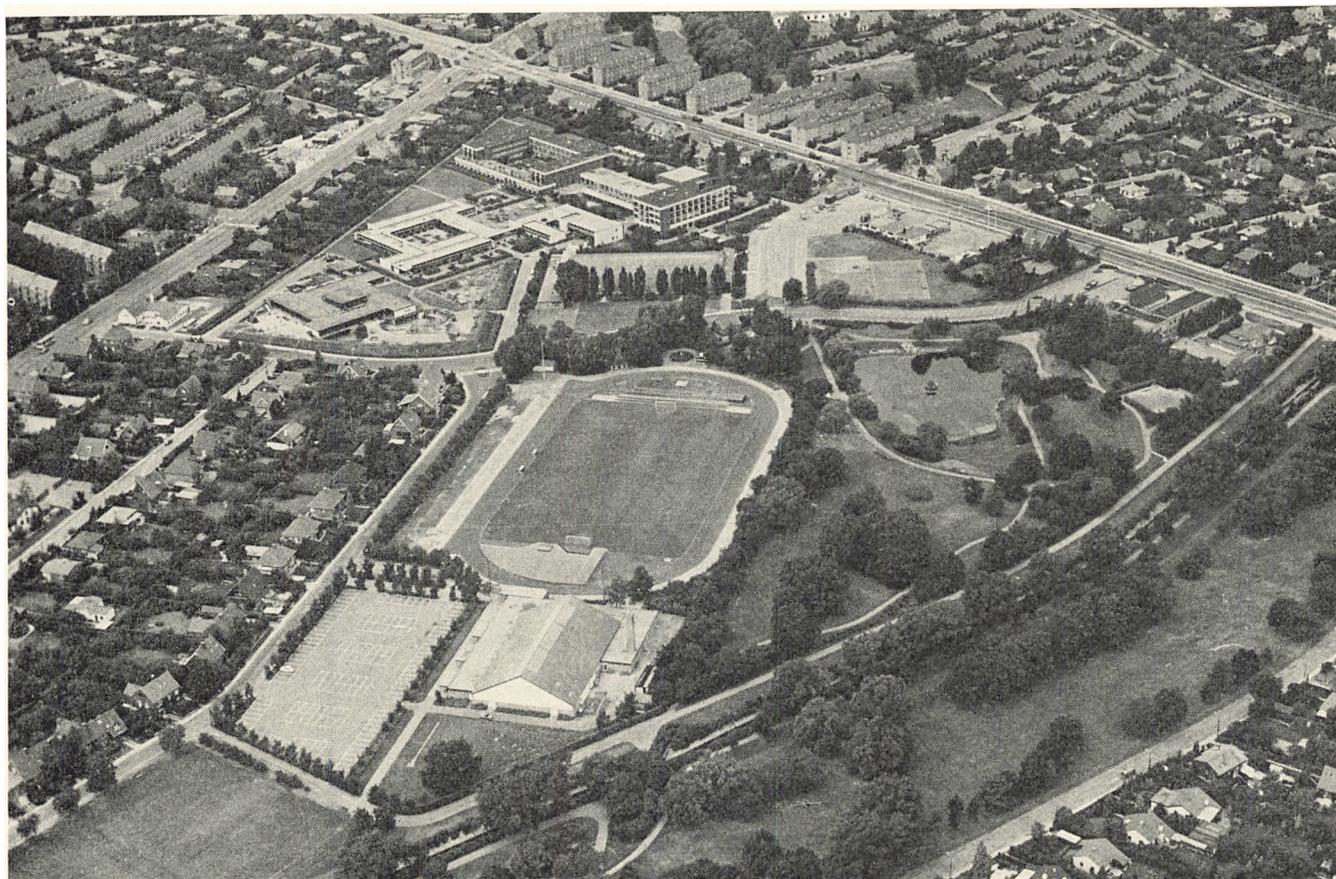
Fig. 14. Offentlige bygninger og institutioner 1976.

Også andre centre i Glostrup og Herlev konkurrerer nu om Vestegnens kunder, men Rødovre Centrum er det vigtigste indkøbssted for kommunens egen befolkning og for befolkningen i Vanløse, Husum og Brønshøj (24).

Selv om Rødovre Centrum ikke længere er Vestegnens gigant er det i vækst, og centret udvides stadig, sidst i 1975 med bl. a. lægehus, og der er planer om at flytte Rødovre Apotek dertil.

De offentlige centerfunktioner har gennemløbet en vældig udvikling i det sidste tiår. I midten af 60'erne var forsyningen med daginstitutioner betydelig. Siden er der dels sket en samling af overordnede enheder i Rødovre Centrum, dels kommet mange nye typer af institutioner rundt i kommunen.

Nær Rødovre Centrum er der etableret hovedbibliotek (1969), politistation (1969), posthus (1966) og privat fødeklinik (1966). Andre overordnede funktioner er etableret på passende steder uden for hovedcentret, Ørbygård dagcenter for ældre således på Roskildevej (1977), knallertbane på Vestvolden (1972), kommunens anden svømmehal, Islevbadet ved Islev Skole (1972) og sportshallen Rødovrehallen ved Espelunden (1976).

De nye lokalbetjenende enheder er spredt over kommunen, således at hvert beboelsesområde nu er forsynet med fritidshjem, legeplads, plejehjem og ungdomsklub.

De to principper for lokalisering af centerfunktioner er altså delvis fulgt. For den private sektors vedkommende er det lykkedes at samle de overordnede centerfunktioner i kommunens hovedcenter, samtidig med at de underordnede er samlet i små lokalcentre rundt i kommunen. Disse er dog ramt temmelig hårdt af butiksdød og har ikke kunnet opretholde 60'ernes standard. For den offentlige sektors vedkommende er det lykkedes at sprede de lokalbetjenende funktioner ud over hele kommunen, og de overordnede offentlige centerfunktioner er i stor udstrækning samlede i hovedcentret.

Fig. 15. Samling af offentlige funktioner ved Slotsherrensvej. I forgrunden sportshal og stadion, i midten skøjtehal. Det store kompleks foroven i billedet er socialcentret Broparken med mange institutioner. Flybillede 1976.

Fig. 16. Lille lokalcenter ved
vejkryds i Islev. 1976.

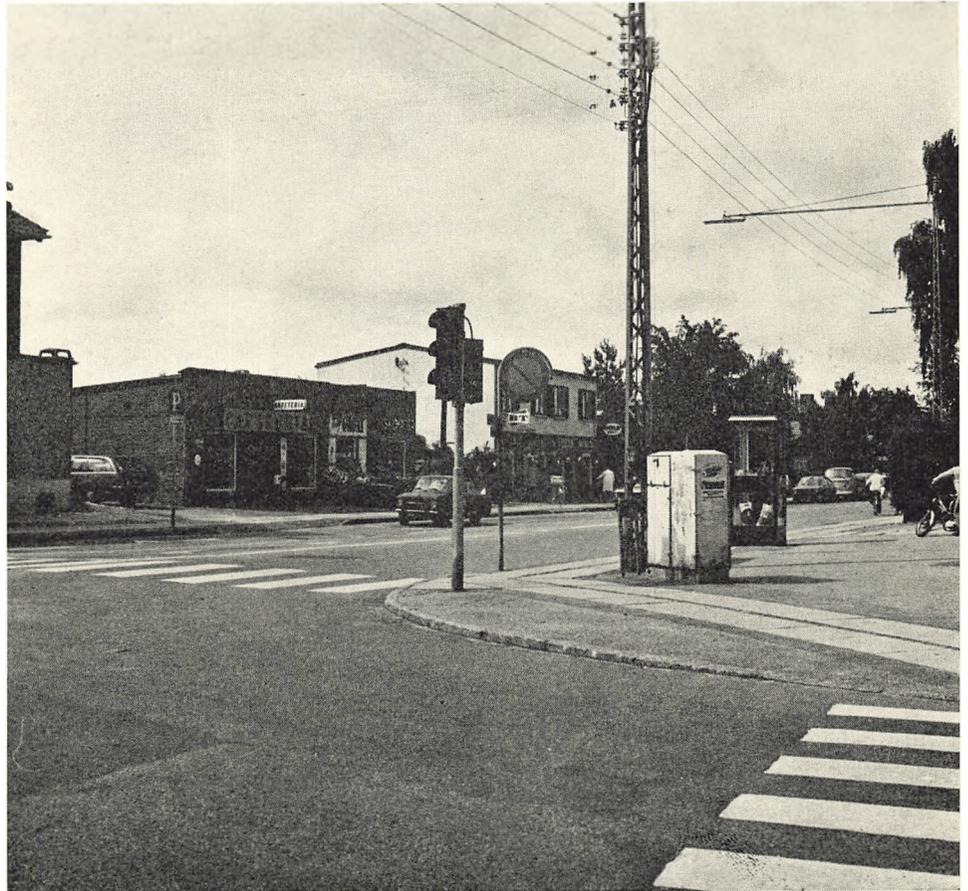

Fig. 17. Det gamle indkøbs-
center langs Roskildevej. Sam-
menblandingen af trafik og
handel er stadig uheldig. 1976.

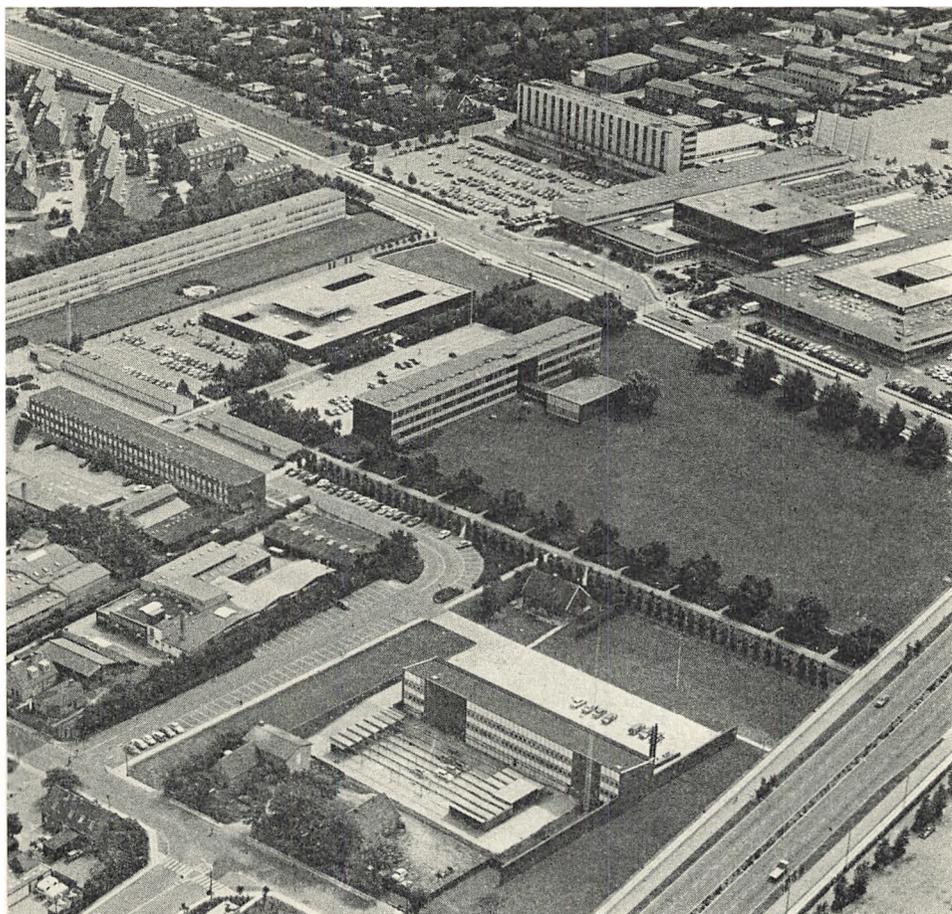

Fig. 18. Rødovres hovedcenter 1976. Forrest politistation, i midten rådhus og bibliotek og i baggrunden det kommercielle center. Flybillede 1976.

7. FRA SOVEBY TIL INDUSTRIALISERET FORSTAD

I Traps beskrivelse af Danmark berettes om Rødovres arbejdspladser år 1920. Landbruget var vigtigst, og der fandtes mange gartnerier, størst var Korsdal, som var blevet købt af Kirkens Korshær 1918 til oplæring af unge mænd. Af industri-virksomheder nævnes kun et tarmrenseri og pølsefabrik (1).

Det har siden 2. verdenskrig været kommunestyrets mål at skabe arbejdskraftsbalance i Rødovre kommune. Før Søtorp villaby etableredes, var der arbejdskraftsbalance i kommunen. De, der var beskæftiget i landbrugserhverv og gartnerier, boede som oftest der, hvor de arbejdede. De store strømme af folk, der tager på arbejde rundt i hovedstaden, er et relativt nyt fænomen. Det er imidlertid et fænomen, der følger forstadsdannelsen. I den mest ekstreme form udvikles boligkvarterer, uden at der etableres arbejdspladser i nærheden. Konsekvensen bliver sovebyen. 1948 havde Rødovre den næstdårligste arbejdskraftsbalance af omegnskommunerne. Hele 60 % af den erhvervsaktive befolkning arbejdede i Københavns kommune, mens næsten ingen tog den modsatte vej (2).

Denne udvikling har Rødovres politikere og administratorer søgt at ændre ved at støtte etablering af arbejdspladser. De blev godt hjulpet af en heldig placering i forhold til Storkøbenhavns trafiksystemer, og formålet må betegnes som opfyldt. Det er endog opfyldt så godt, at politikerne i dag afviger fra kursen. Et industrikvarter søges så sent som i 1977 forandret til boligkvarter.

Det sidste år, hvorfra der findes tal for arbejdskraftsbalance, er 1970. Da var der 17.350 arbejdspladser i Rødovre, og der boede 24.465 erhvervsaktive personer i kommunen (3). Siden må det sidste tal antages at være faldet i takt med folketallet, mens det første er nogenlunde konstant. Kommunen er altså nær ved at have arbejdskraftsbalance. Undervejs mod denne balance har udtrykket soveby kunnet bruges om kommunen. Før 2. verdenskrig måtte næsten alle krydse en kommunegrænse for at finde arbejde. Under og efter krigen etableredes en del arbejdspladser i kommunen. Det blev imidlertid i 60'erne, væksten i industrien satte ind og resulterede i mange nye arbejdspladser. I 70'erne er udbygningen afsluttet, og den udvikling, der stadig foregår i industrikvartererne er tilpasning og forbedringer.

At der er arbejdskraftsbalance er ikke ensbetydende med, at de fleste rødovreborgere finder arbejde i kommunen. Det gør kun 8585. Resten finder arbejde rundt i Storkøbenhavn, ligesom flertallet af arbejdspladser i kommunen besættes med personer fra andre kommuner.

KILDEMATERIALET

Beskrivelsen af industriens udvikling vanskeliggøres af kildematerialet. Der offentliggøres ikke statistisk på en sådan måde, at enkeltvirksomheder kan genkendes. Sammentællinger findes kun sjældent for enkelte kommuner. Derfor må meget af

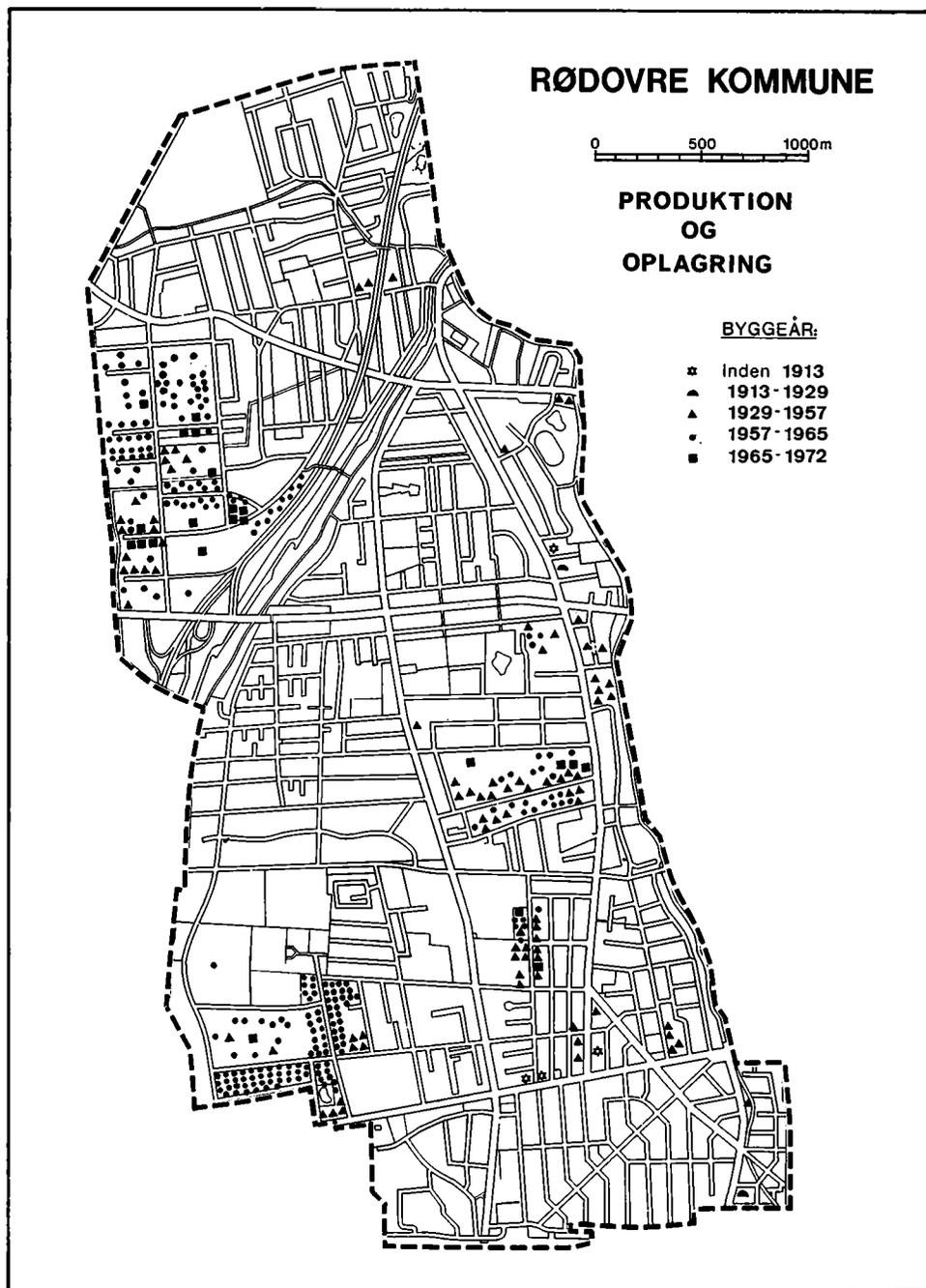

Fig. 1. Industriens udvikling.
Kilde: Arealanvendelseskarte-
ring 1976, Christian Wich-
mann Matthiessen.

dette afsnit bygge på de få gode situationsbeskrivelser, der findes. Det gælder erhvervstællingen 1958, folketællingen 1970 og kommunens egen registrering 1976. Desuden findes der et kartotek af tvivlsom værdi. Det viser landets erhvervsvirksomheder 1948; men filialer er talt med under hovedkontorets adresse, og det vanskeliggør brugen. En af de udviklingslinier, som kendetegner forstæderne, er jo, at visse dele af en virksomhed flytter ud først, og siden følger resten.

1920

I 1920 fandtes der inden for industrisektoren som nævnt en pøsefabrik og tarmrenseri. Desuden foregik der nogen bearbejdning på gartnerier og på småvirksomheder tilknyttet landbrugsproduktion og gartneridrift. Resten af det arbejde, der

skete i kommunen, havde at gøre med produktion af råstoffer fra jorden eller med handel og håndværk. Blandt disse sidste var der et par gamle smedier, som repræsenterede en slags oprindelig, forarbejdende virksomhed.

I 1920 var en pølsefabrik en ildelugtende, uæstetisk virksomhed af den art, der forlængst var forbudt i Københavns kommune. Det var en enhed af en type, som havde foregrebet forstadsdannelsen. Den var ikke kommet til Rødovre, fordi den gerne ville, men fordi den ikke måtte være i København.

1948

På landsbasis blev der i 1948 indsamlet oplysninger om industrien i Danmark. Oplysningerne skulle bruges til et nationalt storværk, som aldrig blev til noget. Fra det arkiv, der blev fremstillet, kan der imidlertid hentes visse oplysninger om industrien i Rødovre (4). Arkivet er ufuldstændigt, og som kilde noget uberegneligt.

Tabel over industrivirksomheder 1948

	Antal
Nærings- og nydelsesmiddelindustri	8
Tekstil, fodtøj og beklædning	4
Træ og møbler	4
Papir og grafisk	1
Kemisk	5
Sten, ler og glas	4
Jern og metal	4
Maskiner	14
Transportmidler	2
Anden industri (læder, gummi, plastic)	5

Kilde: Upubliceret materiale fra det Kongelige Danske Geografiske Selskab.

I tabellen er vist industrivirksomhederne lige efter 2. verdenskrig. I forhold til nu var der ganske få, og de, der var, lå ikke samlet i store kvarterer. De var spredt ud over de bebyggede dele af kommunen oftest i nærheden af de store veje: Roskildevej og Rødovrevej. Desuden lå flere, ofte ganske små, virksomheder i villa-kvartererne. I alt er der registreret 51 industrivirksomheder. På basis af kilde-materialet er det vanskeligt at bedømme, hvor mange arbejdspladser der var inden for industrien – skønsmæssigt 1000. S sammensætningen af Rødovres industri var skæv. Kun maskinindustri og nærings- og nydelsesmiddelindustri talte et betydeligt antal virksomheder. Den skæve sammensætning betød sårbarhed over for konjunkturændringer. De mange små virksomheder havde små investeringer i bygninger (skure, garager) og var derfor ikke i særlig grad bundet til stedet. Blandt de største virksomheder var:

Biscuitfabrikken Royal, Rødovrevej 220.

Nordisk Pyjamas- og Skjortefabrik, Nyholms Allé 1.

Titus, Rødovrevej 206–208 (maskiner).

Dansk Apparatfabrik, Slotsherrensvej 203.

Andersen og Bruun, Rødovrevej 223 (maskiner, etiketter).

Oluf Christiansen, Rødovrevej 254–58 (barnevogne).

Skandinavisk Bakelit Industri, Hvidovrevej 37.

F. Duelund Nielsen, Egegårdsvej 27 A (linealer).

OFFENTLIGE DISPOSITIONER

I sammenligning med de omkringliggende kommuner var Rødovres industri lidet udviklet. København havde traditionelt megen industri. Glostrup og Hvidovre havde udviklet betydelig industri i tilknytning til jernbanelinierne i 30'erne og 40'erne. Også i Gladsaxe og Herlev var der sket en industriudvikling af større omfang end i Rødovre. Indtil krigens slutning havde udlæg af arealer til industriformål ikke været underlagt planlægning. Fingerplanen fra 1948 og byudviklingsudvalgenes realisering af planen betød imidlertid etablering af industriarealer i et bælte omkring København (5). I dette bælte lå en stor del af Rødovre, nemlig kommunens østlige del og området omkring Roskildevej.

Omkring krigen var der også kommet gang i offentlig kommunal planlægning. I april 1938 kom loven om byplanlægning (6), og samme måned oprettedes kommunens ingeniørkontor. Krigen forsinkede udarbejdelsen af den påbudte dispositionsplan, men i 1945 kom den. Denne dispositionsplan lagde retningslinier for industriens placering. Fire store områder blev disponeret til industrivarterer, nemlig: området begrænset af Valhøj Allé, Tårnvej, Roskildevej og Prøvensvej; området begrænset af Tårnvej, Tæbyvej, Rødovrevej og Gunnekær; området inden for Rødovrevej, Jyllingevej, Bagsøen og Voldumvej, og endelig det store område på begge sider af Islevdalvej. I de to førstnævnte områder var der allerede opstået nogle virksomheder; men det meste var landbrug og gartneri. Industriområdet vest for Bagsøen var næsten færdigudviklet.

Disse kommunale dispositioner skulle bringes i overensstemmelse med den overordnede planlægning. Området omkring Islevdalvej hørte ikke til fingerplanens industribælte, og dets udvikling blev udsat. For de øvrige områders udvikling blev der givet grønt lys.

Kommunens tekniske forvaltning udarbejdede og fik tinglyst partielle byplaner, som skulle styre udviklingen. Byplan nr. 6 (7), 1956, omhandlede et betydeligt større område end dispositionsplanens industrivarterer ved Roskildevej. Her fastlagdes udviklingen for hele området inden for kommunegrænsen, Espelunden–Rødager Allé, Tårnvej og Roskildevej. De vestlige $\frac{2}{3}$ heraf blev udlagt til fabrikker, oplag og værksteder. Det blev fastlagt, hvor de forskellige virksomheder måtte ligge: fabrikker og oplag mod vest, værksteder mod syd og øst. I byplanen blev det i detaljer fastlagt, hvorledes bebyggelsen skulle udformes; men der blev ikke pålagt begrænsninger i typen af industri, der kunne flytte ind.

1958, ET ØJEBLIKSBILLEDE

Den eneste erhvervstælling i Danmark, der angiver tal fra hver kommune, er fra 1958. Den giver mulighed for et korrekt situationsbillede af fordelingen af Rødovres arbejdspladser (8).

Virksomheder 1958. Rødovre Kommune

	Antal virksomheder	Personale 2/6 1958	Samlet omsætning 1957	Heraf salg af handelsvarer	Løn-udgift 1957
			1.000 kr.		
<i>Brunkulsgravning, stenbrydning m. v.</i>	1	3	–	–	17
<i>Fremstillingsvirksomhed</i>	266	2.553	104.762	12.646	23.762
Nærings- og nydelsesmiddelindustri	32	340	18.674	2.741	2.543
Tekstilindustri	7	57	1.938	40	375
Fodtøjs- og beklædningsindustri m. v.	28	126	3.468	117	692
Træindustri (undtagen møbler)	13	61	2.475	920	406
Møbelindustri	13	78	2.577	60	804
Papirindustri	2	34	–	–	423
Grafisk industri	9	74	1.981	–	666
Kemisk industri	11	149	9.175	2.227	1.425
Sten-, ler- og glasindustri ..	14	56	1.795	–	511
Fremstilling af jern- og metalvarer m. v.	35	337	11.601	2	3.159
Fremstilling af maskiner (undt. elektriske)	26	493	18.243	4.365	5.575
Fremstilling af elektriske maskiner o. l.	8	159	5.486	10	1.663
Fremstilling af transportmidler	37	170	5.296	1.171	1.211
Læder, gummiindustri, fremst. i øvrigt	31	419	–	–	4.309
<i>Bygge- og anlægsvirksomhed...</i>	138	735	20.453	169	6.131
<i>El-, gas- og varmegærker</i>	–	–	–	–	–
<i>Engroshandel, agenturer</i>	52	221	30.195	29.195	1.747
<i>Detailhandel</i>	272	803	61.876	61.449	2.672
<i>Vognmandsforretninger</i>	52	134	4.561	694	861
<i>Hoteller, restaurationer m. v. ..</i>	10	64	1.878	296	255
<i>Forskellig servicevirksomhed ...</i>	65	290	3.606	14	1.388
Ialt	855	4.800			

Kilde: Danmarks statistik: Erhvervstællingen 1958.

Der var i alt 4800 arbejdspladser fordelt på 855 virksomheder, se tabellen. Hovedparten af virksomhederne var små og inden for handel og omsætning. De skal ikke behandles nærmere her. Inden for industri var der 266 virksomheder med 2553 ansatte. Hvis skønnet fra 1948 er korrekt, er der sket en 5-dobling i antallet af virksomheder og en 3-dobling af arbejdsstyrken. Der er desuden sket en betydelig ændring i branchefordelingen. I 1948 var maskinfabrikation langt den betydeligste med næring- og nydelsesmiddelindustri som den næststørste. I 1958 var de to brancher lige store, og to andre brancher var rykket op i samme lag: jern- og metalindustri og anden industri (læder, gummi, plastic m. v.).

Fra soveby til industrialiseret forstad

Dette tyder på en mere moden industrisammensætning. Spredning på mange brancher betyder mindre sårbarhed over for konjunkturændringer. Forskydningen mod tungere industri betyder større investeringer i bygninger og maskiner og dermed nærmere tilknytning til stedet. Det store antal virksomheder i forhold til arbejdsstyrken – i gennemsnit har hver virksomhed 10 ansatte – er derimod et umodent tegn. Som helhed var industrisammensætningen i slutningen af 50'erne langt mere moden end lige efter 2. verdenskrig, og kommunen var ved at betyde noget i Storkøbenhavns industri.

DEN VOLDSOMME INDUSTRIELLE VÆKST. ISLEVDALVEJ. EGENGÅRDSVEJ

Det første store industrikvarter ved Prøven var blevet solgt og udviklet meget hurtigt. Siden havde et par mindre områder fået byplanvedtægter om industriudvikling. Det gjaldt et par parceller syd for Slotsherrensvej mod skellet til København (9) og et område omkring Højnæsvejs nordlige del (10). I begge tilfælde havde kommunen udover at planlægge udformningen af bebyggelsen lagt betydelige begrænsninger på anvendelsen. Udviklingen af kvarteret ved Prøven var gået så stærkt, at politikere og forvaltning havde indset, at der burde stilles krav til nye industrier. De måtte ikke genere de omkringboende med røg, støj og anden forurening. Rødovre var ikke længere et sted for de pølsefabrikker og tarmrenserier, som København ikke ville vide af!

Fig. 2. Industrikvarteret ved Islevdalvej 1951. Allerede da var der sket en udvikling – mest med arealkrævende virksomheder.

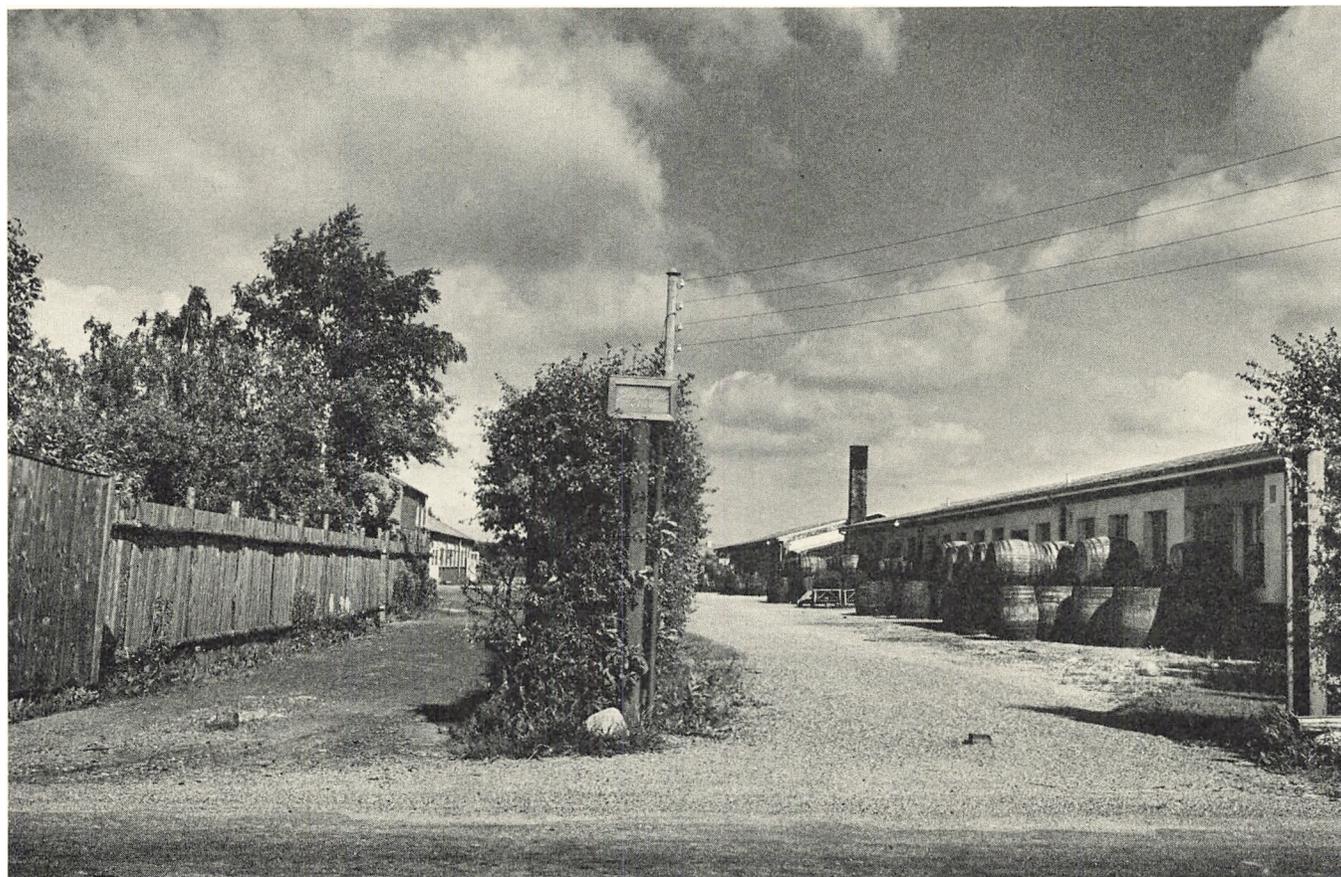

Fig. 3. Industrikvarteret ved Islevdalvej 1976. Der findes stadig arealkrævende virksomheder.

To af de store industriområder fra dispositionsplanen var endnu ikke færdigudviklet: Islevdalvej og Egegårdsvej. Især ved Egegårdsvej var udviklingen dog påbegyndt, og flere mindre industrivirksomheder var etableret.

Udviklingen af kvarteret omkring Islevdalvej var langt fra problemløs (11). Rødovre var under forhandlingerne i Byudviklingsudvalget for Storkøbenhavn om at mene det egnet til fabrikskvarter. Alle andre mente, at dette areal, som lå så fjernt fra offentlige transportmidler, ikke kunne anvendes på den måde, selv om forskellige entreprenørfirmaer allerede havde etableret oplagspladser. Denne

Fig. 4. Industrikvarteret ved Islevdalvej 1976. Kvarteret kendetegnes især ved moderne industribygninger og ved høj aktivitet.

udvikling ønskede Rødovre at fremme, og efterhånden fik kommunen lov til at udnytte området til virksomheder, som krævede et stort areal, men kun havde få ansatte.

Efterhånden blev det mere almindeligt, at folk befordrede sig selv mellem bolig og arbejdssted. Det betød, at kvarteret ved Islevdalvej fik en bedre beliggenhed. Kommunen foretog byggemodning med vej- og kloakanlæg, og i 1961 blev det omsider overført til byzone og udlagt som industrikvarter (12).

Dette industrikvarter er med sine henved 60 hektar Rødovres største. For at opfylde forhandlingsresultatet fra Byudviklingsudvalget blev området pålagt bestemmelser, som kun tillod lav udnyttelse. Kun $\frac{1}{3}$ af hver grund måtte bebygges, der skulle bygges lavt, og der var strenge afstandsbestemmelser. Betegnende for kommunens store forventninger om presset på indflytning var, at området fik mængder af besværlige bestemmelser, som skulle forhindre ulemper for de omkringboende.

Rødovre kommune havde vurderet efterspørgselspresset rigtigt, og allerede i 1963 var kvarteret stort set taget i anvendelse. Virksomhederne i området opfyldte bestemmelserne om lav udnyttelse; men kommunen og de var enige om, at disse bestemmelser var et onde – pålagt af uvedkommende instanser – så de blev håndhævet yderst liberalt, og efterhånden blev de gamle aftaler glemt. I 1971 godkendte Boligministeriet, at halvdelen af hver grund måtte bebygges, og der måtte bygges højere (13). Dermed var dispositionsplanen fra 1945 for kvarteret endelig blevet opfyldt.

Fig. 5. Den nordlige halvdel af industrikvarteret ved Islevdalvej. Flybillede 1976.

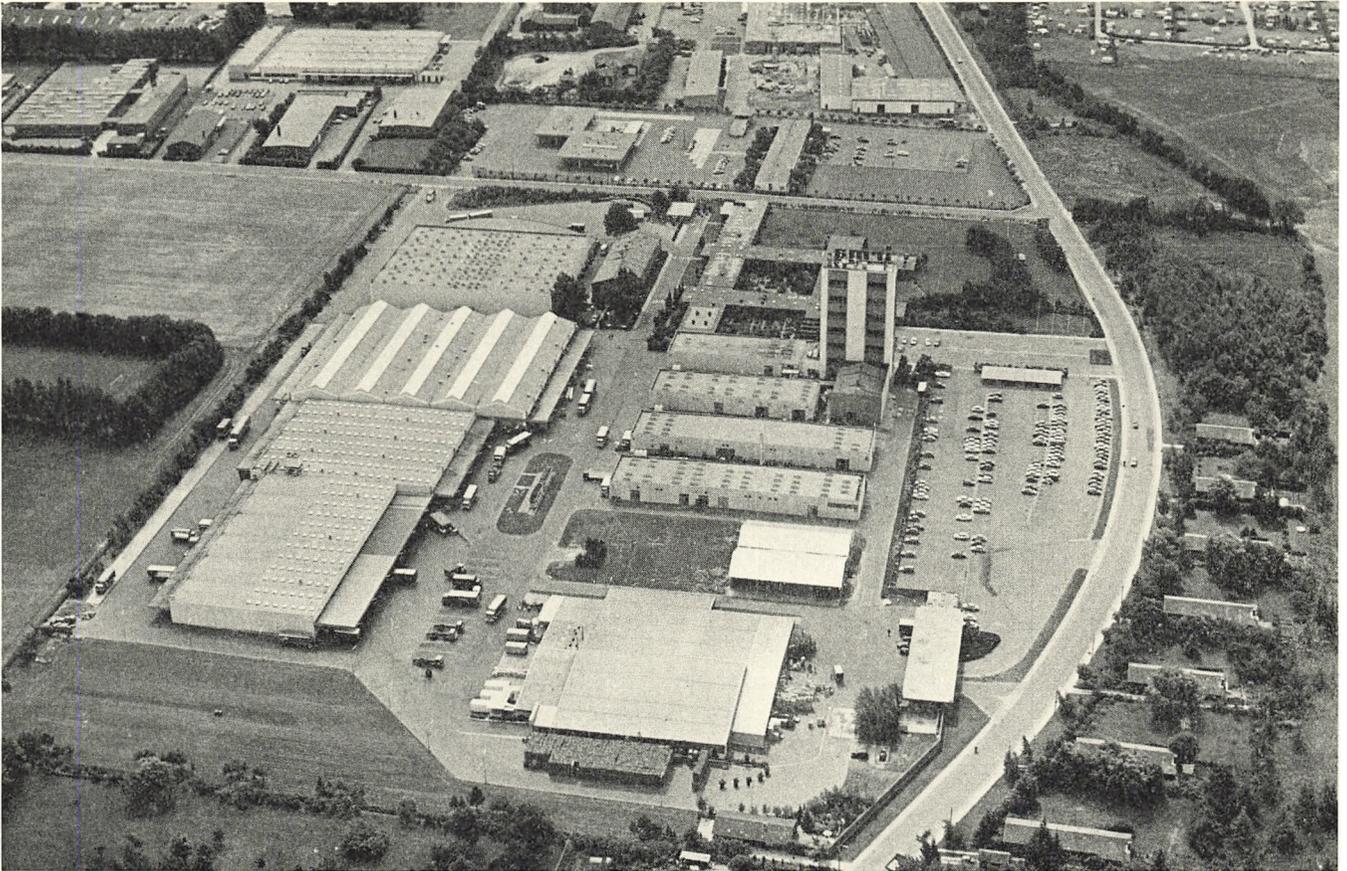

Fig. 6. Den vestlige del af industri kvarteret ved Prøven. I forgrunden Irmas store anlæg, i baggrunden Statens biltilsyn, NOPI og Danoværket. Flybillede 1976.

Det sidste store område, der blev udlagt til industri, lå midt i kommunen begrænset af Tæbyvej, Rødovrevej, Gunnekær og Næsbyvej. Byplanen kom i 1962 (14) og indeholdt bestemmelser om anvendelse og gener, der var strengere end de, der gjaldt Islevdalvej. Her var bestemmelserne om, hvor stor en del af grunden der måtte bebygges, allerede fra begyndelsen i overensstemmelse med kommunens politik, dvs. halvdelen. Det var jo også et område, hvis anvendelse de forskellige instanser var enige om: det lå i Storkøbenhavns industribælte.

Allerede i 1963 var Egegårdsvejområdet næsten færdigudviklet. Det samme gjaldt for den østlige halvdel af arealerne ved Prøven. Den vestlige halvdel udvikledes langsommere og er nu færdigudbygget. Islevdalvej var også næsten udviklet på den tid; men her igangsatte ændringen i byplanen 1971 en kraftig nyudvikling, som knap er afsluttet.

1963 var nogle af kommunens større virksomheder:

Islevdalvej-kvarteret:

- A/S Scaniadam (bilimportør)
- Jespersen og Søn (byggelementer)
- Lyan Farvefabrik
- Flere maskinsnedkerier
- Islev Trælathandel
- Omnibus-garagen (De blå rutebiler)

Fra soveby til industrialiseret forstad

Kvarteret ved Prøven:

- Nordisk Plastic
- Danoværket (dagrenovations-kompostanlæg)
- Nordisk Plaster (klæbebånd)
- C. K. Alling (trykluffsapparatur)

Egegårdsvej-kvarteret:

- L.L. Radio
- Johnsen og Søn (entreprenør)
- Stenfheldt-Hansen (glas en gros)
- Linex (linealer og lign.)

Desuden var der mange små og mellemstore virksomheder i industrikvartererne.

SITUATIONEN 1970

Ene af alle folketællinger giver den fra 1970 mulighed for at bedømme arbejdspladsernes sammensætning for en kommune (15). Den giver tillige mulighed for at beskrive arbejdsstyrkens bopæl.

Det år var der 17.350 arbejdspladser i kommunen, heraf 6424 inden for fremstillingsvirksomhed. Fra 1958-tallet (4800 arbejdspladser med 2553 inden for

Arbejdspladsernes fordeling 1970

<i>Landbrug, gartneri, grusgravning</i>	93
<i>Fremstillingsvirksomhed</i>	6.424
Nærings- og nydelsesmiddelindustri	588
Tekstilindustri	55
Fodtøjs- og beklædningsindustri m. v.	267
Træindustri (undtagen møbler)	210
Møbelindustri	145
Papirindustri	90
Grafisk industri	325
Kemisk industri	527
Sten-, ler- og glasindustri	222
Fremstilling af jern- og metalvarer m. v.	557
Fremstilling af maskiner (undtagen elektriske)	1.522
Fremstilling af elektriske maskiner o. l.	881
Transportmiddelindustri	328
Læder, gummiindustri, fremst. iøvrigt	707
<i>Bygge- og anlægsvirksomhed</i>	1.893
<i>Offentlige værker</i>	57
<i>Engroshandel</i>	1.877
<i>Detailhandel</i>	1.788
<i>Transportvirksomhed</i>	748
<i>Hotel, restauration m. v.</i>	378
<i>Forskellig servicevirksomhed</i>	3.707
Ialt	17.350

Kilde: Danmarks statistik: Folke- og boligtællingen 1970.

INDUSTRIENS SAMMENSÆTNING 1958 OG 1970.

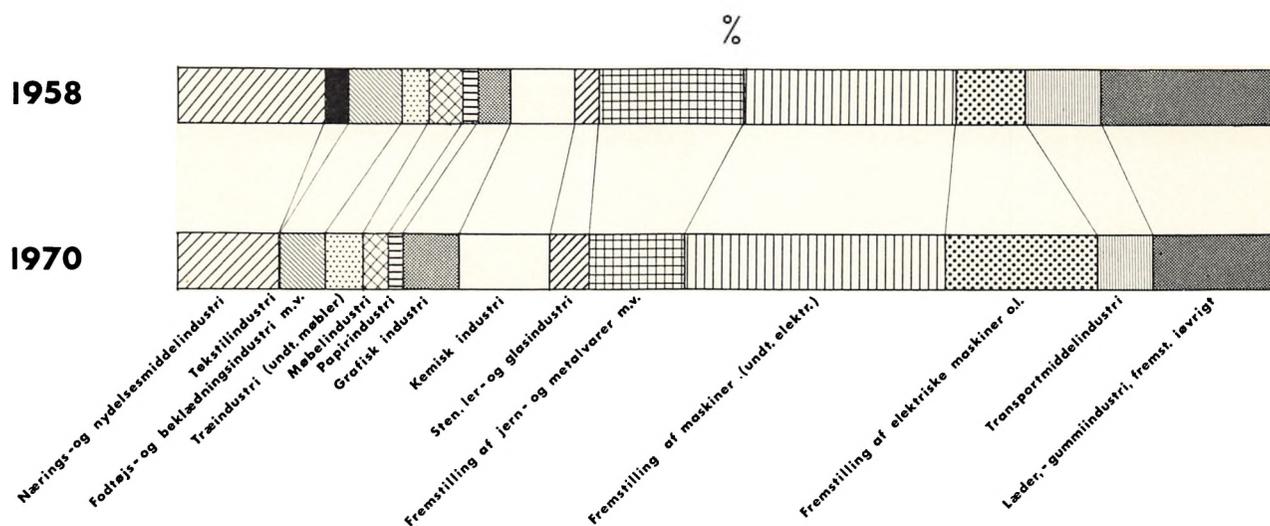

Fig. 7. 1958 var industrien kendetegnet ved megen let industri. 1970 har også den tunge industri en betydelig andel. Kilde: se note 3 og 8.

fremstilling) var det en voldsom vækst (16). Den samlede vækst var på 270 %, vækst inden for fremstilling på 252 %, altså næsten ens.

I tabellen findes fordelingen af arbejdspladser på brancher. Forskellen mellem den sammensætning, der kendetegnede industrien 1958 og 1970 er illustreret på fig. 7. De umodne træk fra før den voldsomme vækst er reduceret. Det gælder de lettere industrityper: nærings- og nydelsesmidler, tekstil og beklædning. I den tunge ende er der sket en videre forskydning mod de industrityper, der kræver store investeringer især maskinindustri. 1970 viser altså et billede af en moden industri. Der er stadig et bredt spektrum af brancher i kommunen, men hovedvægten er på industrier, der er centrale i landets økonomi.

UDVIKLINGEN EFTER DEN VOLDSOMME VÆKST

Samtidig forandrede sammensætningen til en industri, hvor veluddannet arbejdskraft producerer udviklet maskineri. Siden er antallet af arbejdspladser stagneret. Dels fordi industrijorden var opbrugt, dels fordi produktionen pr. ansat stadig steg. Der er dog kommet nogle nye, store virksomheder til: Irmas centrallager ved Prøven og Ginge ved Islevdalvej. (17). Hovedvægten ligger dog stadig på små og mellemstore virksomheder.

I 60'erne og 70'erne har en anden udvikling sat sit præg på kommunen. Der er kommet stadig flere kontorvirksomheder, som beskæftiger sig med administration. Ligeledes har den udvikling, at firmaer først flyttede oplagspladser til kommunen, siden produktion og endelig administration betydet stadig flere kontorarbejdspladser. Den nyeste udvikling, der medfører, at produktionen flytter endnu længere væk fra København, måske til provinsen, har også kunnet mærkes.

Væksten inden for den private administration kan ikke dokumenteres ved statistik. Tallene er skjult i industriens samlede tal. Den kan dog antydes derved, at der i 1970 var 1770 funktionærer ansat i Rødovres industri. Mange arbejdede i kontorer.

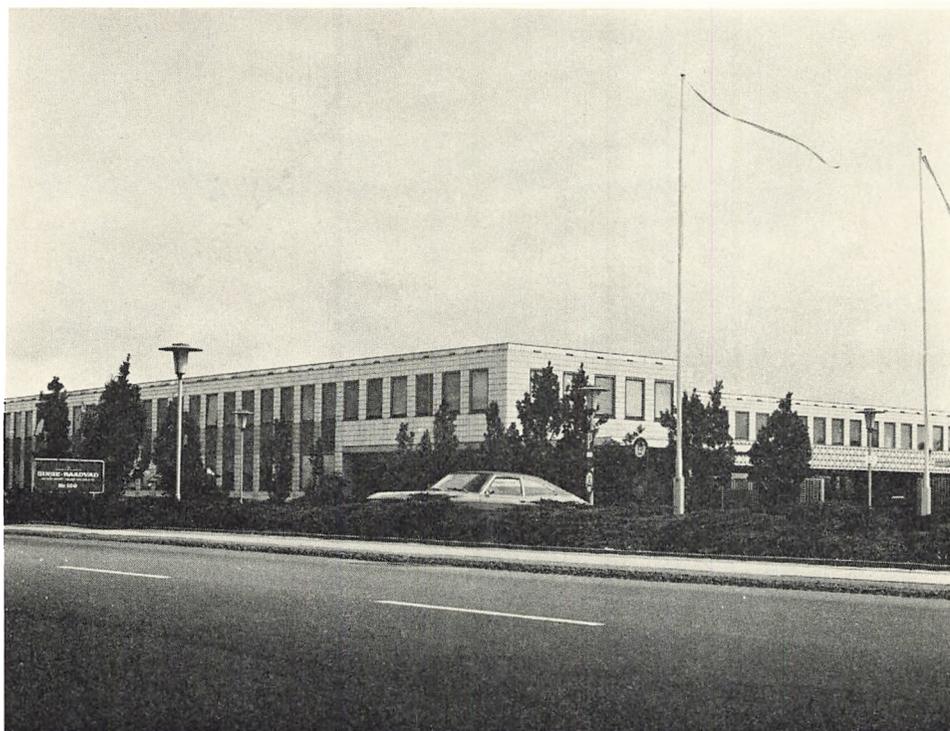

Fig. 8. Kontorbygning i industrivarteret ved Islevdalvej. Virksomheden er siden ophørt på stedet. 1976.

Derimod kan engroshandelens udvikling dokumenteres. Denne udvikling er gået hånd i hånd med kontorerhvervenes vækst. Hovedparten af arbejdet i en engrosvirksomhed er af administrativ art. I Rødovre er der ansat 3 kontorfolk for hver lagerarbejder i denne branche. 1958 var der 221 beskæftigede i engroshandel, 1970 var tallet 1877. Det er en vækst på 850 %, sammenlignet med industriens vækst på 252 %. Rødovres industrielle vækst omkring 1960 er altså fulgt af en endnu voldsommere vækst inden for administration og engroshandel. I dag må det antages, at der er nogenlunde lige mange beskæftigede ved produktion og i kontorerhverv, og væksten i de sidstes antal må forventes at fortsætte.

Som eksempler på firmaer, der tilhører den sidste vækstbølge, kan nævnes:

- Lindinger Trading Co. (rederi og shipping)
- Gensidigt Forsikringsselskab Trafik
- Siemens (el-artikler)
- Hoechst Danmark (hovedkontor for grovvarer)
- Hyldahl (kuvertering)
- Erik Nielsen (kontormaskiner engros)
- Struers (artikler til laboratorier).

ARBEJDSKRAFTEN 1970

Rødovres politikere og forvaltning lagde en hovedlinie for kommunens erhvervsudvikling ved dispositionsplanen 1945: der skulle være arbejdskraftsbalance.

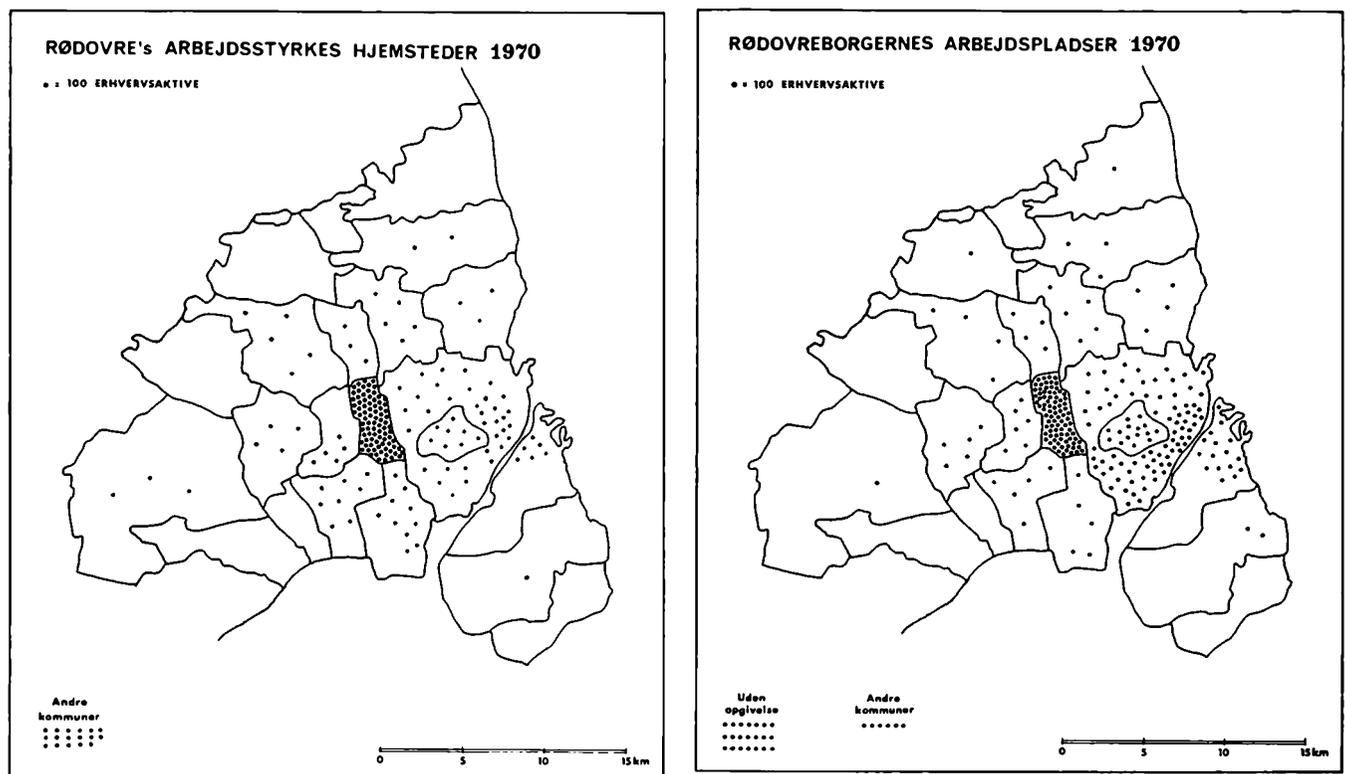
Nu, hvor kommunen er færdigudviklet, kan det ses, at det er lykkedes. Rødovre rummer i dag alle de elementer, der findes i et almindeligt bysamfund. Ganske

vist hviler kommunen ikke i sig selv. Ikke alle finder arbejde inden for kommunegrænsen; men valgmuligheden findes.

Rødovre kommune har udgivet en pjece, der skulle lægge op til Islevs planlægning (18). På basis af folketællingen 1970, som indeholder de nyeste tal, vurderes disse forhold, se fig. 9. Københavns store betydning fremgår klart, 60 % af samtlige erhvervsaktive fra Rødovre har arbejdssted i Københavns kommune, mens 35 % af arbejdspladserne i Rødovre kommune besættes af personer derfra.

Undersøges det endelig, hvorledes arbejds mønsteret varierer i kommunen, findes betydelige forskelle. De områder, der indeholder de store fabrikskvarterer, har mindst lokal arbejdskraft, dvs. Islev, Rødovre vest og Rødovre øst. De to andre områder: Grøndalslund og Hendriksholm har megen lokal arbejdskraft, men til gengæld ikke mange arbejdspladser. Endelig skiller Islev sig ud derved, at borgere derfra med arbejde i kommunen især finder dette inden for deres eget område.

Fig. 9. De to kort viser arbejdskraftbalancen 1970. Det ene viser, hvor kommunens beskæftigede bor, det andet hvor kommunens borgere arbejder.

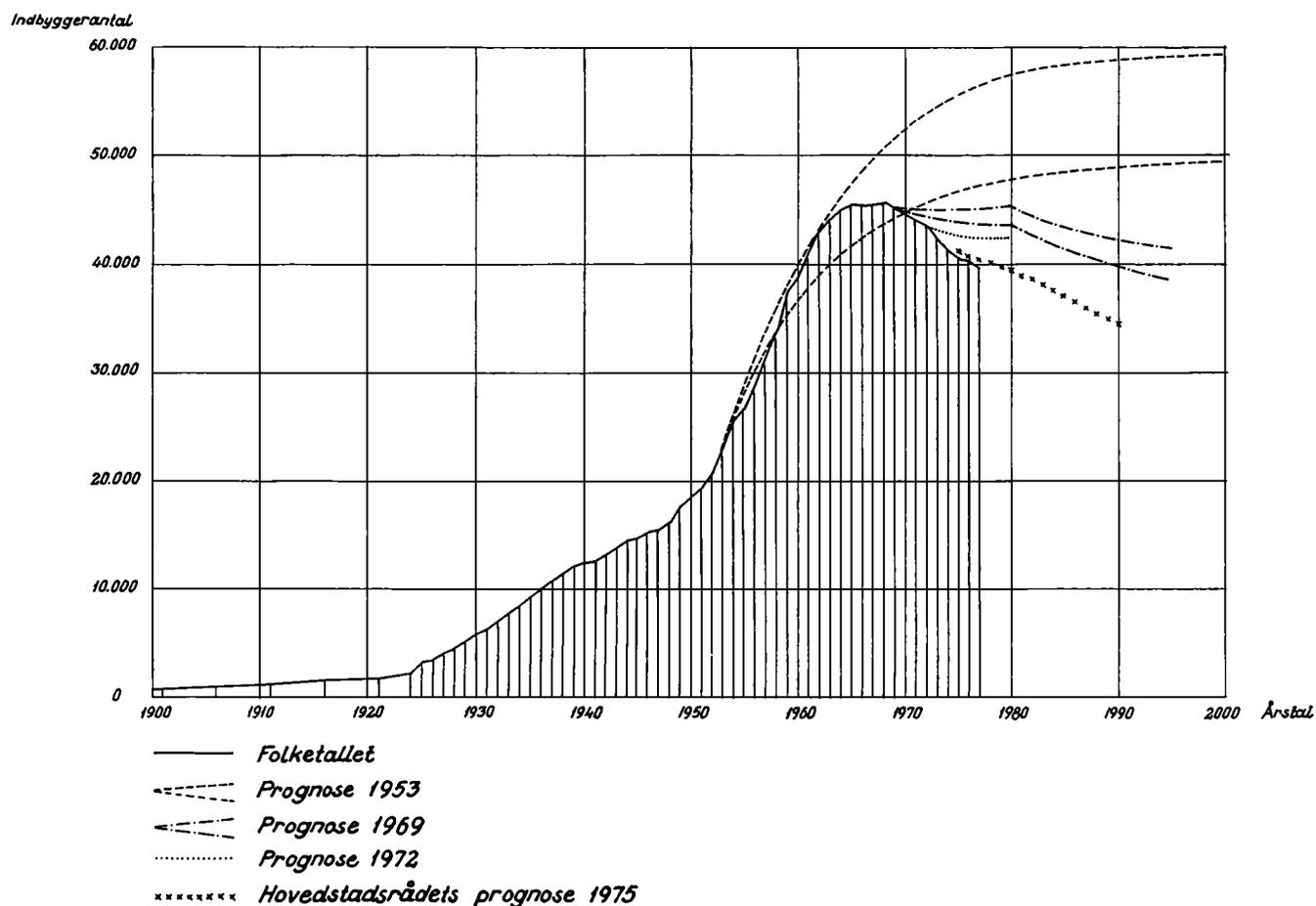
8. BEFOLKNINGENS VÆKST

Danmarks folketal er vokset i det 19. og 20. årh., men det har ikke været nogen jævn vækst. Landbrugsbefolkningen voksede indtil 1930'erne og er siden faldet. Bybefolkningen er stadig stigende, men i storbyerne er væksten hørt op; her er desuden tilbagegang i byernes indre dele. Københavns kommunes folketal er faldet siden 1950, Rødovres siden 1968 (1).

Landets udvikling som helhed er præget af, at antallet af fødte er betydeligt større end antallet af døde. Det, der bestemmer den enkelte kommunes befolkningstal, er imidlertid snarere flyttebalancen, vandring fra landbrugskommuner til bykommuner og fra byernes centrale dele til deres udkanter. Omkring København udvikledes først Frederiksberg og de nære kommuner mod nord, dernæst fulgte de lidt fjernere kommuner mod nord og de nære kommuner mod nordvest og vest bl. a. Rødovre. Den seneste udvikling har givet vækst i fjernere kommu-

Fig. 1. Befolkningsudviklingen 1900–1977, desuden prognoser fra forskellige tidspunkter. Prognosernes nøjagtighed er stigende, efterhånden som metoderne er blevet bedre, de første er nærmest udtryk for politisk ønsketænkning, de sidste er udregnet med et væld af baggrundsplysninger om befolkning, flytninger og boligbyggeri.

Kurve over indbyggerantallet i Rødovre Kommune fra år 1900 pr. 1. okt.

ner i retning mod købstæderne i hovedstadsområdet sidst mod Køge, samtidig med at folketallet er stagneret eller ligefrem faldet i centralkommunerne.

Udviklingen har næsten overalt fulgt det samme mønster. Først en jævn, langsom vækst, hvor landbruget var det vigtigste erhverv, og hvor fødselsoverskuddet bestemte udviklingen. Så en længere periode med noget hurtigere vækst, hvor landbrugssamfund og forstadsbebyggelse fungerede side om side, omend det ofte var et konfliktfyldt samliv. Dernæst kraftig vækst, hvor kommunen var præget af et stort antal tilflyttere – så stort, at de andre størrelser, som bestemmer folketal, nemlig antallet af fraflyttede, fødte og døde, betød lidt. Landbrugserhvervet blev reduceret til intet under den egentlige forstadsdannelse. Kommunen blev på et vist tidspunkt mættet med befolkning, pladsen var opbrugt, og stagnation i befolkningstallet blev fulgt af jævn tilbagegang. Igen blev det især fødselsoverskuddet samt balancen mellem til- og fraflyttede, som påvirkede tallet. De mange unge familier, som flyttede ind i vækstperioden, blev ældre, børnene flyttede fra hjemmet, forældrene blev mere velstillede, så børnenes værelser blev ikke udlejet. Samfundet er desuden blevet rigere, sådan at der i almindelighed stilles større pladskrav til alle funktioner. Perioden efter den store befolkningsvækst er altså præget af udtynding og økonomisk vækst.

På fig. 1 er vist et diagram over folketallets udvikling, desuden angives nogle prognoser. Ved århundredskiftet havde Rødovre 716 indbyggere; tallet steg langsomt og jævnt, og 1921 nåedes 1643. Denne langsomme vækst skyldtes kommunens status som rent landbrugsområde. Selv om forstadsdannelsen begyndte i 1904 med Søtorp, varede det længe, før yderligere udvikling prægede billedet. 1916 boede kun 15 % af indbyggerne i bymæssige bebyggelser, og det vil her sige Søtorp. 1921 var billedet vendt, så 65 % af indbyggerne nu registreredes i bymæssige bebyggelser. Det dramatiske spring skyldes delvis registreringsprincipperne, delvis at de adskilte bebyggelser i den gamle landsby og i Søtorp var vokset sammen. Fra første verdenskrigs afslutning og frem til nu hænger folketallets vækst helt sammen med forstadsdannelsen, og landbrugsbefolkningens rolige udvikling udviskes helt i det store billede. Fra midten af 20'erne og frem til 1950 var befolkningsudviklingen ganske jævn og kraftig. 1925 havde kommunen 3197 indbyggere, 1950: 18.704. Kurvens jævne forløb i dette tidsrum hænger sammen med udstykningerne og bebyggelsen af de villakvarterer, der i dag optager det meste af arealet. Kurven er udtryk for, at der skete en befolkningsvækst, som i tal var nogenlunde ens år for år. Samtidig er den udtryk for en faldende vækstprocent fra omkring 20 % årligt i 20'erne til ca. 4 % i 40'erne. Efter 1950 tog væksten for alvor fart, og i de næste 12 år eksploderede folketallet, og kommunen blev helt domineret af byerhvervene. I 50'erne var vækstprocenten årligt ca. 10, i 60'ernes begyndelse ca. 2, i 60'ernes slutning 0 og i 70'erne minus 1. I 1962 boede der 42.683, og i 1968 nåedes kommunens højeste indbyggertal: 45.939. Siden er Rødovres indbyggertal faldet, først langsomt, senere hurtigere, og den 1. januar 1977 var det 40.171. Faldet i folketallet ventes at fortsætte, til det stabiliseres omkring 30.000 indbyggere ved årtusindskiftet.

Folketallet afhænger af forandringer i fire størrelser: fødte, døde, indvandrede og udvandrede. De to første bestemmer fødselsoverskuddet, de to sidste flytteoverskuddet. Størrelserne skal behandles nærmere i de følgende afsnit.

Befolkningens vækst

Tabel over befolkningens hovedtal

	Fødte	Døde	Fødsels- over- skud	Til- flyttere	Fra- flyttere	Tilfl. over- skud	Samlet over- skud	Ind- bygger- tal pr. 31/12
1929.....								5.284
1930.....	105	40	65	1.791	1.290	501	566	5.850
1931.....	129	53	76	1.837	1.408	429	505	6.355
1932.....	148	50	98	1.974	1.395	579	677	7.032
1933.....	156	38	118	2.272	1.604	668	786	7.818
1934.....	165	48	117	2.468	1.804	664	781	8.599
1935.....	189	54	135	2.693	2.149	544	679	9.278
1936.....	226	75	151	2.507	1.968	539	690	9.968
1937.....	215	84	131	2.608	2.110	498	629	10.597
1938.....	242	72	170	2.554	1.911	643	813	11.410
1939.....	207	63	144	2.724	2.093	631	775	12.185
1940.....	254	72	182	2.375	2.299	76	258	12.443
1941.....	234	70	164	2.113	2.004	109	273	12.716
1942.....	273	94	179	2.436	2.020	416	595	13.311
1943.....	349	81	268	2.230	1.887	343	611	13.922
1944.....	371	135	236	2.293	1.831	462	698	14.620
1945.....	388	110	278	2.113	2.069	44	322	14.942
1946.....	366	116	250	2.306	2.005	301	551	15.493
1947.....	387	120	267	1.877	1.816	61	328	15.821
1948.....	305	97	208	2.447	1.887	560	768	16.589
1949.....	379	104	275	2.924	1.863	1.061	1.336	17.925
1950.....	417	106	311	2.414	1.875	539	850	18.775
1951.....	404	107	297	2.558	1.886	672	969	19.744
1952.....	448	119	329	3.230	1.800	1.430	1.759	21.503
1953.....	560	116	444	4.072	1.939	2.133	2.577	24.080
1954.....	628	133	495	3.541	2.177	1.364	1.859	25.939
1955.....	639	156	483	3.161	2.343	818	1.301	27.240
1956.....	681	133	548	4.268	2.456	1.812	2.360	29.600
1957.....	766	138	628	5.006	2.680	2.326	2.954	32.554
1958.....	837	156	681	4.433	2.859	1.574	2.255	34.809
1959.....	905	202	703	4.591	3.088	1.503	2.206	37.015
1960.....	916	154	762	5.157	3.232	1.925	2.687	39.702
1961.....	1.087	167	920	4.871	3.417	1.454	2.374	42.076
1962.....	1.043	209	834	4.744	3.584	1.160	1.994	44.070
1963.....	1.076	205	871	3.681	3.887	÷206	665	44.735
1964.....	1.064	194	870	4.007	4.287	÷280	590	45.325
1965.....	1.021	222	799	3.571	4.187	÷616	183	45.508
1966.....	998	244	754	3.292	4.033	÷741	13	45.521
1967.....	851	234	617	3.907	4.356	÷449	168	45.689
1968.....	747	238	509	3.400	3.965	÷565	÷56	45.633
1969.....	602	189	413	3.488	4.587	÷1.099	÷686	44.947
1970.....	601	315	286	3.882	4.626	÷744	÷458	44.489
1971.....	605	267	338	3.460	4.347	÷887	÷549	43.940
1972.....	606	319	287	3.252	4.467	÷1.215	÷928	43.012
1973.....	527	302	225	3.052	4.439	÷1.387	÷1.162	41.850
1974.....	509	317	192	2.972	3.943	÷971	÷779	41.071
1975.....	453	306	147	2.865	3.585	÷720	÷573	40.498
1976.....	430	349	81	3.176	3.584	÷408	÷327	40.171

Befolkningstallet 1901–1928

Folketælling

1. 2. 1901	716
1. 2. 1906	890
1. 2. 1911	1.072
1. 2. 1916	1.581
1. 2. 1921	1.643

Folkeregister

5. 11. 1924	2.825
5. 11. 1925	3.197
5. 11. 1926	3.533
5. 11. 1927	4.084
5. 11. 1928	4.550

Kilde: Upubliceret materiale fra Folkeregistret i Rødovre.

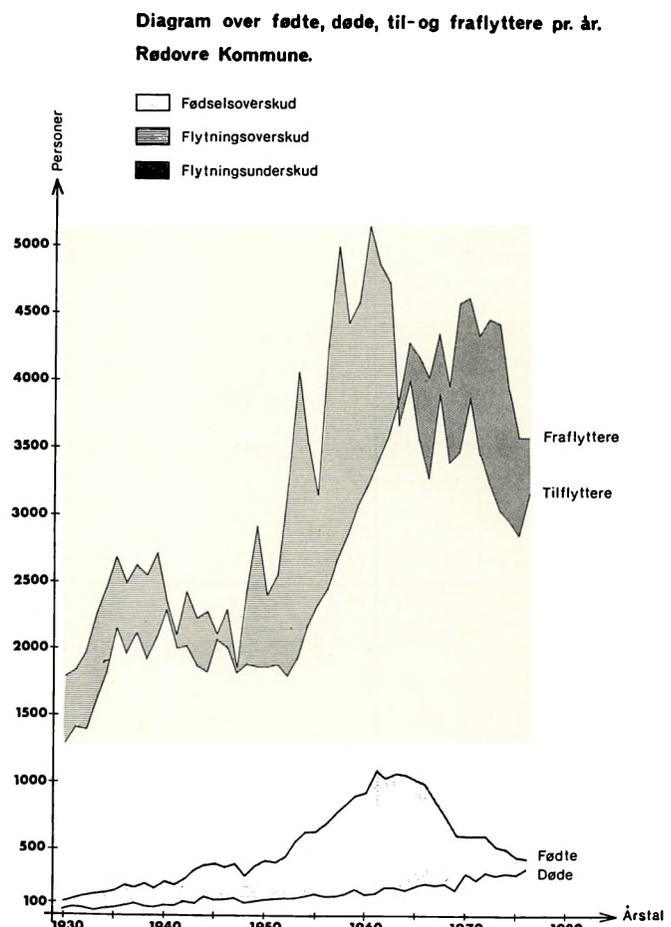
FØDSLER OG DØDSFALD

Siden 1930 er der født 24.509 børn af Rødovremødre, og i samme tidsrum er der sket 7173 dødsfald. Hvert år har der været fødselsoverskud, se fig. 2.

Indtil 2. verdenskrig steg antallet af fødsler jævnt, og kurven er uden større udsving. 1930 fødtes 105, 1940 254 børn. Under og lige efter 2. verdenskrig skete en kraftig forøgelse af fødselstallet. Det var de store årgange, der så dagens lys. 1945 fødtes 388 børn, i forhold til folketallet var det 2,7 %. 1947 kom et lille fald i fødselstallet, men derefter steg antallet af fødsler år efter år indtil begyndelsen af 60'erne; rekordåret blev 1961, hvor der fødtes 1087 børn. Det var 2,7 % af folketallet og svarede altså til fødselsprocenten under krigen; siden er antallet af fødsler faldet. Slutningen af 60'erne havde det største fald, fra 1021 børn i 1965 til 602 i 1969. Den store tilbagegang hang dels sammen med brugen af effektive præventive midler, dels med befolkningens stigende alder. Mange, der flyttede ind under den eksplosive vækst i 50'erne, gjorde det som nygifte og fik hurtigt de børn, de ville have. Derfor kunne faldet forventes at komme ca. 10 år forsinket i forhold til tilflytningsbølgen.

Omkring 1970 stabiliseredes fødselstallet i 3–4 år for så at fortsætte med at falde indtil nu. 1976 fødtes 430 børn, hvilket svarer til 1,1 % af folketallet. Stabiliseringen omkring 1970, der brød det jævne fald, skyldtes, at den forbedrede adgang til prævention forsinkede et antal fødsler; familierne udsatte det første barns

Fig. 2. Diagram over fødte, døde, til- og fraflyttere 1930–1976.
Kilde: Folkeregistret, Rødovre kommune.

fødsel til et bekvemt tidspunkt. I andre dele af landet har denne forsinkelse betydet en forbigående vækst i fødselstallet, det såkaldte »baby-boom«. I Rødovre medførte aldersstrukturen imidlertid et så stærkt fald i fødselstallet, at end ikke et »baby-boom« kunne ændre tendensen.

Antallet af dødsfald har fulgt et jævnt stigende forløb. 1930 døde 40 Rødovreboere, 1976 var tallet 349. I forhold til folketallet var de to tal næsten ens, nemlig 0,8 og 0,9 %. Antallet af dødsfald hænger naturligt sammen med befolkningens aldersstruktur, jo ældre befolkning jo flere dødsfald. Udsvingene på kurven er dels så små, at de forklares ved tilfældigheder, og skyldes dels ændringer i befolkningens sundhedsforhold. En enkelt forandring i dødstallene må forklares ud fra samfundsmæssige forhold, nemlig de store tal i 1944 og 1945 ved verdenskrigens slutning. I slutningen af 30'erne var dødstallene temmelig store på grund af influenza-epidemier. Andre epidemier: polioen og den asiatiske influenza i 50'erne har også påvirket dødstallene. I slutningen af 60'erne faldt dødstallene bl. a. på grund af den meget fine sundhedsforsorg, der da fandtes. Væksten i offentlige og private investeringer i befolkningens sundhed havde betydet en stadig forlængelse af levealderen og dermed stadig skubbet dødstallene. Denne vækst i investeringer er hørt op i 70'erne, og konsekvensen kan aflæses på kurven: dødstallene voksede. Gennemsnitslevealderen vokser ikke længere, men falder. Føringelsen i befolkningens sundhedsforhold forklares desuden ved en række »velfærdssygdomme« som lungekræft, kredsløbssygdomme og trafikdød.

Hvor dødstallet følger en jævnt stigende kurve, er udviklingen i dødeligheden en anden. Dødeligheden er dødstallet i procent af folketallet. Kurven over dødeligheden i fig. 3 illustrerer, hvorledes dødstallenes jævne vækst skjuler sammenhængen med kommunens aldersstruktur. Under den eksplosive vækstperiode gik alderssammensætningen mod en stadig yngre befolkning. Derfor faldt dødeligheden. Med folketallets stagnation og tilbagegang ændredes alderssammensætningen mod en stadigt ældre befolkning. Derfor steg dødeligheden, og denne stigning må forventes at fortsætte i mange år, indtil befolkningssammensætningen kommer i balance.

Forskellen mellem antallet af fødte og døde har været positiv i det registrerede tidsrum; der har været fødselsoverskud, se fig. 2. Fødselsoverskuddet steg jævnt

DØDELIGHEDEN (dødsfald i procent af folketallet) RØDOVRE 1930 - 1976

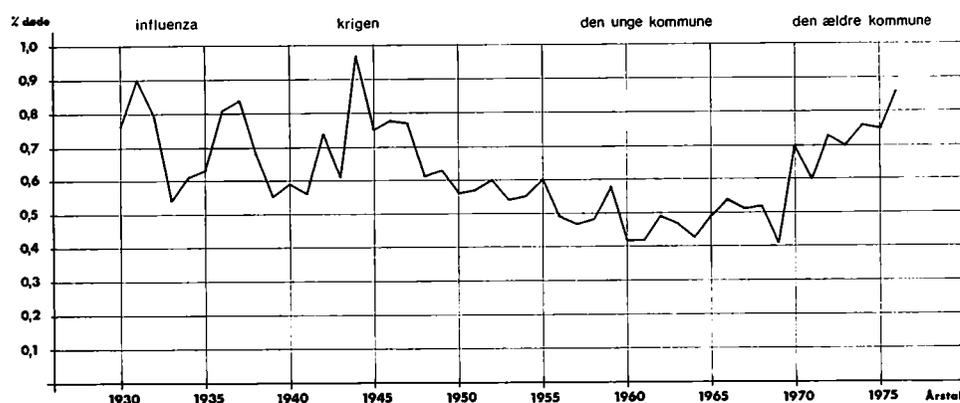

Fig. 3. Dødeligheden 1930-1976. Kilde: Folke- registeret, Rødovre kommune.

frem til 50'erne, hvor det steg kraftigt. I begyndelsen af 60'erne var det stort og konstant for så at falde brat i slutningen af årtiet. 70'ernes fødselsoverskud er jævnt aftagende, og fortsætter udviklingen, vil der være fødselsunderskud om ganske få år.

FLYTNINGER

På diagrammet fig. 2 er vist antallet af tilflyttere og fraflyttere år for år. Kurverne har kraftige udsving, og de langsigtede ændringer er store. 1930 flyttede 1730 personer til Rødovre, og 1290 flyttede fra kommunen. 1976 var tallene 3176 og 3584. Rekord for tilflytning blev sat i 1957, hvor kommunen modtog 5006 nyindflyttede borgere. Fraflytningsrekorden stammer fra 1970, hvor 4626 forlod kommunen. De mindste tal er begge fra 1930. I tidsrummet 1930–1976 flyttede 146.593 personer ind i Rødovre, og 129.042 forlod kommunen.

Udsvingene i kommunens folketal påvirkes ikke så meget af disse vældige strømme som af forskellen mellem dem. Denne forskel angiver den del af udvidelsen af kommunens boligareal, der kan optage et flytteoverskud. Resten af udvidelsen forbruges af bofaste, som forbruger mere boligareal pr. person. Det sidste sker i takt med velstandsstigningen. Også fødselsoverskuddet påvirker forbruget af kommunens boligareal. Flytteoverskuddet viser altså, hvor meget der bliver tilovers til »udefra« kommende vækst; det har været positivt indtil 1963, siden negativt, se fig. 4. At der kommer flytteunderskud betyder ikke, at kommunens boligareal indskrænkes, men snarere at egne borgere bruger mere boligareal.

Antallet af tilflyttere steg voldsomt i begyndelsen af 30'erne og nåede et højt, stabilt niveau i slutningen af årtiet. Det var de gamle villakvarterer og nogle enkelte etagehuse langs de store veje, der udbyggedes. Fraflytningen i samme tidsrum var imidlertid tilsvarende stor, og de to kurver er næsten ens i 30'erne. Forskellen lå næsten konstant mellem 400 og 700 i flytteoverskud.

FLYTTEOVERSKUDET (tilflyttere + fraflyttere)

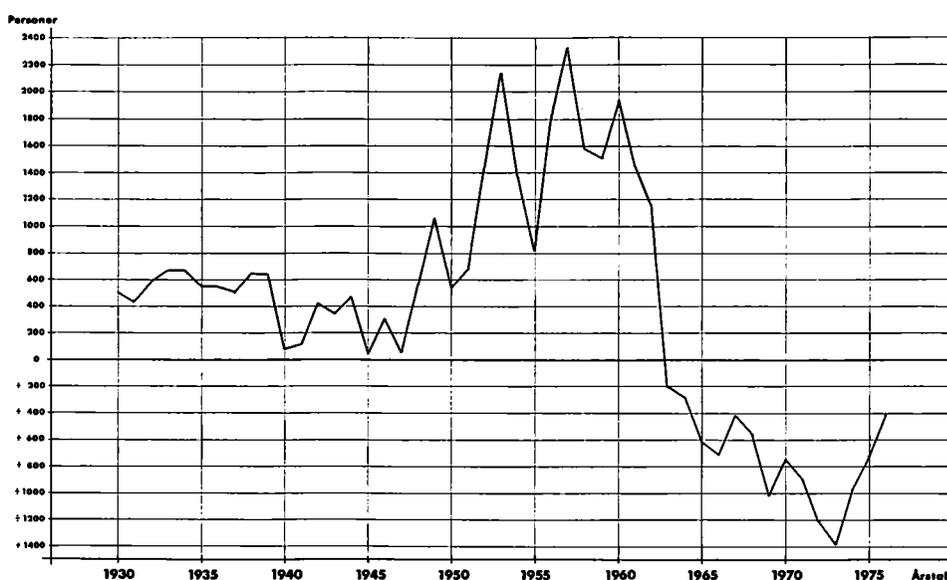

Fig. 4. Flytteoverskuddet 1930–1976. Kilde: Folke- registeret, Rødovre kommune.

I 40'erne skete et fald i begge tal, i 1940 og 1941 var de næsten ens, men under resten af krigen og lige efter blev der igen et lille flytteoverskud. Under krigen blev der mangel på boliger, og ingen var særlig opsatte på at flytte. Derimod skulle nye boliger nok blive fyldt, og mange lejede værelser ud til venner og bekendte.

Ved slutningen af 40'erne skete en vældig vækst i antallet af tilflyttere. Denne vækst blev med 6–7 års forsinkelse fulgt af en lige så stor vækst i antallet af fraflyttere. Der kom et stort flytteoverskud; det var den eksplosive vækst, der satte ind, den egentlige forstadsdannelse, hvor de gamle villakvarterer blev suppleret med rækkehusområder, etagehuse og højhuse. Kurven over tilflyttere og flytteoverskud har store toppe i 1949, 1953, 1957 og 1960. Hver af disse svarer til, at nye store samlede byggerier blev taget i anvendelse, nogle af disse var:

- I 1949:* Københavns Almennyttige Boligselskabs bebyggelse ved Jyllingevej–Slotsherrensvej krydset
Rækkehusene ved Knudsbølsvejs østlige ende.
- I 1953:* Rækkehusene ved Carlsro.
- I 1957:* Kollektivhuset ved Carlsro
Bebyggelsen ved Milestedet
Rødovre Boligselskabs bebyggelse ved Kærbyvej.
- I 1960–62:* Rækkehusene ved Rådmand Billes Vej
Etagehusene mellem Rødager Allé og Roskildevej.

I begyndelsen af 60'erne skete et pludseligt omsving. Der kom færre tilflyttere, fordi der ikke længere etableredes store samlede bebyggelser. Det, der gav det bratte fald og betød et flytteunderskud, var imidlertid den fraflytning, der direkte fulgte af tilflytningen. Det er en almindelig erfaring, at mange flytter, når de har boet et sted nogle år. Lejligheden bliver for lille, og familien for stor, og der bliver råd til at forbedre boligsituationen. Denne fraflytningsbølge går mod nye, store lejligheder og parcelhuse. Kommunen kunne slet ikke rumme alle de borgere, som således søgte ny bolig. Omkring 1960 var Rødovres villa- og rækkehuskvarterer næsten færdigudviklede. De få større samlede bebyggelser, der er kommet til siden, indeholder ikke lejligheder af en art, som kunne tilfredsstille fraflytterne, fordi der stadig byggedes små lejligheder.

Det pludselige omsving er altså en konsekvens af en udvikling, som kun havde tilgodeset nyindflytternes behov og ikke »egne« borgeres behov.

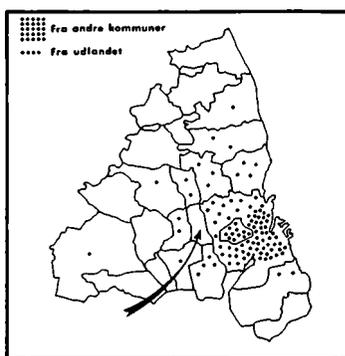
Frem til midten af 70'erne var flytteunderskuddet vokset for at falde lidt igen i 1975 og 1976. Kurven over antallet af tilflyttere i fig. 2 er faldet med aftagende hast. Der er stadig småtoppe på kurven, som viser, hvornår samlede bebyggelser tages i anvendelse.

Fraflytningskurven steg frem til midten af 60'erne, hvor et nogenlunde stabilt niveau nåedes. Siden 1970 er antallet af fraflyttere faldet. Fraflytningskurven har i 70'erne tilsyneladende en forsinkelse i forhold til tilflytningskurven på 10 år. Hvis billedet af sammenhæng mellem til- og fraflytning holder, vil kurven stabilisere sig på det nuværende niveau frem til slutningen af 80'erne, hvor den atter vil falde.

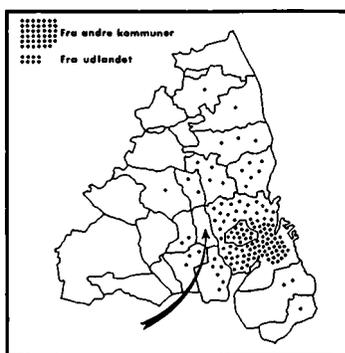
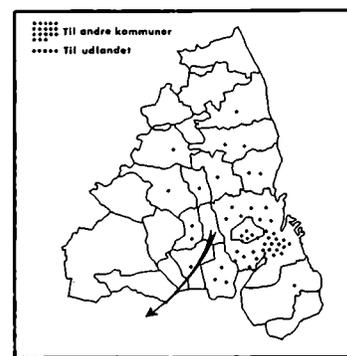
På de otte kort i fig. 5, der viser hvorfra tilflytterne kom, og hvor fraflytterne flyttede hen, kan udviklingstendensen ses. I 50'erne kom langt hovedparten af

Fig. 5. Tilflytternes sidste bopæl inden de flyttede til Rødovre, og fraflytternes nye kommune, 1952–1974. Kilde: Folkeregisteret, Rødovre kommune.

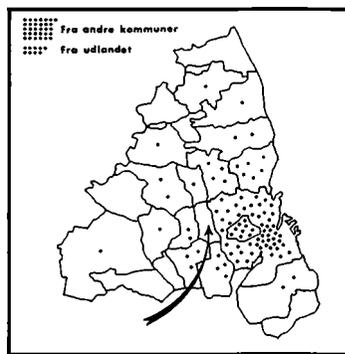
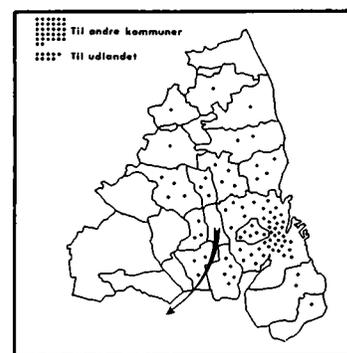
TILFLYTTERNES SIDSTE BOPÆL OG FRAFLYTTERNES NYE HJEM.

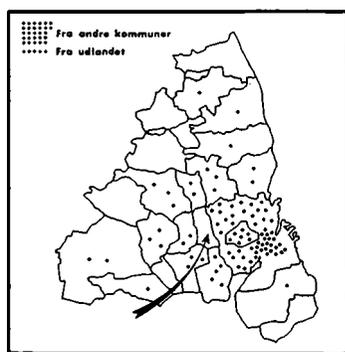
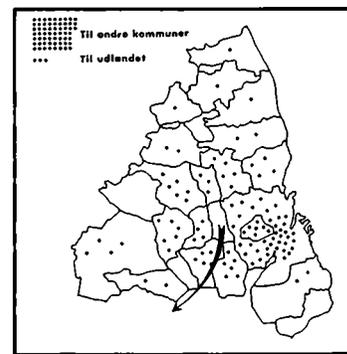
1952

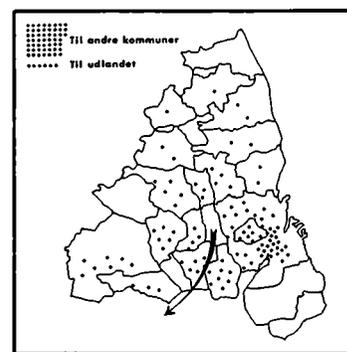
1959

1966

1974

TIL RØDOVRE

(Indflytternes sidste bopælskommune)

FRA RØDOVRE

(Fraflytternes nye bopælskommune)

• ~ 25 personer

Rødovres nye borgere fra København og Frederiksberg, og de fleste, der forlod kommunen, flyttede til de samme kommuner. 1959 sporede dog den nye udvikling, at der skete en vis udflytning fra Rødovre til Vestegnen og Nordvestegnen. I 60'erne og 70'erne tog denne udvikling fart; de, der flyttede fra Rødovre, bosatte sig i større og større omfang i fjernere omegnskommuner mod vest og nordvest og i mindre og mindre omfang i de gamle centralkommuner. Tendensen er i overensstemmelse med Storkøbenhavns udvikling, blot kan det undre, at så få gamle Rødovreborgere finder ny bopæl i kommunerne langs Øresund.

I 1960'erne og 70'erne skete tilflytningen til Rødovre stadig hovedsagelig fra København og Frederiksberg; men deres andel faldt, fordi stadig flere fra Vestegnen og Nordvestegnen flyttede til kommunen – en del af disse var tilbageflyttere.

De otte kort illustrerer – ligesom diagrammet over til- og fraflytninger – ét af Rødovre kommunes problemer: den skæve boligbestand. Rødovre mangler store, gode lejligheder. Tilflytterne fra København og Frederiksberg var i begyndelsen godt tilfredse med Rødovres små, billige lejligheder, som for mange var et vældigt personligt fremskridt. Når familien voksede, og indtægten steg, ønskede man ofte en stor, god lejlighed som en mellemstation på vej mod parcelhuset. Denne mulighed er dårligt repræsenteret i Rødovre, så fraflytterne måtte længere mod vest eller nordvest, eller tilbage til København. Til gengæld er den næste station, parcelhuset, godt repræsenteret i kommunen, og derfor er der sket en vis tilbageflytning fra vest og nordvest inden for de sidste år.

BEFOLKNINGENS FORDELING

Folketallets udvikling er vist i fig. 1. Den største vækst var i 1957, hvor kommunens befolkning voksede med 2954 personer. Siden 1968 er folketallet aftaget, mest i 1973, hvor det faldt med 1162 personer. Befolkningens fordeling i kommunen på forskellige år viser, hvor væksten havnede, og hvor tilbagegangen satte ind. De fire kort er konstrueret på grundlag af upublicerede oplysninger fra Teknisk Forvaltning. Den anvendte illustrationsform skal aflæses som en slags højdekort, hvor de mørke signaturer angiver mange beboere, de lyse få eller ingen.

1950

I 1950 var store dele af kommunen mod vest og nord stadig landbrugsland eller gartnerier, der fremstår som næsten mennesketomme områder på kortet fig. 6. Ned gennem kommunens østlige del, langs Rødovrevej, findes nogle befolkningskoncentrationer, som viser de steder, hvor der er påbegyndt forstadsbebyggelse. Den nordligste koncentration omkring Horsevænget og Kærbyvej viser et rækkehuskvarter, som i øvrigt ikke var færdigudbygget i 1950. Lidt længere mod syd ved Jyllingevejs østlige del, er der et tætbygget parcelhuskvarter, som giver sig udtryk ved relativ stor befolkningstæthed. Endnu længere mod syd i tilknytning til den gamle Rødovre landsby fremtræder endnu en befolkningskoncentration, nemlig i etagebebyggelsen omkring Birkmosevej. Disse tre småkoncentrationer viser de steder, hvorfra forstadsbebyggelsen skulle udvikle sig i de næste årtier. Den største befolkningskoncentration findes imidlertid omkring Roskildevæjs østlige del i kon-

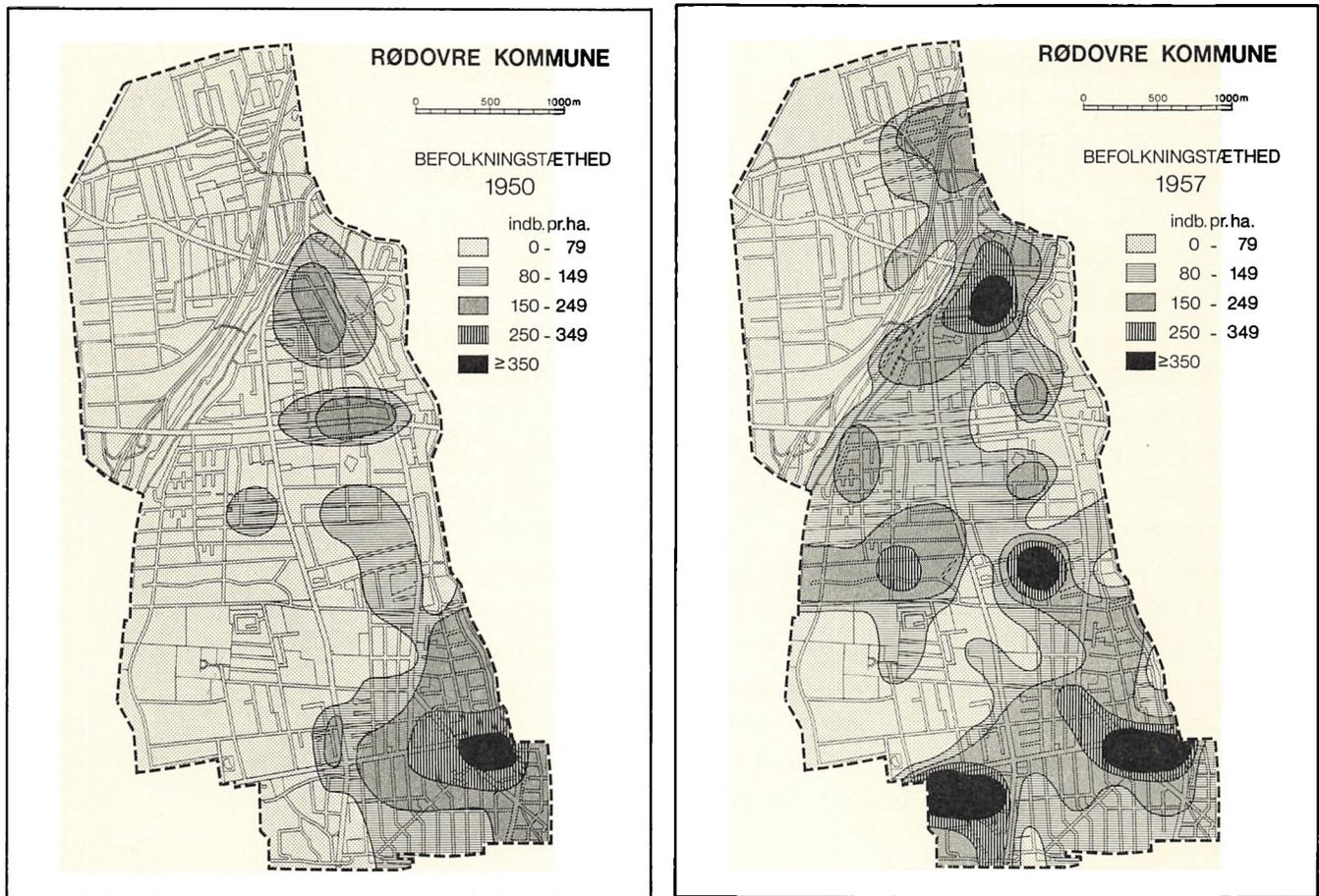

Fig. 6. Befolkningstæthed 1950. Kilde: Teknisk forvaltning, Rødovre kommune.

Fig. 7. Befolkningstæthed 1957. Kilde: Teknisk forvaltning, Rødovre kommune.

takt med bebyggelsen i Københavns kommune og dermed altså en egentlig forstad allerede i 1950. I dette område findes dels udstrakte, tætbefolkede villakvarterer omkring Sørtorp villaby nord for Roskildevej og Hendriksholm syd for, dels etagebyggeriet Damparken ved Damhus Torv. Damparken var i 1950 Rødovres tættest befolkede del.

1957

Kortet fig. 7 fra det år, hvor væksten var størst, viser stadig en befolkningskoncentration omkring Damparken og en hovedakse langs Rødovrevej. Væksten er sket dels i denne akse, dels i to nye områder ved Carlsro og syd for Milestedet. Samtidig er der sket en mindre tilbagegang ved Sørtorp og langs Jyllingevejs østlige del; begge steder i gamle villakvarterer, hvor husstandsstørrelsen er blevet mindre i takt med, at børnene er flyttet hjemmefra.

1968

Det år, hvor Rødovre nåede sit befolkningsmaksimum, er alle de store bebyggelser taget i brug. Den største koncentration findes i kvarteret ved Milestedet. Andre større koncentrationer findes omkring Carlsro og ved Slotsherrensvej-Rødovrevej-

Befolkningens vækst

krydset. Omkring Damhustorvet findes stadig betydelig befolkningstæthed, men her er sket en stærk tilbagegang siden 1957.

Siden 1957 er der udviklet tætbeboede områder flere steder i kommunen. Således er hele bebyggelsen omkring Milestedet færdig, og herfra strækker et tætbygget kvarter sig op til højhuset ved Carlsro. På den anden side af rådhuset fortsætter det tætbeboede kvarter til to nye boligområder ved Voldumvej og syd for Elvergårdsvej. Islevs østlige del er blevet tættere befolket, og rækkehuskvarteret omkring Rådmand Billes Vej er taget i brug.

I samme tidsrum er der sket en befolkningstilbagegang i de ældre dele af kommunen. Det gælder især for området i kommunens sydøstlige hjørne og for villakvarteret mellem Jyllingevej og Egegårdsvej.

På befolkningskortet genfindes nogle af de strukturer, der fandtes på kortene for 1950 og 1957. Her er de blot overskygget af den kraftige forandring, der er sket mod vest og nord.

Rækkehuskvarteret omkring Horsevænget er blevet færdigudbygget og fremtræder som småtoppe af befolkningskoncentrationer. De to andre koncentrationer fra 1950 var i områder, som allerede da var udbyggede. Det omkring Roskildevejs østlige del har stadig en top i 1968, men med væsentligt færre beboere, særlig i villakvartererne. Parcelhuskvartererne omkring Jyllingevej er i 1968 tyndt befolket i forhold til omgivelserne, hvor det modsatte var tilfældet i 1950. Grunden hertil er, at de omgivende parcelhusområder er yngre og dermed har en mere børnerig befolkning.

Islev, der var tyndt befolket i 1950, er udviklet med udstrakte parcelhuskvarterer og med nogle større koncentrationer de steder, hvor samlede bebyggelser er blevet opført, nemlig omkring Brunevang og Rådmand Billes Vej. De store befolkningstomme områder i Islev udgøres, ligesom området syd for Espelunden, af industrikvarterer.

Rødovre kommunes sydvestlige hjørne er der, hvor befolkningsvæksten har givet sig tydeligst til kende, og hvor den største befolkningskoncentration findes i 1968. Tre store etagebebyggelser giver plads til de mange mennesker, nemlig området ved Milestedet, Carlsro, samt kvarteret mellem Rødager Allé og Roskildevej.

Dermed er ikke al bebyggelse i Rødovre nævnt. Mange af de områder, der i 1968 havde mellemstore befolkningstætheder, består af parcelhuskvarterer, ofte med lidt højere bebyggelse langs de større veje, mens en del mindre toppe heri udgøres af rækkehusområder eller af lavere etagebyggeri, det gælder fx Slotsherrens Have, Voldumvej og Terndrupvej.

1975

Kortets almindelige billede er det samme som i 1968. Den største koncentration findes omkring Milestedet. Befolkningstætheden er øget lidt mellem Milestedet og Carlsro. I nogle områder er tætheden den samme som i 1968; det gælder for kvarterer, der da var nye, og hvor fraflytningsbølgen endnu ikke er sat ind, eller for kvarterer, der siden er videreudbyggede; det gælder desuden i almindelighed for rækkehusområderne. For hovedparten af kommunen er der tale om befolknings-tilbagegang, størst i de gamle villakvarterer og i Damparken.

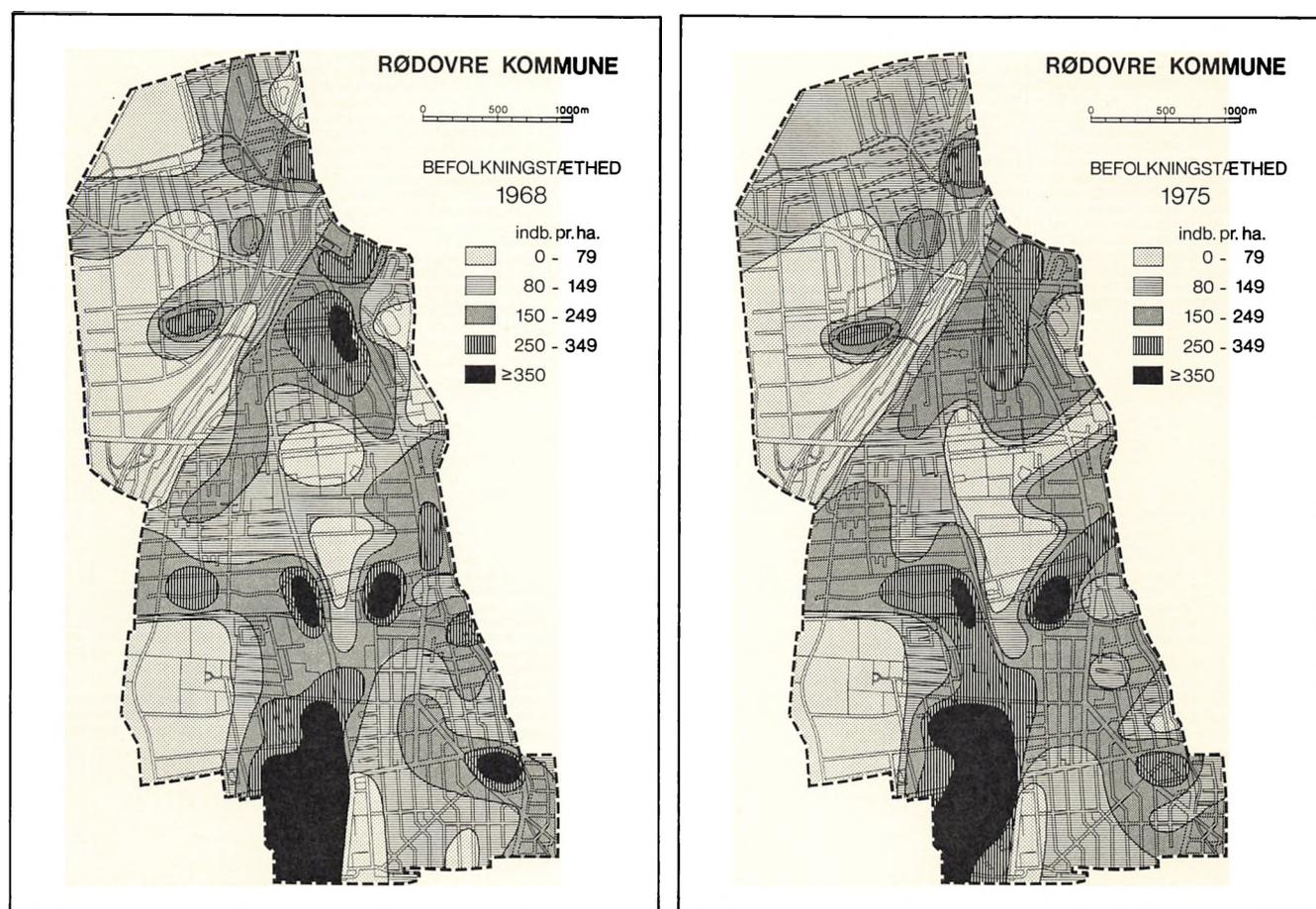

Fig. 8. Befolkningstæthed 1968. Kilde: Teknisk forvaltning, Rødovre kommune.

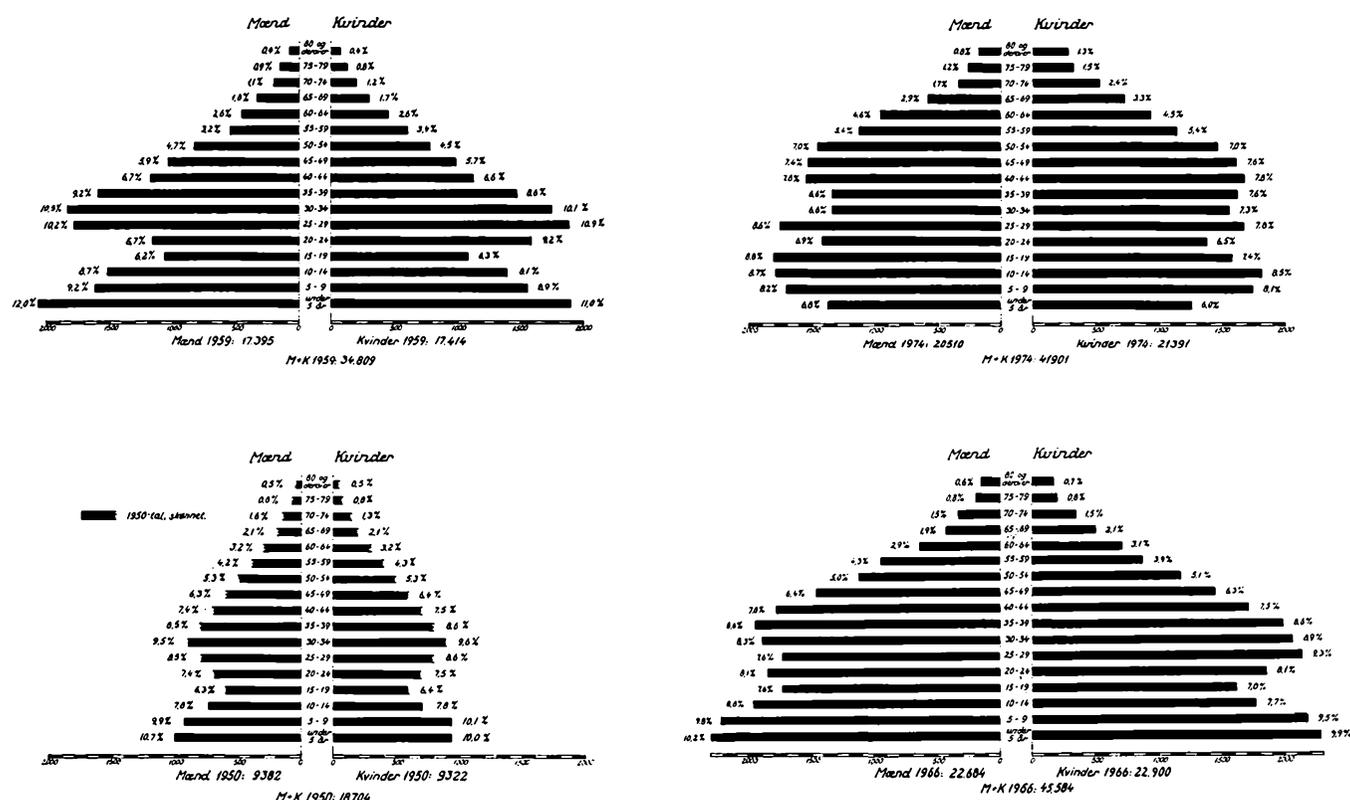
Fig. 9. Befolkningstæthed 1975. Kilde: Teknisk forvaltning, Rødovre kommune.

Fra 1950 til 1975 er kommunens befolkningsfordeling blevet fundamentalt ændret. I 1950 var det kun det sydøstlige hjørne, der kunne betegnes som forstad, i 1975 er det hele kommunen. I samme tidsrum er de tættest befolkede dele flyttet mod vest og nord. De gamle villakvarterers befolkning, der var betydelig i 50'erne, er reduceret stærkt i 60'erne og 70'erne, og den samme tendens er kommet til udtryk for de ældre etagehusbebyggelser indenfor det sidste tiår.

ALDERSSTRUKTUR

Befolkningens aldersfordeling er af betydning for en række forhold. Antallet af børn i forskellige aldersgrupper viser behovet for børneinstitutioner. Antallet af personer mellem 19 og 65 år viser, hvor mange der har erhvervsmulighed, og er dermed med til at bestemme skattegrundlaget. Antallet af gamle angiver behovet for plejehjem og ældreklubber. Hvis alderssammensætningen år efter år er den samme, kræves få ændringer i institutionsdækningen. Inden for kommunens planlægning er viden om alderssammensætningen vigtig, fordi prognoser for de forskellige institutionstyper kun derved kan blive rigtige.

Rødovres voldsomme befolkningsvækst, stagnation og tilbagegang har ændret alderssammensætningen afgørende siden 1950, se fig. 10. Det år var der mange små børn og få teenagere. I de voksne aldersklasser var der mange mellem 25 og

40 år. Aldersgrupperne fra 35 og opefter var årgang for årgang mindre og mindre; men det var en jævn formindskelse.

1959 var der kommet endnu flere små børn til, og de mange små børn, der var i 1950, er rykket op i teenage-gruppen, som har en noget større andel på den tid. Der er sket en vældig vækst i antallet af unge voksne, mens væksten i de ældre grupper har været mindre. Det er en ung kommune: unge familier, mange børn; det er da også midt i den voldsomme vækstperiode.

1966 var kommunen stadig i vækst, men befolkningens alderssammensætning er ændret noget. Der var færre helt små børn, og aldersgruppen i 30'erne er lige så stor som den i 20'erne. Siden da er der sket en stadig forøgelse af antallet af personer i de ældre aldersklasser, og en stadig formindskelse af antallet af personer mellem 20 og 40 år. Antallet af teenagere har været konstant, mens antallet af børn er faldet. Det sidste gælder især for antallet af småbørn, der er faldet meget betydeligt siden 1966, således at de største aldersklasser af børn i 1974 er at finde i grupperne med omkring 10 år gamle børn. 1974-sammensætningen viser altså en moden kommune. Aldersklasserne mellem 25 og 50 år er næsten lige store år for år, mens der er sket et fald i antallet af ganske unge voksne. Rødovre er på vej mod at blive en »sølvbryllupskommune«.

Fig. 10. Fire befolkningspyramider, 1950, 1959, 1966 og 1974. Kilde: Teknisk forvaltning, Rødovre kommune.

ERHVERVSFORDELING

Udviklingen i befolkningens erhvervsfordeling demonstrerer flere forhold. Dels afspejles samfundsudviklingen, dels Storkøbenhavns erhvervsudvikling og dels kommunens ændring under forstadsdannelsen.

Befolkningens erhvervsfordeling ved de enkelte folketællinger kan ikke helt sammenlignes, fordi der ikke er brugt samme inddeling (2).

1906 var indflytningen til Søtorp begyndt. Det var den eneste bymæssige bebyggelse, og der boede kun en snes familier; resten af kommunen anvendtes til landbrug, og landbrugserhvervet var det vigtigste. Byerhvervene beskæftigede imidlertid næsten lige så mange af borgerne, nemlig 44 %. Erhvervs sammensæt-

Erhvervsfordelingen 1906

	%
Immateriel virksomhed	5
Landbrug, skovbrug, mejeri	46
Håndværk og industri	35
Varehandel, pengeomsætning og gæstgiveri	9
Kapitalister og aftægtsfolk	2
Offentligt understøttede (herunder alderdomsunderstøttelse)	1
Anden og uangiven virksomhed	2

Det må bemærkes, at hele befolkningen er gjort op, og at det er forsørgerens erhverv, der bestemmer, hvordan den enkelte person er registreret.

Kilde: Danmarks statistik 1908: »Erhvervsfordelingen efter folketællingen 1906«.

ningen viser altså en tvedeling af kommunens borgere. Den ene halvdel var beskæftiget i erhverv, som fandtes i kommunen, mens den anden halvdel dels beskæftigedes i kommunens få butikker og håndværksvirksomheder, dels allerede da var inddraget i storbyens industri og handel.

Befolkningens erhverv 1930–1970

	1930	1940	1950	1960	1965	1970
	%	%	%	%	%	%
Landbrug m. v.	13	6	4	1	1	0
Industri og håndværk	51	55	52	46	44	35
Handel og omsætning	10	14	15	16	16	19
Transporterhverv	10	9	9	11	10	8
Administration og liberale erhverv	6	8	11	16	17	22
Anden service*				4	4	5
Formue, rentenydere m. v.	6	6	7	6	6	10
Husgerning**	4					
Uoplyst	1	1	1	1	2	3

* Gruppen optræder første gang 1960.

** Gruppen tælles kun 1930.

Kilde: Danmarks statistik: Folke- og bolig-tællinger 1930–1970.

I tabellen er erhvervsudviklingen siden 1930 gjort op. Allerede i 1930 var landbrugserhvervet trængt stærkt i baggrunden for kommunens borgere, og dets andel faldt videre, så byerhvervene er blevet helt enerådende. I 1930 var over halvdelen af kommunens borgere forsørget af indkomster hentet i industri og håndværk. 1940 nåedes den største andel, 55 %, og siden er disse erhverv faldet noget i procentandel. Erhvervsgruppen har dog hele tiden været den største, men

Befolkningens vækst

flere og flere har fundet arbejde indenfor de tjenstydende erhverv. Transportvirksomhed har beskæftiget en forholdsvis stabil andel af kommunens beboere i hele tidsrummet. Handel og omsætning har dobbelt så stor andel i 1970 som i 1930. Den største vækst findes imidlertid indenfor administration og liberale erhverv; denne type af virksomhed beskæftigede 6 % af kommunens borgere i 1930 og 22 % i 1970. Endelig må væksten i andelen af pensionister betegnes som moderat.

Sammenlignes med landet som helhed, er der nogle betydelige forskelle. 1906 lignede Rødovres befolknings erhvervsfordeling landsgennemsnittet, selv om der var lidt flere i landbrugserhverv i kommunen og lidt færre i byerhverv. 1930 var der næsten dobbelt så stor en andel af Rødovres borgere i industri som landsgennemsnittet, og det var på bekostning af landbrugserhvervet; den sammen tendens genfindes i 1940 og 1950. Disse tre år svarede de øvrige erhvervs andel til det almindelige billede i landet. Efter 1960 begyndte industriens andel at nærme sig landsgennemsnittet, mens der skete en større vækst i andelen af Rødovreborgere i serviceerhverv, end der skete på landsbasis. I de seneste år har Rødovres befolknings erhvervs sammensætning nærmet sig gennemsnittet, og 1970 var der ligesom i 1906 kun ubetydelige forskelle.

Erhvervsfordelingen 1970

	Rødovres befolkning		Hovedstadsregionens arbejdspladser*	
	Antal	%	Antal	%
Landbrug, fiskeri, skovbrug, gartneri, grusgravning m. m.	115	1	16.521	2
Forarbejdende erhverv:				
Fremstilling.	6.956	30	226.364	29
Bygge- og anlæg.	1.938	8	46.641	8
Offentlige værker.	150	1	5.513	1
Tjenstydende erhverv:				
Handel.	4.674	20	152.614	19
Transport.	2.071	9	63.476	8
Administration og liberale erhverv.	7.041	31	263.551	33
Ialt.	22.945	100	792.680	100

* Københavns og Frederiksberg kommuner og Københavns, Frederiksborgs og Roskilde amter.

Kilde: Danmarks statistik: Folke- og boligtællingen 1970.

Den udvikling, der illustreres ved opgørelser over erhvervsfordelingen i befolkningen, foregriber på en vis måde udviklingen i selve kommunen. Industrierhvervet blev vigtigt for befolkningen, længe inden der kom industri til kommunen. Den samme udvikling skete med de tjenstydende erhverv, som siden 2. verdenskrig har beskæftiget stadig større andele af befolkningen; mens virksomheder, som beskæftiger den type arbejdskraft, har udviklet sig sent i kommunen og har haft den største vækst i 60'erne og 70'erne. Befolkningen er altså blevet integreret i storbyens erhvervsliv, længe inden dette kom til kommunen.

Arbejdsstilling

	1940	1950	1960	1965	1970
	%	%	%	%	%
Selvstændige	12	13	10	9	8
Funktionærer.....	24	31	45	49	52
Arbejdere.....	63	56	45	42	40

Kilde: Danmarks statistik: Folke- og boligtællinger 1940-1970.

Hvor erhvervsudviklingen beskriver forstadsdannelsen og integrationen, beskriver ændringen i arbejdsstilling, hvordan borgernes velstand er forandret. Det er især forholdet mellem arbejdere og funktionærer, der er ændret. I 1940 var de fleste af kommunens erhvervsaktive borgere arbejdere, i 1970 er billedet vendt, således at mere end halvdelen nu er funktionærer. Tendensen er i overensstemmelse med den almindelige samfundsudvikling, blot langt kraftigere. Rødovres beboeres velstandsændring mod en mere velstillet befolkning er altså forløbet hurtigere, end det har været almindeligt.

HOVEDSTADSREGIONENS ERHVERVSFORDELING OG RØDOVREBORGERNES ARBEJDSPLADSER 1970

Den erhvervsfordeling, der kendetegner Rødovres erhvervsaktive befolkning, svarer nøje til hovedstadsregionens gennemsnit, se tabellen (3).

Rødovre har i forhold til mange andre forstadskommuner en høj procent af

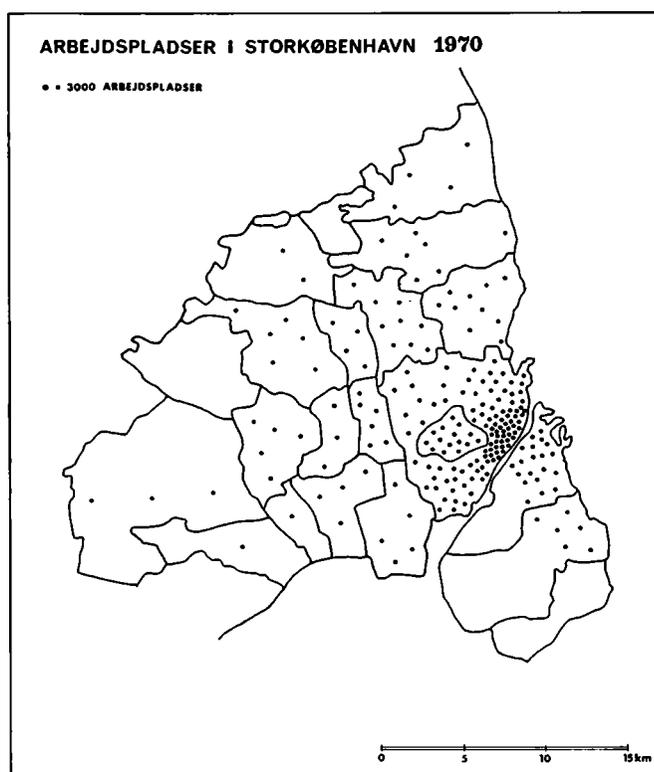

Fig. 11. Storkøbenhavns arbejdspladser 1970. Kilde: Danmarks Statistik: Folketællingen 1970.

Befolkningens vækst

beboere, der også arbejder i kommunen; det drejer sig om 40 % eller 8585 af de 26.575 erhvervsaktive. De øvrige finder især arbejde i nabokommuner, og her især i København, hvor 9469 rødovreborgere arbejder. På kortet side 91 er det vist, hvor Rødovres erhvervsaktive befolkning er at finde på en typisk arbejdsdag. I det følgende skal typen af virksomhed beskrives, og herunder vil Storkøbenhavns arbejdspladseres fordeling blive omtalt; denne er vist på fig. 11.

LANDBRUGSERHVERV M.M.

Beskæftigelsen i landbrug, fiskeri, skovbrug, gartneri, grusgravning m.v. omfatter ca. 2 % af hovedstadsregionens 792.680 erhvervsaktive; andelen i det øvrige land er knap 25 %.

Landbruget er fortrængt overalt i regionens indre dele, og de 115 rødovreborgere, som i 1970 arbejdede i disse erhverv, er da også næsten alle gartnere eller frugtavlere. 43 havde arbejde i Rødovre, resten var spredt over regionen – særlig mange i Københavns kommune og i Glostrup.

DE FORARBEJDENDE ERHVERV

De forarbejdende erhverv omfatter fremstillingsvirksomhed, bygge- og anlægsvirksomhed og offentlige værker. I hovedstadsregionen var der 296.518 arbejdspladser indenfor denne gruppe. Den geografiske fordeling af regionens arbejdspladser inden for de forarbejdende erhverv svarer til boligernes fordeling, dvs. arbejdspladser og arbejdskraft har ens lokalisering, se kapitel 2, fig. 7. Det betyder, at mulighed for balance er til stede. Denne mulighed udnyttes imidlertid langtfra.

I 1970 boede i Rødovre 6956 personer, som var beskæftiget ved fremstillingsvirksomhed. Af disse arbejdede kun 2046 i Rødovre, mens 2848 fandt beskæftigelse i Københavns og Frederiksbergs kommuner. Andre arbejdede i industriområderne i Vestegnen.

Fremstillingsvirksomhed er den største gruppe indenfor de forarbejdende erhverv. Gruppen opdeles i fire brancher. I hovedstadsregionen er de to branchegrupper: næringsmiddel-, tekstilindustri m.v. og papir-grafisk-kemisk industri lige store og beskæftiger halvdelen af de personer, der arbejder i fremstillingsindustrien. Den anden halvdel domineres af jern- og metalindustrien, mens den resterende industri kun omfatter halvt så mange beskæftigede. De to førstnævnte branchegrupper er lokaliseringsmæssigt mere koncentreret i Københavns og Frederiksbergs kommuner end den øvrige industri.

Den anden store gruppe indenfor de forarbejdende erhverv, bygge- og anlægsvirksomhed, er helt anderledes spredt i regionen, sådan at der findes en overvægt i forstadsområderne, hvor jo også den største del af nybyggeriet finder sted. Af Rødovres 1938 personer i disse erhverv arbejdede 520 i kommunen, mens resten var spredt ud over hele regionen.

DE TJENSTYDENDE ERHVERV

De erhverv, der har at gøre med service, handel, transport, liberale erhverv og administration, kaldes de tjenstydende erhverv og beskæftigede i 1970 479.641 i hovedstadsregionen. Det er i denne gruppe, de egentlig storbydannende erhverv findes. Dele af erhvervene er dog af befolkningsbetjenende karakter; det gælder især for dele af detailhandel, undervisning, sundheds- og socialvæsen, i hvert fald for de dele som er boligorienterede, fx fødevarebutikker, skoler, klinikker og socialkontorer. Andre dele af gruppen hører til de egentlige storbyerhverv: statens og erhvervslivets overordnede styringsenheder, fx ministerier og hovedkontorer; de store trafikterminaler: lufthavn og hovedbanegård; hoteller og forlystelser og især det kommercielle apparat af engroshandel og udvalgsvaresalg.

Denne forskel i aktiviteter gør, at de tjenstydende erhvervsvirksomheder er forskelligt lokaliseret i storbyen. Nogle er knyttet til boligområderne, nogle er mere eller mindre city-orienterede, og andre har et næsten frit valg, når de beslutter beliggenhed.

Erhvervsgruppen handel omfatter detailhandel, engroshandel og pengeomsætning. Den del af detailhandelen, der sælger daglige fornødenheder og tjenstydelse, er ligesom pengeinstitutternes filialer lokaliseret i småcentre i boligområderne. Den del af detailhandelen, der sælger varige forbrugsgoder og sjældnere anvendte tjenstydelse findes i regionens få større centre og i Københavns bykerne – Rødovre Centrum hører til de større. Endelig er engroshandelen især vigtig i Københavns bykerne.

Af Rødovres erhvervsaktive befolkning i 1970 var 4674 beskæftiget inden for handel. Heraf arbejdede 1423 i kommunen; af de øvrige arbejdede langt hovedparten, 2272, i Københavns og Frederiksberg kommuner, mens forholdsvis få arbejdede i forstadskommunerne.

I transportvirksomhed beskæftigedes 2071 rødovreborgere; kun en sjettedel, 385, arbejdede i kommunen. Igen er København den store arbejdskøber med 1184 arbejdspladser. Det er såvel de store trafikterminaler som Hovedstadsområdet Trafikselskab, der tiltrækker mange af Rødovres arbejdstagere. Resten var spredt over regionen, blot brydes billedet af Tårnby kommune med Kastrup lufthavn, der var den næstvigtigste arbejdskøber og beskæftigede 98 personer fra Rødovre.

Handel og transport beskæftigede 216.090 i hovedstadsregionen, mens grupperne administration og liberale erhverv tilsammen beskæftigede 263.551 personer. Hver af de to grupper, som indgår i hovedgruppen, er altså næsten lige så stor som hele gruppen beskæftiget ved fremstillingsvirksomhed.

De offentligt ansatte tegnes af tre grupper, som er nogenlunde lige store: offentlig administration, som også omfatter militæret; undervisning og forskning; sundhedsvæsen og sociale institutioner. Den geografiske fordeling er den samme for de tre grupper: lidt over halvdelen i Københavns kommune, en fjerdedel i forstadsområderne og resten i regionens købstæder. Der er altså tale om en ret stærk koncentration, selv om den ikke er så stærk som handelens koncentration.

Gruppen liberale erhverv omfatter advokater, tandlæger, revisorer m.v. og virksomheder, der udfører konsulent- og servicetjenester overfor andre virksom-

Befolkningens vækst

heder. En del af disse virksomheder har et udbredelsesmønster, der svarer til detailhandelens. Der findes læger og tandlæger i mange lokalcentre, og der findes speciallæger i de større centre. Den del af de liberale erhverv, hvis virksomhed er moderne service: EDB-bureauer, rådgivende marketings-, rationaliserings- eller planlægningsvirksomhed er imidlertid ret stærkt koncentreret til City.

7041 Rødovreborgere var beskæftiget inden for gruppen administration og liberale erhverv, deraf kun 1661 i kommunen. Københavns og Frederiksbergs kommuner aftog den største del, nemlig 2728, men også Glostrup med 213 personer må med i billedet.

9. AREALUDVIKLINGEN

DYRKNINGSMØNSTERET VED ÅRHUNDREDSKIFTET

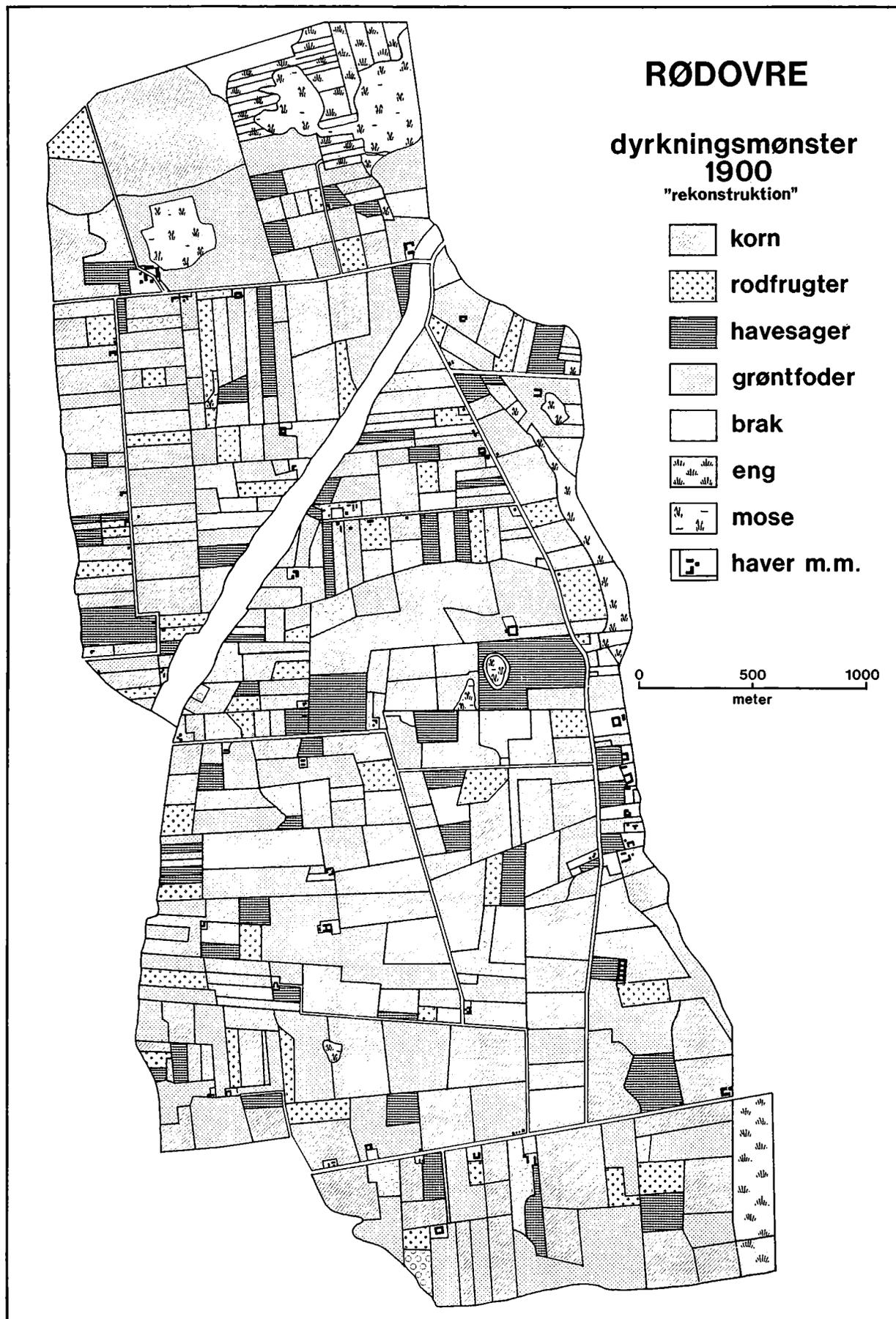
Ved århundredskiftet anvendtes næsten al jord i Rødovre kommune til landbrug. På kortet i fig. 1 er der foretaget en rekonstruktion af, hvorledes kommunens areal antagelig blev brugt; kortet er udarbejdet ved hjælp af en række samtidige kilder. Arealets samlede anvendelse kendes fra et statistisk tabelværk fra 1907 (1), se tabellen. Heri er angivet de enkelte afgrøder, og hvor meget areal der anvendes til hver af dem. Der blev især dyrket korn, men også græs og rodfrugter

Arealets benyttelse i Rødovre ved århundredskiftet

Tdr. land (1 tdr. land = 0,5516 hektar)	1896	1907
1. Hvede	–	73,1
2. Rug	259,3	212,7
3. Byg	384,2	288,5
4. Havre	305,7	410,8
5. Blandsæd	22,7	24,8
1–5. Ialt kornareal	971,9	1.009,9
7. Bælgsæd	12,8	1,0
11. Kartoffler	16,6	12,7
12. Sukkerroer og cikorieødder	–	1,0
13. Gulerødder	1,5	17,6
14. Foderroer	150,3	87,5
15. Grønfoeder (blandsæd, spergel og lucerne)	92,1	48,8
17. Havesager og lignende planter	5,1	132,4
1–17. Ialt besået areal	1.250,3	1.310,9
Helbrakarealer:		
18. Renbrak	36,6	48,5
20. Halvbrakarealer	29,9	58,8
Agermarkens græsarealer:		
21. Til høslæt	308,5	334,2
22. Til afgræsning	224,3	47,4
1–22. Ialt dyrket areal	1.849,6	1.799,8
23. Engarealer	52,5	55,8
1–23. Ialt ager og engareal	1.902,1	1.855,6
24. Kær og fællede	22,6	8,0
25. Tørvemoser	3,5	3,6
27. Haver og planteskoler	27,8	60,0
33. Veje, byggegrunde, oplagspladser osv.	83,4	127,8
34. Søer, damme og vandløb (udenfor søplanen)	2,6	21,0
1–34. Ialt areal	2.042,0	2.076,0

Kilde: Se note nr. 1 og nr. 2.

Fig. 1. Dyrkningsmønstret ved århundredskiftet. Rekonstruktion.

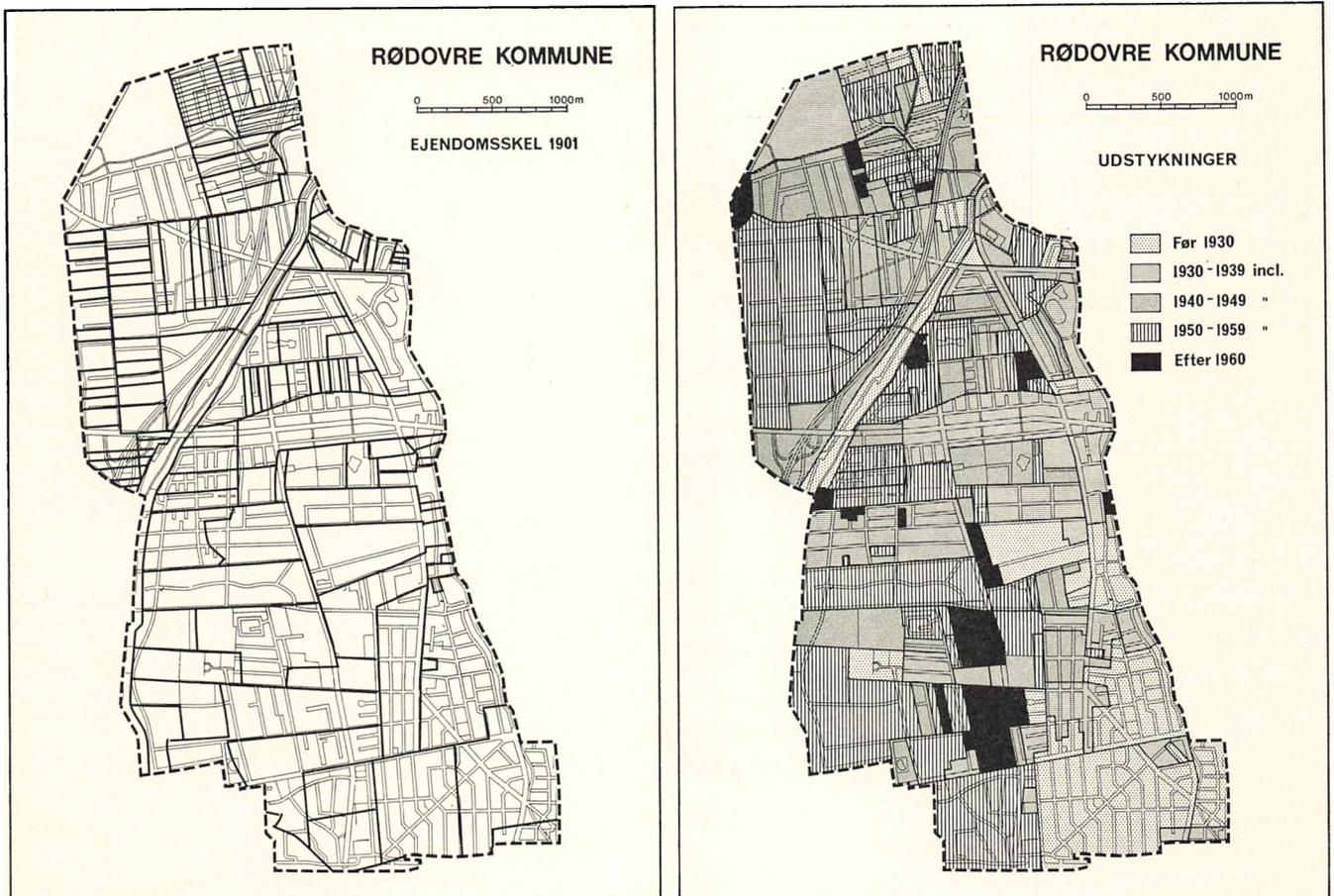
optog betydelige arealer. En særlig afgrøde, havesager, fyldte desuden helt godt. Forsyningen af Københavns kommunes befolkning med grøntsager, gav mulighed for gartneridrft i de nære omegnskommuner. Sammenlignes med et tilsvarende tabelværk fra 1896 (2), ses det, at Københavns nærhed 10 år tidligere kun betød lidt; der dyrkedes næsten ikke gartneriafgrøder. Rødovres inddragelse i hovedstadens forsyningssystem kan altså tidfæstes til århundredskiftet.

Det næste hjælpemiddel, der har været anvendt ved rekonstruktion af kortet, er en bog om dansk landbrug ved århundredskiftet (3). I denne bog findes tabeller, der viser, hvorledes de enkelte typer af landbrug dyrkede jorden. Husmandens afgrøder afveg væsentligt fra gårdejerens, og godsejerens var igen helt anderledes. Disse tabeller er anvendt som grundlag for en beregning af, hvad de forskellige gårdstørrelser i gennemsnit brugte jorden til.

Det sidste hjælpemiddel har været nogle kort fra århundredskiftet (4). Disse kort er udarbejdet i forbindelse med Københavns befæstning og har bl. a. dannet grundlag for militærets jordkøb og ekspropriationer. De er i et stort målestoksforhold (1:10.000) og meget detaljerede, fx er angivet skel mellem de enkelte ejendomme, se fig. 2, og inden for hver ejendom er desuden angivet markskel og sædskiftetal. Jorden dyrkedes nemlig sådan, at hver enkelt mark i løbet af et antal år dyrkedes efter et bestemt mønster, således at afgrøderne fulgte en forskudt rotation, men den enkelte landbrugsbedrift havde år efter år nogenlunde den samme samlede afgrøde.

Fig. 2. Ejendomsforhold ved århundredskiftet.

Fig. 3. Udstykningens forløb.

Arealudviklingen

De tre hjælpemidler har tilsammen gjort det muligt at regne ud, hvordan et givet landbrugs marker har kunnet se ud ved århundredskiftet. Det samlede areal af hver afgrøde er korrekt, men om der lige år 1900 har været dyrket det angivne på den enkelte mark, kan ikke dokumenteres. Inden for den årrække på 7–8 år, der omfattes af ejendommens sædskifterotation, er det imidlertid sandsynligt, at den angivne afgrøde har været dyrket på marken.

UDVIKLINGEN I AREALBENYTTELSE

For at kunne give en samlet beskrivelse af kommunens udvikling er det undersøgt, hvad hver enkelt grund har været anvendt til på seks forskellige tidspunkter. Analysen er foretaget ved hjælp af almindelige topografiske kort suppleret med flyvebilleder og – for særligt udviklede områder – med undersøgelser på stedet.

De seks år, der er undersøgt, er 1901, 1913, 1935, 1957, 1965 og 1973. Ved undersøgelsen er først vurderet, hvilken udviklingsgrad grundstykket havde, altså om det var inddraget i byvæksten eller ikke. Dernæst om det var bebygget eller ikke, og til hvilket hovedformål grunden benyttedes. Endelig er aktivitetstypen på grunden vurderet. Denne analyse muliggør en beskrivelse af udviklingsstadiet i hvert af de valgte år. Dens svaghed er, at den er baseret på situationen i de år, hvorfra der findes topografiske kort (5). Desuden er det en temmelig grov analyseform, idet de topografiske korts målestoksforhold er mellem 1:10.000 og 1:25.000.

Udviklingen i grove grupper

	1901	1913	1930	1957	1965	1973
	%	%	%	%	%	%
Udviklet.	2	3	3	1	0	0
Udviklet, uden bygninger, primær produktion (dvs. ager, gartneri, grusgrav, haver m.m.)	89	85	68	15	7	5
Udviklet, med bygninger, primær produktion.	5	8	12	4	1	1
Udviklet, uden bygninger, byformål.	1	1	8	35	31	30
Udviklet, med bygninger, byformål.	3	3	9	45	60	64

Kilde: Arealanvendelseskartering 1976, Christian Wichmann Matthiessen.

I tabellen er kommunens forvandling fra landbrugsland til forstad vist. Det er et billede af forandring og intensivering. Den første store forandring var, at den primære produktion, som her omfatter agerbrug, gartneri, grusgravning og kolonihaver, udvikledes til en bedre standard ved at der etableredes mange nye produktionsbygninger. Det var især gartnerier, der kom under glas i århundredets første tredjedel. Den anden store forandring var overgangen fra land til by, som arealmæssigt skete tidligere end befolkningstilvæksten og især faldt sammen med forløbet af udstykningerne til villakvarterer.

Til illustration af denne arealforandring er vist udstykningernes forløb, se fig. 3;

Tabel over den samlede arealanvendelse

	1901	1913	1935	1957	1965	1973
	%	%	%	%	%	%
<i>Uudviklet</i>						
Vandareal.....	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Mose.....	1,7	1,7	1,7	0,6	0,2	0,2
Eng.....	0,7	1,1	1,3	0	0	0
<i>Udviklet, uden bygninger, primær produktion</i>						
Ager.....	88,2	80,2	56,9	6,3	2,1	1,4
Gartneri.....	0,8	4,0	8,6	3,9	0,9	0,2
Haver (kolonihaver).....	0,1	1,3	2,6	5,2	4,2	3,5
<i>Udviklet, uden bygninger, byformål</i>						
Sportsanlæg.....	0	0	0	1,3	1,3	1,3
Byggemodnet.....	0	0	0,6	9,0	3,5	1,5
Park.....	0	0	0,6	3,9	4,7	4,9
Kirkegård.....	0,1	0,1	0,1	0,4	0,7	0,7
Lagerplads.....	0	0	0	0,4	0,9	1,0
Vejanlæg, pladser, parkering..	1,0	1,0	7,1	19,6	19,8	20,1
<i>Udviklet, med bygninger, boligfor- mål</i>						
Lav, åben bebyggelse (parcel- huse).....	0	1,2	5,6	27,2	30,1	30,1
Lav, tæt bebyggelse (række- huse m. m.).....	0	0	0	6,4	7,3	7,9
Høj bebyggelse.....	0	0	0	3,9	7,4	8,2
<i>Udviklet, med bygninger, produktion, oplagring, trafik</i>						
Landbrug og gartneri.....	4,5	7,5	11,6	4,2	1,5	1,3
Industri og lager.....	0	0	0	2,3	7,3	8,3
Offentlige værker.....	0	0	0,3	0,7	0,8	0,8
<i>Udviklet, med bygninger, handel, omsætning og administration</i>						
Butiksbygninger, centre.....	0	0	0,1	0,7	1,0	1,2
Tjenesteydelsebygninger.....	0	0	0	0,5	0,8	0,9
Kontorbygninger, private.....	0	0	0	0,6	1,9	2,2
Kontorbygninger, offentlige ..	0	0	0	0,1	0,2	0,6
<i>Udviklet, med bygninger, institu- tioner</i>						
Undervisning (skole, daginsti- tution).....	0,1	0,1	0,2	2,3	2,8	3,3
Behandling (sygehus, pleje- og alderdomshjem).....	0	0	0	0,1	0,1	0,1
Forsamling (kirke).....	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
Militæranlæg.....	2,4	2,4	2,4	0	0	0
Sportshaller.....	0	0	0	0	0,1	0,1

Kilde: Arealanvendelseskartering 1976, Christian Wichmann Matthiessen.

Arealudviklingen

dette forløb falder ikke sammen med bebyggelsesforløbet, men arealet kan anses for at overgå til byformål på udstykningstidspunktet.

I tabellen er vist den samlede arealanvendelse i de seks analyserede år, og her kan arealudviklingen følges i detaljer. 1901 var hele kommunen præget af ekstensivt landbrug; der var få bygninger i forhold til agrene, og korndyrkning har været det væsentlige. Gartnerbruget var lige dukket op og optog kun ca. 1 % af arealet. Militæret fyldte mere: godt 2 %.

Tolv år efter var landbruget blevet mere intensivt; der var opført flere bygninger, dvs. flere mejeribrug. Desuden var gartnerbruget vokset kraftigt og optog i 1913 ca. 4 % af arealet. Landbrugets og gartneriets bygninger kan ikke adskilles i tabellen. Der var desuden nogle haver, og den arealanvendelse, der skulle blive kommunens vigtigste (nemlig parcelhusene), er kommet med i tabellen med Søtorp, der udgjorde 1 % af kommunens areal.

Det næste tidsrum, frem til 1935, var præget af landbrugets tilbagegang og gartnerbrugets fremgang og af begge produktionsformers intensivering. Det var især gartnerbruget, der udvidede (med drivhuse), men landbruget blev kraftigere og kraftigere inddraget i hovedstadens forsyning med mejeriprodukter, hvilket krævede flere bygninger til opstaldning og fodermagasiner. Havearealet blev fordoblet, og i alt anvendtes knap 80 % af kommunens areal til primærproduktion i 1935.

Den byudviklede del af kommunen fyldte kun ca. 15 %, og heraf optog vej-anlæggene halvdelen, mens parcelhusene i 1935 fyldte knap 6 % af kommunen. Vejanlæggene optog så megen plads, fordi der var gjort klar til den store udvikling, der skulle præge de næste år.

Arealmæssigt foregik de betydeligste ændringer i tidsrummet fra 1935 til 1957. Landbrug og gartneri skrumpede ind og fyldte sammen med haver kun 20 % af kommunen i 1957. Havearealet var atter fordoblet, men er siden blevet reduceret en smule. 9 % af kommunen lå som byggemodnet jord, og vejanlæggene var næsten færdige og fyldte knap 20 %. Også parcel- og rækkehuskvartererne var næsten færdigudviklede og fyldte i 1957 tilsammen ca. 1/3 af kommunen. Etagehusbebyggelsen var nået op på 4 % og skulle siden fordobles i areal. De øvrige byudviklede dele af kommunen voksede i perioden, og industrien holdt sit indtog (godt 2 % af arealet). Offentlige anlæg med bebyggelse, især skoler, var blevet udviklet og havde arealmæssigt den største vækst. Endelig var militæret helt forsvundet til fordel for betydelige parkanlæg; det er Vestvoldens ændrede status, der her spiller ind.

Fra 1957 til 1965 var ændringerne ikke nær så store, men dog betydelige. Tilbage til byudvikling var i 1957 de 20 %, der anvendtes til primærproduktion, heri indgik endog haver og de 9 %, der var byggemodnet. I 1965 var næsten alt sammen brugt. De betydeligste ændringer i dette tidsrum var, at etagehusbyggeriet næsten fordoblede arealforbruget, og at industri- og kontorbyggeri kom til at fylde henholdsvis det 3- og 4-dobbelte. Offentlige anlæg voksede en smule, mens der i øvrigt kun var små udsving.

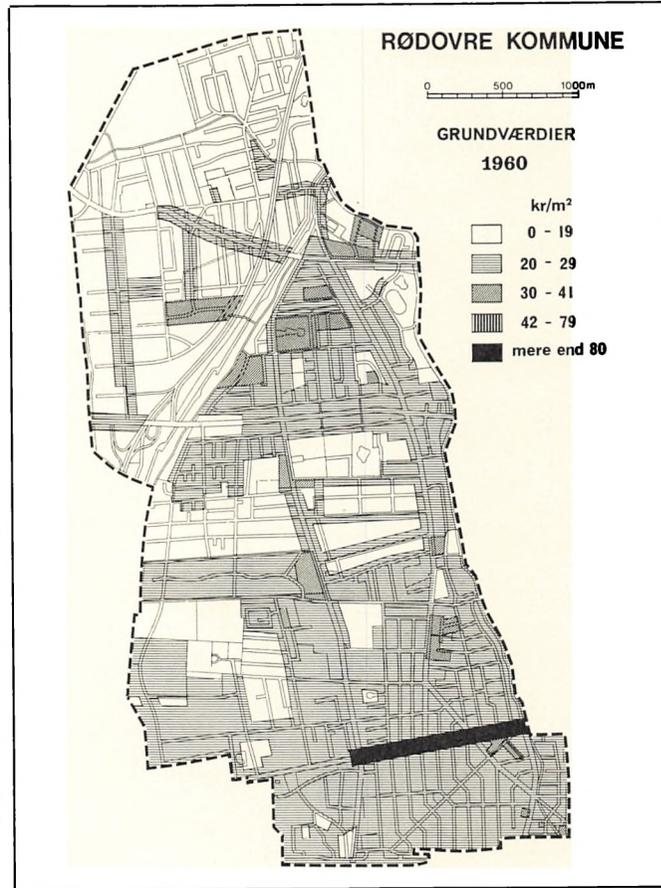
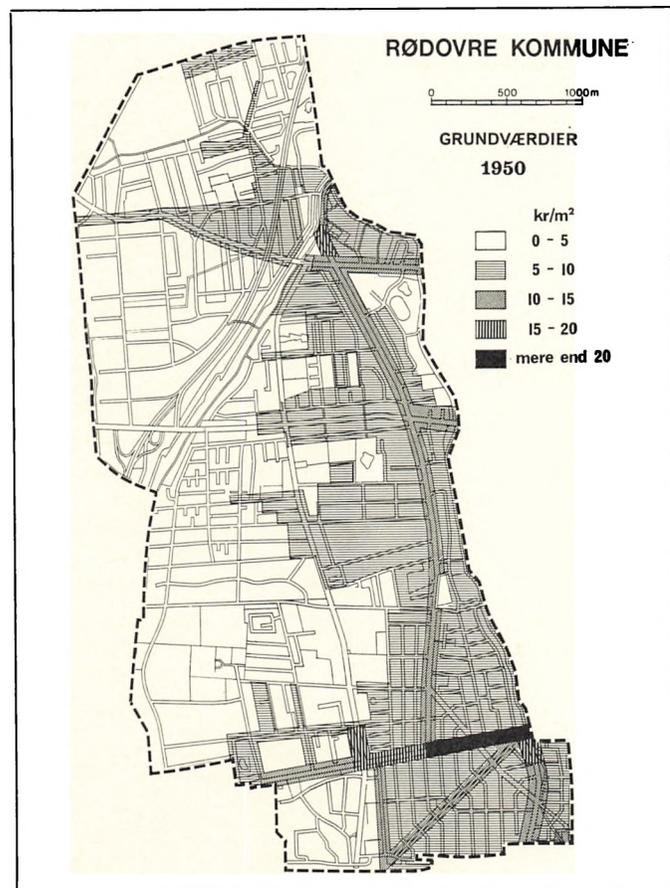
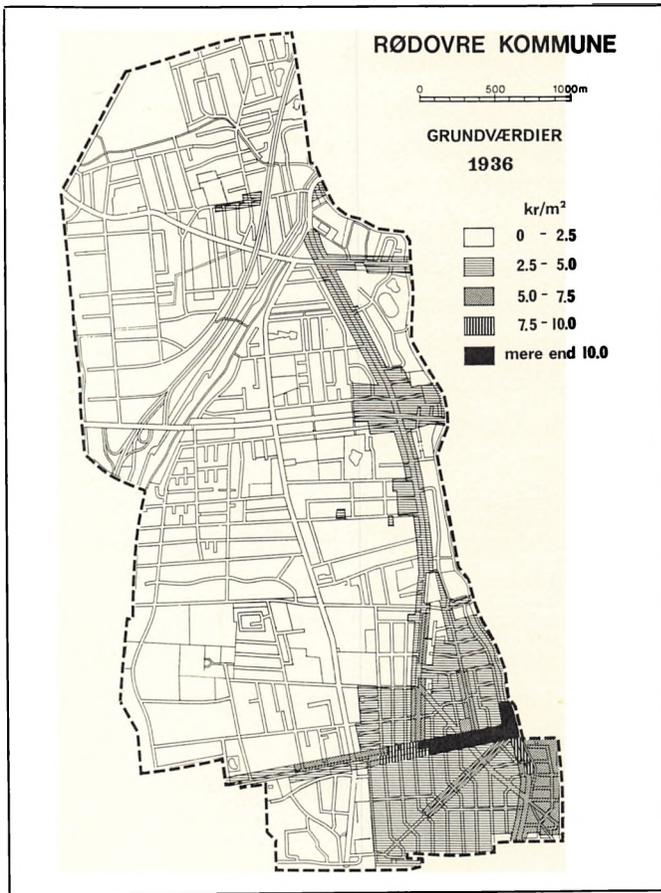
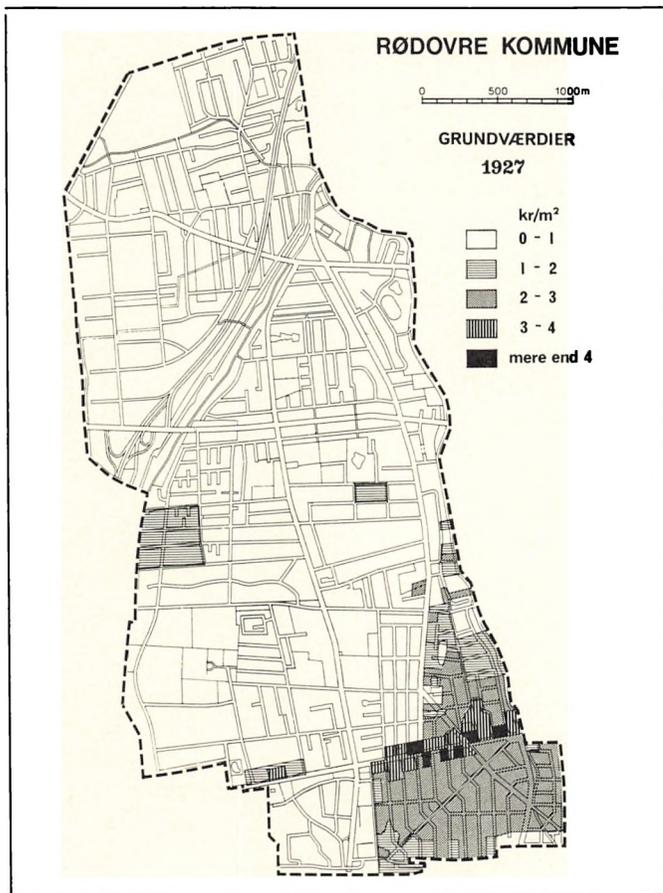
Det sidste tidsrum, der er beskrevet i tabellen, går fra 1965 til 1973. Der skete kun små ændringer: den høje boligbebyggelse, industrien og kontorerne brugte den sidste ledige jord.

Fig. 4. Grundværdier 1927. Kortet skal aflæses som en slags højdekort, således at høje værdier er mørke, lave værdier lyse. Kilde: se note 6.

Fig. 5. Grundværdier 1936.

Fig. 6. Grundværdier 1950. -

Fig. 7. Grundværdier 1960.

GRUNDVÆRDIERNE

Den værdi, et givet stykke jord har pr. m², er et udtryk for, hvad det pågældende jordstykke kan bruges til. Landbrugsjord er billig i forhold til boligjord, og jord, der kan udnyttes til butiksbyggeri, er endnu dyrere. Ejendomsværdien er grundværdien plus værdien af bygninger og installationer. Ejendomsværdien siger altså ikke direkte noget om arealanvendelsen. Det gør grundværdien, for den afhænger af arealanvendelsesmuligheden, og på de fem kort over grundværdier i Rødovre i fig. 4–8 kan byudviklingens arealmæssige forløb følges direkte. Kortene er isoplethkort, dvs. en slags højdekort, hvor de lyse områder har lave grundværdier, de mørke høje. Kortene er udarbejdet på grundlag af offentliggjorte vurderinger, som foretages hvert fjerde år og siden 1927 er udsendt af Overskyldsrådet (6).

Udviklingsforløbet afspejler dels byudviklingen, dels samfundsudviklingen. I 1927 lå de dyreste grunde langs Roskildevej, hvor de kunne udnyttes til butikker og dermed forrente den høje grundværdi. Det var altså muligheden for økonomisk gevinst, der pressede grundprisen op. De billige grunde var alle landbrugsjord eller gartneri, mens de middeldyrene var udstykket og bebygget med parcelhuse. Den mest attraktive beliggenhed for et parcelhus i 1927 har været tæt på hovedtrafikåren, hvilket fremgår af, at prisen falder med afstanden hertil.

I 1936 var det stadig trafikårene med deres mulighed for detailhandel, der havde de høje grundværdier – des nærmere befolkningens tyngdepunkt, des højere.

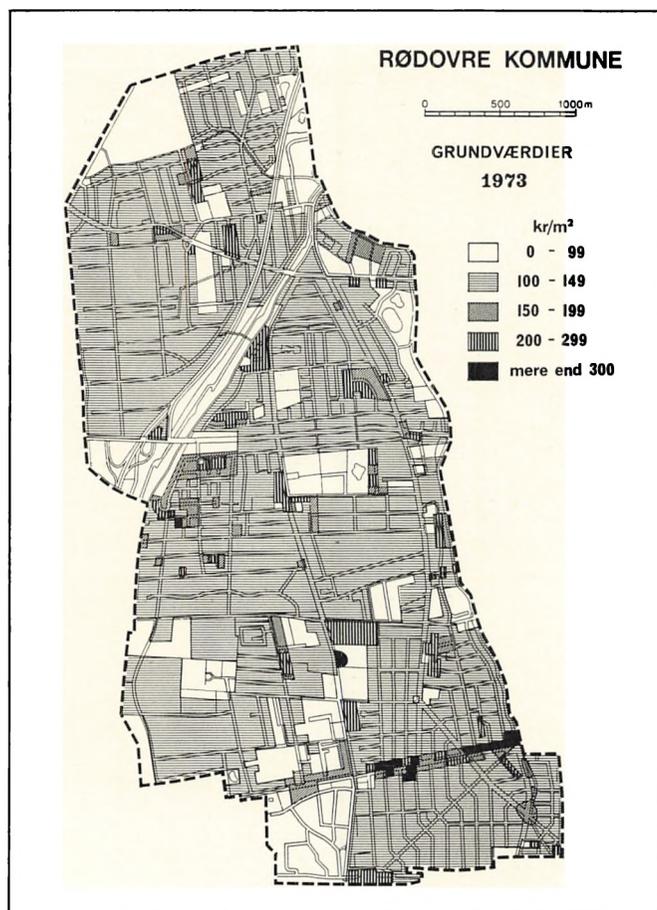

Fig. 8. Grundværdier 1973.

Billedet fra 1950 ligner det fra 1936, blot er parcelhuskvartererne i kommunens østlige dele udviklet i større omfang end i 1936.

I 1960 er der sket en betydelig ændring, idet kun det største indkøbsstrøg, Roskildevej, træder frem med meget høje grundværdier. Ellers er grundværdierne ensartede, måske lidt højere i rækkehus- og etagehusområder, lidt lavere i parcelhusområder og endnu lidt lavere i industrikvartererne. Islevs grundværdier var generelt lidt lavere end den øvrige kommunes, og de tilbageværende landbrugs- og gartneriarealer havde de laveste værdier. Offentligt ejet jord er ofte ikke vurderet. Der var ingen særlig attraktive kvarterer med høje grundværdier.

I 1973 er billedet igen ændret. Det er stadig de steder, hvor butikshandelen flourer, der har de højeste priser, og i 1973 fremtræder flere nye centerdannelser med store grundværdier; det gælder især Rødovre Centrum. Samtidig er flere parcelhuskvarterer, især langs Vestvolden, blevet attraktive, hvilket har påvirket grundværdierne opad. Billedet er nu meget mere afvekslende end i 1960. De hvide pletter på kortet fra 1973 er især offentligt ejede og benyttede grunde, som ikke er vurderet.

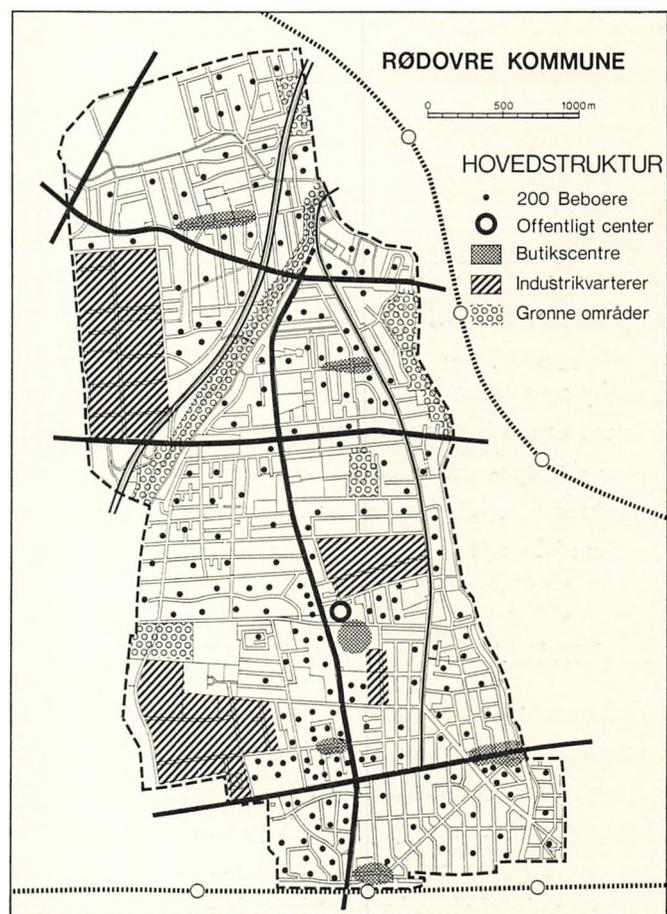

Fig. 9. Rødovres hovedstruktur 1977. På kortet er befolkningsfordelingen og vejnettet angivet som grundlag. Større industrikvarterer, centerdannelser og parker er vist, og de vigtigste trafiklinier er trukket op.

10. DEN POLITISKE UDVIKLING

GRUNDLAGET FOR KOMMUNENS STYRELSE

Ansvar for den politiske og administrative styring af Rødovre kommune ligger hos en folkevalgt forsamling, kommunalbestyrelsen, og foregår efter bestemte regler, nedfældet i »Vedtægt for styrelse af de kommunale anliggender i Rødovre kommune«. Denne vedtægt er udarbejdet i overensstemmelse med »Lov nr. 223 af 31. maj 1968 om kommunernes styrelse«. Når det fremhæves, at det er styrelsesvedtægten og ikke selve loven, der danner rammen omkring kommunalbestyrelsens virksomhed, skyldes det, at kommunale selvstændighedsprincipper til en vis grad ønskes overholdt. Vedtægten, ligesom senere ændringer, skal dog fremsendes til Indenrigsministeriet til godkendelse. For Rødovres vedkommende er der modtaget godkendelse 4. januar 1971, ligesom en ændring vedrørende udvidelse af kommunalbestyrelsens medlemstal til 19 er godkendt 14. november 1973 og en bestemmelse om udvidelse af antallet af stående udvalg er godkendt 12. august 1974.

DET DER GIK FORUD

Da Rødovre blev selvstændig, var det bestemmelserne i Landkommunalloven af 6. juli 1867, sognerådet måtte rette sig efter. Bortset fra Gentofte var samtlige københavnske omegnskommuner at betragte som landkommuner, men efterhånden som udbygningen og befolkningstilvæksten i de enkelte kommuner tog fart, opstod en række problemer for de enkelte kommuner, ikke mindst af økonomisk art. Lyngby og Gladsaxe kommuner førte forhandlinger med Københavns magistrat, dels om en udligningsordning og dels om en egentlig indlemmelse. Fra Gladsaxe havde de repræsentanter, der deltog i forhandlingerne, anført, at en stor del af kommunens befolkning foretrak en sammenslutning fremfor en udligningsordning, hvorimod Lyngby kommune tabte interessen for sagen.

HOVEDSTADSKOMMISSIONEN

Således var situationen da Indenrigsministeren 8. juli 1939 nedsatte Hovedstads-kommissionen, der som det hed i kommissoriet fik til opgave »at overveje og stille forslag om, hvilke ændringer i de bestående kommunale forhold den stedfundne økonomiske, tekniske og befolkningsmæssige udvikling i hovedstadsområdet måtte gøre ønskelige, herunder også hvilke omlægninger af Københavns amtsrådskreds der måtte vise sig hensigtsmæssige«. København og Gentofte kommunalbestyrelse, Københavns amtsråd og Københavns Amts Sognerådsforening udpegede hver deres repræsentanter og senere blev kommissionen suppleret med to repræsentanter for Frederiksberg kommune. Ministeren udpegede selv et 3-mands præsidium deriblandt direktør for Statens Ligningsdirektorat H. C. Henningsen, der samtidig var udpeget som næstformand for kommissionen. Denne udnævnelse måtte be-

tragtes som udtryk for de store økonomiske aspekter i sagen. Kommissionens formand blev amtmand Kay Ulrich, Frederiksborg amt.

Blandt sognerådsforeningens repræsentanter var daværende sognerådsformand Gustav Jensen, Rødovre. Han og folketingsmand, sognerådsmedlem N. P. Nielsen, Kastrup, følte sig urolige over den københavnske taktik, der gik ud på at søge omegnskommunerne indlemmet enkeltvis og fandt, at skulle indlemmelse finde sted, måtte der ske en varig og samlet løsning.

24. januar 1948 afsluttede kommissionen sit arbejde med en flertals- og tre mindretalsindstillinger til indenrigsministeren. Flertalsindstillingen, som Gustav Jensen tilsluttede sig, gik ud på, at Gladsaxe, Herlev, Rødovre, Hvidovre, Tårnby, St. Magleby og Dragør kommuner samt dele af Glostrup og Brøndbyerne skulle indlemmes i København. Man indstillede, at Københavns amtskommune blev ophævet, samt at der som fællesorgan for København, Frederiksberg og omegnskommunerne oprettedes et hovedstadsråd. Indenrigsministeren henlagde indstillingerne, men indholdet af den 426 sider store betænkning, der ledsagede indstillingen, fik stor betydning i det videre arbejde med hovedstadsproblemerne (1).

GENTOFTE-STATUS

Trinvis arbejdede man videre på en løsning af hovedstadsområdet problemer. I 1952 fik en række kommuner i Københavns omegn Gentofte-status, en særlig ordning, Gentofte kommune havde haft siden 1934. Ordningen medførte, at de pågældende omegnskommuner fik delvis status som købstadskommuner, men fremdeles stod under amtskommunens tilsyn.

HOVEDSTADSRÅDET

I foråret 1970 nedsatte indenrigsministeren et særligt udvalg af repræsentanter for de politiske partier, de kommunale organisationer og de berørte kommuner og amtskommuner. Udvalget fik til opgave at fremkomme med indstilling om løsning af hovedstadsproblemerne, men ministeren betingede sig, at indstillingen skulle foreligge inden april 1971. Enhver kunne se, at med en så kort tidsfrist var et resultat næsten umuliggjort på forhånd. Hovedstadsreformudvalget sluttede sit arbejde i maj 1971, men enighed var udelukket, idet der forelå en række mindretalsindstillinger.

Uenigheden koncentrerede sig især omkring et forslag om at lade de tre amter, Københavns, Frederiksborg og Roskilde, sammen med København og Frederiksberg kommuner, gå op i en højere enhed gennem skabelsen af et storamt. Mange af udvalgets medlemmer nærede store betænkeligheder ved en sådan magtkoncentration. Som en erstatning for storamtet fremkom så forslaget om et hovedstadsråd. De samme betænkeligheder havde imidlertid Folketinget, der, da ministeren i marts 1972 fremsatte forslag til en hovedstadsreform, afviste et storamt, men vedtog at oprette et hovedstadsråd. Hovedstadsregionen (de tidligere nævnte tre amter + København og Frederiksberg) har et areal på 2855 km², og det seneste befolkningstal er opgjort til 1.758.000. Hovedstadsrådet har 37 medlemmer, der er valgt ved indirekte valg blandt amtsråds- og kommunalbestyrelsesmedlemmer i

Den politiske udvikling

regionen. Rådets vigtigste opgaver er: Regionsplanlægning, samlet trafikplanlægning og drift af kollektiv trafik (baner og busser), beskyttelse af miljøet, planlægning af vandforsyningen samt den overordnede sygehusplanlægning for hele regionen.

Hovedstadsrådets udgifter domineres af tilskud til bus- og banedriften. Disse tilskud udgør på budgettet for 1978 ikke mindre end 90 % af de samlede udgifter. Andre markante tilskud ydes til Hovedstadsfonden og udlån til almennyttigt boligbyggeri. Rådets egne administrationsudgifter er mindre end 1,5 % af det samlede budget. Indtægterne hentes flere steder. Godt 40 % stammer fra indtægter ved drift af den kollektive trafik. Hertil kommer fra 1. april 1978 et statstilskud i forbindelse med overtagelsen af banedriften i hovedstadsområdet. 33 % af rådets indtægter dækket af skatterne, der opkræves af de tre amtskommuner samt København og Frederiksberg kommune (2).

KØBENHAVNS AMTSKOMMUNE

Mens Hovedstadsrådet nu varetager en del af de opgaver, der tidligere sorterede under primærkommunerne (sognekommunerne), er en betydelig del af de større opgaver henlagt til amtskommunen. Dette gælder ikke mindst sygehusene, social- og sundhedsopgaver, undervisning og kultur samt veje. Amtskommunen driver derudover en lang række specialsygehuse og klinikker. Social- og sundhedsvæsenet har ansvaret for sygesikringsordningen. Det er amtet, der har overenskomst med praktiserende læger, speciallæger, tandlæger og apoteker, og som betaler helt eller delvist for konsultationer, behandlinger eller rådgivning. De praktiserende læger har over en million konsultationer om året. Hver indbygger i amtet får i gennemsnit dækket årlige sygesikringsudgifter på ca. 600 kr. Omtrent 60 % af amtskommunens indtægter er skatter, dels indkomstskat (47,5 %), dels ejendomsskatter (11,3 %). Endvidere er der bloktilskud fra staten (19,3 %) og forskellige driftsindtægter (19,4 %) og endelig optagelse af lån (2,5 %). Af udgifterne udgør alene driften af sygehusene 46 %.

KOMMUNERNES SAMARBEJDE

Forvaltningen af de resterende kommunale opgaver er der redegjort for i kapitel 11, men det egentlige ansvar ligger hos den politisk valgte forsamling. Det er derfor ganske naturligt, at kommunerne støtter hinanden, og der er derfor opstået visse serviceorganer. Den vigtigste er Kommunernes Landsforening, som Rødovre naturligvis er medlem af.

Kommunernes Landsforening blev dannet ved kommunalreformens gennemførelse 1. april 1970. Før den tid blev kommunernes interesser varetaget af tre kommunale sammenslutninger: Den danske Købstadsforening, der blev stiftet i 1873, De samvirkende Kommuneforeninger (Sognerådsforeningen, 1899) og Foreningen af bymæssige kommuner (1915). Rødovre kommune blev medlem af Sognerådsforeningen allerede i 1906.

Landsforeningen varetager også primærkommunernes interesser gennem repræsentation i en række foreninger, kommissioner, nævn, udvalg m. v. Gennem for-

Rødovres første sognerådsformand, gårdejer Fritz Møller, der fungerede i perioden 1901–1903.

mandskabet forberedes egentlige politiske sager forud for bestyrelsesmøderne. Foreningen fører politiske forhandlinger med regeringen. Resultaterne er ikke bindende for medlemskommunerne, men bliver fremsendt i cirkulæreform til kommunernes accept. Det kan dreje sig om investeringsrammer eller begrænsning i kommunernes lånemuligheder, eller det kan være fastsættelse af lønninger og normeringer. På mange områder bliver der lovgivet på grundlag af forhandlingsresultater, i andre tilfælde stilles en lovgivning i udsigt, dersom kommunerne ikke godtager forhandlingsresultaterne.

Der er inden for organisationens virkeområde nedsat en række udvalg, hvoraf Lønudvalget vel nok er det mest betydningsfulde. Dette udvalg skal i samråd med landsforeningens bestyrelse varetage kommunernes interesser i forbindelse med de kommunalt ansattes løn- og ansættelsesforhold – samt føre forhandlinger med de faglige organisationer. Overalt er en lang række kommunalpolitikere inddraget i varetagelsen af medlemskommunernes interesser. Rødovres borgmester repræsenterer således landsforeningen i Byplannævnets hovedstadsafdeling.

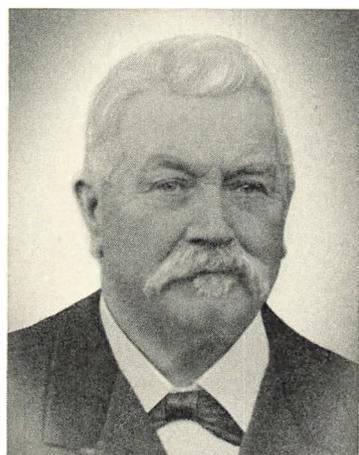
Landsforeningens regnskab for året 1976 balancerede med et beløb på ca. 27 mill. kr. Der har været betydelige indtægter i forbindelse med konsulentopgaver og grovplanlægning, men det største beløb på indtægtssiden er dog medlemskommunernes kontingent, nemlig ca. 15 mill. kr. Kontingentets størrelse fastsættes på basis af det kommende års budget. I 1977 forblev kontingentet uændret i forhold til det foregående år, nemlig kr. 408,89 pr. 100 indbyggere. For Rødovres vedkommende betyder det et årligt kontingent på ca. 170.000 kr. En sammenligning med det årskontingent på 10 kr. man betalte til Sognerådsforeningen i 1906 tjener ikke noget formål.

DE FOLKEVALGTE

I Rødovre fulgte mønsteret i den folkevalgte forsamling næsten slavisk de ændringer der skete på det erhvervsmæssige område – fra det af landbrug og gartneri dominerede lille samfund til 1970'ernes moderne bysamfund med funktionærer som den største erhvervsgruppe.

Efter at spørgsmålet om Brønshøjs indlemmelse i København havde fundet sin afgørelse ved kongelig resolution af 17. april 1900, bestemte Brønshøj-Rødovre sogneråd på sit møde 3. maj s.å., at det nye Rødovre sogneråd skulle have 7 medlemmer. Denne beslutning godkendtes af amtsrådet.

Valget til det nye sogneråd fandt sted i oktober 1900. Det foregik efter reglerne i Lov om Landkommuners styrelse af 6. juli 1867. Disse regler fastsatte, at man ved valget skulle opdele sognerådets medlemmer i to dele, af hvilke den ene er en større end den anden. Den mindre del af sognerådet skulle vælges af samtlige de beboere, som var i besiddelse af betingelserne for valgbarhed til Folketinget. Derudover skulle de i det foregående kalenderår have udredet deres bidrag, det være sig i penge, naturalier eller arbejde for kommunen. Den større del skulle vælges af den femtedel af kommunens før nævnte valgberettigede beboere, som i det foregående kalenderår havde udredet de højeste bidrag til de på hartkorn pålignede kommunale afgifter samt de efter myndighedernes skøn beregnede formueskatter. De ovenfor nævnte betingelser for valgbarhed til Folketinget gik bl.a. ud på, at

Gårdejer Kr. Pedersen. Sognerådsformand 1903–1918.

man var af mandkøn, var fyldt 25 år, ikke kunne betragtes som tyende, ikke ude af rådighed over sit bo, ikke fradømt de borgerlige rettigheder eller under vedvarende fattigunderstøttelse.

Den 11. oktober 1900 foretog den almindelige vælgerklasse valget af 3 medlemmer til det nye sogneråd. Der var 92 stemmeberettigede, hvoraf 57 afgav stemme. Valgperioden var 6 år og valgt blev hjulmand Ole P. Larsen, jordbruger Christian Petersen og dyrlæge Hans Peter Christian Hansen. Den 19. oktober foretog den højstbeskattede vælgerklasse valget af de resterende 4 medlemmer. Her var der 19 stemmeberettigede, og alle afgav deres stemme. Valgt blev gårdejerne Fritz Møller, Christian Hansen, Peter Petersen og Rasmus Petersen. For disse fire var valgperioden 3 år. På sognerådets konstituerende møde den 3. januar 1901 valgtes Fritz Møller til sognerådsformand. Fritz Møller, der i en årrække ejede gården Hendriksholm, var født i 1849 i Sandby på Lolland. Han døde i 1925.

Efter sognerådsvalget i 1903, hvor den højst beskattede femtedel påny skulle til valgurnen, gled Fritz Møller ud af sognerådet. Som ny formand valgtes gårdejer Jens Kristian Pedersen (i det efterfølgende benævnt Kr. Pedersen, som han selv underskrev sig). Kr. Pedersen var født på Islev Mark i 1850. Han var ejer af den ejendom på Islev Mark, hvor senere Islevbro Vandværk blev bygget. Efter de foran anførte valgregler skulle nu den almindelige vælgerklasse til valg i 1906. Ved dette valg valgtes for første gang en socialdemokrat. Det var maler J. P. Marius

Sognerådets medlemmer umiddelbart før valgperiodens udløb den 31. marts 1921:

Fra venstre:

1. række:

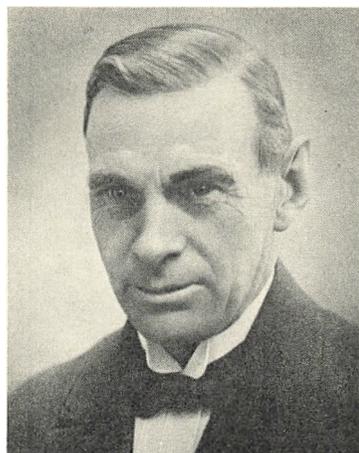
Gårdejer Jens Nielsen (A), malermester J. P. M. Jørgensen (B), gårdejer Chr. L. Christensen (A) og handlegartner H. Jørgensen (A).

2. række:

Lærer Johs. P. Pedersen (sognerådets sekretær), sognerådsformand, gårdejer Chr. Sørensen (A), graver H. Henrik Jensen (B) og handlegartner Ole Andersen (A).

3. række:

Brandmand H. A. Hansen (B), handlegartner M. S. Svendsen (A).

Gårdejer Niels Christian Sørensen, Rødovregård. Sognerådsformand 1918–1921.

Jørgensen, Søtorp, som samme år var medstifter af den socialdemokratiske vælgerforening. Partipolitiske grupperinger så man ellers ikke før i 1937, da Det radikale Venstre optrådte på arenaen. De borgerlige vælgere samlede sig omkring »upolitiske landbolister«, »land- og havebrugslister«, »borgerlige fælleslister« osv. Først fra og med kommunevalget i 1943 optrådte grupperne med de endnu gældende bogstavbetegnelser.

I april 1908 vedtog Rigsdagen en ny kommunal valglov, hvorefter valgret tilkom enhver dansk mand eller kvinde, der var fyldt 25. En betingelse for udøvelse af valgret var nu, at pågældende havde haft uafbrudt ophold i kommunen i valgåret samt det nærmest foregående kalenderår. Den tidligere valglovs bestemmelser om udelukkelse på grund af strafbare handlinger var stadig gældende, og havde man modtaget fattighjælp, der ikke var tilbagebetalt eller eftergivet, blev man heller ikke optaget på valglisten. En betingelse var også stadig, at man havde betalt den forfaldne direkte skat til kommunen. Den eneste ændring set i forhold til loven af 1867 var, at kvinder og tyende fik valgret. I 1915 fik kvinderne valgret til Rigsdagen.

I 1909 fandt det første sognerådvalg sted efter de nye retningslinjer. Valgdeltagelsen var forholdsvis stor. Af 273 stemmeberettigede afgav 246 deres stemme, dvs. 90 %. Den borgerlige »landboliste« fik 144 stemmer og 4 kandidater valgt. Socialdemokraterne, der nu for første gang optrådte som egentlig partigruppe, fik 102 stemmer og 3 kandidater valgt.

Ved valget i 1913 var der 339 stemmeberettigede, hvoraf 300 afgav deres stemme = 89 %. Resultatet blev, at en upolitisk landboliste fik 193 stemmer og 5 mandater og socialdemokraterne 107 stemmer og 2 mandater. I 1917 udvidedes antallet af sognerådsmedlemmer til 9, og ved valget samme år opnåede en land- og havebrugerliste 206 stemmer og 6 valgt, medens socialdemokraterne fik 116 stemmer og 3 valgt.

I oktober 1917 indtrådte gårdejer Niels Christian Sørensen, Rødovregård, i sognerådet som stedfortræder for handelsgartner H. C. Christensen, der ønskede at fratræde. Allerede den 1. april 1918 afløste Chr. Sørensen Kr. Pedersen som sognerådsformand. Kr. Pedersen fortsatte som menigt medlem af rådet; grunden til hans fratræden som formand var hovedsagelig de stærkt voksende administrative opgaver, som fulgte med krigsårene (rationeringer m. v.).

Chr. Sørensen var født på Rødovregård i 1871, og han er hidtil den eneste konservative leder af kommunestyret i Rødovre. De senere sognerådsformænd af borgerlig observans: gårdejer Christian Laurits Christensen, født i 1871 på gården matr. nr. 3 af Islev (en del af gårdens bygninger er endnu bevarede, Rødovrevej 330) og handelsgartner Otto Jensen Møller, født 1884 i Holme (Århus amt) tilhørte begge partiet Venstre. Begge fungerede kun een periode – Christensen fra 1.4.1921 til 31.3.1925 og Otto Møller fra 1.4.1925 til 31.3.1929.

Ved valget i 1929 skete det socialdemokratiske gennembrud. Medens den borgerlige fællesliste ved valget i 1925 havde fået 55 % af stemmerne og socialdemokraterne 45 %, vendte billedet totalt i 1929, hvor den borgerlige fællesliste kun fik 36 % mod socialdemokraternes 64 %. Fælleslisten måtte afgive 2 mandater til valgets vindere, og mandatfordelingen i sognerådet blev nu 6–3 i socialdemokraternes favør, og deres spidskandidat ved valget: inspektionsbetjent Poul Hartvig Erik

(A = Land- og havebrugsliste – B = Socialdemokrater).

I valgperioden 1917–21 var der sket fire udskiftninger af sognerådsmedlemmer. Tre var fratrædt efter at være fraflyttet kommunen og den tidligere sognerådsformand Kr. Pedersen var afgået ved døden den 9. april 1920.

Klittegaard overtog posten som sognerådets formand. Klittegaard, der var født på Frederiksberg i 1887, genvalgte i 1933 med et meget stort personligt stemmetal, nemlig 544 ud af 1675 afgivne stemmer, eller $\frac{1}{3}$ af det samlede stemmetal. Det var derfor naturligt, at han fortsatte på posten som sognerådsformand, indtil han i 1934 af personlige årsager forlod det kommunalpolitiske arbejde.

Blandt de nyvalgte socialdemokrater i 1933 var mælkeriarbejder Gustav Jensen (Gustav Erik Zenius Jensen) og husmoder Maren Christine Hansen. Om Gustav Jensen fortælles der i det efterfølgende. Om Maren Christine Hansen, der var det første kvindelige medlem af kommunestyret i Rødovre kan berettes, at hun i en række år havde været formand for hjælpekasen og det var naturligt, at hun også blev medlem af det første socialudvalg, som trådte i funktion ved socialreformens ikrafttræden den 1. oktober 1933. Posten som socialudvalgsformand overtoges dog af Klittegaard. Maren Christine Hansen var iøvrigt gift med sognefoged og brandmester H. A. Hansen, som tidligere havde været (jan. 1920–marts 1921) medlem af sognerådet, og hun bestyrede hjælpekasen fra deres hjem Brandholms Allé 31. Hun døde i 1935, og der skulle gå 11 år før Rødovre sogneråd fik sit næste kvindelige medlem. Det var kommunisten Gerda F. Olsen. Kommunisterne deltog i valget i 1933, de fik 36 stemmer og ingen valgt.

Da Klittegaard gik af som formand, valgtes i stedet murermester Rasmus Julius Dalby, der var født i 1873 i Tyrsted-Uth kommune i Vejle amt. Dette valg gav anledning til megen uro i den socialdemokratiske vælgerforening. På et medlemsmøde den 22. marts 1934 vedtog man med 165 stemmer mod 21 at henstille til gruppen i sognerådet at vælge Gustav Jensen til sognerådsformand. På trods af denne henstilling vedtog sognerådet i et ekstraordinært møde den 28. marts at vælge Rasmus J. Dalby.

Ved valget i 1937 fik socialdemokraterne 7 mandater ud af de 9 mulige. Dalby opnåede ikke valg, men blev 1. stedfortræder. Antallet af vælgere var steget fra 2151 i 1933 til 4507. Interessen for valget var imidlertid dalende, idet kun 67,7 % afgav stemme mod 77,9 % ved det foregående valg. Blandt de nyvalgte var en række personligheder, som af mange huskes endnu i dag. Nævnes kan blandt socialdemokraterne maskinarbejder Arthur Bille, pantefoged Laurits Peter Lassen samt sognefoged og brandmester H. A. Hansen. På den borgerlige fællesliste valgtes den konservative maskinmester Carl V. Grip. I den politiløse tid 1944–45 var han leder af det kommunale vagtværn. Det radikale Venstre fik valgt forstander Adolf Sørensen, Barnets Hus.

Sognerådets hidtidige næstformand Gustav Jensen var nu et naturligt emne til formandsposten. Han valgtes da også uden modkandidat. Gustav Jensen er født i 1901 på Frederiksberg og kom i 1920 til Rødovre. Den unge mælkeriarbejder blev hurtigt et meget aktivt medlem af den socialdemokratiske vælgerforening. Særlig i oplysningsudvalget drog man nytte af hans viden og energi. Da Gustav Jensen også viste sig i besiddelse af betydelige administrative evner var det ikke nogen tilfældighed, at han blev Rødovre kommunes førstemand gennem 33 år, først som sognerådsformand og fra 1952 til 1970 som borgmester.

Under indtrykket af den tyske besættelse besluttede regeringen at udsætte afholdelsen af de kommunale valg i 1941, men da krigen og besættelsen varede ved, fandt man det nødvendigt at gennemføre valgene i 1943. Lidt usædvanligt fandt

Gårdejer Christian Lauritz Christensen. Sognerådsformand 1921–1925.

Handelsgartner Otto Jensen Møller. Sognerådsformand 1925–1929.

Inspektionsbetjent Poul Hartvig Erik Klittegaard. Sognerådsformand 1929–1934.

valget sted den 5. maj 1943, medens det var normalt at holde kommunalvalg i marts måned. Ved valget i 1943 fik socialdemokraterne valgt seks, de radikale et og de konservative to medlemmer af sognerådet. Kommunisterne opstillede ikke, idet partiet efter tysk påbud var blevet forbudt og derfor kun kunne arbejde illegalt. Et nyt parti Dansk Samling stillede op og opnåede 234 stemmer, men fik ingen valgt. DNSAP (nazisterne) deltog i valget og fik 99 stemmer ud af 6480 mulige.

Blandt de nyvalgte i 1943 var formanden for Keramisk Forbund Henry Hansen samt assistent i Arbejdsmændenes Fagforening Jens Poulsen. Begge var valgt på den socialdemokratiske liste, og Jens Poulsen blev senere i en årrække formand for kommunens tekniske udvalg. Blandt dem, der opstillede første gang uden at opnå valg, var to senere meget kendte konservative kommunalpolitikere ingeniør Peder Tang og politiassistent Arne Markamp. Efter sognerådets beslutning i 1945 forhøjedes antallet af sognerådsmedlemmer fra 9 til 11. Motiveringen var det stadig stigende indbyggertal og ikke mindst, at man efter besættelsen ventede nye store opgaver, der hidtil havde været stillet i bero. Kommunalvalget i 1946 gav til resultat, at socialdemokraterne fik seks kandidater valgt, de radikale en, konservative to og kommunisterne to. Retsforbundet opstillede for første gang i Rødovre, men fik med 52 stemmer ikke nogen valgt. Dansk Samling opstillede igen, men fik ingen valgt, og siden har dette parti ikke opstillet til kommunale valg. Ingeniør Peder Tang opnåede denne gang valg som konservativt medlem, et medlemskab der kom til at strække sig over en periode på 24 år. Peder Tang opnåede ved sin rolige og saglige optræden en popularitet, som ellers sjældent bliver en oppositionspolitiker til del. Blandt de øvrige nyvalgte var kommunisten overmontør Ejner Elkjær og den radikale handeldgartner Poul Callisen, der begge opnåede genvalg i 1950 og 1954.

Et andet bemærkelsesværdigt nyvalg i 1946 var maskinarbejder Thorvald Poulsen. Det var et langvarigt arbejde i fagforening og den socialdemokratiske vælgerforening, deraf en årrække som formand, der nu bar frugt. Han sad i sogneråd og kommunalbestyrelse til sin død i 1961. Allerede i 1943 var han blevet valgt som socialdemokratiets folketingsmand i Køgekredsen. Sit mandat i Folketinget bevarer han, indtil han i 1953 ved opstillingen i den nye Hvidovrekreds blev slået af cand. polit. Erhard Jacobsen.

Sognerådets medlemstal var i 1946 udvidet fra 9 til 11. Dette tal forblev uændret indtil 1962, da man fastsatte tallet til 15. I 1970 skete der en udvidelse til 17 og i 1974 nåede man op på 19. Der har i indeværende periode været fremsat forslag om en udvidelse til 21 fra og med den valgperiode, der begynder den 1. april 1978. Forslaget blev fremsat med den motivering, at det ville være hensigtsmæssigt at få udvidet pladserne i de stående udvalg. Forslagsstilleren – det kommunistiske medlem Georg Andersen – fandt, at det af hensyn til medlemmernes medleven i udvalgsarbejdet var rimeligt at udnytte de af Indenrigsministeriet fastsatte normer fuldtud. Disse normer er baseret på kommunernes indbyggertal.

Ved valget i 1950 gik det socialdemokratiske flertal tabt. Bemærkelsesværdigt ved dette valg var, at Retsforbundet opnåede at få en kandidat valgt; det var redaktør Hans Kongsø, Rødovre Avis. I den socialdemokratiske gruppe kom der kun et nyt medlem, nemlig den nuværende borgmester Einar Dahl-Nielsen, som

Murermester Rasmus Julius Dalby. Sognerådsformand 1934–1937.

opnåede 8 personlige stemmer. Det lave personlige stemmetal skal naturligvis ses i forbindelse med, at ønskede man dengang at stemme personligt, skulle man selv skrive navnet på stemmesedlen. Sammenligner man tallet med de 3264 personlige stemmer, Dahl Nielsen opnåede ved valget i 1974, må man konstatere, at der er sket en markant stigning i hans popularitet.

E. Dahl-Nielsen, der er født 1912 i Køge, var formand for de socialdemokratiske kredsorganisationer Hvidovrekredsen 1953–1965 og Rødovrekredsen 1965–1970. Dahl Nielsen fungerede som vurderingsformand fra 1950 til 1971, var i årene 1970–77 formand for Rødovre Boligselskab og har været formand for De Vanføres Boligselskab, Rødovre afdeling, fra dets start i 1971.

Perioden fra 1950 var præget af et omfattende boligbyggeri, bl. a. blev rækkehusene i Carlsro opført i 1952–53. Dette betød en forøgelse af indbyggertallet fra 18.104 i 1950 til 24.620 i 1954. Kravene til kommunens styrelse – såvel de folkevalgte som de ansatte i administrationen – steg i takt hermed.

1952 vedtoges en ændring i loven om købstadskommunernes styrelse, hvorefter en række kommuner, deriblandt Rødovre, fik en købstadlignende status. Tilsynsmyndigheden for disse kommuner forblev hos amtet, medens de »gamle« købstadskommuner stod under Indenrigsministeriets tilsyn. Rødovre fik kommunalbestyrelse og borgmester pr. 1. oktober 1952. Denne begivenhed gik ikke helt upåagtet hen, derom vidner bl. a. en række lykønskningstelegrammer og breve, der stadig opbevares i rådhusets arkiv. Borgmesterkæden, der bæres af borgmesteren ved særlige lejligheder, er derimod en gave ved rådhusets indvielse i juni 1956.

Kommunalbestyrelsen fotograferet ved det historiske møde oktober 1952, da man markerede overgangen til en delvis status som købstadskommune («Gentoftestatus»).

Siddende omkring bordet fra venstre: Borgmester Gustav Jensen, Th. Poulsen, Jens Poulsen, E. Dahl-Nielsen, Arthur Bille (alle A), Johs. Green Pedersen, Peder Tang, Arne Markamp (alle C), Ejner Elkjær (K), Hans Kongso (E) og Poul Callisen (B).

Stående i baggrunden: Embedsmændene kontorchef, cand. jur. G. Westergaard, kommuneingeniør E. M. Svendsen og skoledirektør Johannes P. Pedersen.

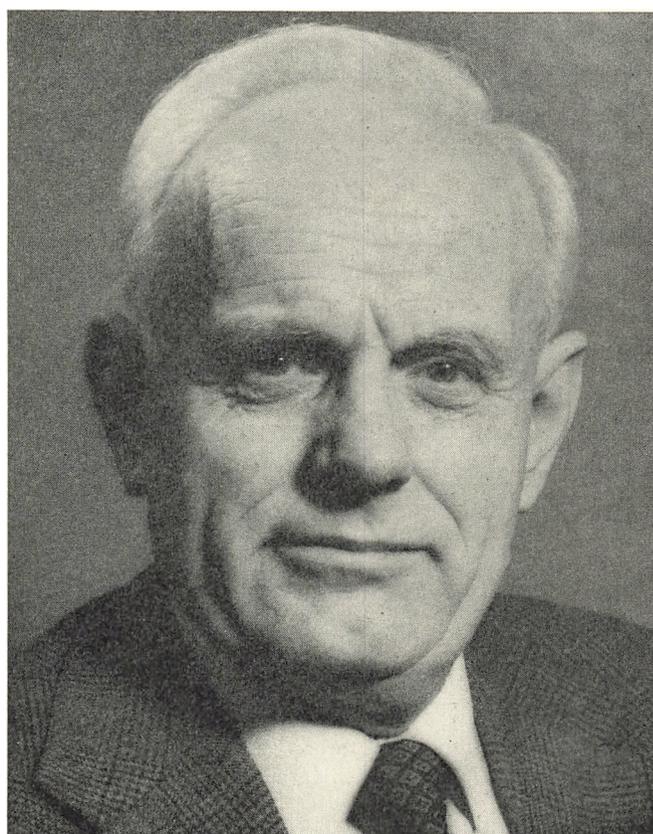
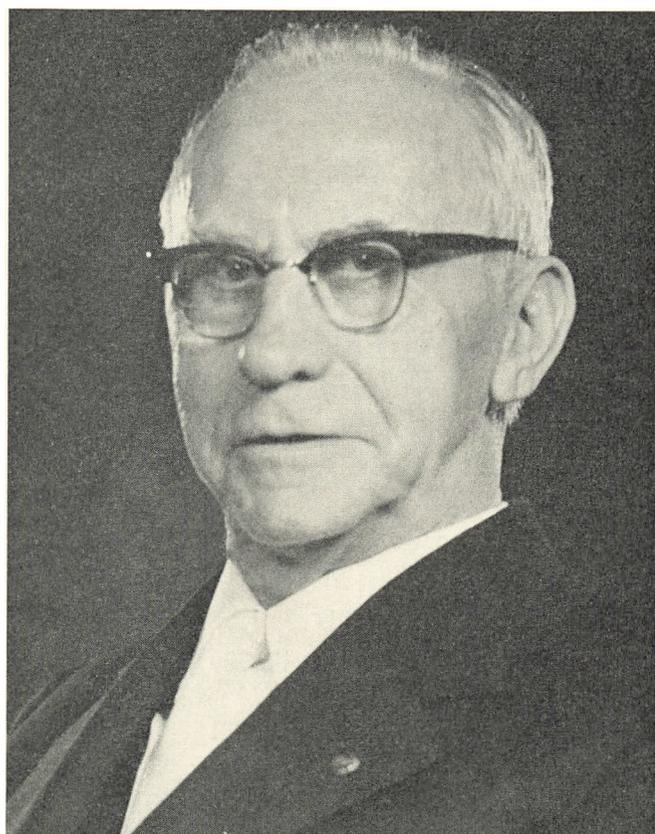
I 1954 skete ingen væsentlige ændringer i kommunalbestyrelsens sammensætning udover, at socialdemokraterne igen erobrede flertallet. I 1958 opnåede partiet Venstre første gang at få en kandidat valgt. Det var revisor H. C. Ulvsager, der dog måtte forlade kommunalbestyrelsen i februar 1962. Sekretær, cand. jur. Paul Anker Olsen blev valgt som Venstres repræsentant i 1962 og genvalgt 1966. Han gled ud i 1970, men blev valgt igen i 1974. Paul Anker Olsen er født i 1930 i Odense og er i dag redaktør af Venstres Pressetjeneste. I 1958 afløste den radikale tømrermester Viggo Pedersen handelsgartner Callisen, der fraflyttede kommunen. De konservative fik nyvalgt Edith Roving og møbelhandler Svend Børge Slotsaa. Sidstnævnte er blevet genvalgt siden. Slotsaa er født 1920 i København, uddannet som tapetserer og dekoratør og driver en møbelforretning på Damhus Boulevard.

Ved valget i 1962 blev Socialistisk Folkeparti, der opstillede for første gang, repræsenteret i kommunalbestyrelsen. Partiet opnåede 2029 stemmer og fik valgt faglærer Poul Kampp. Ved det efterfølgende valg (1966) steg partiets stemmetal til 3384. Poul Kampp blev genvalgt, og arkivar Michael Broch kom ind på mandat nr. 2. I 1970 blev Poul Kampp indvalgt i Københavns amtsråd og Michael Broch blev alene om at repræsentere partiet i kommunalbestyrelsen indtil 1974, hvor partiet igen opnåede to mandater, idet typograf Ebbe Kristensen nyvalgtes. På grund af indre uro i Socialistisk Folkeparti i sommeren og efteråret 1976 brød Michael Broch med partiet og fortsatte som løsgænger.

Valget i 1962 var godt for de konservative, som fik en trediedel af de afgivne stemmer, og seks mandater. Partiet holdt stillingen så nogenlunde i 1966, hvor det trods en stemmefremgang fra 6658 til 7570 dog kun fik fem mandater. Blandt

Gustav Jensen. Sognerådsformand 1937–1952, borgmester 1952–1970.

E. Dahl-Nielsen. Borgmester siden 1970.

de nyvalgte konservative i 1966 var den fra radio og TV kendte rumfartseksper, civilingeniør Christian F. Rovsing og socialrådgiver Aasta Gam. Sidstnævnte opnåede på en femteplads ikke mindre end 1047 personlige stemmer. Begge opnåede genvalg i 1970. Chr. F. Rovsing forlod kommunalbestyrelsen i 1972, da han fraflyttede kommunen. Hans stedfortræder var bankassistent Daisy Filipzen. Hun blev genvalgt i 1974, hvor partiet i stemmetal foretog et styrtdyk fra 5257 til 1770 og kun fik to mandater. Blandt de nyvalgte konservative i 1970 var ekspeditionssekretær Nial Skule, der i løbet af perioden brød med gruppen og fortsatte som løsgænger. Endvidere nyvalgtes på den konservative liste i 1970 fabrikant A. Blicher Christoffersen og kemigraf Eigil Bisgård.

Kommunevalget i 1970 blev ret skelsættende. Kommunalbestyrelsens medlemstal blev udvidet til 17, og med 9 mandater opnåede socialdemokraterne det absolutte flertal. Det mest bemærkelsesværdige var imidlertid, at borgmester Gustav Jensen ikke ønskede genopstilling. Heller ikke ingeniør Peder Tang lod sig genopstille, så disse to markante politikere forlod bystyret på samme tid.

Det blev den hidtidige 1. viceborgmester E. Dahl-Nielsen, der blev Rødovre kommunes nye borgmester. Dahl-Nielsens udtalte vilje til samarbejde blev, af dem, der foretog en forhastet vurdering, nok i begyndelsen betragtet som svaghed, men hans nu næsten 8 år i embedet har vist, at han er en god leder, såvel politisk som administrativt.

I 1974, hvor kommunalbestyrelsens medlemstal forøgedes med to til 19, fik kommunisterne efter 16 års fravær igen en kandidat valgt, kommunelærer Georg Andersen. Fremskridtspartiet, der opstillede for første gang, fik valgt direktør Erik Olsen og politiassistent Alfred Aage Andersen. Sidstnævnte forlod efter kort tid kommunalbestyrelsesarbejdet og blev erstattet af grosserer Tage Nielsen. Interne stridigheder i den lokale partiforening medførte, at Tage Nielsen efter kort tid forlod partiet, og da hans ansøgning om tilladelse til at udtræde af kommunalbestyrelsen ikke kunne imødekommes, fortsatte han som løsgænger. I begyndelsen af 1975 indtrådte den radikale maskinmester Ole Parbst som stedfortræder for Kai Hamann.

I den socialdemokratiske gruppe var der i årene 1962–74 sket et generationsskifte. Således valgtes i 1962 advokat Bent Osborg, gartner Rasmus Skriver Rasmussen og husmoder Ruth Toxværd Jeppesen. De blev ret hurtigt formænd for teknisk udvalg, socialudvalget og det kulturelle udvalg, poster de endnu bestrider. I 1970 var det afdelingsleder Leif Wollenberg, hjemmевærnskonsulent Per Møller og den nuværende landssekretær i Socialdemokratisk Forbund Ejner Hovgaard Christiansen, der fulgte linien op. Christiansen opnåede ikke genvalg i 1974, det gjorde derimod børnepædagog Esther Rasmussen, der var valgt første gang i 1970. Nyvalgt i 1974 blev lærer Kirsten Gjetting og fællestillidsmand Hans Rasmussen, Irma. Samme år valgtes også direktør Christian Helmer Jørgensen som repræsentant for den nye tværpolitiske gruppedannelse Et Nyt Rødovre.

Den 19 mand store kommunalbestyrelse er for tiden delt op i ikke mindre end 10 grupper nemlig: En nimands gruppe (socialdemokraterne) en tommands gruppe (konservative) samt 8 enmands grupper. Denne sammensætning gør det nogenlunde let for socialdemokraterne at skabe et flertal, så naturligvis er denne gruppe den dominerende faktor.

Kommunalbestyrelse og embedsmænd december 1977.

Fra venstre:

1. række:

Bent Osborg, fmd. Tekn. udv. (A), Sv. B. Slotsaa (C), Ruth Toxværd Jeppesen, fmd. Kult. udv. (A), E. Dahl-Nielsen, borgmester (A), Chr. Helmer Jørgensen (Et Nyt Rødovre), Michael Broch (løsgænger), Kirsten Gjetting (A).

2. række:

Rich. Christensen, vicedirektør, Esther Rasmussen (A), Lis Lindegård, stadsbibliotekar, Ole Parbst (B), Daisy Filipzen (C), Hans Rasmussen (A), Leif Wollenberg (A), Per Møller, fmd. Ejd.udv. (A), H. E. Frank-Hansen, skoledirektør, Rasmus Skriver Rasmussen, fmd. Socialudv. (A).

3. række:

Erik Olsen (Z), Ruth Nielsen, skatteinspektør, Paul Anker Olsen, fmd. Miljøudvalget (V), Niels Fosdal, stadsingeniør, Georg Andersen (K), Tage Nielsen (løsgænger), Ebbe Kristensen (SF), Børge T. Lorentzen, stadsarkitekt, Bertel Knudsen, kommunaldirektør, Erling Værsløv, socialinspektør.

Procenttallene de enkelte valgår:

1909:	90,0 %
1913:	89,0 %
1917:	84,0 %
1921:	80,0 %
1925:	70,5 %
1929:	78,5 %
1933:	77,9 %
1937:	67,7 %
1943:	70,4 %
1946:	83,9 %
1950:	80,8 %
1954:	67,3 %
1958:	73,5 %
1962:	71,5 %
1966:	72,8 %
1970:	69,8 %
1974:	59,3 % (3)

De åbne møder i kommunalbestyrelsen kan ofte virke monotone og debatten kun lidt oplysende, men man må erindre, at alle sager har været genstand for en grundig udvalgsbehandling, før de når frem til kommunalbestyrelsens bord.

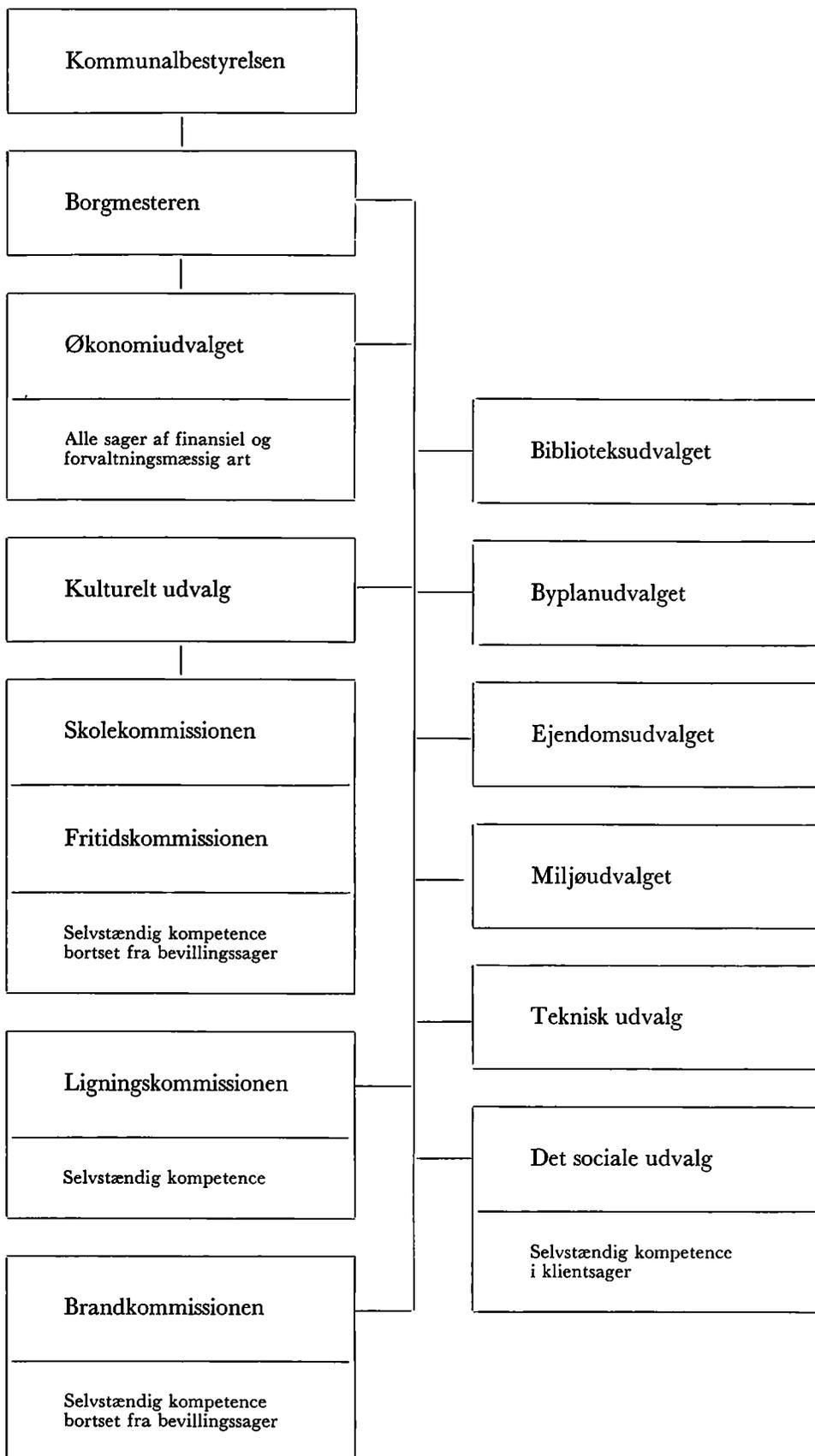
Et forsøg fra flere kommuner på i et vist omfang at åbne udvalgsmøderne for offentligheden, har hidtil mødt modstand i Indenrigsministeriet.

Vælgertilslutningen ved valgene til sogneråd og kommunalbestyrelse i årene 1909 til 1974

I 1909 fandt det første valg sted i henhold til den i 1908 vedtagne lov om kommunale valg, hvorefter enhver mand eller kvinde, der var fyldt 25 år og opfyldte visse nærmere angivne betingelser, kunne udøve valgret.

Oversigten over den procentvise deltagelse i valgene viser, at der i 1909 var det hidtil største fremmøde, nemlig 90 % af de registrerede vælgere. Derefter konstateres et nogenlunde jævnt fald indtil 1925 (70,5 %), hvorimod der igen sker en markant stigning i 1929 – det år, hvor der skiftes til socialdemokratisk flertal. Ved de følgende valg var der mindre forskydninger. Bemærkelsesværdig er en markant stigning i 1946 (83,9 %) – det første kommunalvalg efter den tyske besættelses ophør. Ikke mindre bemærkelsesværdig er valget i 1974, hvor kun 59,3 % af de stemmeberettigede vælgere mødte frem.

DEN POLITISKE STYRING AF RØDOVRE KOMMUNE

VÆLGERFORENINGER

De politiske vælgersammenslutninger har i Rødovre, som overalt i landet, spillet en afgørende rolle, bl. a. i forbindelse med opstilling af kandidater. Indtil to-kammersystemets ophævelse i 1953 både til Folketing og Landsting, derefter alene til Folketinget.

Størst betydning har de lokale vælgerforeninger dog haft på det kommunalpolitiske område. Kandidater til de kommunale valg er opstillet af disse foreninger, og også medlemmer af kommunale udvalg, kommissioner og nævn er indstillet herfra. Kommunalpolitikerne modtager inspiration fra deres vælgerforeninger, og ofte er en gruppes politiske linie lagt der. Mange forslag i kommunalbestyrelsen er resultater af drøftelser i partiorganisationerne.

I almindelighed er det nødvendigt med medlemskab i en vælgerforening, hvis man ønsker indflydelse på udviklingen. I dagens Rødovre er det imidlertid mindre end en ud af 20 vælgere, der er i besiddelse af et sådant medlemskab og de resterende kunne således synes uden reel medindflydelse. Dette er dog ikke tilfældet. Især i de senere år er der på tværs af partiskel dannet pressionsgrupper af forskellig art, senest omkring spørgsmålet Tårnvejs udvidelse og forlængelse.

Fra 1909 til 1937 samledes de borgerlige vælgere omkring forskellige landbolister og borgerlige fælleslister. Fra 1943 og frem til i dag ser vi de normale partipolitiske grupperinger. Ved kommunalvalget i 1974 optrådte dog en enlig svale »Et nyt Rødovre«, der kaldte sig tværpolitisk og opnåede at få en kandidat valgt.

I det efterfølgende skal der, på grundlag af foreningsprotokoller, samtaler m. v., gives et billede af vælgerforeningernes historie fra den socialdemokratiske vælgerforenings tilblivelse i 1906 til Fremskridtspartiets partiforening i 1974. Der er kun medtaget foreninger, der er eller har været repræsenteret i Rødovres kommunale råd.

DEN SOCIALDEMOKRATISKE VÆLGERFORENING

Tilflytterne i den nye bebyggelse bag Damhuskroen, det senere Søtorp, bestod hovedsagelig af arbejdere, hvoraf mange allerede var medlem af en socialdemokratisk forening i København, og blandt dem opstod hurtigt ønsket om at oprette en partiforening i deres nye bopælskommune. Med støtte af meningsfæller i Vanløse blev der 19. august 1906 afholdt et møde, hvor man oprettede Rødovre socialdemokratiske Forening. Blandt stifterne var en gammel Rødovreborger, jordbruger Hans Hansen, der på mødet fortalte om (ifølge den på mødet førte protokol), hvorledes han ved det sidste sognerådvalg havde været opstillet som repræsentant for de mindrebemidlede, men var blevet slettet af listen til fordel for en mand, der havde mere hartkorn. Som et lyspunkt kunne maler J. P. M. Jørgensen dog fortælle, at medens sognerådet hidtil havde forlangt, at byggegrunde skulle være på mindst 2½ tdr. land, var det nu lykkedes at presse rådet til at give tilladelse til byggeri på 1 tdr. land. På flere måder kom utilfredsheden med sognerådet til udtryk på mødet, bl. a. blev det oplyst, at en mand der havde klaget over den skat, der var pålignet ham, havde fået til svar, at da han fik gratis grøftegræs kunne

han godt betale den høje skat. Foreningens første formand blev typograf Bernhard E. Schmidt, Søtorp.

Vælgerforeningen, der ved starten havde 12 medlemmer, nåede allerede inden kvartalets slutning op på 51. I oktober 1906 afholdtes valg til sognerådet, og det første socialdemokratiske medlem holdt sit indtog blandt bønderne, idet maler Jørgensen valgtes. Allerede ved valget i 1909 besatte socialdemokraterne 3 af de 7 pladser i sognerådet, men der skulle gå 20 år, før der skete et skifte fra borgerligt til socialdemokratisk styre. I 1929 opnåede socialdemokraterne at få 6 af 9 pladser og siden har Rødovre kommune været socialdemokratisk styret. Kun i een periode fra 1958–62 har der været borgerligt flertal, men et nyvalgt radikalt medlem foretrak at samarbejde med socialdemokraterne, så Gustav Jensen bevarede formandskabet.

I efteråret 1907 besluttede man at optage kvinder som medlemmer af partiforeningen og på forskellig anden måde var man ved at få tag i befolkningen. Rådmand K. M. Klausen, der repræsenterede bl. a. Rødovre i Folketinget fra 1901–20, talte således om forsvarssagen på et møde, der havde samlet 125 deltagere. Her vedtoges en antimilitaristisk resolution. Stiftelsesfesten den 29. august 1908 var besøgt af ca. 200 mennesker, og da festen gav 15 kr. og 78 øre i overskud, indsatte man 10 kr. på en sparekassebog som grundfond til en fane. Trods den forholdsvis store tilslutning til foreningens arrangementer, og trods et kontingent på kun 25 øre i kvartalet var medlemsskaren stadig beskedent. Året 1909 begyndte med 55 medlemmer, men en kraftig agitation op til sognerådsvalet øgede medlemstallet til 111. Dette valg blev dog kasseret på grund af, at en person var blevet slettet på den socialdemokratiske liste, men et omvalg ændrede ikke resultatet. Der indtraf nu en periode hvor partiforeningen havde trange kår, og ved sognerådsvalet i 1913 mistede man et mandat, som man ganske vist erobrede igen i 1917, men da var antallet af sognerådsmedlemmer forøget fra 7 til 9, så den egentlige fremgang var beskedent.

Ved generalforsamlingen i juli 1922 konstaterede man, at stadig flere familier flyttede ud og bosatte sig på de udstykkede arealer, men sognerådets flertal ville ikke give dem de fornødne rettigheder. Socialdemokraterne førte en energisk kamp for at nybyggerne, hvoraf de fleste var småkårsfolk, skulle have samme pligter og rettigheder som andre af kommunens borgere. Flertallet ønskede ikke at miste magten i sognerådet, og nægtede at sætte tilflytterne i skat, så de derved fik stemmesedlen i hænde.

Forud for sognerådsvalet i 1925 lykkedes det at få gennemført, at tilflytterne anerkendtes som retmæssige borgere i kommunen, men man stødte på nye vanskeligheder. Nu blev de sat i skat, hvad de hidtil ikke havde været, og bestemmelserne i den kommunale valglov medførte, at de nu skulle betale 7 kvartalers skat i et kvartal, og det viste sig umuligt for mange at skaffe de store beløb.

I 1929 boede der i Rødovre ca. 5000 mennesker, men det nye socialdemokratiske styre opfordrede kraftigt til forøget boligbyggeri. Ved partiforeningens 50-års jubilæum i 1956 var indbyggertallet steget til ca. 29.000. I det festskrift, der blev udgivet i forbindelse med jubilæet, hedder det bl. a.: »Den politiske kamp, det danske socialdemokrati har ført gennem årene, har stedse holdt sig inden for de almindelig gældende regler i vort parlamentariske styre, og det vil også være til-

fældet fremover. Vi er villige til at bære vor andel af byrderne, thi ingen rettheder uden pligter. Også i et socialdemokratisk samfund er der plads for privat initiativ, men vi vil bekæmpe ublu udnyttelse af andre, enten det sker ved ublu avancer eller ved underbetaling af arbejdskraft. Med lov skal man land bygge, siger et gammelt ordsprog, og det gælder stadigt. Men loven skal være således, at den øver ret og skel. Syge og gamle samt de der uden egen skyld er kommet i nød skal hjælpes. Børn og unge skal sikres den bedst mulige undervisning og oplæring. Samfundets økonomiske byrder skal fordeles efter bæreevne. Målet er: Et demokrati med social tryghed og lige ret for loven.«

I 1946 blev vælgerforeningen opdelt i en Rødovre og en Islev afdeling. I 1955 fandt man tiden inde til en ny opdeling, og siden da har der bestået tre afdelinger samlet i en fælles organisation, hvis formand gennem mange år var borgmester E. Dahl-Nielsen. Den nuværende formand er afdelingsleder Leif Wollenberg.

I et beskedent festskrift i forbindelse med 70-års jubilæet i august 1976 skriver redaktionen: »Det kan gå op og ned for os – og det kan hænde, at vi netop nu skal lægge os særligt i selen for at give vor bevægelse den fornyelse og grokraft – både på landsplan og her i Rødovre – som er nødvendig for at vi stadig kan spille den ledende rolle« (4).

DEN KONSERVATIVE VÆLGERFORENING

9. marts 1927 samledes en kreds af konservative vælgere for at stifte en konservativ vælgerforening. Mødet fandt sted på Husum Møllekro, og der var stor interesse for tanken. Protokollen oplyser ikke præcise medlemstal, men ideen viste sig bæredygtig, og foreningen eksisterer fortsat under navnet: Rødovre og Islev konservative Vælgerforening.

Som foreningens første formand valgtes gartner Aagesen, Ejby. Imidlertid havde kredsbestyrelsen i Køgekredsen andre planer med partimedlemmerne i Ejby. Man mente, de burde orientere sig mod foreningen i Glostrup-området, så allerede efter to års forløb blev Aagesen afløst som formand af Carl V. Grip. Grip, der var maskinmester på Holmen, fortsatte som formand for foreningen indtil 1937. Samme år indvalgte han i sognerådet som repræsentant for en Borgerlig Fællesliste. De konservative deltog første gang med en selvstændig liste i 1943, hvor de fik to mand valgt, nemlig salgschef Laur. Chr. Jensen (Faxe Kalk) og gartner Mogens K. Krogh. Formandskabet i vælgerforeningen overtoges i 1937 af Laur. Chr. Jensen, der i 1946 blev afløst af politibetjent Arne Markamp. Blandt de senere formænd for foreningen kan nævnes bagermester Poul Elholm og møbelhandler Sv. B. Slotsaa. Formand siden 1976 er Kirsten Jungbøj.

Vælgerforeningens indflydelse voksede de første år i takt med stigningen i Rødovres indbyggertal. Ved folketingsvalget i 1929 opnåede partiet 268 stemmer, i 1939: 811, 1943: 1413 og i 1945: 1580.

De konservatives resultater ved kommunalvalgene har i perioder været en del svingende – fra 34,8 % ved valget i 1962 til partiet foretog et styrtedyk til 10,5 % i 1974. Årsagerne hertil var flere, men vel nok mest af landspolitisk art. Fremskridtspartiet foretog et indhug i den konservative vælgerskare, og det blev ikke bedre af, at en del udbrydere dannede den tværpolitiske liste »Et nyt Rødovre«.

I 1946 genvalgte Mogens K. Krogh til sognerådet, samtidig indtrådte ingeniør Peder Tang, og det skulle snart vise sig, at netop han var en gevinst for partiet. Han blev da også genvalgt ved de efterfølgende 5 kommunalvalg. Først ved valget i 1970 gled han ud, idet han ikke ønskede genopstilling. Tang tog praktisk på opgaverne, og selv om socialdemokraterne var de toneangivende, lod han sig ikke trænge i baggrunden, men tog ivrigt del i arbejdet.

Peder Tang kørte naturligvis ikke sololøb. Han forstod at drage nytte af sine partifæller i sognerådet, især Arne Markamp, Johs. Green Petersen, Sv. B. Slotsaa, Chr. F. Roving og Aasta Gam.

Der blev fra konservativ side taget en række initiativer gennem årene. I 1947 stillede de forslag om et friluftsbad, men sagen blev henlagt. I midten af 50'erne dukkede spørgsmålet op igen, rejst fra anden side, og i 1958–59 kunne Rødovre og Brøndby kommune indvie friluftsbadet i højhuskvarteret. I 1954 foreslog den konservative gruppe anlæg af tennisbaner. Det blev afvist med henvisning til, at der her var tale om en »overklassesport«. Tennisbanerne ved Espelunden har i nogle år været en kendsgerning, og de udvides stadig. I 1960 foreslog gruppen oprettelse af en campingplads ved Espehus. Københavns kommune kom her Rødovre i forkøbet og oprettede Campingpladsen Absalon på Korsdalsvej, nær Roskildevej.

I 1959 foreslog de konservative to nye buslinier – en fra Pileallé til højhuskvarteret og en fra Pileallé til Carlsro. Planen blev realiseret i 1966, da buskørslen overgik til Københavns sporveje. Partiet gik også stærkt ind for »Finsensvejprojektet«. Der var i dette projekt tale om videreførelse af Rødovre Parkvej–Elvergårdsvej over dæmningen og videre på Københavnsiden til Finsensvej. Denne plan blev aldrig realiseret og er ikke mere aktuell.

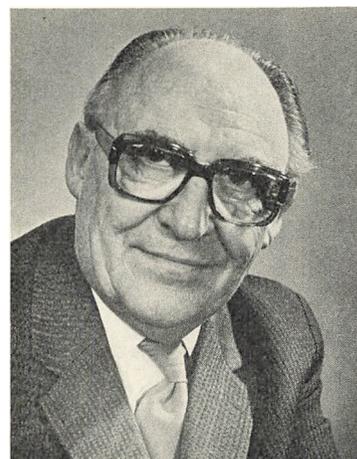
Ifølge den ældste protokol synes der at have været en god stemning ved vælgerforeningens møder. Man sang meget ved sammenkomsterne, hovedsagelig konge- og fædrelandssange. Ofte sluttede man møderne med en dans, hvilket også var medvirkende til et godt klima (5).

KOMMUNISTERNE

I Rødovre har kommunisterne arbejdet organisatorisk siden 1934. Før den tid arbejdede de som enkeltmedlemmer under Valby. I 30-erne organiserede partiet arbejdsledelsesudvalg ved kontrolstederne, hvor man især vejledte de uorganiserede arbejdsløse. I samme periode tog etagebyggeriet fart, og der opstod behov for lejerforeninger. En kreds af partiets medlemmer tog sammen med folk fra andre partier initiativet. På et møde på Damhuskroen 1946 eller 1947 blev der stiftet en lejerforening.

Maskinarbejder Ernst Runge Erichsen var en meget aktiv formand ca. 1947–1952 og løste vigtige opgaver, især i Damparken. Se iøvrigt afsnittet om lejerforeninger, s. 317.

Under krigen organiserede partiet sig illegalt fra 1941. Som over hele landet oprettedes modstandsgrupper, der dels som sabotagegrupper deltog direkte i kampen mod besættelsesmagten, dels organiserede illegale trykkerier og fordelte disses tryksager og blade til befolkningen i Rødovre–Islev. I disse grupper deltog også

*Ingeniør Peder Tang.
Oppositionens ubestridte leder
i årene 1946 til 1970.*

partiløse og folk fra andre partier. Dette arbejde fandt sted indtil krigens afslutning. Under disse gruppers kamp mistede flere livet mens andre blev dødsdømt, men slap fri i krigens sidste dage.

Ved det første kommunalvalg efter krigen (1946) fik kommunisterne indvalgt to medlemmer i sognerådet, nemlig husmoder Gerda Olsen og overmontør Ejnar Elkjær. Elkjær var partiets repræsentant i tre perioder indtil 1958, en dygtig kommunalpolitiker med indsigt i sagerne og i besiddelse af stor smidighed.

Da Partiet i 1950 mistede det ene mandat i sognerådet, blev Elkjær i en periode holdt uden for udvalgsarbejdet. Da man i 1952 fik nyordningen med kommunalbestyrelse m. v., var dette i strid med styrelsesvedtægten, og han blev medlem af skoleudvalget og socialudvalget. Særlig i socialudvalget gjorde han et stort arbejde for de arbejdsløse og de dårligst stillede. Han stillede bl. a. forslag om indførelse af huslejetilskud også til familier med to børn. Dette forslag blev i første omgang afvist, men senere vedtaget med socialdemokraternes og kommunisternes stemmer.

Ejnar Elkjær fandt ligeledes, at kommunerne måtte være med til at løse spørgsmålet om en 44-timers arbejdsuge. Det var for Elkjær en mærkesag og han kæmpede ivrigt om indførelsen af denne afkortning af arbejdstiden.

Ernst Runge Erichsen repræsenterede partiet i Københavns amtsråd 1946–50, desuden var han medlem af sundhedskommissionen og boliganvisningsudvalget i Rødovre.

I 1958 gled partiet ud af kommunalbestyrelsen, men ved det nye gennembrud i 1974 blev lærer Georg Andersen indvalgt. Han har siden gjort et stort og dygtigt arbejde som kommunistisk eenmandsgruppe.

Om partiets medlemstal er intet oplyst, men selv om tallet muligvis er beskedent, ved man, at alle er yderst aktive. Kommunisterne har aldrig dyrket begrebet »passive medlemmer«. Formanden for Rødovreafdelingen er Ruth Nielsen (6).

DET RADIKALE VENSTRE

Rødovre radikale Vælgerforening blev stiftet 4. december 1935. Blandt initiativtagerne var bankfuldmægtig, senere kontorchef, L. H. Christensen og snedkermester Hans Nymann Olsen, som i dag er æresmedlemmer. Nymann Olsen var vælgerforeningens formand 1942–1962 og igen 1971–1972; han fungerede som vurderingsmand i over 30 år og havde flere andre tillidshverv. L. H. Christensen var især aktiv i kredsbestyrelsen og i partiets hovedbestyrelse og prægede den radikale funktionærpolitik.

Af de øvrige stiftere kan nævnes forstander Adolf Sørensen, Barnets Hus. I 1937 valgtes han som det første radikale medlem ind i sognerådet og genvalgtes i 1943. I sognerådet havde Adolf Sørensen et nært samarbejde med socialdemokraterne, der udviklede sig til et egentligt gruppesamarbejde. Det blev ikke helt tilfredsstillende for hans partifæller i vælgerforeningen og en generalforsamling 21. februar 1944 vedtog følgende udtalelse: »Generalforsamlingen henstiller til forstander Sørensen at tage under overvejelse, om det ikke var rigtigt at udmelde sig af den socialdemokratiske gruppe og samtidig sørge for at få så mange sager som muligt frem til offentlig behandling i sognerådet.«

1. april 1944 forelå der meddelelse om, at forstander Sørensen i en skrivelse til formanden havde meddelt, at han ønskede at udtræde af sognerådet, men allerede 27. april kom en ny meddelelse fra Sørensen, hvor han oplyste vælgerforeningen om, at han havde modtaget en skriftlig opfordring fra socialdemokraterne om at blive i sognerådet, hvilket han havde accepteret. Han meddelte endvidere, at han ønskede at udtræde af Det radikale Venstre, og han tilføjede, at han var i tvivl om, hvorvidt der var basis for at drive radikal politik i Rødovre. Fra vælgerforeningens bestyrelse blev fremsat nogle skarpe kommentarer til Sørensens handle-måde samtidig med, at man anmodede ham om at nedlægge mandatet. Sørensen valgte at fortsætte i sognerådet som løsgænger.

Også handelsgartner Poul Callisen var blandt stifterne af vælgerforeningen i 1935. Han var et yderst aktivt medlem af sognerådet i årene 1946–58. Han var i en periode medlem af amtsrådet og deltog ivrigt i partiets landsmøder m. v. Et skuffet håb om at komme i folketinget førte til, at han i 1957 brød med partiet. Senere flyttede han fra Rødovre og blev medlem af Venstre.

Tømrermester Viggo Pedersen blev indvalgt i sognerådet i 1958, men gled igen ud i 1962. Han, og de før nævnte tidligere medlemmer af sognerådet/kommunalbestyrelsen, var som regel i samarbejde med socialdemokraterne, men deres holdning til det store socialdemokrati var ikke uden kritik. Efter valget i 1958 kunne Viggo Pedersen afgøre, hvem der skulle være borgmester. Han drøftede sagen grundigt med vælgerforeningen og kastede sin stemme på Gustav Jensen.

I 1970 blev regnskabschef Kai Hamann indvalgt i kommunalbestyrelsen. Han genvalgtes i 1974, men udtrådte og efterfulgtes i 1975 af maskinmester Ole Parbst.

Hovedparten af de organiserede radikale i Rødovre har været håndværkere samt funktionærer og tjenestemænd. Medlemstallet var i 1930'erne og 1940'erne ikke over 40 og siden 1950 har det ligget mellem 35 og 60, enkelte år dog næsten 80. Der er betydelig medlemsstabilitet i hele perioden. Op- og nedgang i vælgertal og medlemstal er især afhængig af partiets stilling i dansk politik og hænger kun i mindre grad sammen med lokale forhold.

De radikale har traditionelt haft et godt samarbejde med Retsforbundet, og ved de fleste kommunevalg har der været valgforbund mellem de to partier. I 1962 var Venstre med i valgforbundet, og i 1966 var Socialdemokratiet med. I begge tilfælde var det disse partier, der løb med gevinsten.

I folketinget var de radikale i Rødovre 1935–57 repræsenteret af partilederen Jørgen Jørgensen. I øvrigt har den kreds, som Rødovre hørte til, ikke kunnet få sin kandidat valgt. Den eneste undtagelse var »den radikale radikale« Sven Skovmand, der valgtes i 1971, men gled ud i 1973 (7).

RETSFORBUNDET

Det har ikke været muligt at fastslå, hvornår Retsforbundets vælgerforening i Rødovre blev startet, men der er ingen tvivl om, at partiets ledende personlighed gennem tre årtier var Hans Kongsø. Som redaktør af Rødovre Avis havde Kongsø mulighed for at præge meningsdannelsen. Alle er enige om, at han var en idealist, der ikke misbrugte sin stilling.

Ved kommunalvalget i 1950 oplevede partiet en kæmpefremgang, da det voksede fra 52 stemmer i 1946 til 862. Noget lignende skete over hele landet og gentog sig ved folketingsvalget nogle måneder senere. Hans Kongsø blev indvalgt i sognerådet, hvor han sad i en periode. Siden har Retsforbundet ikke været i kommunalbestyrelsen, men i kraft af det traditionelle valgforbund med de radikale har partiet været repræsenteret i enkelte nævn og udvalg.

Vælgerforeningen har aldrig haft over 25 medlemmer, men partiets røst har sjældent manglet i valgagitationen. Rødovrekredsen blev ved folketingsvalget i 1977 den kreds i Københavns amt., hvor Retsforbundet stod stærkest. Den lokale ledelse ved ikke hvorfor (8).

VENSTRE

De mange landbrug og gartnerier i ældre tid i Rødovre gør det sandsynligt, at der var mange venstremænd. Dette var imidlertid ikke tilfældet. Til folketinget var der til og med 1915 valg i enkeltmandskredse; kun kandidater med chance for valg plejede at opstille, og Venstre opstillede ikke i Frederiksberg 2. kreds, hvorunder Rødovre hørte. Ikke før Knud Kristensens tid efter 2. verdenskrig fik Venstre styrke i Københavns amt. Ved kommunevalgene er det ikke muligt at se, hvor stærkt Venstre stod, for partiet optrådte i koalition med de øvrige borgerlige partier under betegnelser som »Landbrugerlisten« (1909–21) og »Den borgerlige Fællesliste« (1925–37).

Omkring 1950 begyndte Rødovres landbrug og gartnerier at forsvinde; netop da fandt sognets venstremænd det nødvendigt at organisere sig, og i efteråret 1951 stiftede de Vennstres Vælgerforening. Formænd var revisor H. C. Ulvsager (1951–58) og siden 1961 redaktør, cand. jur. Paul Anker Olsen. I 1954 deltog Venstre for første gang i kommunalvalget, dog uden at opnå valg. Valgforbund, som regel med de konservative, i 1962 med de radikale, har givet partiet repræsentation: Ulvsager var medlem af kommunalbestyrelsen 1958–62. Paul Anker Olsen har været medlem 1962–70 og siden 1974 (9).

SOCIALISTISK FOLKEPARTI

15. december 1958 blev der i Carlsro dannet en klub med det formål at skabe samling om socialismen. Klubbens formand var assistent Jens Lausten. Klubben ønskede at arbejde i tilknytning til det af blandt andre folketingsmand Aksel Larsen nystiftede Socialistisk Folkeparti. Klubben så det som sin nærmeste opgave, at indsamle underskrifter til anmeldelse af partiet, og være med til at fremskaffe kapital til et påtænkt ugeblad.

Klubben kom derfor til at spille en rolle ved dannelsen af den lokale partiforening, hvis første formand blev forfatteren Leo Kari – en tidligere frivillig fra borgerkrigen i Spanien. Leo Kari afløstes som formand ret hurtigt af teknisk tegner Poul Kampp, der igen efter nogle års forløb afløstes af Jens Lausten. Såvel Kampp som Lausten var formænd i en række år, indtil typograf Ebbe Kristensen overtog hvervet i 1973. Ebbe Kristensen blev i 1977 afløst af typograf John Mulvad.

Allerede ved kommunalvalget i 1962 markerede den nye partidannelse sig, og fik med over 10 % af de afgivne stemmer Poul Kampp valgt. Stemmetallet i 1962 var 2029 og det øgedes i 1966 til 3384 hvilket gav mandat til såvel Poul Kampp som arkivar Michael Broch. Andelen af stemmerne faldede i 1970 til 1678 og kun Michael Broch opnåede valg, Poul Kampp indvalgte i Københavns amtsråd. I 1974 faldt stemmetallet igen, denne gang til 1433, til dels forårsaget af den ringe vælgerstilslutning. Trods det lave stemmetal opnåede partiet dog at få to kandidater valgt: Michael Broch og Ebbe Kristensen.

Socialistisk Folkeparti havde absolut sin mission, da det blev stiftet. Indre uenighed om partiets politik og arbejdsform har de senere år svækket partiet alvorligt, og det har haft indflydelse på tilslutningen i vælgerbefolkningen. Michael Broch brød med partiet i efteråret 1976 og fortsatte i kommunalbestyrelsen som løsgænger.

Partiforeningen i Rødovre startede som andre vælgerforeninger i det små. De helt store medlemstal nåede man aldrig, det højeste blev 125–130. I dag ligger medlemstallet under 100 (10).

FREMSKRIDTSPARTIET

Forud for kommunevalget i 1974 fandt en gruppe borgere, at også Fremskridtspartiets tanker og ideer burde repræsenteres i Rødovre kommunalbestyrelse. Man opstillede en kandidatliste med en række personer, der gik ind for partiets politik. Ved valget opnåede listen 1503 stemmer og fik to kandidater valgt, nemlig direktør Erik Olsen og politiassistent Alfred Aage Andersen. Sidstnævnte forlod kommunalbestyrelsen i november 1975, og er nu emigreret til Spanien. Alfred Andersens stedfortræder var grosserer Tage Nielsen, der i øvrigt senere, på grund af uoverensstemmelser mellem ham og partiforeningen, forlod gruppen. Efter at hans ansøgning om at udtræde af kommunalbestyrelsen var blevet afslået, erklærede han sig som løsgænger.

Umiddelbart efter kommunalvalget dannede man en egentlig partiforening. Om dens medlemstal har intet kunnet oplyses. Dens nuværende formand er distributionschef Knud E. Wieth. Kasserer er fru Lizzi Aksten, medlem af skolekommissionen og spidskandidat til kommunalvalget i 1978 (11).

DEN TVÆRPOLITISKE LISTE »ET NYT RØDOVRE«

Forud for kommunevalget i 1974 dannede udbrydere fra Det konservative Folkeparti en tværpolitisk liste, som de kaldte »Et nyt Rødovre«. Initiativtagerne, direktør Chr. Helmer Jørgensen, elektroinstallatør Benth Hammer og grosserer Claus Borgen, havde næppe illusioner om, at de kunne »redde Rødovre«, men mere fornemmelsen af, at de kunne tilføre den borgerlige linie nye impulser.

Listen fik ved valget 752 stemmer, nok hovedsagelig fra idrætskredse, hvor ikke mindst Helmer Jørgensen og Benth Hammer var meget fremtrædende personer. Helmer Jørgensen, der opnåede valg til kommunalbestyrelsen, var formand for FIR, men blev hurtigt efter valget på denne post afløst af Benth Hammer. Helmer Jørgensen indledte straks et samarbejde med socialdemokraterne. Han opnåede derved en plads i økonomiudvalget og blev 2. viceborgmester.

Til venstre ses Kjeld Olesen på Christiansborg i samtale med den radikale folketingsmand Sven Skovmand, der var valgt i Rødovrekredsen i årene 1971–73. Man tager næppe fejl, når man gætter på, at samtalen drejer sig om EF. Kjeld Olesen var og er en varm tilhænger af EF – Skovmand absolut det modsatte.

RØDOVRE I LANDSPOLITIK

Landspolitisk har hverken Rødovre kommune eller nogen af dens borgere markeret sig særlig stærkt i de forløbne 75 år. Køgekredsen, hvorunder Rødovre den gang hørte, repræsenteredes i årene 1943 til 1953 af maskinarbejder Th. Poulsen i Folketinget. Th. Poulsen havde sit hjem i Rødovre og var valgt af socialdemokraterne.

Siden 1966 har Rødovrekredsen, der består af Rødovre og Herlev kommuner, været repræsenteret i Folketinget af socialdemokraten Kjeld Olesen, der, født i 1932, repræsenterer den yngre generation. Kjeld Olesen er shippinguddannet og var i årene 1958–69 ansat i partiorganisationen, bl. a. som organisationssekretær. Han er i dag Socialdemokratiets næstformand. 1971–73 var han forsvarsminister, og siden februar 1977 har han været minister for offentlige arbejder.

11. DEN KOMMUNALE FORVALTNING

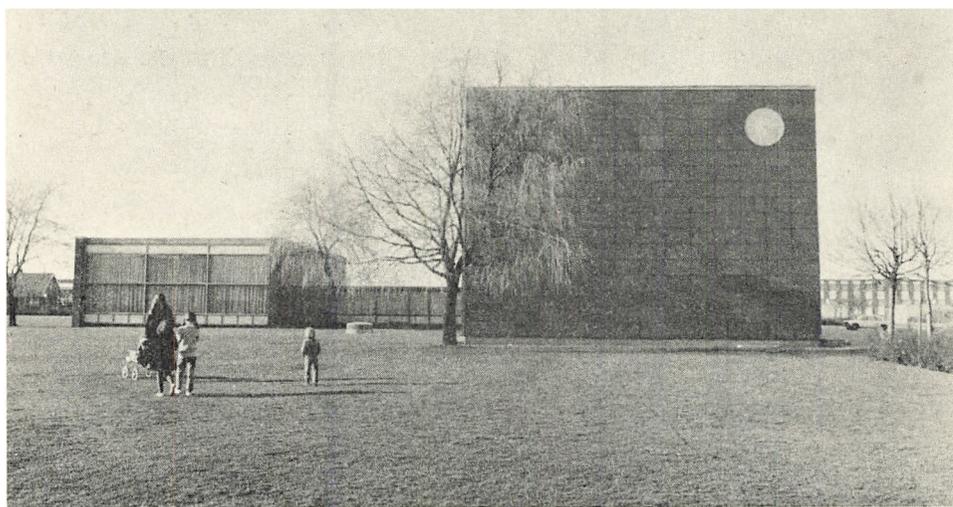
RÅDHUSET

I de første par år efter 1901 holdt Rødovre sogneråd sine møder i skolen, derefter på Damhuskroen. I forbindelse med Rødovre Skoles udvidelse 1916–1917 blev der i en tilbygning mod syd indrettet kontor og mødelokale til sognerådet, og her blev møderne holdt fra og med 27. november 1916, sædvanligvis en gang om måneden (1).

Som kommunen voksede, blev det nødvendigt at udvide administrationen. I 1929 og 1934 blev der inddraget flere lokaler af tilbygningen, men de var utilstrækkelige, så et byggeri måtte sættes i gang. I 1938 indviedes administrationslokalerne i den bygning syd for skolen, hvor nu dommerkontoret holder til. I 1948 fik man en barak til Teknisk Forvaltning, ellers klarede man sig med kontorerne på Rødovrevej 133 og enkelte annekser, indtil det nye rådhus stod klar i 1956.

Der var tidligere blevet reserveret plads til et rådhus i kommunens centrum, og her blev grundstenen nedlagt 1. januar 1955. Når kommunalbestyrelsen valgte professor Arne Jacobsen, en af Danmarks berømteste og dyreste arkitekter, til at tegne rådhuset og Dansk Almennyttigt Boligselskab til at administrere byggeriet, var det fordi man havde haft et godt samarbejde med dem om en anden stor byggesag, de 600 rækkehuse ved Carlsro 1951–1953. Det viste sig at være et lykkeligt valg, og samarbejdet med Arne Jacobsen fortsatte med hovedbiblioteket i 1969. Da også beboelsesejendommen Ved Rådhuset øst for biblioteket er tegnet af Arne Jacobsen og Rødovre Centrums bygninger mod syd passer til hans bygninger, er der i kommunens centrum skabt en række bygningsværker præget af hans på en gang diskrete og elegante stil.

Rådhuset blev indviet 9. juni 1956 ved en højtidelighed, hvori indenrigsminister Carl Petersen og repræsentanter for Københavns amt og dets kommuner, Køben-

Rådhuset set fra syd. Mod vest den terningformede tilbygning, der rummer kommunalbestyrelsens mødesal samt udvalgsværelser.

havn og de nordiske venskabsbyer deltog. Borgmester Gustav Jensen modtog på kommunens vegne mange gaver og hilsener. En komité, der repræsenterede foreninger, firmaer og private i Rødovre forærede kommunen en borgmesterkæde (2).

Rådhuset består af to dele: En kontorfløj 100×14 m i tre etager med kælder. Hovedindgangen er på den østlige facade lidt syd for bygningens midte. Indenfor er der en foyer med hovedtrappe, derfra går der på hver etage en bred midterkorridor med kontorer til hver side. Den anden del er en næsten terningformet bygning mod vest, der rummer kommunalbestyrelsens mødesal og to udvalgsværelser. Den er forbundet med kontorfløjen ved en korridor med glasvægge.

Ingeniørarbejdet er projekteret af civilingeniør Folmer Andersen. Kontorfløjen bæres af to rækker søjler i midterkorridoren, af trapper og gavle i hver ende af bygningen og af etageadskillelserne. Disse bærende konstruktioner, dog ikke etageadskillelserne, er støbt på stedet, derudover er der næsten kun brugt præfabrikerede bygningsdele; facaderne er lette og ikke bærende. Denne konstruktion var 1955–56 helt ny i Danmark, så den vakte opsigt blandt fagfolk.

Facaderne er beklædt med glasplader, hvorunder der er asbestcement og maso-nitplader, både billigt og vedligeholdelsesfrit. Omkring vinduer og plasplader er der stålrammer. Gavlene er beklædt med sorte solvågsten. Taget er fladt og af træ; tanken er, at det let skal kunne fjernes, hvis arealet på 5390 m² ønskes udvidet med en etage à 1800 m².

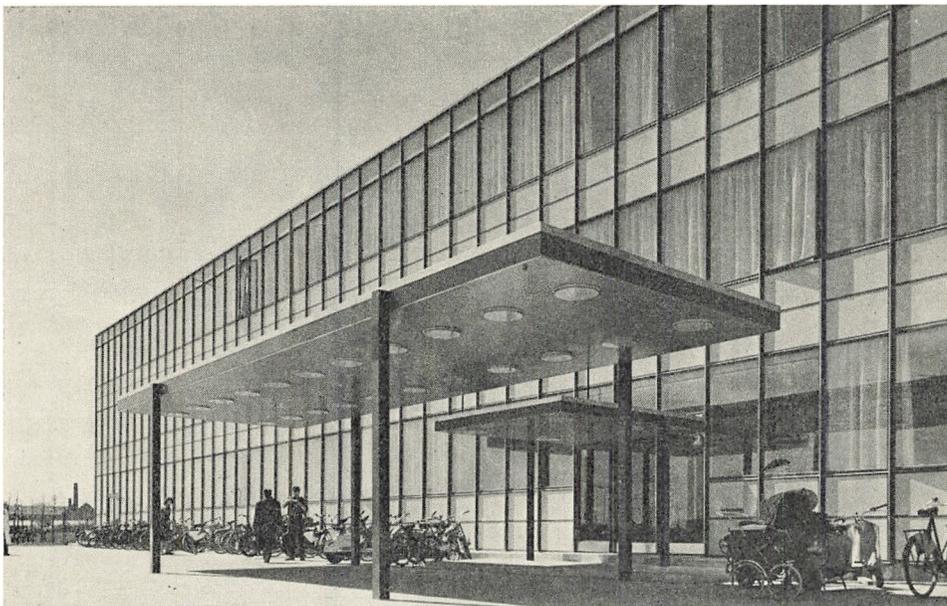
Bygherrens hovedkrav til arkitekten var, at bygningen skulle være flexibel: Vægge, døre og installationer skulle kunne flyttes let, når administrationen fik brug for det. Bortset fra de bærende søjler er der intet, der forhindrer, at der laves lokaler af en hvilken som helst størrelse. På begge facader sidder det ene vindue tæt ved siden af det næste (modul: 1 m), men det er muligt at føre skillevægge helt ud til ydermurene.

Som så mange andre store arkitekter ønskede Arne Jacobsen at præge sine arbejder til mindste detalje, og i Rødovre rådhus fik han lov til det. Møbler og lysarmaturer er næsten alle tegnet af ham selv, møblerne er moderne og praktiske, gulvene er belagt med vinyl i lyse farver. Farvesætningen er meget bevidst, de lyse grå og grønne farver giver kontorfløjen et lyst og venligt præg. Kommunalbestyrelsens bygning er dyrere udstyret. Gulvene er af marmor, væggene er træpaneler, og det ringformede bord, hvor kommunalbestyrelsen mødes, er af oliebehandlet palisander. Der er højt til loftet, så visioner og tanker kan udfolde sig frit.

Rødovre rådhus er en teknisk dristig og meget smuk bygning, men den har sine begrænsninger. Indendørsklimaet er svært at styre på grund af de mange vinduer; gardiner og solfiltre kan kun delvis holde varmen ude. En anden ulempe er den utilstrækkelige lydisolering, som de lette vægge og døre giver. Bygningen har vist sig at være funktionsdygtig, men den er blevet for lille: Social- og sundhedsforvaltningen har måttet flytte til ejendommen Gunnekær 64, Kulturel Forvaltning holder til i lejede lokaler i Rødovre Centrum, og kontorer for hjemmehjælp og dagpleje i den gamle sygekassebygning Rødovrevej 95.

Rådhuset omgives på de tre sider af en stor plæne. Det er arkitektens ønske, at den ikke skal beplantes med træer eller blomster. Men kunst må der være i og ved rådhuset.

I forhallen placeredes i 1973 tre metalrelieffer »Blomster og insekter« af Rød-

Rådhusets indgangsparti på facaden mod øst.

ovrekunstneren Hans Olsen. Billedserien »De 24 timer« af Arne L. Hansen blev ophængt samme sted i 1974, og i 1976 blev opstillet en keramikskulptur skabt af Louis Schmidt og i anledning af jubilæet skænket af Irma, en af kommunens største virksomheder. Ungtyren foran rådhuset ses på bogens forside og side 238.

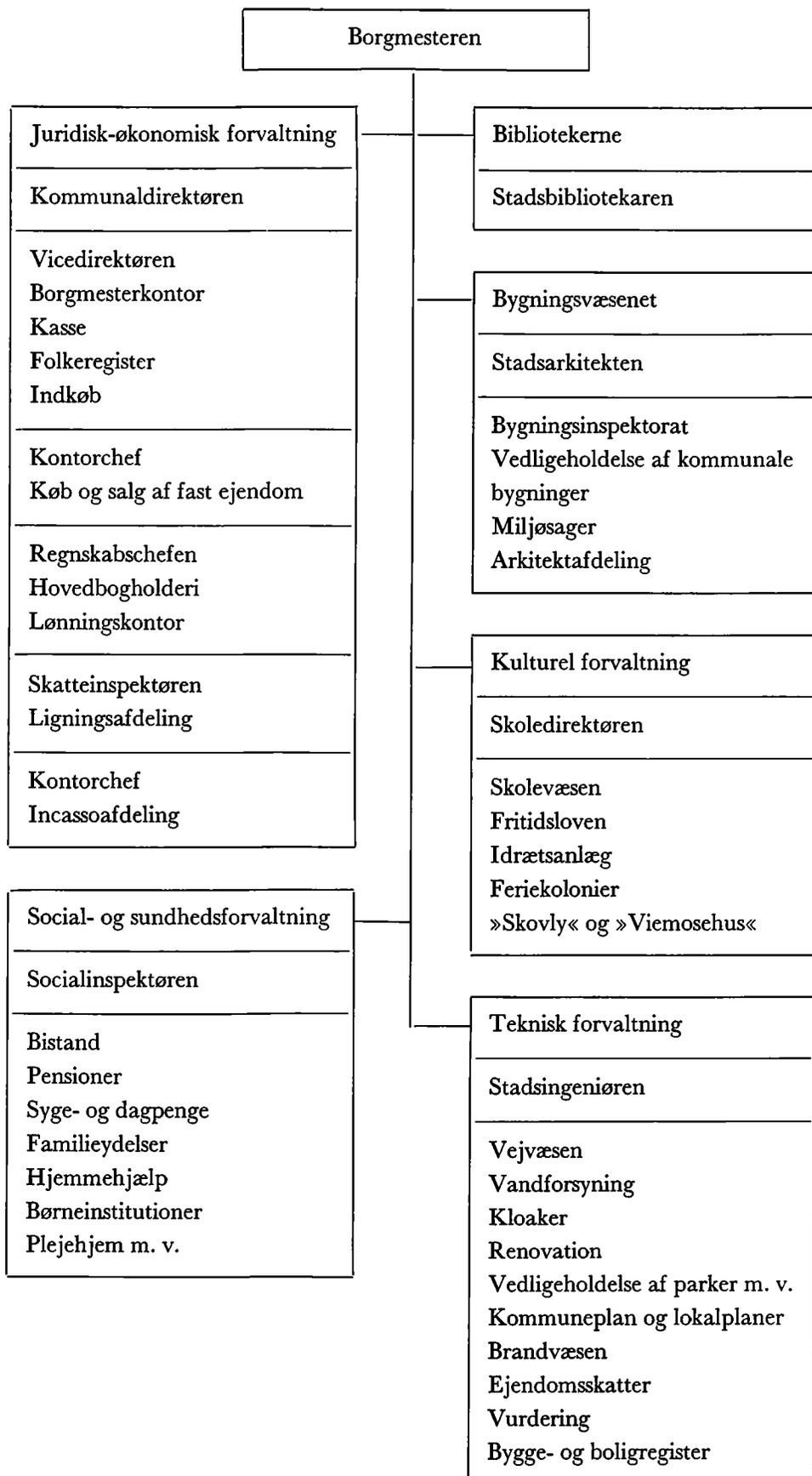
PERSONALET

I perioden fra 1901 til 1918 varetoges administrationen af Rødovre kommunes anliggender omtrent udelukkende af sognerådets medlemmer. Dog fungerede lærer Søren Abrahamsen som sekretær, og da han døde i 1912, overtog lærer Johannes P. Pedersen jobbet. Det var sognerådsformanden, der varetog de fleste administrative opgaver, og det var de stadig voksende krav på dette område, der i 1918 fik Kr. Pedersen til at forlade posten. Formanden modtog gennem årene et mindre beløb til aflønning af medhjælp. I begyndelsen var det i en størrelsesorden af 100 til 150 kr. om året. I 1910 var det vokset til 600 kr. årlig og i 1918 til 1600 kr. Udover sekretæren var der en skatteopkræver, nemlig smedemester Jens Jensen, der i 1914 modtog den fyrstelige sum af 300 kr. for det sikkert også dengang ubehagelige job. I 1918 hævedes godtgørelsen til 500 kr.

I slutningen af tyverne begyndte et administrationsapparat at tage form. I 1927 antog man den første kontorelev, og omkring årsskiftet 1934–35 beskæftigede man 15 medarbejdere i forvaltningen. Kontorpersonalet lod sig organisere i Handels- og Kontormedhjælperforbundet (HK) som indledte forhandlinger med sognerådet om personalets løn- og anciennitetsproblemer. Disse forhandlinger resulterede i en aftale dateret den 7. februar 1935.

Lønudviklingen illustreres af oversigten side 146 over den gennemsnitlige årsløn i de fire største personalegrupper (4):

DEN KOMMUNALE FORVALTNING I RØDOVRE

	1935	1941	1951	1961	1976
Kontorist	1.650	2.484	7.468	–	–
Assistent	2.600	4.524	8.816	16.163	82.113
Overassistent	3.400	6.264	10.760	21.190	95.550
Fuldmægtig	4.650	7.080	12.030	23.800	103.800
Antal ansatte	15	33	70	164	275

Som nævnt begyndte administrationsapparatet at tage form i slutningen af 1920'erne. Fra 1929 fungerede T. Christophersen som kommunebogholder, og i 1930 ansattes Carl Granholm som fastlønnet kommunesekretær. På denne post afløstes han i 1934 af V. Høgsgaard, der fungerede indtil 1939, da cand. jur. G. Westergaard blev ansat som kontorchef. Westergaard blev overflyttet til andet arbejde i 1956, da man ansatte kontorchef i Odense kommune, cand. jur. Bertel Knudsen som økonomidirektør og forvaltningens øverste chef. I 1964 udnævntes Bertel Knudsen til kommunaldirektør, der skete dog ikke væsentlige ændringer i hans funktionsområde. Bertel Knudsen, der er født i 1912, blev ansat i Odense kommunes bogholderi i 1932. Han fortsatte sine studier og blev cand. jur i 1950.

Vicedirektør Richard Christensen, under hvem borgmesterkontor, hovedkasse, folkeregister, boliganvisning og indkøbskontor sorterer, har en lang praktisk uddannelse bag sig. Rich. Christensen er født i 1912 og kom allerede i 1932 til Rødovre kommune som kontorist. I 1943 kom han til sognerådsformandens sekretariat, og i 1965 udnævntes han til vicedirektør. Under juridisk-økonomisk forvaltning, hvis egentlige chef er kommunaldirektøren, sorterer som nævnt regnskabsafdelingen med hovedbogholderi og lønningskontor samt skattevæsen. Dog er påligning af alle arter af ejendomsskatter henlagt til teknisk forvaltning.

Kommunalbestyrelsesmedlemmer, der ved budgetlægningen fastlægger kommunens økonomiske aktiviteter vil for fremtiden kunne drage nytte af *det nye økonomisystem*, et EDB-system, der skal sikre hurtige og korrekte oplysninger til såvel politikere som administration. Sammen med *budget- og regnskabsreformen* har det til formål at skabe et bedre politisk beslutningsgrundlag. Økonomisystemet har krævet en lang indkøringsperiode, som næppe er afsluttet endnu. Kommunens regnskabschef er E. Schade Nielsen.

RØDOVRESTREJKEN 1951

Kontoristklassen var en stor anstødssten blandt de ansatte. Ganske vist havde kontoristerne en vis tjenestemandsstatus, men den der blev placeret i denne gruppe havde reelt ingen avancementsmuligheder. De fleste omegnskommuner havde da også afskaffet begrebet kontorister, selv om de i øvrigt på andre områder fulgte den københavnske lønningsvedtægt. På kommunekontoret i Rødovre fandt de ansatte da også i forbindelse med overenskomstforhandlingerne i 1951, at denne lønklasse nu måtte afskaffes.

Mellem Rødovre sogneråd og HK opnåedes i februar 1951 enighed om fornyelse af den kommunale overenskomst, der nøje svarede til det, der var gennem-

Forvaltningens øverste chef
kommunaldirektør, cand. jur.
Bertel Knudsen.

Vicedirektør Richard Christensen.

ført i andre omegnskommuner – altså på grundlag af et lønsystem og lønninger, som amtsrådet i forvejen havde godkendt. Dette lønsystem indeholdt ikke nogen kontoristklasse.

I september 1951 havde amtsrådet endnu ikke godkendt denne overenskomst, og af antydninger i pressen kunne man udlede, at det heller ikke ville ske. Især formanden for Sognerådsforeningens lønudvalg, sognerådsformand Ove Hansen, Ballerup gik stærkt imod en godkendelse i nogle udtalelser, han fremsatte i Socialdemokratens omegnsudgave. Ove Hansen omtalte – uden at nævne navnet – at en organisation for tiden truede omegnskommunernes skatteydere ved at fremsætte ganske ublu krav. Amtsrådets godkendelse udeblev stadig, og HK opsagde derfor kollektivt sine medlemmers stillinger ved Rødovre kommune pr. 31. oktober 1951.

Man nåede ikke til enighed inden fristens udløb, og 1. november 1951 var *Rødovrestrejken* en kendsgerning. 70 kontorfunktionærer, hvoraf størstedelen var tjenestemænd, mødte ikke på arbejde. Der mødte kun de få, der havde påtaget sig hvervet som strejkevagter. Sognerådets medlemmer måtte selv klare de vigtigste opgaver. Nu optod imidlertid et nyt problem. Havde tjenestemænd i det hele taget lov til at strejke? Meningerne var stærkt delte – og er det i øvrigt stadig.

5. november tog sagen en afgørende vending, idet HK blev bekendt med, at indenrigsminister Axel Møller ville gribe ind, og HK regnede med, at dette indgreb blev af en sådan karakter, at det kunne komme til at betyde den alvorligste fare, ikke alene for HKs medlemmer i Rødovre, men for alle HK-medlemmer.

Samme dag rettede fhv. statsminister Hans Hedtoft følgende appel til parterne i konflikten: 1) Parterne accepterer nedsættelsen af en frivillig voldgift. 2) Strejken bringes straks til ophør. 3) Arbejdet genoptages på hidtil gældende vilkår. Om aftenen indkaldtes parterne til møde i Indenrigsministeriet. Sagen var nu lagt op i højeste politiske plan, hvor selve regeringen greb ind, men man ønskede naturligvis af politiske grunde en anden løsning end den af Hedtoft foreslåede. HK forlangte, at skulle der foretages en mægling, måtte det være statens forligsmand, direktør Erik Dreyer, der påtog sig opgaven, og imod indenrigsministerens ønske blev der enighed herom.

HK accepterede dette forlig på betingelse af de strejkende medlemmers godkendelse, og på et møde dagen efter blev forliget tiltrådt med 54 stemmer mod 12, et medlem stemte blank. Erik Dreyers mæglingsforslag forelå 14. november og blev tiltrådt af alle parter. Strejken var ophørt og arbejdet genoptaget 6. november, som foreslået af Hedtoft. Der blev i øvrigt tiltrådt en bestemmelse om kontoristklassens afskaffelse. Det skulle ske ved kontoristernes automatiske overgang til assistentklassen efter to år på sidste trin (5).

RØDOVRE KOMMUNES ØKONOMISKE UDVIKLING

7244 kr. var den nye Rødovre kommunes startkapital i 1901. Den udgjorde Rødovres andel i kassebeholdningen på kr. 20.726 hos den afviklede Brønshøj-Rødovre kommune, fordelt efter hartkorn.

Allerede i 1901 fik sognerådet amtets tilladelse til at optage et lån på 7000 kr. til udvidelse og istandsættelse af Rødovre Skole. Omkring 1916–19 optog kom-

munen lån i en størrelsesorden af 21.000–75.000 kr. men stadig var det sådan, at finansieringen af driftsudgifterne og en del af anlægsudgifterne måtte dækkes af skatterne. Omkring 1940 tiltog boligbyggeriet meget stærkt, og det betød, at kommunen til byggemodning måtte optage lån i størrelsesordenen 10 mill. kr.

I den store udbygning af kommunen fra 1948 til 1975 incl. har anlægsudgifterne andraget ca. 450 mill. kr. Heraf er ca. 330 mill. finansieret ved optagelse af lån og ca. 120 mill. ved henlæggelser fra driftsregnskabet.

I perioden indtil begyndelsen af 60-erne blev der optaget langfristede lån hos traditionelle långivere som sparekasser og forsikringselskaber, men som følge af inflationen og den deraf følgende pengeknaphed blev det umuligt at fremskaffe langfristede lån med en effektiv rente, som ikke oversteg det af Indenrigsministeriet fastsatte maximum. Andre låneveje måtte derfor forsøges.

I 1963 lykkedes det en mindre kreds af kommuner, deriblandt Rødovre, at optage dollarlån på favorable vilkår med en løbetid på 5–15 år; Rødovres andel androg godt 14 mill. kr. I 1964 lykkedes det desuden at få en andel på ca. 10 mill. kr. af et lån på 20 år i europæiske regningsenheder; kursrisikoen var her så godt som elimineret, idet regningsenhederne var bundet til en lang række internationalt anerkendte valutaer. Det lykkedes ligeledes at optage en række hovedsagelig 3-årige dollarlån, som blev forlænget, efter at det midt i 60'erne blev forbudt kommunerne at optage udenlandske lån.

Til finansiering af kommunens omfattende anlægsvirksomhed var der herefter kun den mulighed at optage indenlandske, kortfristede lån og håbe på, at det ville lykkes at forlænge disse lån. Det tidligere nævnte vexellerfirma var kommunen behjælpelig hermed, idet der 1966–70 blev formidlet kortfristede lån på næsten 70 mill. kr., hvoraf det sidste blev tilbagebetalt i 1975. For plejehjem og børneinstitutioner var der fortsat adgang til at finansiere en del af anlægsudgifterne ved prioritetslån. Ved plejehjemmet »Broparken« og de større børneinstitutioner »Rønneholm« og »Broparken« anvendtes denne finansieringsform, der var forbundet med store kurstab.

Som nævnt blev der 1948–75 finansieret anlægsarbejder til ca. 130 mill. kr. ved henlæggelser fra driftsregnskabet. Indtil 1958 hidrørte disse henlæggelser udelukkende fra driftsoverskud. Herefter blev der ved den årlige budgetlægning optaget beløb til finansiering af anlægsarbejder. Først i form af de såkaldte restitutioner, hvorved udlæg af kassebeholdningen til anlægsarbejder over en kortere årrække blev afviklet ved budgetterede henlæggelser.

Fra 1962 blev der endvidere i driftsbudgettet optaget henlæggelser til en såkaldt dispositionsfond, der i modsætning til kommunens kapitalfond (salgssummer hidrørende fra jord og ejendomme) frit kunne anvendes af kommunalbestyrelsen. Mens de budgetterede henlæggelser fra driftsregnskabet i begyndelsen var beskedne, nåede man gradvis frem til betydelige beløb; i 1971–72 blev der således budgetteret henlæggelser på 15,2 mill. kr. Denne gradvise overgang til større selvfinansiering gjorde det forholdsvis let for kommunen at tilpasse sig det faktiske lånestop, som fra 1972 indførtes med Indenrigsministeriets lånerammer.

Lånestoppet og navnlig den forudgående selvfinansiering bevirkede, at Rødovre siden udgangen af 1975 har været den kommune i Københavns amt, der havde den laveste lånegæld pr. indbygger (ca. 2000 kr.).

INDTÆGTER				UDGIFTER								
	Indkomst-skat ¹	Ejendoms-skat	Tilskud ²	Diverse indtægter	Administration	Social- og sundheds-væsen	Skoler ³	Biblioteker	Gader og veje	Diverse udgifter	Afdrag og henlæggelser	Drifts-over-skud
i hele kroner												
1901	i alt 14.548	÷ 3.006	11.287	129	3.074	12.214	–	4.532	3.855	287	–	–
1909–10	i alt 15.514	÷ 2.237	1.791	915	2.622	3.707	–	6.592	2.370	297	–	–
1915–16	10.280	8.840	÷ 3.774	1.828	1.444	9.179	4.974	–	1.908	1.500	1.138	–
1919–20	40.881	33.604	÷ 9.945	1.491	7.536	6.965	18.740	–	14.250	÷ 3.013	26.579	–
1925–26	100.016	79.284	3.200	4.425	24.853	32.548	29.644	–	25.448	–	–	–
1930–31	248.971	119.414	17.663	9.082	47.020	66.111	90.753	–	24.393	34.622	–	–
1936–37	528.695	258.965	8.955	63.471	121.355	322.653	187.843	5.700	111.940	12.549	45.697	17.253
1940–41	775.808	375.998	50.334	61.336	201.626	490.210	403.505	1.490	140.675	30.769	64.327	÷ 69.388
i 1.000 kr.												
1945–46	1.767	609	74	74	405	737	555	44	211	135	152	313
1950–51	3.763	711	359	19	856	1.730	1.192	103	571	142	304	322
1955–56	8.531	903	101	83	1.850	3.050	2.141	239	1.143	299	823	90
1960–61	16.592	1.877	833	162	3.365	5.237	4.376	585	2.383	715	2.508	158
1965–66	34.100	4.934	–	1.646	6.079	9.570	12.997	1.157	6.373	1.217	3.162	125
1969–70	67.284	11.966	–	÷ 1.051	10.873	19.517	20.949	4.018	8.923	4.171	9.534	214
1970–71	87.635	16.308	–	÷ 244	14.013	12.659	30.730	4.603	11.159	13.804	15.107	1.624
1971–72	120.554	16.310	–	2.426	16.844	17.786	39.315	6.154	13.399	19.028	21.499	5.265
1972–73	115.863	16.554	2.700	1.868	19.442	21.328	45.777	6.405	18.151	10.486	12.654	2.742
1973–74	146.480	17.987	661	4.512	22.374	33.241	45.112	7.593	22.194	13.857	21.572	3.697
1974–75	166.623	20.653	3.131	11.155	27.190	39.940	52.800	8.388	23.380	15.627	23.666	10.571
1975–76	196.200	20.800	25.200	10.751	30.943	49.043	86.460	10.920	25.168	11.586	20.880	17.951

1. Fordelingen på indkomst- og ejendomsskatter 1915/16 og 1919/20 er ikke helt sikker.
2. Omfatter kommunens tilskud til amtsfonden, kommunens andel i motorafgifter og mellemkommunal udligningsfond, fra 1975 generelle tilskud.
3. For 1901 er indregnet anlægsudgifter til udvidelse af Rødovre Skole; der blev hertil optaget et lån på 7.000 kr.
Henvisninger: Perioden 1901–1919/20: Jul Pedersen: Rødovre Sogn, 1948, s. 186–187.
1925/26–1930/31: Regnskabsafdelingens materiale. 1937/38–1975/76: Trykte regnskaber.

AREAL OG GRUNDTVÆRDIER

Fra 1901 til 1958 målte Rødovres areal 1144 ha. I 1958 overførtes fra Brøndbyerne 2,3 ha til regulering af kommunegrænsen i højhuskvarteret, og i 1965 overførtes 0,7 ha fra Hvidovre i forbindelse med regulering af kommunegrænsens forløb ved Rødovre Station. I 1974 blev der foretaget forskellige grænsereguleringer i forhold til København, Herlev, Glostrup og Hvidovre, hvorved Rødovres areal reduceredes til 1127 ha. Færdiggørelsen af Motorringvejen betød, at Glostrup ønskede at sælge 84 ha beliggende øst for vejen. Arealet strækker sig fra Islev sogneskel til grænsen mod Brøndbyerne. Overdragelsen fandt sted 1. april 1976, og Rødovre måler herefter 1210 ha.

Den samlede vurdering af ejendommene i Rødovre er i perioden fra 1945 til 1977 steget fra 65.953.900 kr. til 5.355.000.000 kr. Den skattepligtige grundværdi steg i samme periode fra 12,9 mill. kr. til 1,5 milliarder.

KOMMUNESKATTENS ANVENDELSE IFØLGE
BUDGETTET FOR 1977 (100 KR.)

Driftsvirksomhed:

Byudvikling, bolig- og miljøforanstaltninger	kr.	3,50
Forsyningsvirksomheder	kr.	0,60
Vejvæsen	kr.	4,40
Undervisning og kultur	kr.	38,40
Social- og sundhedsvæsen	kr.	29,40
Administration og planlægning	kr.	14,40

Anlægsvirksomhed:

Byudvikling, bolig- og miljøforanstaltninger	kr.	0,70
Forsyningsvirksomheder	kr.	0,10
Vejvæsen	kr.	2,60
Undervisning og kultur	kr.	1,70
Social- og sundhedsvæsen	kr.	2,60

Renter

kr.	1,30
-----	------

Finansforskydning

kr.	÷1,20
-----	-------

Afdrag på lån

kr.	1,50
-----	------

I alt

kr.	100,00
-----	--------

Ørbygård. Plejehjem og dagcenter samt boliger for handicappede, indviet maj 1977.

Midt i billedet ses vejkrydset Roskildevej-Rødovrevej.

E. M. Svendsen. Kommuneingeniør 1938, stadsingeniør 1952–1954.

TEKNISK FORVALTNING

Rødovre kommunes tekniske forvaltning blev etableret 1. april 1938 og samtidig ansattes ingeniør E. M. Svendsen som kommuneingeniør. Det blev hans opgave at tilrettelægge og koordinere forvaltningens arbejde, såvel teknisk som administrativt. Fra 1920 havde ingeniør Viggo Petersen, Gladsaxe, fungeret som kommunens tekniske konsulent. E. M. Svendsen blev stadsingeniør i 1952 og fungerede i embedet til sin død i 1954.

Efter Svendsens død udnævntes hans nærmeste medarbejder Niels Fosdal til ny stadsingeniør, og han er stadig forvaltningens leder. Niels Fosdal, der er født i 1915, blev cand. polyt. i 1940 og ansattes i Københavns kommune under Stadsingeniørens direktorat. Derfra kom han i 1947 til Rødovre kommune som afdelingsingeniør. Stadsingeniør Fosdals evner og Teknisk Forvaltnings høje niveau er blevet anerkendt af hans kolleger, der gjorde ham til formand for Stads- og Havneingeniørforeningen 1959–65 og for Dansk Ingeniørforening 1970–74.

BRANDVÆSEN

Stadsingeniør Niels Fosdal er tillige kommunens brandinspektør. Oprindeligt stod brandkorpset under kommando af politimesteren, der dog i reglen lod sig repræsentere af den stedlige brandinspektør. Indtil 1949 var det brandinspektøren i Glostrup, men fra dette år har Rødovre haft sin egen brandinspektør.

Før 1931 havde Rødovre et landsbybrandvæsen med et sprøjtehus ved kirken. Enhver arbejdsfær mand havde pligt til at gøre tjeneste ved brandvæsenet, bortset fra lægen, dyrlægen og apotekeren. I 1931 sluttede sognerådet overenskomst om brandslukning med Falcks Redningskorps. Den første station lå Dianavej 4, men i 1936 flyttede man ind i den nuværende station Roskildevej 308. Karl Axel Hviid Nielsen har været stationsleder siden 1943.

Falcks station i Rødovre er en af korpsets store stationer med knap 70 heltidsansatte og 18 deltidsansatte. Stationen betjener et større opland, men brandslukningsområdet er alene Rødovre. Det forebyggende brandværn (eftersyn af virksomheder og ildsteder) varetages dels af brandvæsenets kontor på rådhuset, dels af skorstensfejermesteren. Desuden samarbejder brandvæsenet med bygningsinspektoratet i gennemgang af byggeprojekter.

VEJE

Ved århundredskiftet fandtes der meget få offentlige veje i Rødovre. Der nævnes Islebrovej, Rødovrevej, Ejbyvej, Islevalvej, Slotsherrensvej øst for Rødovrevej samt Hvidovrevej. Det var smalle, dårligt befæstede veje.

I tidsrummet 1905–1940 blev vejene i kommunens sydøstlige hjørne anlagt, dels som midlertidige, dels som permanente veje. Herunder kan nævnes veje under grundejerforeningen »Søtorp«, Annexgårdsvejområdet, vejene i kvarteret øst for Hvidovrevej og vejene under grundejerforeningen »Hendriksholm«. Endvidere var der enkelte steder i kommunen udstykninger med midlertidigt anlagte veje, slaggeveje.

Niels Fosdal, stadsingeniør siden 1954.

I årene frem til 1940–41 blev der foretaget omprofileringer og forbedringer, uden at dette medførte færdige vejanlæg. I krigsårene 1940–45 blev Rødovrevej på strækningen fra Tæbyvej (dengang Ejbyvej) til Slotsherrensvej anlagt i 22 m's bredde med fortove og cykelstier. Den øvrige del af Rødovrevej, syd for Tæbyvej og nord for Slotsherrensvej, blev anlagt i årene 1950–52. Islevbrovej, Ejbyvej, Islevdalvej og Hvidovrevej er alle anlagt som færdige veje 1957–64. I årene 1950–70 blev der anlagt et meget stort antal veje, dels nye veje, dels færdiggørelse af de eksisterende slaggeveje. De fleste veje blev anlagt af kommunen, men en del blev anlagt af boligselskaber og private bygherrer.

Veje anlagt ved kommunens foranstaltning blev finansieret af kommunen, dog således at det i det væsentlige var grundejerne, der ved påligning af vejbidrag blev forpligtet til at betale anlægsudgifterne over et nærmere fastsat åremål, normalt 20 år. Kommunen kunne dog i størstedelen af det nævnte tidsrum opnå refusion fra staten af en del af sine udgifter under forudsætning af, at det drejede sig om offentlige veje. De første år af nævnte tidsperiode blev vejene anlagt som private fællesveje. Efter 1955 blev nye veje anlagt som offentlige veje, og private fællesveje blev for en stor dels vedkommende, som oftest efter mindre eller større istandsættelser, som betaltes af grundejerne, overtaget som offentlige veje. Efter 1970 er der anlagt meget få nye veje, og overtagelsen af private fællesveje er gået i stå som følge af vanskelige finansieringsmuligheder.

I 1977 har Rødovre ca. 74 km offentlige kommunale veje og ca. 30 km private fællesveje. Størstedelen af de sidstnævnte er endnu ikke færdiganlagt. I vejnettet indgår også en række amtsveje, fx Roskildevej, der af Københavns amtskommune er omprofilert og udvidet flere gange siden århundredskiftet. Jyllingevej er anlagt som amtsvej i årene efter den 2. verdenskrig. Den er senere blevet omprofilert med midterrabat. Slotsherrensvej blev i sin helhed overtaget af amtet i årene 1967–70. Den er ligeledes senere udvidet og omprofilert med midterrabat. Tårnvej syd for Jyllingevej er anlagt af Rødovre kommune med vejfondstilskud i årene 1964–67, og blev i sin helhed overtaget af amtet i 1970. Avedøre Havnevej nord for kommunegrænsen mod Hvidovre (tidligere Dalkær) er anlagt af Rødovre kommune i efterkrigsårene. Den er overtaget af amtet og udvidet i 1970. Endelig må det anføres, at Rødovre kommune i sit nordvestlige hjørne berøres af endnu en amtsvej, Ringvej B 3. Den blev anlagt i årene umiddelbart efter 1945, oprindeligt som en 3-sporet vej. Senere blev den udvidet og omprofilert til en 4-sporet vej med midterrabat.

I årene 1970–77 har staten anlagt Motorringvejen gennem Rødovre kommune. Ekspropriationer til dette vejanlæg, samt udførelsen af en del af de forudgående jordarbejder blev foretaget i krigsårene 1940–45.

GADEBELYSNING

Indtil begyndelsen af 1950'erne bestod gadebelysningen i Rødovre udelukkende af 100-watt lamper foran emaillerede skærme, der var placeret på hver anden træmast. Denne gadebelysning kan betegnes som et »ledestjernesystem«, idet den ikke gav nogen særlig belysning af vejarealet, men orienterede om vejens forløb.

I 1952 blev Rødovrevej som den første kommunevej i Rødovre forsynet med

vejbelysning bestående af 300-watt lamper ophængt i udlæggere på stålgyttemaster. I årene 1955–57 blev Jyllingevej og Slotsherrensvej forsynet med en tilsvarende vejbelysning. Senere er 300-watt lamperne udskiftet med de nuværende lysrørsarmaturer, der giver en betydelig bedre lysfordeling. Udskiftningen begyndte på Rødovrevej 1963–64. Drift og vedligeholdelse af vejbelysningsanlæg på såvel kommuneveje som private fællesveje varetages af NESAs, udgiften betales af kommunen.

For landevejsstrækninger i kommunen har amtet med virkning fra 1. april 1967 fuldt ud overtaget drift og vedligeholdelse af vejbelysningen. Kommunens udgift til vejbelysning er for året 1978 beregnet til ca. 1,2 mill. kr.

KLOAKKER

I 1901 fandtes der endnu ikke nogen form for vandafledning med lukkede kloakledninger i Rødovre kommune. I København og andre større byer var man i færd med at tilvejebringe ordnede vandafledningsforhold for husspildevand og overfladevand til erstatning for tidligere tiders rendestene, åbne grøfter og mindre vandløb. Grundlaget fandtes i lov af 12. januar 1858 med tillæg af 28. marts 1869 om tilvejebringelse af sundhedsvedtægter for København, for alle købstæder og for de landsogne, hvor det pågældende amtsråd fandt det fornødent.

Det første område med ordnede afløbsforhold og kloakledninger i Rødovre kommune blev tilvejebragt i årene 1903–05 i forbindelse med byggeforeningen Fremtidens, det nuværende Sørtorps, opførelse af 44 huse. Spildevandet fra disse blev ledet til et fælles septictankanlæg og derfra som rensset spildevand til Rødovregrøften. Rødovregrøften, Harrestrup Å, Damhus Å og flere mindre vandløb måtte i en årrække fungere som afløb for spildevand og for overfladevand dels fra enkelte ejendomme og dels fra mindre kloakerede områder.

I begyndelsen af 1920'erne begyndte København at arbejde med planer om kloakering af de københavnske arealer og 1924–26 blev der afsluttet overenskomst mellem København, Hvidovre, Rødovre, Frederiksberg og Gladsaxe kommuner om en fælles hovedkloakering. Planerne omfattede en renseanlæg ved Damhusåens udløb ved Kalvebod strand, afskærende ledninger langs med Damhus Å og Harrestrup Å samt en regulering af vandløbene på strækningen fra Stranden og op til Spangen nord for Slotsherrensvej. Kloakeringen skulle finde sted i etaper efterhånden som den bymæssige udvikling inden for området fandt sted. Kloakanlægget, der udførtes ved Københavns kommunes foranstaltning, påbegyndtes i 1930'erne. Vandløbene og de afskærende ledninger er efterhånden udbygget til fuld størrelse, mens renseanlægget kun delvis er udbygget. Kloakeringen er udført efter fællesprincippet, dvs. at der i samme ledning transporteres såvel spildevand som regnvand, og vandløbene er hjælpeledninger for de lukkede ledninger.

Efter at hovedkloakledningen langs Damhusåen i 1930'erne var blevet ført frem til Rødovre kommune fra renseanlægget ved Damhusåens udløb, kunne den egentlige kloakering af arealer og bebyggede områder i Rødovre påbegyndes. Kloakeringen påbegyndtes i den sydøstlige del af kommunen og fortsatte gennem 1940'erne og 1950'erne nord på, således at der med udgangen af denne periode var kloakanlæg i den del af Rødovre og Islev, der ligger øst for Vestvolden og kloakeringen

var påbegyndt i Islev vest for Vestvolden omkring Hvissingegrøften. Kommunerne nord og vest for Rødovre overvejede den mest hensigtsmæssige spildevandsafledning og nåede til en midlertidig løsning, hvor spildevand fra Herlev og Ballerup kommuner førtes til en pumpestation på Viemosevej og derfra gennem kloakledninger i Rødovre til hovedkloakanlægget langs Harrestrup Å/Damhus Å.

Den sydvestlige del af kommunen, området syd for Rødovre Parkvej og øst for Tårnvej/Avedøre Havnevej blev kloakeret først i 1950'erne og blev som det første i Rødovre udført som separatsystem, dvs. med et ledningssystem for spildevand og et ledningssystem for regnvand. Nygårdsgrøften og Mariedalsgrøften, der tidligere havde været de naturlige afvandingsgrøfter for området, blev rørlagt, og der blev anlagt to kunstige søer, regnvandsbassinet ved Prøvensvej og et tilsvarende ved Storekær. Kloakeringen fandt sted i forbindelse med højhusbyggeriet syd for Roskildevej. Nord for Roskildevej var det især medvirkende til byggemodningen af industriområdet omkring Valhøjs Allé. Regnvandet fra oplandet føres til Hvidovre, hvor det passerer Rebæk Sø og derfra ledes til Damhusåen og videre til Køge Bugt. Spildevandet blev sendt til Københavns kommunes kloaksystem, senere til Avedøre Kloakværk.

Kloakeringen af Islev vest for Vestvolden blev udført sidst i 1950'erne og først i 1960'erne. Området er delt i to hovedoplande: Hvissingegrøftens opland og Islev nord. Begge oplande er kloakeret med separatsystem. Hvissingegrøftens opland, der omfatter den største del af Islevdalvejskvarteret, blev kloakeret først. Hvissingegrøften, der forløber som et naturligt vandløb gennem området, blev reguleret og flisebeklædt og indgår i regnvandsafledningen for området. Regnvandsafledningen for begge kloakoplande videreføres af Harrestrup Å. For den nordligste del af området, Islev nord, der er lavest beliggende, sker det dog indirekte, idet regnvandet her føres til et regnvandsbassin i Viemoseparken og derfra pumpes til Harrestrup Å. Spildevandet fra de to oplande i Islev førtes i første omgang til Københavns kommunes ledninger, men er senere ført til Avedøre Kloakværk.

Ved etablering af renseanlægget på Avedøre Holme i 1968 opstod der en ny mulighed for afledning af spildevand for de kommuner i Harrestrupåens nordlige opland, der havde en midlertidig afvanding til de københavnske hovedkloakanlæg. Til opfyldelse af disse formål udførtes en hovedspildevandsledning fra Spangen langs Harrestrup Å til renseanlægget i Herlev, hvorved de fælleskloakerede arealer her blev tilsluttet de københavnske hovedkloakanlæg. Samtidig reguleredes Harrestrup Å fra Spangen mod vest gennem Islev og videre ud til Ballerup ved uddybning og betonbeklædning.

Til afvanding af spildevandet fra de separatkloakerede områder udførtes en hovedspildevandsledning fra Ringvejens krydsning med Harrestrup Å til en pumpestation nord for Jyllingevej og derfra videre til Avedøre Kloakværk. Rødovres separatkloakerede områder i Islev og i den sydvestlige del af kommunen er som nævnt tilsluttet denne ledning. Med kloakeringen af det nordlige Islev var kommunen udbygget med en 1. gangs kloakering af alle de dele af kommunen, der er beliggende i byzone. I øjeblikket forhandles der om at føre afløbet fra renseanlægget ved Damhussøen til renseanlægget ved Lynetten.

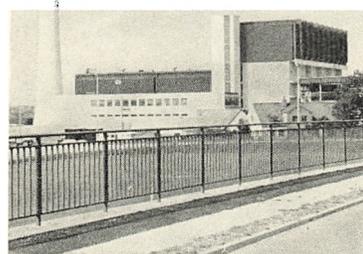
Udgiften til 1. gangs kloakering blev inden for de enkelte kloakoplande afholdt af grundejerne og vejmyndighederne i reglen efter areal og udnyttelse og i øvrigt

efter kendelser afsagt af en landvæsenskommission. I 1976 vedtog kommunalbestyrelsen en »Betalingsvedtægt for kloakforsyningen i Rødovre kommune«, som trådte i kraft 1. januar 1977. Ifølge vedtægten afholdes over kloakforsyningens regnskab alle udgifter til drift og vedligeholdelse af nuværende og kommende anlæg. Kloakforsyningens etablerings- og driftsudgifter dækkes af en vandledningsafgift og et kommunalt tilskud. Afgiften for 1977 er fastsat til kr. 1,50 pr. m³ og det kommunale tilskud vil i henhold til kommunens budget blive ca. 1 mill. kr.

RENOVATION

Indtil 1948 foregik indsamling og bortkørsel af dagrenovation i Rødovre ved privat foranstaltning. Dagrenovationen blev kørt til lossepladser uden for kommunen. I 1948 besluttede Rødovre kommune at overtage såvel indsamlingen som bortkørselen af dagrenovationen og der blev etableret et komposteringsanlæg »Tostegårdsværket« til behandling af dagrenovation. Denne ordning fungerede indtil 1. april 1970, hvor I/S Vestforbrænding var etableret af Rødovre og andre kommuner, og herefter blev Tostegårdsværket nedlagt. Den 1. april 1960 blev der som supplement til dagrenovationsordningen indført bortkørsel af haveaffald og kasserede brugsgenstande fra private grundejere. Disse ordninger blev udbygget og forbedret ved hyppigere tømninger og længere sæsoner.

I 1973 indførtes en containerordning. Fire steder i kommunen blev der opstillet containere til brug for private til henkastning af brændbart affald. Denne ordning og de hidtidige kørselsordninger blev ved årsskiftet 1976–77 afløst af en totalaffaldsordning, hvori er indbygget en genbrugsordning, hvorefter borgere frivilligt ved sortering i opsamlingsleddet kan medvirke til genbrug. De første 6 måneder viste, at der var ca. 40 tons genbrugsaffald om måneden (flasker, papir og metal). Til forskel fra tidligere har boligselskaber mulighed for at deltage i denne ordning, som er blevet godt modtaget af publikum. I 1972 kom der en lov, hvor-

I/S Vestforbrænding blev etableret i 1970 af en række omegnskommuner. Anlægget, der er beliggende på Ballerup Boulevard, er her set fra syd.

Containerordningen fra 1973 fik ikke nogen lang levetid. Billedet illustrerer hvorfor.

efter erhvervsjendomme er pligtige til at foretage anmeldelse til kommunen af olie- og kemikalieaffald. Dette affald skal afleveres til Storkøbenhavns modtagestation til destruktion eller transport til Kommunekemi i Nyborg. Mindre mængder olie- og kemikalieaffald fra private husholdningen kan afleveres vederlagsfrit til I/S Vestforbrænding.

Kommunens renovationsudgifter udviser i budgettet for 1978 et underskud på ca. 400.000 kr. Grundejernenes afgift er fastsat til 358 kr. (excl. moms) pr. år. for en ugentlig tømning. Denne afgift, der er godkendt af Monopoltilsynet, er beregnet på grundlag af 16.700 ugentlige tømninger. Dagrenovationsmængden er nu ca. 10.000 ton pr. år. Totalaffaldsordningen, der er gratis for brugerne, er opført med en udgift på ca. 1¼ mill. kr.

VANDFORSYNING

Af de tre traditionelle kommunale »værker« el, gas og vand findes i Rødovre kun det kommunale vandværk, der etableredes i året 1927. Det er vanskeligt at fastslå en bestemt dato for, hvornår vandværket begyndte at fungere. Man har valgt 1. april 1927, idet den første vandværksbestyrer tiltrådte denne dag.

Omkring århundredskiftet havde de fleste ejendomme egen brønd, og i det lille bysamfund omkring Rødovre kirke havde man etableret den første form for fælles vandforsyning i skikkelse af en bybrønd lidt nord for kirken. Da kommunen var blevet selvstændig i 1901, og indbyggertallet begyndte at vokse samtidig med, at teknikken udvikledes, opstod ønsket om en mere tidssvarende vandforsyning.

I 1906 blev andelsselskabet Rødovre Vandværk stiftet. Der blev anmeldt 32 ejendomme, og blandt andelshaverne var også Rødovre kommune. Vandværket blev opført på matr. nr. 17 g, Tæbyvej 20; det bestod af en brønd og en boring med sandfilter, i alt 44 m dyb. Fra boringen pumpedes vandet op i en mindre beholder. Herunder blev vandet iltet, men en egentlig filtrering fandt ikke sted. Vandbeholderen var en lukket betonbeholder med luftaftræk og forsynet med jernlemme. Brønd og pumpe fandtes i et hus, og den første drivkraft var en vindmølle, der senere blev suppleret med en benzinmotor. I 1922 blev disse udskiftet med en elmotor med automatiske afbrydere. Hovedvandleddningen med sideledninger havde en længde på ca. 3,5 km bestående af 3- og 2-tommers stålrør.

Da Rødovre kommunes vandværk blev oprettet i 1927, blev kommunens hovedledning forbundet med vandbeholderen på Tæbyvej. Man fortsatte dog vandindvindingen fra andelsvandværkets egen boring, og det kommunale vand blev kun benyttet til supplering i vanskelige perioder. Til trods for den gradvise formindskelse af andelsvandværkets forsyningsområde først efter Ovrevejs udskillelse i 1941, dernæst efter Rødovrevejs ombygning i 1943, der betød at andelsvandværkets ledninger skulle omlægges, og sidst efter Annexgårdsvejs udskillelse i 1947, var der dog i 1958 stadig 30 ejendomme, der blev forsynet med vand fra andelsvandværket. På dette tidspunkt var »Rødovre gamle vandværk« og dets vandledninger 52 år gamle. Vandledningerne var ret medtagne af rusttæring, hvilket gav anledning til klager over vandets beskaffenhed og driftsforstyrrelser. I 1958 anmodede bestyrelsen Rødovre kommune om en forhandling, der resulterede i, at kommunen overtog vandforsyningen. I 1960 ophørte andelsselskabet.

A/S Rødovre Havebys Vandværk blev anlagt i 1912 på matr. nr. 7 t, Egegårdsvej 21. Vandværket skulle forsyne alle ejendomme ved Egegårdsvej og ejendommene langs sydsiden af Tæbyvej med vand. Vandet blev pumpet op fra en 60 m dyb boring med sandfilter i en vandbeholder af beton, hvorfra vandet blev ledet ud til forbrugerne. Vandet var fortrinsvis beregnet til havebrug, men blev også godkendt til alle bygninger, der efter 1912 blev opført inden for vandværkets forsyningsområde. Efterhånden som udviklingen skred frem, berørtes også Rødovre Haveby, idet der inden for området opførtes boliger, gartnerier, værksteder m. v.

Fra 1947 modtog det private vandværk supplerende forsyninger fra kommunens vandværk, og da man ydermere i 1950 fra såvel Rødovre kommune som en i 1927 nedsat landvæsenskommission modtog afslag på ansøgning om fortsat ret til vandindvinding, fandt man tiden inde til at forberede en afvikling af grundejerforeningens vandværk. I 1956 ophørte Rødovre Havebys Vandværk.

Den 27. september 1910 blev der indgået en overenskomst mellem Københavns magistrat og Rødovre sogneråd om levering af vand fra Valby Vandværk til den sydlige del af Rødovre. Ifølge overenskomsten, der var uopsigelig indtil 1. januar 1928, måtte vandet kun bruges til sædvanligt husbrug og kun efter tilladelse fra Københavns Vandforsyning til fabrikker, gartnerier m. v. Som årene gik, bredte udstykningerne sig i denne del af kommunen, og det stod snart sognerådet klart, at man måtte fremskaffe mere vand fra København end det, der var hjemlet i henhold til den gældende overenskomst. Som svar på en anmodning fra Rødovre sogneråd sendte Københavns Vandforsyning i oktober 1922 et forslag til overenskomst om udvidet levering af vand til den sydlige del af Rødovre kommune, omfattende omtrent $\frac{1}{3}$ af kommunens samlede areal. Overenskomsten blev stadfæstet af Københavns amtsråd i oktober 1923, men kom aldrig i anvendelse.

I juni 1924 anmodede sognerådet Københavns magistrat om, at den foreslåede overenskomst blev forhandlet på et andet grundlag, der blandt andet skulle gå ud på, at hele kommunen fik vand fra København. Sognerådet gjorde i øvrigt opmærksom på, at man agtede at foretage en undersøgelse af, hvorledes en selvstændig forsyning af hele Rødovre kommune eventuelt kunne gennemføres. København svarede omgående, at man ikke ønskede at foretage forandringer i det foreliggende forslag til overenskomst, og at man herefter måtte gå ud fra, at Rødovre kommune agtede at anlægge et selvstændigt vandværk, hvorefter man betragtede den gældende overenskomst som opsagt af sognerådet til ophør 1. januar 1928. Magistraten indskærpede, at det påtænkte vandværk ikke måtte sænke vandstanden i Damhussøen eller på anden måde skade Københavns kommunes anlæg.

8. juni 1925 forelå fra kommuneingeniøren et forslag til etablering af et kommunalt vandværk i Rødovre. Anlægsudgifterne opgjordes til 350.000 kr. Forslaget blev vedtaget af sognerådet 16. juli 1925. Forhandlinger med Københavns kommune om fordelingen af vandindvindingsret førte ikke til noget resultat, og Rødovre kommune anmodede derfor om nedsættelse af en landvæsenskommission, der skulle tage stilling til det under anlæg værende vandværk, og få det godkendt i henhold til lov af 31. marts 1926 om vandforsyning.

Landvæsenskommissionen indkaldte til møde 2. juni 1928, hvor man blandt andet drøftede spørgsmålet om Rødovre kommunes rettigheder i forhold til København. Resultatet blev, at Rødovre sogneråd og Københavns magistrat skulle

Den kommunale forvaltning

forhandle om fordelingen af vandindvindingen og komme til en mindelig overenskomst. 15. oktober 1928 indkaldte Landvæsenskommissionen til et nyt møde, hvor man kunne konstatere, at der endnu ikke kunne opnås forlig. Forhandlingerne udsattes i to måneder.

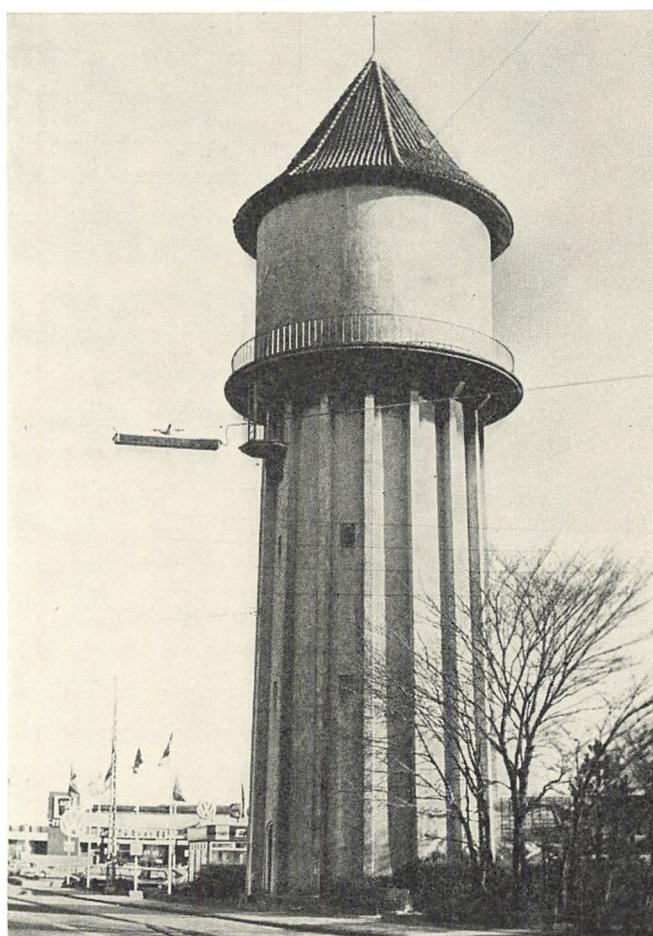
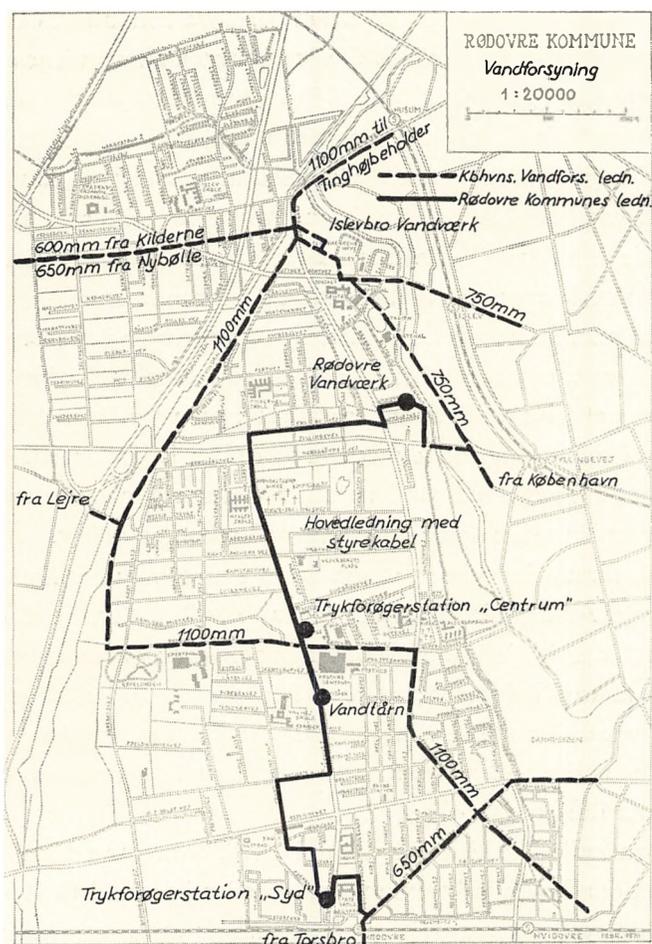
Denne udsættelse udnyttedes til fornyede drøftelser mellem de to kommuner og endelig nåede man til enighed om et nyt forslag, der i princippet var det samme, som det Rødovre sogneråd tidligere havde afslået. Prisen for overtagelse af Københavns kommunes vandindvindingsret på 500.000 m³ pr. år blev fastsat til kr. 33.678,47, og Københavns kommune forpligtede sig til at levere indtil 250.000 m³ pr. år, når Rødovre kommunes vandforbrug oversteg de 500.000 m³. Overenskomsten, der var uopsigelig indtil 1. april 1960, blev godkendt af Københavns amtsråd.

Den vandforsyning, der blev etableret, bestod dels af selve vandværket, dels af forsyningsledningerne og dels af et vandtårn opført i 1927.

Forøgelsen af trykket i ledningsnettet sker via Vandtårnet, hvor en 300 m³ beholder, hvis bund ligger ca. 18 m over terræn, i begyndelsen af vandværkets eksistens var alene om opgaven. Senere kom trykforøgerstationen ved Agerkær og 1969 et lignende anlæg ved rådhuset.

Vandforsyningen administreres af Teknisk Forvaltning med ansvar over for Teknisk Udvalg. Økonomien skal hvile i sig selv i henhold til kommunalbestyrelsens beslutning i forbindelse med budgetlægningen for regnskabsåret 1965/66.

Til venstre kort over vandforsyningssystemet 1977. Til højre Vandtårnet på Tårnvej med Rødovre Centrum i baggrunden.

Eventuelle overskud overførtes til Konto for regulering af vandprisen, medens eventuelle underskud dækkes heraf. Ved samme lejlighed fastsatte man vandprisen til kr. 1,15 pr. m³. Ved budgetlægningen 1973/74 vedtoges en forhøjelse til kr. 1,70 pr. m³ og i 1975/76 til kr. 2,10 pr. m³. Salget af vand efter måler har i øvrigt i de senere år vist en faldende tendens – nogenlunde i takt med nedgangen i indbyggertallet. I regnskabsåret 1975/76 var underskuddet på vandværkets drift kr. 684.975,-, som overførtes til ovenfor nævnte reguleringskonto. Salget efter måler havde givet en indtægt på kr. 6.066.230. Køb af vand fra København viste en udgift på kr. 5.032.710,-. Andre væsentlige udgifter var driftslønninger kr. 573.303,- og ledningsarbejder ca. kr. 790.000,-. Den mængde vand der kan opumpes i det oprindelig vandrige Rødovre er aftagende, fordi kommunen er blevet udbygget med bygninger og arealer, hvorfra regnvand afledes i kloaker i stedet for at danne grundvand. Derfor køber Rødovre stadig mere vand af Københavns kommune (6).

ELEKTRICITETSforsyning

I 1908 forsøgte kommunerne i Københavns, Roskilde og Frederiksborg amter at etablere et centralt elektricitetsværk for Nordsjælland. Gennem intense forhandlinger, hvori også Rødovre sogneråd deltog, nåede man frem til, at et eventuelt elektricitetsværk burde placeres i Hillerød-området. Endvidere at der skulle fremskaffes en garantisum på 4½ mill. kr. Rødovres andel heraf blev fastsat til 33.000 kr. Bestræbelserne endte imidlertid negativt. I 1912 fremkom Frederiksberg kommunes elektricitetsværk med tilbud om levering af elektricitet til en række vestlige omegnskommuner – deriblandt Rødovre. Der kom heller ikke noget ud af dette forsøg.

Omkring 1916–1917 blev der optaget forhandling med NESA. Nordsjællands Elektricitets og Sporvejs A/S var stiftet i 1902, og foruden at drive en sporvejslinie på Strandvejen oprettede selskabet et elektricitetsværk i Skovshoved, der leverede elektricitet til en del af Øresundsområdet. I dag er NESA medejer af Kyndbyværket og Asnæsværket og forsyner Nordøstsjælland undtagen Amager, København og Frederiksberg.

Forhandlingerne med NESA endte positivt, og den 21. november 1917 underskrev Rødovre sogneråd en overenskomst, hvis første afsnit lød: »Rødovre sogneråd meddeler herved Nordsjællands Elektricitets og Sporvejs A/S, eller dem til hvem selskabet senere måtte overdrage sin ret, en uopsigelig tilladelse til på samtlige kommuners nuværende og fremtidige veje, at anbringe elektriske ledninger på master og kabler nedlagt i vejene på følgende vilkår: . . .«. Den fornødne tilførsel af elektricitet til belysning m. v. var hermed sikret. Der betales direkte til NESA efter elektricitetsmåler.

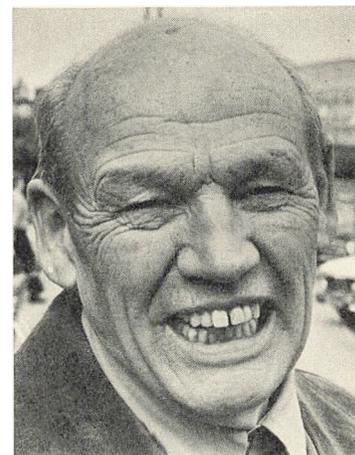
GASFORSYNING

I sommeren 1930 underskrev Københavns magistrat og Rødovre sogneråd en overenskomst om levering af gas fra Københavns gasværker til Rødovre.

Overenskomsten, der stadig er gældende, giver Københavns Belysningsvæsen

eneret på gasforsyning i Rødovre kommune. Overenskomsten var indtil 1. juli 1955 uopsigelig. Efter denne dato kan den opsiges af begge parter med to års varsel til en 1. juli. Opsiges den af Rødovre kommune, skal kommunen overtage ledningsnet, installationer, målere m. v. mod at godtgøre anlægsudgifterne. Overenskomstens §§ 3 og 4 giver Københavns kommune ret til at afkræve brugerne i Rødovre 3 øre mere pr. m³ end den pris man forlanger i Københavns kommune. Ved den seneste endelige afregning (foråret 1977) betalte forbrugerne i Rødovre 104,2 øre pr. m³. Forholdet mellem brugerne og Københavns Belysningsvæsen er Rødovre kommune uvedkommende.

Det er kun en del af Rødovre, der modtager gas: Kvarteret langs Rødovrevej, i nord tillige en lille del af Islev og i syd Roskildevej og kvarteret øst for Hvidovrevej samt området mellem Damhussøen og Rødovrevej.

*Børge Lorentzen, stadsarkitekt
og bygningsinspektør siden
1954.*

BYGNINGSVÆSEN

Under forberedelsen af den nye Rødovre kommune fik man i maj 1900 stadfæstet et bygningsreglement. Gårdejer Ole Rasmussen, Islev Mark, der også på andre områder ydede et fortjenstfuldt arbejde for sine medborgere, blev bygningskommissionens første formand. Som bygningsinspektør var af amtet udpeget arkitekt Klingsey. Denne var ikke ukendt i Rødovre, idet han i 1884, efter at det gamle fattighus var nedbrændt, i samarbejde med arkitekt Thejll havde udført tegningerne til det nye fattighus på hjørnet af Slotsherrensvej og Rødovrevej, Torbenhus, som blev nedrevet i efteråret 1977.

Bygningstilsynet var således etableret så betids, at det kunne fungere fuldtud fra tidspunktet for den nye kommunes tilblivelse. Senere har ansvaret ligget hos skiftende bygningskommissioner og bygningsinspektører. Den nuværende bygningsinspektør er stadsarkitekt Børge T. Lorentzen.

Børge T. Lorentzen er født i 1916 og uddannet tømrer. Han tog afgangseksamen fra Kunstakademiets arkitektskole i 1946. Han blev vicebygningsinspektør i Rødovre i 1952 og i 1954 modtog han udnævnelsen til bygningsinspektør og stadsarkitekt. Lorentzen har også gøremål uden for det kommunale regi. Bl. a. sidder han i byggeudvalget for Statens pædagogiske Forsøgscenter i Islev, der er en videreførelse af Ungdomsbyen, som han selv var initiativtager til. Desuden er han konsulent for Kulturministeriet og Kommunernes Landsforening.

Bygningsvæsenets kontor fungerer som sekretariat for Ejendomsudvalget, et af de stående udvalg nedsat af kommunalbestyrelsen og har tilsynet med og vedligeholdelsen af alle kommunens bygninger. I de senere år har afdelingen også i et vist omfang beskæftiget sig med projekteringsarbejder, således flere skoler og børneinstitutionerne Rønneholm og Broparken.

FORSØRGELSESVÆSEN

Loven om fattiggasser af 8. marts 1856 åbnede adgang for kommunerne til at nedsætte fattigudvalg til varetagelse af fattigvæsenets forretninger. Det nye Rødovre sogneråd mente dog, at sognerådet selv måtte varetage disse opgaver.

Fattiggassernes virkeområde blev gennem årene begrænset på en række områ-

der. Således indførtes alderdomsunderstøttelse ved lov af 9. april 1891. Loven tilsikrede enhver ubemidlet 60-årig mand eller kvinde, der opfyldte visse værdighedsbetingelser, ret til understøttelse efter kommunalbestyrelsernes skøn. Midlerne udrededes af staten og kommunerne med halvdelen til hver. Tidlig rettedes den anke mod loven, at den svækkede befolkningens bestræbelser for at opspare til selvforsørgelse og de gamles lyst til at udnytte deres arbejdsevne samt familiens følelse af at have en vis forsørgerpligt, og ved revision af loven i 1902 og 1908 bestemtes det derfor, at det uden formindskelse af understøttelserne kunne tillades de gamle at have indtægter op til et beløb på 100 kr. om året. Ved lov om aldersrente af 7. august 1922 skete der imidlertid en gennemgribende forandring i den hele ordning, idet man gik bort fra kommunalbestyrelsernes skøn, og under betegnelsen aldersrente indførte faste understøttelsesbeløb. Samtidig med at de gamle således fik retskrav på understøttelse af en vis størrelse, sattes dog aldersgrænsen op fra 60 til 65 år som hovedregel.

Rødovre sogneråd tog sin bemyndigelse til at udøve skøn over alderdomsunderstøttelsernes størrelse meget alvorligt. En enke, der klagede i 1912, fik at vide, at 17 kr. om måneden stod fast. En anden enke fik 14 kr. Helt op til 1917 ses i sognerådets protokoller, at der blev vist den største sparsommelighed. En forladt hustru fik dette år bevilget 15 kr. pr. måned + et foreløbigt dyrtidstillæg på 7 kr. En enke, der modtog 25 kr. spurgte, hvordan hun skulle klare sig. Sognerådet svarede: »man går ud fra, at sønnen vil yde lidt støtte, men at der under sygdom vil blive ydet lægehjælp m. v.«.

Ved ydelse af egentlig fattighjælp havde sognerådet mulighed for at gribe alvorligt ind i modtagerens privatliv. Således kunne sognerådet nægte tilladelse til indgåelse af ægteskab. Det måtte hylmand Hansen erkende i 1912, da sognerådet sagde nej til hans ønske om giftermål. Hylmanden havde modtaget fattighjælp de sidste 5 år. I dag ville pågældende have etableret et papirløst ægteskab, men det gik ikke. En arbejdsmand blev af værgerådet indklaget for at stå i forargeligt forhold til sin husholderske, med hvem han havde »avlet et barn«.

Der skete dog en lille lempelse i behandlingen af fattige, idet hjælpe-kasser blev oprettet ved lov af 29. april 1907. Hensigten med loven var at hjælpe – som man kaldte det – værdig trængende fri af fattigvæsenet. Hjælpen blev også her ydet efter skøn, og der var sat visse grænser for hjælpens varighed, dog ikke når det gjaldt personer over 55 år. Hjælpekassen bestyredes af en bestyrelse, der var valgt efter samme regler som sognerådet, men bestyrelsens afgørelser kunne ikke ind-ankes for nogen administrativ myndighed.

Socialminister K. K. Steinckes store socialreform trådte i kraft 1. oktober 1933. Socialreformen betød et stort fremskridt. Med ændringer og tilføjelser bevarede hovedtrækkene i den indtil lov af 19. juni 1974, bistandsloven, trådte i kraft 1. april 1976.

Administrationen af den nye bistandslov krævede en betydningsfuld omlægning af forretningsgangen i socialforvaltningen. Loven trådte i kraft 1. april 1976 og samtidig skiftede Social- og sundhedsforvaltningen i Rødovre leder, idet Erling Værsløv overtog stillingen som socialinspektør. Naturligvis skulle socialinspektøren ikke begynde på bar bund, mange forberedelser var truffet, men det var alligevel uheldigt, at lederskiftet skulle finde sted samtidig med lovens ikrafttræden.

Bistandsafdelingen arbejder i grupper, for tiden seks, og målet for deres arbejde, der er angivet i lovens § 28, er at hjælpe klienterne over øjeblikkelige vanskeligheder og på længere sigt sætte dem i stand til at løse opståede problemer ved egen hjælp.

SOCIALE INSTITUTIONER

Kommunen indrettede sin første børneinstitution i 1936, det var Rødovre Børnehave på Auroravej med plads til 40 børn. Derefter fulgte Islev Børnehave i 1940 til 50 børn og derefter fulgte op til 1971 endnu 12 børneinstitutioner. Fra 1953 til 1972 byggedes en række selvejende institutioner. Efter 1972 er der ikke opført sociale institutioner. Under forberedelse er dog en mindre vuggestue på Ørbygård samt en genetablering af udflytterbørnehaven på Skovly.

Der er for tiden følgende antal pladser i institutionerne:

	Kommunale	Selvejende
Vuggestuer	159	108
Børnehaver	440	286
Halvdagsbørnehave	80	80
Fritidshjem	351	141
Byggelegeplads	100	200
Legested	36	

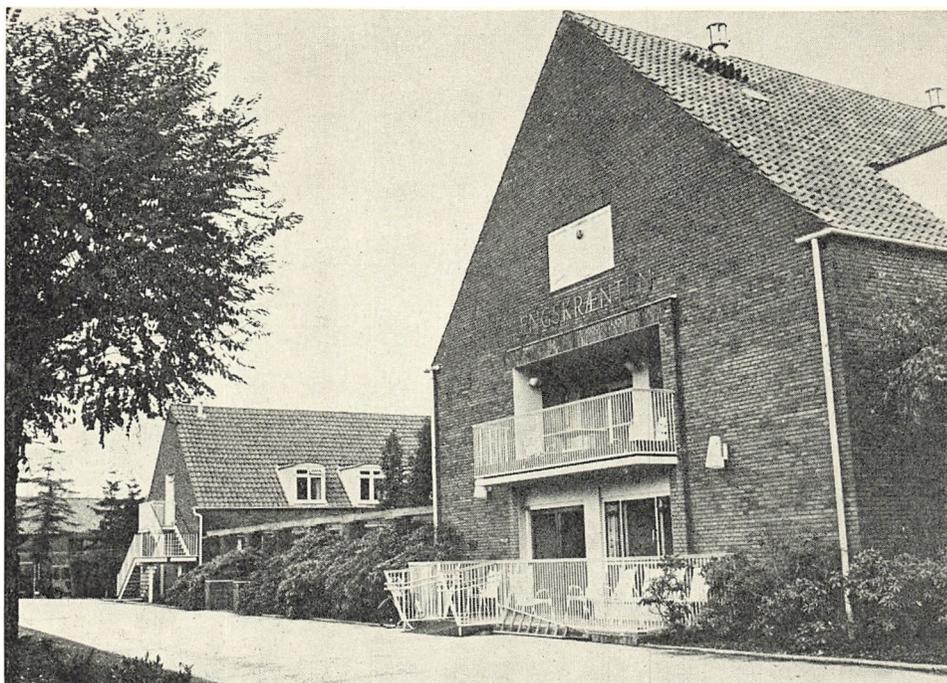
Desuden findes i Broparken en integreret institution for såvel vuggestue-, børnehave- og fritidshjemsbørn med ialt 195 pladser. Denne institution er kommunal.

Ungdomsklubben Rønneholm, der nu er flyttet til Egegårdsvej, er ligeledes kommunal og har plads til 100 børn og unge. Den selvejende fritids- og ungdomsklub Bybjerget har plads til ca. 250. I kommunal dagpleje (anbringelse af børn hos private) er der plads til 350 børn.

Børneinstitutionen Rønneholm set fra Rødovrevej.

*Plejhjemmet Engskrænten
blev taget i brug 1952.*

I Broparken, Engskrænten og Ørbygård er der ialt 226 plejehjemspladser for pensionister. Derudover er der på Næsbyvej 9 pladser i beskyttede boliger og 94 pensionistboliger i Doktorhaven. Dette er altsammen i kommunalt regi. Desuden findes et amtsplejehjem i Broparken med 40 pladser.

Under Social- og sundhedsforvaltningen sorterer iøvrigt: Sundhedsplejerskeordningen, der på samtlige 8 skoler fungerer som kombineret spædbørns- og skole-sundhedspleje, skolelægeordningen og skoletandlægeordningen, overtaget fra kulturel forvaltning i 1973, og hjemmesygeplejen, overtaget da sygekasserne blev nedlagt 1. april 1973.

*Plejhjemmet er en af
institutionerne i det store
sociale center Broparken fra
1969-70.*

12. LANDBRUG, GARTNERI OG HANDEL

LANDBRUG

I 1901 bestod Rødovres befolkning af 716 personer. De fleste af de 306 erhvervsaktive, ialt 189 personer, var beskæftigede inden for landbrug, mens 20 arbejdede med gartneri, 25 var beskæftigede med handel og håndværk, 31 arbejdede i industrivirksomheder og 41 havde andre erhverv (1). Udover de personer, som var direkte tilknyttet landbruget, var der flere, der havde landbruget som en forudsætning for deres erhverv. Det gjaldt især for håndværkere som bødkere, kurvemagere, hjulmagere og for sognets smed, Lars Hansen, som boede ved Roskildevej. Også dyrlægen var naturligvis afhængig af landbruget ligesom sognets eneste fabriksvirksomhed, Valby Eksportslagteri.

SOCIALE FORHOLD

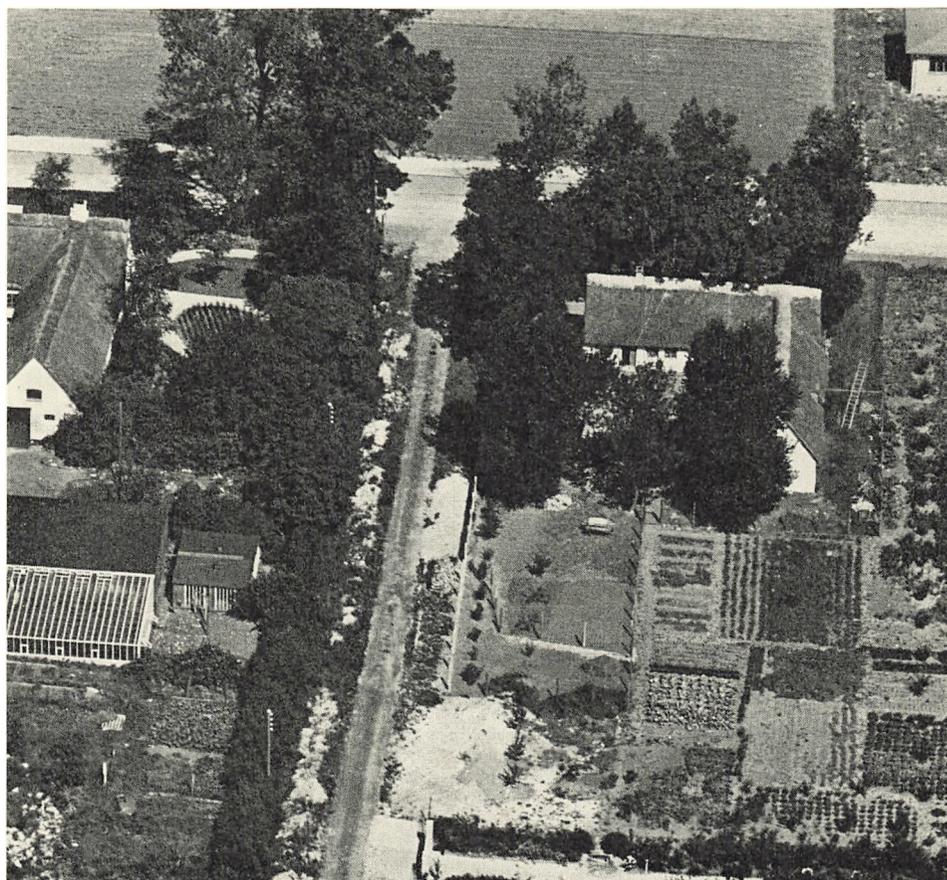
Selv om de fleste Rødovreborgere levede af landbrug, var befolkningen langt fra homogen. Der var store sociale forskelle, og kløften mellem gårdejereren og daglejereren eller tjenestekarlen var dyb. Det var som regel utænkeligt, at daglejerens børn eller en af tjenestefolkene kunne gifte sig ind i en gårdejerfamilie. Var pigen eller karlen på gården imidlertid selv barn af en gårdejer, stillede sagen sig anderledes. Flere af gårdmandsbørnene i Rødovre blev således gift med gårdmandsdøtre eller -sønner som en overgang tjente på en af Rødovregårdene. Endnu i begyndelsen af århundredet blev de fleste bondedøtre i Rødovre gift med gårdejere, mælkeforpagtere og gartnere, men stadig flere fandt deres tilkommende inden for andre erhverv som industri, handel og militær (2).

Familierne på de større gårde havde tidligere drevet en bevidst ægteskabspolitik, som havde bevirket, at mange af dem var i slægt med hinanden. F. eks. var slægten Laybourn, der oprindelig kom fra England, indgiftet i flere Rødovrebønders familier. Det samme gjaldt slægten Sørensen på Rødovregård (3). Dette var ikke noget usædvanligt for Rødovre, da bønder traditionelt giftede sig med folk fra deres eget sogn eller nabosognene (4). Denne tradition var ved at gå i opløsning omkring århundredskiftet, også i Rødovre. I perioden 1892–1909 var det kun ved knap halvdelen af bryllupperne i Rødovre kirke, at begge ægtefællerne havde bopæl i Rødovre. Og i flere af disse tilfælde drejede det sig om tjenestefolk, som kun havde midlertidigt ophold i kommunen (5).

GÅRDE OG HUSE

I 1901 var kommunen også bebyggelsesmæssigt præget af landbruget. Gårdene og husene lå spredt, kun omkring kirken og langs Roskildevej lå husene lidt tættere. Bebyggelsen bestod i 1905 af 48 gårde med 221 tdr. hartkorn, 84 huse med 24 tdr. hartkorn samt 4 jordløse huse. Desuden et par villaer, en kro, en skole, en fattiggård og det førømtalte slagteri (6).

Endnu i 1936 lå der flere mindre landbrug i Islev; her ses karetmager Johansens lille brug ved Islevbrovej.

Af kommunens 1145 ha var de 67 ha i 1912 besået med hvede, de 99 med rug, de 141 med byg og de 206 med havre. 16 ha var besået med blandsæd, 14 ha var opdyrket med kartofler og 57 ha med foderroer. Brakmarkerne omfattede 80 ha af jorden og til grønfoder og græsning for kvæget fandtes 234 ha. 12 ha var vandarealer og det resterende areal på 219 ha anvendtes til haver, veje og bebyggelse. (Se arealanvendelseskortet for år 1900 s. 112). Kreaturholdet bestod af 205 stk. hornkvæg, hvoraf 164 var malkekøer, af 91 geder, 88 får og 373 svin. Desuden fandtes der 311 heste, uundværlige som trækdyr i det endnu ikke mekaniserede landbrug (7).

Der var store forskelle i gårdenes størrelse og driftsform. De fleste store gårde lå i Rødovre ejerlav. Det var de 15 gårde fra 1600-årene. Gårdene var på 8–10 tdr. hartkorn og havde kvægbesætninger på 15–20 malkekøer. De fleste gårde på Islev Mark var derimod mindre jordbrug, som blev drevet hovedsageligt med selvforsyning for øje. Flere af dem var nærmest større husmandsbrug, og hovedparten var familiebrug, hvor alle familiemedlemmer deltog i driften med hjælp af en eller to ansatte.

En ældre Rødovre-borger fortæller, hvorledes hun som helt lille hjalp med i det daglige arbejde på forældrenes gård på Islev Mark. »Jeg gik med i marken, jeg løb efter min far og så satte han mig til at luge roer. Og så fik jeg 2 øre for hver række jeg havde luget. Og det samlede jeg i en tændstiksæske. Og når jeg havde samlet til 10 øre, så syntes jeg, jeg var meget rig. Vi var vant til at bestille noget fra vi var ganske små Det var mest roer vi lugede, det kunne man godt luge

når man var en lille en . . . Vi gik også med i høsten, gik i marken og malkede køer og sådan noget. Og trak kørerne hjem til vanding, når de skulle vandes.«

Efterhånden som børnene voksede op, fik de mere krævende opgaver. I dette tilfælde måtte datteren overtage husførelsen på forældrenes gård, da hun netop var fyldt 14 år. Hendes mor var blevet alvorligt syg. Husstanden på gården bestod af forældrene, den unge pige, to søstre, en bror og en tjenestekarl. »Jeg måtte passe . . . hele hjemmet og alting. Altså lave mad og passe min mor og sørge for også at malke om morgenen. Og så sørge for at de fik mad, de tre mænd der var . . . Det var sådan enkel mad vi fik i gamle dage, meget med flæsk og grønkål og hvidkålssuppe og sådan noget, og grød og vælling og kærnemælkssuppe. Det var sådan daglig mad. Vi fik også somme tider kalvesteg, når vi slagtede en kalv. Det måtte jeg også gøre så godt jeg kunne. Jeg havde jo aldrig fået nogen uddannelse andet end jeg havde set hvordan min mor lavede mad« (8).

Selv om børnene på de større gårde godt kunne deltage i landbrugsarbejdet, var deres situation alligevel anderledes. De hjalp især med i høstarbejdet og deltog i bærplukningen, men de fik ikke som i de små landbrug deres bestemte arbejdsopgaver efterhånden som de voksede op. Der var ikke tale om, at de gennem deres arbejde kunne spare forældrene for udgifterne til et par tjenestefolk. Kun den kommende gårdarving blev direkte engageret i landbrugsarbejdet, mens de øvrige børn i stigende grad var beskæftigede med deres skolegang og en uddannelse, som førte bort fra landbruget.

På de større gårde var der store sociale skel mellem folkene og gårdmandsfamilierne. På flere af gårdene var der folkestuer, hvor folkene spiste for sig, en skik som var blevet almindelig på de fleste større gårde i sidste halvdel af det 19. århundrede. Der var heller ikke som i de små landbrug tale om, at folkene og gårdejeren arbejdede side om side i marken.

Arbejdsdagen på en gård kunne være meget lang, især under høstarbejdet. Arbejdet var afsluttet »når det var færdigt« som en proprietærsøn udtrykte det: »Der var ikke noget med, at man dengang gik med et stopur og passede på, når man skulle holde op med arbejdet, og når man skulle have ekstra betaling . . . og derfor var der ikke nogen fritidsproblemer, der var fritid mellem arbejdet i tilstrækkelig grad« (9).

På de fleste større gårde i kommunen bestod folkeholdet af 3–4 karle og en eller to piger. Udover dette var der som regel knyttet en eller to daglejere og deres familier som arbejdskraft til gården. Daglejeren boede som regel i et lille hus på gårdens jord (10). Han arbejdede mere eller mindre regelmæssigt for gårdejeren, men kunne også være nødt til at tage arbejde andetsteds, især i de stille vintermåneder. Hans familie fungerede som arbejdskraftreserve for gårdejeren. Den blev mobiliseret i travle tider som hø- og kornhøst. Til hjælp i høsten ansattes også ekstra arbejdskraft, således at gårdens arbejdsstyrke var mere end fordoblet.

MÆLKEFORPAGTERE

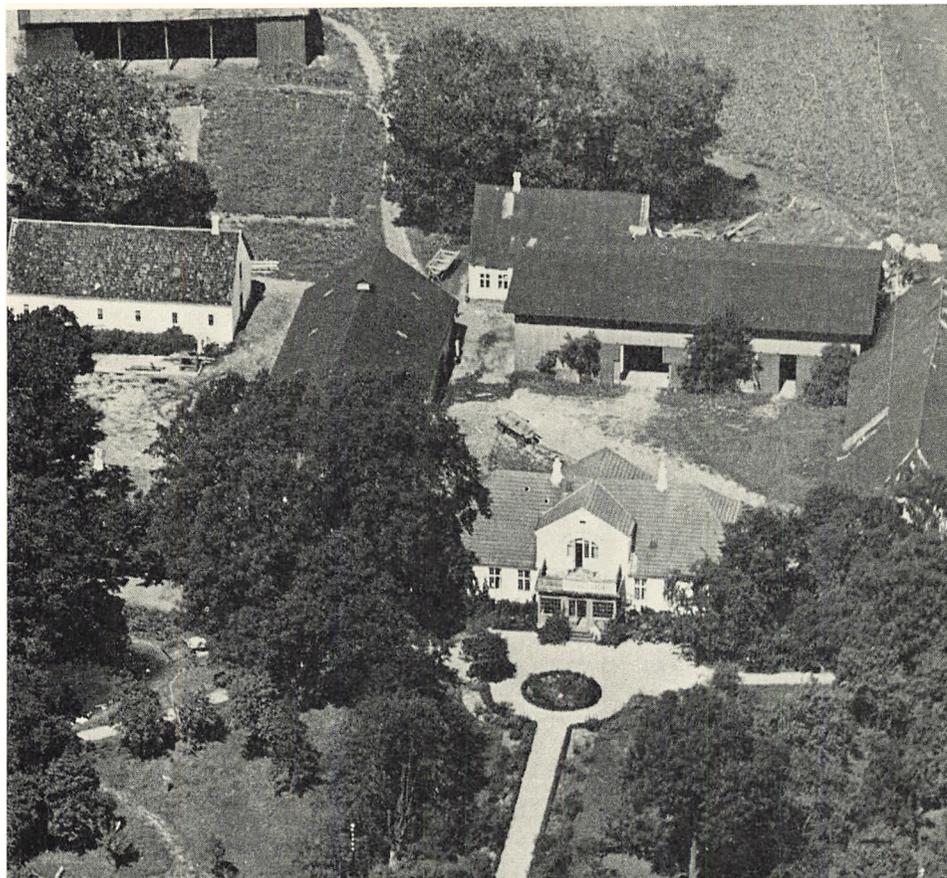
Fra flere af Rødovregårdene solgtes gårdens mælk ikke direkte til forbrugerne, men til en mælkeforpagter. Mælkeforpagterordningen opstod i de københavnske omegnskommuner i slutningen af det 19. århundrede: Gårdejeren solgte al mælk fra

Arbejdsstyrken på Islevgård i 1924. Yderst til venstre står forvalteren og ved siden af ham gårdens forpagter med sine to døtre. Til højre for forpagteren står daglejere og landbrugsmedhjælpere og yderst til højre fodermesteren. Mændene til hest er forkarlen yderst til venstre, dernæst to landbrugs kandidater, som var indlogeret på gården en kortere tid og yderst til højre en landbrugsmedhjælper.

gårdens besætning til en forpagter, der tog sig af mælkens forarbejdning og videre afsætning. Forpagteren kunne have en eller flere faste leverandører. Opkøbte han kun mælk fra en enkelt større gård, fik han som regel overladt et hus på gården. Der var 7 sådanne mælkeforpagterboliger i kommunen i 1901. En ottende mælkeforpagter boede i sit eget hus og modtog mælk fra flere gårde (11). En mælkeforpagterbolig var som regel trang, men var altid udstyret med en rummelig kælder, hvor mælken kunne opbevares og forarbejdes. Til forpagterboligen hørte som regel et svinehus, da svineholdet var et vigtigt tillæg til fortjenesten. Føden til svinene fik forpagteren fra mælkeaffald, fx valle, men også fra byen. Når mælken var solgt til kunderne inde i København, hjembragte forpagteren køkkenaffald og bærmælk fra de københavnske restauranter i de nu tomme mælkespande som foder til grisene. Kontrakten mellem gårdejeren og mælkeforpagteren blev som regel afsluttet mundtligt, den sluttedes for et år ad gangen, som regel med virkning fra 1. november. Forpagterens familie var også med i arbejdet, desuden kunne forpagteren beskæftige en pige eller en karl. En eller flere drenge kunne hjælpe med ved salget af mælkeprodukter inde i byen. Fra Rødovre, som lå tæt ved storbyen, var det især mælk og fløde som solgtes til forbrugerne, da mælken kunne nå frem, inden den blev sur. I de mere fjerntliggende sogne som Høje-Tåstrup og Sengeløse blev mælken forarbejdet til smør og ost. Mælkeforpagteren solgte til byens handlende, til hoteller og restauranter og til private husholdninger.

Mælkeforpagternes vogntog på vej ind mod byen var et velkendt syn. I den tidlige morgen kom de kørende i en uafbrudt række hen mod Bomhuset ved Dam-

Rødovres største gård, Islevgård, set fra luften. Fotografiet er fra 1936, da der endnu blev drevet landbrug på gården; det følgende år solgtes den til Statens Jordlovsudvalg. Bag haven og hovedbygningen ses til højre en ladelænge med hestestald og til venstre svine- og kostalden. Her fandtes også et vaskehus, lokummer og værelser til nogle af folkene på gården. Forvalteren og de indlogerede landbrugskandidater boede i stuehusets loftetage. Den fjerde længe er trælæden og bag den ses fodermesterboligen.

hussøen, hvor de skulle betale passagepenge, fortæller en Rødovreborger. Også på hjemvejen holdt de stille her, men nu var det for at besøge kroen.

Mælkeforpagterordningen ophørte i begyndelsen af dette århundrede i takt med de øgede krav til hygiejne og den stigende udbygning af andelsmejeriernes virksomhed.

EN GÅRD I TYVERNE

I de første årtier blev flere og flere gårde opkøbt med udstykning for øje, og det ene landbrug efter det andet nedlagdes eller omdannedes til gartnerier. Endnu i tyverne og trediverne var der dog flere store gårde, som drev landbrug. Rødovres største gård, Islevgård, var en af dem. Den ejedes i tyverne af Frederik Legarth som forpagtede gården og dens 96 ha landbrugsjord ud til skiftende forpagtere. Gårdens afgrøder var byg, havre, hvede, roer og kålrabi samt en del frøavl. Hovedparten solgtes direkte til fourage inde i København, gården havde faste aftaler med fouragehandlerne. Kvægholdet på gården bestod af 15–20 malkekøer og 10 ungreter. Mælken solgtes til et mejeri i Ejby. Der var 8 arbejdsheste på gården og svinebesætningen var på 15 søer og en orne. Fjerkræholdet omfattede ca. 100 høns (14).

Folkeholdet på gården varierede fra 3 til 18 ansatte. Forpagterens familie deltog ikke selv i arbejdet. Af fast ansatte fandtes forvalteren, hvis opgave det var at lede arbejdet i marken, fodermesteren, som stod for dyrenes pasning og kokkepigen, som stod for madlavningen såvel til folkene som til forpagterfamilien. Forpagteren

selv stod for administrationen og salget af gårdens produkter. Som regel havde forvalteren og fodermesteren flere karle og drenge til hjælp, men det kneb at holde folkene på gården, da kosten ikke var den allerbedste og lønnen ikke særlig høj. Så ind imellem var forvalteren og fodermesteren alene om at klare driften. I høsten var der imidlertid altid en stor arbejdsstyrke. Forpagteren overbød da de andre gårdmænd på egnen og kunne hurtigt samle en arbejdsstyrke på 18–20 høsthjælpere, fortrinsvis daglejere fra sognet og nabosognene, og fik herved høsten på de 96 ha ager og eng overstået på 14 dage.

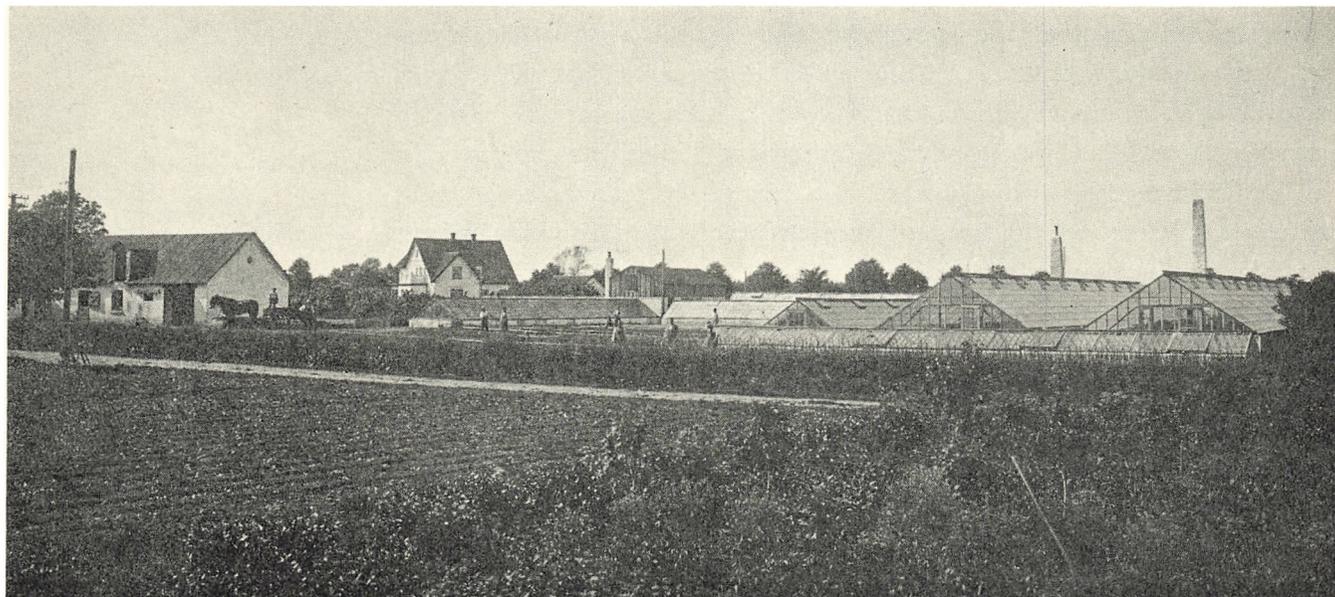
Landbrugsarbejdet var delvis mekaniseret på Islevgård. En traktor indkøbt i 1918 trak således den ene af gårdens selvbindere under høstarbejdet, mens et par arbejdsheste trak den anden. Også under pløjningen kørtes med både traktor og heste, og da var alle 8 arbejdsheste i sving. Såmaskinen var derimod hestetrukken. Til dette arbejde brugtes ingen traktor. »Der var kun en såmaskine og der var to mand med forspænd af tre heste, der var altså en til at køre hestene og en til at styre maskinen, og så skulle der jo hele tiden fyldes sædekorn i« (15).

Det tidligere langsommelige tærskearbejde var også blevet mekaniseret. Gården var i besiddelse af et dampdrevet tærskværk, som ikke alene tærskede gårdens egne afgrøder men også tærskede for næsten samtlige bønder og gartnere i Islev. Bønderne lejede tærskværket af forpagteren på Islevgård. Gårdens egne afgrøder blev tærsket i løbet af 14 dage.

Arbejdet i stalden var derimod ikke mekaniseret. Det var fodermesterens opgave at malke køerne morgen og aften og dette foregik med håndkraft.

Arbejdsdagen på gården varede fra 6 morgen til 6 aften, afbrudt af en halv times frokost og en times middag. Der var ikke megen fritid om aftenen, da alle gik tidligt i seng for at stå op næste morgen mellem kl. 5 og halv seks. Heller ikke om søndagen var der megen fritid. Dyrene skulle passes, og som regel var der altid et eller andet arbejde, som skulle ordnes. »Jeg skulle være der for det meste. Jeg kunne ikke tage fra gården, men jeg havde heller ingen steder at tage hen, så det var såmænd lige meget. Der var ikke penge til forlystelser, for ellers kunne man

Rødovres største gartneri i 1930'erne var Fortly, som ejedes af H. og Jørgen A. D. Jørgensen. Gartneriet blev drevet som blandet handelsgartneri og produkterne afsattes fortrinsvis på Københavns torve. Arbejdsstyrken bestod af 1 driftsleder, 4 medhjælpere, 3 elever, 2 karle samt 10 løst ansatte i sæsonen. Foto 1934.

nok have gået i Brønshøj Tivoli, nej, der var ikke penge til ret meget. Der skulle først og fremmest være penge til tøjet. Og da skulle man jo have ridebukser og lange støvler og kravetøj på. Sådan var det dengang. Det var altså forvalterens uniform.«

Årene under og efter 2. verdenskrig markerede afslutningen på Rødovres tid som landbrugskommune. De fleste gårde var nu udstykket til bebyggelse, og de resterende gårde som Carlsro, Mariehøj og Mariedal fulgte efter i begyndelsen af halvtredserne. Rødovres sidste bonde var Christian Sørensen på Rødovregård, den eneste gård der endnu er bevaret med såvel hovedbygning som avlsbygninger intakte. Men endnu i dag bliver der drevet lidt landbrug i kommunen, på den jord som hører under ungdomspensionen Espevang, tidligere statsungdomshjemmet Prøven.

GARTNERI

I 1901 var der fem gartnerier i kommunen og i 1934 var antallet vokset til 47 (16). Tilvæksten var sket gradvis og var fordelt nogenlunde ligeligt mellem Islev og Rødovre: På Islev Mark 20 gartnerier og i Rødovre 27. Kornmarkerne og engene med græssende kvæg måtte vige for grøntsager, bærbuske og frugttræer, blomstermarker, drivhuse og mistbænke. Det var nærheden til Københavns Grønttorv i forbindelse med den frugtbare jord som gjorde Rødovre velegnet til gartnerivirksomhed. Rødovre havde længe spillet en vigtig rolle i den københavnske mælkeforsyning, nu skulle kommunen også forsyne storbybefolkningen med grøntsager og blomster.

De fleste gartnerier i kommunen var ejendomme på mellem 1 og 2 ha, enkelte var lidt større. I 1934 eksisterede der blot 3 gartnerier med arealer over 5 ha. Det var gartneriet Fortly på 17 ha, gartneriet Røngården på 9 ha, begge beliggende i Islev, og gartneriet Petersborg på Tårnvej i Rødovre som omfattede 6½ ha. Nævnnes må også Chr. Asmussens handels- og eksportgartneri hvis jordtilliggende var på 4 ha., men hvis arbejdsstyrke – 26 fastansatte – var den største af samtlige gartneriers.

Hovedparten af gartnerierne var blandede handelsgartnerier med både grøntsags-, frugt- og blomsterkulturer. I de fleste tilfælde var vægten lagt på én eller et par kulturer, enten grøntsager eller blomster. 7 af gartnerierne var rene blomstergartnerier, mens 10 udelukkende dyrkede grøntsager. Tre af de større gartnerier havde en omfattende eksportvirksomhed. I de første årtier dyrkedes hovedsagelig afgrøder på friland, men drivhusenes og mistbænkenes antal steg og muliggjorde en stadig mere intensiv udnyttelse af jorden.

Rødovregartnerne var dygtige folk, som tit hentede præmier hjem for deres produkter. Christian Asmussen fik således ærespræmie for begonien Ruth, der var fremdrevet i handels- og eksportgartneriet på Roskildevej. A. Knudsen har hjembragt adskillige ærespræmier for sine blomster- og grøntsagskulturer. I 1930 fik Fjord Nielsens gartneri på Rødovrevej et 1. klasses certifikat for chrysanthemum'en Guldpurpur, og i 1932 fik Albert Jørgensen på Røngården i Islev ærespræmie og sølvmedalje for sine artiskokkulturer.

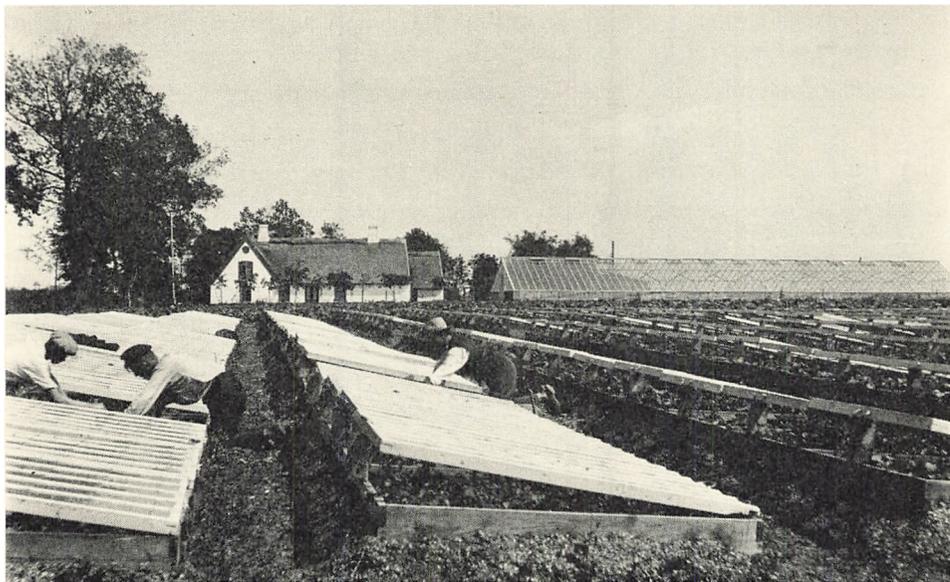
Produkterne blev hovedsagelig afsat på de københavnske torve, især Grønt-

torvet. Varerne transporteredes dertil på hestevogn eller i bil. Det var ikke alle gartnerier, som var blevet motoriserede i årene inden 2. verdenskrig. De større gartnerier kunne have både hestevogn, traktor, lastbiler og personbil til rådighed, mens de små gartnerier ofte kun havde heste som trækraft. Det var handelsgartneren selv, der hver morgen tidlig kørte af sted til torvet med varer, fortæller en tidligere Rødovregartner om det gartneri, hans far og senere han selv drev i Islev. I begyndelsen af dette århundrede var der ikke faste stadepladser på Grønttorvet, og man måtte derfor være tidligt på færde. Det var værst i jordbærsæsonen, hvor faderen engang var tvunget til at køre afsted kl. 2 om natten for at sikre en stadeplads. Grønttorvet åbnede imidlertid først for tilkørsel af varer klokken 4, så de morgener var gaderne omkring torvet fulde af ventende hestekøretøjer. I 1915 blev stadepladserne faste. Den pågældende gartner kørte med hestevogn indtil 1924, hvor den blev erstattet af en lastbil. Under 2. verdenskrig måtte hestevognen dog holde for igen.

På de mindre gartnerier bestod arbejdsstyrken som regel af 1–2 medhjælpere og 1–2 arbejdsmænd, i sommersæsonen yderligere et par arbejdsmænd. Dyrkedes jordbær eller andre bær, blev der tit ansat 10–20 plukkere. Mange Rødovreborn og Rødovrekoner har fået en kærkommen ekstraindtægt ved at plukke jordbær. Gartnerfamiliens egne medlemmer var også ofte beskæftigede i virksomheden. I de mindre gartnerier kunne gartnerparret og deres børn danne den faste arbejdsstab, som blot fik hjælp fra 1 eller 2 arbejdsmænd i sommersæsonen. På store gartnerier var arbejdsstyrken som regel på 6–10 medhjælpere ud over familiens egne medlemmer. Et eksempel herpå er gartneriet Røngården, hvor gartnerens hustru og søn deltog i arbejdet. Desuden bestod arbejdsstyrken af en formand og fire medhjælpere, samt fire arbejdsmænd. En af folkene var landbrugsmedhjælper og tog sig fortrinsvis af gartneriets heste. For at gartnerens hustru kunne deltage i arbejdet, var der en pige, som tog sig af den daglige husholdning. Om vinteren var arbejdsstyrken indskrænket til 4 eller 5 ansatte, men i sommersæsonen var der 8–10 ansatte. Pigen, som stod for madlavning og husførelse, fik da hjælp af en lillepige i sommermånederne.

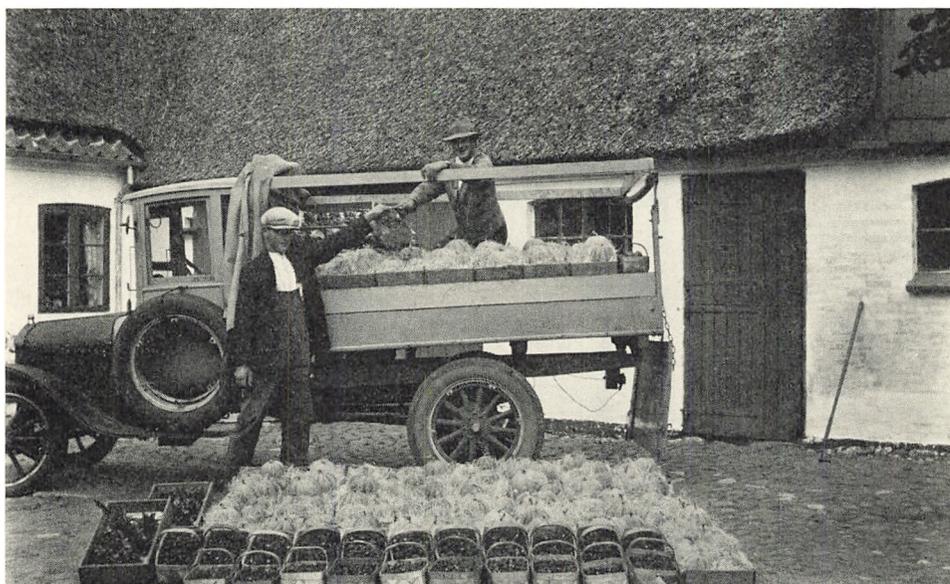
*Gartner Albert Jørgensen ved sit arbejdsbord i stuen på Røngården. A. Jørgensen købte hovedparcellen til Røngården i 1904 og blev dermed en af de første gartnere i Islev.
Foto 1904.*

Glimt af arbejdslivet på gartneriet Røngården i Islev. Hovedbygningen ved Islevbrovej med mistbænke og drivhus 1915.

Middagshvil i grøftekanten ved Islevdalvej en sommerdag i 1915.

Den nyerhvervede bil lastes med jordbær og meloner til Grønttorvet 1924.

HVERDAGSLIVET PÅ ET GARTNERI

Før 2. verdenskrig mindede husførelsen på et gartneri meget om husførelsen på en bondegård. De ansatte boede på gartneriet og fik kosten her. Det krævede plads at have folkene boende og flere Rødovregartnerier var da også indrettet i tidligere bondegårde. Det fortælles at det var almindeligt, at folkene spiste sammen med gartnerfamilien ude i det store køkken. På gartnerierne fandtes som regel ingen særlige folkestuer for de ansatte således som det var almindeligt på de større gårde i Rødovre. Den store husholdning bevirkede, at mange gartnere holdt husdyr ved siden af gartnerivirksomheden. På Røngården fandtes således høns og grise og under 1. verdenskrig desuden en ko, da mælkeforsyningerne var knappe. Koen blev malket af en karl eller af gartneren selv, for på dette tidspunkt var det blevet ualmindeligt at kvinder malkede. Husholdningen var naturligvis selvforsynende med grøntsager og kartofler. Denne form for husholdning var almindelig i danske gartnerier i årene frem til 2. verdenskrig. Under og efter krigen skete der en gradvis ændring af forholdene, således at de ansatte begyndte at bo og spise hjemme. Gartneriet blev nu udelukkende en arbejdsplads for de ansatte.

Arbejdsdagen var lang i de første årtier af dette århundrede. Arbejdet begyndte kl. 6, så allerede kl. halv seks var morgenmaden bestående af te og ostemad sat frem til folkene i køkkenet. Gartneren selv var på det tidspunkt allerede på vej til Grønttorvet med varer. Efter morgenmaden gik alle til deres arbejde, som blev afbrudt af en mere solid frokost med smørrebrød kl. 8. Middagspausen lå mellem 12 og 13, og middagen bestod af »solid landbokost med mange kartofler«. Grød var en hyppig ret ved middagsmaden. Arbejdsdagen sluttede kl. 18 om aftenen og så serveredes smørrebrød med te eller kaffe. Som regel spistes alle måltider hjemme, men var folkene i arbejde på en fjerntliggende del af gartneriet, kunne de få madkurve med og nyde middagsmaden og det efterfølgende middagshvil i det frie.

UDVIKLING OG AFVIKLING

Gartnerierne mekaniseredes ligesom landbruget. Hestene var dog længe en vigtig trækraft, og på større gartnerier som Røngården dyrkedes egne afgrøder af byg og hø som foder til hestene. På Røngården fandtes derfor også et tærskværk og en hakkelsesmaskine. I tyverne og trediverne begyndte mekaniseringen. Gartnerne købte lastbiler til at transportere varer på. Men mekaniseringen tog først for alvor fart efter 2. verdenskrig, hvor de store gartnerier lod hestene afløse af traktorer. Samtidig blev det billigere at opvarme drivhuse, og forskellen på arbejdet sommer og vinter blev udjævnet, nu var det sæson hele året. Det betød at drivhusene kunne udnyttes mere effektivt og rumme tre eller fire kulturer i årets løb i stedet for som hidtil kun en eller to.

Samtidig med mekaniseringen og de øgede muligheder for driftsforbedringer var der imidlertid en anden udvikling igang, som kom til at betyde afslutningen på gartneriernes tidsalder i Rødovre. I begyndelsen af halvtredserne startede den kraftige byudvikling af kommunen, og i forbindelse hermed steg jordpriserne kraftigt. Det blev vanskeligt for mange gartnere at klare de stærkt stigende ejen-

domsskatter, og udflytningen af gartnerierne til billigere jord længere væk fra hovedstadskommunen tog sin begyndelse. I dag eksisterer der ikke længere gartnerier i Rødovre. Det sidste større Rødovre gartneri var gartner A. Knudsens gartneri, som blev nedlagt i forbindelse med opførelsen af Rødovre Centrum i 1966 (se kap. om centerfunktionen, s. 69). Svend Poulsens blomstergartneri på Tårnvej, som fortrinsvis forhandlede de berømte Poulsen roser, var det sidste egentlige gartneri i Rødovre. Det blev nedlagt i 1974.

HANDEL

Kapitel 6 har beskæftiget sig med centerudviklingen og serviceforsyningen. Her skal tegnes et billede af denne udvikling set med Rødovreborgernes egne øjne.

Befolkningen i kommunen var i de første år fortrinsvis landbrugere og det var derfor ret begrænset hvad den enkelte husholdning behøvede af varer fra de to købmænd som fandtes i kommunen ved århundredskiftet.

KØBMÆND OG HÅNDVÆRKERE

En stor del af fødevarerne kom fra gårdens eller gartneriets egen produktion. Købmændene forsynede sognets beboere med varer som brændsel til opvarmning, petroleum til belysning, salt og krydderier til madlavning, nedsaltede sild, kaffe, te og tobak. Købmanden fungerede tillige som kreditkasse for kunderne. »Det var jo normalt dengang, at bønderne tog på kredit hos købmanden. Så gjorde de regnskabet op og betalte deres regninger, når høsten var i hus. Og derfor var købmanden vant til at låne penge ud, så man kunne altid få hjælp hos ham til at klare terminen« (17). Udover købmændene fandtes der en del håndværkere i kommunen (18). Hos bødkeren kunne bønderne få tønder og kar til at nedsalte deres kød og opbevare deres smør. I 1901 blev værkstedet drevet af Mathilde Dagmar Andersen, enke efter Peder Andersen. Til hjælp i værkstedet havde hun en bødkersvend. Det var meget almindeligt dengang at håndværkeren fortsatte deres mænds virksomhed. Bødkerværkstedet lå på hjørnet af Roskildevej og Annexgårdsvej og her lå det også 20 år senere. Fra dette tidspunkt giver Olfert Erichsen følgende skildring af bødker Andersen og hans arbejde: »Her gik Andersen i sit stribede arbejdstøj og med skødeskind og lavede sine fade og tønder. En ting, der var meget afsætning på, var de »nymodens vaskemaskiner«, som var en »vugge«, hvor to elementer – beholderen og det glidende gitter – skabte samme virkning som det almindelige vaskebrædt og navnlig skånede konernes hænder. I den anden ende af bødkerens hus blev en glasveranda ombygget til udsalg for Schous Sæbehus, som blev passet af bødkerens hustru og døtrene efterhånden som de voksede til. Bødker Andersen var en mand som forstod at følge med tiden, de sidste år af sin levetid lavede han ikke længere fade og tønder men bongotrommer til orkestre!«

Smeden skoede heste, reparerede og fornyede landbrugsredskaber og udlejede sit damptærskværk til bønderne i høsttiden (19). Hjulmageren reparerede vognene, hvis de gik i stykker, og hos kurvemageren indkøbtes kurve til bl. a. bær- og frugtplukningen. Storbønderne i kommunen foretog imidlertid supplerende ind-

Andersens bødkerværksted på Roskildevej, som tilvirkede fade og tønder men også vaskemaskiner af den type, som ses midt i billedet; de betjentes med håndkraft og skånede hænderne i modsætning til det gammeldags vaskebræt.

køb af varer fra butikkerne i København, og de stadig flere indbyggere som var beskæftigede inden for industrien kunne heller ikke klare sig med købmændenes udbud af varer, og foretog deres indkøb på Frederiksberg og i Valby.

En af de købmænd som slog sig ned i kommunen efter århundredskiftet var Ole Jensen, som indrettede sin købmandshandel i Søtorphuset, Annexgårdsvej 16. Butikken blev drevet af købmanden selv og 2 karle, som havde til opgave at holde orden på varelageret og køre ud til kunderne med fourage og brændsel (20). Ole Jensens købmandshandel var en »blandet landhandel« omfattende alt »fra spegesild til knappenåle«, som en Rødovreborger udtrykker det (21). Kunderne var først og fremmest befolkningen i Søtorp, men også folk fra huse og gårde i nærheden. Om butikken og dens indretning fortælles følgende: »Butikken lå i den første tid i en af gavlstuerne, men efterhånden som vareudvalget steg og der også flyttede flere og flere ud, fordrede det udvidelse, så der blev muret en lav bygning til, så stuerne kunne retableres. Disken var U-formet. Fra indgangsdøren (med klokke på smedejernsbøjle) gik kunderne ind i U'et. Dvs. at købmanden havde et ustandseligt renderi fra den ene reol til den anden, for – noget egentlig system i sin handel, var der ingen der havde. Det var heller ikke nemt at »skille« kunderne ad – eller gøre en ting færdig ad gangen, for når en sku' ha grøn eller brun sæbe, så sagde en anden »Gi osse mig med det samme.« Lørdag aften var det som regel mændene der gik på indkøb hos købmanden. »Der kunne stå 8–10 mennesker med spånkurve og fletværk og – stakkels købmand – måtte se tiden gå til 11 og 12 før han kunne lukke. Det var ikke »verdensbegivenheder« man beskæftigede sig med – det var lockouten eller »Madsen Møgdal« som man yndede at kalde ham for. Alberti og I. C. Christensen optog osse, men det værste var vel nok stigningen på Ålborgs produkter – prisen forstås – som man diskuterede hos Ole Jensen. Lad det være sagt: Der blev ikke nydt noget i og omkring etablissementet, men – bølgerne gik højt« (22). Butikken var ikke blot det sted hvor daglige forbrugsvarer som smør, salt, tobak og kaffe blev indhandlet, herfra formidledes også nyheder af interesse for den lokale befolkning. Det var ikke alle familier, der holdt avis i århundredets første tiår, og radioen var endnu et ukendt begreb. Den lokale købmandsbutik fungerede derfor som et informationscenter for den lokale befolkning.

Mælkevognen fra Solbjerg Mejeri var en af de mange omkringkørende udsalgssteder, som prægede kommunens handelsliv i tyverne og trediverne. Foto fra 1930'erne.

SPECIALBUTIKKER VOKSER FREM

Den stigende specialisering i samfundet påvirkede også handelslivet. Datidens købmandsbutikker med deres blandede varesortiment blev gradvis afløst af butikker med et mere specialiseret vareudbud. I takt med omlægningen af erhvervsstrukturen bort fra selvhusholdningen, blev der behov for at kunne købe friske varer som mælk, kød, fisk og brød. Omkringkørende handlende dækkede i nogen udstrækning dette behov. »Der var fiskemanden på sin trehjulede cykel og ostemanden med en lille hestevogn. Og bageren, også med en lille hestevogn. De kom et par dage om ugen« (23). Selv om den omkringkørende handel var ulovlig og misbilligedes stærkt af Rødovres myndigheder og fastboende handlende (se kapitlet om Rødovre Handelsforening s. 317) var den alligevel af betydning for mange Rødovreborgere i tyverne og trediverne som det fremgår af de følgende kapitler om Søtorp og Islev. De indbyggere, som ikke selv dyrkede jorden, kunne desuden få dækket en del af deres behov for fødevarer hos de landbrugere og gartnere, som fandtes i kommunen frem til 2. verdenskrig. I flere villakvarterer havde beboerne fast aftale med den nærliggende gård eller det nærliggende gartneri om, at de her kunne købe mælk, æg og grøntsager og til og med grise.

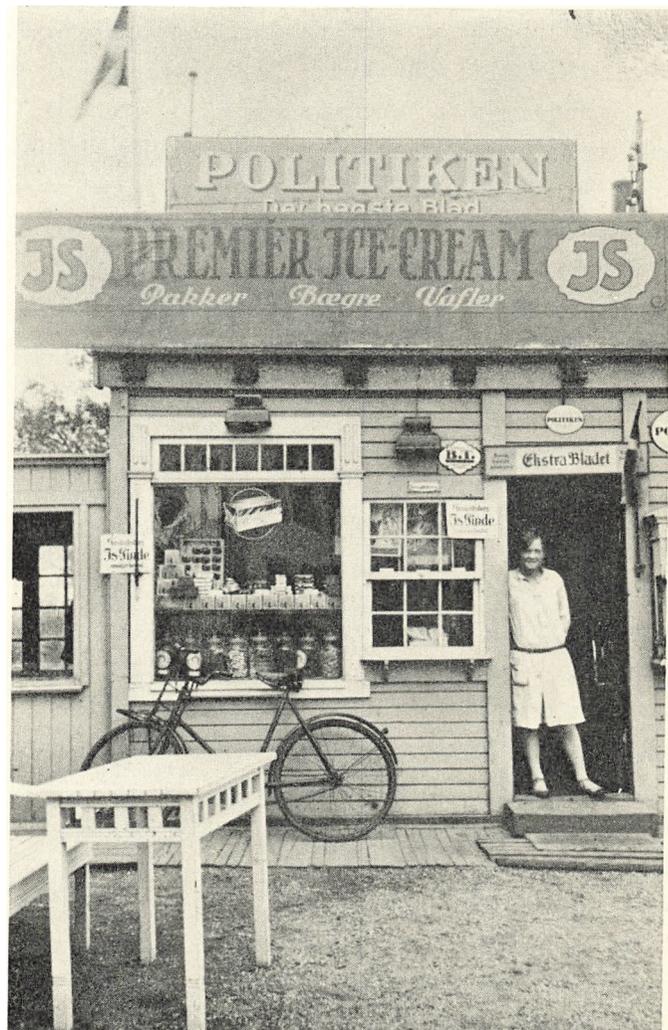
En af Rødovres første specialbutikker var Hammers manufakturforretning over for Damhuskroen. Olfert Erichsen fortæller: »Det eneste som fandtes vis a vis Damhuskro og Bomhus var et gult træhus, som nærmest Harrestrupåen havde et lokale med en iskiosk og bolcher etc. og mod Hvidovrevej havde den omtalte manufakturbijs, hvor man nødtørfigt kunne købe stoppegarn og elastik, 5 fed

strikkegarn eller sønderjysk Golfgarn. Ønskede man mere avanceret handel, skulle man enten til Thyra Carlsen på Ålholmsvej 2 eller videre til Værnedamsvej, som var Rødovres indkøbscenter dengang. I iskiosken fik man et dejligt kræmmerhus, som var hjemmebagt med en drøm af vaniljeis, som også var hjemmefrosset. En sølvske af suppestørrelsen dykkede ned i tinboksen, hvor isen var saltfrosset, og man holdt vejret til toppen var afstukket. En sådan is blev nydt til sidste mundfuld ved et konditorbord med marmorplade på »terrassen« langs Harrestrupåen ved lyden af miniaturevandfaldet Niagara, der strømmede ud fra jernrøret under Roskildevej« (24).

De fleste af de nye butikker blev placeret rundt om Damhustorvet, hvor en ny bebyggelse voksede frem i tyverne og trediverne. For befolkningen i den østlige del af kommunen betød dette, at de i højere grad end tidligere kunne klare deres indkøb inden for kommunens grænser. »Den første bager herude var vist ham på Damhustorvet, det må ha' været i trediverne, for jeg kan huske at vi nogen gange er gået helt til Valby Langgade for at købe kager. Før byggeriet på Damhustorvet blev sat igang, fandtes her næsten ingen butikker« (25). Forretningskvarteret omkring Damhustorvet og Roskildevejen blev udbygget til begyndelsen af tresserne, hvor planerne på Rødovre Centrum begyndte at tage form.

Beboerne i de vestlige dele af kommunen var derimod stærkt underforsynede

Manufakturhandler K. K. Hammer, der boede i Søtorp, havde sin butik i en gul træbygning ved Hvidovrevejs udmunding i Roskildevej. I den ene ende af huset fandtes en kiosk med salg af is, aviser og bolcher. Familien Hammer præger endnu idag Rødovres handelsliv gennem sønnesønnen, elinstallatør Benth Hammer, formand for Handlsforeningen. Foto fra 1930'erne.

med butikker, især med butikker der handlede med andet end fødevarer (26). »Som regel så kørte vi op til Husum, der handlede vi med slagter deroppe – det var på Frederikssundsvej . . . Man måtte cykle hele vejen frem og tilbage når man skulle købe ind, det var svært når man også havde arbejde, men det gik jo, det skulle gå« (27).

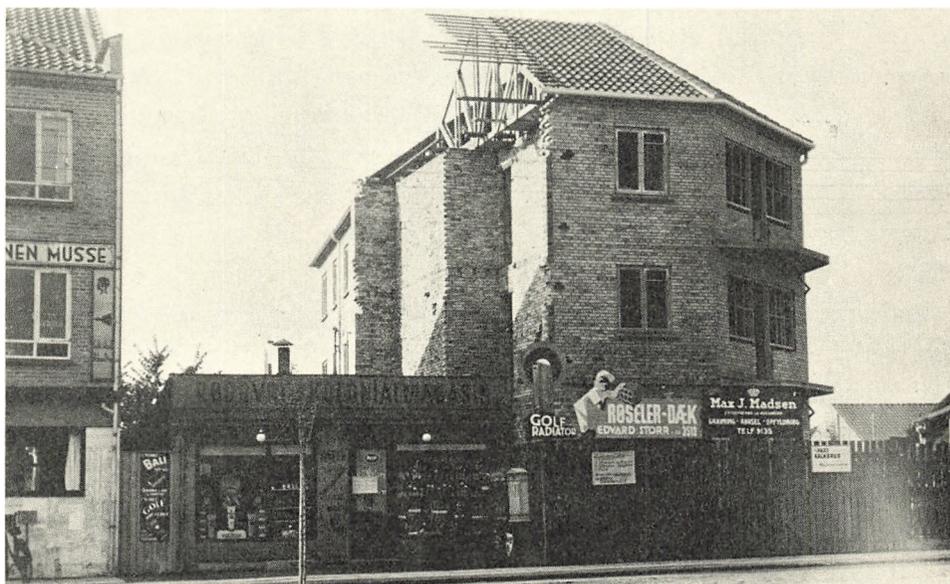
SUPERMARKEDET – DEN NYE FORM FOR KØBMANDSHANDEL

Efter 2. verdenskrig ændrede fødevarerbutikkerne gradvist karakter – i Rødovre som i den øvrige del af landet. Købmandsbutikken, slagteren, bageren og grønthandleren blev efterhånden afløst af de store selvbetjeningsbutikker, som havde et bredt udbud af varer. »Da de begyndte at bygge Irma og HB her, så sagde den gamle købmand Jensen til mig: »Kan du se de 2 forretninger der, det blir tidens løsen – og min død« (28). Et eksempel på en sådan selvbetjeningsbutik – som eksisterer den dag i dag – var den butikbygning som Hovedstadens Brugsforening opførte i 1954 på hjørnet af Tårnvej og Tæbyvej. Varesortimentet omfattede kød, viktualie, frugt og grønt samt kolonial- og husholdningsvarer. Et bageri i tilslutning til butikken handlede med brød, mælk og mejeriprodukter. Alle varer i selvbetjeningsafdelingen lå fremme på reoler langs væggene eller på fritstående diske, og spejle bag reolerne gav indtryk af stor varerigelighed (29). Selv om mange købmandsbutikker måtte lukke, var der også mange som tog selvbetjeningsideen op og ændrede deres købmandsbutik til en mindre selvbetjeningsbutik. De fleste fødevarerbutikker bygger i dag på selvbetjeningsprincippet. De er ikke længere et lokalt informationscenter. Kundeskaren er mere broget og består dels af faste kunder fra kvarteret, dels af folk, som passerer på vej til eller fra arbejdet. Flere af de mindre butikker, som er såkaldte »nærbutikker« placeret midt i en større bebyggelse, har dog bevaret nogle af landkøbmandens funktioner. Også her er det købmanden selv, hans kone og et par medhjælpere som betjener kunderne, og ved kassen udveksles bemærkninger om vejret og nyheder af lokal interesse.

RØDOVRE CENTRUM

Rødovre Centrums åbning i 1966 betød en nyskabelse af handelslivet, ikke blot for kommunens borgere men for indbyggerne i hele den københavnske vestegn. For indbyggerne i Rødovre kom det til at betyde, at de ikke i samme udstrækning som hidtil behøvede at tage ind til Københavns city for at købe ind. »Altså før i tiden tog jeg en hel del ind til København. Og hvis jeg skulle købe mange ting sådan op mod jul eller inden sommerferien, så tog jeg altså ind til byen, og man tænker, så tar du bilen så du ikke skal gå der og slæbe, men det er altså ikke sagen at ligge der og køre rundt. Så efterhånden fandt man ud af at man ligeså godt kunne få det hele i Rødovrecentret. Så det er meget lidt jeg kommer til byen« (30). Fredag aften og lørdag formiddag er de store indkøbsdage. (31) »Her til hverdag køber jeg ind nede i byen, ellers så ovre i centret, ikke! . . . det gør jeg som regel fredag eller lørdag. Jeg bruger bilen, når jeg køber ind i centret, fordi der er så mange varer« (32).

Købmandsbutikken skifter ansigt. I 1930'erne lå Rødovre Kolonial Magasin, Roskildevej 329, i en lille selvstændig bygning, men den indføjedes i det nye byggeri i 1940. I 1954 er navnet ændret, varesortimentet er udvidet med bl. a. friske grøntsager, og cykelstativet og automaterne uden for butikken er fulgt med udviklingen.

Arkitekterne bag Rødovrecentret, Gunnar Krohn og E. Hartvig Rasmussen, har bygget de overdækkede forretningsgader op omkring et centralt torv, festpladsen. Det var tanken, at denne festplads ikke kun skulle fungere som et indkøbstorv, men også være stedet, hvor en række arrangementer af mere eller mindre merkantil karakter kunne løbe af stabelen. I de år centret har eksisteret, har festpladsen da også dannet rammen om en række forskelligartede arrangementer fra biludstillinger til cirkusforestillinger, fra museumsudstillinger til konditests. De fleste af centrets kunder er positivt indstillede til disse arrangementer (33). De kan lide at gå en tur i centret, f. eks. i forbindelse med et biblioteksbesøg, og kigge på de aktiviteter som finder sted på festpladsen. »Rødovrecentret er dejligt. Jeg er ellers meget modstander af store centre, jeg har prøvet OBS og sådan nogen af bar nysgerrighed, men den slags er bare ikke mig. Men Rødovrecentret – der hygger jeg mig« (34). Ikke alle er dog lige begejstrede for centret og for at handle der. Det er dyrt, siger flere, og fortæller at de hellere handler hos deres lokale købmand og kun kommer i Rødovre Centrum for at kigge på butikkerne og på de forskellige aktiviteter, som finder sted på festpladsen. Centrets overdækkede butiksgader tiltaler især den yngre del af kunderne, og forældre med mindre børn fortæller, at det er en lettelse at gå her med børnene, fordi der ingen trafik er. Men der er også folk, som ikke finder sig til rette i det overdækkede butiksmiljø. »Jeg går som regel ikke i centret«, fortæller en ældre husmor, »jeg kan ikke lide at være der. Min datter ville f. eks. en dag gi mig en kop kaffe deroppe, det var om sommeren, men der manglede luft deroppe, så jeg blev dårlig og måtte ud i den friske luft igen« (35).

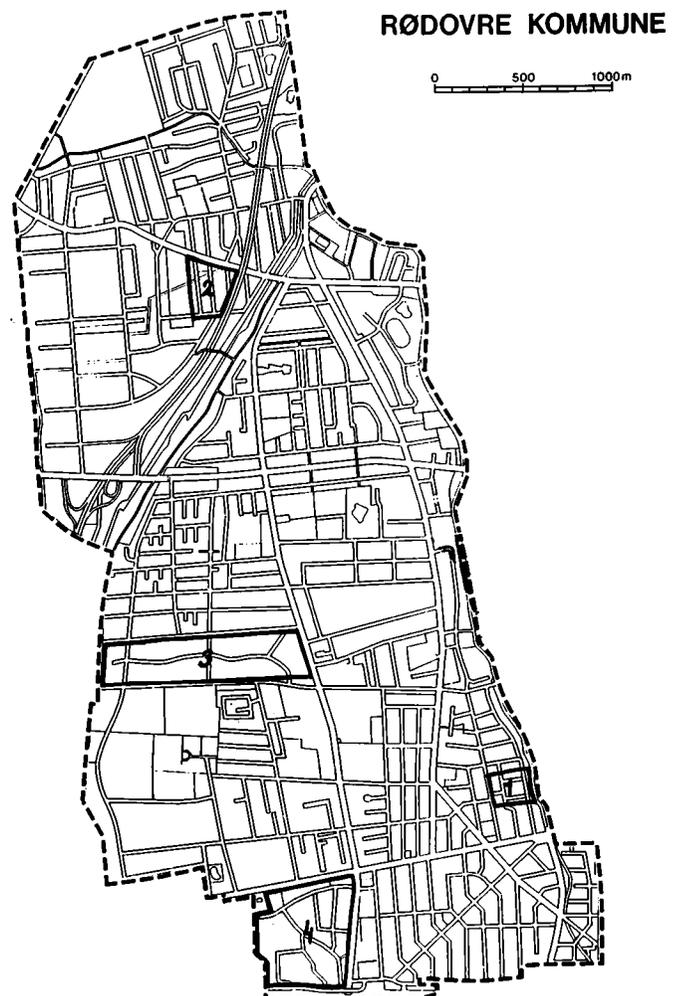
Rødovrecentrets åbning fik afgørende betydning for detailhandelen i kommunen iøvrigt. Butikskoncentrationen omkring Roskildevej og Damhustorvet mindskedes kraftigt, og vareudbuddet i selvbetjeningsbutikkerne ændrede karakter. »Jeg handler mest i Brugsen hernede, men den er bare blevet meget kedelig efter at Rødovrecentret er kommet. Det kan man mærke meget, for der er masser af varer de ikke tar hjem, fordi der ikke er det samme salg i det, men alligevel står man jo og mangler det. De tar kun det hjem, der er godt med salg i. Men bare man skal ha sytråd eller elastik så skal man over i centret« (36).

Handelen domineres i dag af Rødovre Centrum. Her et billede fra en af centrets overdækkede butiksgader.

13. SØTORP - RØDOVRES FØRSTE VILLABY

De følgende kapitler vil forsøge at give en skildring af Rødovreborgernes varierende levevilkår i perioden 1901–76 belyst af forholdene i 4 udvalgte boligområder i kommunen (se kortet). *Søtorp* er Rødovres første bymæssige bebyggelse, hvis opførelse i begyndelsen af dette århundrede betød den første større indvandring af byboere til kommunen. Rødovre bevarede dog sit i hovedtræk agrare præg i endnu nogle årtier. I trediverne begyndte udstykningen af landejendomme imidlertid at tage fart. Et af de områder, som modtog en øget indflytning af borgere til kommunen var *Islev*. Det her beskrevne villakvarter syd for Slotsherrensvej gennemgik en udvikling typisk for mange villakvarterer i Islev. I halvtredserne oplevede Rødovre sin kraftigste befolkningstilvækst og fuldbyrkede udviklingen fra landbrugskommune til en moderne storbykommune. Med opførelsen af kollektivbyen *Carlsro* i begyndelsen af dette årti skabtes ikke alene ca. 800 nye boliger til det stigende antal indflyttere, men også en alternativ boligform med kollektive

Kortet viser placeringen af de fire her behandlede boligområder. 1 er villa-byen Søtorp som opførtes 1903–1906. 2 er et villakvarter i Islev som udstykkedes i 1920'erne og 3 er kollektivbyen Carlsro, bygget i 1953 og 1957. 4 er højhusene ved Milestedet, som stod færdige i 1959.

serviceydelser. Den sidste større samlede bebyggelse i kommunen var *Milestedet*, højhusbyen syd for Roskildevejen. Den opførtes i slutningen af halvtredserne, som den første elementbyggede højhusbebyggelse i landet.

ARBEJDERBOLIGER

Da byggeforeningen Fremtiden i forsommeren 1904 kunne holde rejsegilde på de første 23 huse i villabyen Søtorp ved Damhussøen havde den nys selvstændige Rødovre kommune fået sin første bymæssige bebyggelse. Den nye bebyggelse var et eksempel på en af de mange villabyer for arbejdere og håndværkere, som i årene omkring århundredskiftet blev grundlagt rundt omkring i de københavnske forstæder (1). Forudsætningen for dette byggeri, var loven om statslån til opførelse af arbejderboliger vedtaget af rigsdagen i 1898. En tidligere lov om statslån til arbejderboliger havde ladet filantropiske selskaber komme i betragtning, nu skulle lånene ydes også til foreninger, som var dannet af arbejderne selv (2). Hermed videreførtes en udvikling som havde taget sin begyndelse i 1865, da arbejderne ved Burmeister og Wain på tilskyndelse af distriktslæge F. F. Ulrik sluttede sig sammen i Arbejdernes Byggeforening med det formål i fællesskab at samle midler til opførelse af egne boliger (3). Baggrunden for Arbejdernes Byggeforening var de dårlige københavnske boligforhold som bl. a. havde resulteret i koleraepidemien i 1853. I årene op mod århundredskiftet forværredes boligsituationen, idet det blev stadig mere vanskeligt at finde ledige lejligheder. I 1899 var der kun 478 ledige lejligheder i København mod 3091 ti år tidligere (4).

Manglen på lejligheder tillige med den stigende interesse for efter engelsk mønster at skabe villabyer for arbejderbefolkningen resulterede i loven fra 1898, som fremmede oprettelsen af byggeforeninger i arbejdernes eget regi (5). I de følgende årtier stiftedes en halv snes byggeforeninger i og ved København. Byggeforeningen Fremtiden var en af dem.

TYPOGRAFERNE OG FREMTIDEN

En gruppe typografer og litografer begyndte i 1901 at diskutere mulighederne for sammen at danne en byggeforening. De fleste af dem var ansat hos firmaet Nielsen & Lydiche i Industribygningen på Vesterbrogade. I et utrykt manuskript har en af typograferne redegjort for baggrunden til byggeforeningen. Heraf fremgår det, at de var blevet inspireret af de byggeforeninger, som omkring århundredskiftet var begyndt at opføre villakvarterer rundt om i København. Det var især kendskabet til Arbejdernes Byggeforenings bebyggelse i Valby og byggeforeningen Enighedens villaby i Brønshøj, som gav stødet til oprettelsen af en egen byggeforening.

Foreningen blev oprettet ved en generalforsamling som afholdtes på Amager den 31. august 1902, og her fik foreningen det optimistiske navn Fremtiden (6). Inden generalforsamlingen havde initiativtagerne gennem annoncer i en række københavnske dagblade forsøgt at hverve medlemmer til foreningen (7). Den nye byggeforening førte protokol med nøje referater fra bestyrelsesmøder og generalforsamlinger, og gennem disse protokoller, som forvares i grundejerforeningen Sø-

En af initiativtagerne til byggeforeningen var typograf Ferdinand Nielsen, her i forhaven til sit hus Junovej 3 med kone og døtre. Den ene datter flyttede ved sit giftermål til et andet Søtorphus. Sophiedal forblev imidlertid i familiens eje og beboes idag af Ferdinands oldebarn og dennes familie. Foto ca. 1910.

torps arkiv, er det muligt at følge foreningen fra den allerførste begyndelse. Inden den stiftende generalforsamling var der afholdt en række forberedende møder (8). Og initiativtagerne kunne derfor den 31. august fremlægge et forslag til en færdig udarbejdet forretningsorden samt til love for den nye byggeforening. Af foreningslovene fremgår det at »Foreningens Navn er Byggeinteressentselskabet Fremtiden. Foreningens Formål er at opføre 50 Villaer, og at administrere disse, indtil de kan overgå hver især i Medlemmernes Eje« (9). Midlerne til køb af grund og opførelse af husene skulle foreningen få gennem medlemmernes indskud og kontingent. Foreningen opbyggedes som et interessentselskab, hvor alle indskød samme beløb og hæftede solidarisk »Een for Alle og Alle for Een« for den økonomiske risiko (10). Hver uge betalte medlemmerne et kontingent der i begyndelsen var 1 kr., men snart steg til det dobbelte. Der oprettedes desuden en reservefond hvor medlemmerne indskød 30 øre om ugen (11). På dette tidspunkt var timelønnen for en faglært arbejder ca. 42 øre og for en ufaglært ca. 35 øre (12). Det var ikke altid lige let for medlemmerne at lægge en halv dagløn på bordet hver uge, og foreningens protokoller vidner om de vanskeligheder som mange af medlemmerne havde med at overholde kontingentbetalingen. I de første år af foreningens levetid måtte mange af de oprindelige medlemmer forlade foreningen fordi de ikke var i stand til at betale kontingent og afdrag på husene. Langvarig sygdom og arbejdsløshed var hovedårsagerne til det store medlemsfravald som foreningen oplevede i begyndelsen. Og inden der kom andre medlemmer som kunne udfylde de ledige pladser mistede foreningen penge. Foreningen havde et konstant underskud af medlemmer helt frem til 1906, hvor bebyggelsen i Søtorp stod færdig. Først da kom medlemstallet op på 44, et medlem for hvert hus.

Med hensyn til fremgangsmåden ved køb af grund, fordeling af parceller og opførelse af villaer, ville foreningen benytte samme fremgangsmåde som i øvrige byggeforeninger i København. Foreningen skulle indkøbe en grund og efter lodtrækning fordele de enkelte parceller på medlemmerne. De villaer, som opførtes, skulle være bygget efter samme arkitekttegning for at spare på udgifter til arki-

tekthonorar. Byggeriet skulle igangsættes hurtigst muligt. Foreningen skulle vedblive at stå som ejer af husene, indtil medlemmerne overtog de økonomiske forpligtelser for deres eget hus, fik skødet på huset og blev grundejere (13).

Det var oprindelig typografer, som havde taget initiativet til foreningens oprettelse, og blandt de første medlemmer var ca. $\frac{1}{3}$ typografer. De øvrige medlemmer var fortrinsvis bygningshåndværkere som f. eks. murere, malere og snedkere (14). I den første bestyrelse sad litografen Sigvald Kristensen som formand og 7 af de øvrige 9 bestyrelsesmedlemmer var ligeledes fra de grafiske fag (15).

Som det var normalt dengang, var samtlige medlemmer mænd. Det var familiefædre, som havde indmeldt sig i foreningen, for at skaffe bedre levevilkår til sig og deres familie. Som en datter til en af de første medlemmer udtrykte det, så var de første Søtorpboere folk med en stræben efter at komme frem. De kom næsten alle fra snævre og mørke lejligheder i det indre af København, og de ønskede alle at give børnene andre opvækstmuligheder end broernes trange og mørke baggårde. De fleste af foreningens medlemmer var født på landet. De var tvunget til København på grund af arbejdsløsheden ude i provinsen, og nu ønskede de igen »at få jord under neglene«, som et barnebarn til en af nybyggerfamilierne udtrykker det. De var optimistiske og gennemsyrede af en stærk tro på fremtiden, fortæller hun. Optimismen havde sin baggrund i den samtidige politiske situation. Den sidste højreregering var faldet, og arbejderbevægelsen var kraftigt på vej fremad.

FORENINGENS BLIVENDE HJEMSTED – RØDOVRE

Oprindelig havde foreningen tænkt sig at købe jord til det planlagte byggeri på Amager. Den senere formand for grundejerforeningen Søtorp, typograf Bernhard Schmidt, fortæller i et utrykt manuskript om foreningens tilblivelse (16), at grundene på Amager på få år var blevet så dyre, at foreningen ikke havde penge til en byggegrund der, den havde kun råd til at købe jord i rene landbrugsområder. De fleste af samtidens byggeforeninger havde da også købt grunde i områder som lå uden for det dengang ret begrænsede københavnske sporvejsnet (17).

I oktober 1902 kunne formanden Sigvald Kristensen imidlertid meddele bestyrelsen at han har »en Grund beliggende ved Damhussøen paa Haanden« (18). Grunden var udstykket af Annexgårdens jord, den grænsede mod vest til den nuværende Annexgårdsvej, mod øst til grøften langs Damhussøen og mod syd til Damhuskroens have. Det var frie, sunde omgivelser som nybyggerne kunne flytte ud til, et virkeligt alternativ til de mørke, usunde lejligheder, som de fleste boede i. Arealet var på ca. 44.000 m² og købtes af grossererne Abrahamsen og Kierkegaard. Sælgerne var folk med større erfaring i ejendomshandel end foreningens bestyrelse. Forhandlingerne mellem sælgerne og foreningen blev »drevet frem i et hæsblesende tempo« (19). Allerede den 13. november 1902 blev købekontrakten underskrevet (20). Bestyrelsen kontaktede herefter arkitekt Valdemar Westergaard, og denne kunne knap en måned efter fremlægge en bebyggelsesplan for området (21). Grunden var opdelt i 44 parceller, som efter lodtrækning fordeltes mellem medlemmerne.

Fra købet af grunden til de første villaer stod indflytningsklare, gik der næsten

2 år. Og de resterende 21 villaer var først færdige i januar 1906. Det langsomme byggetempo skyldtes en lang række årsager. Først og fremmest havde nybyggerne købt en grund, inden de havde samlet tilstrækkelige midler til købet og til selve byggeriet. Som det allerede er fremhævet, var der en stor omsætning af medlemmer i foreningens første år, noget som ikke bidrog til at skabe et stabilt økonomisk grundlag for byggeriet. Bestyrelsen havde været for uerfaren til at organisere så stort et foretagende – en skæbne som Fremtiden delte med de fleste andre københavnske byggeforeninger (22).

Den manglende erfaring afspejler sig også i valget af sagfører, idet H. E. Kierkegaard, en bror til den ene sælger, var foreningens sagfører. Han hjalp foreningen med forhandlingerne med kommunen, men synes snarere at have stået på sælgernes side når det gjaldt afdrag. Under byggeriet af villaerne i Søtorp løb byggeforeningen ind i en lang række vanskeligheder både med håndværkere og entreprenører, med kommunen og med sælgerne. De sidste havde 2. og 3. prioritet i de huse som skulle opføres. Sagføreren kunne som bror til en af sælgerne og lån-giverne i byggeriet ikke undgå at have en personlig interesse i byggeriet. Efterhånden nåede foreningen frem til den erkendelse, at sagfører Kierkegaard ikke ubetinget »var vor mand« og i november 1905 engageredes en ny sagfører (24).

Udover vanskeligheder af rent økonomisk art var der leveringsforsinkelser på byggematerialer, uoverensstemmelser med bygningshåndværkerne og entreprenørerne samt en række arbejdsnedlæggelser på byggeriet. Selv om det ikke var byggeforeningen Fremtiden men entreprenøren, tømrermester Ottosen fra Middelfart, der stod som arbejdsgiver, må det alligevel have været ubehageligt for arbejderne og håndværkerne i Fremtiden at opleve disse arbejds konflikter.

NYBYGGERNE OG SOGNERÅDET

En væsentlig årsag til det forsinkede byggeri må imidlertid søges i kommunens holdning til nybyggerne ved Damhussøen.

Rødovre kommune var i 1902, da forhandlingerne med byggeforeningen Fremtiden tog sin begyndelse, en ren landkommune. Af kommunens 716 indbyggere var de fleste beskæftigede ved landbruget (24). De 44 husstande, som efter planerne skulle flytte ind i villaer ved Damhussøen, ville ikke blot betyde en kraftig forøgelse af befolkningsantallet i kommunen, men også en ændring af kommunens erhvervsmæssige struktur.

Rødovre sogneråd bestod på dette tidspunkt hovedsageligt af bønder, som var skeptisk indstillede til nybyggerne (25). Ængstelse for om nybyggerne nu var ordentlige folk, der kunne betale deres kommuneskat, har formodentlig ligget bag sognerådets stejle holdning til byggeriet, tillige med en mistanke om, at de var socialister! Endelig var der en vis ængstelse for de udgifter nybyggerne kunne påføre kommunen i form af øgede udgifter til vejanlæg og skole. I begyndelsen søgte sognerådet at skræmme nybyggerne væk. Det krævede først at grunden skulle udstykkes i parceller på 2½ og senere på 1 td. land, hvilket svarer til ca. 5500 m². Efter gentagne forhandlinger lykkedes det dog for foreningen at få godkendt sin bebyggelsesplan, således at de enkelte parceller blev på ca. 800 m² (26).

Også på andre måder søgte sognerådet at hindre byggeriet. Da byggeforeningen

efter grundkøbet i 1902 ansøgte om byggetilladelse, svarede sognerådet, at denne først kunne gives når en færdig vej og kloakeringsplan for hele området var blevet godkendt. Kravet var i og for sig rimeligt, men sognerådet skærpede gang på gang sine krav.

Forhandlingerne om byggetilladelsen blev således trukket i langdrag, og først i marts 1905 kunne foreningen få byggetilladelse (27). Kommunen manglede selv på dette tidspunkt et ordentligt kloaksystem, og dens veje var i en meget dårlig forfatning (28). På baggrund heraf er det forståeligt, om nybyggerne følte sig dårligt behandlet, når de gang på gang fik afslag på deres ansøgning om byggetilladelse. Sognerådet begrundede nemlig hver gang sit afslag med, at kloakeringen og vejsystemet i Søtorp var utilfredsstillende! (29).

Den væsentligste konflikt mellem kommunen og byggeforeningen opstod i forbindelse med anlæggelsen af den nuværende Annexgårdsvej. Foreningen havde ved grundkøbet fået afslag i udbetalingen mod at påtage sig omkostningerne ved at anlægge forbindelsesvejen fra Roskildevej op til det købte areal. Denne aftale med sælgerne skulle vise sig at medføre mange vanskeligheder for foreningen. Kommunen krævede at vejen skulle anlægges i 30 alens bredde og ikke i 20 alens bredde, hvilket var den normale vejbredde i kommunen. Kravet var et led i sognerådets bestræbelser på at nægte foreningen byggetilladelse. Foreningen nægtede at efterkomme kravet om den øgede vejbredde. Det ville have betydet en yderligere forringelse af dens i forvejen hårdt anspændte økonomi. Kommunen meddelte derfor, at den ikke kunne udstede nogen byggetilladelse, da vejplanen jo ikke var godkendt, inden byggeriet tog sin begyndelse. Efter overvejelser med entreprenøren valgte foreningen at påbegynde byggeriet af de første 23 huse. Medlemmerne ville så solidarisk dele de bøder, der kunne falde i den anledning (30). Grundstensnedlæggelsen til det første hus, hvortil også sognerådet var inviteret, fandt sted i juli 1903.

Kommunens modtræk mod det ulovlige byggeri blev at indstævne foreningen for politiretten, og at nægte indflytternes børn optagelse i Rødovre Skole. Sognerådsformand Kr. Pedersen begrundede sognerådets indstilling således: »Da Byggeforeningen Fremtiden synes at ville tage de ulovligt opførte Huse i Brug til Beboelse, skal man tjenstligt meddele, at Sogneraadet ikke anerkender de eventuelle Beboere som havende lovligt Ophold i Kommunen, og som Følge deraf anser deres Børn uberettigede til at søge Kommuneskolen« (31). Foreningen klagede til amtets skoledirektion over denne beslutning. Og da den ved politiretten blev idømt bøder for ulovligt byggeri og fik pålæg om at standse byggeriet, indtil Annexgårdsvej var anlagt i 30 alens bredde, indsendte den desuden en klage til justitsministeriet over sognerådet. Samtidig fortsattes byggeriet så godt det lod sig gøre trods uoverensstemmelser med muremesteren og arbejdsnedlæggelser blandt arbejderne.

I foråret 1904 var de første 23 huse færdige, men nogen byggetilladelse forelå endnu ikke. Retssagerne mod kommunen blev dyre med hensyn til sagsomkostninger og bøder (32). I juli 1904 udtalte justitsminister Alberti sig til fordel for byggeforeningen. 20 alens bredde på Annexgårdsvej måtte anses for fuldt tilstrækkeligt. Omtrent samtidig kom skoledirektionens udtalelse om, at Søtorps beboere »ikke alene har Pligt men ogsaa ubestridelig Ret« til at sende deres børn i Rød-

ovre Skole. Mange af Søtorpfolkene foretrak imidlertid at lade deres børn blive i de skoler, de hidtil havde søgt. De børn, som først blev skolepligtige efter flytningen til Rødovre, kom imidlertid næsten alle til at gå i Rødovre Skole. Til trods for justitsministerens udtalelse til fordel for byggeforeningen, søgte sognerådet at forhale byggetilladelsen til Søtorpbyggeriet yderligere ved at kræve særlig dispensation fra amtet, fordi de første 23 huse rent faktisk var ulovlige. Dispensationen fra amtet indløb i marts 1905 og 7 dage senere gav sognerådet sin endelige byggetilladelse (33). Nu kunne opførelsen af de resterende 21 huse indledes.

Forholdet til sognerådet normaliseredes efterhånden. Trods de mange vanskeligheder havde byggeriet vist sig at være godt nok. Ved vurderingen i 1906 blev husene vurderet til 8000 kr., hvilket var over forventning (34). Sognerådet ændrede indstilling til Søtorps beboere; det var åbenbart solide folk. Ved valget til sognerådet i efteråret 1906 tog sognerådsformanden, Kr. Pedersen, kontakt med Søtorpbeboerne. Han foreslog, at de fik en repræsentant i sognerådet mod at stemme på ham som sognerådsformand. 15 af kommunens ialt 120 stemmeberettigede boede på dette tidspunkt i Søtorp, så bebyggelsen repræsenterede trods alt ca. 13 % af vælgerbefolkningen i kommunen. Søtorpvælgerne indså det fordelagtige i aftalen og opstillede foreningens daværende formand, maler J. P. M. Jørgensen. (35). Dermed havde den første socialdemokrat fået sæde i Rødovre sogneråd, og nybyggerne var nu helt accepterede af kommunen.

INDRE VANSKELIGHEDER

De mange vanskeligheder, som foreningen havde måttet kæmpe med under byggeriets gang, var ikke gået stille af. Bestyrelsen havde et stort arbejde med at føre forhandlinger med et modvilligt sogneråd og samtidig sørge for et rimeligt byggetempo. Foreningen mistede penge ved det forsinkede byggeri, og entreprenøren gik fallit i 1906, da byggeriet netop var afsluttet (36). Medlemmerne, som havde bundet alle deres penge i byggeriet, var forståeligt nok ængstelige for den økonomiske situation. De var en overgang bange for at have sat penge i et foretagende, som var dømt til at mislykkes. De mange udmeldelser gjorde ikke sagen bedre. Det var ikke nogen let sag for de skiftende bestyrelser at styre både byggeri og medlemmer. Foreningens første formand, Sigvald Kristensen, blev væltet på en stormfuld generalforsamling i juli 1904 (37). I 1905 skiftede foreningen formand to gange, men i juli 1906 fik den en blivende formand i maler J. P. M. Jørgensen. Han fortsatte som formand, da byggeforeningen Fremtiden i 1909 overgik i grundejerforeningen Søtorp.

NYBYGGERNE BLIVER GRUNDEJERE

I september 1909 kunne byggeforeningen afslutte sine regnskaber. Trods de mange vanskeligheder var det lykkedes at klare de økonomiske forpligtelser. Et mindre overskud blev fordelt på de 44 medlemmer, som samtidig fik overdraget skødet på deres villaer. Det fælles regnskab og den økonomiske solidaritet var nu ophævet, men samarbejdet fortsatte i grundejerforeningen Søtorp (38). Det økonomiske

fællesskab ophævedes heller ikke fuldstændigt. Grundejerforeningen ejede i fællesskab vejene og septiktanken. En stor del af bestyrelsens arbejde blev nu at se til, at vejene blev vedligeholdt. Grundejerforeningen tog også initiativ til at forbedre husenes tekniske og sanitære udstyr. En af de første større opgaver var at tilvejebringe en tilfredsstillende vandforsyning. Ved opførelsen var husene blevet forsynede med hver sin brønd og tilhørende pumpe. Brøndene var imidlertid ikke tilstrækkelig dybe, og der kom gang på gang klager over manglende vand. I skrivelser til Københavns magistrat i årene 1907 og 1908 anmodede foreningen derfor om at blive tilsluttet den københavnske vandforsyning. Bestyrelsen kontaktede også den socialdemokratiske gruppe i den københavnske borgerrepræsentation og bad den om støtte (40). I januar 1910 gik ansøgningen igennem, og Søtorps huse fik nu indlagt vand i køkkenet (41). Typograf Bernhard Schmidt havde i særlig grad ivret for, at Søtorp skulle få vandværksvand fra København. Om baggrunden fortæller hans datter: »I de første år havde vi ikke indlagt vand. Der var en pumpe i gården. Min lillesøster fik en alvorlig nyresygdom og min far mistænkte vandet. Vi kunne jo se, at når mor havde storvask og hældte vand ud, så fik vandet i pumpen kort efter den samme røde farve som vaskevandet havde haft. Det sivede altså lige ind i brønden. Min far gik derfor igang med at få vand til Søtorp fra Københavns vandværk. Min bedstefar var socialdemokrat ligesom min far og sad i Københavns borgerrepræsentation. Han hjalp med at tale vores sag, da den kom for i borgerrepræsentationen« (42).

Bogtrykker Bernhard Schmidt, der en længere årrække var formand for grundejerforeningen Søtorp, fremstillede denne lille vignet som bomærke for foreningen.

DE NYE RØDOVREBORGERE

Der var sket en stor udskiftning blandt medlemmerne i byggeforeningen Fremtiden. I 1909, da medlemmerne fik skøde på husene, var forholdene imidlertid blevet mere stabile. De folk, som fik skøde på deres huse, blev boende i Søtorp i mange år, de fleste resten af deres liv. Folketællingen for Rødovre kommune fra 1911 giver os et indblik i, hvem de nye Rødovreborgere var (43). I 1911 boede der ialt 226 personer i villabyen ved Damhussøen. Det var næsten udelukkende midaldrende og yngre ægtepar, som var flyttet ud til Søtorp med deres børn. Kun 5 af beboerne var over 55 år. Søtorp var et børnerigt område. Af de 226 beboere var over halvdelen børn under 19 år. I en del familier var der 6–8 børn, men det mest almindelige var dog 2, 3 eller 4 børn; de fleste var i skolealderen – mellem 7 og 14 år, men der var også mange småbørn og en del halvvoksne. Store børneflokkene var almindelige dengang, men det ser ud, som om en del af familierne i Søtorp har forsøgt at begrænse børnetallet noget. De mange familier – det drejer sig om lidt over halvdelen – med kun 2 eller 3 børn tyder herpå. Måske indså de, at de ville få større muligheder for at klare sig i eget hus, hvis børneskaren ikke blev for stor. I de første årtier var der enkelte familier, som fik hjælp til udgifterne på huset ved at leje et par værelser ud til slægtninge.

Efterkommere til de første beboere, som er blevet interviewet om forholdene i Søtorp før og nu (44) fortæller, at det først og fremmest var for børnenes skyld, familierne flyttede til Søtorp. »Vi var 7 børn i familien og kom fra en lille 2-værelses lejlighed på Frederiksberg. Der var slet ikke plads til alle os børn i den

lejlighed. Det var heller ikke et godt sted at bo. Nede på gården lå en stor smedje og larmede. Far havde først set på et hus ved Hareskoven, men så valgte han det her i stedet. Han var fra landet så det var nok også derfor han gerne ville væk fra byen« (45). Denne familie flyttede til Rødovre i 1920, men de familier som allerede var flyttet ind i 1911, kom fra tilsvarende boligforhold. De flyttede fra de tætbebyggede boligkvarterer på Nørrebro, Vesterbro og Frederiksberg, hvor lejlighederne var på 1–2 værelser med køkken, og hvor der som regel kun var WC eller lokum i gården. Folketællingen fra 1911 viser, at de fleste beboere i Søtorp var født på landet. Denne omstændighed har sikkert været medvirkende til beslutningen om at flytte fra de trange københavnske boligforhold ud til landlige omgivelser. »Min svigerfar var fra landet. Det var derfor han ville have et hus som det her. Han var så glad for haven og de grønne omgivelser.«

Det var typograferne der havde startet byggeforeningen i 1902, og der var stadig en del typografer blandt beboerne. Af de øvrige var hovedparten håndværkere: elektriker, blikkenslager, skræddermester, maler, snedker, murer, buntmager, bogbinder, skomager, bager, mekaniker o.s.v. Andre arbejdede på Valby Gasværk eller på Carlsberg. Mange af beboerne havde ikke alene det samme arbejde, men arbejdede også på den samme arbejdsplads.

De fleste gifte kvinder havde ikke erhvervsarbejde. »Det var ikke fint at have rigtigt arbejde. Altså arbejde uden for hjemmet. Det var kun som vaskekone eller rengøringskone man så kunne arbejde. Og *det* var altså ikke damerne i Søtorp. De var damer, følte sig som damer« (46). En anden årsag til, at de gifte kvinder ikke havde erhvervsarbejde var den store arbejdsbyrde i hjemmet. Familierne var

Fru Marie Nielsen med sit barnebarn ud for hjemmet Junovej 3. Bag hækken ses familiens lysthus, hvor man traditionen tro drak morgenkaffe hver pinsemorgen uanset vejret. Foto fra begyndelsen af 1920'erne.

selvforsynende med mange ting og kvinderne syede selv det meste tøj til sig og børnene.

En af Søtorpdamerne havde dog arbejde som rullekone. Rullestuen var indrettet i villaen på hjørnet af Dianavej og Junovej. Andre tjente lidt ekstra penge ved at brodere til broderiforretninger, og flere husmødre arbejdede i jordbærsæsonen på det nærliggende gartneri. »Vi kom på arbejde hos gartner Thygesen, hvor mor selv gik i spidsen for et reelt jordbærplukkerhold som hjembragte flere gange min fars løn« (47).

Døtrene i Søtorp fik derimod erhvervsarbejde, så snart de havde afsluttet deres skolegang. En del blev antaget som elever på et kontor eller i en butik, andre blev f. eks. uddannet til porcelænsmalere. Det normale var, at de ophørte med deres arbejde, når de blev gift.

Sønnerne fik tit en læreplads i den virksomhed, hvor faderen arbejdede, eller de læste videre til en afsluttende mellemskole- eller realeksamen, inden de kom i lære på et kontor eller et værksted.

Skolebørnene havde også erhvervsarbejde. »Jeg var 10 år, da jeg begyndte at arbejde hos gartnerne herude. I sommerferien arbejdede vi altid hos gartneren og pillede jordbær. Jeg var også bybud og slæbte ølkasser til sommerhusene, som lå hvor Hendriksholm Skole nu ligger. Jeg fik 5 kr. om ugen som bybud, men jeg kunne få 10–12 kr. om ugen i drikkepenge. De penge vi tjente satte vi i banken. Vi var meget sparsommelige. Jeg sparede sammen til min konfirmation. Det var i 1926 og der var arbejdsløshed over det hele, så min far havde ikke noget arbejde på det tidspunkt« (48). Arbejdet på gartnerierne var den almindeligste form for erhvervsarbejde blandt børnene i Søtorp. »Min far kunne ikke lide, at vi tog arbejde i bærsæsonen. Han mente, vi skulle blive hjemme og passe vores lektier. Men vi tog alligevel lidt arbejde hos gartneren og på den måde sparede jeg sammen til min første cykel« (49).

De nye Rødovreborgere var næsten alle socialdemokrater og engagerede sig snart i det politiske og sociale liv i Rødovre. Socialdemokratiet udgik faktisk her fra Søtorp, fortæller en beboer. Den første socialdemokrat i Rødovre sogneråd kom fra Søtorp, og beboerne herfra kom tidligt til at besætte en række tillidsposter i det kommunale arbejde. Flere af folkene fra Søtorp deltog i opbygningen af kommunens sygekasse (se s. 304).

Ensartetheden i beboernes aldersfordeling, sociale baggrund og arbejdsforhold skabte fra begyndelsen grobund for gode nabokontakter og et fælles omgangsliv i Søtorp. Nybyggerne trivedes i Søtorp og i Rødovre. Meget få flyttede herfra, de fleste blev boende her resten af livet, og deres børn eller børnebørn overtog ofte huset.

SØTORPS BEBOERE I DAG

Det er en helt ny generation, der bor i Søtorp i 1976. Men flere af husene er gået i arv inden for de samme familier, således at det nu er 2. og 3. og i enkelte tilfælde 4. generation, som bor i husene.

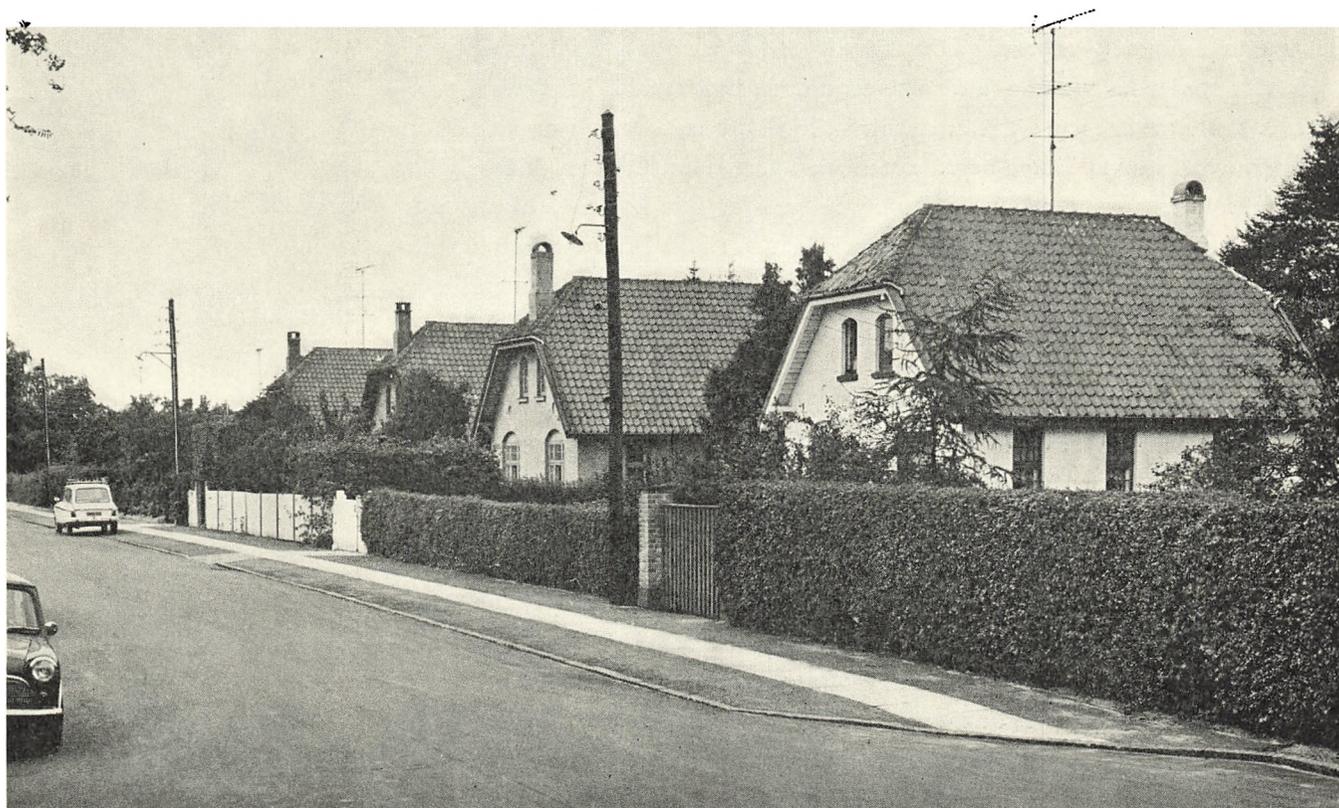
Antallet af beboere i Søtorp er næsten halveret siden 1911 (50). I dag bor der 126 personer i villabyen. Der er også sket en ændring i beboernes aldersfordeling.

Der bor f. eks. betydelig flere ældre mennesker i Søtorp i dag end i 1911. I 1960 var Søtorp næsten udelukkende beboet af ældre pensionister. »Da vi flyttede ind, boede her næsten kun guldbryllupspaar på vejen.« I de følgende år faldt mange af de ældste beboere bort, og unge forældrepar med børn flyttede ind i husene. I 1976 var over halvdelen af husene beboet af yngre ægtepar med børn. Som det er tilfældet i befolkningen som helhed, er det gennemsnitlige antal børn pr. familie faldet siden 1911. I dag har hovedparten af børnefamilierne i Søtorp 2 børn, enkelte har 3 børn og nogle har kun 1 barn. I alt bor der 38 børn under 19 år i Søtorp i dag.

Også med hensyn til beboernes erhverv har forholdene ændret sig en del i de forløbne årtier. Den mest markante forskel består i, at næsten alle gifte kvinder i Søtorp er beskæftigede med arbejde uden for hjemmet, en udvikling som jo falder sammen med udviklingen i samfundet som helhed. Erhvervsstrukturen er ikke længere så homogen som i 1911. Der er stadig mange håndværkere og mange selvstændige erhvervsdrivende. Flere af beboerne er funktionærer ansatte inden for det offentlige eller i erhvervslivet. En del af beboerne er studenter og akademikere, en befolkningsgruppe som ikke var repræsenteret i Søtorp i bebyggelsens første årtier. Generelt er Søtorp blevet et beboelsesområde for den mere velstillede del af middelklassen. Denne udvikling skyldes flere faktorer. I takt med udbygningen og urbaniseringen af Rødovre steg Søtorpvillaerne i pris. De huse som er gået i arv til børn og børnebørn beboes desuden nu af folk som fik en bedre uddannelse end deres forældre og bedsteforældre.

Søtorp er ikke længere et homogent boligområde. Forskelle i aldersfordeling og

Disse fire villaer på Junovej har i stor udstrækning bibeholdt deres oprindelige udseende.

sociale baggrund bevirker, at beboernes interesser ikke er sammenfaldende i samme udstrækning som i bebyggelsens første årtier. Men de gode nabokontakter og en vis følelse af samhørighed eksisterer stadigvæk. Dette skyldes bl. a. det fænomen, at flere af beboerne er efterkommere af de første familier i Søtorp. De kender hinandens familier, føler de har en fælles »historisk« baggrund og er derfor ikke fremmede for hinanden.

VILLAERNES INDRETNING OG ANVENDELSE

De 44 villaer var alle opført efter samme tegning. Arkitekt Valdemar Westergaard, som iøvrigt selv en overgang planlagde at slå sig ned i Søtorp, havde tegnet et hus i datidens foretrukne villastil. Husene var hvidkalkede med et stort afvalmet tag, småudede vinduer og 2 skorstene, som efter engelsk inspiration var anbragt i gavlene. Oprindeligt havde arkitekten tænkt sig sortglaserede tegl på taget, men ved at spare på teglet og en del andre materialer, blev der råd til at indrette et værelse på det ellers uindrettede loft (51). I stueetagen fandtes køkkenet og 3 værelser samt en lille forgang med trappe op til loftet. I tilslutning til køkkenet lå et udhus med vaskerum, koksrum og lokum (52).

Gennem samtaler med nuværende og tidligere Søtorpbeboere, alle børn af de første indbyggere, har det været muligt at danne sig et indtryk af, hvordan de pyntelige villaer har været indrettet, og hvordan de enkelte rum blev anvendt (53).

LOFTET

Det lille loftskammer benyttedes hovedsagelig til soveværelse om sommeren. I de kolde vintermåneder sov alle familiemedlemmerne nedenunder i det fælles soveværelse. Loftsværelset var svært at opvarme, fordi der ikke var nogen kakkelovn, så dets anvendelse var længe begrænset til den varme årstid. Men derfor kunne det alligevel være koldt, når man skulle i seng. »Jeg kan huske vi fik en varm mursten fra kakkelovnen indpakket i en avis, når vi skulle i seng. Men efterhånden når det blev for koldt, så sov vi jo nedenunder. Vi sov så alle sammen i soveværelset. Det gjorde man jo dengang« (59). Andre kan huske, at det kunne være så koldt, når man skulle vaske sig i servantefadet om morgenen, at der var is på vandet. »Men det var jo intet usædvanligt. Sådan var vilkårene på landet dengang.« Uden for loftskammeret lå loftet, der i begyndelsen blev brugt som pulterkammer og forråds-kammer. Her blev æblerne fra haven lagt hen, så de kunne holde sig det meste af vinteren. Med tiden blev der brug for mere plads, og i de fleste huse indrettedes også den øvrige del af loftet til værelser for børnene. »Far tømrede 3 køjer i det ene værelse til os drenge og 4 køjer i det andet værelse til pigerne. Her var ingen kakkelovn i begyndelsen, så det var koldt heroppe. Vi fik højst en peroleumslampe med op til at give lidt varme« (53). Med tiden blev det muligt at opvarme alle loftsværelserne. Efterhånden som børnene flyttede hjemmefra, blev der bedre plads og forældrene flyttede så deres soveværelse op til et af rummene på 1. sal, hvis de ikke udlejede overetagen (56).

STUERNE

Af de tre værelser i stuen var det ene som regel indrettet til soveværelse for forældrene. Det andet var spisestuen, den daglige opholdsstue hvor næsten alting foregik. Den var som regel møbleret med et stort firkantet spisebord i midten og højryggede stole rundt om. Der kunne høre en buffet eller en skænk til møblementet, og så en chaiselong eller divan, hvor den trætte husfader plejede at hvile sig efter endt arbejdsdag. Spisestuen var bortset fra køkkenet det eneste opvarmede rum i huset. Beboerne sparede på brændslet og fyrede kun i et rum. Der blev heller ikke fyret hele året rundt. »Man fyrede jo ikke om sommeren. Jeg har fødselsdag den 18. oktober og jeg kan huske den morgen, når jeg blev båret ned og sat på spisebordet. Så var kakkelovnen nypudset, og molsgardinerne med klunkerne de var nyvaskede. Det er sådan nogen ting man husker. Jeg kan huske den her duft af nypudset kakkelovn og rene gardiner. Man fyrede altså ikke fra 1. maj til 18. oktober, tænk hvor har det været koldt!« (57). Den varme stue med bordet i midten var det rum, hvor børnene næsten altid opholdt sig, når de ikke var ude og lege. Det var et samlingsrum, et »alrum« hvor familiens forskellige aktiviteter udfoldede sig. »Spisestuen var jo det eneste sted, hvor der var varme. Der foregik alt! Man spiste der. Og så var det så hyggeligt dengang, for der hang en stor petroleumslampe ned over bordet.« Petroleumslampen var i de første årtier den vigtigste lyskilde i rummet (58). Den samlede familien omkring bordet om aftenen. Moderen sad med sit strikke- eller sytøj, børnene læste lektier. I nogle familier var der højtlesning om aftenen og da radioen kom blev også den placeret i spisestuen.

Det sidste værelse var i de fleste hjem den »fine« stue. Den kunne være møbleret som en fin spisestue, men som regel bestod møblementet af et ovalt mahognibord med tilhørende polstrede mahognistole og en sofa. Ved væggen stod en chifoniere eller et chatol, og et bornholmerur hørte også til møblementet. Den fine stue var helt aflukket til hverdag. Det var den kolde stue. Man fyrede kun til jul og til påske, og hvis man fik fine gæster. »Og jeg kan huske, at i den fine stue, der blev der lagt aviser på gulvet, og der blev alle æblerne lagt. Og den duft af æbler – den blev jo ved, lige til vi skulle bruge stuen til jul« (59).

I de fleste hjem i Søtorp var den fine stue rammen om familiens jul. »Her stod juletræet. Vi børn så ikke, at det blev pyntet. Og jeg kan huske, at det var ganske forfærdeligt, at der skulle vaskes op efter julemiddagen. Vi var ved at gå til af spænding . . . Man spiste flæskesteg til jul – altid, og ris à la mande. Det var flæskesteg fra den gris man havde haft gående hele efteråret. Og så skulle der vaskes op. Vi børn forsøgte imens at kigge gennem nøglehullet ind til juletræet, men det kunne ikke lade sig gøre. Jeg glemmer ikke de timer, jeg syntes det var timer inden de havde fået vasket op . . . Og imens så havde min bror og jeg bogstaveligt talt sommerfugle i maven af spænding. Og så gik min far ind og tændte juletræet, og så blev der slukket og så gik de her fløjdøre op ind til stuen – og det syn!« (60). Således som juleaften beskrives her, foregik den i de fleste hjem i Søtorp. I denne familie fik man flæskesteg fra den gris man havde haft gående i haven, hvilket var almindeligt i mange hjem. I nogle familier fik man gåse- eller andesteg. »Andestegen havde bedstemor altid med fra sin hønsegård.« De fleste familier

*Juletræet i den »fine«
stue hos litograf
Schrøder på Annex-
gårdsvej. Den lille
dreng, som fik tin-
soldater i julegave, er
nu sognepræst i
Sønderjylland, og den
lille pige, som »havde
sommerfugle i maven
af spænding« bor i
dag i det samme hus.
Foto fra 1920'erne.*

havde juletræ. Juletræet var en forholdsvis ny tradition i dansk jul. Det blev først for alvor almindeligt med et juletræ i hvert hjem i slutningen af forrige århundrede (61). De fleste af nybyggerne i Søtorp har formodentlig ikke selv haft juletræ i deres barndomshjem, men for deres børn blev det tændte juletræ og julegaverne en selvfølge hver juleaften.

Den kolde stue, som kun benyttedes ved særlige lejligheder, og ellers brugtes som opbevaringsrum for f. eks. æbler, var en almindelig foreteelse omkring århundredskiftet. I det bedrestillede borgerskab havde det længe været skik at indrette en af stuerne til stadsstue, og i slutningen af århundredet havde skikken bredt sig til bondegårdene. De arbejdere og andre småkårsfolk, som havde mere end et værelse til deres rådighed, ville gerne efterligne borgerskabet. De indrettede så det ene af værelserne i de små lejligheder til en pæn stue, hvis fine møbler ikke skulle slides til daglig.

KØKKENET

Bagved stuerne lå et lille køkken, hvor det store jernkomfur stod. Og op til køkkenet lå udhuset med vaskehus, brændeskur og lokum. I vaskehuset fandtes en stor gruekedel, hvor man hver lørdag varmede vand til det ugentlige bad. Her foregik storvasken også. »Vores vaskekone – hun hed Pedersen. Hun var vaskekone for hele Rødovre praktisk talt. Hun gik fra dør til dør, hver eneste dag stod hun og vaskede et eller andet sted. Hun kom her én gang om måneden. Man samlede altså alt vasketøjet og så stod Pedersen derude og vaskede. Tænk hvor har det været frygteligt, i sæbevand og damp. Og så fik hun ellers alt hvad man havde af aflagt tøj til sig selv og sine sønner . . . Jeg vågnede altid om morgenen når hun kom, ved at jeg hørte hun sang ». . . og Hjalmar og Hulda . . .« ved vaskebrættet. For mig at se var hun ældgammel, det har hun sikkert ikke været. Hun skrubbete derude fra kl. 7 om morgenen til kl. 11 om aftenen . . . Og den dag hun kom, da kom der en pilsner på bordet, for hun skulle have en pilsner til frokost og hun skulle have 2 blødkogte æg . . . Og når hun så gik hjem om aftenen, så skulle hun have en hel spand gule ærter med hjem til sine sønner« (62). Det var ikke alle familier som havde en vaskekone til hjælp med storvasken. »Vi var 7 børn, så når mor vaskede storvask kunne det godt strække sig over en hel uge. Mor havde aldrig vaskekone til hjælp, det klarede hun selv, men vi børn hjalp til og stod og skrubbete på vaskebrættet« (63). Der var ikke indlagt vand i vaskehuset, kun i køkkenet, så spandevise af vand måtte slæbes fra køkkenet eller fra vandposten i gården for at fylde gruekedlen op.

I dag har de fleste huse fået moderniseret køkkenet og bryggers og har nu vaskemaskiner. »Vi overtog huset efter en slægtning. Hun havde boet her lige fra huset blev bygget i 1904. Her var ikke ændret noget da vi flyttede ind for 10 år siden. Der var f. eks. kun indlagt koldt vand i køkkenet. Men vi havde små børn, så vi fik installeret vores vaskemaskine med det samme« (64).

ÆNDRINGER

De fleste Søtorpvillaer har gennemgået store ændringer i de forløbne 70 år. I de fleste huse har man slået stueetagens tre stuer sammen til et eller to store rum. Køkkenet er blevet kraftigt udvidet og moderniseret, og man har bygget til både på 1. sal og i stueetagen. Også husenes tekniske udstyr har ændret sig. Kakkellovne er overalt blevet erstattet med oliefyr, der er kommet badeværelse og w.c., køkkenerne er udrustede med gasapparater eller el-komfur, med dybfryser, køleskab og i nogle tilfælde med opvaskemaskine. Ændringerne er sket gradvis afhængig af, hvem der har boet i huset.

I de fleste tilfælde har de nye ejere bestræbt sig på at bevare husenes udseende trods ombygninger. En del huse har dog i de senere år fået termoruder og klinker uden på muren, men flere af de seneste indflyttere har beholdt de gamle vinduer og de hvid- og gulkalkede mure. Beboerne er sig bevidst, at de bor i ældre huse og vil gerne bevare kvarterets særpræg (65).

AT BO PÅ LANDET

Beboerne i Søtorp var flyttet fra mørke, trange boligforhold i det indre af København ud til lyse og sunde omgivelser ved Damhussøen. Men langt de fleste vedblev at arbejde i København. De måtte betale for sunde boligforhold med lange transporttider til og fra arbejde. Rødovre var land i de første årtier af vort århundrede og her fandtes ingen offentlige transportmidler. Skulle man ind til byen, måtte man gå helt ind til Frederiksberg Runddel på den anden side af Frederiksberg Have. Senere kom der sporvogn til Valby og i 1920'erne fik linje 15 endestation ved Ålholm Plads (65). De første år var det imidlertid almindeligt, at mændene og de voksne børn gik ind til deres arbejde om morgenen og gik hjem igen om aftenen. De fleste havde en spadseretur på 1–1½ time, inden de var fremme ved arbejdspladsen (66). Det var de færreste, som havde cykel de første år. »Den var næsten lige så dyr som en bil i dag . . . Min far fik først cykel (i familien). Han gik ellers helt ind til Gyldendal hver dag hvor han var typograf.«

For husmødrene i Søtorp betød de landlige omgivelser i Rødovre, at arbejdsbyrden i hjemmet blev betydelig større, end den havde været inde i byen. Men de fleste var født på landet og trivedes ved den landlige livsform. Familierne var i stor udstrækning nødt til at være selvforsynende med æg og grøntsager, dels af økonomiske grunde, dels fordi der næsten ikke fandtes butikker i Rødovre i de første årtier af dette århundrede.

Den nærmeste købmandshandel lå på Annexgårdsvej i en af Søtorpvillaerne. Desuden fandtes der en købmandshandel ved kirken i centrum af den gamle landsby og det tidligere bomhus ved Damhussøen, var også blevet indrettet til købmandshandel. Men brød, kød, æg, grøntsager og mælk kunne ikke fås hos købmanden. Den nærmeste slagter lå på hjørnet af Sdr. Fasanvej og Roskildevej. Det var en lang tur derind, så ofte var det mændene, der købte kød med fra slagteren på vej hjem fra arbejdet. »Min far købte ofte et helt grisehoved ad gangen. Så havde vi mad til en hel uge . . . f. eks. gule ærter kogt på grisehovedet, hvidkålssuppe eller sylte.« Efter nogle år kom en slagter regelmæssigt kørende til bebyggelsen i hestevogn. Og på samme måde kunne beboerne købe brød og kager fra en brødvogn. Men de fleste foretrak at bage selv. Det var langt billigere. Husmødrene i Søtorp måtte altid tænke på at spare på husholdningsudgifterne, for det var ikke helt billigt for en typograf eller en håndværkersvend at bo i eget hus med have.

EGNE PRODUKTER

Et vigtigt led i sparebestræbelserne var selvforsyningen med grøntsager og æg. I alle haver i Søtorp var der hønsegårde. På denne måde var der altid æg i huset, og kom der uventede gæster, gik det hurtigt at hugge hovedet af en høne. Udover hønsene kunne der findes ænder og gæs i hønsegården. »Hønsene blev hos samtlige indvånere et slags konkurrenceobjekt. »Plymouth Rock, Italienerne, Wyandotter, Rhode Island, Sussex og New Hampshire« plus diverse former for dværghøns hørte med omtrent hos alle. Man gik til foredrag med lysbilleder på Damhuskroen hvor man fik al den viden som var nødvendig og man afholdt udstilling i

krohaven – højt engageret!» (67). Nogle familier havde også kaniner. Det var ligeledes almindeligt at have en gris gående. Grisen købtes om sommeren på Rødovre-gård. Den gik så i en lille grise sti uden for køkkenet hele efteråret og blev fedet op med madrester. Til jul førtes den til Rødovregård, hvor den blev slagtet, og så var der flæskesteg og anden flæskemad til hele julen. Omkring 2. verdenskrig ophørte man med at holde gris. Det blev forbudt bl. a. fordi det tiltrak rotter. Hønsegårdene vedblev at eksistere helt frem til nutiden.

I alle haver var der frugttræer og bærbuske. Husmødrene lavede syltetøj af bærrene og frugterne brugtes mest til grød. »Vi spiste frugtgrød næsten hver dag hele sommeren og det meste af efteråret«. Man dyrkede også kartofler i haven og var selvforsynende med grøntsager og krydderurter som gulerødder, løg, rødbeder, kål, radiser og persille. Først da der i 1930'erne blev åbnet en grønhandel på Damhustorvet faldt interessen for urtehaven. Nu var der også bedre råd til at købe grøntsager, og haven blev efterhånden prydhave.

»De første år havde vi en ged gående i haven.« Det var for mælkens skyld, flere af beboerne holdt ged. Men snart blev der mulighed for at købe mælk på Rødovregård. »Gårdejer Sørensen – Rødovrebonden – sad i skolekommissionen sammen med min far. Og en dag sagde han »lad børnene tage en spand med, når de alligevel går til skole, så får de mælk med hjem fra os.« Det var god mælk vi fik der, den kunne skummes både til piskefløde, fløde og mælk. Det blev hurtigt almindeligt også i de andre familier at købe mælken på Rødovregård« (68). Senere kom der en mælkeemand kørende og solgte mælk til bl. a. Søtorps beboere. Mange af familierne blev ved med at købe mælk på Rødovregård. »Man kunne godt få mælk andre steder efterhånden, men den var ikke så lækker som mælken fra Rødovregård, den var tyk og dejlig, og lidt billigere, fordi man selv hentede den.«

Den fisk som spistes, var hovedsagelig spegesild købt hos købmanden. Senere kom en fiskehandler kørende rundt med fersk fisk. Det var også almindeligt, at de mænd, som arbejdede inde i byen, købte fisk med hjem hos fiskekonerne på Gl. Strand. I Damhussøen var det muligt at fange gedde og aborre om sommeren i de første par år. Det var egentlig forbudt at fiske i søen, da den var drikkevandsreservoir for København. Men den var næsten udtørret hver sommer, og så var det en yndet beskæftigelse blandt de lidt større drenge at gå ud, hvor der var lidt vand tilbage og med hænderne fange de gedder og aborrer som fandtes her. »Jeg husker, at vi i vores familie hver sommer fik mange gedder og aborrer til middag på den måde.«

HJÆLP TIL SELVHJÆLP

De første år fandtes der hverken læge eller jordemoder i Rødovre. I 1905 fik Rødovre Sogns Sygekasse, som Søtorpbeboerne var medlemmer af, en ordning med to læger i Brønshøj. De var villige til at være sygekasselæger i Rødovre mod at få stillet gratis køretøjer til rådighed ved lægebesøg. Det blev bønderne i Rødovre som måtte hente og bringe lægerne i hestevogn fra Brønshøj torv (69). Senere fik man læge og jordemoder fra Valby og Vanløse. Det var ikke altid jordemoderen nåede frem i tide, når det trak op til barsel, så derfor aftalte man altid med et

par nabokoner, om de ville hjælpe med ved fødslen. »Min mormor hjalp til, når nogen skulle barsle . . . Det gjorde man jo helt automatisk, trådte til. Man kom også med mad til hele familien. Det var fuldstændig som på landet. Husk på, alle de mennesker som kom og flyttede ind her var folk fra landet (70). Var der sygdom i en familie, trådte man også til med hjælp.

Det var ikke bare omgivelserne, som var landlige i Rødovre. Søtorpfamiliernes hverdagsliv med dyrkning af jorden og pasning af husdyr bar længe præg af et landligt miljø. De fleste af bebyggelsens første beboere var selv opvoksede på landet, og derfor var deres handlemåde præget af bondekulturens værdinormer. Bestræbelserne på at klare sig selv og villigheden til at yde hjælp, når der var behov for det, var nogle af udtrykkene herfor.

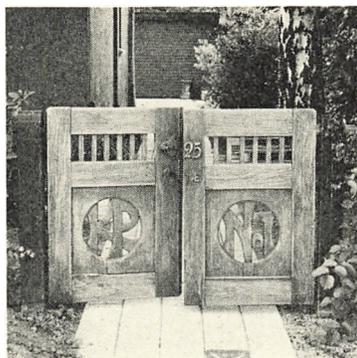
HUSHOLDNINGEN I DAG

Søtorp ligger ikke mere i landlige omgivelser, og udviklingen i samfundet har medført, at familierne nu ikke længere er selvforsynende med en række fornødenheder. Det er yderst lidt, der fremstilles i hjemmene i dag, bortset fra det tøj, som en del af husmødrene strikker og syr til børnene. Som den øvrige befolkning køber Søtorpbeboerne både fødevarer, tøj, redskaber og andre forbrugsgoder fra forskellige butikker, og indkøbsmulighederne er blevet mere talrige gennem årene. I dag har de fleste familier bil og køber ind i større mængder ad gangen i Rødovre Centrum eller i andre stormarkeder. En del af de lidt ældre beboere foretrækker dog at handle i de små butikker omkring Roskildevej og Damhustorvet. Her har de købt ind hver dag i de sidste tredive år, og de har ikke i sinde at ændre deres indkøbsvaner.

Hverdagslivet i Søtorp har gradvis mistet sit landlige præg. Men traditionen

Flaget hejses på genforeningsdagen 1920 i typograf Ferdinand Nielsens velholdte have på Junovej. Typografens datter med to børn er på besøg.

Havelåge i Søtorp udskåret af billedskæreren Knud Pedersen, som boede på Lunavej. Hans værktøj gik siden i arv til kunstneren Olfert Erichsen, som voksede op i Søtorp.

for at hjælpe hinanden og opretholde gode nabokontakter lever stadig. Det er f. eks. altid muligt at få hjælp til børnepasning, hvis dette pludselig bliver påkrævet.

FAMILIELIV OG FRITID

Familierne tilbragte en stor del af fritiden i haverne. Baghaven var nyttehave med grøntsager og frugttræer. Forhaven var prydhave med små gangstier mellem blomsterbedene og buxbomhække eller afstukne græskanter rundt om bedene. En flagstang var fast inventar i haven. Arbejdet med at holde haven i orden optog det meste af familifædrenes sparsomme fritid. Kun søndagen var fridag, og søndag morgen blev der arbejdet flittigt i haverne med at luge, skuffe havegang og fortov, reparere stakit, klippe hæk o.s.v. Alt skulle være fint til søndag eftermiddag, hvor venner og slægtninge som regel kom på besøg. Til pinse var det særlig vigtigt, at hus og have var velholdt. »Lidt før pinse skulle havemøblerne males og gøres i orden . . . Det var en fast tradition, at der skulle males og gøres pænt til pinse.« Man samlede familievis i haverne pinsedag. »Jeg kan huske, at pinsedag, da skulle vi altid drikke kaffe på Junovej hos min mormor og morfar i deres lysthus, hvad enten det regnede eller sneede eller tøede eller hvad det gjorde. Så drak vi kaffe om morgenen der og så gik man jo ellers fra have til have og ønskede god pinse« (71). Om sommeren blev der holdt flere improviserede havefester.

Flagstangen blev benyttet flittigt, både søndag og helligdage. Var der en af vejens beboere, som havde fødselsdag, var flagene også oppe. Til større begivenheder som bryllup, konfirmation og guldbryllup blev der flaget i hele villabyen.

Også i dag danner haverne rammen om en stor del af familiernes fritidsaktiviteter. Haven har først og fremmest et rekreativt formål, hvilket understreges af de svømmebassiner, som flere familier har fået bygget i deres baghave. Der er gjort plads til børnene i nutidens haver med sandkasser og store græsplæner.

Den sparsomme fritid blev iøvrigt brugt til sammenkomster med naboer, slægt og venner, eller til ture ved Damhussøen. Søndag eftermiddag var det en yndet beskæftigelse blandt Søtorpfamilierne og andre Rødovreborgere at spadsere frem og tilbage langs Damhussøen og Bagsøen, den senere Damhuseng. »Om søndagen gik vi altid tur ved søen . . . Der var altid adskillige med, tanter og naboer. Alle gik tur om søndagen ved Damhussøen. Man nød Damhussøen, og det gør man da også i dag.«

Da arbejdstiden blev kortere og ferie med løn var blevet indført i 1938, blev det almindeligt at tage ud på ture med børnene. Med sporvogn, tog eller cykel gik turen ud til skov og strand.

I ferien kunne familien tage på længere ture med cykel eller bil. Det var især den yngre generation, som købte bil. De første biler i Søtorp dukkede op i trediveerne.

I de seneste årtier er fritiden øget væsentligt. Udover kortere arbejdstid og længere ferier har den tekniske udvikling medført, at husholdningsarbejdet nu optager en minimal del af dagens timer. Som de fleste andre husejere i Danmark tilbringer Søtorpfamilierne hovedparten af denne fritid i hjemmet og i haven, eller på udflugter, ture og rejser.

En ny form for fritidsbeskæftigelse som samlede både børn og voksne var biografen. Rio Bio åbnede i 1934 i en bygning på Roskildevej (72). Børnene gik tit i biografen og de voksne gik også gerne derhen. Biografen lå få minutters gang fra Søtorp »så man kunne nå en forestilling mellem middagsmaden og aftenteen.«

I dag har de fleste familier fjernsyn, og alene af den grund går de ikke så ofte i biografen. Biografen på Roskildevej er nedlagt og de nærmeste biografer er Islev Bio og Bil Bio i centret.

Damhuskroen spillede tidligere en stor rolle i Søtorpbeboernes fritids- og omgangsliv. Børnene gik til dans og Grundejerforeningen holdt sine møder der. Den årlige juletræs-fest for beboerne blev også holdt på Damhuskroen. I dag afholder beboerne ikke længere baller eller andre fælles arrangementer på kroen.

BØRNENES LEG

Nærheden til bondegårde og marker gjorde det tidligere muligt for børnene at komme i nær kontakt med dyr og natur. De behøvede ikke tage på bondegårdsferie for at få indblik i arbejdet på en bondegård. Når der var kornhøst på Rødovregårds marker var det almindeligt at man fik lov til at hjælpe med. Efter høsten fik børnene lov til at sanke aks. Dem solgte de til deres mødre, som var glade for kornet til hønsene.

Damhussøen og Bagsøen var de lidt større børns foretrukne legeplads. Om vinteren var søen islagt og var da en populær skøjtebane. Her var mange skøjtøløbere, ikke bare fra Rødovre men også fra Valby, Vanløse og Frederiksberg. Blev man kold under skøjtøløbet, kunne man købe varm mælk fra små vogne, som var opstillet langs søbredden. Søen var en ikke helt ufarlig legeplads, hvor der skete flere drukneulykker. »Vi løb meget på skøjter nede på Bagsøen. Der var sådan et sluseværk. Der måtte vi jo ikke komme ind. Men min bror var jo meget letsindig og han løb på skøjter derinde og faldt i. Der blev lagt stiger ud og man fik fisket ham op inden det var for sent. Det glemmer jeg aldrig, nej hvor jeg skreg!« (73).

I løbet af tyverne blev det mere almindeligt at også børnene fik cykel. En stor del af fritiden blev nu brugt til at cykle rundt på vejene, ved søen og ved engen. Men var børneflokkens størrelse stor, var der ikke altid råd til en cykel til hvert af børnene. »Jeg kan huske min første cykel, den købte vi brugt . . . min bror og jeg fik den tilsammen. Og den af os som først skulle i skole kørte med den op til skolen, og så fik den anden lov til at køre hjem på den« (74).

Børnenes legekammerater var hovedsagelig de andre børn fra Søtorp. Bebyggelsen lå længe lidt isoleret fra det øvrige Rødovre omgivet af marker og gartnerier. Derfor faldt det mest naturligt at lege med de andre børn fra bebyggelsen, og Søtorpbørnene kom en overgang til at danne en gruppe for sig. De første år efter indflytningen var der som omtalt også stridigheder omkring børnenes ret til at gå i Rødovre Skole. Efter nogle år løstes konflikten, men mange forældre vedblev at sende deres børn i skole inde i København. Omkring 1910 begyndte de fleste Søtorpbørn imidlertid at gå i Rødovre Skole. Men børnene, især de lidt større, havde ikke glemt konflikten. Det var især drengene, som delte sig i grupper, hvor Søtorpdrengene dannede én gruppe. Dette var tilfældet endnu i begyndelsen af tyverne, fortæller en Søtorpbeboer. »Vi sloges meget i skolen, os henedefra og de

*Søtorp var længe et velintegre-
ret samfund hvor alle kendte
alle. Et udtryk herfor var de
fødselsdagsoptog, som børnene
arrangerede for hinanden.
Her er en flok børn på vej
med trommeslageren i spidsen
for at hylde et fødselsdagsbarn
i en af villaerne på Annex-
gårdsvej. Foto fra begyndelsen
af 1920'erne.*

andre. Jeg har stadig et ar i panden efter sådan en slåskamp. Vi havde også kampe herhøved ved Rønneholmen. Rønneholmsvej var en å dengang, eller rettere en grøft, som gik ned til Damhussøen. Der havde vi vores fæstning. Der stod et stort rønnebærtræ og oppe i toppen havde vi lavet et udkigstårn. Og søndag morgen var det meget sjældent at Rødovredrengene kom hjem med rent morgenbrød eller franskbrød. For bageren lå heromme. Og de her bønderkarle og drenge ovre fra Rødovre de skulle her forbi . . . Vi blev jo ikke ved med at slå, men oppe i skolen, der sloges vi ret meget. For de ville jo ikke have os deroppe på skolen. Men efterhånden så gik det i sig selv igen« (75).

De første indflytterbørn voksede efterhånden ud af skolealderen, og med tiden var der ikke mere så mange børn i Søtorp, at de dannede en afgrænset gruppe i Rødovre Skole.

OMGANGSLIVET I SØTORP

Arbejdet i haverne gav mulighed for livlig kontakt mellem naboerne. Man snakkede over hækkene, lånte hinanden redskaber og interesserede sig i det hele taget for hvad der skete i de andre familier. »Der var stort sammenhold i Søtorp, selv om man ikke ligefrem løb ud og ind hos hinanden«. Flere af mændene var arbejdskammerater og kendte således hinanden på forhånd. Mange af dem kom til at arbejde sammen indenfor det politiske og sociale liv i Rødovre. Og gennem arbejdet i byggeforeningen og senere grundejerforeningen havde de yderligere fået et nært kendskab til hinanden. Mændene i Søtorp tiltalte som regel hinanden med du og efternavn. Kvindernes tiltaleform var derimod mere formel. Man tiltalte hinanden med De, ». . . og man sagde f. eks. fru mekaniker Jensen og fru bogtrykker Schmidt.«

Mændenes lange arbejdsdag og korte fritid bevirkede at familierne ikke besøgte hinanden i større udstrækning. »Man gik ikke på besøg hos hinanden andet end når kvinderne drak kaffe sammen . . . Men man kunne nok stille til uformelle sammenkomster engang imellem.«

Husmødrene var hjemme det meste af dagen og arrangerede tit kaffeselskaber for hinanden. Det var f. eks. en fast tradition, at når en af kvinderne på vejen havde fødselsdag, så blev de andre inviteret på fødselsdagskaffe.

Der blev også lavet fælles skovture. »Man lavede også udflugter til Dyrehaven –

påseudsflugter – med kurve, snaps og smørrebrød og hvad man nu skulle have. Og hele Søtorp tog med, dem der nu ville med, fordi de kendte alle hinanden.« En overgang var der også fælles St. Hansbål på markerne bag bebyggelsen.

Grundejerforeningen arrangerede flere fælles fester for hele Søtorp. Allerede i 1904 arrangeredes en juletræsfest for børn og forældre på Damhuskroen. Den blev en stor succes og blev hurtigt en fast tradition. Til juletræsfesten blev der danset om juletræet og sunget salmer og sange. Bagefter legede man sanglege. »Når børnene var blevet trætte, fulgte man dem hjem og lagde dem i seng. Siden gik de voksne tilbage og festede videre, men man skiftedes til hele tiden at løbe tilbage til husene og kontrollere, at alt var vel. Det var jo et fredeligt kvarter dengang . . . man kunne roligt lade børnene ligge og sove for ulåste døre, og så smutte ned til dem engang imellem« (76).

For børnene blev der også arrangeret fælles fastelavnsfest med tøndeslagning. Børnene kom udklædte til tøndeslagningen. »Man syede jo meget flotte dragter til det foretagende. Jeg kan huske min mor gik meget op i det.«

Grundejerforeningen afholdt også stiftelsesfester på 25- og 35-års dagen for grundstensnedlæggelsen. Disse fester foregik på Damhuskroen, og der var stor tilslutning.

I årene efter 2. verdenskrig ebbede de mange fælles festarrangementer langsomt ud. Dette skyldtes bl. a. en ændret aldersfordeling i kvarteret. Mange af de ældste beboere var nu faldet bort, yngre folk var i stor udstrækning flyttet ind i deres sted.

Ændringen i kvarterets tidligere homogene befolkningssammensætning betød imidlertid ikke, at følelsen af samhørighed forsvandt, selvom de fælles arrangementer bortfaldt.

Omgangslivet i Søtorp i dag er det som mest af alt minder om livet i Søtorp tidligere. Der bor igen mange yngre ægtepar med mindre børn, og især gennem børnene er forældrene kommet i kontakt med hinanden. Børnene løber ud og ind hos hinanden, og i stor udstrækning omgås også de voksne frit og uformelt med hinanden. Næsten alle er f. eks. dus. »Man springer iøvrigt meget frem og tilbage her på vejen. Mangler man æg eller sådan noget, så går man bare ind til naboen, det er da meget nemmere end at gå ned til Damhustorvet og hente det. Så afleverer man det bare næste gang. Og ligesådan med at drikke kaffe, det gør vi meget her, så kommer den ene indenfor, så kommer den anden« (77). Man har også stadig fælles havegilder om sommeren. »Vi splejsede til ål og øl og snaps, og så sad vi omme på terrassen og hyggede os sammen.«

Nogle af de yngre beboere har svigerforældre og forældre boende i kvarteret. Dette skaber naturligvis et sammenhold på tværs af de aldersgrupperinger, som findes. Men der er også flere eksempler på at midaldrende ægtepar optræder som en slags »reserve«-bedsteforældre for børn på vejen. »Børnene har rendt ud og ind hos genboen, . . . og nu kommer vi sammen privat. Det gir et enormt sammenhold. Børnene går bare ind derovre, og har de lyst til at sove derovre ja så gør de det, de har deres dyner og deres eget sengetøj derovre« (78).

Ingen af beboerne i Søtorp nærer ønske om at flytte. De fleste føler sig knyttede til bebyggelsen. Mange af dem har investeret ret store summer i ombygninger og forbedringer af husene og haverne, og såvel ældre som yngre beboere er enige om, at de trives i Søtorp og vil blive boende her resten af deres liv.

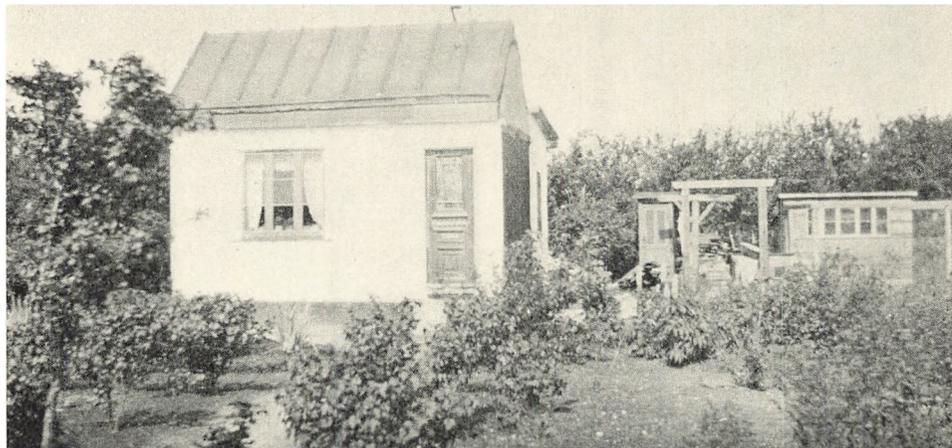
14. NYBYGGERE I ISLEV

Det område af Islev, som vil blive beskrevet nærmere i det følgende, ligger syd-vest for Slotsherrensvej og Motorringvejen. Det omfatter vejene Hvidsværmervej, Resenbrovej og Guldsmedevej. Området blev udstykket til bebyggelse fra slutningen af tyverne til midten af trediverne og repræsenterer således en af de første udstykninger i Islev. En del af de nuværende beboere i området var blandt de første indbyggere. De fortæller, at hovedparten af jorden dengang lå hen som marker. Den grund, de selv købte, var markjord. Syd for det udstykkede område lå handelsgartner Thygesens store handelsgartneri, men ellers var den nye bebyggelse helt omgivet af marker. »Det var jo landligt herude dengang. Der var den store gård ved kanalen, de havde jo køer, der gik og græssede på volden . . . Vi hentede mælk fra gården hver aften, nymalket mælk klokken 6. Vi havde en blå mælke-spand med . . . Og så fik vi det jo billigt. Vi gav 18 øre. 25 øre tog de i mejerierne men 18 øre på gården. Det var nymalket mælk med tyk fløde. Så hældte vi det op i et fad og dagen efter kunne man skumme det. Og det var fløde med skind på . . . Og hver jul gik vi herover på Rødegården og der købte vi en and, så fik vi selv lov at vælge . . . den kostede en femmer« (1). Det var ikke blot gårdene, men også de mange gartnerier, som satte deres præg på Islev i årtier omkring 2. verdenskrig. »Der var næsten ikke andet end gartnerier, da vi flyttede herud (i 1934). Det ene store gartneri efter det andet.« Gartnerierne gav især børnene en mulighed for at tjene lidt ekstra penge. Det var almindeligt at børnene i skoleferierne plukkede jordbær eller bundtede rabarber i det nærmeste gartneri. Men de tjente som regel sjældent mere end lidt lomme penge. »De fik den knippelstore løn af . . . 10 øre i timen« (i fyrreterne og halvtredserne) (2). Også de gifte kvinder som ikke havde erhvervsarbejde kunne tjene lidt ekstra penge i gartnerierne.

UDSTYKNINGEN

Parcelhusgrundene omkring Hvidsværmervej, Guldsmedevej og Resenbrovej blev udstykket i 1926 og 1935 af matr.nr. 2s, 9c, 36a og 35a af Islev by (3). Hovedparten af jorden, matr.nr. 2s, 9c og 36a hørte tidligere ind under Islevhus. Da Rødovre i 1901 blev selvstændig kommune, omfattede Islevhus ialt matr.nr. 2, 4c, 9c, 36 og 76a. Den ejedes da af vognmand Ole Nielsen og efter hans død i 1905 overtog hans enke gården. Hun solgte den i 1907 til forpagter L. C. Corneliusen (4). Han påbegyndte udstykningen af gårdens jord og efter hans død i 1930 fortsatte hans enke udstykningen.

Grundene på matr.nr. 2s, 9c og 36a omkring nuværende Hvidsværmervej, Guldsmedevej, Torbistvej og Sommerfuglevej blev ikke udstykket til parcelhusbebyggelse i første omgang. Kommunen godkendte området til udstykning i 1926 (6). Men ejeren af Islevhus foretrak at leje jorden ud i stedet for at sælge den.

»Vi ved meget godt at mangt og meget har »Nebraska-præget« endnu, men kom om føje Aar, saa placerer Vi os paa en fremstaaende Plads blandt Omegnens Bydele«, skrev formanden for de samvirkende parcel- og grundejerforeninger i Islev håbefuldt i 1944. Foto fra 30'erne.

Selvom planerne for en udstykning af grundene således forelå allerede i 1926, blev der ikke foretaget en opmåling og udstykning af grundene førend efter 1935. I 1939 er det udstykkede areal registreret for første gang (7).

DEN FØRSTE BEBYGGELSE

Selvom jorden ikke udstykkedes, voksede der alligevel en bebyggelse op. I 1931 stiftede beboerne foreningen Islehus Havekoloni. Officielt var jorden udlejet til folk, som ville anlægge kolonihaver på stedet. Bebyggelsen skulle kun huse folk om sommeren, det var ikke meningen, at der skulle være helårsbeboelse. Men i realiteten var der mange af kolonihavefolkene, som boede i deres havehuse hele året rundt.

Disse forhold skabte snart vanskeligheder med kommunen (8). På en ekstraordinær generalforsamling i 1932 redegjorde havekoloniens formand for problemerne. Sognerådet havde erklæret »hele foretagendet i Islehus Havekoloni for ulovligt« da flere af medlemmerne boede i deres huse hele året rundt. Sognerådsformanden opfordrede foreningen til at skabe mere ordnede forhold. Enten skulle området være en havekoloni og beboelse i vintermånederne var da ikke tilladt, eller også skulle man forhandle med ejeren af jorden om udstykning og køb af grundene. Herved kunne der skabes en bebyggelse på stedet, som kommunen så kunne godkende til helårsbeboelse. Foreningen tog sognerådsformandens opfordring til efterretning, og i de følgende år forhandlede den med ejeren, enkefru Corneliussen, om køb og udstykning af grundene.

I 1935 var betingelserne for købet afklarede. Købet administreredes gennem foreningen, som herefter tildelte de enkelte købere skøde på grunden. Prisen på grundene var ca. 2500 kr. i de første år. Købesummen skulle afdrages over 14 år med 178 kr. om året. Kommunen krævede, at køberne snarest muligt skulle sætte deres huse i sådan stand, at de kunne godkendes til helårsbeboelse. I september 1935 gik købet af grundene igennem og Islehus Havekoloni ændrede navn til Islehus Grundejerforening (9). Det var langt fra alle medlemmer som kunne købe deres jord med det samme, og endnu et stykke ind i fyrreerne var der flere beboere, som lejede grundene de boede på. I slutningen af fyrreerne var alle grundene solgt

og samtlige beboere på Hvidsværmervej og Guldsmedevej var nu grundejere (10).

Jorden omkring den nuværende Resenbrovej hørte til matr.nr. 35. Den opkøbtes ved bortauktionering af kronens jord tillige med de tilgrænsende jordlodder af en række gårdmænd i Ejby (11). I 1840 lå der en gård på den ene af Ejby-gårdenes tidligere jordlodder. Det var gården Islehøj som frem til 1935 også drev jorden på matr.nr. 35 (12). Islehøj ejedes ved århundredskiftet af manufakturhandler Lauritz Wilhelm Jensen (13). Ved udstykningen i 1935 var den overtaget af gartner A. Reinholdt Sørensen, som imidlertid ikke selv boede på gården. Gården blev frem til udstykningen drevet som landbrug, hvilket også fremgår af det fornemme prospekt som udsendtes i forbindelse med udstykningen (14). I modsætning til nabogrundene var grundene ved Resenbrovej modne til permanent bebyggelse straks efter købet. Prisen for grundene varierede mellem 1000 og 1300 kr. med en udbetaling på 10 kr. På dette tidspunkt var den gennemsnitlige timeløn for en faglært arbejder 1,57 kr. og 1,31 kr. for en ikke-faglært (15). De grunde som solgtes nogle år senere, var steget til ca. 2500 kr. I slutningen af fyrrerne var de nu bebyggede grunde steget til ca. 12.000 kr. og i halvtredserne lå prisen omkring 34.000 kr. På Hvidsværmervej solgtes i 1977 en af de sidste grunde som hidtil havde været bebygget med et sommerhus. Den kostede 175.000 kr. Prisen for en villa i området ligger i dag på ca. 500.000 kr. (16).

»KLUDESTRUP« BLIVER ET VILLAKVARTER

Det var en meget blandet bebyggelse der voksede op omkring Resenbrovej, Hvidsværmervej og Guldsmedevej. Især var bebyggelsen langs Hvidsværmervej præget af de første år som havekoloni og havde et meget midlertidigt præg, mens beboerne langs Resenbrovej, som var grundejere fra starten, byggede mere solide huse. Men også her var der mange, som i begyndelsen boede i midlertidige træhuse. »De fleste begyndte i kolonihavehuse herude«, fortæller et ægtepar, som har boet på Hvidsværmervej siden 1934. »Der var mange som boede i nogle forfærdelige rønner og hytter. Vores træhus var rent ud sagt kongeligt i sammenligning« (17). Endnu i begyndelsen af 40'erne var bebyggelsen temmelig interimistisk, selvom de fleste beboere var blevet grundejere. Bebyggelsen havde meget beteg-

Huse i »Klustrup« fotograferet i 30'erne.

kunne brændes blev anvendt hertil. »Vi sparede mange penge i brændsel på den måde« (25). I årene efter besættelsen overtog kommunen afhentningen af dagrenovationen, men i flere huse fik man ikke indrettet WC og badeværelse, før kloakeringen blev gennemført i 1958.

For de beboere, som ikke havde bademuligheder hjemme, var der mulighed for at få et varmt ugentligt bad på Islev Skole. »Ja se børnene, de kom jo i bad i skolen, men da de var mindre, havde vi en zinkbalje til dem på køkkengulvet. Men så kom der bad oppe på skolen. Vi voksne gik derop en gang om ugen« (26). Det var især i fyrerne og begyndelsen af halvtredserne, at flere af beboerne benyttede sig af denne ordning. Idag har alle huse WC og bademuligheder, og de huse som blev bygget efter 1958, blev naturligvis fra starten udstyret med disse bekvemligheder.

Også køkkenindretningen har gennemgået store forandringer siden den første bebyggelse i trediverne. De første mere primitive havehuse og sommerhuse havde komfur i køkkenet eller blot et lille primusapparat. Der var – og er – ingen gasforsyning til Islev, men der var lagt elektriske ledninger, så et elektrisk komfur kunne installeres. Elektriske komfurer var imidlertid dyre i årene før og under besættelsen, så de fleste foretrak at begynde med et gammeldags brændekomfur, hvad enten de boede i træhus eller i bungalow. Under krigsårene var det næsten umuligt at opdrive elektriske komfurer, ikke før slutningen af fyrerne blev elkomfurer almindeligt udstyr i køkkenerne. Det var imidlertid ikke en ubetinget fordel at have et elkomfur i køkkenet under de strenge krigsvintre. »Mit køkken var hundekoldt under vinteren. Hos naboen havde de gammeldags komfur, der var altid varmt« (27).

Køkkenerne er i dag næsten alle moderne indrettet. I de lidt ældre huse har man fornyet køkkenindretningen helt. Det er almindeligt med køleskab og dybfryser. Flere familier har 2 dybfrysere, en mindre i tilknytning til køleskabet og en stor separat fryser. Flere af beboerne køber stort ind med henblik på deres dybfrysningsmuligheder. Nogle køber ind gennem indkøbsorganisationer, som leverer varerne til døren i færdig, dybfrossen tilstand. Andre køber f. eks. en hel gris ad gangen og fylder fryseren. Fryseren gør det også muligt for flere af beboerne at købe store partier af butikkernes tilbudsvare og lagre dem.

Husenes forskellige byggestil og størrelse bevirker, at der ikke kan gives nogen generel beskrivelse af deres indretning. Her er små huse med 2–3 værelser og køkken, og større huse, både ældre og nye, med mange værelser. Flere har bygget havestue til huset og ændret på indretningen, således at to mindre rum er blevet slået sammen til et større. Rummene er møbleret forskelligt i de enkelte huse. Det er ikke muligt at påvise noget mønster, men de fleste har investeret penge i ombygninger eller nybyggeri.

Møbleringen bærer præg af et ønske om at leve komfortabelt og bekvemt: store, polstrede møbler, gulvtæpper, som dækker hele gulvfladen, møbelgrupper, som indbyder til afslappet samvær. Vægten er lagt på at skabe en indbydende og afslappende ramme omkring familielivet. Derimod er der ingen »fin stue«, som er reserveret udelukkende for besøgende. Boligindretningen med dens vægt på at skabe en hyggelig ramme om familielivet kan siges at være et udtryk for beboernes livsstil, hvor netop familielivet står i centrum.

»Den der vover at tale om
»haabløst Rabarberland«, ken-
der ikke den nøjsomme og
selvfornægtende lille Grund-
ejer, som med sammenbidt
Energi ønsker at vise, at han
trods Krigens ekstraordinære
Dyrtid og hemmende Baand
vil naa det Maal han satte sig:
et lille Hjem paa egen Jord«,
skrev formanden for de sam-
virkende parcel- og grundejer-
foreninger i Islev i 1944.

Hjemmet her lå på hjørnet
af Hvidsværmervej og Vaar-
fluevej og tilhørte den mere
solide del af den første bebyg-
gelse. Foto fra slutningen af
30'erne.

ligt, at børnene blev syge. Om sommeren var der vand at få, men de færreste havde indlagt vand i husene de første par år. De klarede sig med en stor zinkbeholder til vandet ude i køkkenet og øste så herfra det vand, der skulle bruges. I slutningen af trediverne, da havekolonien opløstes og grundene overgik til selveje, blev vandforsyningen permanent, og de som nu byggede huse, fik indlagt vand fra begyndelsen. I de huse, som var bygget før den tid, var der flere, som endnu et stykke tid hentede vand ved en hane ude i haven. Den kunne fryse fast om vinteren og måtte pakkes ind i halm og gamle klude.

Villaerne langs Resenbrovej fik normal vandforsyning fra begyndelsen. Området var fra udstykningen i 1935 beregnet på helårsbeboelse, så vandledningen var blevet nedlagt i jorden på ejerens bekostning (20). Forskellene i vandforsyningen prægede det daglige husholdningsarbejde. Skulle der vaskes storvask, kunne familierne i murstensvillaerne tænde op under gruekedlen i det indbyggede vaskehus og klare storvasken inden døre. Andre husmødre, som boede i sommerhuse og havehuse, måtte klare sig ved at fyre op under en stor balje ude i det frie, og så skylle tøjet under vandhanen i haven. »Jeg vaskede storvask på den måde helt frem til 1959, hvor vi så byggede nyt. Først i det nye hus fik vi indlagt vand« (21).

Hele området fik kloakering i løbet af 1957–58. Den sene kloakering betød, at moderne principper kunne tages i brug, således at spildevand og regnvand blev bortledt i hver sin ledning, de åbne vandløb i Islev kunne derved holdes frie for spildevand (22). Men den sene kloakering betød også, at de sanitære forhold i Islev længe var temmelig primitive. Nogle anlagde deres egen septiktank. Men flere grundejere veg tilbage for udgifterne. »Det er også et farligt besvær at tømme sådan en septiktank«, forklarer en af beboerne (23). Mange foretrak at klare sig med lokum og lokumsspand, som man selv tømte. »Vi havde sådan en tønd, og vi gravede det ned. Ja, vi har aldrig haft så pragtfulde porrer som dengang« (24). Kommunen havde ikke organiseret nogen afhentning af hverken dag- eller natrenovation i de første årtier. De fleste gravede derfor affaldet ned i haven, men alt brændbart blev brændt i kakkellovnen eller i komfuret. I tredivernes kriseår og under besættelsen i fyrreerne var det svært at skaffe brændsel, så alt affald som

nende fået øgenavnet »Kludestrup«. »Da vi havde købt grunden herude, så møder min mand en han kender henne på Resenbrovej og så siger han: »Ja, vi har jo lige købt grund heroppe på Hvidsværmervej« – »Har De købt grund i »Kludestrup«!«, udbrod min mands bekendt. Vi blev jo sådan lidt lange i ansigtet« (18).

Af den første havekolonibebyggelse er der nu ingen spor tilbage. Heller ikke kommunens bygningsarkiv har tegninger af disse huse. De fleste af dem var beregnet til midlertidigt brug, de var ulovlige som helårsbeboelse og derfor blev der ikke indsendt tegninger til godkendelse. En del af de nuværende beboere var blandt de første som købte grunde i området og de fortæller, at bebyggelsen for det meste bestod af ynkelige træskure, og at miljøet i det hele taget var præget af stor fattigdom. Da grundene gradvis overgik til selveje, forsvandt de mange kolonihavehuse og en mere permanent bebyggelse voksede frem. Det var imidlertid langt fra alle, som havde råd til at opføre et murstenshus på deres nykøbte grund. Det var meget almindeligt, fortælles det, at man først byggede et mindre træhus, et sommerhus med en stue, et køkken og eventuelt et soveværelse, inden man efter nogle år gik igang med at bygge en rigtig villa. En del familier boede i det midlertidige sommerhus hele året rundt de første par år. Andre benyttede blot træhuset netop som sommerhus og flyttede så ind til deres lejlighed i vintermånederne. For få år siden var der flere sådanne sommerhuse tilbage i området, fortæller beboerne, nu er der kun et par enkelte tilbage. En familie fortæller, at de fik et så solidt sommerhus med det samme, så de blev boende i det de næste 20 år indtil de byggede en villa i slutningen af 50'erne. I stedet udvidede og isolerede de sommerhuset, de havde sat på grunden, så det blev et lille, men bekvemt helårshus. Der var flere familier, som valgte denne løsning på boligproblemet.

Villaerne repræsenterer samtlige villatyper fra de forløbne 40 år fra tredivernes bungalows med fladt tag og fyrrernes røde muremestervillaer med saddeltag, til de seneste årtiers typehusbyggeri. De nyeste huse ligger på grunde, hvor der indtil for få år siden lå sommerhuse. Den gradvise udbygning af området giver et broget billede af de forløbne 40 års boligbyggeri. Området er ikke noget homogent villakvarter og adskiller sig fra den omliggende bebyggelse netop gennem den gradvise fremvækst af mange forskellige villatyper. Syd og nord for området ligger således nyere, helt ensartede rækkehuskvarterer.

BOLIGMILJØET FØR OG NU

Husenes indre varierer lige så meget som udseendet. Indretningen prægedes i de første tiår af den mangelfulde vandforsyning og kloakering i hele området. Sålænge grundene langs Hvidsværmervej og Guldsmædevej var udlagt til kolonihaver, var vandforsyningen til denne del af området meget primitiv. Vandrørene lå oven på jorden, og det var kun muligt at få vand om sommeren (19). Vandforsyningen var problematisk i vintermånederne. Et ægtepar, som boede i et velbygget sommerhus på deres lejede, senere købte grund, fortæller, at vandet måtte hentes i store mælkejunge fra de frostfrie haner som fandtes i området. Den nærmeste vandhane stod på Ved Vandløbet, en sidevej til Islevbrovej i nærheden af Vestvolden, så en 30 liters mælkeunge måtte slæbes et par hundrede meter hver dag. Familien prøvede en overgang at klare sig med brøndvand, men det var så dår-

ENERGIKILDER FØR OG NU

Især i krigsvintrene og i de første år herefter kunne det være et problem at holde varmen i husene, da brændslet var rationeret. I de huse, som blev bygget i området under krigen, måtte man kun installere én kakkelovn som så skulle opvarme hele huset. For at få tilstrækkeligt med brændsel indsamledes alt brændbart affald. »Tidligere brændte vi næsten alt, også kartoffelskræller«. Brændslet var i det hele taget en udgift på husholdningsbudgettet, som man forsøgte at holde nede. Under rationeringen brugte man megen tid og energi på at indsamle brændbart materiale. »Under krigen gik jeg helt ud til Ejby med børnenes trækvogn for at hente spåner.« På Vestvolden var der mulighed for at indsamle nedfaldne grene, men det krævede et godt forhold til tyskerne, der var stationeret her. En del beboere blev fristet af den tipvognsbane, som tyskerne havde anlagt på Vestvolden og stjal svellerne herfra om natten. »Vi kunne høre dem stå og save på de sveller rundt om i haverne. Men det turde vi altså ikke« (28). Efter krigen fik de fleste villaer installeret centralvarme, først med et koksfyur, senere med oliefyur. Nogle nøjedes med at installere petroleumsovne i værelserne, da de syntes at et centralvarmeanlæg blev for dyrt.

»KLUNSERE« OG VILLAEJERE

»Der boede jo mange sjove mennesker herude i begyndelsen. Det var sådan nogen næsten som bor i Christiania i dag . . . Det hed jo Kludestrup herude, fordi der boede så mange kludesamlere og sådan noget, klunsere.« »Her var mange kludesamlere, klunsere var de. Vi så, hvordan de sad om aftenen foran deres huse og sorterede de klude de havde indsamlet« (29). Udtalelserne giver et indtryk af beboernes sociale rekruttering i de første år af bebyggelsens historie. Men befolkningen bestod langt fra udelukkende af klunsere og kludesamlere, selv om de ved deres tilstedeværelse havde givet navn til bebyggelsen. Kommunens folkeregister oplyser, hvem de første beboere var. Beboerne i det midlertidige byggeri, bl. a. klunserne, figurerer imidlertid ikke i folkeregistret, da de som regel ikke havde anmeldt fast ophold til kommunen. Det er de mere stabile beboere, folk som var eller blev grundejere, der er registreret i kommunens kartotek. I 1935 var der 24 registrerede husstande i området. De bestod hovedsagelig af unge ægtepar med mindreårige børn. Ca. halvdelen af ægteparrene – det gælder især de helt unge ægtepar – havde et eller to børn. De øvrige ægtepar havde tre eller flere børn, men det er dog de færreste som har mere end tre børn. Hvis folkeregistrets oplysninger giver et fyldestgørende billede af virkeligheden, var der således ikke overvældende mange børnerige familier i området i bebyggelsens første år. Her må folkeregistrets oplysninger imidlertid korrigeres med andet materiale, idet flere husstande i området som allerede omtalt boede i ulovlig bebyggelse, og derfor ikke figurerer i den officielle statistik. »Her var mange børn,« fortæller en af de beboere som flyttede ind i området i 1940, og andre bekræfter oplysningen og fortæller, at det især var familierne i de små havehuse som var børnerige.

De første faste beboere var næsten alle arbejdere og håndværkere. Det var kun to af de gifte kvinder som havde erhvervsarbejde. Begge var syersker, et erhverv,

som ikke nødvendigvis krævede, at man forlod hjemmet. Børnene var næsten alle under 15 år og havde derfor intet erhvervsarbejde. Kun i en familie var der en halv voksen datter, som havde erhvervsarbejde (30). Blandt de familier, som flyttede ind i fyrrerne og halvtredserne, var det mere almindeligt, at også hustruen havde erhvervsarbejde, fortæller nogle af beboerne. Der var mange, der ligesom jeg tog arbejde som rengøringsmedhjælp oppe på skolen, fortæller en af de gifte kvinder. Det var nødvendigt, hvis man skulle klare udgifterne til huset. Der var ikke mange andre muligheder for at få arbejde i Islev dengang (31). Avisuddeling i de tidlige morgentimer var en anden indtjeningsmulighed som både børn og voksne benyttede sig af. Og de mange gartnerier gav især børnene, men også en del af kvinderne lidt arbejde i sæsonen.

Familierne var næsten alle kommet fra København. Men de var ikke alle københavnere. Halvdelen af de voksne beboere var født i København, de øvrige var fra provinsen, de fleste fra en landkommune. (32). Det var ønsket om at have sit eget, der havde fået beboerne i området til at flytte ud fra byen. »Min mand har jo altid gerne villet ha' jord at dyrke. Han ville ikke have en kolonihave. Det ville han ikke for han sagde, den tager de fra mig en skønne dag,« fortæller en beboer som har boet i området siden 1943. (33). Og en anden fortæller, at hun altid havde ønsket at »få noget for mig selv. Jeg er ligeglad med hvad jeg skal bo i . . . bare vi kan sige, det er vores eget.« (34).

Efterhånden som bebyggelsen i området ændrede karakter fra selvbyggede havehuse og sommerhuse til bungalows og villaer, skete der en kraftig udskiftning af den oprindelige befolkning. Klunserne og kludekræmmerne forsvandt helt, da grundene overgik fra leje til selveje, og mange af de første grundejere forsvandt, fordi de havde svært ved at klare terminerne (35). »De første mange år var det ret fattige folk, som boede her. De var næsten kommunister allesammen dengang. Det var der jo mange der var i årene efter krigen . . . Vi gik med aviser de første år herude hver morgen fra 4–5. Og så kunne vi jo se, at de fleste mennesker fakta var kommunister. De holdt næsten allesammen Land og Folk!« (36). I slutningen af fyrrerne og i begyndelsen af halvtredserne var der sket en markant forandring med hensyn til befolkningens sammensætning, fortæller flere beboere i området. Det var »almindelige« mennesker, som nu flyttede ind. Folk som opførte solide huse og havde råd til at blive boende. »Kludestrup« blev til et almindeligt parcelhuskvarter for folk fra arbejder- og middelklasse.

BEBOERNE I DAG

Det er også arbejder- og middelklasse som præger området i dag, men m. h. t. aldersfordelingen er området mere uensartet sammensat end det var i trediverne og fyrrerne. Ifølge kommunens folkeregister bor der ialt 178 personer i området idag fordelt på 69 husstande, og denne befolkning er fordelt ret jævnt på samtlige aldersklasser fra 0 til 85 år. Hvor samtlige husstande i 1935 med undtagelse af én bestod af ægtepar med eller uden børn, viser 1977 et mere broget billede med hensyn til husstandenes sammensætning. Der er stadig flest ægtepar blandt beboerne, det gælder for 48 af de 69 husstande. Mange af dem er uden børn. Det drejer sig i de fleste tilfælde om ægtepar, som har boet i over 15 år i kvarteret, og hvis børn

er flyttet hjemmefra. Af de øvrige har hovedparten af ægteparrene kun et barn mens resten har to eller tre børn. Der bor flere enlige i kvarteret idag. 19 husstande består af enlige personer: ugifte, fraskilte, enker eller enkemænd; en del af dem har børn. De moderne samlivsformer, hvor man foretrækker at flytte sammen uden at gifte sig først, er ikke slået igennem i dette område af Islev. Kun i et tilfælde består husstanden af to unge ugifte mennesker (37). I modsætning til tidligere er der nu også en del funktionærer og tjenestemænd blandt beboerne. Der er betydeligt flere kvinder med erhvervsarbejde i dag end i trediverne. Af de 63 kvinder over 20 år har lidt over halvdelen erhvervsarbejde; hovedparten er gifte kvinder. (38).

Der er flyttet mange familier ind i området i de sidste par år. Ca. en tredjedel af familierne har boet i området i mindre end fem år. En anden tredjedel har boet der betydeligt længere, fra 16 til 25 år. Den sidste tredjedel af familierne fordeler sig med en halvdel, der har boet i området fra 6 til 15 år, mens den anden halvdel har boet der længe, fra 26 til 45 år. Selv om boligområdet således er præget af mange nyindflytninger inden for de seneste år, er området som helhed dog præget af en stabil beboermasse (39).

Denne stabilitet er typisk for hele Islev. Befolkningens sammensætning med ægtepar med eller uden børn som det almindelige falder også sammen med forholdene i Islev som helhed. Derimod fremviser kvarteret en række uligheder i såvel alders- som erhvervsfordeling sammenlignet med det øvrige Islev. Der er flere arbejdere i det undersøgte område end i Islev som helhed, mens antallet af funktionærer er mindre. Aldersmæssigt adskiller beboerne sig fra Islev som helhed især ved det større antal personer i de ældre aldersklasser. Dette hænger sammen med den store stabilitet i kvarterets beboermasse (40).

»RØDOVRES STEDBØRN«

Nybyggerne som flyttede ind i deres huse på Hvidsværmervej, Guldsmedevej og Resenbrovej havde fået deres eget hus med have. Men de måtte betale for deres forbedrede boligstandard med lange rejser til arbejdet, med dårlige indkøbsmuligheder og med en isoleret placering i forhold til det øvrige Rødovre og resten af storbyen.

I trediverne, da de første beboere flyttede ind i området, var de eneste transportmuligheder cyklen og toget fra Husum station. Toget gik kun 3–4 gange om dagen, og der var en spadseretur på 15–20 minutter til Husum station. De fleste foretrak at cykle ind til byen, det tog 20–30 minutter, alt efter arbejdspladsens lokalisering. Under krigen skabte materialemangelen imidlertid problemer. Det var efterhånden umuligt at få dæk og slanger til cyklerne. »Min mand kørte på faste dæk og propper og hvad ved jeg.« (41). En del blev tvunget til at tage toget fra Husum station, fordi cyklen var brudt helt sammen. Turen til Husum kunne forme sig ret dramatisk under besættelsen, på grund af de mange tyskere som var stationerede på Vestvolden. »Jeg gik herfra op til Husum hver eneste morgen, og kuglerne peb sommetider om ørene på mig, for tyskerne, de stod heroppe og skød – for sjov! Ned ad gaden! Så jeg gik langs med husmurene hele vejen til jeg kom

»Vi har altid været Rødovres stedbørn«. Nybyggerne i »Kludestrup« måtte længe kæmpe med dårlige vej- og kloakforhold og en isoleret placering i forhold til det øvrige Rødovre. Foto fra begyndelsen af 1930'erne.

op til Husum jernbanestation. Og de stod f. eks. inde i Islevhus Kro, og så skød de hen a' vejen med geværerne.« (42).

En arbejdsrejse med toget varede som regel op mod en time hver vej. I fyrreerne og halvtredserne forbedredes transportmulighederne mellem Islev og omverdenen. Der begyndte at køre rutebiler ad Rødovrevej. I de første år gik rutebilen med en times mellemrum, men i halvtredserne blev der etableret en mere regelmæssig buskørsel. Endnu idag lader trafikbetjeningen til Islev dog en del tilbage at ønske. I det undersøgte område er der kun to buslinjer inden for en rimelig afstand. Dels bus nr. 13b som kører ad Islevbrovej og Bjerringbrovej, uden for myldretiden går denne bus kun hver time, dels linje 139 ad Slotsherrensvej som går hver halve time. Der er idag ingen direkte forbindelse fra denne del af Islev til det øvrige Rødovre. For at komme til centrum af kommunen må der foretages omstigninger. (43). De fleste familier i området har bil idag, og de som ikke har bil, har som regel knallert (44). Uden bil eller knallert ville man være helt isoleret i Islev, fremhæver nogle beboere. Forholdene er faktisk ikke blevet meget bedre siden trediverne og fyrreerne, mener de. De fleste er derfor nødt til at tage bil eller knallert til deres arbejde. Det er kun en mindre del af den erhvervsaktive befolkning i Islev (23 %) som arbejder i Islev og derfor har kort arbejdsrejse. Langt de fleste (64 %) har deres arbejde uden for kommunen (45). De dårlige kommunikationsforhold er blandt de emner, som har været diskuteret i de planlægningsgrupper, som 1975–77 beskæftigede sig med Islevs fremtid. I 1975 blev der i forlængelse af et borgermøde i Islev nedsat 6 arbejdsgrupper, der bl. a. skulle behandle trafikforholdene i Islev. Resultatet af trafikgruppens arbejde blev fremlagt på et borgermøde i november 1976 og samtidigt publiceret i rapporten: Islev. Planlægning. Arbejdsgruppernes fællesrapport. November 1976. Trafikgruppen påpeger her det nødvendige i en kraftig forbedring af kommunikationsmidlerne i Islev, og foreslår en buslinje gennem Islev med endestationer ved Herlev og Rødovre stationer. På borgermødet var der stor opbakning bag disse planer. I Rødovre Avis' referat fra mødet hedder det: »På borgermødet var der stor interesse for en for-

bedring af den kollektive trafik . . . Fra borgerne på mødet blev der tilkendegivet stor utilfredshed med de faktiske forhold. Busbetjeningen er i øjeblikket så dårlig, at man kan blive nødt til at overveje at flytte fra Islev af samme årsag, udtrykte en herre det.« (46).

De mangelfulde transportmuligheder har skabt en følelse af isolering blandt beboerne. Ikke førend man fik bil, blev denne isolering ophævet, fremhæver en beboer (47). Af andre faktorer som har medvirket til denne følelse af isolering nævnes Vestvolden og Vestmotorvejen. Indtil Vestvolden blev frigivet i april 1964 var det kun muligt at komme gennem voldterrænet ved et par overgange. I de første årtier af bebyggelsens historie måtte beboerne ned til Jyllingevej eller op til Islevbrovej for at komme over volden og ind i Rødovre. Især under besættelsen, hvor tyske soldater var stationerede på volden, var det ikke muligt at »smutte« igennem andre steder. Da Slotsherrensvej blev ført videre fra Resenbrovej mod den nuværende Ring III skabtes der et nyt gennembrud af volden, som kom beboerne i det undersøgte område til gode. Gennembruddet skete kort efter krigen i efteråret 1949 (48). Efter krigen blev det med tiden nemmere at komme igennem voldterrænet. Kunne det dokumenteres at man havde arbejde på den anden side, fik man en passérseddel så man kunne slippe igennem, fortæller en beboer. (49). Og en anden fortæller, at var man først kendt af soldaterne, så slap man nemt igennem nårsomhelst uden vrøvl. (50). Da Vestvolden blev åbnet forbedredes Islevborgernes mulighed for kontakt med det øvrige Rødovre. Men Motorringvejens åbning i december 1971 betød en fornyet isolering af det vestlige Islev i forhold til den øvrige del af København. Nu er beboerne igen henvist til at krydse over eller under motorvejen et par steder; dog er antallet af steder noget større end i årene omkring besættelsen.

I bebyggelsens første år var der endnu en faktor, som medvirkede til beboernes følelse af isolation. Vejene i området var lerveje, markveje uden nogen form for belægning, og i forårs- og efterårsmånederne kunne de være næsten ufremkommelige. Det var kun muligt at komme frem og tilbage med lange gummistøvler på, for man sank dybt ned i mudder på vejene, fortæller en beboer. Skulle man besøge nogen, selv om det bare var her på vejen, måtte man have skiftesko og næsten også skiftetøj med, fortæller en anden. (51). Af udstykningsdokumenter og forhandlingsprotokoller fremgår det at de tidligere ejere, A. Reinholdt Sørensen og fru Corneliussen, havde forpligtet sig til at anlægge slaggeveje. Dette var imidlertid ikke blevet gjort. De to grundejerforeninger begyndte derfor at forbedre vejene i 1933, men det varede flere år, før der kunne køres med biler. »Her var kun ler og pladder i begyndelsen, vi sank et ordentligt stykke ned. Så blev der klaget over vejene ved generalforsamlingerne. Vi kunne jo ikke invitere nogen fremmed herved, og bilerne, de nægtede at køre herved, taxa nægtede. De satte folk af heroppe ved kanalen (langs Vestvolden) og sagde, nu må I selv om det, men derned skal vi ikke, vi kommer aldrig væk igen.« (53). Grundejerforeningerne kørte mange læs slagger og murbrokker ud på vejene, inden de blev nogenlunde stabile. Beboerne fortæller, at i begyndelsen af halvtredserne var vejene blevet så faste at bilerne ikke længere risikerede at sidde fast.

»Som sagt har vi altid været stedbørn herude«, siger en beboer, og hun fortsætter: »Sådan set er der ikke megen forskel fra 1934, da vi flyttede herud, hvad for-

retninger angår.« (54). De dårlige indkøbsmuligheder er en kilde til irritation i Islev, hvilket også fremgår af det netop afholdte borgermøde omkring Islevs fremtid. (55). De eneste butikker i Islev som kan betjene området vest for volden og motorvejen ligger på Islevbrovej. Her lå også de første butikker i Islev. »Da vi kom herud i 1944 var der kun to købmænd, dyre Jensen og billige Jensen« (56). Købmændene var mere velforsynede med varer end Irma og HB er det idag, mener en anden beboer. (57). Nogle beboere foretrak at cykle helt til Frederikssundsvej for at ordne deres indkøb, andre cyklede til Vanløse i de første år. En del klarede sig med at købe ind hos købmanden og supplere med grøntsager fra haven og æg fra deres egen hønsegård. Da vejene blev bedre efter krigen, kom en del handlende kørende gennem området, i de første år med hestevogn. Der kom en bagervogn fra Røde Mølle, en dame, der solgte ost og pålæg og en mælkevogn. I halvtredserne, da det efterhånden blev mere almindeligt, at folk fik bil, forsvandt de omkringkørende handlende.

I Islev vest for motorvejen eksisterer stadig kun et par butikker på Islevbrovej. Beboerne i det undersøgte område fortæller at de kun sjældent handler i butikkerne på Islevbrovej. De foretrækker at gå over volden til butikkerne på Fortvej, eller at handle andre steder i Rødovre, f. eks. i Rødovre Centrum. Indkøb i Islev gælder daglige forbrugsvarer som mælk, brød og grøntsager. Folk med bil foretager ugentlige storindkøb i stormarkederne i omegnskommunerne. I en interviewundersøgelse om indkøbsvaner i Islev konstateres det, at for beboerne i det her undersøgte område, er butikkerne på Islevbrovej ikke et væsentligt indkøbscentrum. Det er butikkerne ved Fortvej og i Rødovre Centrum som spiller den vigtigste rolle. (58).

Trods beboernes følelse af at være forfordelt blandt kommunens indbyggere, har Islev dog som tidligere omtalt en ret stabil beboermasse. De dårlige kommunikations- og indkøbsmuligheder har ikke i nævneværdig grad fået folk til at flytte fra Islev. En af beboerne angiver den store tilfredshed med Rødovre kommunes sociale service, som en af årsagerne til, at hun og hendes mand ikke er flyttet. »Rødovre er et smørhul«, mener hun, og selvom hun er »københavnervner med K« kunne hun ikke tænke sig at flytte tilbage til hovedstadskommunen. (59). Villaen som er nybygget, eller ombygget og forbedret, og haven, hvor der er lagt et stort arbejde, bevirker også, at beboerne føler sig knyttet til kvarteret og forbliver i Islev.

»VI HAR ALTID HOLDT OS FOR OS SELV«

Den blandede bebyggelse og den uensartede befolkning bevirkede, at villaejerne holdt sig meget for sig selv i de første årtier. Beboerne kendte hinanden og snakkede sammen når de mødtes, men kun få havde nærmere kontakt med hinanden. Vi kom ikke rigtig hinanden ved, fortæller en beboer, selv om vi hilste på hinanden og kendte hinanden, og sådan er det også idag. (60). Og en anden siger: »Jeg kunne ikke tænke mig at gå på kaffesladder.« (61). Beboerne fortæller, at de er kommet mere fast sammen med enkelte familier på vejen, men hovedsagelig holder man sig for sig selv, nu som tidligere. En af beboerne har dog holdt vejfester for at skabe større sammenhold, og de fleste fra vejen deltog i festerne. Det

Store trafikårer gennemskærer Islev og deler området i mindre, isolerede enheder. Her ses det beskrevne villakvarter omkring Guldsmedevej, Hvidsværmervej og Resenbrovej i vinklen mellem Slotsherrensvej og Motorringvejen. Den store bygning i forgrunden er Islev Kirke. Foto 1976.

er iøvrigt indtrykket, at de yngre beboere i området mere aktivt søger at holde kontakt med hinanden.

Besættelsesårene dannede en undtagelse med hensyn til nabosammenholdet. Vi søgte mere sammen i de år og hjalp hinanden i større udstrækning fortæller nogle af beboerne. (62). Flere af de beboere, som er blevet interviewet i den foreliggende undersøgelse, har oplevet befrielsesaftenen i Islev. En af dem fortæller: »Ih! vi var så glade. Det var om aftenen, vi havde lige spist. Den aften samledes vi herude foran, allesammen. Der blev lavet bål herude. De kom allesammen, de kom med stole og gamle sofaer – det var et rigtigt glædesblus. Så sang vi forskellige fædrelandssange o. s. v. hele aftenen til bålet det brændte ned. Og der var mægtig skæg og ballade. Og vi rev mørkelægningsgardinerne ned.« (63). Bortset fra denne majaftens glædesfest har der kun været få fælles fester blandt beboerne.

FAMILIELIV OG FRITID

Har omgangen naboerne imellem været sparsom, har familielivet til gengæld været så meget mere intensivt. De allerfleste af familierne er og var børnefamilier, og leg og samvær med børnene har optaget en stor del af fritiden. Fik man besøg, var det slægtninge og arbejdskammerater som kom. Og børnene havde tit kammerater med hjemme på besøg. Omgangslivets intensitet varierer fra familie til familie. Nogle fortæller, at de har haft, og stadig har, en stor omgangskreds af slægt og venner, mens andre fremhæver at de har haft det mere »stille og roligt«.

Fritiden er i stor udstrækning blevet anvendt til arbejde i haven og i huset. Husene kræver konstant småreparationer og især tidligere opslugte haven en stor del af fritiden.

I årene under og efter krigen gik en stor del af fritiden med reparationer af slidt tøj og slidte redskaber og cykler, som i dag ville blive smidt væk. Materiale mangelen bevirkede, at der blev brugt megen tid og energi på sådanne reparationer. Intet blev smidt væk som overhovedet kunne bruges, fortæller en beboer (64). Og en anden fortæller, hvorledes hun under krigen brugte megen tid på at sy gammelt tøj om til børnene. På Islev Skole blev der åbnet et tilskærerkursus under besættelsen til hjælp for husmødrene i Islev, så de kunne få pænt, omsyet tøj til

børnene. Men nogle af de fattigste familier, de som mest behøvede hjælpen, var for stolte til at gå derop (65).

Fritidens anvendelse varierede med årtiderne. Om vinteren var familierne mest inden døre, hørte radio, spillede kort og snakkede med børnene, og i de sidste årtier har fjernsynet spillet en rolle. En af familierne i området købte fjernsyn som en af de første på vejen allerede i 1953. I årene herefter blev deres stue derfor samlingssted for børnenes kammerater og for venner og arbejdskammerater, især i de perioder, hvor der kørtes seksdagesløb, eller hvor fjernsynet transmitterede andre større sportsbegivenheder (66). I dag har de fleste fjernsyn og hver familie sidder derfor hjemme foran deres eget apparat.

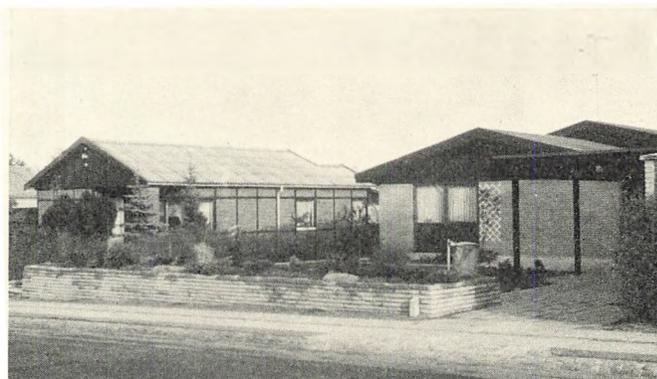
Om sommeren er fritiden blevet anvendt bl. a. til udflugter som ture til Dyrehavsbakken eller Tivoli, i skoven, eller blot til Vestvolden med kaffe og madpakke. Sommerferierne blev tidligere hovedsagelig tilbragt hjemme. Beboerne benyttede så lejligheden til omfattende reparationer på huset eller ordnede haven. I halvtredserne blev det mere og mere almindeligt at rejse i ferierne. En familie, som fik bil på dette tidspunkt tog f. eks. på campingture rundt i Danmark. I de sidste årtier har det været ret almindeligt at tage på ferierejse mindst en gang om året.

Hovedparten af fritiden er dog blevet tilbragt i hjemmet eller i haverne med arbejde eller afslappet samvær med familien.

NYTTEHAVE OG FRITIDSHAVE

Havernes udnyttelse har ændret sig kraftigt i de årtier bebyggelsen har eksisteret. Haverne, som blev anlagt i trediverne og fyrreterne, var udprægede nyttehaver. Al jord var udlagt til grøntsager, frugttræer og bærbuske. Beboerne var i stor udstrækning selvforsynende med grøntsager. Det var som tidligere omtalt også interessen for havebrug og ønsket om at få sin egen jord at dyrke, der havde fået beboerne til at købe deres villagrunde. Selvforsyningen i bebyggelsens første årtier omfattede ikke bare grøntsager, bær og frugter, men også æg, idet næsten alle beboere i begyndelsen havde deres egen hønsegård. Også kaniner var almindelige husdyr. Lidt mere usædvanligt var det, når en af familierne holdt gris. Kriseårene i trediverne og besættelsestidens og efterkrigsårenes rationeringer var de væsentligste årsager til beboernes husdyrhold og grøntsagsdyrkning. »Under krigen var det en fordel at have høns og kaniner. Det var derfor vi havde dem. Vi havde også

Kvarteret forandrer hele tiden udseende. Den midlertidige træhusbebyggelse blev gradvist afløst af grundmurede huse som de to villaer fra 1940'erne i forgrunden af billedet til venstre. I disse år bliver de sidste sommerhuse nedrevet og erstattet af helårshuse som det til venstre på billedet til højre, opført i 1974.

så mange grøntsager i haven her, både hvidkål og grønkål og den slags de første år vi boede her . . . så de kom herude og spurgte, om min mand var gartner.« Familien som holdt gris havde kun denne ene gris under den sidste krigsvinter. Det var næsten den eneste mulighed man havde for at få kød dengang, fortæller de (67).

I begyndelsen af halvtredserne ændrede haverne gradvis karakter. Det kunne ikke længere betale sig at dyrke grøntsager og holde høns. Haverne fik store græsplæner og blomsterbede, men en del frugttræer og lidt grøntsagsland blev tilbage. Også de beboere som er flyttet ind i området siden halvtredserne har en lille del af haven udlagt til krydderi- eller urtehaver. I dag er der dog ikke i samme udstrækning økonomiske grunde bag anlæggelsen af en køkkenhave. Et ønske om giftfrie og mere velsmagende grøntsager er en af årsagerne til dagens køkkenhaver.

TRIVSEL TRODS ALT

»Vi har haft dejlige år her.« Isoleret placering, dårlige indkøbsmuligheder og sparsomme nabokontakter har ikke bevirket nogen vantrivsel blandt beboerne i det undersøgte område. At så mange som ca. ⅔ af familierne har boet i kvarteret i over 10 år tyder på, at de fleste trods alt trives i Islev. Det, der knytter familierne til stedet, er uden tvivl haven og huset, dvs. det nærmiljø, som de selv har været med til at udforme. Husene er vokset gradvis frem efter beboernes ønskemål og økonomiske evner, og haverne har forandret sig i takt med beboernes skiftende behov. De sociale relationer som har – og har haft – størst betydning for beboerne, er uden tvivl de familiemæssige relationer. Haven og huset danner rammen om dem. Beboerne har – i lighed med de fleste mennesker i moderne storbyer – et såkaldt spredt netværk af sociale relationer. Arbejdskammerater, naboer og slægtninge tilhører vidt forskellige grupper i samfundet og på en lang række punkter er storbymenneskene anonyme overfor hinanden. Denne situation betyder, at mennesket i det moderne industrisamfund stærkere end tidligere finder sammen i kernefamilien. Familien bliver det faste punkt i tilværelsen (68). Også i det her undersøgte område er det familielivet, som spiller den vigtigste rolle i beboernes sociale liv. Den efterfølgende skildring af julen i et hjem i kvarteret, hvor familien består af forældre og fire børn, kan danne en afsluttende illustration til de her fremsatte synspunkter.

»Det var længe før jul at hemmelighederne begyndte at strømme ind. Og de blev lagt højtideligt højt op på skabet, godt pakket ind. Men de her unger . . . de kunne ikke nære sig, de var oppe og skulle mærke. Og hvor vi pakkede ind og regerede . . . vi havde gaver under sengene, hele sengetæppet var fuldt af gaver. Og mange af gaverne kostede jo næsten ingenting, det var en lommekniv, en lommelygte, et keglespil og dukker. Og jeg sad oppe hele natten og syede dukketøj. Og vi var lige så store børn, det var det der var det sjove – glæden over at se ungerne, det var næsten det bedste. Juletræet var helt op til loftet. De måtte ikke se det, men vi havde ingen dør, så der var portiere for. Det stod længe uden pynt, der kom ikke spor på før vores far kom hjem og havde tid til at pynte det, så blev der hængt for og færdig, og ikke noget med at kigge eller noget som helst. Så de lå langs gulvet for at prøve at kigge. Der var altid levende lys på. Så gik vi rundt

Nybyggere i Islev

om træet og sang alt hvad der var, både af salmer og sange . . . Juleaften havde vi som regel and til middag eller flæskesteg. Og så fik vi risengrød jo – med mandel i, og mandelgave. Der var det hele. Og der skulle vaskes op først, inden gaverne blev åbnet. Det siger børnene så tit i dag: og mor skulle jo altid højtideligt ud og vaske op først og have sin dej færdig til at hæve til julekagen – vi fik altid friskbagt julekage julemorgen. Den aften var de så villige allesammen til at hjælpe til og vaske op, det gik så hurtigt. Og så kom det store øjeblik, hvor vi skulle ind og danse om juletræet. Og så skulle alle gaverne deles ud, de blev råbt op og uddelt enkeltvis. F. eks. sagde vor far, her er en gave til Gunner, og han havde saks, så det hele blev klippet op og der blev flået papir af, det gik jo febrilsk alt sammen, det kunne ikke ske hurtigt nok. Hver gave blev pakket op for sig så de kunne se allesammen. Så sørgede jeg jo altid for at de fik en gave hver først – ellers var der nogen der var blevet kede af det . . . Og så legede vi til langt ud på natten, med de forskellige spil de havde fået. Det blev ret sent. Vi skulle jo også have en tår kaffe, og der var jo æbler og appelsiner og lidt godter var der også« (69).

15. KOLLEKTIVBYEN CARLSRO - EN BY I BYEN

*»Vort hjem vi har i Carlsro – ja det er ganske vist
med husene på række, et højhus ligger hist.
Et samfund midt i staden –
vi kan endog »få maden«
for vi er kollektiv i flok, på tanken højt vi tror
og dette præges livet af i Carlsro, hvor vi bor.«
(Sang til Lejerforeningens 10-års jubilæum i 1963)*

ET EKSPERIMENT

Carlsro var ved opførelsen et eksperiment såvel arkitektonisk som planlægningsmæssigt. Bygherren Dansk Almennyttigt Boligselskab (DAB) og datterselskabet Rødovre Almennyttige Boligselskab (RAB) havde her for første gang opført en samlet bebyggelse baseret på kollektive principper.

Kollektivbyen, der skulle fungere som »en by i byen« (1), vakte straks ved opførelsen opmærksomhed både herhjemme og i udlandet. Bebyggelsen blev flittigt omtalt i pressen, og mange danske og udenlandske delegationer har gennem årene besøgt Carlsro, for at kunne danne sig et indtryk af eksperimentet (2). Interessen er ikke aftaget med årene. 15 år efter opførelsen skildredes byggeriet i et svensk dagblad som et sjældent menneskevenligt byggeri, der stod i skarp kontrast til de fleste af nutidens umenneskelige forstæder (3). I fagbladene har byggeriet gang på gang været debatteret og er ofte blevet rost som et vellykket eksempel på et boligområde, der har muliggjort et udstrakt beboerfællesskab (4). Her er der skabt en livsform forskellig fra den gængse storbykultur, det er provinsens landsby som er genskabt i en moderne utraditionel form, hævdes det (5). Og ved bebyggelsens 25-års jubilæum i august–september 1977 kunne et københavnsk dagblad fastslå, at kollektivtanken og beboerfællesskabet stadig fungerer i Carlsro (6).

EN KOLLEKTIVBY TAGER FORM

Carlsrobebyggelsen ligger på matr.nr. 13A i Rødovre, et areal som tidligere rummede gården Carlsro med tilliggende jorde. Dansk almennyttigt Boligselskab erhvervede ejendommen i 1946 gennem sit datterselskab Rødovre almennyttige Boligselskab (RAB) med det formål at sikre jord til en større samlet bebyggelse. Carlsro-gårdens jord lå centralt i kommunen, og erhvervelsen af jorden skete ud fra ønsket om bedre at kunne styre kommunens udvikling og udbygning; borgmester Gustav Jensen var formand for RAB. Ved at lade et socialt boligselskab opkøbe Carlsrogårdens ca. 58 tdr. land, ville kommunen have gode chancer for at styre udviklingen i denne del af kommunen, som endnu var et udpræget landbrugsområde, mente han (7).

Allerede i 1934 havde der været planer om at udstykke Carlsro. Den daværende ejer, sagfører R. N. Rasmussen havde udarbejdet en udstykningsplan for området, men planen kom aldrig til anvendelse (8).

Boligselskabet begyndte kort efter opkøbet af ejendommen at udarbejde et projekt med fem højhuse (9). Planen var udarbejdet af DAB's arkitektkontor i samarbejde med arkitekterne Mogens Jacobsen og Alex Poulsen, der også kom til at stå for den endelige bebyggelsesplan. Arkitekten Erling Knudsen var DAB's direktør på daværende tidspunkt, og det var hans ide om at give folk »ikke blot noget at bo i, men også noget at leve i« som kom til at præge projektet (10). De planlagte fem højhuse skulle rumme en række servicefunktioner udover selve beboelsen (11).

En række omstændigheder medvirkede til, at denne plan aldrig blev realiseret. Som det fremgår andetsteds i bogen, var planen i strid med den gældende planlægning for Storkøbenhavn. Den voksende boligmangel krævede en kraftig og hurtig forøgelse af boligproduktionen. Rækkehuse uden kældre direkte på jorden var et byggeri, som ikke prævede de samme forberedelser som et højhusbyggeri i form af bl. a. pilotering. Efterkrigstiden og den netop udbrudte Koreakrig havde desuden skabt en akut mangel på materialer, især træ. Højhusbyggeriet ville blive for ressourcekrævende, nu hvor der skulle spares på materialer, også på det sekundære træforbrug som byggestilladser. DAB valgte derfor at satse på et lavt byggeri i Carlsro. Men tanker om en kollektivbebyggelse blev ikke lagt på hylden af den grund. Rækkehusene i Carlsro fik kollektive faciliteter i gården Carlsro's ombyggede længer og i det senere opførte højhus mod Tårnvej. Forinden havde DAB dog prøvet de kollektive ideer i praksis i landets første kollektivbebyggelse i Høje Søborg (12).

Den endelige bebyggelsesplan for Carlsro udformedes af arkitekterne Mogens Jacobsen og Alex Poulsen, Arne Jacobsen, Magnus L. Stephensen og Knud Thorball. Af andre medarbejdere kan nævnes ingeniørerne B. B. Bendtsen og Johannes Jørgensen. Haveanlæggene mellem rækkehusene fik deres udformning af havearkitekterne Aksel Andersen og J. Palle Schmidt. Som specialrådgivere fra boligselskabet medvirkede arkitekterne Karen Sabroe og Ulla Tafdrup, som især tog sig af udformningen af de kollektive faciliteter og af indretningen af de meget om diskuterede køkkener (13).

Kollektivbyen Carlsro opdeltes i to afsnit. Første afsnit, der gennemførtes i årene 1952–53, omfatter 597 rækkehuse, hvoraf 62 er folkepensionistboliger. Andet afsnit færdiggjordes 1957–58, og består af en 8-etages bygning med 236 etagelejligheder, hvoraf 22 folkepensionistboliger, 25 enkeltværelser og 19 invalidelejligheder. De sidstnævnte var placeret i stueplanet af hensyn til de gangbesværede. I etagehuset og i den ombyggede Carlsro-gård indrettedes desuden butikker og lokaler til en lang række kollektive faciliteter.

EN HAVEBY

»Her så frygtelig ud, dengang vi flyttede ind, det lignede ligesom en række kaninbure,« fortæller en beboer, som har boet i et rækkehus i 25 år. Husene blev bygget direkte på den flade mark, og det gav oversvømmelser de første år, indtil vejanlæg og beplantning mellem husene var blevet færdige. I dag fremtræder Carlsro som en grøn oase, men for 25 år siden, da husene lå på den bare mark og intet endnu var groet op, så de øvrige Rødovreborgere på bebyggelsen med ikke alt for blide

Rækkehusene set fra højhuset ved Tårnvej. Fotografiet er fra slutningen af 50'erne, hvor hækkene var begyndt at vokse op omkring husene.

øjne. »Det var et rigtigt Klondyke derude, ingen fra Rødovre ville bo der«, fortæller en dame, som er født og opvokset i Rødovre. Men da hækkene begyndte at gro op, græsplænerne mellem husene var anlagt, og stier og veje bragt i orden, blev Carlsro snart et eftertragtet boligområde. Det varede dog nogle år, inden hækkene groede op mellem husene. »Det var det pudsige ved det, dengang hækkene var helt små. Når så naboen, ikke, han havde gæster om sommeren, så skulle de jo altid ud og se på haven, hvor meget man havde plantet – og så kan jeg huske naboen stod på den ene side og vi stod på den anden side af den lille hæk, og så skulle man lade som om den var så høj her« (14).

Mange haver er meget velholdte. En af de første aktiviteter i Carlsro var det haveudvalg, som lejerforeningen etablerede. De haveinteresserede kunne her få hjælp og vejledning, og haveudvalget ordnede fælles beskæring og sprøjtning af haverne. Læste man desuden gartner Knud E. Rasmussens artikler i lejerforeningens blad om havebrug, var man godt informeret. I nogle år arrangerede haveudvalget præmiering af de smukkeste haver. Ikke alle beboere var lige interesserede i haverne. De havde først og fremmest taget lejligheden for at få et sted at bo. Flere af dem flyttede op i højhuset, da det stor færdigt, fordi de foretrak en bolig uden have.

Bebyggelsens udformning med gangstier, græsplæner og legepladser mellem husene, adskilte effektivt den kørende trafik fra den gående. At adskillelsen dog ikke altid var helt så effektiv, som planlæggerne havde tænkt sig, vidner de mange beboerklager over motorcykler og knallerter på gangstierne om. Men bebyggelsen er børnevenlig med rige muligheder for leg mellem husene (15).

»MAN VILLE BARE HA' ET STED AT BO«

Med sin udformning henvendte Carlsro sig især til mennesker med interesse for at skabe et fællesskab. Men i 1953 var der svær boligmangel og derfor ingen valgmuligheder. Bebyggelsens kollektive karakter var snarere et minus end et plus for

flere af indflytterne. En af beboerne har beskrevet situationen således: »Det var ikke fordi det specielt var Carlsro som kollektivby, folk var interesserede i, fordi man havde ikke noget valg. Var der tale om, at man kunne skaffe sig en lejlighed, så var det bare om at få fat i den, ikke. Og derfor kan man sige, at det klientel, der flyttede ind her, har ikke gjort det – flyttet ind i Carlsro – med det bevidste forsæt, at man ville udnytte de kollektive muligheder. Man ville bare ha' et sted at bo, som var rart, og det var her jo, det blev her jo efterhånden« (16).

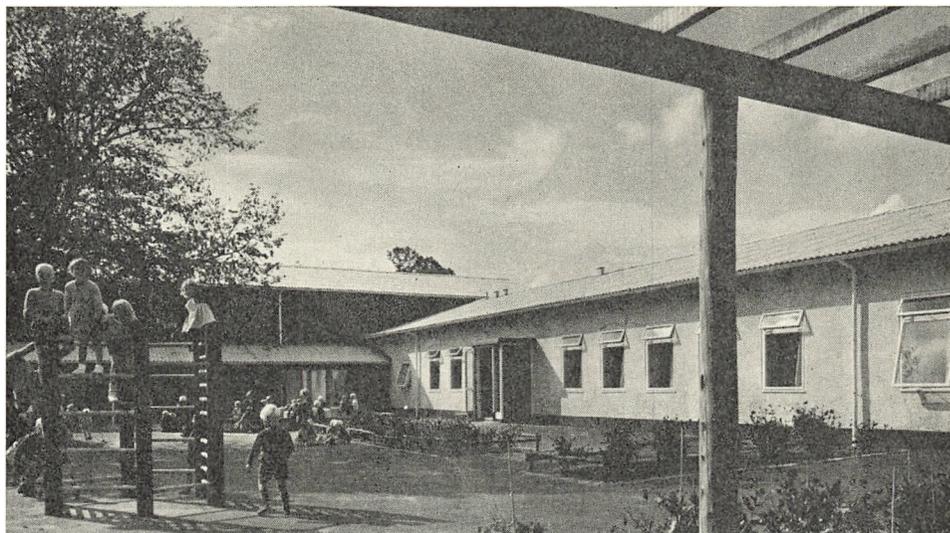
Ca. halvdelen af beboerne kom fra små lejligheder i det indre København. De øvrige indflyttere kom hovedsageligt fra selve Rødovre (17). Da Carlsro stod færdigt, kunne Rødovre med et slag afskaffe sin kø af boligsøgende (18). Pladsmangel og ønsket om at give børnene bedre opvækstmuligheder var blandt hovedårsagerne til indflytningen i Carlsro.

Det var hovedsagelig unge ægtepar med småbørn, som flyttede ind, efterhånden som rækkehusene blev færdige. De udgjorde ialt 73 % af husstandene. Folkeregistrets kort fra 1959 oplyser, at på dette tidspunkt var lidt over 34 % af beboerne, ialt 900 personer, børn under 16 år. Heraf var de 350 børn under 2 år, 350 børn i alderen 3–6 år og de resterende 200 var mellem 7 og 16 år. Der var ca. 1700 voksne i bebyggelsen, og gruppen på 25–39 år udgjorde lidt over 42 %. De øvrige beboere fordelte sig med 7 % i aldersklassen 40–59 år, 3 % var over 65 år, det var de ca. 100 folkepensionister, som boede i de særlige pensionistboliger, mens de øvrige aldersgrupper var svagt repræsenterede (19).

»Her var søfolk – såvel matroser som styrmænd og maskinmestre. Her var kommunalarbejdere og dito-kontorfolk. Der var folk fra ministerier og Rigsregistratur, biblioteker, lagerarbejdere, sporvognsfolk, typografer, et bredt udsnit af arbejdere, men mærkeligt nok – på det tidspunkt – ingen selvstændige. Der kom dog et par enkelte senere,« fortæller kunstneren Olfert Erichsen, som i årene 1953–63 var Carlsros portner (20). Folkeregistret bekræfter disse oplysninger. I 1959 var ca. 28 % af de erhvervsaktive beboere funktionærer eller tjenestemænd, lidt over 40 % var faglærte arbejdere og 25 % var ufaglærte. De selvstændige tegnede sig for kun 7 %.

Ca. $\frac{1}{3}$ af kvinderne i alderen 25–64 år havde erhvervsarbejde, halvdelen af dem havde børn under 15 år. Det var bl. a. den ret dyre husleje i Carlsro som nødvendiggjorde kvindernes udearbejde. »Vi havde læst om byggeriet i pressen. Og så tog vi ud og så på det. Og så fandt vi både ideen – vi fik sådan en brochure om Carlsro – så fandt vi ideen og tanken, sådan som den var udformet, både interessant og spændende og udfordrende. Og så lagde vi vores knapper sammen for nu at se at finde ud af, om vi så kunne klare det. For ganske vist – det lyder helt vanvittigt i dag – var huslejen ikke høj, men dengang for os var det et spring alligevel . . . Der hvor vi boede, betalte vi 32 kr. om måneden i husleje, det var en gammel lejlighed inde på Nørrebro. Og herude betalte vi 164 kr. om måneden, da vi flyttede ind . . . og jeg vil tro, jeg dengang har tjent en 160–170 kr. om ugen« (21). I dette tilfælde fik hustruen arbejde på en fabrik i Vanløse for at hjælpe på økonomien. Der var ret gode muligheder for at få børnene passet, da børnehaven med 66 pladser blev færdig i juni 1953. En vuggestue blev derimod først indrettet i 1958 i højhuset. De helt små børn blev derfor placeret i dagpleje hvis deres mor skulle arbejde. Ofte tog naboen eller genboen et barn i dagpleje

Børnehaven blev indrettet i Carlsro-gårdens tidligere kostald. Længen i baggrunden er den tidligere lade, som blev sports- og festhal.

(22). Den høje husleje – ofte firdoblet i forhold til familiens tidligere husleje – bevirkede at mange hjemmearbejdende gifte kvinder tog arbejde i en kortere periode for at klare økonomien. »Så gjorde jeg det i starten – det kneb jo med penge i starten – så tog jeg et job som husmoderafløser, og det havde jeg så til klokken et, og der havde jeg de to drenge oppe i børnehaven, den ældste gik jo i skole . . . der kunne jeg så gå og hente dem klokken et, så havde vi alligevel resten af dagen sammen. Det blev jeg nødt til simpelthen, for huslejen var jo firedoblet, ikke . . . Man kunne godt få job dengang, og man kunne også få heldagsjob, bl. a. kunne jeg få arbejde inde i byen . . . Men så skulle jeg afsted, når klokken var kvart over seks om morgenen for at være derinde klokken syv, og så ville jeg ikke være hjemme førend henad klokken halv seks om aftenen, det duede ikke« (23).

DE NUVÆRENDE BEBOERE

I dag har ca. $\frac{2}{3}$ af de voksne kvinder i Carlsro erhvervsarbejde, hvilket svarer til forholdene i befolkningen som helhed (24). Det er i høj grad kvinder med voksne børn, som har arbejde uden for hjemmet, men $\frac{1}{3}$ af dem er yngre kvinder med småbørn. De fuldt udbyggede daginstitutioner i Carlsro gør det forholdsvis let at få passet børnene. Børnehaven og vuggestuen kan dog ikke altid klare efterspørgslen, så nogle af Carlsrobørnene har måttet gå i børnehave andetsteds i Rødovre (25).

Erhvervsstrukturen har ikke ændret sig væsentligt siden 1953. I 1977 er 32 % af de erhvervsaktive beboere faglærte arbejdere, 30 % har ufaglært arbejde og 32 % er ansat som tjenestemænd eller funktionærer. Kun 6 % er selvstændige.

Ca. 23 % af husstandene består i dag af ægtepar uden børn, i lidt over halvdelen af tilfældene er det midaldrende ægtepar, hvis børn er flyttet hjemmefra. Ca. 39 % af familierne er ægtepar med børn. De fleste har et eller to børn. Ca. 27 % af husstandene består af enlige, fortrinsvis pensionister, men også helt unge mennesker, der endnu ikke har dannet familie. Ca. 11 % af husstandene består af »papirløse« ægtepar, halvdelen af dem med børn.

Beboermassen i Carlsro er meget stabil. Dette gælder især for rækkehusenes vedkommende, idet ca. 44 % af familierne har boet her siden 1952–53. Af de øvrige familier i rækkehusene har ca. 27 % boet her i 11–20 år, 10 % i 6–10 år, og 19 % er flyttet ind de seneste fem år. Fraflytningsprocenten er lav i Carlsro – knap 6 % om året mod 10–12 % i øvrigt socialt byggeri (26). De folk der flyttede herfra flyttede næsten med det samme, fortæller beboerne. »Der var nemlig en del mennesker, der kun var indstillet på, at de skulle bo her et stykke tid, for så var det deres tanke, at så skulle de selv bygge hus. Og de var jo ikke interesseret i fællesskabet overhovedet. Så derfor var der en del mennesker, som gennem de første 10 år flyttede relativt hurtigt herfra. Men senere hen er det ligesom at dem, der så er blevet tilbage, de har så også sat sig mere fast herude, ikke. Og nu er det faktisk sådan at det er temmelig eftertragtet, at komme til at bo her i rækkehusene« (27). Beboerne i højhuset har været mere mobile. Næsten halvdelen af familierne her er flyttet ind de seneste fem år. Ca. ¼ har boet her mellem 6 og 15 år, mens den resterende fjerdedel har boet her i længere tid (28).

BOLIGMILJØET I RÆKKEHUSENE

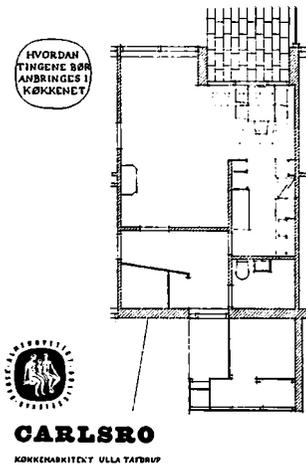
Rækkehusene opførtes i 8 forskellige typer. De indeholder fra to til fire rum og hvert hus er forsynet med et lille udhus beregnet til opbevaring af brændsel, cykler, redskaber m. v. Der er stort set to grundtyper i rækkehusbebyggelsen, som i det væsentlige adskiller sig ved to ting: udformningen af havefacaden og planlægningen af køkkenet.

Den ene grundtype har gennemgående havefacade, og køkkenet er kun en skabsvæg for enden af den store stue, som ialt i sin største udformning er 30 m². Denne type er dog gjort flexibel, således at køkkenet med spiseplads kan adskilles fra stuen, eller der kan fraskilles et kammer i den anden ende af stuen, eller det store soveværelse kan deles i 2 kamre. Ialt 125 lejligheder, bl. a. de 62 folkepensionistboliger, er bygget over denne grundtype.

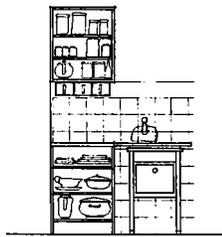
Den anden type er dominerende og omfatter 472 lejligheder. Her er havefacaden trukket en smule tilbage fra terrassen. Køkkenet er et selvstændigt rum, men dog åbent ud mod spisepladsen i den store stue. I grundtypen på to værelser og et kammer har kammeret adgang fra stuen. Ved at lægge dette kammer til nabo- huset opstår to varianter, den mindre på to værelser, den større på to værelser og to kamre. Rækkehusenes areal varierer fra 47 m² til 80 m².

Byggerestriktioner og den før omtalte materialeangel gjorde husenes indretning mere spartansk end det oprindelig havde været tanken. Boligministeriet krævede bl. a. at husene, selv om de sidste først stod færdige i 1953, alle skulle opføres til priser beregnet efter 1952-pristallet (29).

Anlægsudgifterne skulle altså begrænses mest muligt, og derfor blev der f. eks. ikke bygget noget centralvarmeanlæg, men hvert hus blev udstyret med en kamin i stuen som eneste varmekilde. Kaminen stod i stuen mod væggen op til kamrene, og varmede hele huset op gennem de riste som førte ind til de andre rum. Olfert Erichsen fortæller, hvorledes han som portner i de første år måtte hjælpe mange unge husmødre til rette med at klare opfyringen. Koksene til fyret kunne bestilles gennem portnerskranken. Med tiden har de fleste familier installeret oliefyr eller

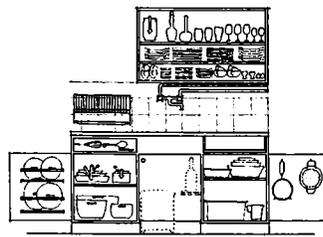

»GÆSTEBORD.

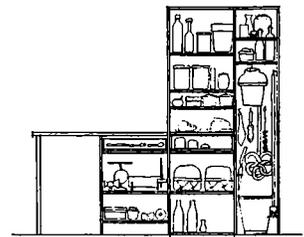
- I overskabet:
Møl, sukker, gryn
krydderier, bulør,
the, kaffe, cacao.
- I underskabet:
Pøde, gratinføde,
saucekål, smilt-
og kartoffelballe,
glaskåle, terrin,
melkekande, kaffekande.

»VASKEBORD.

- I overskabet:
Glas, krukker,
tallerkener,
the- og kaffepopper,
kage tallerkener.
- I underskabet:
Pander, kasseroller,
gryder, grøntsagsrist,
størfædepans, brøster,
sulfariløse, søde,
skurepulver, søde.
- I skuffen:
Trækeer, pløkeris,
skraldekunve, økse,
dåse- og fløske-
åbnere, palettekniv,
kødknive, kødgaffel.

»ARBEJDSBORD.

- I underskabet:
Brødsmaskine, købskåne,
citronpresner, vægt,
æggedåser, brødsrøkskuber,
fôrse, bollesprøtse.
- I skuffen:
Spisebestik, borddågnere.
- I spisekammerkuffen:
Bred, smørrebrødspapir.
- Gulvspund, fejeblød,
gulvsrulle, kiste,
søve, tøjborst,
klemmekurv, søbe,
solinsk, sprit,
toiletspapir, klude.
- I garderoberrummet:
staveuger, strygebræt.

U. T.

Rækkehusenes første beboere fik ved indflytningen udleveret denne skitse til den bedst mulige indretning af køkkenet. Intet blev overladt til tilfældighederne! Planen viser også det åbne køkkens placering ud for spisepladsen.

elektrisk varme i husene på egen bekostning. Det blev for støvet og snavset med de koks, siger flere, og fortæller at de også havde brug for pladsen ude i skuret til andet end koks. Da el-varmen blev indlagt sørgede de fleste for at få isoleret overalt, og mange lavede skuret om til et lille ekstra værelse, hobbyværksted eller lign.

Husene var forsynet med badeværelse og køkken. Badeværelset var ret enkelt indrettet med malede vægge. Kun bag vaskekummen var der opsat fliser. De fleste lejere har ofret ret store summer på at få et udstyr, der svarer til nutidens standard: flisebeklædte vægge, bruseniche, nye skabe etc.

Køkkenindretningen i rækkehusene var en arkitektonisk nyskabelse og vakte furore og debat i arkitektkredse ved sin fremkomst. Ulla Tafdrup havde tegnet et køkken, som var åbent ud til spisepladsen i stuen. Begrundelsen var, at husmoderen ikke skulle »gemmes væk« ude i køkkenet, men skulle kunne følge med i hvad der skete inde i stuen, selv om hun måtte røre i gryderne engang imellem. Planløsningen blev stærkt kritiseret af andre arkitekter. Husene var så små, at stuen ville blive benyttet som soveplads for børnene, hed det, og det var derfor uhygiejnisk at lade køkkenet være åbent ud til stuen (30). Beboerne har imidlertid været meget tilfredse med køkkenet. Det er det bedste ved hele huset, siger de, og det bevirkede netop at man som husmor altid kunne følge med, selv om man stod i køkkenet. »Når man fik besøg i starten, sagde de jo nok »Guud – det er da noget underligt noget det køkken!« – Men jeg syntes det var så praktisk, det der med at man havde køkkenet uden dør, ikke, og så har man spisekrogen lige overfor. Man skulle ikke gå nogen steder, når man skulle servere maden, vel. Jeg syntes det var dejligt. De har været forud for deres tid, da de lavede det« (31).

Over åbningen ud til stuen er køkkenet afskærmet med en glasrude. Dette arrangement i forbindelse med husenes indvendige skrå profil bevirker at mados ikke trænger ind i stuen. Fru Ingrid Erichsen har som portnerens kone gang på gang måtte demonstrere for indbudte notabiliteter, hvorledes man kunne lave spidskål og stegte sild i køkkenet uden at lugten trængte ud til de øvrige rum (32).

Rækkehusene blev bygget med indvendige lofter, der følger tagrejsningen. Dette giver en fornemmelse af stor rummelighed i stuerne. Husene er ellers ret små, og det kunne godt knibe med pladsen. De fleste indrettede sig med soveværelse til forældrene i det ene mindre værelse og et børneværelse i det andet. Efterhånden som børnene er vokset op er det blevet lidt af et problem at skaffe plads nok, men her

var det muligt at leje et ekstra værelse til dem i højhuset ved Tårnvej. Her findes en række enkeltværelser til udlejning og mange familier har i en kortere eller længere periode udvidet deres bolig med et af disse værelser.

Mange af de første indflyttere har nu nået den alder hvor børnene er begyndt at flytte hjemmefra. Der er blevet bedre plads, og flere har derfor slået væggen ned til kammeret bag stuen, således at den er blevet til en meget rummelig opholdsstue. De fleste beboere har investeret ret betydelige beløb i deres boliger; husene er gennemisolerede, der er tæpper på alle gulve, væggene er beklædt med træ, med mursten eller med andre holdbare men dyre materialer.

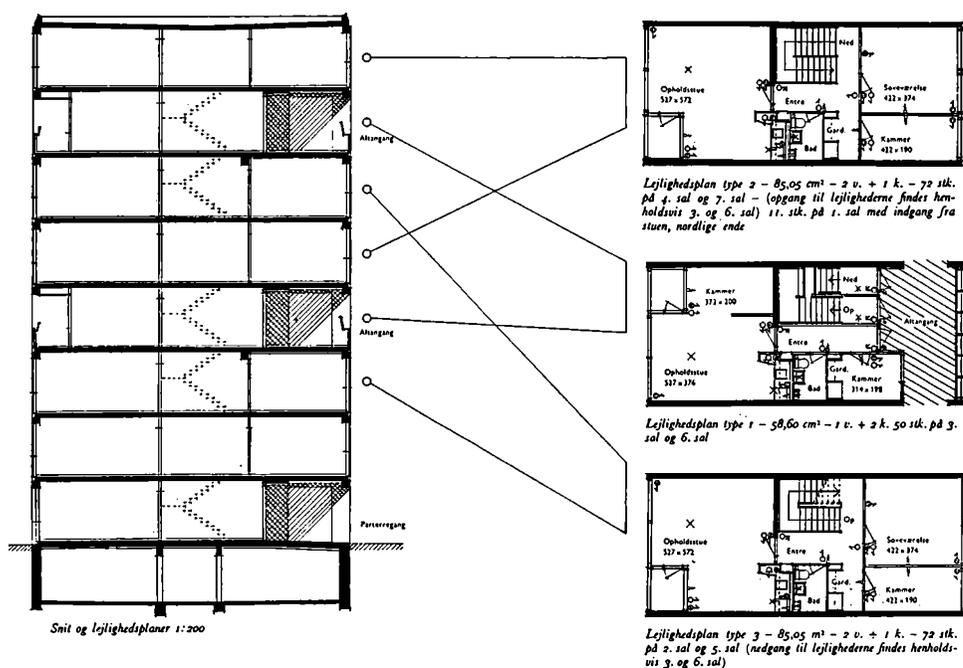
De fleste har ladet indgangspartiet foran huset indramme af en glasvæg, således at der er skabt et vindfang foran skuret og indgangsdøren. Ud mod haven er der flere steder opført overdækkede terrasser. Både vindfang og terrasse er bygget efter en standardtegning godkendt af selskabet.

»DANMARKS LÆNGSTE HUS«

Højhuset ud mod Tårnvej, der stod færdigt i 1958, var på det tidspunkt »Danmarks længste hus« (33). Den overvejende part af boligerne her fordeler sig på tre hovedtyper omfattende et værelse og kammer, et værelse og to kamre eller to værelser og et kammer. Lejlighederne er forsynet med centralvarme, indbyggede altaner, elkøkkener og køleskabe.

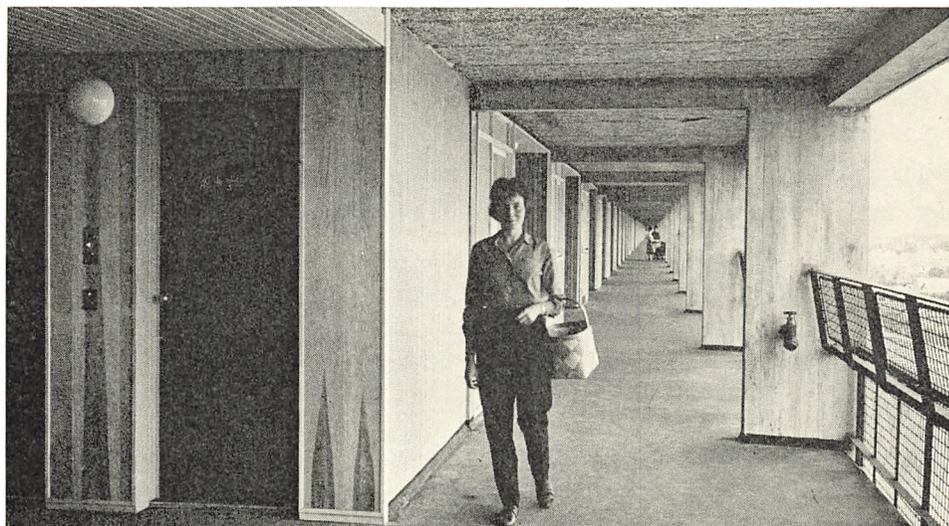
Også i disse lejligheder har køkkenerne en utraditionel udformning. De er som i en del af rækkehusene indrettet som skabs- eller stuekøkkener uden nogen afskærmning mod stuen. Flere beboere har imidlertid afskærmet køkkenet fra stuen. »Normalt så går køkken og stue ud i et, og det kunne jeg ikke tage, vel. Så satte min mand en skillevæg op med skydedør i, så blev det altså spisekøkken« (34).

Det næsten 240 m lange hus har kun 3 egentlige opgange hver med en trappe

Lejlighederne i højhuset har en utraditionel planløsning med indvendige trapper og stuekøkken.

De brede altangange i højhuset fungerer som forbindelsesgader for flere hundrede lejligheder.

og to elevatorer. Elevatorerne stopper kun på 3. og 6. sal. Her ligger nemlig de gennemgående altangange ved facaden mod Tårnvej, og på altangangene findes dørene til samtlige lejligheder, idet der fra lejligheder under altangangsetagen (altså på 2. og 5. sal) fører en intern trappe op til altangangen, og fra lejlighederne over altanetagen (på 4. og 7. sal) fører en intern trappe ned til altangangen. Fra lejlighederne på 3. og 6. sal er der direkte adgang til altangangen. Hver af de to altangange giver således adgang til ca. 100 lejligheder. Arkitekternes mening med altangangene var, at de skulle fungere som »gaden i en provinsby«. De skulle være legepladser for børnene og de mindre børn kunne sove her i deres barnevogne. Ud til altangangene findes derfor også aflåste barnevognsrum (35).

Stuekøkkenet og de indvendige trapper vakte ikke udelt begejstring hos indflytterne. Især har den indvendige trappe været en kilde til ærgrelse og bekymring, først og fremmest fordi den var farlig for småbørn og svær at holde ren. Beboerne i højhuset klager også over at der er meget lyd i lejlighederne. »Man kan høre næsten alt fra naboen, om de spiller musik eller skændes eller sådan noget. Det er nok også den trappeopgang. Der er ikke andet end sådan nogen tynde plader mellem indgangene. Det var frygteligt om morgenen, når ham inde ved siden af altid havde store træsko på, og så smækkede han sådan med døren. Men det behøvedes ikke noget vækkeur, man vågnede og fik et chock hver gang han gik om morgenen« (36).

KOLLEKTIVBYEN

Som tidligere omtalt blev husene mindre end oprindelig planlagt; men helt fra begyndelsen var det tanken, at lejlighederne i Carlsro ikke skulle betragtes som komplette boliger. En lang række fælles faciliteter i tilknytning til bebyggelsen skulle i realiteten gøre boligen større end den var. Disse mange faciliteter skulle drives på kollektiv basis. De skulle betales over huslejen og et personale på ca. 50 personer skulle sørge for den daglige administration.

De første kollektive faciliteter indrettedes i længerne til den tidligere Carlsrogård. »Gården« ombyggedes og udvidedes og her indrettedes så en række lokaler.

En børnehave og senere også et fritidshjem fik lokaler her. I fritidshjemmet indrettedes en mindre sal til filmforevisninger. Den tidligere lade indrettedes til sportshal, men kunne også anvendes f. eks. som teatersal når amatørteaterklubben opførte revyer og skuespil, eller som kirkesal til gudstjenester. Der var lokaler til klubaktiviteter, og selskabslokalerne blev indrettet i en ny tilbygget fløj. Her lå også fællesvaskeriet med tilhørende funktionærbolig for vaskerimester Alex Lindberg og hans kone. En portnerskranke og en række butikker som bager og købmand blev midlertidig indrettet i nogle rækkehuse ved Lucernestien (37).

Da højhuset stod færdigt kunne de kollektive faciliteter suppleres med beboerhotel, restaurant, vuggestue og en række klinikker og kontorer som fødeklinik, tandlægeklinik, lægekonsultationer og frisørsaloner. Disse lokaler kom alle til at ligge på 1. sal omkring den såkaldte »servicegang« ned gennem huset. Beboerrestauranten lå dog i en fløj for sig. I højhusets stueetage indrettedes en række butikker og her ligger også husets hovedindgang med portnerskranke, bladkiosk, håndkøbsudvalg fra Rødovre Apotek og en postekspedition. Alle disse funktioner er samlede i den samme indgangshal. Fra dette center er der indendørs forbindelse til de vigtigste fødevarerforretninger og adgang til de øvrige butikker som ligger tilbagetrukket i huskroppen med halvtag over fortovet foran.

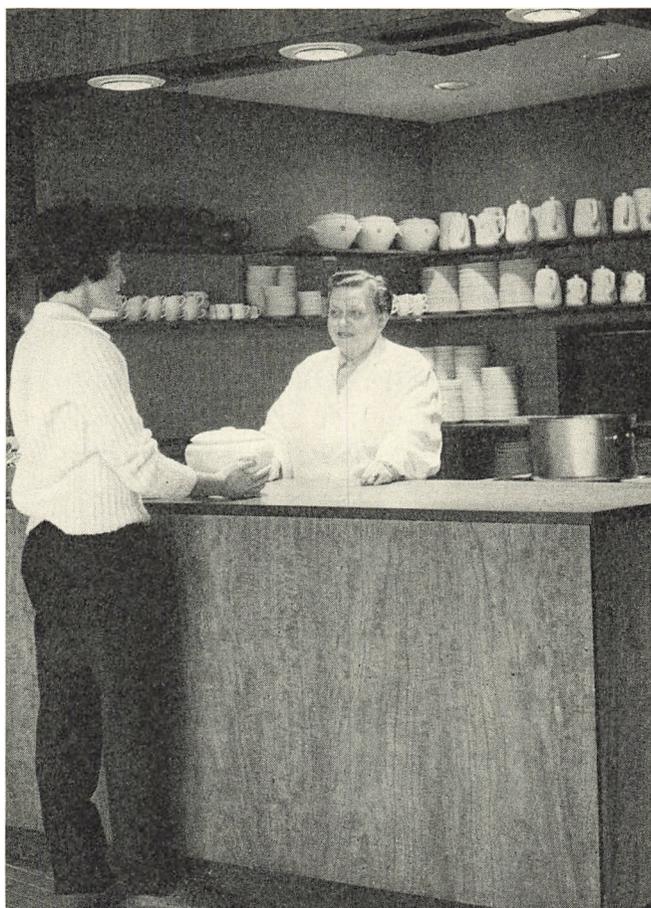
BEBOERRESTAURANTEN

De mange kollektive faciliteter i bebyggelsen var bl. a. etableret med henblik på at lette tilværelsen for det stigende antal gifte kvinder med udearbejde. Vigtig var her restauranten, hvor familierne for en rimelig pris kunne afhente færdiglavede middagsretter, hvis de ikke foretrak at spise dem i restauranten. Det var tanken at restauranten skulle være et supplement til lejlighedernes små køkkener. Det var fra arkitekternes side ikke meningen at husmoderen skulle stå og lave mad i køkkenet hver eneste dag. For at sikre den økonomiske drift af restauranten blev alle Carlsros lejere gennem huslejekontrakten forpligtede til at aftage 5 middagsbilletter pr. måned pr. familie til en pris der skulle svare til sædvanlig betaling for »almindelig borgerlig mad« (38).

Det skulle snart vise sig at denne ordning skabte megen debat og gav anledning til mange klager fra beboernes side. Meningerne var stærkt delte. De kvinder, der havde erhvervsarbejde, var som regel glade for ordningen. En husmor fortæller at hun ikke vidste hvordan hun skulle have klaret sig uden restauranten og de muligheder, der var for at hente mad her. I de sidste tre måneder af sit svangerskab måtte hun ligge til sengs, men kunne hver dag få maden bragt fra restauranten. En anden husmor, som havde deltidsarbejde, fortæller at familien var meget skeptisk da de flyttede ind. Men de blev hurtigt glade for ordningen. Det blev en regel at de spiste i restauranten hver søndag, så husmoderen slap for alt køkkenarbejde den dag, og eventuelle gæster blev inviteret med. »Vi hyggede os vældigt deroppe og savner den faktisk i dag« (39).

Mange beboere var imidlertid meget negativt indstillet til systemet med spisebilletter. De kunne anvende restauranten engang imellem, men følte det som en tvang at være nødt til at aftage 5 måltider pr. måned. I 1970 fik beboerne gennem afdelingsbestyrelsen, der nu var oprettet, mulighed for at ændre på denne ord-

Huslejekontrakten forpligtede tidligere beboerne til at spise mindst 5 måltider om måneden i den fælles beboerrestaurant. Her er skranken hvor maden blev udleveret. Den kunne indtages i restauranten, men det var også muligt at tage middagsmaden med hjem.

ning. Efter en heftig debat og en stormfuld generalforsamling i 1972 hvor afdelingsbestyrelsen til sidst sendte forslaget om restaurantens fortsatte drift til urafstemning blandt beboerne, sagde de nej til restaurantordningen med 1162 stemmer mod 24.

Årsagerne til beboernes utilfredshed med restauranten og især med spisebilletterne var fortrinsvis økonomisk begrundede. Restauranten gav underskud og belastede Carlsros i forvejen hårdt trængte økonomi hvilket gik ud over huslejen (41). Den stadig stigende løn til personalet i restauranten gjorde efterhånden maden temmelig dyr sammenlignet med den hjemmelavede mad, idet husmoderens arbejde ved hjemmets komfur er ulønnet. Denne forskel kunne tidligere udlignes gennem de storindkøb af madvarer til billige priser, som restauranten kunne foretage. Dette er ikke tilfældet idag, hvor forbrugerne på grund af nye butikformer, der opererer med storindkøb af fødevarer, kan købe råvarer til samme pris som restauranten (42). Det er blevet dyrt at spise ude, og skal familien derfor ofre penge på en middag uden for hjemmets fire vægge, foretrækker de at få atmosfære, betjening og fin mad for de penge, de lægger ud. I de første år af Carlsro's historie eksisterede der intet alternativ til beboerrestauranten. Men i dag kan beboerne vælge mellem at spise ude på de forskellige restauranter og bodegaer, der er dukket op inden for de seneste 10 år dels i Rødovre Centrum, dels i lokaler i nærheden. F. eks. er kommunens traktørsted i Espelunden velbesøgt af folk fra Carlsro.

SELKABSLOKALER OG BEBOERHOTEL

Selskabslokalerne i »gården« anvendes flittigt dels af Carlsros egne beboere, dels af folk udefra, som gerne henlægger et sølvbryllup eller en konfirmation til de hyggelige lokaler. Erling Knudsens tanke var at selskabslokalerne skulle betragtes som en udvidelse af stuen i lejligheden ligesom beboerrestauranten supplerede de små køkkener. Skulle der inviteres mange gæster til en stor fest, var det unødvendigt at holde festen i hjemmet.

Selskabslokalerne hører til en af de mest benyttede faciliteter i bebyggelsen. Her er afholdt utallige større og mindre private fester. Lejerforeningen har benyttet lokalerne til høstfest, St. Hansfest, julefest og utallige andre arrangementer. Også klubberne kunne låne lokalerne til møder og fester.

Der er stor rift om selskabslokalerne. De år hvor »alle« havde børn i konfirmationsalderen lejrede forældrene sig om natten i »servicegangen« foran kontoret for at være først i køen, når udlejningen af lokalerne begyndte. I dag er det sølvbryllupper, det gælder, idet mange beboere var nygifte, da de flyttede ind i bebyggelsen i 1953.

Beboerhotellet ligger på 1. sal ud til »servicegangen«. Her har folk mod en rimelig betaling kunnet indlogere deres gæster. Denne service har fungeret meget fint, fortælles det. Når der kom gæster fra provinsen eller fra udlandet, f. eks. i forbindelse med større familiefester, kunne de leje et værelse i beboerhotellet. Sålænge restauranten fungerede kunne de også få morgenmad her. Af beboerhotlets 10 værelser anvendes i dag kun de 3 som gæsteværelser. De er forbeholdt beboernes gæster og der skal kun betales for rengøringen af værelserne. De øvrige er lavet om til »hybler« for unge i Carlsro (43).

FÆLLESVASKERI OG ANDEN SERVICE

I fællesvaskeriet på »gården« kunne beboerne tidligere indlevere deres tøj og få det tilbage i tør og færdigbehandlet tilstand. De fleste beboere har dog benyttet den mulighed der er for at vaske selv, og fællesvaskeriet fungerer idag udelukkende som et selvbetjeningsvaskeri. Tanken bag det moderne veludrustede fællesvaskeri var at undgå vask i hjemmet. De fleste beboere har også været meget glade for denne service, selv om der de første år var mange klager over vaskeriets ringe kapacitet. Dette blev dog snart forbedret idet boligselskabet opsatte ekstra maskiner i vaskeriet.

Ud over de her nævnte faciliteter var der en rengøringsservice, som især folke- og invalidepensionister benyttede sig af. Og portnerskrankens ansatte fungerede som hjemmehjælper for pensionisterne før den kommunale hjemmehjælperordning trådte i kraft (44).

Som et kuriosum kan nævnes den fjernsynsstue som i bebyggelsens første år indrettedes i et kælderlokale i højhuset. Mod at betale 25 øre i entre kunne beboerne her se fjernsyn. Ordningen ophørte imidlertid ret hurtigt igen da de fleste selv fik fjernsyn i begyndelsen af tresserne.

PORTNERSKRANKEN

Centret i hele kollektivbyen var og er imidlertid forhallen i højhuset hvor portnerskranken ligger. Portnerskranken skulle yde en udstrakt service til beboerne i hele bebyggelsen. Portnerens opgave var »at man gik i familiens sted, når de ikke var hjemme, og modtog ordrer fra dem og gjorde nøjagtig ligesom en fransk portner«, fortæller Olfert Erichsen. I portnerskranken indleveredes pakker og forsendelser, som så blev bragt videre til beboerne. Herfra administreredes rengøringservice, husmoderhjælp og baby-sitting. Tidligere købtes spisebilletterne til restauranten i portnerskranken og beboerne kunne bestille brændsel i form af petroleum og koks til kaminerne herigennem.

I de første år fungerede skranken også som en uundværlig informationscentral, idet de færreste beboere havde telefon. Telefonnettet var ikke udbygget til at klare flere hundrede nye abonnenter. Portnerskrankens telefon var derfor et vigtigt bindeled til omverdenen. Herom fortæller Olfert Erichsen: »Så var der styrmanden, som ringede hjem fra Biscaya-bugten om natten. »Kan du hente hende?« – Og så kl. 3 om natten over og hente hende til telefonen –« »Han er i telefonen« – og så løb hun. Og så var de to sig selv, og de talte – en time!« (45).

Udbringningen af aviser til beboerne ordnes også af portnerskranken. I tilknytning til skranken ligger et håndkøbsudsalg. Herfra ekspederes lægerecepter videre til Rødovre Apotek således at beboerne får medicinen bragt til døren af portneren selv eller af en af hans medhjælpere. I de første år administrerede portnerskranken også udlejningen af selskabslokalerne og den virkede som hotelportier for beboerhotellet. I de senere år har varmemesterkontoret overtaget en del af disse funktioner (46).

På en almindelig arbejdsdag i halvtredserne modtog og bragte portneren telefonbesked til 6 forskellige, udbetalte penge for 5 forskellige beboere, der var bortrejst, og ordnede NESAs aflæsning i et par lejligheder. Portneren bragte videre 8 recepter til apoteket og sørgede for at tilkalde læge til en syg. Endelig var han i sygekassen med flere beboeres kontingentindbetalinger (47).

Portnerskranken med håndkøbsudsalg og kiosk i slutningen af 50'erne. Hovedparten af den kollektive service administreredes herfra i bebyggelsens første mange år. Bag skranken ses portner Olfert Erichsen.

Olfert Erichsen blev kaldt »Carlsros mest kollektive mand«, og det er sikkert at boligselskabet i ham fik en portner, der i en sjælden grad forstod kollektivtanken. »Selv om det var noget han ikke skulle ordne, ja så ordnede han det altid alligevel,« fortæller en beboer, og en anden supplerer: »Han var noget af det sødeste og det mest hjælpsomme . . . man gik aldrig forgæves til Erichsen.« Blandt de ting som Erichsen »bare ordnede« skønt det strengt taget ikke hørte til hans arbejde, var assistance ved flere pludselige barnefødsler, og genoplivning af mennesker, der var blevet trætte af tilværelsen (48).

Ingrid Erichsen var ligeså engageret i den kollektive service i Carlsro som sin mand, og hun er der stadig. Hun har siden 1953 været bestyrer af postekspeditionen (49). I 1963 ophørte portnervirksomheden, sådan som Olfert Erichsen havde praktiseret den. I hans sted ansattes en kollektivchef, fru Anny Andersen, som med stor dygtighed koordinerede de mange fælles faciliteter. Hun afgik i 1976 og fik ikke nogen efterfølger. Administrationen af de forskellige kollektive faciliteter blev overtaget af DAB's kollektivafdeling, og den daglige ledelse i Carlsro blev overdraget flere forskellige ansatte. Fru Kirsten Aksten blev således leder af portnerskranke og kiosk, mens varmemesteren, Henning Andersen, overtog udlejningen af selskabslokalerne (50).

LOKALT SELVSTYRE

Indflytningen og tilpasningen til det nye hjem og det nye samfund man var havnet i, foregik ikke uden gnidninger, dels beboerne imellem, dels mellem beboere og boligselskab. For at samle og kanalisere beboernes utilfredshed og klager, tog et par af dem kort efter indflytningen initiativet til at danne en lejerforening (51). Lejerforeningens første møder måtte foregå på Damhuskroen, da lokalerne i »gården« endnu ikke var færdige. Lejerforeningen nedsatte hurtigt et forhandlingsudvalg, som førte forhandlinger med DAB. De første år var der en del fejl og mangler ved husene, som skulle rettes, og de kollektive anlæg fungerede ikke helt tilfredsstillende. Forhandlingsklimaet mellem lejerforeningen og boligselskabet blev en overgang så spændt, at boligselskabet i oktober 1954 afbrød al videre forhandling med lejerforeningen. Bl. a. nægtede DAB lejerforeningen ret til at holde møder i de netop færdigt indrettede lokaler på »gården«, og nægtede også at anerkende lejerforeningens valgte bestyrelse. Formanden for Rødovre Almennyttige Boligselskab, daværende borgmester Gustav Jensen, blev af lejerforeningen opfordret til at optræde mæglende i konflikten, og ved et møde på kommunkontoret den 8. november 1954 blev kontakten mellem lejerforeningen og DAB genoprettet. På dette møde fandt parterne frem til en forhandlingsform mellem lejerforening og boligselskab som fungerede til alles tilfredshed frem til 1970, hvor beboerdemokratiet blev indført ved lov. Der blev nedsat et stående arbejdsudvalg bestående af 3 repræsentanter for lejerforeningen, 2 repræsentanter for DAB og 1 repræsentant for Rødovre Almennyttige Boligselskab. Arbejdsudvalget skulle samarbejde om problemer af teknisk og økonomisk art samt arbejde for »den bedst mulige udbygning af hele den kollektive tanke og målsætning for kollektivbyen som sådan« (52).

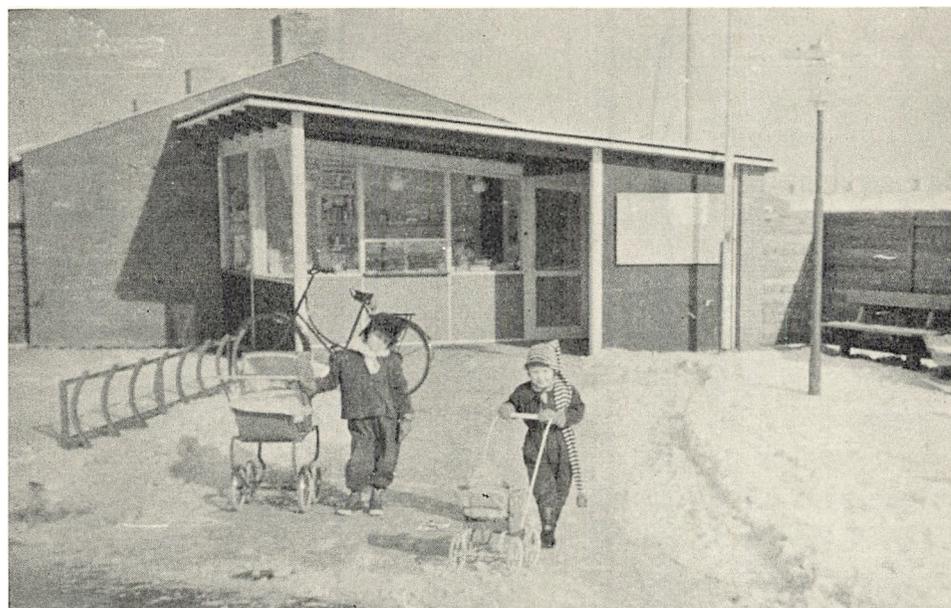
Lejerforeningens første år blev præget af interne stridigheder (54). Der var gensidige beskyldninger om politiske kup i lejerforeningen, om magtmisbrug og forsøg på at forvrænge afstemningsresultater. Parterne beskyldte hinanden for at bruge udemokratiske metoder ved generalforsamlingerne, og for at favorisere deres egne på talerlisten (55). Det var i den kolde krigs tid, hvor modsætningen mellem kommunister og ikke-socialister ofte kunne være ret skarp. Lejerforeningen sprængtes dog ikke af den grund, men samlede fortsat beboerne i en fælles forening, og det lykkedes igennem arbejdsudvalget at få løst en lang række af de problemer, der var i bebyggelsens første år.

I 1968 blev arbejdsudvalget reelt medbestemmende med hensyn til Carlsro-bebyggelsens drift. Den daværende lejerforeningsformand, grosserer Claus Borgen, fortæller at Carlsro hermed i realiteten havde udviklet et selvstyre efter de retningslinjer, der i 1970 blev nedfældet i loven om beboerdemokrati (53).

I 1970 afløstes arbejdsudvalget under lejerforeningen af den lovbefalede afdelingsbestyrelse, som vælges af samtlige beboere. Lejerforeningen eksisterer dog stadig væk, men fungerer i dag mere som en festforening for beboerne. Afdelingsbestyrelsen godkender budget og regnskaber for afdeling Carlsro og fremlægger disse på de årlige beboermøder. Udgifterne til afdelingsbestyrelsens arbejde udredes over huslejen. Arbejdet i afdelingsbestyrelsen er helt ulønnet, end ikke formanden modtager honorar for sit arbejde. Især i de sidste par år har beboerne udnyttet den mulighed de har for at være medbestemmende med hensyn til Carlsros drift, fortæller den nuværende formand for afdelingsbestyrelsen, Christian Stadpris.

BEBOERBLADET

Udover de mange klubber som efterhånden etableredes i Carlsro mere eller mindre på lejerforeningens initiativ, tog lejerforeningen også initiativet til udgivelsen af et beboerblad. Beboerbladet Carlsro udkom første gang den 15. april 1953. »Vi skulle jo ha information ud til lejerne,« fortæller bladets redaktør gennem mange år, typograf Mogens Tellgren, »og så var det jo meget naturligt at lave et blad. Det kom også til verden på en lidt dramatisk måde . . . der var nogen diskussion og debat mellem os indbyrdes. Men det faldt sådan på plads i løbet af et par år. Det kom temmelig præcist den 15. i hver måned ud til lejerne. Det blev gratis omdelt til alle husstande. Vi finansierede det ved at vi lavede annoncer. Det var først og fremmest forretningerne her omkring og oppe i Carlsrocentret som betalte for støtteannoncer.« De vanskeligheder den tidligere redaktør hentyder til, var den utilfredshed nogle af beboerne lagde for dagen med hensyn til bladet og dets udformning. Også her var der politiske undertoner i debatten. Et mindretal i lejerforeningens bestyrelse blev bl. a. beskyldt for at ville censurere bladet i kommunistisk retning (56). Flere »hjemmelavede« blade, der ville udkonkurrere lejerforeningens blad, blev omdelt til husstandene de første par år, men efterhånden blev stridighederne bilagt, og de forskellige grupper samlede sig om at udgive lejerforeningens blad (57)«. Senerehen så udvidede vi bladet til ikke alene at omfatte Carlsro, men også alle DAB's bebyggelser i Rødovre. Herigennem kunne de

Et af de tre købmandsudsalg i et enderækkehus ved Carlsro Midtervej. Butikkerne er nu nedlagt, men fungerede tidligere som nærbutikker for beboerne i den vidstrakte bebyggelse.

lokale lejerrepræsentanter i de øvrige DAB-bebyggelser i Rødovre således meddele sig til deres egne beboere. Så kom det op i et ret pænt oplag, jeg tror vi var oppe i 2½ tusind« (58). Denne ordning varede nogle år, men i dag udgives beboerbladet igen udelukkende for Carlsrobebyggelsen. Det finansieres af lejerforeningen og afdelingsbestyrelsen i fællesskab (59).

RAMMER AT UDFYLDE

»Folk – da de flyttede ind her – var alle meget oppe på mærkerne, var meget interesserede i, hvad der skulle ske herude. Det var et helt nyt lille samfund der blev skabt, ikke. Og alle havde en eller anden tanke med det, og de har nok været forskellige alle de tanker om, hvad man kunne opnå med at bo herude. For mit eget vedkommende var det bl. a. det, at her mente jeg man kunne lave et større fællesskab« (60).

Lokalerne, selskabslokalerne og klublokalerne, i »gården« muliggjorde en alsidig klubvirksomhed i Carlsro. Tanken med Carlsro – at det ikke blot var et sted at bo men også at leve – betød, at det ikke kun var kollektive faciliteter som restaurant, beboerhotel og fællesvaskeri, der blev lagt vægt på i begyndelsen. Af lige så stor – eller større – betydning var det at skabe nogle rammer, som beboerne så selv kunne udfylde. Lejerforeningen og beboerbladet var nogle af de første aktiviteter som blev igangsat af beboerne selv, men siden begyndte klubberne at skyde frem. En af lejerforeningens første aktiviteter var at iværksætte en statistisk undersøgelse af beboernes fritidsvaner for at bedst kunne imødekomme ønsker om forskellige fritidsklubber. Allerede i løbet af 1953 blev det stiftet en halv snes klubber og en række udvalg under lejerforeningen. Her kan nævnes: kultur- og festudvalget, bladudvalget, haveudvalget og husmoderudvalget. Desuden en række sportsklubber som badmintonklubben, bordtennisklubben, brydeklubben, klubberne for fodbold og boksning og for gymnastik og håndbold. Gymnastikklubben

overgik senere i gymnastikklubben Orient, og fodboldklubben overgik senere i Avartha. Af øvrige klubber og studiekredse kan nævnes amatørteaterklubben, som har arrangeret flere velbesøgte revyer og teaterforestillinger i »gården«s sportshal, fritids- og hobbyklubben for børn, der afholdt filmforevisninger for børnene hver søndag, søndagsskolen for børn, ungdomsklubben, fotoklubben, musikklubben, motorklubben osv. Beboerne kunne også samles til studiekredse i psykologi, samfundskundskab og bibelstudier samt gå til kurser i engelsk, fransk og tysk (61). Lejerforeningen arrangerede endelig møder og diskussionsaftener omkring kulturelle og politiske emner.

De politiske vælgermøder i Carlsro var ofte stormfulde og velbesøgte. De tre arbejderpartier Socialdemokratiet, Socialistisk Folkeparti og Danmarks kommunistiske Parti har alle haft deres politiske klub i Carlsro. Socialistisk Folkepartis Rødovreafdeling er opstået på grundlag af Carlsro-klubben (se kapitlet om den politiske udvikling s. 139). De politiske klubber arrangerede også møder, debat-aftener og filmforevisninger. Den kommunistiske klub var en flittig arrangør af filmforestillinger, og startede også »tirsdagsklubben«, en foredrags- og diskussionsklub omkring aktuelle problemer (62).

De fleste klubber er opløst i dag. Der findes dog stadig et par, bl. a. en bridgeklub, en motorklub, en billardklub og en husdyrklub. Sidstnævnte er den største klub i Carlsro i dag. Det var tidligere ikke tilladt at holde husdyr, men efter beboerdemokratiets indførelse blev det muligt at tage dette forbud op til revision. Ved en afstemning blev det besluttet, at beboerne kan opnå dispensation fra lejekontrakten og få tilladelse til at holde husdyr. En husdyrtilladelse giver automatisk medlemskab af husdyrklubben.

Den livlige klubaktivitet, der kendetegnede bebyggelsens første 10–15 år, skyldtes bl. a. de muligheder herfor, der var skabt fra planlæggerens side; i 1953 lå bebyggelsen desuden »langt fra alting« som en beboer udtrykker det. Der var langt ind til byen, til biografer, teatre og andre forlystelser, og de offentlige transportmuligheder var mangelfulde. De færreste have bil, så derfor var man tvunget til at tilbringe fritiden i Carlsro.

Den faldende interesse for klubaktiviteterne de seneste år synes ikke udelukkende at skyldes fjernsynet. Det er snarere de forbedrede muligheder for at komme ind til centrum og de mange andre fritidsaktiviteter der nu er skabt i det nærliggende Rødovre Centrum og i Rødovrehallen der bevirker, at klublivet i Carlsro er stagnerende (se i øvrigt afsnittet Foreningslivets krise, s. 328).

BARN I CARLSRO

Børnene har i vid udstrækning nydt godt af de mange aktiviteter i »gården«s fritidslokaler. En af de første klubber som etableredes her var børneklubben. Den samlede børnene til hobbyvirksomhed som sløjd, syning og tegning, og hver søndag blev der afholdt filmforevisninger for børnene. Børneklubbens juletræsfest og fastelavnsfest med tøndeslagning blev snart en fast tradition. Klubben har desuden arrangeret udflugter for børnene, f. eks. til skoven for at hente juletræet til den årlige julefest (63).

Der er tradition for at Lejerforeningen og klubberne i Carlsro arrangerede fester og udflugter for børnene. Billedet her viser en fastelavnsfest i bebyggelsens første år, hvor tonden var ophængt foran det midlertidige butikscener på Lucernestien.

Af andre aktiviteter for børn og unge kan nævnes byggelegepladsen på Nyholms Allé, som skabtes af Carlsros beboere, en ungdomsklub, en musikklub og de mange sportsklubber. I 1955 var der en kreds af mødre med småbørn som sluttede sig sammen om at starte en legestue hvor de mødre som ikke have udearbejde, og som derfor heller ikke havde børnene i børnehaven, kunne få passet dem et par timer hver uge. Mødrene skiftedes til at møde hver onsdag i hobbyhuset, hvor børnene blev sat til forskellige aktiviteter, mens deres mødre kunne få et par timer fri til at ordne indkøb, gå til tandlæge, frisør eller lignende (64).

Men forældrene kunne også arrangere cykelture og andre udflugter for børnene uden for klublivets rammer: »Der blev gjort meget for børnene, det gjorde der. Og der var nogle forældre, der lå og kørte med dem, når de havde ferie. Det var ikke almindeligt at rejse væk i ferien, for hvorfor pokker skulle folk tage på ferie, når de havde hus og have. Det gjorde man ikke dengang, vel, og pengene var jo små for alle. Så var der en der sagde, jeg har ferie, og så samlede han en 10–12 af børnene på cykel og tog ud til Furesøen og forskellige steder.« Og en anden supplerer: »Det samme var det da Vestbadet kom. Der samlede vi jo børnene herfra, ikke, så tog jeg og en anden derover med alle børnene, og andre dage var der andre, sådan skiftedes vi, så de kom i Vestbadet da de var små. Senere, da de blev større, kørte de jo selv derover« (65).

De mange aktiviteter har givet børnene fine opvækstmuligheder og ungdomsproblemer har været ret ukendte i Carlsro. »Der har måske nok været lidt med hashrygning og sådan en overgang, men det gik hurtigt i sig selv igen,« fortæller en beboer. Nogle beboere kunne måske klage over larmende knallerter eller støjende fodboldspil, men der er ingen klager over regulære ungdomsbander, som i højhusområdet ved Roskildevej. I Carlsro er beboerne også i stor udstrækning blevet rystet sammen af de mange fælles aktiviteter. De voksne har set børnene vokse op og kender dem fra de fælles aktiviteter i klubhuset på »gården«. »Ungdommen« er derfor ikke et anonymt begreb for Carlsros beboere, som det ellers kan være det i mange forstads miljøer.

DE ÆLDRE

Carlsro er også et forsøg på at skabe en integreret bebyggelse for alle aldersklasser. Derfor blev de 62 rækkehuse beregnet for folkepensionister spredt blandt de øvrige rækkehuse. Det var meningen at de ældre skulle blive en slags »reservebedsteforældre« for de unge mennesker de var havnet mellem. At denne idé kunne realiseres fortæller Olfert Erichsen om: »Anine Petersen blev virkelig en »Bedste« for hele Carlsro . . . Vi elskede hinanden, og »Bedste« var vores faste gæst juleaften« (66).

Pensionisterne i Carlsro har aldrig risikeret at sidde ene og forladt i deres hjem. De har kunnet deltage i klublivet, hvor der udover de allerede nævnte klubber også findes en seniorklub og en hyggeklub specielt for pensionisterne.

Under sin tid som portner fungerede Olfert Erichsen som hjemmehjælper for pensionisterne. Herom fortæller en beboer: »Der var ikke en eneste gammel her i Carlsro han ikke havde forbindelse med hver dag. Var man oppe og handle så si'r han, du! kan du ikke lige gå ind til Rasmussen, for han er syg – så kan du ikke lige – og hvis der er noget i vejen, kan du så ikke lige komme op med besked . . . Og når han så havde fri, så kørte han rundt og så til resten, så ingen lå syg uden at han vidste om det« (67).

Lejerforeningen har hvert år arrangeret juletræsfest for pensionisterne. Et fast indslag i de ældres julefest er Luciaoptøget. Som regel er der også sang af børnene fra børnehaven i Carlsro og børnene fra fritidshjemmet plejer at opføre en julesketch (68). Der er også blevet arrangeret flere udflugter for de ældre. Her har medlemmerne af Carlsro Motorklub som regel stillet deres biler til rådighed (69).

»SOM AT BO I EN PROVINSBY«

Ikke alle beboere har været lige ivrige for at deltage i de mange kollektive arrangementer, men de mange fælles kontaktflader i lejerforeningen, i klubberne, i fællesvaskeriet og beboerrestauranten, gennem beboerbladet og de fælles fester har bevirket at folk i Carlsro konstant er kommet i kontakt med hinanden under en eller anden form. »Her er faktisk som i en lille provinsby. Nu når man er oppe i byen, er der så mange man hilser på, og også på vaskeriet er der hele tiden nogen man kender« (70).

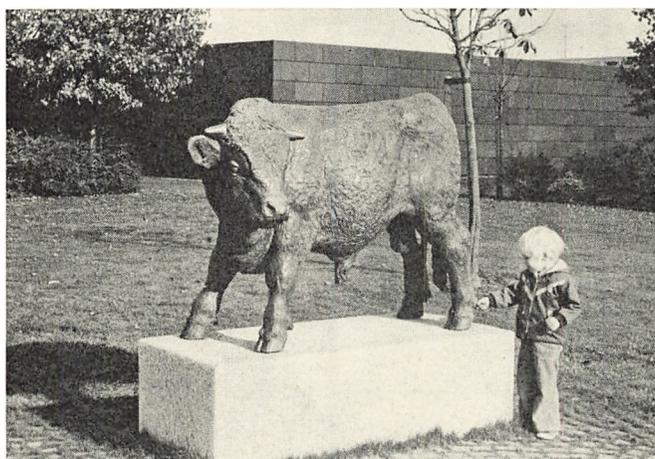
Som i provinsbyen har der dog også været kævlerier og mindre nabostridigheder, fortæller en beboer, måske især fordi opfattelsen af den kollektive tanke har været meget divergerende. Men de fleste familier har fået et par gode venner blandt de øvrige beboere, venner som de har lært at kende gennem klubvirksomheden, hvor de har mødt folk med de samme fritidsinteresser. Der er dog ikke tale om »at man render ud og ind hos hinanden, men vi kender hinanden og hilser på hinanden, og for mange familiers vedkommende har vi også fulgt deres børn vokse op, ligesom de har fulgt vores.«

De mange fælles fester, som lejerforeningen har arrangeret gennem årene, har også rystet beboerne sammen. Den sidste større sammenkomst i Carlsro var 25 års-jubilæet den 3. september 1977, hvor afdelingsbestyrelsen havde arrangeret en storstilet fest for samtlige beboere. Festen var velbesøgt og blev en stor succes.

Kollektivbyen Carlsro – en by i byen

Men beboerne kan også finde sammen under mindre institutionaliserede former. I de sidste par år er lejerne i de enkelte husrækker begyndt at arrangere »rækkefester«, idet naboerne i 2 husrækker arrangerer et sammenskudsgilde, hvor alle bidrager med mad, drikke og underholdning (71).

Carlsro skulle fungere som »en by i byen« hvor også beboernes fritidsinteresser var tilgodeset. Dette er lykkedes i stor udstrækning, hvad bl. a. den livlige klubvirksomhed vidner om. Først i de senere år med stigende levestandard er en del af beboerne begyndt at rejse væk fra Carlsro i deres ferie og fritid. Flere familier har fået sommerhus, og de øvrige tager som regel på én eller to udenlandsrejser om året.

Rødovres våben er en okse, der går over en bro. På plænen mellem rådhuset og biblioteket ud mod Rødovre Parkvej opstilledes i 1977 Gudrun Lauesens »Hereford-ungtyr«, der her studeres af en ung borger.

16. MILESTEDET - HØJHUSBYEN SYD FOR ROSKILDEVEJ

GRUNDENE FØR BEBYGGELSEN

I 1919 foretog Københavns kommune store jordopkøb i Rødovre. Det var grundene matr.nr. 8a, 18, 19a og 20a syd for Roskildevejen det drejede sig om. Området afgrænses i dag af jernbanen mod syd, Hendriksholms Boulevard mod øst og Brøndbyerne mod vest. Jorden havde tilhørt de tre gårde Brandholmsgården, Marielyst og Mariedal. Disse gårde var i 1918 blevet opkøbt af A/S Hendriksholm som videresolgte dem til Københavns kommune (1).

En mindre del af jorden, som hørte under matr.nr. 8bz, 8ai, 20 b og 20d, forblev på private hænder (2). Her lå bl. a. dyrlægens bolig Milestedet, som havde sit navn efter den gård, der engang havde ligget på den samme plads. Navnet Milestedet stammede oprindeligt fra den milesten – 1 mil fra København – som gården lå overfor (3). Dyrlægeboligen og de øvrige bygninger på de frasolgte matrikelnumre blev ikke i første omgang berørt af nybyggeriet ved Roskildevej. I 1963 vedtog kommunen imidlertid et tillæg til den i 1956 vedtagne byplan nr. 8 for området. Grundene blev herved eksproprieret til et kommende skolebyggeri, og bygningerne blev nedrevet samme år (4). Dyrlægeboligen kom imidlertid til at give navn til den nye skole – Skolen ved Milestedet. Og ikke blot skolen, men hele bebyggelsen syd for Roskildevejen fik efterhånden betegnelsen Milestedet såvel officielt som i daglig tale.

PLANLÆGNINGEN

En egentlig planlægning af grundenes fremtidige benyttelse blev aktuel efter 2. verdenskrig, hvor planerne for en forlængelse af S-toglinjen til Glostrup – Vestbanen – begyndte at tage form. Statsbanerne ønskede i denne forbindelse at Københavns kommunes grunde i Rødovre og nabokommunen Brøndbyerne skulle bebygges. Stationen i Brøndbyerne ville kun kunne etableres hvis der fandtes en bebyggelse i umiddelbar nærhed, da passagerunderlaget for S-togstrafikken ellers ville blive utilstrækkeligt (5). Derimod var det usikkert, om Rødovre kunne få en S-togsstation, da afstanden til stationerne i Hvidovre og Brøndbyerne ville blive ubetydelig. Kommunens forhandlinger med statsbanerne resulterede dog i at Rødovre fik sin station i 1964 (6). (Se kapitlet om Rødovre station).

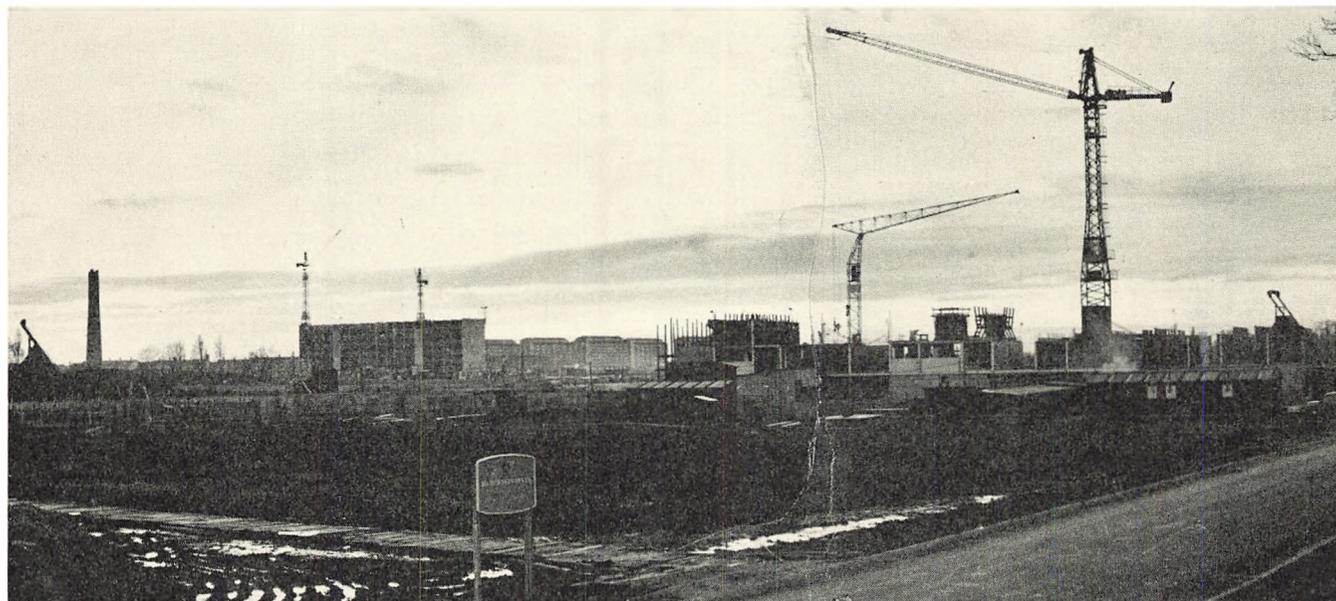
I 1945 forelå den første samlede plan for en kommende bebyggelse syd for Roskildevej og vest for Hendriksholm Boulevard. Planen var foranlediget af statsbanernes nye vestbane-projekt og var udarbejdet af arkitekt Tyge Ohlsson. Bebyggelsen skulle omfatte 1300 lejligheder og udformes dels som rækkehuse, dels som 3-etages boligblokke. Der var projekteret et butikstov, vuggestuer og børnehaver i forbindelse med bebyggelsen. Det var Rødovre kommunes tekniske forvaltning som stod bag udarbejdelsen af planen (7). Københavns kommune var imidlertid ikke tilfreds med projektet, men ønskede en mere utraditionel bebyggelse på

det store område. I 1949 kontaktede magistraten derfor fire boligselskaber: Arbejdernes Andelsboligforening, Arbejdernes kooperative Byggeförening, Foreningen Socialt Boligbyggeri og Samvirkende Boligselskaber A/S. Boligselskaberne blev anmodet om at fremkomme med et forslag til bebyggelse af de pågældende grunde (8). Forslaget blev udarbejdet i løbet af 1950 og i januar 1951 fremlagt ved et møde mellem Københavns og Rødovre kommuner. Planen blev i den følgende tid bearbejdet af teknikerne fra de fire boligselskaber og af repræsentanter for København, Rødovre og Brøndbyerne. Den 29/3 1952 forelå en endelig udarbejdet bebyggelsesplan, som kommunerne godkendte (9). En byplan for området – byplan nr. 8 – tinglystes den 25/2 1956, og i de følgende år solgte Københavns kommune grundene til de boligselskaber, som havde opført bebyggelsen. For Rødovres vedkommende var det Arbejdernes Andelsboligforening (AAB), Arbejdernes kooperative Byggeförening (AKB), Lejerbo og Keramikernes Stiftelse som overtog grundene (10).

BEBYGGELSENS UDFORMNING

Den endelige bebyggelse kom for Rødovre kommunes vedkommende til at bestå af to højhuse på 15 etager, to højhuse på 12 etager samt 19 boligblokke på tre etager. Husene rummer ialt 1505 lejligheder, 600 i højhusene og 905 i den lave bebyggelse. Arkitekterne bag projektet, som også omfattede en tilsvarende bebyggelse i nabokommunen Brøndbyerne, var Svend Høgsbro, Eske Kristensen, Helveg Møller, Erik Møller, Børge Rammeskov, professor Kay Fisker og Peder Skole Overgaard. Landskabsarkitekten C. Th. Sørensen stod for udformningen af bebyggelsesmiljøet (11) og af øvrige medarbejdere kan nævnes havearkitekterne Morten Klint og Niels Ulrichsen samt civilingeniør J. A. Laursen. Efter projektets godkendelse blev yderligere en række teknikere og arkitekter knyttet til arbejdet. Arkitekt Gunnar Milthers udarbejdede således tegningerne for AAB's to højhuse, og civilingeniør Poul Malmstrøm fik overdraget ingeniørarbejdet for AAB's AKB's og Lejerbos afsnit (12).

Højhusene opførtes af præfabrikerede betonelementer – en nyhed i 50'ernes Danmark.

Den projekterede højhusbebyggelse var et nyt fænomen i halvtredsernes boligbyggeri. På planlægningsstidspunktet var punkthusene på Bellahøj og højhuset Godthåbs Have på Frederiksberg de eneste eksempler (13), og punkthusene på Bellahøj havde vist sig at være ret dyre at opføre. Boligministeriet tøvede derfor med at godkende det planlagte højhusbyggeri. En totalprojektering af byggeriet, udarbejdet i 1952–53 påviste imidlertid at byggeriet, som ville blive udført af færdigstøbte betonelementer, var billigere end det traditionelle 3-etages byggeri, og byggeriet blev herefter godkendt til igangsættelse (14).

Højhusene i Rødovre viste, at utraditionelle byggemetoder ikke længere var en »sekundahjælp« til at afhjælpe boligmangelen, men tværtimod skabte nye muligheder for at skabe billigere boliger. Arkitekt Eske Kristensen kommenterede dette resultat således: »Den der af de fremførte oplysninger slutter, at så må man sandelig til at bygge en mængde højhuse, slutter for hurtigt . . . Højhuse bør, tror jeg, kun anvendes i sådanne områder, hvor de har en særlig opgave, lad mig eksempelvis nævne: ved at accentuere bebyggelsen eller ved at skaffe bebyggelsen større samlede grønne områder, eller ved at skåne eksisterende smuk beplantning eller et lignende formål« (15).

Af bebyggelsesprojektet fremgår det, at arkitekterne oprindeligt havde tænkt sig at udlægge bebyggelsen som et traditionelt byggeri med 3-etages blokke. Denne løsning ville imidlertid skabe en kompakt bebyggelse uden mulighed for større friarealer mellem husene. Tanken var at bebyggelsen, for at bøde på området flade, åbne karakter, skulle tilplantes med træer. Træbeplantningen skulle adskille bebyggelsen fra den stærkt trafikerede Roskildevej. Ved at lade bebyggelsen bestå dels af 3-etages blokke, dels af højhuse ville der blive muligheder for at skabe store fritliggende arealer i området. En højhusbebyggelse ville også give forholdsvis færre lejligheder i den mindst eftertragtede etage – stueetagen – understregede planlæggerne. »Ved at give husene denne højde opnår man desuden . . . at beboerne i højhusene får fri udsigt over de fælles arealer, får større udsigtsfelt fra lejligheden til den modstående bebyggelse, får mindre støv og mindre støjplage« (16).

Som nævnt var højhusbyggeri ret ukendt i halvtredsernes Danmark. Planlægningsgruppen var opmærksom på, at højhusbyggeriet nok ikke var den bedste boligform for familier med småbørn, og i to af højhusene har man derfor udelukkende 1- og 2-værelses lejligheder beregnet for enlige og for ægtepar uden børn. De store 3–5-værelses lejligheder blev for hovedpartens vedkommende placeret i de mange 3-etages blokke, som kom til at ligge rundt om højhusene. Familieboligerne skulle ligge tæt ved jorden og ved legepladsen, mente arkitekterne, mens »den ophøjede stilhed forbeholdes dem der sætter pris på ensomhed« (17).

Selv om højhusene især projekteredes med henblik på beboere uden børn, var arkitekterne dog opmærksomme på at flere børnefamilier på grund af boligmangelen kunne blive tvunget til at bo i højhusene. En mindre del af lejlighederne i to af højhusene var også så store, at de ville egne sig til boliger for børnefamilier. Hvor velegnet højhusbebyggelsen ville være for børnefamilier havde planlæggerne ingen bestemt opfattelse af. De henviste derfor til en undersøgelse foretaget i 1949 af højhuset »Godthåbs Have« på Frederiksberg, hvoraf det fremgik, at kun få af beboerne oplevede det som problematisk at bo med mindre børn i et højhus. På

baggrund af denne undersøgelse mente planlæggerne ikke at højhuse kunne betragtes som en boligform, der havde flere ulemper end det traditionelle byggeri (18).

Højhusene blev opført af præfabrikerede betonelementer. Stueetagen i samtlige højhuse udformedes som en »kælderetage der er flyttet oven på jorden« (19), og derigennem var problemet med den mindre attraktive stueetage blevet løst. I denne etage findes beskyttelsesrum, cykel- og knallertrum, et aflåst rum til barnevogne og et gennemgangsrum der kan anvendes som overdækket legeplads for børnene. I AAB's højhuse findes desuden pulterrum til hver af lejlighederne samt en finsk badstue – sauna – med to tilhørende omklædnings- og bruserum. Af brandsikkerhedshensyn blev højhusene forsynet med altangange, der forbinder lejlighederne på hver etage med brandsikre trapper. Elevatorerne i højhusene placeredes således at hver lejlighed – via altangangen – har adgang til to elevatorer. Også de 19 3-etages blokke opførtes af præfabrikerede betonelementer. I lidt over halvdelen af blokkene er stueetagen udformet som højhusenes stueetage med cykelkælder, pulterrum o.s.v. De øvrige 3-etages blokke er placeret uden kælderetage direkte på jorden, således at samtlige stuelejligheder har en åben terrasse, som vender ud mod de grønne plæner omkring bebyggelsen.

Det var arkitekternes opfattelse, at bebyggelsen ved Milestedet ville få en så stor befolkning at området kunne betragtes som et mindre bysamfund i Rødovre. Det skulle derfor være til dels selvforsynende med butikker og anden service, med sociale og kulturelle institutioner som børnehaver og bibliotek, og de rekreative områder skulle indføjes i bebyggelsen (20).

For at betjene de ca. 1500 familier i området med fødevarer, planlagdes fra starten et mindre butikscenter ved indkørslen til bebyggelsen ved hjørnet mellem Roskildevej og Dalkær, den senere Avedøre Havnevej. Centret indeholder i dag en stor brugsforening med tilhørende bageri, en blomsterbutik og en biblioteksfilial. Desuden opførtes en købmandsbutik og et mejeri midt inde i bebyggelsen, således at beboerne her ikke skulle få for langt til den nærmeste butik. Dette var især en fordel for de mange pensionister der boede i de to nærliggende højhuse. I øvrigt gik planlæggerne ud fra, at Rødovre og Brøndbyernes kommende S-stationer ville få fuldt udbyggede mindre centre, som også kunne betjene Milestedets beboere (21). Dette skete for Rødovre stationscenters vedkommende i 1965 (se kapitlet om centerfunktioner s. 60).

Også de sociale institutioner i bebyggelsen var planlagt fra starten. I højhusbebyggelsen indgår to børnehaver, en vuggestue og et fritidshjem, som i dag alle drives i kommunalt regi. Fra 1964, da Skolen ved Milestedet stod færdig, havde bebyggelsen også sin egen skole. Hidtil havde skolebørnene her tilhørt Hendriksholm skoledistrikt. Denne skole lå i umiddelbar nærhed af bebyggelsen, men på den anden side af den efterhånden stærkt trafikerede Avedøre Havnevej. Der blev også tænkt på pensionisterne i bebyggelsen, idet 40 lejligheder er kommunale pensionistboliger.

I forbindelse med nybyggeriet opførtes endelig »Vestbadet« på grænsen mellem Rødovre og Brøndbyerne, og beboerne fik herved øgede rekreative muligheder på linje med de øvrige borgere i kommunen. (Se afsnittet om idrætten i Rødovre s. 311).

Planlæggerne forudså en stærk stigning i privatbilismen, og til AAB's og AKB's bebyggelse hører flere garageanlæg samt en række parkeringspladser ved husene. Også de to andre boligselskaber har parkeringspladser ud for næsten hver eneste trappeopgang i deres bebyggelse. Dette betyder, at den gående og kørende trafik ikke blev adskilt, og at børnene i mange tilfælde må krydse tilkørselsveje og parkeringspladser for at komme til legepladsen fra deres opgang. Planlæggerne har dog bestræbt sig på at lægge legepladserne for de mindre børn således, at forældrene nemt kan holde opsyn med børnene fra altanerne.

ET MODERNE FORSTADSMILJØ

Milestedet er et eksempel på moderne boligbyggeri, hvor planlæggere og arkitekter har udformet ikke blot boligen og bebyggelsen, men hele området ned til mindste detalje. Beboerne har ingen indflydelse haft på bebyggelsens udformning, på placeringen af butikker, legepladser, sociale institutioner eller på udformningen af miljøet omkring husene. Det individuelle præg de måtte ønske at sætte på bebyggelsen må indskrænkes til blomsterkasser på altanen eller beplantning af terrasserne.

Loven fra 1970 om beboerdemokrati i de almennyttige boligselskaber har muliggjort en vis medindflydelse fra lejernes side, når det gælder udformningen og anvendelsen af fælles faciliteter. Samtaler med beboere i Milestedet viser imidlertid, at det er ret få som benytter denne mulighed (22). De påpeger dog en række mangler ved bebyggelsen og boligmiljøet i højhusområdet. F. eks. er der ret få muligheder for fritidsaktiviteter for de lidt større børn. De afgrænsede legearealer er først og fremmest beregnet på de mindre børn, hvilket bevirker, at de store grønne plæner uden for den lave bebyggelse omdannes til fodboldbaner. Dette har givet anledning til en del utilfredshed fra beboerne i denne bebyggelse. »Vi får hele tiden en fodbold ned i kaffekoppen, hvis vi prøver at sidde på vores terrasse og nyde solen«, fortæller en beboer. Beboerne er heller ikke udelt begejstrede for træbeplantningen i området. Især de lidt ældre føler sig utrygge ved at passere skovområderne, når de kommer hjem om aftenen. Flere er blevet chikaneret af grupper af unge mennesker, som nemt kan skjule sig blandt træerne. »Altså mens jeg underviste i aftenskolen og kom hjem om aftenen, så måtte jeg få min mand til at hente mig når jeg skulle køre bilen ind ovre i garagerne, jeg turde ikke gå fra garagen herover. Det sluttede altså klokken ti – min undervisning – og så om vinteren. Der stod altid et par stykker. En gang forsøgte de at vælte mig og skulle snuppe min taske. Nu har jeg været fræk i munden altid – ja jeg reagerede så voldsomt med at skælde og smælde så de løb. De var såmænd ikke så store« (23).

De som klager over ungdommen og dens opførsel er selv inde på, at det er områdets ret sterile miljø som skaber problemerne. De understreger også, at forholdene er betydeligt bedre nu, hvor der ikke bor så mange unge i området som tidligere. En overgang var der regulære ungdomsbander i området, fortælles det. »Der var et tidspunkt, hvor vi havde alle de her rockere som sluttede sig sammen og terroriserede det hele. Det var unge her fra bebyggelsen. De ødelagde jo en masse – det var ikke kun larmende knallertkørsel – og så inviterede de nogen af dem de ikke brød sig om ind i en opgang og gennembankede dem, altså de var

temmelig skrappe. Men de er vel blevet ganske almindelige samfundsborgere i dag. Men det skyldtes vel nok kedsomhed, det de gjorde, hvad skulle de hitte på her« (24). De unge havde ingen steder hvor de kunne gå hen, fortæller en anden beboer, og derfor blev der problemer med narkotika blandt en del af dem. Det var bedre da området var helt nyt, fortæller en mor til to drenge, for da var byggepladsen herude i sig selv en spændende legeplads. Senere da byggeriet var færdigt blev her alt for kedeligt, fortsætter hun (25). De unge som selv er vokset op i området fortæller imidlertid at det kun var en minoritet blandt kammeraterne som lavede ballade og havde narkotikaproblemer.

Højhusene dominerer bebyggelsen syd for Roskildevejen, men hovedparten af lejlighederne i Milestedet ligger i lave boligblokke mellem højhusene. I forgrunden ses det lille butikscenter ved indkørslen til bebyggelsen fra Avedøre Havnevej.

LEGEPLADS OG MEDBORGERHUS

Ungdomsproblemerne i bebyggelsen bevirkede imidlertid, at der i 1969 nedsattes en arbejdsgruppe blandt beboerne som i samarbejde med stadsarkitekt Børge Lorentzen forsøgte at omskabe miljøet i Milestedet til et legemiljø for bebyggelsens børn, ungdom og voksne. Forslaget som blev fremlagt i maj 1972 var et utraditionelt forslag til en nyskabelse af udemiljøet i Milestedet (26). Men forslaget fik en hård medfart af bebyggelsens beboere. Det forkastedes ved en urafstemning blandt beboerne i foråret 1973 (27). Forud for afstemningen var gået en livlig debat om fordele og ulemper ved legepladsprojektet. Det blev fremlagt på et borgermøde for beboerne i marts 1973 og af referaterne i den lokale presse fremgår det, at det

især var de lidt ældre beboere som var ængstelige for de nye ideer. Modstanderne af projektet var mødt talrigt frem; de afviste forslaget, fordi de mente at projektet ville blive for dyrt, og at legepladsen ville gribe forstyrrende ind i den nuværende ro og fred (28). Debatten om legepladsprojektet fortsatte efter borgermødet og frem til urafstemningen dels i de lokale avisers spalter, dels gennem dupliserede skrivelser, som fordeltes blandt beboerne. »Vi blev udsat for en veritabel hadkampagne«, fortæller en af initiativtagerne, mens modstanderne betegner ideen som en »prestigelegeplads« (29). Flere beboere mener, at det havde været et godt initiativ, hvis projektet var blevet iværksat 10 år tidligere. Nu er det lovlig sent, påpeger de, de fleste børn er vokset op nu, her er ikke så mange unge mere.

De unge selv har også divergerende meninger om projektet. Det er helt »blødt« at starte noget for de unge nu, de fleste er engagerede andre steder, mener en ung pige (30). Andre fremhæver derimod, at de savner et sted at gå hen efter skoletid, og at de gerne ville have et større udbud af fritidsaktiviteter i området.

Legepladsprojektet som inkluderede både skrammellegeplads, hobbyrum, ungdomsklub o.s.v. blev fejlet af bordet. Men kommunen arbejdede videre med sagen ud fra en fornemmelse af, at der måtte gives et tilbud om fritidsaktiviteter til de unge i Milestedet. I foråret 1977 vedtoges det i samarbejde med Brøndbyernes kommune at opføre et medborgerhus i tilknytning til »Vestbadet« (31).

Beboernes holdning til det forkastede legepladsprojekt fortæller noget om livssituationen i en forstadsbebyggelse. Selv om miljøet i bebyggelsen kritiseres rent privat, er de færreste dog tilstrækkeligt engagerede i dette problem til at ønske nogen forandring. Det kan skyldes den omstændighed, at bebyggelsesmiljøet ikke spiller den væsentlige rolle for de fleste voksne beboere. Bebyggelsen opfattes som en kulisse, en baggrund for hjemmet, en ramme om lejligheden man bor i. For de fleste mennesker i forstaden er miljøet på arbejdspladsen, i fritidslivet og i boligen af større betydning end forstadens udemiljø (32). Denne indstilling kom i dette tilfælde til at ramme børnene og de unge, for hvem bebyggelsen ikke kun er en smuk ramme om boligen. De tilbringer en betydelig større del af deres fritid i netop dette miljø, end de voksne gør (se afsnittet om familieliv og fritid s. 254).

BOLIGMILJØET

Milestedet var færdigbygget i 1958. De præfabrikerede betonelementer havde gjort husene billige at opføre, men også givet såvel husenes ydre som lejlighederens indre et meget ensartet præg. Det er de samme 4–5 lejlighedstyper som er anvendt overalt i byggeriet, og indretningen af f. eks. køkkener og badeværelser er så godt som ensartet overalt. Langt de fleste lejligheder består af to eller tre rum samt entré, køkken og badeværelse. Der findes et mindre antal lejligheder med fire og fem rum samt nogle med ét rum.

Med undtagelse af de små 1- og 2-værelses lejligheder i AAB's to højhuse har alle lejligheder spisekøkken med tilhørende fast bænke og bord. Spisekøkkenet var nyt i dansk boligbyggeri i halvtredserne, og af de beboere, som blev interviewede i højhusområdet, var det kun de unge familier, som også tidligere havde boet i en lejlighed med spisekøkken. Beboerne fortæller, at spisekøkkenet for dem næsten er blevet det vigtigste rum i lejligheden. Her leger børnene når de voksne – hoved-

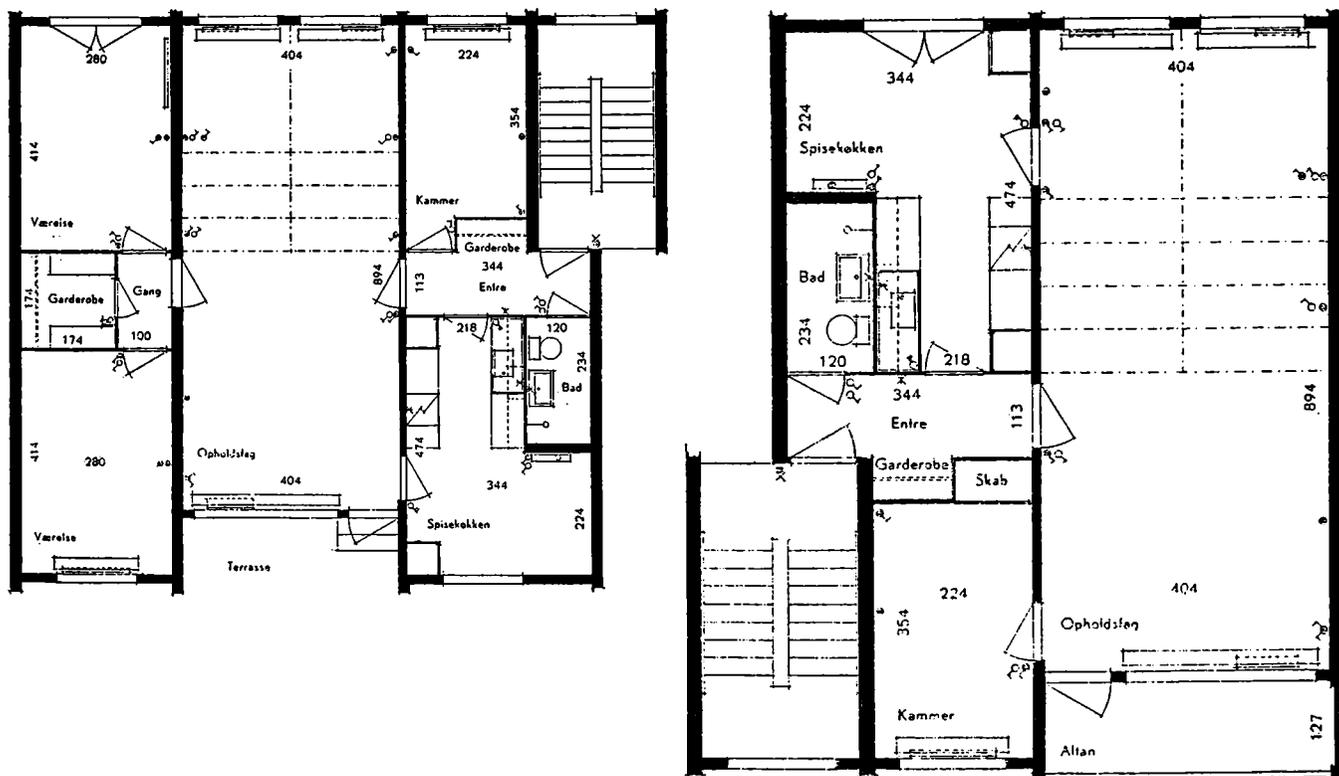
sageligt moderen – er optaget af køkkenarbejde, og her spiser familien til hverdag. Spisekøkkenet er også rammen om det uformelle samvær med børnene og deres kammerater. »Det var altid her, ved det røde bord i køkkenet, at drengenes lege-kammerater kom, for »min mor er altid hjemme« og »hvis I køber brød så gir hun kaffe« – det sagde de jo og så splejsede de, og jeg syntes jo bare det var rart. Ligesådan når man har haft gæster . . . man kunne være helt sikker på, at dem der hyggede sig, de satte sig her ud. Sådan en tre-fire stykker. Og jeg ved at lørdag eftermiddag, da drengene var kommet i lære og de begyndte at snakke med om politik og arbejdsplads og alt hvad der skete – så havde vi nogen forrygende diskussioner lørdag eftermiddag. Klokkeren 2 så skulle der være kaffe og madder, og der har vi altså haft mange oplysende rivegilder, diskuteret og gjort ved, men så får man jo løst nogen problemer. Og det var altid her i køkkenet. Det er det bedste ved hele lejligheden – køkkenet. Vi havde ikke haft spisekøkkenet før, så det var bare lykken« (33). Spisekøkkenet betyder også, at måltiderne foregår i en mere afslappet atmosfære, fortæller flere mødre, man behøver ikke at være så bange for at børnene skal spilde under måltiderne – »vælter de et glas eller noget, så er det jo ikke ned på et gulvtæppe« (34).

Selv om så godt som alle måltider spises i køkkenet, har de fleste familier desuden et spisebordsmøblement stående i den store stue. Det anvendes kun, når familien har gæster på besøg til middag eller til større kaffeselskaber. Stuen fungerer ellers som samlingsrum for familien om aftenen efter endt arbejdsdag. Her findes radio og fjernsyn, et bekvemt sofaarrangement med tilhørende lænestole, tæppe over hele gulvet og langs den ene væg et reolarrangement ofte med skabe under. Der er som regel ofret en del penge på stuens udseende og indretning. I en del børnefamilier må stuen også fungere som soveværelse for forældrene. Det gælder især for de familier som bor i 2-værelses lejligheder. Også i lejligheder med tre rum kan forældrene foretrække at sove i stuen. »Det er for at den store pige kan læse lektier inde i sit eget værelse. De havde jo ellers samme værelse, men hun kunne jo ikke ha noget i fred« (35). I de fleste børnefamilier har man dog indrettet sig således, at forældrene disponerer over det ene af de mindre rum, mens børnene deler det andet. I de mange familier, hvor børnene er flyttet hjemmefra, er det tidligere børneværelse blevet indrettet til arbejdsværelse for den ene ægtefælle, til en fjernsyns-hygge-stue, til gæsteværelse o.s.v.

Der bor mange enlige pensionister i kvarteret i dag, fortrinsvis i de mindre 1- og 2-værelses lejligheder, som ligger i højhusene. Indretningen af disse lejligheder modsvarer stort set det ovenfor beskrevne.

Med undtagelse af ganske få 1-værelses lejligheder i den lave bebyggelse, har samtlige lejligheder altan eller terrasse. Altanerne fungerer om sommeren som en forlængelse af stuen. Den lives op med blomsterkasser, et bord og nogle stole sættes ud, og på varme sommeraftener kan familierne spise herude. Bebyggelsens særlige udformning giver et lokalklima med megen blæst, så der er tit temmelig koldt på altanerne. De børnefamilier som bor højt, er heller ikke udelt begejstrede for altanerne. Er der mindre børn i familien, går man i en konstant skræk for at de skal falde ned, fortæller en mor. De fleste børnefamilier har dog løst problemet gennem at sætte et højt gitter rundt om hele altanen.

Terrasserne ved stuelejlighederne i den lave bebyggelse fungerer som små haver

Lejlighedernes varierende størrelse muliggør omflytninger inden for bebyggelsen. Mange er flyttet fra større til mindre og fra mindre til større lejligheder i takt med forandringer i familiens størrelse.

og er beplantede med en rigdom af blomster og buske. Også her findes stole og borde, så familierne kan flytte udenfor når vejret tillader det. Boldspillet på de grønne plæner ud for terrasserne generer dog som tidligere nævnt en hel del.

Badeværelserne i bebyggelsen er små, og der er ikke beregnet plads til vaskemaskine hverken her eller i køkkenet. De fleste beboere benytter fællesvaskeriet ved fjernvarmecentralen. Selve idéen med et fællesvaskeri er udmærket, mener beboerne, men det ligger så langt væk fra flere af husene, at mange må slæbe på vasketøjet et godt stykke vej. »Det værste herude er sådan set vaskeriet selv om det er dejligt. Det ligger jo langt væk fra os. Man skal jo have vasketøjet med sig, slæbe det hele vejen. Det går med cykel, men man ligner en blæksprutte, hvor alle armene er fulde« (36).

»DET ER LYKKEN AT FÅ ET VÆRELSE MERE«

For langt de fleste beboere var det trange boligforhold som havde bevirket at de var flyttet ind i højhuskvarteret. De havde tidligere boet i en 1- eller 2-værelses lejlighed, og da børnene begyndte at komme, blev familien skrevet på venteliste til en lidt større lejlighed. »Vi flyttede hertil, fordi det var den eneste mulighed der var. Før havde vi kun to værelser og til sidst så sov vi i stuen, og når børnene blev større, så er det jo lykken at bare få et værelse mere« (37). Det var svært at få lejlighed i slutningen af halvtredserne. De beboere, som flyttede til Milestedet på det tidspunkt fortæller, at de havde stået på venteliste for at få en større lejlighed i flere år, nu fik de muligheden. Lejlighederne var i bebyggelsens første år forholdsvis dyre. Huslejen svarede til ca. $\frac{1}{3}$ af en normal månedsindkomst på det

tidspunkt, fortæller en beboer, og mange lejligheder stod tomme i de første år, fordi ikke alle havde råd til huslejen samt det indskud, som skulle udbetales. Huslejen var ca. 300 kr. om måneden for en 2-værelses lejlighed i 1957 og indskuddet var ca. 1400 kr. (38). Man kunne låne til indskuddet af kommunen, fortæller en beboer, for det kunne være svært nok at klare huslejen af en månedsløn på knap tusind kroner (39). I 1957 var den gennemsnitlige timeløn 5,60 kr. for en faglært arbejder og 4,71 kr. for en ikke-faglært (40).

Det var – og er – således situationen på boligmarkedet og ikke et udpræget ønske om at komme til at bo i højhuskvarteret, som har været bestemmende for de fleste beboeres indflytning i området.

Selv om de færreste beboere har valgt deres lejlighed selv, er der alligevel en vis tilfredshed med den bolig man har fået. Lejlighederne er først og fremmest blevet billigere med årene, idet lønnen er steget så meget, at huslejen nu kun udgør knap en sjettedel af en normal månedsløn (41). Huslejen i en del af byggeriet, som netop er blevet moderniseret, er dog steget noget på grund af en række fornyelser i lejlighedernes udstyr. En 3-værelses lejlighed koster nu mellem 1000 og 1200 kr. om måneden (42). I de familier, som har boet i bebyggelsen i en længere årrække, og hvor børnene er flyttet hjemmefra, er de færreste indstillet på at flytte fra deres lejlighed. Det skyldes den nu ret billige husleje og den omstændighed, at børnene ikke længere bor hjemme, så pladsbehovet er mindre end før. Nogle af disse familier fortæller, at de tidligere, da børnene var mindre, godt kunne have tænkt sig at flytte til noget større, helst til eget hus. En del familier investerede i et sommerhus i stedet for at flytte, det var økonomisk mere overkommeligt, og de overvejer nu at bosætte sig her permanent, når de når pensionsalderen.

De fleste børnefamilier overvejer imidlertid at flytte fra den lejlighed hvor de nu bor. De er som regel skrevet på venteliste til en 4- eller 5-værelses lejlighed i højhusområdet eller andetsteds i Rødovre. Flere af dem håber, at de med tiden får råd til at flytte i eget hus.

Flere pensionister i bebyggelsen har tidligere boet i egen villa eller i en stor lejlighed andetsteds i Rødovre. Andre pensionister kommer fra saneringskvartererne i København, hvor de tidligere har boet i mindre og udstyrmæssigt dårligere lejligheder end den de nu bebor (43). De fleste af dem regner med og håber på, at de kan blive boende i den lejlighed de nu har resten af deres liv. Selv om pensionisterne er den gruppe af beboerne, som har sværest ved at komme i kontakt med de øvrige beboere og som lever mest isoleret, foretrækker de dog at bo i deres egen lejlighed fremfor at flytte til et plejehjem.

»SØLVBRILLUPSKVARTERET«

Skønt ingen af de nuværende beboere udtrykker direkte utilfredshed med deres bolig, har der dog været mange, som er flyttet væk fra området i årenes løb. Den forholdsvis billige husleje har med tiden gjort lejlighederne til gennemgangsboliger for børnefamilier, som har kunnet spare sammen til en bedre bolig i de år de boede her. »Der er mange der er flyttet herfra. Der har været nogen år, hvor der har været stor udskiftning. Jeg tror, det har været den billige husleje gennem mange

år, folk har gået og sparet op og købt sommerhus, dem har de gået og haft i mange år nu, så har de solgt og købt rigtigt hus. Der er mange af dem med børn der flytter« (44). Den store omflytning fremgår også af folkeregistrets oplysninger (45). Knap $\frac{1}{3}$ af kvarterets nuværende beboere har boet ret kort tid – mellem et og fem år – i området. Det er fortrinsvis helt unge med små børn eller folk over pensionsalderen, som er flyttet ind i de sidste par år.

Bebyggelsen er imidlertid langtfra udelukkende et gennemgangskvarter for folk på jagt efter endnu bedre boliger. Noget over en tredjedel af beboerne har boet i en lang årrække – mellem 16 og 21 år – i kvarteret. Dette er især tilfældet for beboerne i den lave bebyggelse, hvor ca. halvdelen af lejerne tilhører denne gruppe. De har dog langtfra alle boet i den samme lejlighed i alle disse år, idet omflytninger inden for kvarteret, fra mindre til større og fra større til mindre lejligheder er ret almindelige. Beboerne i denne gruppe består fortrinsvis af ægtepar i alderen 40–60 år med voksne børn, hvoraf de fleste er flyttet hjemmefra. »Det er et sølvbryllupskvarter det her«, fortæller beboerne selv. »Altså alt det her ude i Milestedet, det kalder man for sølvbryllupskvarteret. Det passer også. Nu forleden morgen var der igen sølvbryllupsmusik her ved siden af« (46).

Aldersklassen mellem 40 og 60 år præger højhusområdets befolkning i dag. Der er desuden ret mange unge mellem 14 og 24 år og en del børn i alderen 5 til 14 år. Aldersklasserne fra 25 år til ca. 40 år er derimod sparsomt repræsenterede. Endelig findes der en del beboere, som er over pensionsalderen. Pensionisterne bor fortrinsvis i højhusene, hvor bl. a. en stor del af kommunens pensionistlejligheder ligger, mens aldersklasserne 40–60 og 10–25 er stærkest repræsenterede i den lave bebyggelse.

Lejlighedernes varierende størrelse bevirker, at der også er store variationer med hensyn til familiernes sammensætning. Lidt over 30 % af familierne består af ægtepar med et eller flere børn. Børnefamilierne er ikke store, de færreste har mere end to børn. Ca. 25 % af familierne er ægtepar uden børn. De fleste har nået den alder, hvor børnene er flyttet hjemmefra. Nogle er helt unge mennesker som endnu ikke har fået børn.

Andre 25 % af husstandene består af enlige, fortrinsvis pensionister, men også unge og yngre mennesker som ikke har stiftet familie. Denne gruppe bor fortrinsvis i højhusene, hvor der findes særligt mange 1-værelses lejligheder. En mindre del af familierne, det drejer sig om ca. 9 %, består af enlige forældre, oftest mødre, med et eller flere børn.

De nye samlivsformer, hvor to flytter sammen uden først at fremskaffe en vielsesattest, er også repræsenterede i højhuskvarteret om end i beskedent omfang. Det drejer sig om knap 9 % af husstandene. I nogle af disse papirløse ægteskaber er der børn. Det er bl. a. den udvidede mulighed for at få en lejlighed også for enlige og folk uden vielsesattest, som har muliggjort denne nye samlivsform (47). 20 år tidligere, da Milestedet var nybygget, eksisterede der ingen papirløse ægteskaber blandt beboerne.

Beboerne i bebyggelsen ved Milestedet kommer fortrinsvis fra arbejder- og middelklassen. Af de erhvervsaktive beboere har ca. 12 % af mændene og 15 % af kvinderne arbejde som ufaglærte, mens ca. 19 % af mændene og godt 5 % af kvinderne har faglært arbejde. Knap 26 % af mændene og ca. 16 % af kvinderne

er tjenestemænd eller funktionærer. Andelen af selvstændige erhvervsdrivende er lav, godt 4 %.

Ca. halvdelen af kvinderne i alderen 20–64 år har erhvervsarbejde. Muligvis er andelen endnu højere, da arbejde som rengøring ikke altid registreres officielt. Dette er noget mindre end tallene for befolkningen som helhed, idet lidt over 2/3 af kvinderne i denne aldersgruppe havde erhvervsarbejde i 1976. Heraf arbejdede halvdelen på deltid (48). Lidt over halvdelen af de erhvervsarbejdende kvinder i Milestedet er mødre med børn. De mødre, som ikke arbejder, er fortrinsvis mødre med småbørn. »Men jeg kunne godt tænke mig at få noget halvdagsarbejde, når børnene blir større, men det ville alligevel aldrig blive mere end en halv dag, fordi hvis man også skal holde hjemmet og sådan noget, og også for børnenes skyld. Ellers blir det hele sådan noget stresset noget, man skal skynde sig hjem og købe ind, man er som en karklud« (49).

DE FØRSTE INDFLYTTERE

En sammenligning med forholdene ca. 20 år tidligere – i 1959 – viser, at der ikke er sket store ændringer med hensyn til kvindernes erhvervsarbejde. Også dengang havde lidt over halvdelen af kvinderne erhvervsarbejde (50). De færreste af disse kvinder havde imidlertid børn og hovedparten af de kvinder, som ikke havde arbejde, var mødre med småbørn. Beboerne har selv det indtryk, at de fleste kvinder, som havde arbejde dengang, holdt op med dette efterhånden som de fik børn. Da børnene blev større, begyndte flere af kvinderne at arbejde igen. De har som regel taget deltidsarbejde, således at de stadigvæk kan overkomme hovedparten af det huslige arbejde i hjemmet.

De beboere, som flyttede ind i højhuskvarteret, da det var helt nyt, var i lighed med forholdene 20 år senere fortrinsvis rekrutteret fra arbejder- og middelklassen. Godt 20 % af mændene og ca. 30 % af de erhvervsaktive kvinder var tjenestemænd eller funktionærer. Ca. 19 % af mændene og 2 % af kvinderne var faglærte arbejdere og håndværkere, mens ca. 15 % af mændene og godt 8 % af kvinderne var ufaglærte arbejdere. De selvstændige erhvervsdrivende udgjorde ca. 8 %.

Beboerne var i 1959 hovedsagelig folk i alderen 25–35 år med børn i alderen 0–10 år. Der var næsten ingen unge mellem 15 og 20 år og kun ganske få pensionister. Lidt over halvdelen af de indflyttede familier var børnefamilier, de fleste med et eller to børn. Bortset fra et mindre antal enlige var de øvrige beboere barnløse ægtepar. En beboer som flyttede ind i sin nuværende lejlighed i 1956 sammenligner forholdene dengang og nu: »Det er jo blevet et sølvbryllupskvarter det her. Der er næsten ingen unge tilbage, ikke i sammenligning med hvad det var dengang. Da havde vi næsten allesammen børn der var jævnaldrende. Der var et leben dengang, der skete noget, det var fordi der var børn og unge. Nu er vi allesammen sådan lidt satte og har sommerhus og alt det her, ikke, og vi kommer overhovedet ikke hinanden ved . . . Men det er næsten de samme der bor her idag, for nu er det en dejlig billig lejlighed, og nu når børnene er væk, er den stor nok, næsten for stor« (51).

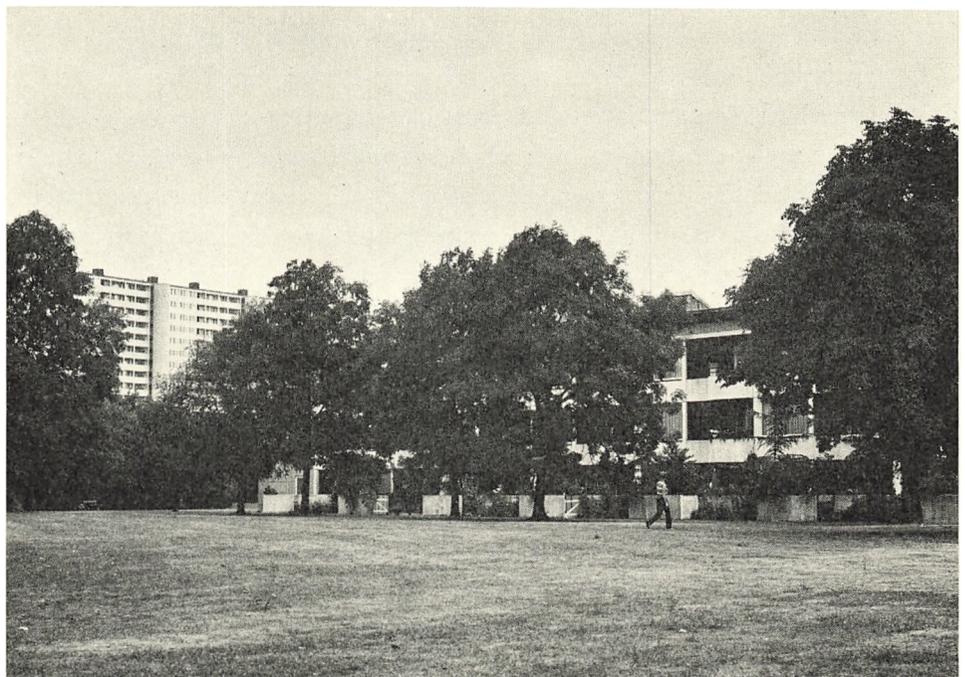
ISOLATION ELLER NABOKONTAKT

Selv om mange af højhusområdets første beboere er flyttet væk til en større lejlighed eller eget hus, er der dog en stor gruppe tilbage, som har boet i området i de sidste 16–20 år. Nogle af de børn, som er vokset op i Milestedet, har fået lejlighed her efter at de har stiftet familie. Trods de mange omflytninger i højhuskvarteret, skulle der således være en mulighed for, at mange af beboerne kender hinanden godt, da de har boet der i så lang tid.

Det viser sig imidlertid at dette langt fra er tilfældet. »Det har måske haft noget at sige, at vi ikke var så unge, da vi kom herud«, fortæller en beboer. Hun og hendes mand har boet i deres nuværende lejlighed i 19 år. »Vi havde jo været gift i 17 år«, fortæller hun, »og det var yngre mennesker der boede her, yngre end os selv, så vi er ikke kommet i kontakt andet end at vi hilser pænt på hinanden. Men her i vores opgang er der jo skiftet meget ud. Jeg sludrer da med de unge der bor her, og der bor også et ældre ægtepar her. Men vi render ikke hinanden på dørene, jeg har aldrig været inde hos dem eller noget. Vi hilser og snakker lidt om vejret, men jeg kunne da godt tænke mig at man havde lidt mere kontakt« (52).

Det vil være forkert at betegne beboernes situation som isoleret og kontaktløs. Der er store forskelle på beboernes kontaktmønstre og på deres ønsker om udvidet samvær med naboerne. Nogle påpeger, at de gerne vil have lidt bedre kontakt med andre i kvarteret, mens andre fremhæver, at den kontakt som findes, er fuldt tilstrækkelig. Nogle har dårlige erfaringer med tidligere naboer og »bremser selv op« for yderligere kontakter, som en af dem udtrykker det. »Det kan blive for meget. Det skal være sådan at man kan lukke sin dør og at den anden ikke blir fornærmet fordi man gør det. Derfor har jeg nok lukket lidt for meget af. I dag er det sådan set ikke fordi jeg savner noget, jeg får rigelig kontakt på mit arbejde« (53).

De store græsplæner mellem blokkene indbyder til boldspil, men dette kan skabe konflikter mellem de legende børn og de beboere, hvis terrasser vender ud til plænerne.

De beboere som ønsker bedre kontakt med øvrige beboere er især pensionister og de kvinder, hvis børn er store, eller allerede er flyttet hjemmefra. Derimod finder de kvinder, som har småbørn, at de har gode kontakter til et par af naboerne. Dette gælder hjemmearbejdende såvel som udearbejdende kvinder. De pågældende beboere fortæller selv, at det først og fremmest er børnene, som har skabt de gode kontaktmuligheder. »Her i opgangen« fortæller en beboer i et af højhusene, »kender man faktisk alle hinanden. I det øjeblik dem der flytter ind, de har børn, så lærer man dem at kende . . . Men da vi boede derhenne (i en anden opgang) før vi fik børn, så kendte jeg ikke rigtigt nogen . . . Men det er såmænd ikke fordi det er så svært at vide, hvem der bor her, her er kun 32 familier i en opgang og mange af dem har boet her i mange år. Og så kender man også nogen i de andre opgange, sådan på visse etager, som man hilser på«. En anden beboer, hvis børn er vokset op i kvarteret, men nu er flyttet hjemmefra, peger på det samme fænomen. »Nu kommer vi overhovedet ikke hinanden ved. Det gjorde man dengang. Det var børnene, der bragte en sammen. Da kunne man da tale med hinanden, om ikke andet så hvis ungerne havde været uartige, ikke«. At det især er børnene som giver forældrene mulighed for at lære hinanden at kende, synes at være et alment fænomen i de fleste forstads miljøer (54).

Nabokontakterne i Milestedet varierer stærkt i hyppighed og intensitet. De fleste hilser og udveksler bemærkninger om vejret. Det synes heller ikke at være vanskeligt at låne ting hos naboen. I flere familier har man også opbevaret hinandens nøgler, hvis den ene familie venter besøg af håndværkere og ikke selv kan tage imod dem. De fleste småbørnsfamilier har heller ikke haft vanskeligheder med at få deres børn passet af andre i bebyggelsen. »Der er altid nogen her man kan få børnene ind til, hvis der er et eller andet man pludselig skal. Sådan har jeg det i hvert fald, og ligesådan kan de komme her med deres børn. Det er især en familie i denne opgang og en hende i den anden som vi kender på den måde. Men der er altid nogen man kan få til at hjælpe sig hvis det er. Hvis man står i en pludselig forlegenhed. Og man kan også låne hos hinanden. Stole f. eks. for det kan man godt komme til at mangle. Og salt og æg og sådan noget« (55).

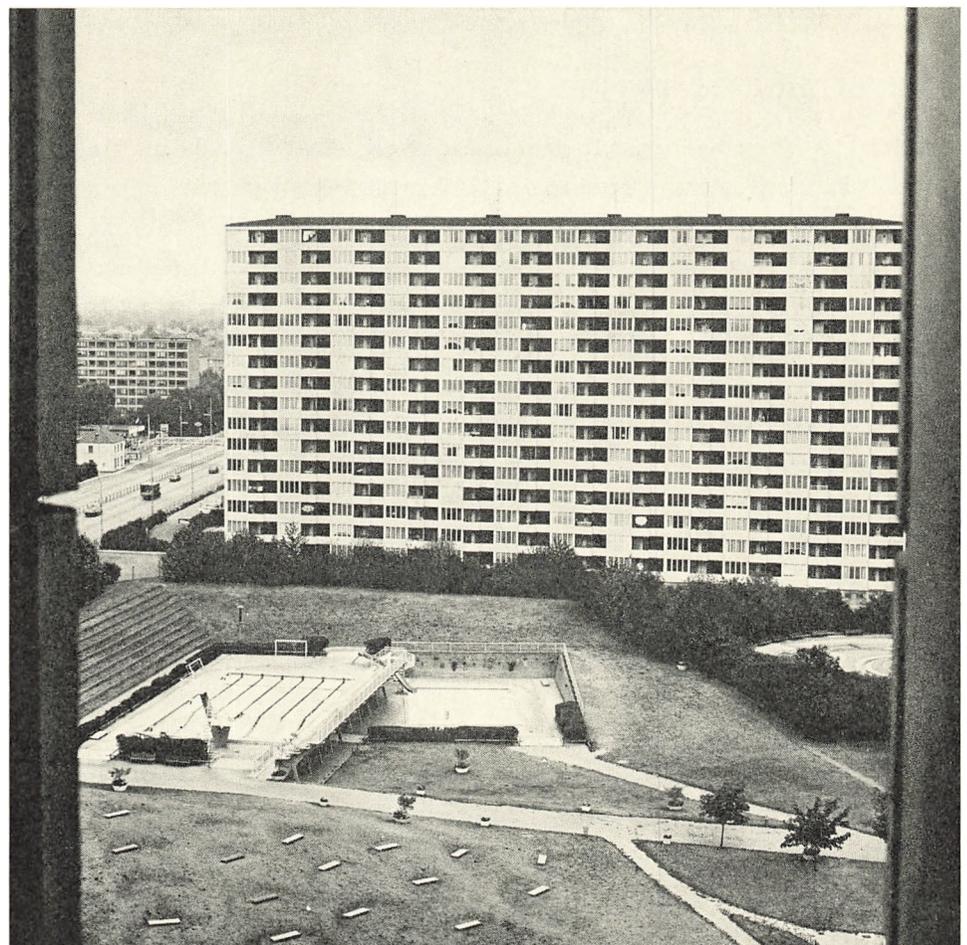
Det er derimod mere usædvanligt at beboerne direkte omgås med hinanden, dvs. besøger hinanden om dagen eller aftenen. Dette sker som regel kun hvis beboerne er i slægt med hinanden, eller på anden måde kender hinanden i forvejen fra arbejdspladsen, gennem fælles fritidsinteresser eller hvis de har været naboer tidligere. I nogle opgange har det dog været almindeligt at kvinderne, hvis de ikke havde erhvervsarbejde, besøgte hinanden over en kop kaffe. »Næsten hver dag kom naboen ind og vi sad og drak kaffe og spiste kager og sådan noget, når jeg kom hjem fra skole,« fortæller en beboer som er vokset op i højhusområdet (56).

At det er børnefamilierne og især kvinderne som først og fremmest har etableret en vis kontakt, tyder på at beboerne behøver et vist påskud for at kunne begynde en samtale med hinanden. Ukendskab til andre menneskers interesser og reaktioner bevirker, at en person som ønsker kontakt med andre ikke uden videre påbegynder en samtale, når han eller hun møder en nabo i trappeopgangen eller elevatoren. Den pågældende kender formodentlig ikke naboens arbejde, familieforhold eller fritidsinteresser og vil have svært ved at finde et fælles udgangspunkt

for en samtale (57). Andre påskud til kontakt kan være fællesproblemer som f. eks. de store børns boldspil på plænerne. Beboerne i lejlighederne ud til plænerne er begyndt at snakke mere sammen om »chikanerierne«, som en beboer udtrykte det. »Damen fra opgangen ved siden af som har terrassen op til vores, hende har jeg sludret meget med. Vi havde jo problemet sammen med fodboldspillet . . . Og så mødtes vi to og sludrede lidt om det over et glas sherry eller noget andet.«

De mange beboere i højhusbyen i forbindelse med ukendskabet til naboens livssituation, gør det svært at tage kontakt med hinanden uden at have et påskud hertil. Dette er et fænomen, der gør sig gældende i mange lignende forstadsmiljøer (58). I villaområdet Søtorp har alle beboerne have og dermed en fælles interesse for havedyrkning. I Søtorp havde de fælles besværligheder desuden skabt et sammenhold, som gik i arv til de senere beboere. Milestedet derimod er en bebyggelse, som beboerne ikke selv har været med til at udforme. De har vidt forskellig baggrund, forskelligt arbejde og forskellige fritidsinteresser. Dette virker hæmmende på den indbyrdes beboerkontakt, men det opleves ikke som noget direkte negativt af beboerne selv. Deres behov for kontakt med andre mennesker dækkes inden for mange andre områder af deres liv: på arbejdet, i samværet med familie, slægt og venner, gennem fritidsinteresser som sport, campingture eller sommerhusbesøg o.s.v.

For de unge som vokser op i højhusområdet er forholdene imidlertid anderledes.

Vestbadet ligger ved foden af højhuset i Nørrekær, som her ses fra genboen i nabokommunen Brøndbyerne.

Børnene og de unge lærer hinanden at kende i en lang række forskellige situationer: på legepladsen, i børnehaven, i skolen, på fritidshjemmet, i ungdomsklubben o.s.v. De opholder sig også mere udendørs end de voksne og er på grund af deres vitalitet også mere motiverede for at tage kontakt med hinanden. Børnene og de unge behøver blot gå ned på legepladsen eller i gården, når de vil have kontakt med jævnaldrende. Om sin opvækst i højhuskvarteret fortæller en af beboerne: »Det var søreme dejligt dengang, det var det. Der var også mange børn dengang. Mine kammerater kom mest fra gården hvor jeg boede. Vi havde det sjovt, synes jeg, det er rigtigt nok at der manglede ungdomsklubber og sådan noget, men det savnede vi ikke. Jeg syntes altid vi fandt på noget at lave. Det var heller ikke så slemt dengang, det her med at der stod nogen og hang. Man gik bare ned på gården og sad, og så kom nogen af de andre, og så efterhånden begyndte man jo også at gå i Tivoli og sådan noget om aftenen, i biografen og i Hit-House« (59). Den pågældende beboer oplevede lidt af et »kulturchok«, da hun som gift småbarnsmor flyttede tilbage til højhuskvarteret. Hun havde været vant til at kende mange mennesker på sin egen alder i bebyggelsen, men oplevede nu at det var svært at få kontakt med naboerne i huset hun var flyttet til. Hendes sociale situation var ændret og havde vanskeliggjort kontakten med andre i bebyggelsen. »I starten var jeg ked af det – meget ked af det – det er meget rart at snakke med *nogen*. Jeg har slet ikke haft kontakt med nogen familie her, men lige her for et stykke tid siden, så begyndte jeg at snakke med min nabo, men ellers har der ikke været noget« (60).

FAMILIELIV OG FRITID

Den ret sporadiske og i det store og hele uengagerede nabokontakt står i modsætning til det mere intensive familieliv. Fritiden tilbringes i stor udstrækning med familien, og samværet med slægt og venner spiller en stor rolle. Dette er ikke noget specielt for beboerne i højhusbyen, men svarer til forholdene i den øvrige befolkning. (61).

Efter endt arbejdsdag samles familien som regel omkring middagsbordet i køkkenet. Det er så godt som altid kvinderne, der står for madlavningen, mens mændene – især i de yngre familier – godt kan hjælpe lidt til, især med opvasken efter middagsmaden (62). »Og så hygger vi os (bagefter). Og ser fjernsyn, hvis der er noget at se. Vi er altså ikke fjernsynsnarkomaner, men vi har et fjernsyn, og der blir også altid set TV-avis, og så ser vi hvad der kommer, og hvis der er noget, så ser man det, og hvis der ikke er så lukker man. Så sidder vi og læser eller hvad vi kan finde på. Vi samles tit omkring et spil med børnene. Men der kan også være dage hvor vi siger nej, nu gider vi altså ikke. Så kan det også være den store pige kommer og siger, jamen vi skal se det og det i fjernsynet« (63). Det er fortrinsvis timerne lige efter aftensmaden, der tilbringes foran skærmen. Men fjernsynskiggeriet behøver ikke hindre familielivet i at udfolde sig. »Dengang børnene boede hjemme havde de tit kammerater med hjem. Dengang havde vi også fjernsyn, og min mand var meget glad for fjernsyn, det er han stadig væk, og så syntes jeg ikke at børnene og deres kammerater skulle tvinges til at sidde og se fjernsyn. Men *de* ville sandelig *godt* ind og sidde og drikke aftente eller aftenkaffe sammen med os.

Jeg kom med bakken »værsgo' Kim, det er til jer« men »nej mor, vi kommer ind til jer og snakker«. . . . De var meget glade for at sidde og diskutere deres problemer og skole og sådan med os« (64).

Det er kvinderne og de mindre børn, som tilbringer de fleste hverdagsaftener i hjemmet. Flere af mændene har fritidsinteresser, som bevirker at de er hjemmefra om aftenen og også i week-enden. Det kan dreje sig om deltagelse i foreningsvirksomhed af forskellig slags, deltagelse i politisk arbejde, hobbyvirksomhed og sport. »Meget af vores fritid er blevet brugt til sport. Manden har spillet fodbold næsten altid. Først spillede han for Vanløse og bagefter blev han træner. Det kan man nok sige har været med til at holde humøret lidt højt, med den sport der. I begyndelsen var vores drenge også med i fodbold . . . Og vi er meget ivrige tilskuere til fodbold hele bundtet . . . helst til en rigtig fodboldkamp, der hvor spændingen er, det er noget helt andet end fjernsynet« (65). Efterhånden som børnene bliver større og får egne fritidsinteresser engagerer kvinderne sig også i diverse fritidsysler om aftenen.

I familier hvor begge ægtefæller arbejder bruges en del af fritiden til husligt arbejde, og især blandt de yngre ægtepar fordeles dette arbejde nogenlunde ligeligt mellem parterne, således at manden f. eks. ordner indkøb og bringer vasketøjet til fællesvaskeriet, mens hustruen gør rent. Blandt de ægtepar hvor hustruen fortrinsvis har gået hjemme, mens børnene var mindre, er det som regel hende, der helt og holdent tager sig af arbejdet i hjemmet. »Jeg vil sige, jeg har selv ødelagt min familie med at jeg har gjort det hele – alt husarbejdet – selv. Jeg har altid gjort det på tidspunkter hvor de ikke har mærket det. Sådan at alt var klart når de kom hjem. Og jeg kan se idag at det er helt åndssvagt . . . De har været meget forvante. Det hele stod parat til dem om morgenen, når de skulle i skole og på arbejde, både det ene og det andet. Der var næsten ingenting de gjorde selv, det kan man næsten grine af i dag, men man var jo bare den rigtige husmor dengang, ikke. Jeg lagde også rent tøj frem – »og hvor er det og hvor er det« – de behøvede bare sige det, så stod jeg og tog rent tøj frem til dem. Sådan gør jeg endnu med manden, det er lidt for sent at lave om på det« (66).

For mange beboere er tilværelsen i fritidshuset (sommerhuset eller kolonihavehuset) det som beslaglægger den største del af deres fritid. Fredag aften starter sommerhusejerne deres biler, fortæller en beboer, og det gælder næsten hele året bortset fra vintermånederne. »Der trives jeg, her bor jeg bare, deroppe lever jeg«, fortæller en beboer, som understreger at miljøet i sommerhusområdet er helt anderledes end miljøet i højhusbebyggelsen. »Vi har altså et vældigt godt forhold deroppe. Der er aldrig penge imellem os – altså den ene gør det ene for den ene, og den anden gør det andet for den anden. Vi hjælper hinanden med forskellige ting, ligefrem søger at finde noget at hjælpe hinanden med, bare for at komme i kontakt med hinanden. Og keder man sig så går man en tur og så falder man bare lige indenfor – det er bare lykken« (67). Tilværelsen i fritidshuset, hvor beboerne selv har medvirket til at skabe miljøet, kompenserer det noget sterile boligmiljø i højhuskvarteret. Her er samværet med naboerne også anderledes frit og utvungent, det er lettere at få kontakt, bl. a. fordi sommerhusejerne har fælles fritidsinteresser. Beboerne har som regel venner i sommerhusområdet som de omgås hyppigt med, mens dette er mere sjældent i højhusbebyggelsen.

Nogle af de beboere som ikke har fritidshus har campingvogn. Den står ofte på en bestemt campingplads fra påske til efteråret og fungerer næsten som et fritidshus.

De som hverken har fritidshus eller campingvogn tilbringer deres week-ends og ferier med forskellige andre aktiviteter. Børnefamilierne tager på udflugter med børnene enten ind til byen, hvor de går på museum, i Zoologisk Have eller i Tivoli, eller de kører med bilen ud til skov og strand. Om sommeren er det tit slægtninge med have eller fritidshus som får besøg. »Nu min søster som bor ovre i Brøndby . . . de har sådan en kolonihave, og der er vi tit ude om søndagen« (68). Endelig er der stadig flere som tager på en uges eller 14 dages selskabsrejse til udlandet.

SLÆGT OG VENNER

Samværet med slægtninge og især med forældre, søskende og voksne børn optager en stor del af fritiden. I nogle familier træffes familiemedlemmerne hyppigt, da flere bor i Rødovre eller i en af nabokommunerne. »Ja, min svigerfar kommer jo på besøg hver tirsdag og min far kommer gerne dumpende et par gange om ugen . . . og min svigermor hun kommer i hvert fald også en gang om ugen, og min søster derovre – vi er som regel også sammen en gang om ugen« (69). I andre familier er det ikke så ofte man har kontakt med sine slægtninge. Er der store geografiske afstande kan besøg hos andre familiemedlemmer indskrænke sig til et par gange om året. I stedet kan besøgene være af så meget længere varighed, som når det meste af ferien tilbringes hos familie og slægt på hjemegnen. »Vi har ikke sommerhus fordi vi hver sommer har besøgt enten min mands eller mine forældre i Jylland«, fortæller en beboer.

Er der fester eller højtid i familien er det også først og fremmest slægtninge som indbydes. Det gælder ved barnedåb, runde fødselsdage, konfirmation, sølvbryllup og bryllup. I mindre udstrækning er også venner som f. eks. arbejdskammerater indbudt til sådanne fester. I de fleste familier har konfirmationen været en større fest hvortil også slægtninge, som familien ikke har haft kontakt med i flere år, har været indbudt. Festen er som regel blevet holdt i hjemmet, og husmoderen har haft hjælp til madlavning, borddækning o.s.v. »Det er vel de største fester vi har holdt her, bortset fra vores sølvbryllup,« fortæller en beboer. Også julen er en højtid som samler familiemedlemmerne. Den fejres sammen med voksne børn og børnebørn eller sammen med forældre og svigerforældre eller sammen med søskende og deres børn.

Udover samværet med andre familiemedlemmer har de fleste beboere nære venner, som de omgås mere eller mindre hyppigt. I nogle familier har der ofte været besøg af venner til en uformel øl i køkkenet eller til en mere formel middag, mens andre har haft et mere begrænset selskabeligt samvær med deres venner. »Her har altid været mange mennesker her, og det er altså også på grund af min mands fodboldinteresse . . . Men det skiftede jo karakter, dengang min mand var aktiv spiller var det jo mest sådan nogen som bare kom og drak en øl og sådan. Og så havde vi også en venneskare der kom og spiste og familien kom så til højtid og alt det her. Vi havde jo plads med den store stue . . . Og så kom ungerne

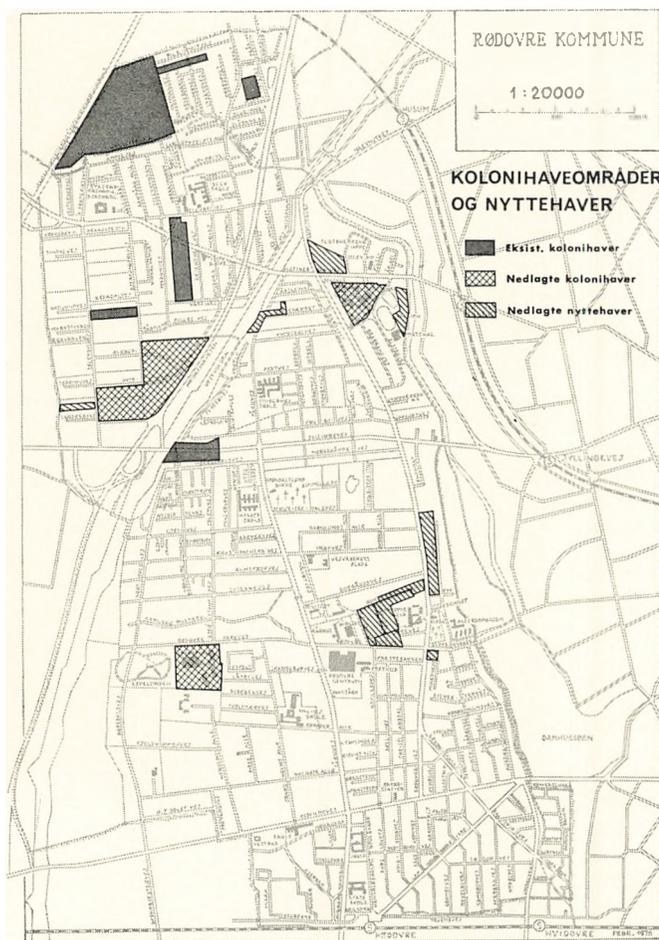
kammerater også, der havde vi jo også plads, men altså køkkenet opholdt de sig mest i . . . Men det er slet ikke mig mere det der med store fester. For det første har man forandret mening, for det andet er kræfterne heller ikke til det mere . . . Men min mand han er en rigtig selskabspapegøje, så han siger, det er nu ikke som før i tiden, men så siger jeg, det må du vænne dig til at det blir det aldrig mere . . . Men det kan han altså bare ikke forstå, men jeg kan godt forstå det, siger jeg, fordi når du kom så kom du som gæst hos dig selv – hvad jeg mente med det? – det mener jeg at du kender ikke til en pind, men det er også min egen skyld. Jeg har påtaget mig det hele, jeg troede jeg kunne, dengang var det jo sådan at konen skulle klare det hele, og jo mere hun kunne klare, jo bedre var konen – og det levede man jo lidt op til. Det er jo bare mærkeligt i dag, for sådan er det jo ikke mere« (70).

For de beboere, som ikke har familie i nogen større udstrækning, det gælder især for de mange enlige pensionister, er forholdene noget anderledes. De savner som regel også samværet på den tidligere arbejdsplads. I lighed med de øvrige beboere har pensionisterne behov for kontakt med andre mennesker, men da deres bevægelighed er stærkt begrænset og de ikke længere arbejder, er de henvist til i stor udstrækning at knytte disse kontakter inden for boligområdet. Og her giver bebyggelsesmiljøet ret ringe muligheder for at skabe denne kontakt. Selv pensionister, der tager aktivt del i foreningsvirksomhed og som har en stor familie at omgås, finder, at »her er lidt for roligt og fredeligt at bo«. Pensionisterne har svært ved at finde påskud til at komme i kontakt med andre mennesker i den ejendom, hvor de bor. For mange pensionisters vedkommende er det derfor hovedsagelig gennem forenings- og klubvirksomhed, at behovet for kontakt med andre mennesker tilfredsstilles. Men som en af de foreningsaktive pensionister understreger det, er der mange ensomme ældre i højhusområdet, som aldrig får den personlige kontakt med andre mennesker, som de faktisk behøver.

17. KOLONIHAYER

Vognmand Jørgen Berthelsen, Ålborg, der senere blev landstingsmand for Venstre, grundlagde kolonihavebevægelsen i Danmark i slutningen af forrige århundrede. De to haveforeninger, som i 1884 og 1887 på hans initiativ indrettedes uden for Ålborg, blev drevet som kollektive foreninger og blev forbillede for resten af landets kolonihaver. Men kolonihavernes historie går tilbage til senmiddelalderen, hvor byernes borgere dyrkede deres småhaver uden for byvoldene. I 1880-årene opstod så fattighaverne, der var tænkt som et middel til at forebygge fattigdom hos småkårsfolk. De stod under fattigforsorgen.

Jørgen Berthelsen anlagde kolonihaver for at give arbejderne bedre levevilkår. Kolonihaverne gav arbejderne mulighed for rekreation og for at give deres børn sundere opvækstvilkår. Tanken bredte sig hurtigt over hele landet, og i 1907–08 sluttede de enkelte haveforeninger sig sammen og stiftede Danmarks Kolonihaveforbund (1).

Kommunens kolonihaver stammer fra 30'erne og 40'erne. Størst og ældst er Kolonihaveforbundets Sommerhuskoloni, etableret i 1937. Fra 1940 stammer haveforeningen »Vieholm« i Islev med 17 parceller. I 1941 grundlagdes haveforeningerne »Islev« og »Dano« med henholdsvis 130 og 120 parceller. Haveforeningen »1. ste maj« i Islev stammer fra 1944 og har 38 parceller, mens »Pilemosen« med 20 parceller grundlagdes i 1945 i Islev.

FORSKELLIGE HAVEFORMER

Nutidens kolonihaver kan opdeles i tre forskellige haveformer (2). *Nyttehaverne* er små jordlodder, som gratis stilles til disposition af stat eller kommune for et år ad gangen. Som det fremgår af kortet, har der i fyrerne været udlagt flere sådanne nyttehaver på kommunens jord.

En anden haveform er *parcelhaverne*, som ejes af den enkelte haveejer eller kollektivt af en haveforening. Fem af de seks eksisterende havekolonier i Rødovre er sådanne parcelhaver (3), og flere nu nedlagte haveforeninger i kommunen har ligget på jord ejet af haveforeningens medlemmer i fællesskab (4). Parcelhaverne i Rødovre kan deles i to grupper. Der er dels de egentlige havekolonier, hvis ejere kun benytter haven i sommerhalvåret, dels er der de havekolonier, som efter en kortere eller længere årrække udstykkedes til villaparcer, efter at vandforsyning og vejnet var bragt i orden (5). Dagbladet »Politiken«s havekoloni »Valhøj«, grundlagt 1909, og »Islehus Havekoloni«, som omtales s. 260, er eksempler på sidstnævnte type.

De egentlige *kolonihaver* kendetegnes ved at være småhaver beliggende i grupper, hvis brugere har sluttet sig sammen i en forening. Haverne ligger på jord, som foreningen lejer af jordejeren med kortere eller længere opsigelsesfrist. »Kolonihaveforbundets Sommerhuskoloni« i det nordvestlige hjørne af Islev er den eneste havekoloni af denne type i kommunen i dag (6). De to nedlagte havekolonier »Havekolonien Rødegård« og »Havekolonien Solvænget« lå også på jord, som var lejet af private eller af kommunen (7).

HAVEKOLONIER I RØDOVRE

»Politiken«s havekoloni »Valhøj«, anlagt i 1909, var den første havekoloni i Rødovre. Den var tænkt som en permanent mønsterhavekoloni, men jorden udstykkedes 1926–29 til villabebyggelse (8).

»Rødovre Haveby af 1934« var den første egentlige havekoloni i kommunen. Ved udstykningen af gårdejer Christian Christensens jord mellem Slotsherrensvej og Rødovrevej, blev et stykke af jorden, »et surt og goldt moseparti«, udstykket til ca. 100 små parceller. Grundejerne dannede foreningen »Rødovre Haveby af 1934« og sørgede i fællesskab for at forbedre jorden, anlægge stier og bygge marketenderi og købmandshandel. Husene som byggedes var ret store og rummelige, da medlemmerne havde myndighedernes tilladelse til at bo herude fra 1. april til 1. oktober. Haverne var i overvejende grad prydhaver med græsplæner, buske og blomster (9). Havekolonien blev nedlagt i 1965, da kommunen eksproprierede området for at opføre det sociale center »Broparken«.

»Rødovre Haveby« var en parcelhavekoloni, hvor jorden ejedes af den enkelte haveejer. Fem af kommunens nuværende seks kolonihaveområder er organiseret efter samme princip, idet foreningerne står som grundejere til jorden. En af disse haveforeninger er »Haveforeningen Dano« ved Vestvolden. Den blev anlagt i 1940 på maskinfabrikken »Dano«s jord. De første år lejede foreningen jorden af maskinfabrikens ejere, men i 1949 tilbød de foreningen at købe jorden, hvilket skete samme år (10).

Af de tre nedlagte kolonihaveforeninger var »Rødovre Haveby«, grundlagt i 1935 på hjørnet af Slotsherrensvej og Rødovrevej, den ældste. Den blev nedlagt i 1965, da »Broparken« blev opført. Hvor der nu ligger industrier mellem Hvidsværmervej og Motorringvejen, lå tidligere haveforeningen »Rødegård«, etableret i 1940 og nedlagt 20 år senere. I 1969 nedlagdes haveforeningen »Solvang«, grundlagt i 1941, for at give plads for Skolen ved Espelunden.

Nyttehaverne oprettedes under besættelsesårene på kommunalt ejet jord og eksisterede blot i ganske få år.

En københavnsk arbejderfamilie foran det nyerhvervede havehus i Rødovre Haveby en sommerdag 1936.

Haveforeningen tillader kun sommerhusbebyggelse på sin jord. Frem til 1950 var der 120 haver i kolonien, men Jyllingevejs forlængelse mod vest i 1950 gennemskar området og delte kolonien i to halvdele. Da Lørenskogvej blev ført igennem til Jyllingsvej, blev området yderligere opdelt og endnu et par haver forsvandt. Der er nu 100 haver tilbage i havekolonien (11).

Da Statens Jordlovsudvalg i 1937 overtog Islevgaard, anlagdes dels parcelleringen »Nørrevang«, dels et kolonihaveområde, »Kolonihaveforbundets Sommerhuskoloni«, som med sine tre afdelinger A, B og C i dag rummer 550 haver (12). Kolonien ligger på statens jord, og de tre haveforeninger lejer den af staten for en periode af 50 år frem til 1987 (12). Området er det eneste areal i kommunen, som ligger i landzone, og der er derfor ingen planer om at ekspropriere området til andet formål.

HAVEFOLKET

»Det var en stubmark, jeg gik i gang med i 1940,« fortæller en pensioneret jernbanearbejder (14). Den årlige afgift for en have var 60 kr. i 1940, og ugelønnen var 75 kr. Som de fleste andre kolonihavefolk anlagde den pågældende haveejer sin have som en nyttehave med frugttræer og køkkenhave (15). I de senere år har haven primært været benyttet til rekreation. Grøntsager og bær er blevet billigere med årene, og ikke alle orker længere at have besværet med at dyrke køkkenurter og skaffe plads til at lagre dem vinteren over. Nogle haveejere har dog skaffet små drivhuse, så de kan dyrke deres egne tomater, agurker og snitblomster til vinteren.

Et vigtigt element i kolonihaven er flagstangen. Der flages flittigt, dels på bestemte dage som påske, pinse, 1. maj og grundlovsdag, dels på lokale mærkedage og i weekenderne.

Kolonihavehusene er af meget varierende udseende og omfang. Nogle huse er solidt byggede blokhuse, små sommerhuse, andre er stykket sammen af forskellige materialer. Herom fortæller en haveejer: »Ved en senere udvidelse (af havehuset) midt under 2. verdenskrig, hvor der ikke måtte bygges sommerhuse under nogen

Kaffekomsammen på festpladsen i Kolonihaveforbundets Sommerhuskoloni i sommeren 1964.

form, anskaffede jeg en Fordkasse (kr. 80), som medførte et par dages arbejde med opdeling og sømudtrækning, men til gengæld rummede hovedparten af træ til en udvidelse af huset på ca. 3×3 m.«

I de første årtier var der ingen elektricitet i kolonihaverne, og madlavningen foregik derfor over en primus. Belygningen kom fra petroleumslamper. Senere blev der indlagt elektricitet og husene fik lys, varme, køleskab, radio og nogle endda TV.

Kolonihaverne vågner op til liv omkring 1. maj, hvor de fleste familier flytter ud. De bliver boende her hele sommeren, som regel til midten af september. I kolonihaven henter de kræfter til det daglige arbejde ved afslappet samvær og arbejde. Der er også tid til spadsereture rundt i havekolonien efter middagsmaden, hvor man så hilser på venner og bekendte og »bliver budt på kaffe og en sludder hist og her.«

Afdelingerne A, B og C i Sommerhuskolonien har været initiativtagere til flere udstillinger på Islevgård af produkter fra kolonihaver i Rødovre, Hvidovre og Frederiksberg. Denne stand, arrangeret af et medlem af Sommerhuskoloniens afd. A, fik Rødovre Kommunes ærespræmie i 1955.

Kolonihaver

Haveforeningerne afholder flere fælles arrangementer for medlemmerne i sommerens løb. Der er præmiering af de mest velholdte haver, fælles fester som St. Hans-festen og sommerfester i juli måned »med dans og fælles kaffebord. Stemningen er god . . . Der deltager både børn og voksne, og det har præg af en decideret familiefest.«

Det er ikke kun til festerne, folk hygger sig med hinanden. De små haver og de lave hække (maksimumhøjde 1,25 m) bringer familierne ret tæt ind på livet af hinanden. Gennem foreningsarbejde, f. eks. pligtarbejde som vejrydning og hækklipping, lærer man de andre medlemmer at kende. Det fælles marketenteri, og festpladsen er stedet, hvor man på en uforpligtende måde hilser på og snakker med de øvrige familier i området. »For øvrigt lever vi i et lille demokratisk samfund herude, hvor alle er lige og alle kender alle« fortæller et af medlemmerne i sommerhuskolonien.

KOLONIHAVEFORBUNDETS HØJSKOLE

Kolonihavefolk har haft en særlig tilknytning til kommunen gennem Kolonihaveforbundets højskole på Islevgård. Gården blev i 1943 overdraget Kolonihaveforbundet af Statens Jordlovsudvalg, og her indrettedes verdens første kolonihave-skole. Skolens første forstander blev Albert W. E. Ronge, gartner og havebrugs-kandidat.

Højskolen har gennem årene afholdt kurser for kolonihavefolk, ligesom den har uddannet konsulenter i havebrug. Lokale foreninger, bl. a. Kolonihaveforbundets Sommerhuskoloni, har afholdt sammenkomster i skolens lokaler. I 1962 blev gården solgt til Undervisningsministeriet og fra 1966 blev den en del af Statens pædagogiske Forsøgscenter (16).

18. STATENS OG AMTETS INSTITUTIONER I RØDOVRE

VESTVOLDEN

Rødovre er fattig på landskabelige værdier; landskabet er fladt og har kun få søer og vandløb. De to mest markante geografiske træk, Damhussøen og Vestvolden, er begge menneskeskabte. Damhussøen blev dannet omkring 1600 ved opdæmning af Harrestrup Å på et sted, hvor der lå en lille dam. Søen tjente som reservoir for hovedstadens vandforsyning.

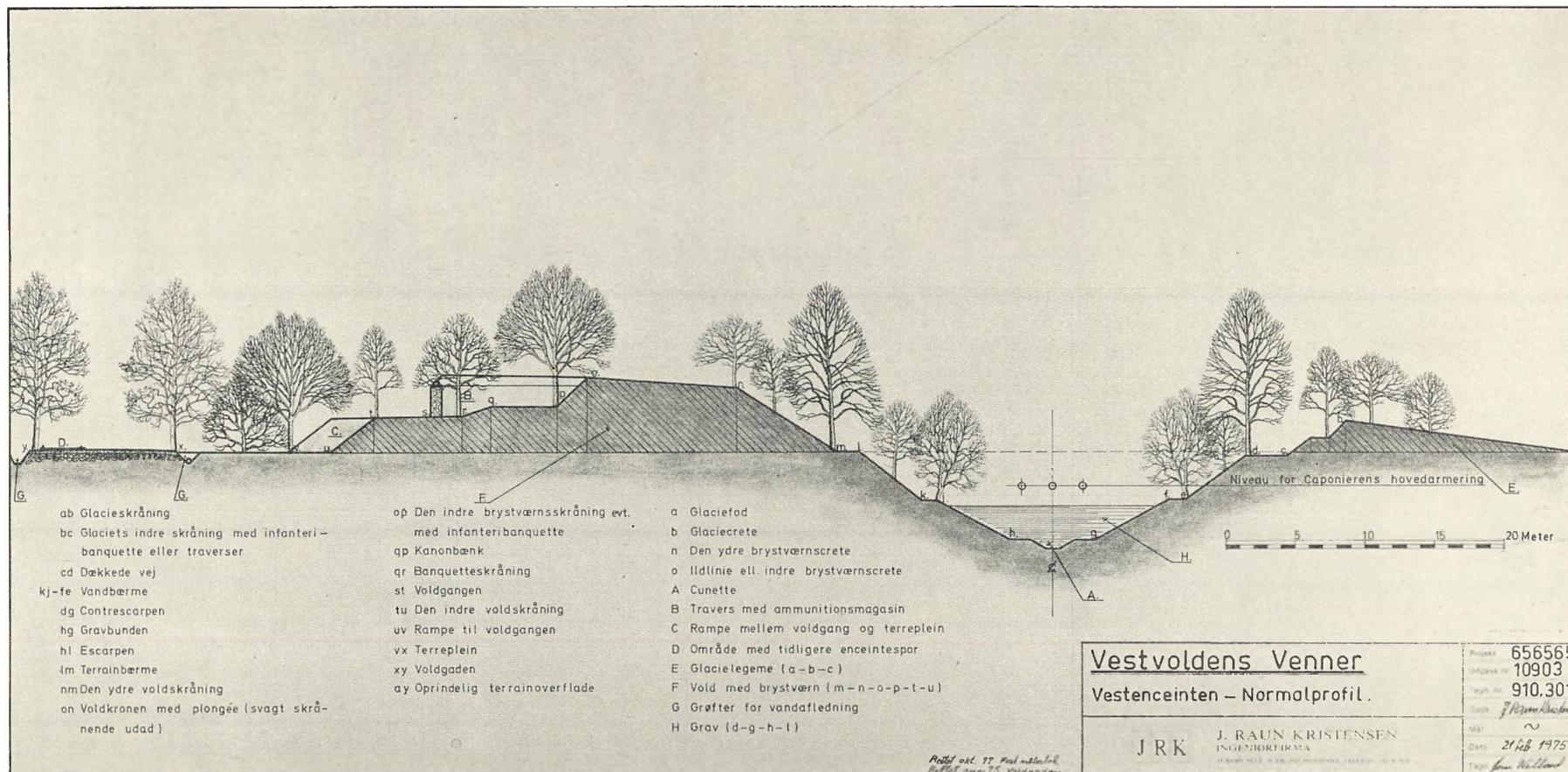
Vestvolden, tidligere »Vestenceinten«, blev anlagt under store politiske stridigheder i årene 1885–94 som et led i Københavns landbefæstning. Anlægget strækker sig fra Avedøre til Utterslev Mose i en bue, der vendte mod vest, for derfra ventede man fjenden. Fra Utterslev Mose fortsatte landbefæstningen i en række forter ud til Øresund. Volden er 15 km lang og ca. 100 m bred og dækker således et areal på 1,5 km².

Med »glacis« (skråning foran voldgraven), voldgrav og selve den svære vold, med batterier og magasiner, med en voldgade og en jernbanelinje i læ af volden til hurtig transport af mandskab, ammunition og skyts, var Vestvolden et imponerende ingeniørarbejde. Den kunne ikke gøres bedre på den tid, og den gav mulighed for et effektivt forsvar af hovedstaden.

Men teknikken udviklede sig hurtigt, og få år efter Vestvoldens tilblivelse eksisterede der artilleri, der var så langtrækkende, at volden var utilstrækkelig. I forsvarsloven af 1909 blev det derfor bestemt, at landbefæstningen skulle nedlægges i 1922. Den 1. verdenskrig bragte nyt liv til volden, som blev gjort klar til brug og bemannet af sikringsstyrken; i Rødovre boede der soldater på den tidligere fattiggård, det senere Torbenhus, som blev nedrevet i 1977, og deres heste græssede på bøndernes jorder. Det gav penge til kommunen i en vanskelig tid.

Allerede i 1920 forlod militæret Vestvolden, dog blev nogle magasiner fortsat benyttet som ammunitionsdepoter, og volden var spærret for offentligheden. Efter den 2. verdenskrig, da udbygningen af Rødovre og Glostrup tog fart, og de grønne områder forsvandt, rejste »voldkommunerne« ønske om at få brugsret til volden. Militæret besluttede at frigive anlægget nord for Roskildevej, men Rødovre og Glostrup, der havde så mange andre problemer, blev betænkelige ved udgifterne, og en afgørelse blev udsat. 1. april 1964 fik København, Rødovre og Glostrup fri brugsret i 80 år over Vestvolden (med enkelte undtagelser af militære hensyn). Det var en betingelse, at voldens grundtræk skulle bevares stort set uændrede.

Nær Vestvolden ligger Kagsmosen og Espelunden. Volden er derved blevet integreret i kommunens grønne områder, og adgangen til den bliver lettet på forskellige måder. Stadsarkitekten udarbejdede så tidligt som 1958 et projekt om kanofart på voldgraven, friluftsbad og sportsanlæg. Indtil videre hviler dette projekt, men Rødovres befolkning er begyndt at tage Vestvolden til sig. Foreningen

Normalprofil af Vestvolden. T.v. »voldgaden«, der skulle sikre hurtig forbindelse med tog og vogne mellem de forskellige afsnit af volden. Derefter selve volden, 4–7 m over naturligt terræn, med betonbunkers til skyts og mandskab. Voldgraven er 16 m bred og indtil 3,5 m dyb, den opgravede jord blev anvendt til volden og »glacis« foran graven. Vestvolden blev anlagt 1885–94 og var et fremragende ingeniørarbejde, men den våbentekniske udvikling gjorde den hurtigt forældet. I dag har den ingen militær betydning, men dens værdi som rekreativt område er voksende.

Vestvoldens Venner arbejder på at styrke interessen for dette særprægede anlæg. Foreningens sidste resultat er, at amtsrådet har stillet en bro i udsigt, så voldens gæster uhindret kan komme over Roskildevej.

Langt borte fra volden, ved Minervavej mellem Rødovrevej og Annexgårdsvej, lå et krudtmagasin afspærret med hegn og pigtråd, dækket af jordvolde og udstyret med lynafledere for at holde også den slags gnister borte. Magasinet blev tømt 1924 og grunden bebygget 1976. (1)

RETSVÆSEN OG POLITI

Indtil retsreformen i 1919 var politi- og domsmyndighed i de danske købstæder, herreder og birker forenet hos een embedsmand. For Rødovres vedkommende var det i perioden 1819–1919 birkedommeren over Københavns amts søndre birk, der foruden Rødovre omfattede Hvidovre, Brøndbyerne, Glostrup, Ballerup, Måløv o. a. sogne. Birkets kontorer og retsbygningen lå på Blegdamsvej i København.

Fra 1. oktober 1919 til udgangen af 1956 hørte de nævnte sognekommuner under Københavns amts søndre birks retskreds, der stadig lå på Blegdamsvej. Fra 1. januar 1957 udgjorde de hver en retskreds. Dommeren i Rødovre overtog bygningen Rødovrevej 133, som den kommunale forvaltning netop havde forladt, og har siden holdt til her. Foruden selve retshandlingerne har dommeren som sine vigtigste funktioner tinglysningen af køb, salg og pantsætning af fast ejendom (indføres i tingbogen) og skifteret, dvs. deling af boer. T. R. Møller var dommer i Rødovre retskreds 1957–73, derefter P. H. Raaschou.

Fra 1919 hørte Rødovre under Københavns amts søndre birks politikreds, men pr. 1. april 1960 oprettedes Hvidovre politikreds for Hvidovre og Rødovre kommuner. Den første politimester var H. P. Christensen, hans efterfølgere var Poul Aunsholm, 1966–77, og fra 1. oktober 1977 Uffe Kornerup.

Politibetjening fik Rødovre i begyndelsen af århundredet ved at en landbetjent fra Hvidovre kom, når der var brug for ham. Han fik af kommunen 20 kr. pr. år, fra 1917 25 kr. (2). I 1920'erne kom betjente fra stationen på Blegdamsvej regelmæssigt på inspektion. En politistation blev indrettet 1935 i to lejligheder i ejendommen Roskildevej 295. 1. januar 1941 flyttede den til større forhold i politistationen Roskildevej 337. Under besættelsen voksede mandskabet fra 18 til et halvt hundrede. 19. september 1944 blev politiet opløst af besættelsesmagten, og de der ikke nåede at komme i sikkerhed, blev deporteret til tyske koncentrationslejre. Rasmus J. Møllested var leder af ordenspolitiet og stationen 1941–54 og efterfulgtes af Viggo Sletten 1954–74 og Chr. Søjberg 1974. Valdemar Arndal var leder af kriminalpolitiet 1939–1960. Politimesteren og kriminalpolitiet har i dag kontorer i Hvidovre, men den største del af mandskabet, ca. 120, er knyttet til ordenspolitiet, der holder til på Rødovre politistation Egegårdsvej 75, opført 1969 (3).

POSTVÆSENET

Rødovre kommune blev i 1901 betjent af tre landpostbude: En, der udgik fra Herlev, senere Husum, og omdelte post i Islev nord for den nuværende Engbovej, og to, der kom fra Valby postkontor og omdelte post til resten af kommunen. Fra

Rødovre politistation 1941–69, Roskildevej 337. Billedet er taget en vinterdag under besættelsen, foran døren står en CB'er, og de mange cykler viser, hvordan styrken kom rundt i kommunen.

1906 var der tre postbude i den sydlige del, og de omdelte i de tættere befolkede områder Søtorp og Rødovre by post to gange om dagen, en gang om søndagen. Landpostbudene nøjedes ikke med at omdele post, de tog også tit forsendelser med sig fra hjemmene, og de bragte nyheder rundt i det tyndt befolkede sogn. I 1921 besluttede Rigsdagen, at der skulle spares, derfor bortfaldt omdelingen af almindelig post om søndagen, men det var stadig muligt at få »søndagsbreve« med forhøjet porto.

Rødovres vej mod selvstændighed på postområdet begyndte 1933 og sluttede 1966. I 1933 indrettedes kommunens første postindleveringssted i ejendommen Rødovrevej 91. Området mellem Roskildevej og Vestvolden fik nu post fra Vanløse postkontor, fordelt af to, fra 1934 tre, postbude. Islev uden for Vestvolden blev betjent af et postbud fra Brønshøj postkontor, og området syd for Roskildevej havde fortsat et postbud fra Valby.

Det gav anledning til utilfredshed, at kommunen hørte under tre postdistrikter og blev ved med det, selv da et postkontor uden postomdeling i 1938 blev etableret på Roskildevej 327. Postindleveringsstedet flyttede samme år til Ledagervej (fra 1940 kaldet Jyllingevej). Fra 1942 fik de tættere befolkede dele post tre gange om dagen. Denne luksus varede til 1968, da befolkningen igen måtte nøjes med post to gange om dagen, og fra 11. oktober 1976 blev betjeningen reduceret til en gang pr. dag.

I 1949 oprettedes et postindleveringssted på Islevbrovej 25, 1953 et i Carlsro, der i 1957 flyttede til højhuset Tårnvej 219 og i 1974 fik en stor udvidelse. I 1955 flyttedes postindleveringsstedet fra Jyllingevej til Rødovrevej 308. Lidt efter lidt omdannedes landpostdistrikterne til bydistrikter, udviklingen afsluttedes 1959.

Postkontoret Roskildevej 327 flyttede 1965 til Abildkær ved Stationscentret. Det havde stadig ingen postomdeling, men 20. juni åbnede Rødovre Postkontor

på en grund, som Rødovre Centrum, indviet 1. april 1966, og kommunen havde stillet til rådighed. Personalet bestod ved åbningen af 92 faste og ca. 30 løse medarbejdere. Et nyt postdistrikt blev oprettet, Rødovre, der omfatter området mellem Vigerslevparken og Vestvolden nord for jernbanen, altså også mindre dele af Hvidovre og Brøndbyerne. Området nord for Islefbrovej hører stadig under Brønshøj. Postindleveringsstedet på Rødovrevej 308 flyttede 1973 til Fortvej 37, posthuset udvidedes 1971 med en stor pakkehal, og postmester Vagn Frederiksens personale på posthuset og de fire postindleveringssteder består nu af 100 fastansatte og ca. 60 løse medarbejdere (4).

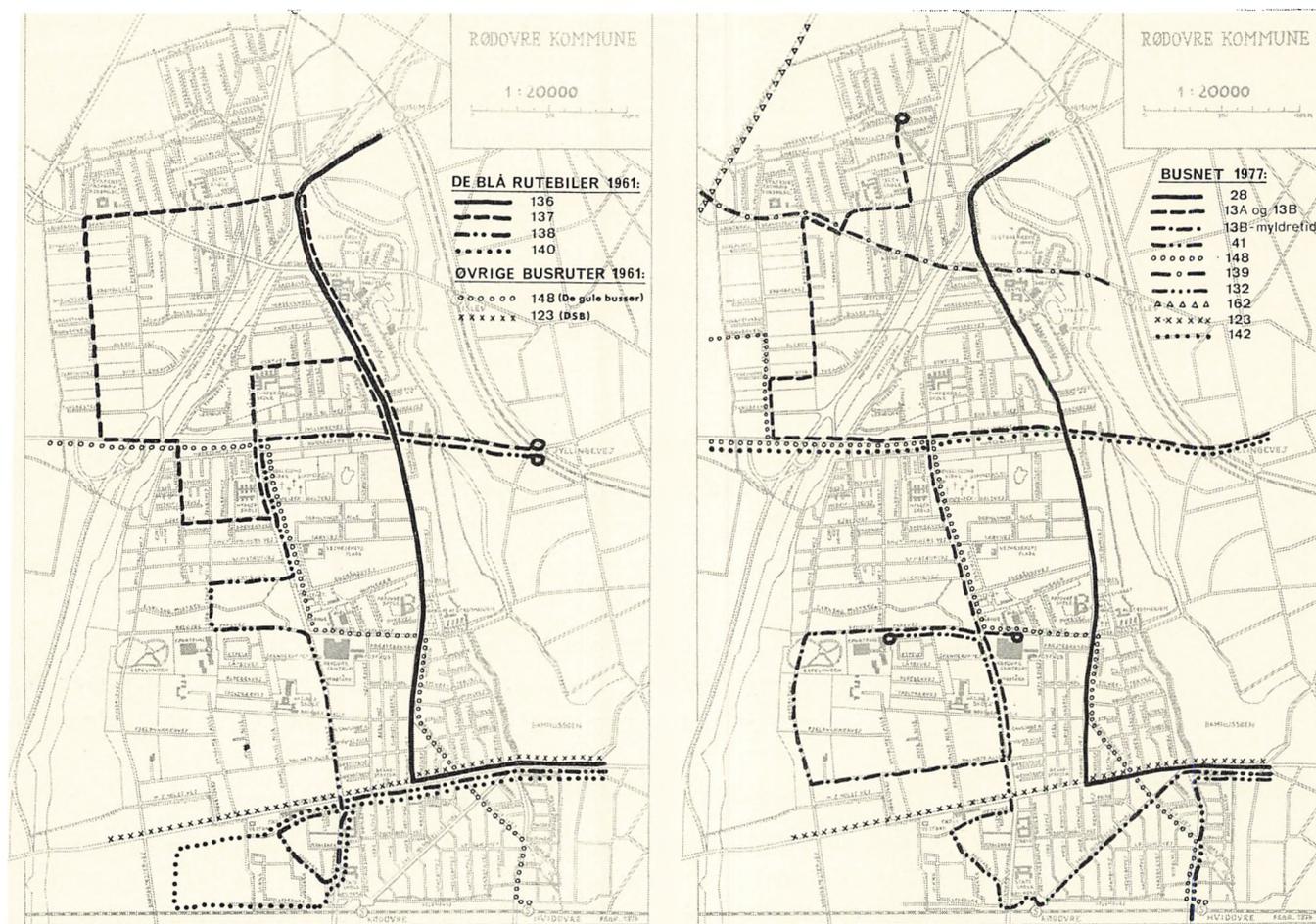
KOLLEKTIV TRAFIK

Beboerne i storbyforstæder har et naturligt ønske om gode og billige trafikforbindelser først og fremmest til storbyen, i anden række til de andre forstæder. Som så mange andre forstæder gik Rødovre gruelig meget ondt igennem, før trafikbetjeningen blev tilfredsstillende.

Omkring århundredskiftet var behovet for kollektiv trafik ikke stort, for bønder og gartnere kunne let få deres varer ført til København; de fleste var selvbeholdende med en hest eller to, og almindelige folk havde sjældent ærinde i storbyen.

Beboerne i Søtorp (fra 1903) havde arbejde i København, men de gik eller cyklede derind, så det var ikke før de mange nye indbyggere kom til Rødovre omkring 1918, at behovet for kollektiv persontransport blev aktuelt. Et privat konsortium begyndte at planlægge en forlængelse af Københavns Sporveje gennem Rødovre til Glostrup, og efter opfordring lod Rødovre sogneråd sig repræsentere i et udvalg, der skulle forberede sagen (5). La Cours koncern brugte håbet om sporvogne i sin salgspolitik i de samme år, og da Nørregården blev udstykket efter 1923, blev Ledagervej, den senere Jyllingevej, gjort bredere end de øvrige øst-vestgående veje, fordi sporvognslinjen fra Vanløse til Ejby skulle være på den. Men det blev ved planerne, hverken det offentlige eller private turde binde an med kollektiv trafik i disse tyndt befolkede egne (se s. 37).

I 1926 oprettede DSB en buslinje fra København til Tåstrup, der fik et par stoppesteder i Rødovre. Linjen findes endnu og er den mest stabile i Rødovres omskiftelige trafikforhold. I 1941 begyndte vognmand Lars Iversen at køre med sine »blå rutebiler« fra Rødovre til København, først fra Husum ad Rødovrevej til Ålholm Plads, senere på flere linjer. Som antallet af kunder voksede efter 2. verdenskrig, ønskede flere vognmænd at få koncession fra Trafikudvalget for Stor-københavn til at køre i Rødovre og de andre forstæder. De enkelte linjer var gode nok, men de var dårligt koordinerede, og vognmændene ville ikke samarbejde indbyrdes om køretider, omstigning osv. »De blå rutebiler« på linjerne 136, 137, 138, 139 og 140 var ret populære i Rødovre, og Lars Iversen udvidede med en natbus fra Rådhuspladsen 1960–64, men hans forhold til kommunen blev dårligt, og med udgangen af marts 1967 overtog kommunen selv koncessionen. Trafikbetjeningen blev fra 1. april 1967 varetaget af Københavns Sporveje, som forlængede tre buslinjer ind i Rødovre. Det var 13, 28 og 41, som stadig kører på stort set samme ruter.

Personbiltrafikken til og fra København–Frederiksberg voksede kraftigt i 1960'erne, og parkeringsproblemerne i den indre by begyndte at blive generende. I 1973 gjorde den kollektive trafik i hovedstadsområdet sit store spring fremad. Kommuner og amter var nu modne til at samarbejde, og med lovgivning skabte Folketinget rammerne for Hovedstadsområdets Trafikselskab (HT), hvori alle områdets amter og kommuner med 1,8 mill. indbyggere deltog. KS og DSB's busser gik ind i HT, og mange private vognmænd blev knyttet til systemet med kontrakter. Trafikken er godt koordineret, taksterne rimelige, og resultatet er blevet en succes. Der arbejdes stadig på forbedringer, således skal der i foråret 1978 etableres en nord-sydgående linje gennem Rødovre. Dermed opfyldes et gammelt ønske blandt beboerne i Islev (6).

En plan om at forlænge en af Københavns toglinjer ud gennem Rødovre kendes fra 1904 og er altså endnu ældre end planerne om sporveje, men selv om sognerådet stillede sig positivt og var villigt til at yde garantier, blev planen ikke til noget (7).

På Frederikssundbanen var der fra 1897 en jernbanestation i Husum, og 1931 etableredes Islemark Trinbræt. De indgik i S-togslinjen fra Vanløse til Ballerup, der indviedes i maj 1949. Samtidig åbnedes en ny station, Jyllingevej. Disse tre stationer blev naturligvis benyttet af Rødovreborgere, men de lå alle uden for kommunen, så kun få benyttede dem. Det samme gjaldt for stationerne Hvidovre og Brøndbyøster på S-togslinjen Valby–Glostrup, der åbnede i juni 1953.

Rødovres buslinjer. I 1961 var der dårlig betjening af området vest for Rødovrevej og nord for Jyllingevej. I 1977 er busnettet blevet udvidet, især i Islev, og tre linjer har fået endestation i Rødovre.

Under projekteringen af Valby–Glostruplinjen fremførte Rødovre sogneråd i 1945 ønsket om en station i Rødovre, men fik afslag. Stationerne Hvidovre og Brøndbyøster lå med en afstand af kun 2,2 km, og da DSB regner med, at en S-togsstations naturlige opland ligger inden for ca. 1 km afstand fra stationen, var der så at sige ikke plads til en station i Rødovre. Kommunen pressede imidlertid på i de følgende år, og DSB stillede så som betingelser, at der kom til at bo en stor befolkning nær den ønskede station, at der blev ført en vej under jernbanen, så Tårnvej kunne blive forlænget til Avedøre, og at der blev etableret busforbindelse til stationen. Da Rødovre i begyndelsen af 1960'erne havde opfyldt disse betingelser, blev stationen anlagt, og 24. april 1964 blev den indviet. Tog afgår tre gange i timen mod København og tre gange i timen mod Tåstrup. Persontrafikken på Rødovre S-togsstation steg fra godt 2000 til- og afrejsende om dagen til godt 7000 i 1972 og er siden faldet til ca. 6000 (8).

UNGDOMSHJEMMET PRØVEN, NU UNGDOMSPENSIONEN ESPEVANG

Foreningen Fængselshjælpen oprettede i 1908 ungdomshjemmet Prøven for unge i alderen 14–18 år, som var »betinget benådede, betinget domfældte, fritagne for tiltale for begåede lovovertrædelser eller sædeligt fordærvede eller udsatte for sædelig fordærvelse«.

Indtil højhusbyggeriet begyndte efter den anden verdenskrig, var Prøvens hovedbygning i den sydvestlige ubebyggede del af Rødovre den mest anseelige bygning i kommunen. Institutionen lå bag marker og træer og mærkedes ikke meget i Rødovre. Forholdet mellem kommunen og institutionen har altid været godt, og ved flere lejligheder aftog kommunen produkter fra Prøvens værksteder, således i 1917 møbler til sognerådets nyindrettede kontor og mødelokale i Rødovre Skole (6).

Elevernes antal lå mellem 40 og 60. Mange af dem modtog uddannelse, især til smede, sadelmagere, landbrugsmedhjælpere og gartnere. Prøven havde gode sportsanlæg, og et udendørs svømmebassin, det første i den størrelse i Danmark, blev indviet i 1930. I 1922 overtog staten ungdomshjemmet, men i 1951 blev det igen en selvejende institution. Siden 2. verdenskrig er antallet af elever, der har været på kant med loven, faldet. Klientellet består nu af børn fra brudte hjem og socialt vanskelige forhold. Deres ophold er frivilligt og varer gennemsnitligt mellem et og to år. Elevtallet er nu 28. Fra 1. januar 1976 skiftede man navn til Ungdomspensionen Espevang, og siden 1. april 1976 er institutionen blevet benyttet af kommunerne i Roskilde amt (7).

BARNETS HUS

Også den anden store sociale institution i Rødovre fra ældre tid er grundlagt på privat initiativ. Barnets Hus, åbnet i 1920, er for børn, hvis forældre varigt eller for en tid ikke kan tage sig af dem. Flere tusinde børn, især fra København, har her fundet et godt hjem i en vanskelig periode af deres liv.

Barnets Hus har altid været en selvejende institution. Finansieringen skete ved

Denne klasse går i Barnets Hus' Skole under besættelsen, men efter beklædning og inventar at domme kunne det lige så godt have været en kommuneskole.

en årlig indsamling, »Barnets Dag«, første gang 1919, en biografbevilling fra 1926 og tilskud fra stat, foreninger og private. Barnets Hus lå på Annexgårdsvej 5, tæt ved Roskildevej og villabebyggelse, og har haft mere at gøre med Rødovre end Prøven, således legede de større børn med kammerater i kvarteret. Laura og Adolf Sørensen var et højt elsket forstanderpar 1922–45; Adolf Sørensen var medlem af sognerådet 1937–46 og formand for Børneværnet.

I 1945 var Barnets Hus normeret til 70 børn, og ca. 6000 havde opholdt sig der i kortere eller længere tid (8). Midt i 70'erne blev det for dyrt at vedligeholde bygningerne der aldrig havde været særlig gode. Grund og bygninger blev i oktober 1974 solgt til kommunen, som lod bygningerne nedrive i januar 1975. Børn og personale flyttede til Holte, hvor der er en tilsvarende institution. Institutionen ejer stadig den helt moderne Barnets Hus' Børnehave på Annexgårdsvej 5 (9).

UNGDOMSBYEN OG STATENS PÆDAGOGISKE FORSØGSCENTER

Skoleloven af 1958 havde bl. a. til hensigt at forbedre forbindelsen mellem skolen og samfundet ved at styrke erhvervsvejledningen og de erhvervsrettede fag. Stadsarkitekt Lorentzen var straks med på disse tanker; han sigtede især på bedre færdslærere og på at lade børn besøge arbejdspladser, tale med fagfolk i arbejde og selv prøve arbejdet. Danmarks Kolonihaveforbund forærede til realisering af ideerne kommunen 1¼ tønde land øst for forbundets daværende skole Islevgård. Ved hjælp af sine mange kontakter med håndværkere fik Lorentzen arrangeret, at unge håndværkeres svendestykker skulle indgå i opførelsen af en »ungdomsby«. I oktober 1959 gik 36 murersvendekandidater i gang med deres svendestykker, som blev til de første bygninger i ungdomsbyen (10). Det skete under stor interesse fra offentlighedens side, og det gik let med at få bygningerne færdiggjort af andre håndværkersvende. Gennem årene blev der opbygget en række værksteder og butikker, en bank, et forsikringshus, »Oliens Hus« og flere andre branchehuse samt posthus, rådhus, teater og kirke; udgifterne blev dækket af erhvervsorganisationer og institutioner. I 1961 overtog Undervisningsministeriet Ungdomsbyen.

Børnene fra Barnets Hus samles ved taxaerne før skovturen 1955.

I 1964 vedtoges lov om Statens pædagogiske Forsøgscenter, som åbnede i august 1965. Centret skulle finde frem til nye ideer og synspunkter for udviklingen for 8.–10. klassetrin i folkeskolen. Islevgård blev erhvervet, og Ungdomsbyen blev fra 1965 en afdeling af forsøgscentret.

Centrets virksomhed falder i tre dele: 1) Ungdomsbyens Skole, opført 1966, har nu 150 elever i 8.–10. klasse; 2) endagskurser i Ungdomsbyen for skoleelever fra det københavnske område; når eleverne besøger branchehusene og institutionerne, møder de branchefolk som instruktører; 3) endelig skal forsøgscentret formidle ny viden om undervisning på 8.–10. klassetrin til lærere over hele landet. Der er et nært samarbejde mellem forsøgscentret og Rødovres skoler, især den kommunale ungdomsskole (11).

SEMINARIUM OG GYMNASIUM

Den erhvervsundervisning, der begyndte med Rødovre tekniske Skole og Rødovre Handelsskole, er omtalt i afsnittet om skoler og undervisning. Her skal blot nævnes, at Dansk Fritidshjemsseminarium, grundlagt 1952 som det første i Danmark, flyttede til Rødovre i september 1968; der går nu 300 elever i seminariet på Tæbyvej. Rødovre Statsskole, oprettet ved lov af 1954, er det første gymnasium i de hastigt voksende kommuner vest og sydvest for København. Syv af disse kommuner betalte 75 % af anlægsudgifterne, og Rødovre skænkede desuden byggegrunden på den sydligste del af Hendriksholms Boulevard. Statsskolen blev indviet 13. oktober 1958 af undervisningsminister Jørgen Jørgensen. I 1971 fik skolen HF-undervisning, i 1976 kursus for arbejdsløse. Elevtallet er dalet, efter at der er andre gymnasier i Vestegnen; det ligger nu på godt 500 (12).

AMTETS PLEJEHJEM OG KLINIKKER

I det sociale center Broparken, der ligger syd for Slotsherrensvej og øst for Rødovrevej, indviedes i marts 1970 Københavns Amts Plejehjem i Rødovre. Plejehjemmet rummer 40 etværelses lejligheder til yngre handicappede patienter fra

Statens og amtets institutioner

amtet. Køkkenet og enkelte andre faciliteter drives i fællesskab med kommunens sociale institutioner på stedet.

Da Rødovre Sygekasse blev lagt under kommunen 1. april 1973, overtog amtet de to fysiurgiske klinikker Rødovrevej 95 og Rødovrevej 395. De er siden blevet udvidet lidt, men ikke tilstrækkeligt til at dække behovet, så der er lange ventelister. Patienterne kommer til klinikkerne fra hele amtet, behandling i hjemmene er næsten ophørt.

I slutningen af 1950'erne var Rødovre indlagt i programmerne for en del af de officielle statsbesøg. Det var især rådhuset, Carlsro og Vestbadet, der blev vist frem, og de besøgende talte bl. a. Indonesiens præsident Sukarno og Israels udenrigsminister Golda Meïr. Billedet viser shahen af Persien ved Vestbadet 6. juni 1959. Shahen ledsages af udenrigsminister Jens Otto Krag og borgmester Gustav Jensen, i 2. række ses rådmænd Peder Tang. I 1967 var Rødovre Centrum nyt, og Dronning Elisabeth 2. af England aflagde et besøg.

19. DE KULTURELLE INSTITUTIONER

KIRKELIGE FORHOLD

Den følgende skildring af de kirkelige forhold i Rødovre omfatter så at sige kun Folkekirken, fordi andre kirker og religiøse grupper kun sent og spredt har virket i kommunen.

Indtil januar 1950 bestod Rødovre kommune af kun ét sogn, Rødovre, men mens kommunen stammer fra det 19. århundrede, går sognets historie tilbage til tiden omkring 1200. Ordet »sogn« kommer af at søge og betyder det område, hvis beboere søger til samme kirke. Siden kristendommen og dens organisation, kirken, kom til Danmark i begyndelsen af det 9. århundrede, har den haft afgørende indflydelse på folkets liv. En lang række institutioner er skabt af eller vokset frem i ly af kirken: Skolen, mange videnskaber, sygepleje, forsorg for gamle og svage, og kirken gav arbejde til de kunstnere, der skabte sang, musik, maleri og arkitektur.

Da Rødovre blev selvstændig i 1901, var de fleste af disse institutioner blevet så omfattende, at de havde frigjort sig fra kirken. Længst holdt den gamle forbindelse mellem kirke og skole, idet først skoleloven af 1937 bestemte, at sognepræsten ikke længere var født medlem af skolekommissionen og provsten ikke længere født medlem af amtsskoledirektionen. Til gengæld har kirken i det 20. århundrede i Rødovre som i det øvrige land taget nyt arbejde op: Menighedsbørnehaver, plejehjem, søndagsskoler, børne- og ungdomsklubber og nært samarbejde med de uniformerede korps KFUM- og KFUK-spejderne samt FDF/FDP. I de senere år samler kirkerne mange, der ellers ikke søger dem, til aftener med musik, sang og dramatik.

Ved lov af 1903 indførtes folkevalgte menighedsråd. Deres opgave er at foretage indstilling til Kirkeministeriet om besættelse af præsteembeder og selv at besætte kirkens andre embeder. Menighedsrådet tager vare på kirkens bygninger, kirkegården og kirkens øvrige værdier. Danmark har en folkekirke, derfor er det menighedsrådene, ikke staten, der ejer landets 2000 kirker. Et vist tilsyn med sognepræsterne, kapellanerne og hjælpepræsterne føres af provsterne. Rødovre sogn hørte under Sokkelund herreds vestre provsti, indtil Rødovre-Hvidovre provsti, omfattende de syv sogne i de to kommuner, blev oprettet 1971. Provstiet omfatter nu fire sogne i Rødovre, fire i Hvidovre. Sognet hørte under Københavns stift til 1960, da Helsingør stift blev oprettet.

I 1901 var sognepræsten ved Rødovre Kirke sognets eneste statstjenestemand – eller embedsmand, som det hed. Pastor Harald Wamberg, født i 1843, var i 1893 blevet sognepræst for Rødovre og Brønshøj sogne. De to sogne havde haft fælles præst siden 1671, men Rødovre var kun annexsogn til Brønshøj, hvor sognepræsten boede. Sognene var meget forskellige i størrelse og karakter, så det trak op til en adskillelse.

1. januar 1902 blev pastor Wambergs søn, Niels Juel Wamberg, født 1873, ka-

Niels Juel Wamberg, sognepræst i Rødovre 1904–36.

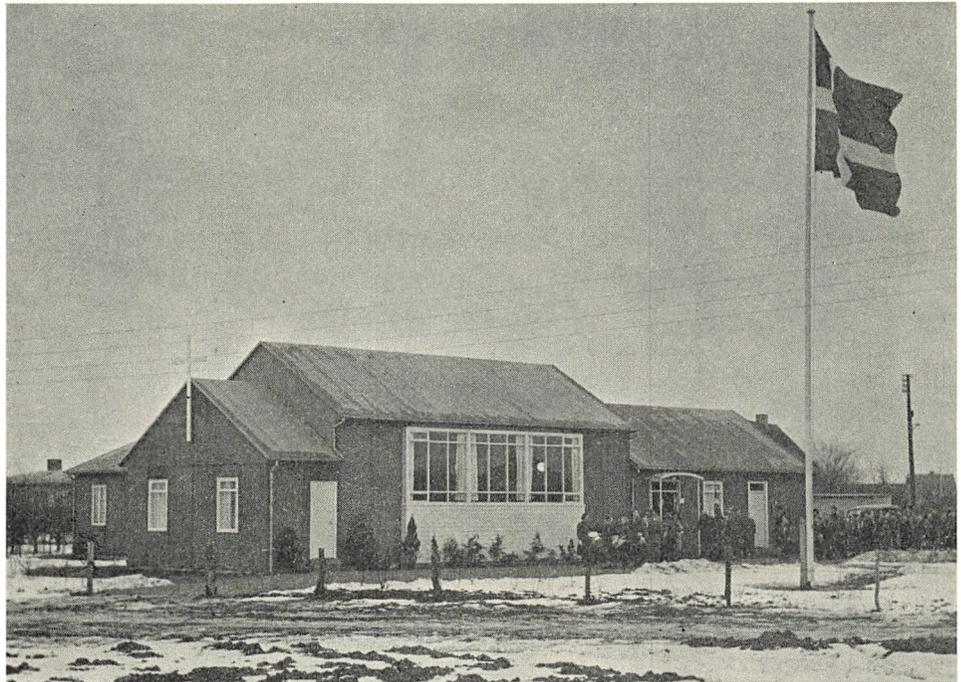
Rødovre Kirke før den store restaurering 1958–59.

pellan i de to sogne, og ved faderens død 1904 blev han sognepræst i Rødovre og kapellan i Brønshøj. I 1909 flyttede han fra Brønshøj til Vanløse, hvor der netop var opført en sognekirke, og 1909–30 var han sognepræst for Rødovre og Vanløse sogne. Pastor Wamberg og menighedsrådet prøvede flere gange at få delt embedet. I 1930 lykkedes det: Rødovre havde da 5800 indbyggere, og Wamberg blev den første sognepræst, der udelukkende betjente Rødovre. En præstegård blev opført 1930 på hjørnet af Rødovrevej og Præstebakken. Også en kordegn blev ansat det år samt en organist – hidtil var dette arbejde blevet varetaget af førstelærer Johannes Hansen, Rødovre Skole. Pastor N. J. Wamberg huskes endnu af mange Rødovreborgere. Han var en mand af gejstlig værdighed, men havde i høj grad sans for en morsom situation og en kvik bemærkning. Han udførte et stort arbejde i Københavns Værgeråd. Pastor Wamberg tog sin afsked 1936, døde 1944 og ligger begravet på Rødovre kirkegård.

Fra 1934 havde sognet en residerende kapellan, og i 1944 fik sognepræsten en hjælpepræst. Indtil 1950 var der i den hastigt voksende kommune kun denne ene kirke med tre præster, så oprettedes i løbet af 11 år tre nye sogne: Islev 1950, Grøndalslund 1952 og Hendriksholm 1961. Om disse sogne og deres kirker skal der fortælles nedenfor, men nu først Rødovre.

Rødovre Kirke var sognets anseeligste bygning i 1901, men den var i sig selv ret uanselig. Da den blev genopbygget omkring 1664 efter svenskernes ødelæggelse, ydede kong Frederik 3. og dronning Sofie Amalie tilskud, derfor står deres kronede monogrammer på en tavle på tårnets vestmur. Kirken bestod oprindeligt kun af skib og kor under et og samme tag. Tilbage fra den forrige kirke stod rester af et tårn. Der var ikke råd til at bygge et våbenhus før omkring 1800. Kirken ligger traditionelt øst-vest og har siden 1837 et tårn. Loftet i kirkerummet er fladt og vinduerne rundbuede med klart glas.

Indvielse 15. januar 1950 af barakkirken, som menigheden i Islev sogn benyttede i 20 år. Spejderne stiller op med musik.

Da Rødovrevej blev rettet ud i begyndelsen af 1940'erne, blev kirkegården omgivet af en mur af dybrøde teglsten langs Rødovrevej. Også mod syd har den siden fået en mur af teglsten, mens den mod nord og øst afgrænses af en kampestensmur. Kirken blev kalket rød. Det havde den været før, men den havde også været hvid. Rød måtte være den rigtige farve til kirken i Rødovre, fandt menighedsrådet, og i Hvidovre tænkte man lige så logisk, da man 1967–68 kalkede sognekirken hvid! Den gamle skolebygning nord for kirken blev nedrevet; en del af stenene blev anvendt til en brønd på kirkegården, som blev tegnet af kirkens arkitekt Georg Ponsaing, og indviet 1944 (1).

Rødovre kirke fik et nyt orgel på et pulpitur mod vest i 1957 og blev gennemgribende restaureret 1958–59. I de 12 måneder restaureringen stod på, fandt de kirkelige handlinger sted i menighedshuset øst for kirken. Lige øst for våbenhuset opførtes en tilsvarende bygning, der rummer venteværelse, toilet og magasin, og ved den østlige side af koret opførtes en tilbygning til præstens brug. Kampestensfundamentet blev forstærket med beton; under dette arbejde fandt man fundamenter af den tidligere gotiske kirke og en endnu tidligere romansk kirke. De smukkeste og bedst bevarede dele af inventaret i den gamle kirke blev anvendt igen, således altertavlen fra 1594 med midterbillede, der forestiller opstandelsen, og to fløje med nadverordene og missionsbefalingen. Nyt egetræ blev anvendt til bænke, prædikestol osv., og der blev indlagt el-varme og sanitære installationer. Ved restaurerings- og ombygningsarbejderne blev antallet af siddepladser forøget til 125, men »moderkirken« er stadig den mindste af kirkerne i Rødovre. Menighedsrådet har planer om en ny kirke og har bl. a. forhandlet med fhv. borgmester Gustav Jensen om køb af hans grund Brandholmsallé 31.

Johan Fr. Käsner var sognepræst 1936–66, derefter Johan Bønnelycke Jørgensen, der blev provst i 1971 (2).

*Indvielsesgudstjeneste
18. januar 1970 i Islev Kirke.
Bygningens grundelementer
ses klart: Tegl, mørtel og træ.
Bag præsten er alterbordet
og Robert Jacobsens krucifix,
øverst t.h. en del af det pul-
pitor, som Frobeniusorgelet
står på.*

Islev sogn. Islevboernes trang til at hævde sig i forhold til resten af kommunen viser sig også i Folkekirken. I 1921, fire år efter at Islev Skole var blevet opført, begyndte en kreds af borgere at holde bibellæsninger i skolen med en præst fra Rødovre Kirke. Ledende i dette arbejde var skolens leder, Johannes P. Pedersen og sognefoged, handeleggartner H. Jørgensen, Fortly (3). I 1940'erne blev der holdt gudstjenester i Islev Skoles spiselokale, og lederen af en under 2. verdenskrig nedsat kirkekomité var snedkermester E. Rosenbeck-Hansen. Man pressede på for at få sit eget sogn, og i januar 1950 lykkedes det: Islev sogn blev udskilt af Rødovre sogn, og en midlertidig kirke beliggende på hjørnet af Slotsherrensvej og Hvidsværmervej blev indviet. Denne kirke blev opført ved hjælp af privat indsamlede midler uden offentligt tilskud og ved frivillig arbejdskraft.

Kirken var en barak overtaget fra flygtningelejren i Kløvermarken, hvor den også havde været anvendt som kirke. Den fungerede i 20 år som ramme om et voksende kirke- og foreningsliv, men menigheden pressede på for at få en »rigtig« kirke, og 20. januar 1970 indviendes Islev kirke. Den er tegnet af arkitekterne Inger og Johannes Exner og er »en af hovedstadens mest raffinerede, næsten udspulerede, utraditionelle kirkebygninger. Men i bund og grund er den dybt romantisk opfattet« (4). Kirkerummet er kvadratisk, op ad det ligger mødesalen, der kan åbnes mod kirkerummet, og sidst og lavest er »pejsestuen«. En længe mod nord rummer kontorer m. m., en længe mod syd mødelokaler til ungdomsklubber, og længst mod syd er der lokaler til spejderne. Anlægget er åbent mod øst, og her ligger klokketårnet med de karakteristiske trompetåbninger til de fire klokker. I august 1977 blev der indviet en vandkunst, der står på kirkepladsen i forbindelse med en cirkulær bænkegruppe. Vandkunsten er tegnet af kirkens arkitekter og udført af murermester Poul Skjellerup. Alterbordet i det nordvestlige hjørne af kirkesalen er formet som en superellipse. Over altret findes et smedjærnskrucifiks skabt af billedhuggeren Robert Jacobsen. I det modsatte hjørne står

Hendriksholm Kirke er opført 1960–61 af betonelementer.

orglet på et pulpitur over indgangen. Islev kirke har givet anledning til mange diskussioner, de er nu forstummede, ikke fordi »man kan vænne sig til alt«, men fordi kirken er god i brug og et dejligt kunstværk.

Jørgen Chr. Rich var sognepræst 1950–53, Edv. Frederiksen 1953–74 og Jørgen Højgård Hansen siden 1974.

Grøndalslund sogn. Kirken, der ligger ved Tårnvej, er opført i 1952 efter tegning af arkitekt Viggo Boesen i »moderat utraditionelle former«. Den er øst-vest orienteret og karakteristisk ved sine røde teglstensmure og helvalmede tage i samme røde tegl. Tagene dækker på tre sider en loggia. Mod vestmuren er der et muret alterbord og over det en glasmosaik af Poul Henrik Jensen, som også har dekoreret døbefont og prædikestol. Klokken er ophængt i en fritstående klokkestabel.

I seks år var Grøndalslund Kirke filialkirke under Rødovre Kirke, men fra 1. januar 1958 er den selvstændig sognekirke. Sognepræst siden da er Carl Nielsen (5).

Hendriksholm sogn. I nogle år var der blevet holdt gudstjenester i Hendriksholm Skole, men i 1950 begyndte en kirkesag i denne hastigt voksende bydel. Den drivende kraft var kapellan Samuel Gamborg ved Rødovre Kirke. Man fik støtte af Københavns Kirkefond og modtog fra kommunen en god grund på Damhus Boulevard. 1960 begyndte byggeriet, arkitekt var Richard Jessen, kendt i sognet for sin restaurering af Rødovre kirke 1958–59. Kirken er opført af præfabrikerede betonblokke og -plader; dagslyset kommer ind gennem en række smalle vinduer og et stort glasmaleri over alteret i korvæggen mod øst. Det er skabt af billedhuggeren Palle Bruun og viser nederst den jødiske syvarmede lysesstage; øverst Kristi monogram. Orglet er på et pulpitur i den vestlige ende (6).

Kirken blev indviet og sognepræsten indsat 19. november 1961. Sognepræst Samuel Gamborg har virket i Rødovre siden 1938, indtil 1961 ved Rødovre kirke.

Endelig skal kirken i Ungdomsbyen omtales, opført 1961–62 efter tegning af arkitekt Holger Jensen. Den anvendes til kirkelige handlinger, har ingen fast menighed og er aldrig blevet indviet, men kan bruges af alle anerkendte kirkesamfund. Vægmalierne er udført af Edvard Jensen, glasmosaikruden af billedhugger Mogens Jørgensen. Kirken blev ligesom de øvrige bygninger i Ungdomsbyen opført af unge håndværkere, der uden betaling udførte et både godt og smukt arbejde.

Kirkeligt arbejde i de nye kommuner uden for København er vanskeligt. Kirkehistorikeren Paul Nedergaard skrev i sin »kirkelige geografi« (1951) om Rødovre: »Befolkningen har aldrig været særlig kirkelig, kirkegangen har været ringe, men der har været ret god tilslutning til bibellæsninger« (7). Karakteristikken gælder ikke helt mere, idet kirkegangen er stigende. Indre Mission har en vis styrke, men har dog aldrig haft et missionshus. En del af præsterne er stærkt engagerede i et frugtbart spejder- og ungdomsarbejde, dette gælder især i Islev.

En del kristne trossamfund uden for folkekirken har virket i Rødovre. Tre af dem har været faste i nogle årtier og skal derfor omtales her. Det gælder for dem alle, at de er opstået i USA, hvor moderkirkerne stadig befinder sig, men de er alle i princippet verdensomfattende.

Den Nye Kirke bygger på tankerne hos den svenske naturvidenskabsmand og teolog Emanuel Swedenborg (1688–1772) om, at Bibelen ikke kun skal forstås bogstaveligt, men tillige symbolsk. Kirken tillægger kærlighedsbudet særlig vægt og tror på, at Emanuel Swedenborg modtog åbenbaringer fra Herren, og at mennesket opstår tre dage efter døden til et evigt liv i en åndelig verden.

Den Nye Kirke har to forsamlinger i Danmark, en i København og en i Rødovre. Den sidste er den største, den har siden 1956 holdt til i lokaler i ejendommen Stellavej 14 (8).

Church of the Nazarene skilte sig omkring 1900 ud fra metodisterne og pinsebevægelsen. I 1947 fik kirken sin første menighed i Danmark, og samme år opførtes til denne menighed en lille kirke på hjørnet af Rødovrevej og Rødager Allé. Menigheden voksede, og da der ikke kunne bygges en større kirke på grunden opførtes med støtte fra USA på grunden Højnæsvej 60 en ny og større kirke med præstebolig og mødelokaler. Den blev indviet i marts 1977 og har navnet Nazarenerens Kirke. Menigheden er på et halvt hundrede medlemmer, hvoraf kun en mindre del er gendøbte, og kirken i Rødovre er moderkirke for menighederne i resten af Skandinavien (9).

Jehovas Vidner er et kirkesamfund, som er i stærk vækst i Danmark og i hele verden. Der er ingen præster, menighederne styres under tilsyn fra hovedkvarteret i Brooklyn i New York af menighedernes ældste, og alle medlemmer er aktive i hvervning, forkyndelse og andet arbejde. Hvervningen foregår især ved husstandsbesøg og ved på gader og pladser at tilbyde skrifterne Vagttårnet og Vågn Op!

Vidnerne i Rødovre var en del af menigheden i Vanløse, indtil de i 1955 dannede en selvstændig menighed, som dog fortsat holdt til i Rigssalen i Vanløse. I 1975 lejede Rødovre menighed lokaler i ejendommen Gunnekær 8, og Rigssalen her søges af Rødovre Syd Menighed og Rødovre Nord Menighed. En del vidner i Islev søger til Rigssalen i Husum. Der er i alt ca. 225 vidner i Rødovre (10).

Rødovre Skole fotograferet fra kirketårnet omkring 1940.

T.h. i forgrunden den gamle smedje. På den anden side af Rødovrevej ligger først hovedbygningen med overlærerbolig t.v. og klasselokaler, kontor og bibliotek t.h. for porten. Omkring skolegården ligger nordfløjen, vestfløjen og gymnastik- og sløjdbygningen.

SKOLER OG UNDERVISNING

I henhold til skoleloven af 1814 havde kommunerne ansvaret for, at der var undervisningsmuligheder for alle børn fra 7 til 14 år. Opførelse og vedligeholdelse af skoler, ansættelse og aflønning af lærere, undervisning og eksamen for børnene – det var den største opgave, der påhvilede kommunen i 1901, og sådan har det været siden. Andre opgaver kan diskuteres og udsættes, børnene skal have undervisning. Det skal ikke nødvendigvis ske i folkeskoler, men i Rødovre var der ingen private skoler og heller ingen hjem, der selv varetog undervisningen. Alt hvilede på kommunen, og med den store vækst i børnetallet blev det ustandselig nødvendigt at udvide rammerne.

Rødovre Skole 100 m nordvest for Rødovre Kirke var blevet opført 1891. Den rummede en bolig til læreren og hans familie og en skolestue. Bygningen eksisterer stadig som den sydlige del af Rødovre Skoles portbygning. Rødovres gamle skole, som var blevet opført 1812, lå ca. 60 m nord for kirken. Efter 1891 blev den brugt til beboelse, senere indrettedes smedje og købmandshandel i den. I 1940 blev den nedrevet, da Rødovrevej skulle rettes ud og gøres bredere.

Der var 81 skolesøgende børn i Rødovre i 1901, så skolen var for lille fra begyndelsen. Sognerådet besluttede på sit 2. møde, 23. januar 1901, at søge amtet om tilladelse til at optage et lån til en udvidelse. Man ville opføre en ny bygning mod nord, symmetrisk i forhold til den første lærerbolig. Sagen gik glat igennem, og om efteråret var skolen blevet fordoblet med endnu en skolestue og endnu en lærerbolig; denne var dog lidt mindre end den første, for der skulle være forskel

på lærerens og lærerindens bolig! Efter at en lærerinde var blevet ansat til gymnastik og håndgerning for pigerne og undervisning af de mindste, blev eleverne delt i tre klasser, og to af dem besøgte skolen hver dag. De yngste gik fortrinsvis i skole om sommeren, de ældste om vinteren; så kunne de store hjælpe i bedriften om sommeren, og det var jo også lettere for dem end for de små at klare den lange skolevej om vinteren. I sommerhalvåret fik yngste og mellemste klasse 24 timers undervisning om ugen, ældste klasse 18 timer; i vinterhalvåret fik yngste og mellemste klasse 18 timers undervisning, ældste klasse 26 timer. Desuden fik hver klasse et par timers gymnastik og et par timers håndgerning. Flest timer havde fagene dansk og regning, derefter fulgte religion og skrivning, sidst kom historie, geografi og sang. Flere fag var der ikke!

Skolebørnenes forsømmelser uden lovlig grund blev indberettet til sognerådet hveranden måned. Rådet tog stilling til hvert enkelt tilfælde, medlemmerne kendte jo de enkelte hjem. Ved de første forsømmelser blev der vist overbærenhed, senere idømtes der mulkt. I alvorlige tilfælde aflagde sognerådsmedlemmerne besøg i hjemmene. Det var næsten altid sygdom og fattigdom, der lå bag forsømmelserne (11).

Lærer Søren Abrahamsen var alene i kraft af sin stilling en af sognets vigtigste personer; da han tillige var energisk og dygtig, spillede han en stor rolle i det lille sogn. Han var født 1852 i Greve, blev lærer fra Jonstrup Seminarium 1871 og kom til Rødovre Skole 1890. Han skrev lærebøger i naturhistorie og skrivning, og ved sin død var han medlem af Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse. Provst L. Koch, der som formand for skoledirektionen styrede Københavns amts skoler, skrev efter en visitats ved Rødovre Skole 1905: »Det var mig en glæde at høre, hvor vel børnene var underviste i alle fag, og hvor flinkt og tænksomt de svarede. Fag som retskrivning og hovedregning stod over det almindelige. Skolen er særdeles god og lærer Abrahamsen en dygtig lærer« (12).

Søren Abrahamsen var førstelærer indtil sin død 1912, men han var mere end det. Han var knyttet til kirken som organist og kirkesanger, og han hjalp sognerådsformanden med regnskab og korrespondance. Sognerådet gav ham det hverv at bekendtgøre officielle nyheder for sognets beboere, om udskrivning af valg, tillæg til bygningsreglement osv. Det gjorde han ved »kirkestævne«, dvs. han oplæste teksten foran kirken efter søndagens gudstjeneste. Aflønningen som lærer var beskeden: 1901 fik han 1477 kr. om året, og fra 1908 var lønnen 1465 kr. foruden to favne brænde. Lærerinden fik 800 kr. foruden to favne brænde. Som sekretær for sognerådsformanden tjente han 4–500 kr. om året (13).

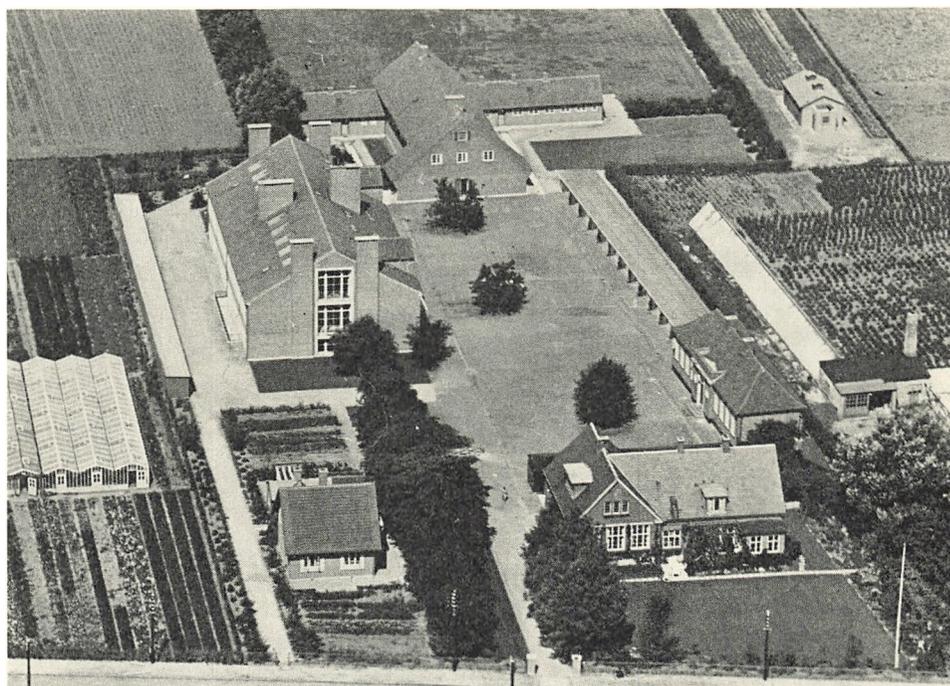
Med skolelovene af 1903 indførtes bl. a. mellemskolen, som skulle lette overgangen fra folkeskolen til gymnasiet. I 1926 indførte Rødovre Skole eksamensmellemskole med realeksamen, efter 2. verdenskrig fulgte de andre skoler med. Børnetallet voksede jævnt i de første år, og skolen måtte udvides. 1909 ansattes en andenlærer foruden lærerinden. I 1915 var der 1581 indbyggere og 161 elever, og der blev ansat en forskolelærerinde, som i Annexgården underviste de yngste elever (14).

I 1913 anmodede beboerne i Islev om, at der måtte blive opført en skole i deres del af kommunen. Siden 1811 havde de sendt deres børn til Ejby Skole i Glostrup, og Rødovre kommune betalte nu 35 kr. pr. barn om året. Sognerådet fik i 1916

*Søren Abrahamsen,
førstelærer ved Rødovre Skole
1890–1912. Sekretær for
sognerådet.*

Luftfotografi af Islev Skole 1936. T.h. den første skole med lærerbolig og klasselokaler. Bygningen er næsten identisk med det nuværende dommerkontor på Rødovrevej. I baggrunden t.v. hovedbygningen fra 1935. Skolen ligger ud til Islevbrovej og er omgivet af gartnerier.

amtsskoledirektionens tilladelse til at oprette et skoledistrikt for Islev Mark, og for 1142 kr. købte man 1 tønde land af matr.nr. 4 af Islev, som tilhørte sognerådsformand Kr. Pedersen (15).

9. april 1917 indviedes Islev Skole. Den bestod af to klasseværelser og en lærerbolig. Til førstelærer udnævntes andenlærer ved Rødovre Skole Johannes P. Pedersen. Han var kommet til Rødovre 1910 og fik en lang karriere i skolevæsenet, idet han i 1940 blev ledende skoleinspektør og fra 1946 til 1957 var Rødovres første skoledirektør. Samme dag indviedes på Rødovre Skole to nye klasseværelser, en lærerbolig og et gymnastikhus. Søren Abrahamsens efterfølger som leder af Rødovre Skole var Johannes Hansen, der blev overlærer i 1926 og fortsatte til udgangen af 1944.

1924, 1928 og 1935 blev Islev Skole udvidet, mens Rødovre Skole blev udvidet 1927 med nordfløjen, 1930 med vestfløjen og 1936 med gymnastikhus og sløjdsal. Ved udvidelserne i 1935 og 1936 indrettedes på begge skoler børnebade- og folkebadeanstalt i overensstemmelse med tidens sociale og hygiejniske idealer.

Allerede midt i 30'erne kunne det ses, at de to skoler ikke var tilstrækkelige, så sognerådet sikrede sig en byggegrund i det hastigt voksende kvarter syd for Roskildevej. I 1938 begyndte et nyt stort skolebyggeri, og 1. marts 1939 kunne undervisningsminister Jørgen Jørgensen indvi Hendriksholm Skole. Med sine fire etager blev den en af Rødovres højeste bygninger, og den er stadig den højeste skole. Den rummede 16 klasselokaler, 8 særlokaler og to gymnastiksale. Arkitekt var Georg Ponsaing, der også stod for udvidelserne af de gamle skoler i 30'erne.

I de tre skoler var der i 1939 1358 elever. Rødovre Skole var størst og indtil 1945 den eneste, der havde realklasse. Den blev købstadordnet 1926, Islev 1929, og fra og med 1940 var alle lærerne lønnet som deres kolleger i København. Købstadordningen betød, at skolerne ikke mere hørte under amtsskoledirektionen,

Johannes P. Pedersen, lærer i Rødovre 1910, skoleinspektør 1940, skoledirektør 1946–57. Sekretær for sognerådet. Formand for Rødovre sogns menighedsråd 1926–38.

Skolen ved Milestedet vender ryggen mod den stærkt trafikerede Roskildevej og åbner sig mod højhuskvarteret.

men under Undervisningsministeriet. Skolekommissionen fortsatte; indtil 1934 var sognepræsten formand, derefter til 1970 et medlem af det kommunale råd. Sognerådets skoleudvalg havde gennem alle årene sognerådsformanden/borgmesteren som formand.

I 1948 begyndte den befolkningseksplosion, der varede i 20 år. I 1953 var børnetallet steget til 3112, og den gennemsnitlige klassekvotient var 25,3, men dette tal omfattede kvotienter over 35. I de følgende år vedblev elevtallet at stige, skolebyggeri stod på dagsordenen hvert år. Arkitekt Ponsaing tegnede Tinderhøj Skole, hvoraf en del blev taget i brug i 1952, resten i 1954. Allerede 1957-58 opførtes den 5. skole, Valhøj Skole, efter tegninger af arkitekterne Jens Marius Jespersen og Hans Hartvig Skaarup.

I august 1965 indviede undervisningsminister K. B. Andersen ikke færre end to skoler i Rødovre. 13. august var det Skolen ved Milestedet. Den lå i højhuskvarteret lige syd for Roskildevej, men havde ryggen og gangene ud mod hovedvejen, således, at den var godt beskyttet mod trafikstøjen. Den var projekteret af stadsarkitekt Børge Lorentzen. 17. august indviede ministeren Nyager Skole, tegnet af Arne Jacobsen, som tidligere havde stået for bl. a. Carlsro og rådhuset. En lang fløj rummer administration og faglokaler, fire kortere fløje adskilt af gårdhaver rummer normalklasserne. I gården er der to gymnastiksale og en svømmehal, den første i en Rødovreskole.

I 1968 nåede indbyggertallet 45.749, elevtallet 6985. Efter en del diskussion vedtog kommunalbestyrelsen, at der skulle bygges en 8. skole, men da befolkningstallet begyndte at stagnere, blev man forsigtig og bestemte da, at den 8. skole skulle opføres i etaper, således, at man tog fat på en ny etape, når den blev nødvendig. Folketallet faldt og har nu nået 40.000, men elevtallet steg til 7514 i skoleåret 1973-74. Folkeskoleloven af 1958 ophævede mellemskolen og åbnede mulighed

Alfred Andreassen, skoledirektør 1957-64.

Hendriksholms Skoles scene vender ud mod skolegården, men den kan også benyttes indad. Fra indvielsen 1972.

for at forlænge undervisningspligten, og loven af 1975 indførte flere fag og opmuntrede eleverne til at forblive i længere tid i skolen. Derfor vedblev behovet for skoler og lærere at vokse. Den 8. skole, Skolen ved Espelunden, fik opført 1. etape i 1971, 2. etape i 1973. Dens arkitekt er Børge Lorentzen, som her førte »open plan«-princippet ud i livet. Skolen består af moduler hver med et fællesareal, hvorom der grupperer sig fire klasselokaler. Væggene mellem klasselokalet og fælleslokalet kan rulles til side, når der er behov for det. Gangarealet, der i traditionelle skoler kan beslaglægge op til 30 % af arealet, er helt indgået i fællesarealet. »Open plan«-princippet er et svar på de moderne ideer om åbenhed og fleksibilitet. Skolen havde mod øst en 180 m lang sandkasse med legeredskaber: klatrestativer, rutchebaner, tovværk, vintønder, kabeltromler osv., som siden er forkortet og flyttet.

Stadsarkitekt Lorentzen har haft ansvaret for næsten alt skolebyggeri siden ca. 1960, og der er bygget meget. De nye skoler er allerede nævnt, de gamle blev udvidet så at sige hvert år: Rødovre Skole 1959–62 og 1970–71 (bl. a. lærerværelse og bibliotek); Islev Skole 1954–57, 1963–67 og 1969–70, og en ombygning projekteret til 4,5 mill. kr. begyndte i 1977 (mediatek, administration og lærerværelse). Hendriksholm Skole udvidedes 1955–57, og 1971–72 fik skolen en toetages udvidelse med klasselokaler og en sangafdeling med en scene, der åbner sig ikke blot indad, men også udad mod den gamle skolegård, hvor der i en halvcirkel er indrettet tilskuerpladser. Tinderhøj skole udvidedes 1965 og 1971–72, og som den

De kulturelle institutioner

sidste af de gamle skoler fik Valhøj Skole en stor udvidelse 1969–70, tegnet af de oprindelige arkitekter. De andre udvidelser var tegnet af Børge Lorentzen, og alle udvidelserne fra 1970 og frem benyttede, hvis det var muligt, »open plan«-princippet (16).

Børnehaveklasser oprettedes ved Islev, Milestedets og Nyager skoler i august 1967, og erfaringerne var så gode, at de blev indført ved alle skoler fire år senere. Undervisningspligten blev udvidet: 8. skoleår blev gjort obligatorisk med skoleåret 1972–73, 9. skoleår fulgte efter det følgende år, og kommunen skal tilbyde undervisning for de elever i 10. klasse, der ønsker det. Alligevel synker antallet af elever i Rødovre hastigt, som det ses af denne tabel:

	antal elever	heraf i 1. klasse
Ved skoleårets begyndelse 1973	7514	804
1974	7125	615
1975	6811	536
1976	6396	451

Da tallene for 1. klasserne falder stærkest, vil tendensen forstærkes. Det samme sker i de andre kommuner i Københavns amt, men i Rødovre går det hurtigst, og en prognose angiver, at der i 1982 kun vil være ca. 4800 elever.

Skolerne i Rødovre skal alligevel udvides i de kommende år, først og fremmest skal der indrettes mediateker, dvs. lokaler for audiovisuelle hjælpemidler og biblioteker. Men byggeriet bliver af langt mindre omfang end i de sidste årtier, og der skal ikke opføres nye skoler.

1. august 1976 var antallet af klasser 312, hvoraf 22 børnehaveklasser og 3 specialklasser. Der var 319 normalklasseværelser, 143 faglokaler og 26 specialklasse-lokaler (til de 3 specialklasser). Klassekvotienten var sunket til 20,5.

Udviklingen i antallet af ansatte i skolevæsenet, heri ikke medregnet forvaltningen eller skoleassistenterne, fremgår af følgende tal (17):

	1953–54	1973–74	1976–77
Faste lærere, årsvikarer, faglærere	114	446	479
Skoleinspektører	4	9	9
Viceskoleinspektører	7	16	14
Skolepsykologer	1	8	6
Talepædagoger		4	5
Socialrådgivere		3	3
I alt	126	486	516

Med hensyn til skolebygninger og elevtal er Rødovre kommet i smult vande, men nye problemer og opgaver har meldt sig i de sidste år. Skolelovene af 1958 og 1975 og reformer af læreruddannelse og læseplaner har ændret folkeskolen. Den gamle skole, hvor eleverne i 7 år hos en eller to lærere lærte 4–5 fag, eller lidt flere hvis de var »bogligt begavede«, er afløst af en skole med så mange fag, at

Tage Kruse, skoledirektør 1964–71. Formand for Islev sogns menighedsråd 1953–65.

eleverne ikke kan nå at stifte bekendtskab med alle. Skolen har åbnet dørene for forældrene: Der afholdes mange forældremøder, der er skolenævn ved alle skoler, en forældrerepræsentant, kontorchef K. B. Hey, blev formand for skolekommissionen i 1970. Skolen har også åbnet sig mod samfundet: erhvervsorientering, trafikorientering, virksomhedsbesøg og -praktik. 5-dages ugen blev indført i 1970, og antallet af skoletimer blev reduceret. Lærerne har specialiseret sig og er bedre uddannede i psykologi og pædagogik. Tonen mellem lærere og elever er blevet friere, idag siger alle elever »du« til deres lærer. Skolen følger samfundet, der er blevet mere specialiseret og kompliceret. Skolen følger også godt med, når det gælder psykiske problemer og adfærdsvanskeligheder.

Johannes P. Pedersen tog sin afsked som skoledirektør i 1957 og efterfulgtes af A. Andreassen (1894–1964), der kom fra stillingen som statskonsulent for folkeskolen og seminarierne. Ved hans afgang 1964 valgte kommunalbestyrelsen en lokal mand, Tage Kruse (født 1904), der havde været skoleinspektør ved Islev Skole siden 1946. Også han varetog embedet i 7 år, og det blev år, hvor udviklingen accelererede. 1. januar 1972 blev H. E. Frank-Hansen skoledirektør. Han er født i 1923 og kom til Rødovre fra stillingen som sekretariatschef i Danmarks Lærerforening og en kort periode som viceskoledirektør i Søllerød. Skoleforvaltningen blev 1. april 1972 til Kulturel Forvaltning. Mens Johannes Pedersen havde kunnet klare sig med et par kontormedhjælpere, har skoledirektøren nu 22 medarbejdere. Man må dog huske, at Kulturel Forvaltning har meget andet at tage sig af end skolerne: Idræt, fritidsforanstaltninger, ungdomsskolen, aftenskoler og kulturelle foranstaltninger af mange slags.

Skolevæsenets konsulenter har til opgave at følge og udvikle hver sit fag i Rødovres skoler og at hjælpe og inspirere lærerne. De er læreruddannede og underviser den største del af deres tjenestetid, for at de ikke skal »miste jordforbindelsen«. I øvrigt deltager de i kurser og møder uden for Rødovre og arrangerer møder i Rødovre med lærere, elever og af og til forældre. Et stort spring fremad for konsulenterne blev foretaget 1. oktober 1972, da antallet steg fra 4 til 15. Der er nu konsulenter i de fleste fag, dog savnes de i fremmedsprog og legemsøvelser. To konsulenter i erhvervs- og uddannelsesorientering sørger for bl. a. erhvervspraktik for eleverne i de ældste klasser.

Af konsulenterne er musikkonsulenten nok den mest iøjnefaldende – eller måske snarere iørefaldende! Musiklivet i Rødovre har haft en usædvanlig opblomstring, siden Just Linvald blev musikkonsulent i 1972. Allerede i 1974 deltog 600 elever efter skoletid i »sang, musik og bevægelse« og undervisning i forskellige instrumenter. Der er nu over 700 elever, flere lærere på hver skole underviser i ialt 17 instrumenter. Der er 10 skolekor med 250 deltagere, og højest på ønskesedlen står et orkester. En begyndelse er gjort med Rødovre Ungdomsorkester, 35 medlemmer med træ- og messingblæsere samt slagtøj, grundlagt 1967 på Islev Skole. Musikskolens blad »Rød Mus« udgives siden oktober 1974 2–3 gange om året.

I enhver skole er der elever, der er så svagt begavede eller så handicappede, at de ikke kan følge den almindelige undervisning. Skønsmæssigt udgør de et par procent, afhængig af hvor højt kravene sættes. De fleste steder placerer man dem i hjælpeklasser på alle skoler eller på enkelte skoler; hvis det er læse- og skriveevnen, der mangler, oprettes læseklasser.

H. E. Frank-Hansen, skoledirektør 1972–.

*På Byggelegepladsen
Nyholms Allé 47 har Rødovres
børn mulighed for at bygge
huse og holde dyr.*

I Rødovre begyndte man i 1960'erne at lade disse elever blive i deres klasser, hvor læreren ofrede dem særlig opmærksomhed. Resultaterne var så lovende, at skolekommissionen stillede forslag om, at de svagtbegavede og læseretardedede børn skulle forblive i («integreres i») deres normale klasser. 9. februar 1971 besluttede skolekommissionen, at der fra det nye skoleårs begyndelse ikke skulle oprettes flere hjælpeklasser, men at der skulle iværksættes et forsøg med integrering, foreløbig for en periode af fem år. Så ville man gøre erfaringerne op og beslutte, om integreringen skulle fortsætte i 7. og højere klasser, hvor der var særlige problemer. Skolepsykologerne anbefalede forslaget, Kulturel Forvaltning ligeledes, men lærerne nåede man ikke at spørge, før kommunalbestyrelsen vedtog forslaget.

Det var en politisk beslutning, der fik stor rækkevidde. Man ønskede, at børnene skulle forblive i samme klasse i hele deres skoletid, så de kunne undgå de belastende udskiftninger af lærere og kammerater. Man mente, at samværet med de »normale« ville stimulere de integrerede, og man håbede, at tolerancen over for afvigerne ville vokse.

I 1975–76 blev der foretaget en vurdering af forsøget, der på det tidspunkt omfattede 46 svagtbegavede og 73 læseretardedede. Lærerne kritiserede, at de var for dårligt uddannede og for sent orienterede om integrationsordningen, de savnede adgang til kurser og specialhjælpemidler. At undervise normale og integrerede i samme klasse var så vanskeligt, at det nærmede sig det umulige. Som positive træk fremhævede lærerne, at de integrerede virkelig syntes at lære af deres kammerater, og at både lærernes og børnenes tolerance var vokset. Ordningen krævede, at klasserne var små og ikke ændrede sig ved delinger eller sammenlægninger, og der skulle helst være en støttelærer til at arbejde med de integrerede i visse fag, dvs. »2-lærerordning«. Også forældrene var blevet mere positive i løbet af forsøgsperioden. I øvrigt kunne man med rette spørge, om der var tale om et forsøg:

Ingen kunne jo sige, hvordan det ville være gået, hvis integrationen ikke var blevet indført; sammenligning med forholdene andre steder er næsten umulig.

Integrationsordningens resultater er ikke særlig gode på de faglige, indlæringsmæssige områder. Gevinsten ligger på det »sociale« område, dvs. børnenes evne til at fungere i skole og hjem, og det er vigtigt i en tid, hvor adfærdsproblemerne vokser år for år. Kommunalbestyrelsen besluttede 1976, at integrationen skulle fortsætte efter 7. klasse. Ordningen har medført, at specialundervisningen har udviklet sig stærkt i Rødovre. En opgørelse i november 1975 viser, at der blev givet følgende antal timer i specialundervisning pr. 1000 elever:

Herlev	232
Søllerød	282
Rødovre	309 (18)

Men også »normale« børn er forskellige i evner og ønsker. Skoleloven af 1958 indførte udelt skolegang til og med 7. klasse, dog var der mulighed for »mild deling« efter 5. klasse. For 8.–10. klasserne var der mulighed for »samlæsning«, der indførtes i Rødovre fra skoleårets begyndelse 1973. Eleverne fik fælles undervisning i dansk, religion og orienteringsfagene historie, geografi og biologi, mens de blev niveaudelt og sat sammen med elever fra parallelklasserne i fagene regning/matematik, fremmedsprog og naturlære. Eleverne fra højere niveau kunne tage realeksamen efter 10. klasse, alle elever kunne aflægge statskontrolleret prøve efter 9. eller 10. klasse. Med skoleloven af 1975 afskaffedes realeksamen og samlæsning. Der er dog fortsat mulighed for niveaudelt undervisning i obligatoriske fag.

Skoleassistentordningen er »opfundet« i Rødovre. Alle skoler kender problemerne med vikarer, der uden varsel sættes ind i en klasse, hvor læreren har fået forfald: Vikaren bliver drillet og eleverne lærer intet. Fra elevrepræsentanter ved Rødovres skoler kom der forslag om at give eleverne fri under kortvarige lærerfravær. Forvaltningen måtte afvise dette forslag, men stillede som modforslag ideen om et lokale, hvor lærerløse elever kunne opholde sig under tilsyn af medarbejdere, som ikke skulle være pædagoger, men en helt ny kategori: Skoleassistenter.

Til skoleårets begyndelse 1973 blev der ansat to skoleassistenter ved hver af kommunens syv skoler, dog tre ved den største skole, Islev Skole. Nu er der tre skoleassistenter ved hver af de 8 skoler. Foruden beskæftigelse af de ledige børn har de til opgave at hjælpe med de utallige praktiske spørgsmål på skolerne, arrangere elevråds- og forældremøder osv. De gør tjeneste alle skoledage, normalt 40 timer pr. uge. Korttidsvikarer er næsten forsvundet i Rødovre, og der er sparet en del penge; ordningen er ved at blive indført ved skoler over hele landet (19).

Børn med alvorlige adfærdsproblemer er en belastning for resten af klassen og for lærerne. De blev tidligere tvunget til at tilpasse sig, eller de blev overset, i særlig vanskelige tilfælde blev de anbragt på institutioner. I smuk harmoni med integrationstanken er Rødovre kommune i 1970'erne sammen med andre skoleprogressive kommuner begyndt at beholde de adfærdsvanskelige i deres egne klasser, så vidt det overhovedet er muligt. De falder i to grupper: Udadvendte, støjende, ofte aggressive børn og de hæmmede, indadvendte, passive. Den sidste gruppe er langt den største, og den er svær at afgrænse: Eleven sidder stille i klassen, men

følger han med, får han noget ud af undervisningen? Observationsklinikker blev det første skridt til at beholde de vanskelige børn i deres klasser. Hver skole fik en klinik, hvor de adfærdsvanskelige elever kunne blive hjulpet, måske undervist nogle timer hver uge af speciallærere og psykologer.

I hele landet registreres der i disse år flere adfærdsvanskelige elever. Arbejdsløsheden belaster hjemmene, familiesammenholdet svækkes, de moralske normer ændres. $\frac{3}{4}$ af de adfærdsvanskelige er drenge, der er flest i og omkring storbyerne og i de store skoler, og et flertal kommer fra socialt svage hjem (20). I Rødovre blev antallet af alvorligt adfærdsvanskelige elever i foråret 1977 anslået til 25–30, men yderligere ca. 150 befandt sig i farezonen.

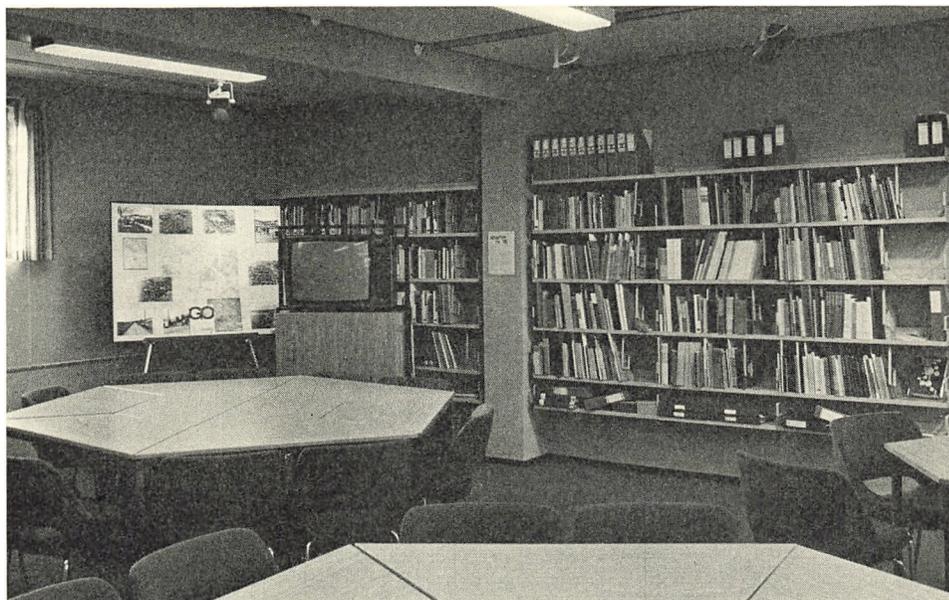
I slutningen af januar 1977 arrangerede skoleforvaltningen en konference om de adfærdsvanskelige børn. Deltagerne pegede på, at forældre, lærere, psykologer, skoleforvaltning, socialforvaltning og politi måtte arbejde tæt sammen for at forebygge adfærdsvanskelighederne, og de foreslog nogle veje at gå. Efter forberedelse i både Kulturel Forvaltning og Social- og Sundhedsforvaltningen behandlede kommunalbestyrelsen spørgsmålet grundigt på to møder i slutningen af maj. Det blev vedtaget at udvide skolernes observationsklinikker fra august 1977, så de adfærdsvanskelige elever kan modtage hjælp ikke blot som hidtil i skoletiden, men i hele døgnet, så de i særlige tilfælde kan overnatte i klinikkerne («de 8 små hjem»). Til hver skole knyttedes en psykolog (hidtil havde seks delt skolerne mellem sig) og antallet af medarbejdere på skolerne og i de to centrale forvaltninger forhøjes. I alle 3. klasser indføres 2-lærerordning i tre timer pr. uge. Der bevilgedes 1,5 mill. kr. til nye stillinger i 1977 og 400.000 kr. i anlægsudgifter.

Ordningen blev vedtaget med 14 stemmer, mens 5 afholdt sig fra at stemme. De konservative vendte sig mod tanken om overnatning i klinikkerne og foretrak private hjem. Fremskridtspartiet pegede på, at problemerne opstod allerede i førskolealderen, og at foranstaltningerne burde sættes ind her. Det er ejendommeligt, at netop dette parti ønskede de forkætrede pædagoger og psykologer sat ind på en opgave af så vældigt et omfang . . . (21).

Giver en elev så store problemer i klassen, at lærere og psykologer ikke kan klare dem, kan han henvises til observationsskolen »Lyshøj« i Veddinge ved Fårevejle. Skolen modtager 24 elever med adfærdsproblemer eller psykiske lidelser til kostskoleophold. Eleverne opholder sig i deres hjem i weekender og ferier, og deres ophold varer gennemsnitlig 10 måneder. Ingen af eleverne er over 13 år. »Lyshøj« har et nært samarbejde med elevens egen skole og forældrene og har opnået gode resultater ved at fjerne børnene fra de forhold, der fremkaldte eller fastholdt deres problemer og ved at lade lærere og socialpædagoger tage sig mere intensivt af dem, end det kunne ske i hjemskolen.

Lyshøj Skole blev grundlagt 1970 af Rødovre, Hvidovre og Tårnby kommuner, som delte udgifterne og til gengæld hver leverede en kvota af børn. Glostrup kom til med skoleåret 1975–76, senere skal Albertslund deltage. Nu har amtet overtaget skolen, og antallet af observationsskoler bliver indskrænket i disse år, dels af sparehensyn, dels på grund af et voksende ønske om at beholde de vanskelige børn i deres hjemskole. Skolen ligger i et smukt kuperet landskab et par km. fra Storebælt; den gamle landsbyskole er en del af komplekset, de nye bygninger er opført efter tegninger af stadsarkitekt Lorentzen. (22).

Møderummet i Pædagogisk Central med håndbøger, tavle og fjernsyn. Pædagogisk Central indviedes 18. august 1976 i en tidligere fabriksbygning på Højnæsvej. Den rummer pædagogisk og psykologisk litteratur og audiovisuelle hjælpemidler. Centralen reparerer skolernes hjælpemidler og har udstyr til at trykke, kopiere og indbinde ikke alene for skolerne og Kulturel Forvaltning, men også for andre forvaltninger og – mod betaling – for foreninger.

Integration, observation, bestræbelser på at beholde »vanskelige« elever i deres klasser stiller store krav til lærerne. Mange af vanskelighederne er af psykologisk eller social art, og derfor vokser antallet af skolepsykologer, specialpædagoger og socialrådgivere. I 1952 blev lærer ved Islev Skole K. B. Madsen skolepsykolog, i 1954 Gunni Frandsen, der ligeledes var cand. psych. Siden K. B. Madsen afgik i 1956, har Gunni Frandsen været ledende skolepsykolog i Rødovre.

Mens de psykologiske prøver i begyndelsen især vedrørte intelligens og læsevne, går arbejdet i stigende grad ud på at hjælpe adfærdsvanskelige til at fungere. 1953–54 foretog psykologerne i alt 244 undersøgelser, 1973–74 modtog 1682 børn testning, rådgivning og specialundervisning. 1970–71 brugtes der 1328 timer til specialundervisning, i skoleåret 1977–78 er der afsat 2244 timer. Staben under skolepsykologisk kontor består af 7 skolepsykologer, heraf en ledende, 3 socialrådgivere, 4 talepædagoger, 5 konsulenter i specialundervisning og 3 deltidsansatte kliniske psykologer. De har fordelt kommunens skoler mellem tre hold, der hver har samtlige specialister repræsenteret.

En stor del af arbejdet består af samtaler med elever, lærere og forældre om elever eller klasser, der har vanskeligheder. Det første skoleår følges med interesse, dette gælder især de integrerede børn. Nye opgaver vil følge med udvidelsen af de 8 observationsklinikker for adfærdsvanskelige elever, men ellers regnes der ikke med, at antallet af medarbejdere vil stige foreløbig (23).

På Korsdal, Ejbyvej 184, indrettedes i 1970 Rødovres hidtil eneste private skole »Lilleskolen«, der drives efter socialistiske ideer.

Skolelægeordningen i Rødovre begyndte i 1910, da sognerådet 10. maj godkendte instruks for læge V. Brandts arbejde som skolelæge. Han skulle to gange om året undersøge alle skolebørnene. Der blev anskaffet en vægt, et parti trætungespatler og en protokol, og dr. Brandt kunne i de følgende år regelmæssigt meddele sognerådet, at sundhedstilstanden hos børnene var god. Af og til henviste han børn til at søge egen læge eller speciallæge. Under 1. verdenskrig steg antallet af disse henvisninger, i 1916 således 23 drenge og 18 piger ud af et børnetal på

166. Dr. Brandt fik i begyndelsen 75 kr. om året for sit arbejde, fra 1916 fik han 100 kr. (24).

Fra 1927 var læge Svend Holm, Rødovre, skolelæge. Ordningen udvikledes i takt med lovgivningen fra 1930'erne. I dag er der lægeværelser på alle skoler, og en læge og en sundhedsplejerske er knyttet til hver skole. Udgifterne til skolelægeordningen udgjorde 1953–54 22.190 kr. og 1973–74 510.124 kr. Der blev i dette skoleår undersøgt 3460 elever, hvoraf 744 blev henvist til egen læge eller speciallæge, og 93 blev henvist til skolepsykolog (25).

Lige efter nytår 1910, samtidig med at skolelægeordningen begyndte, modtog sognerådet et tilbud fra tandlæge I. Seidelin i Tåstrup om at tilse børnenes tænder for en betaling af 1 kr. pr. elev om året. Tilbuddet blev accepteret på mødet 8. januar, men ordningen blev ikke ført ud i livet (26).

I 1933 besluttede sognerådet, at tvungne undersøgelser af skolebørns tænder skulle ske hos praktiserende tandlæger, og der blev ydet tilskud til ordningen. Fra og med 1956 kom der klinikker og tandlæger på de enkelte skoler, fra 1964 blev der tilbudt tandregulering, og 1969 indførtes småbørnstandpleje. Fra 1970 havde Rødovre en offentlig forebyggende og helbredende tandplejeordning for alle børn fra 3–17 år, og kommunen var dermed forud for den lovgivning, som pålagde alle kommuner at etablere en tandlægeordning fra 1. august 1972 omfattende alle børn i den skolepligtige alder (27).

Der er klinikker på hver af de 8 skoler, og siden 1964 er der i Social- og Sundhedsforvaltningens bygning Gunnekær 64 en centralklinik med administration, laboratorium, tandregulering og småbørnstandpleje. Overtandlæge siden 1956 er Johan Lange; personalet består af 17 tandlæger, 23 klinikassistenter, tre tandplejere, tre halvdags tandteknikere og fire kontorfunktionærer. Skoletandplejen kostede 1953–54 46.556 kr. og 1973–74 5.237.393 kr. I det sidste år blev 7100 elever behandlet en gang, 6761 elever to gange. Der blev foretaget 23.232 fyldninger, 1163 gik til aktiv tandregulering, 769 til kontrol. Som det gælder for skolelægeordningen, er indsatsen i 1. klasse særlig omfattende, således undervises alle 1. klasses elever i tandbørstning. Alle elever får tilbudt en fluorskylning om året, og der sættes på oplysning og forebyggelse (28).

I 1973 blev både læge- og tandlægeordningen overført fra Kulturel Forvaltning til Social- og Sundhedsforvaltningen. Det var kun en budgetmæssig ændring, for de ansatte og patienterne skete der ingen forandring.

Rødovre var en af de første kommuner i landet, der oprettede en kommunal ungdomsskole. I foråret 1961 opfordrede kommunen overlærer Jørgen Ahlquist, Hendriksholm Skole, til at etablere en ungdomsskole fra skoleåret 1961–62. Det var et kort varsel, men det lykkedes, og 65 elever påbegyndte undervisningen hos tre lærere. Hendriksholm Skole stillede både lærere og lokaler til rådighed. De fleste af eleverne var arbejdsdrengene, for man mente, at skolen, der underviste om aftenen, kun måtte tage elever, der ikke gik i skole. Næste år var denne misforståelse blevet opklaret, så elevtallet steg til 346. Undervisningen blev lagt ud på flere skoler og udvidedes år for år. Fra 1966 blev der undervist i eksamensfag, og fra 1971 var der dagundervisning for elever i 8. og 9. klasse, de »skoletrætte«, som næste år også fik en 10. klasse. I 1975 åbnede en 11. klasse med henblik på at hjælpe de unge, der havde forladt skolen og ikke fundet arbejde.

Med et elevtal, der siden 1967 har ligget på ca. 1300 og en lærerstab på 70, er Ungdomsskolen kommunens største skole. Den benytter lokaler i alle de almindelige skoler til de almene fag; hovedbygningen Rødovrevej 330 (sognerådsformand Christensens gamle gård) blev overtaget 1970, her er der dagundervisning og værkstedsfag. I foråret 1977 overtog skolen en fabrik Rødovrevej 360, hvor der nu er indrettet klasselokaler, fotoværksted og kontorer.

Jørgen Ahlquist blev udnævnt til skoleinspektør 1971 og fik samtidig en sous-chef. Ahlquist er et pædagogisk talent med en udpræget evne til at tage unge, der har mange problemer. »Ungdomsskolen peger på et mål, der passende kan bære etiketten »konstruktiv åbenhed« udtalte han i 1976. Hans metoder og resultater har vundet anerkendelse andre steder i landet og har påvirket skoleloven af 1975 (29).

Aftenskolen er for mennesker over den skolepligtige alder, som ønsker at udvide deres kundskaber. Den varetages dels af kommunen, dels af private oplysningsforbund med offentlige tilskud. I 1913 foreslog gartner Christiansen, at kommunen skulle foranstalte frivillig aftenundervisning for de unge i Rødovre. Sognerådet ønskede ikke at gøre noget ved sagen og henviste den blot til lærerne (30). En vis aftenskoleundervisning fandt sted i de følgende år, skriver skoleinspektør Johs. P. Pedersen i 1955; i 1935 begyndte en ung lærer, Gunnar Toftager, der senere skulle blive forstander for den kommunale aftenskole, sammen med to kolleger at give aftenskoleundervisning med kommunal støtte, men det var under besættelsen, man fik en lov og dermed samling på kræfterne: I september 1942 indbød Johs. P. Pedersen til aftenskole på Rødovre Skole. Der blev tilbudt 9 hold, men de 68 deltagere strakte kun til følgende fire hold: Dansk/skrivning, engelsk, husgerning og håndgerning. Siden gik det rask fremad for den frivillige aftenundervisning, især efter at Arbejdernes Oplysnings Forbund og Folkeligt Oplysnings Forbund havde etableret sig i 1945 og 1951 (31). De havde begge partipolitisk oprindelse, henholdsvis hos socialdemokraterne og de konservative, men er nu i princippet frigjort fra politiske bindinger. I de senere år har et par små oplysningsforbund meldt sig i konkurrencen om eleverne: Invalideredes Oplysningsforbund og et rent Rødovreinitiativ: Kulturelt Virke.

I 1970 indførtes ved lov en kraftig forhøjelse af deltagernes betaling; deltagerantallet faldt, men efter et par år steg det igen. Følgende tal viser udviklingen i de tre store skolers elevtal:

Sæson	Kommunale aftenskole	A.O.F.	F.O.F.
1946-47	245	91	
1953-54	868	569	305
1976-77	ca. 2000 (120 hold)	ca. 650 (50 hold)	ca. 1900 (140 hold)

Kommunen har i villaen Annexgårdsvej 80 stillet kontorlokaler til rådighed for A.O.F. og F.O.F. (32).

Reglerne for både ungdomsskole og aftenskole er fastlagt i fritidsloven af 1968, der trådte i kraft 1. august 1969. Loven giver også mulighed for at støtte foreningsliv, og inden for dens rammer har kommunen skabt Rødovreordningen. Dens

Siden 1967 har Rødovre ejet gården Skovly ved Ganløse Eged. Den benyttes til lejrskoler, ekskursioner, kurser og udflytterbørnehaver.

tilblivelse og indhold er omtalt i afsnittet om idrætten, her skal der blot mindes om, at ikke blot idræt, men også andre former for foreningsvirksomhed for unge modtager støtte efter Rødovreordningen. Fritidsloven er endnu mere rummelig, den giver hjemmel til at støtte interessegrupper, dvs. grupper af skolesøgende og unge under 18 år, der samles om hobbypræget virksomhed. Deltagertallet skal være mindst 10 i gennemsnit i en sæson, og virksomheden skal omfatte mindst 20, højst 60 timer. De fleste interessegrupper samles på skolerne efter skoletid og skal være afsluttede inden kl. 20. Gruppernes ledere melder sig af interesse, kun få er professionelle pædagoger. I 1976–77 var der 172 interessegrupper med i alt 2580 deltagere. Ordningen administreres af Fritidssekretariatet i Kulturel Forvaltning, som også arrangerer lejre, ekskursioner, fisketure, institutionsbesøg o.s.v. for skolebørn i sommermånederne. Sommerferiearrangementerne kostede i 1976–77 ca. 150.000 kr. og er i stadig vækst, mens interessegrupperne synes at have fundet et stabilt leje (33).

Rødovre har tre ejendomme, som benyttes til ekskursioner, lejrskoler, småbørnskolonier o.s.v. Det er hovedsagelig skoleelever, der benytter dem, men også pensionister, foreninger og andre grupper kan leje sig ind. De har alle en fast økonomi og rimelige priser.

»Kobbelsø« på Sydfalster blev erhvervet i 1949. Lejren bestod oprindeligt kun af barakker, men har nu også permanente bygninger, der kan rumme i alt 72 gæster. Der er badestrand i nærheden og gode muligheder for at studere byer og landskaber på egnen. Lejren blev i 1976 benyttet i 9766 kostdøgn, den gennemsnitlige varighed af opholdene var 4–6 dage.

Gården »Skovly« ligger i naturområdet mellem Farum og Slangerup ved Ganløse Eged på en istidshøjderyg med udsigt over store skovarealer. Den blev erhvervet 1967 og har 19 tdr. land. Egnen byder på rige muligheder for at studere geologi, arkæologi, botanik og zoologi. »Skovly« er indrettet af stadsarkitekt Lorent-

»Drengs drøm – mands dåd«. Den fløjtespillende dreng i Rødovre Skoles gård er skabt af Anne Marie Carl Nielsen i 1939.

zen; efter den sidste udvidelse til 1050 m² kan der overnatte i alt 52. Den sædvanlige opholdstid er 2–4 døgn, og ejendommen blev i 1976 benyttet i 6516 kostdøgn.

I 1957 købte kommunen på den jyske vestkyst ved Lønstrup en herskabelig villa tegnet af Hack Kampmann. Efter om- og tilbygning rummer feriekolonien »Rødovrehus« sovepladser til 68. Opholdene er sædvanligvis af 8 dages varighed, og belægningen var i 1976 6715 kostdøgn. Et par sommerhuse i nærheden udlejes til kommunalt ansatte (34).

Rødovres tekniske Skole blev oprettet i september 1944 ved et samarbejde mellem Rødovre Haandværker- og Industriforening og kommunen. I det første skoleår modtog 20 elever 639 timers undervisning i geometri, projektion og frihåndstegning; undervisningen fandt sted på Rødovre Skole, og den første forstander var fabrikant Axel R. Nielsen.

I skoleåret 1945–46 deltog 87 elever og 1954–55 250 elever i undervisningen, der fandt sted efter arbejdstid. I 1956 blev ingeniør Erik Berthelsen forstander; samme år trådte lærlingeloven i kraft med det resultat, at Rødovre tekniske Skole blev integreret i det storkøbenhavnske system af tekniske skoler. Skolen i Rødovre blev centralskole for kleinsmede og maskinlærlinge og afgav en række mindre fag. Da den kommunale forvaltning samme år flyttede ind i det nye rådhus, overtog den tekniske undervisning en del af forvaltningsbygningerne ved Rødovre Skole, men benyttede stadig en del lokaler i skolerne.

I foråret 1949 stiftedes Rødovre tekniske Selskab, i hvis bestyrelse de erhvervsdrivende havde fem, kommunen fire repræsentanter. Selskabet overtog Teknisk Skole og grundlagde i efteråret 1949 i samvirke med handelsforeningen Rødovre Handelsskole. Den begyndte med 11 elever, men voksede sig hurtigt stor.

I 1966 blev Rødovre tekniske Selskab opløst, fordi den nye lov om dagundervisning krævede offentlige skoler af betydelig størrelse. Faglig uddannelse i Rødovre finder nu sted på to af Det tekniske Selskabs Skoler: Murerfagskolen på Tæbyvej 65 og Reprateknisk Fagskole på Fjeldhammervej 15. Handelsskoleundervisning gives af Forstædernes Handelsskole i Taastrup, i hvis bestyrelse Rødovre Handelsforening er repræsenteret (35).

BIBLIOTEKER

Biblioteksvæsenet i Rødovre er i dag en veletableret kommunal institution. Kun få borgere ved, at det ikke var før 1931, kommunen tog ansvaret for det, og at hovedbibliotekets smukke bygning blev opført så sent som 1969. Som så mange andre danske institutioner med sociale og oplysende formål har folkebibliotekerne deres oprindelse i det 19. århundrede, hvor idealistisk indstillede mennesker, ofte præster og lærere, virkeliggjorde deres idealer om oplysning og borgerlige friheder til alle og hjælp til vanskeligt stillede medborgere.

Omkring 1850 stiftedes Rødovre Læseforening, hvis medlemmer for et lille kontingent kunne hjemlåne bøger. Den blev senere kaldt Rødovre Folkebogsamling, og i 1917 fik beboerne i Islev en tilsvarende samling. Kommunen støttede dette private initiativ med bevillinger, der var meget beskedne: Folkebogsamlingen modtog 1911–12 35 kr., 1918–19, efter krigstidens prisstigninger, 60 kr. (36).

Indflytning i barakbiblioteket 12. november 1948. Personalet klarede selv arbejdet med to hjælpere fra kommunen. Ved bildøren Chr. Emil Larsen, i dag vejformand, og den senere stadsbibliotekar E. Berenth Hansen, midt i billedet Dagmar Jursted, i mange år biblioteksassistent, og bibliotekschefen Jul Pedersen. På den anden side af Rødovrevej ligger »Slesvigerens Hus«, hvor Chr. Emil Larsen er født; det blev nedrevet 1953. I baggrunden Gunnekærgård.

Desuden var der et børnebibliotek ved Rødovre Skole siden 1905, og da Islev Skole blev opført i 1917, fik den straks et bibliotek for børn.

I 1930–31 var det kommunale tilskud til Rødovre Folkebogsamling steget til 100 kr., svarende til medlemsbidragenes 62 kr. og statens tilskud på 38 kr. Dertil kom andre indtægter på 33,14 kr., således at regnskabet balancerede med 233,14 kr. – tilstrækkeligt til indkøb af 13 bøger!

De danske folkebibliotekers udvikling i det 20. århundrede er nært forbundet med demokratiets vækst: Bønder og arbejdere, som overtog ledelsen af staten og kommunerne, havde brug for kundskaber, og det de ikke havde lært i skolen, måtte de indhente ved egen læsning. Indbyggertallet i Rødovre var stigende, og socialdemokraterne, som i 1929 havde fået flertal i sognerådet, var positive over for bibliotekssagen. Rødovre socialdemokratiske Vælgerforening og Rødovre DSU indbød til møde om bibliotekssagen 25. februar 1931 på Damhuskroen. Fra mødet rettedes en henvendelse til sognerådet, som besluttede at overtage Rødovre Folkebogsamling og oprette et kommunalt bibliotek fra 1. oktober 1931.

Kommunens tilskud til biblioteket udgjorde allerede i 1931–32 3135 kr., og der indrettedes et lokale i den nordlige del af portbygningen på Rødovre Skole. Biblioteket havde åbent to aftener om ugen; benyttelsen var gratis. I 1936 blev Islev Folkebogsamling overtaget af Rødovre Bibliotek, som åbnede en filial i Islev Skole.

I de første år fungerede kommunens lærere som bibliotekarer; 1931–32 var frk. G. Lydik og 1932–39 Jens Jensen ledende bibliotekar (37). 1. juli 1937 ansattes en uddannet bibliotekar, Jul Pedersen, født 1909. Han blev i 1939 ledende bibliotekar og siden overbibliotekar, og han ledede biblioteket i de store vækstår frem til sin død i 1962. Jul Pedersen havde studeret ved Københavns Universitet, før han blev bibliotekar; han drev historiske studier, skrev artikler om bibliotekerne i Rødovre og skrev på kommunens opfordring bogen Rødovre Sogn (1948). Han ud-

Jul Pedersen, bibliotekets leder 1939–62.

Møblerne stod tæt i læsesalen i barakken, og der var lavt til loftet, men der var hyggeligt, og bogsamlingen var god.

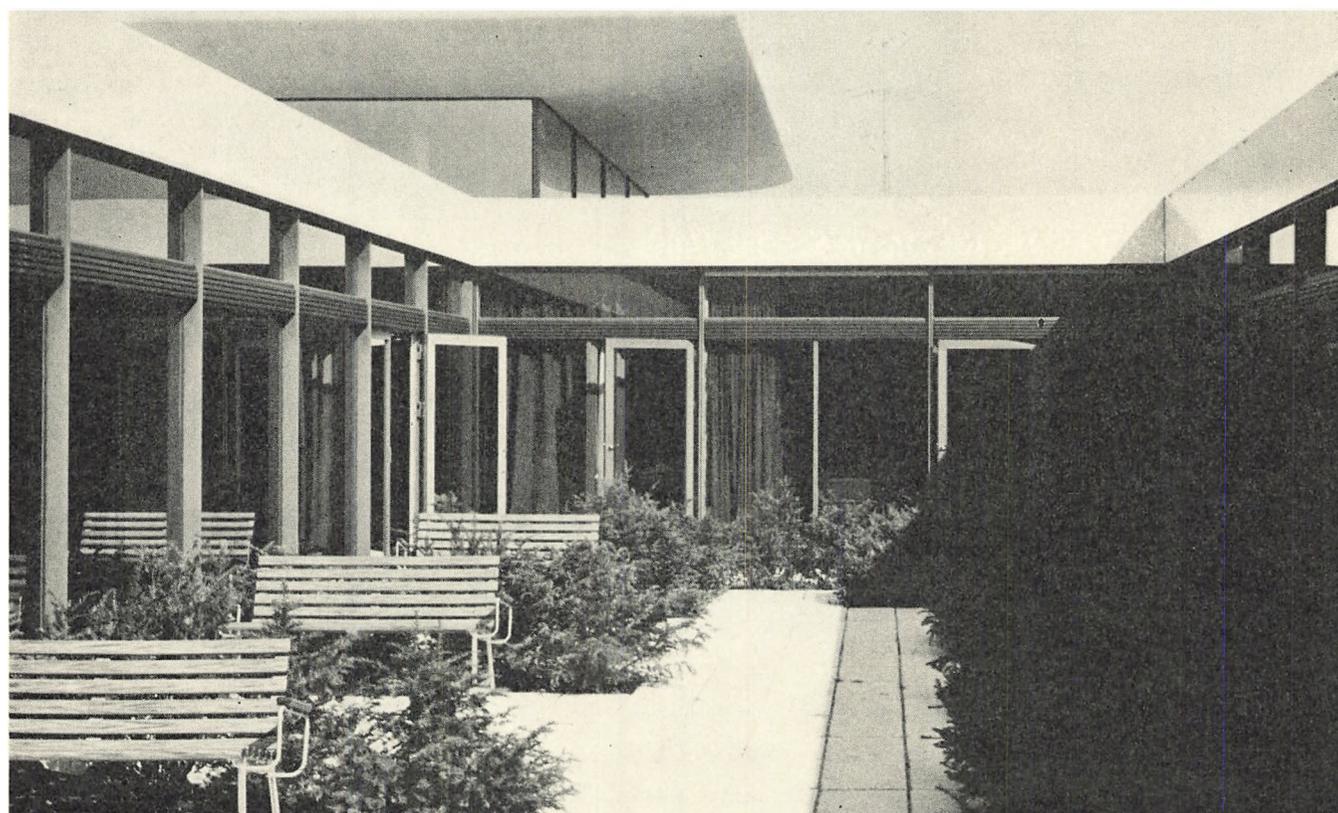
viklede et systematisk emne-katalog, som hurtigt vakte interesse i fagkredse, og som i dag anvendes i alle folkebiblioteker.

Kommunens ledelse støttede biblioteket; formændene for bibliotekets bestyrelse /biblioteksudvalget har siden 1931 som regel været sognerådsformanden/borgmesteren, og udbygningen af biblioteket skete med bred politisk tilslutning. Der skulle ganske vist gå mange år, før lokaleforholdene var tilfredsstillende, men personalet var dygtigt, og bogsamlingen stor og god. Den var også pæn, således var mange bind af gedekind – det er der ikke råd til mere.

Fra 1. april 1941 til 31. marts 1965 var børnebibliotekerne selvstændige, dog stod de under overbibliotekarens ledelse. Der var ved hver skole et kombineret børne- og skolebibliotek, ledet af en lærer, og i hovedbiblioteket fandtes en centralsamling af børnebøger.

Besættelsestiden betød større søgning til bibliotekerne, og dermed voksede pladsproblemerne. Hovedbiblioteket havde ingen læsesal, ikke engang en stol til lånerne. Der var ingen skranke og ingen kontorer til personalet, som 1. oktober 1948 talte fem plus en netop ansat elev (38). På grund af bolignøden måtte kommunen ikke bygge et nyt bibliotek, men i oktober 1948 købte man to træbarakker, som blev opstillet i T-form på hjørnet af Rødovrevej og Egegårdsvej. Det var »en heldig foranstaltning«, skrev Bogens Verden. Barakkerne blev forevist for særlig indbudte den 23. november. Blandt talerne bemærkes biblioteksdirektør Robert L. Hansens: »Denne i dybeste forstand demokratiske kommune løste faktisk i 1931 sit biblioteksspørgsmål hurtigere end nogen anden kommune i landet. Og 15 år senere ser man en bogsamling, der tør betegnes som den smukkeste i dette land. Det er en smuk bedrift af en så lille kommune« (39).

Efter at den kommunale forvaltning var flyttet ind i det nye rådhus, overtog børnebiblioteket 1957 en del af forvaltningens lokaler. Sådan klarede man sig, indtil det nye bibliotek stod færdigt i 1969. Islevfilialen overlod i 1939 lokalerne

på Islev Skole til børnebiblioteket og flyttede til et lokale i den nyopførte børnehave Rødovrevej 367. I 1948 fik filialen et 95 m² stort lokale i Torbenhusekomplekset Rødovrevej 406, og i 1960 overtog den 2. etage med 277 m² i Islev Banks bygning Rødovrevej 395. Også i den sydlige ende af kommunen kom der en filial, der især kom til at betjene det nye højhuskvarter. Det var Hendriksholmfilialen, der blev indrettet i 1958 i lejede lokaler i butikshuset Nørrekær. Arealet var 304 m² stort og så velegnet, at det ikke siden er blevet udvidet (40).

Det nye hovedbibliotek blev tegnet af arkitekt Arne Jacobsen, der også havde tegnet rådhuset mod vest og beboelsesblokken Ved Rådhuset mod øst. Det er en enetages bygning med næsten fuld kælder, lukket over for omverdenen, idet facaden, der er beklædt med sorte solvågsten, er helt uden vinduer. Indadtil åbner bygningen sig mod fem atriumgårde. Midt i biblioteket er der en kvadratisk foredrags- og udstillingssal med sidelys under det forhøjede loft. Bygningen er på mange måder bemærkelsesværdig, og den studeres da også med interesse af både arkitekter og biblioteksfolk.

Det indre står med hvidmalede murstensvægge, gulvene er belagt med grå nålefilt, foredragssalens gulv er dog af lyse natursten, og metalpladelofterne er malet i mørk læderfarve. Det er en neutral, lidt streng baggrund for Arne Jacobsens møbler og de skiftende udstillinger. Hovedindgangen ligger lige over for rådhusets indgang, og det første man møder, er skranken for ind- og udlån, fælles for voksen- og børnebiblioteket. Læsesalen har en populær gruppe af »svanestole«, og mellem reolerne er der en række arbejdspladser, som er beskyttet mod indblik fra siden. Reolerne i udlånet er kun 1,5 m høje, således at de ikke bryder enheden i det store

Hovedbiblioteket er tegnet af Arne Jacobsen og blev indviet 18. februar 1970. I atriumgården er der blomster og bænke, over de lave bygninger hæver sig udstillingshallens tag. Fotograferet af kontaktbibliotekar Eigil Malmer 1972.

rum. Også i udlånet er der små siddegrupper mellem reolerne. Børnebiblioteket har foruden udlån en lege- og læsesal, der bl. a. rummer diskotek og et »klippe-landskab«, hvor børnene opholder sig, f. eks. når der bliver læst historier for dem (41).

Bygningens minusser er ventilationssystemet og personalets arbejdsforhold: Arne Jacobsen projekterede biblioteket i 50'erne, men det blev opført under højkonjunkturen 10 år senere, uden at rammerne var blevet udvidet, derfor er kontorforholdene ganske utilstrækkelige.

Ved lovgivningen efter krigen, især biblioteksloven af 27. maj 1964, der trådte i kraft 1. april 1965, har folkebibliotekerne fået mange nye opgaver, og bevillingerne er forøget kraftigt. I regnskabsåret 1975–76 blev der på bibliotekerne, og det vil især sige hovedbiblioteket, arrangeret 21 udstillinger, 17 kortfilm, 13 koncerter og tre debataftener; mødelokalerne blev udlånt 203 gange til foreninger. Bibliotekerne betjente institutionerne Engskrænten, Dorte Mariehjemmet og Broparken samt de beskyttede boliger på Næsbyvej, og desuden ca. 60 lånere, som af forskellige grunde ikke selv kunne komme på bibliotekerne. Fra 1977 betjenes også institutionen Ørbygård (42).

Rødovre lokalhistoriske Samling er blevet indrettet i et lokale i kælderen, hvor bl. a. forfatterne af denne bog har haft gode arbejdsforhold.

Overbibliotekar, fra 1965 stadsbibliotekar, var 1962–73 Erik Berenth Hansen, født 1911, og siden 1973 Lis Lindegård, født 1921. Personalet omfatter pr. 1. april 1976 155, hvoraf 32 bibliotekarer, omregnet til hele stillinger er der 78½. De politiske planer om at afbryde forbindelsen til skolebibliotekerne vækker ikke mere modvilje i biblioteket. Biblioteksvæsenet i Rødovre har i de senere år fået sine første nedskæringer, men regner med at komme nogenlunde uskadt gennem de næste år i kraft af det traditionelt gode forhold til kommunen og borgerne.

BIBLIOTEKSSTATISTIK (43)

<i>Bogbestand</i>	Voksne	Børn	I alt
31.3.1941	6.800	2.855	9.655
31.3.1951	19.736	8.493	28.229
31.3.1966	71.473	71.000	142.473
31.3.1976	155.912	75.872	231.784*)

<i>Bogudlån</i>	Voksne	Børn	I alt
1940–41	50.274	19.449	69.723
1950–51	82.853	38.268	121.121
1965–66	267.671	218.786	486.457
1975–76	424.273	249.525	673.798*)

*) Skolebibliotekernes bogbestand 274.256, udlån 503.228.

<i>Regnskabstal</i>	Komm. tilskud	Statstilskud	Andre indtægter	I alt
1940–41	14.990	10.677	947	26.614
1950–51	102.891	65.055	1.409	169.355
1965–66	1.157.254	479.309	13.077	1.649.640
1975–76	10.920.504	2.556.421	69.733	13.546.658

LOKALAVISER

At få en ny og hastigt voksende kommune til at »hænge sammen« i den betydning, at indbyggerne føler, det er deres kommune og følger dens udvikling med interesse, er en vigtig opgave, men den er vanskelig. Sognerådsformanden/borgmesteren er naturligvis fælles for alle, men han er partipolitiker, og det har mange svært ved at se bort fra. De øvrige kommunalpolitikere er endnu mere partibundne, og foreningerne dyrker hver deres interesser, sjældent helhedens.

Lokalaviserne »skriver kommunen sammen«, og ingen har gjort mere for at få Rødovre til at hænge sammen i borgernes bevidsthed. I den lokale avis møder læseren hver uge det nære samfunds spørgsmål: Trafik, skatter, skoleforhold osv. Her er det meget læste personstof, foreningsmeddelelser og referater af afholdte møder, læserdiskussioner og bidrag fra skriveglade og skrivegytne – de to ting falder desværre ikke altid sammen!

I begyndelsen var lokalaviserne rene annonceblade udgivet af bogtrykkere. Den moderne lokalavis er gratis for alle kommunens indbyggere; indtægterne kommer fra annoncer, og man regner med, at mindst 60 % af bladet skal bestå af annoncer, for at det skal kunne give overskud. Men annoncørerne vil ikke benytte et blad, der ikke har almindeligt læsestof, derfor bliver den journalistiske kunnen vigtigere, og konkurrencen fra dagblade og andre lokalaviser presser læsestoffet og kvaliteten op.

Mange har forsøgt at udgive lokalaviser i Rødovre, de fleste måtte snart give op. Det første forsøg var Rødovre Sogns Avis (1923–25). Fra 1931 udkom Rødovrebladet, som i 1941 blev opkøbt af Rødovre Avis. Samme skæbne fik Rødovre Folkeblad (1936–38), Avisen – Upolitisk Organ for Rødovre og Islev (1946) og Rødovre Ugeblad (1948–50). Nogle blade udkom endda kun med enkelte numre, før de gik ind, således Rødovre Folketidende, to numre i 1942, og Nyt Omkring Roskildevejen, der ville holde kunderne fast ved Roskildevejens forretninger. Bladet blev grundlagt i 1967, et år efter at Rødovre Centrum var åbnet, og ophørte samme år. Rødovre Ugeblad (1938–41) blev udgivet af bogtrykker A. O. Hammeken, der var nazist og benyttede bladet til agitation for det danske naziparti og Tyskland. Hammeken var stikker og blev henrettet i 1949. Det nye Blad (1941) gik over i Rødovre-Posten, der gik ind i 1942 (44).

Nu udkommer der to lokalaviser hver onsdag i Rødovre, begge med oplag på ca. 23.000, dvs. at de dækker hele kommunen. Rødovre Avis er det ældste. Det lille blad Aalholm-Rødovre Avis fra 1930 blev i 1932 overtaget af journalist Hans Kongsø, som gav bladet dets nuværende navn. Hans Kongsø udgav og redigerede Rødovre Avis i 33 år. Han var retsstatsmand og skjulte ikke sine politiske sympatier; han var opstillet for Retsforbundet ved mange valg og sad i sognerådet 1950–54. Rødovre Avis var det meste af Kongsøs tid enerådende i Rødovre, men han gav spalteplass for alle indlæg, hvis de blot blev fremført sobert. Selv elskede han debatter, og han tilsatte dem glimt af sit lyriske temperament og sit omfattende kendskab til dansk litteratur og nyere politisk historie.

I 1949 blev den unge typograf og journalist J. P. J. Petersen knyttet til Rødovre Ugeblad, der blev udgivet fra Glostrup. Bladet konkurrerede med Rødovre Avis i 1½ år, så foreslog Kongsø, at J. P. J. Petersen skulle blive hans kompagnon og

Hans Kongsø, redaktør af Rødovre Avis 1932–65.

Damhuskroen 1907. Foran kroen var der brolægning, ellers var Roskildevej kun gruslagt, færdselen bestod jo især af hestevogne. Der er stillet cykelstativer, borde og stole frem for at tiltrække gæster, vandpumpen og hønsene viser idyllen.

medejer af Rødovre Avis. Forslaget blev modtaget, og fra 1. januar 1951 var Kongsø og Petersen partnere; ugebladet forsvandt. Det gode samarbejde varede til Kongsøs død i november 1965, siden har J. P. J. Petersen været ansvarshavende redaktør og udgiver, fra 1970 med sønnen Erik Bjørn som medudgiver. Bladet er privatejet og uafhængigt af partierne og de to store københavnske bladhuse, der ellers dominerer distriktpressen i hovedstadsområdet.

rødovre-posten blev grundlagt i november 1970 af Politiken. Det første år udkom den som nogle sider af et stort blad, der dækkede Glostrup, Brøndbyerne og en del af Hvidovre; Hugo Tomra, der før havde været medarbejder ved Rødovre Avis, var redaktør. Fra og med 6. oktober 1971 fik bladet sin selvstændige redaktion under Politikens lokalaviser, der var udgiver, stadig med Tomra som redaktør. Denne fortsatte, indtil Knud Kjeldahl købte bladet 1. august 1975, hvorefter Kim Andersen blev ansvarshavende redaktør. rødovre-posten er et ungt blad og har et ungt præg: Formatet er det samme som Ekstra-Bladets, det har mange billeder og skaber mange debatter.

Der er konkurrence mellem de to Rødovreblade, og det er godt for læserne og annoncørerne. Forholdet mellem dem er loyalt, og de lever begge godt (45).

FORLYSTELSESLIVET

Kapitlet om de kulturelle institutioner skal afsluttes med en omtale af forlystelseslivet. Kroer og biografer drives ganske vist som forretninger, men de fungerer på

samme måde som de offentlige kulturelle institutioner: De er der altid, og borgerne søger dem ikke tit under arbejdet, men i fritiden og ved særlige lejligheder.

Damhuskroen har i det meste af perioden været den vigtigste ramme om forenings- og forlystelseslivet i Rødovre. En kro ved dammen, »Damhuset«, omtales første gang i 1682, så den er næst efter kirken den ældste institution i sognet. Kroen fik voksende betydning efter, at »Kongevejen« mellem Frederiksberg og Roskilde var blevet anlagt i 1770'erne og trafikken tog til. Kroen tog sig betalt for vejen: En bom blev sat tværs over vejen, og bommanden åbnede den først, når de rejsende havde betalt passagepenge for vogne og dyr. Et bomhus blev opført øst for kroen helt ude ved vejen, her boede bommanden, som indtil 1915 opkrævede bompenge til det offentlige. I de sidste år betalte han 7000 kr. for forpagtningen, og til gengæld opkrævede han betydelige beløb for dyr og køretøjer: Det kostede 4 øre at føre en hest eller en ko igennem, 2 øre for et svin eller et får. For køretøjer var der mange takster: En arbejdsvogn med to heste kostede 4 øre, var der mere end to heste, steg taksten til 8 øre. Biler og 4- eller 5-hjulede motorcykler kostede 10 øre, flyttevogne 25 øre, lastvogne o. lign. 35 øre for at nævne nogle enkelte. Bomforpagteren drev en lille forretning, den første på Damhustorvet. Bomhuset blev nedrevet 1937 i forbindelse med Roskildevejs udvidelse.

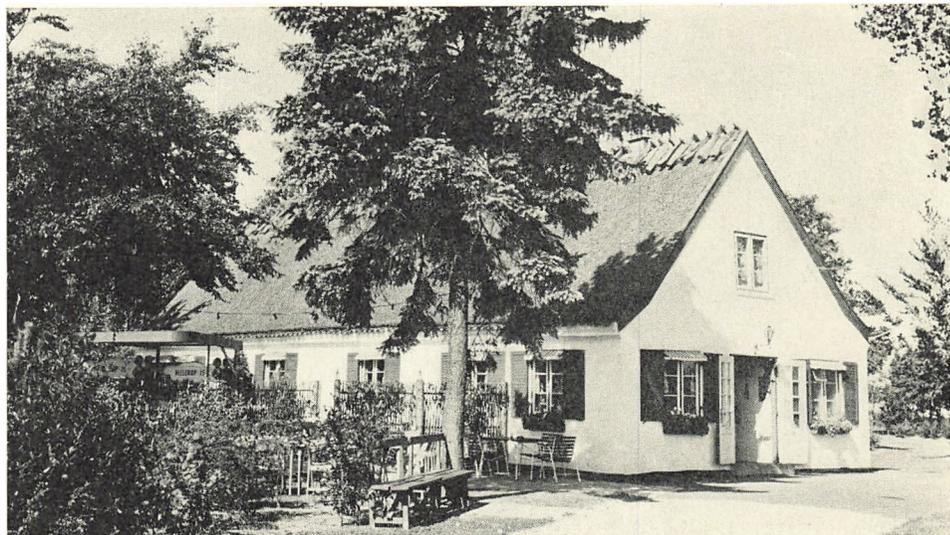
Damhuskroen var først og fremmest for de vejfarende. I rejsestalden mod vest var der plads til vogne og heste, i kroen kunne man få mad og drikke og en seng. Der kunne være livligt morgen og aften, når vogne fra Rødovre med dyr, mælk og gartneriprodukter mødtes med den udefra kommende trafik. Om eftermiddagen, når de vendte hjem, blev der tid til et besøg i skænkestuen og en snak med folk fra sognet eller udefra. Mod nordøst lå Damhussøen, og på de andre sider var kroen omgivet af grønne marker. Ikke mærkeligt, at mange københavnere i begyndelsen af dette århundrede kom til Damhuskroen som landligere i den lyse årstid.

Efterhånden som Rødovre voksede, blev kroen inddraget i indbyggernes liv. Sognerådet holdt sine møder på Damhuskroen indtil 1916, beboerne i det nærliggende Sørtorp holdt juletræsfest og fastelavnsfest, og grundejerforeninger, vælgerforeninger, idrætsforeninger og erhvervssammenslutninger holdt møder og fester her. Bag kroen lå »Laden«, hvor der blev holdt større møder, opvisninger og baller (46).

I dag benytter foreningerne i stigende grad de gratis lokaler i skoler og biblioteker til møder, men der er stadig Rødovreforeninger, f. eks. Propforeningen og pensionistforeningerne, som holder bankospil på kroen, og der kommer også mange foreninger fra København. Damhuskroen har haft mange ejere, indtil familien Stefansen overtog den i 1936. Familien driver flere virksomheder på Bakken og i Tivoli, og den har nu i over 40 år ejet Damhuskroen. Allerede før 2. verdenskrig opførtes bag hovedbygningen de bygninger, der kom til at rumme Kongesalen, Palmehaven og Zillertal. Disse bygninger brændte i august 1973, men blev genopbygget i udvidet størrelse. Carl Anker Jensen har som vært siden 1964 formået at skaffe Damhuskroen nye kunder, således at den i dag er en blomstrende virksomhed. »Enkeballet« hver tirsdag er blevet en særlig stor succes.

I sommeren 1934 åbnede i kroens have en forlystelsespark med telte og vogne, som blev flyttet, når sæsonen var forbi. Siden 1936 driver Stefansendynastiet også

Espehus traktørsted ligger i Espelunden mellem Rødovre-hallen og Vestvolden. Åbnet i 1958 med Laurids Hansen som restauratør.

Damhustivoli, som nu dækker hele haven: Skydetelte, lykkehjul, radiobiler, spilleautomater og underholdning fra friluftsscene tiltrækker mange besøgende, især fra København. Den største attraktion er duevæddeløbet hver fredag i månederne juli–november (47).

Ved Roskildevejs anden ende lå Brandholmskroen, der stammer fra århundredskiftet. Den havde sin bedste tid i årene efter 1930, men allerede i slutningen af 30'erne erobrede Damhuskroen foreningerne fra den, og efter 1945 var den kun beværtning. I 1972 købte kommunen bygningerne, som nu er lejet ud til et bilauktionsfirma (48). Islev Kro på Islevhusvej ligger i København, men blev tidligere benyttet af foreninger og private i Rødovre. Islev Klub- og Selskabslokaler er fra 1954. På den sydlige side af Roskildevej, mellem Hviddingvej og Agerskovvej, lå »Bræddehytten«, der blev drevet af »Onkel Svend«. Her var billard og mange unge gæster, f. eks. holdt R.I.C. bokseøvelser om vinteren, når det var for koldt til udendørs sport.

Traktørstedet Espehus er stuehuset til et husmandssted under Espegård. Det åbnede i 1958, fik en opblomstring da Carlsro var blevet bygget og melder efter ombygning i begyndelsen af 70'erne igen om stigende besøg. Stedet ligger smukt i Espelunden. Da Rødovre Centrum åbnede i 1966, var der en stor restaurant »Orchidéterrassen«, hvis selskabslokaler benyttedes både af Rødovres og andre kommuners borgere. Endelig skal bodegaerne nævnes, typiske for 1970'erne. De er som regel indrettet i nedlagte butikker, og de finder deres kunder i nabolaget. Siden 1972 er der åbnet 10 bodegaer i Rødovre – og desuden tre cafeteriaer (49).

Der er næppe behov for hoteller i Rødovre, i hvert fald er et par forsøg mislykkedes, og Damhuskroen udlejer ikke mere gæsteværelser, men det skal nævnes, at den største af de fire campingpladser i Storkøbenhavn, Absalon Camping, grundlagt 1967, ligger på grænsen mellem Rødovre og Glostrup nær Roskildevej.

Et fast teater har Rødovre ikke, men teater- og kulturforeningen har givet kommunen et teaterliv. Biografer har Rødovre haft siden 1934, og der er i dag to. I 1934 åbnede Rio Bio i bygningen Roskildevej 301 A; direktør var forretningsmanden Waldemar Nielsen, som bl. a. ejede tankstationen på Damhustorvet. I 1944 efterfulgtes han af filminstruktøren Benjamin Christensen. Et halvt år efter

dennes død i april 1959 lukkede Rio Bio; bygningen blev brugt til lager, og efter en brand i august 1974 blev den nedrevet.

I slutningen af 1948 fik kommunen bevilling til at drive en biograf i Islev; overskuddet skulle gå til kulturelle formål. I marts 1951 åbnede Islev Bio, Slotsherrensvej 228. Hovedbygningen er en gammel teaterbarak fra flygtningelejren i Oksbøl, forsynet med tilbygninger og indrettet af stadsarkitekt Lorentzen. Foyeren rummer et stort vægmaleri af Pasternak: En collage over filmens historie 1888–1951. Biografen, der også benyttes til skolebio og teaterformål, bl. a. Rødovre Teater- og Kulturforenings forestillinger, er med sine 501 pladser rummelig og velegnet til både film og teater. Akustikken er så fin, at salen er blevet anvendt af Danmarks Radio til optagelser, og Philips grammofonpladeselskab optog de første danske stereooptagelser her. Fjernsynet ramte danske biografer hårdt i 1960'erne, og Islev Bio gik ikke ram forbi. I 1973 indførtes en ret lav enhedspris, og siden har besøget været stigende. Biografen har dog et mindre underskud, som dækkes af kommunen.

Islev Bios direktør siden åbningen er Hans Gjerløv. Han er en erfaren filmmand, som bl. a. har optaget flere gode film om Rødovre, og som ud fra en stærk interesse for Rødovres historie har båndoptaget mange samtaler med ældre Rødovreborgere (50).

I 1971 åbnede Bil Bio, udendørsbiograf ved Rødovre Centrum.

Bil Bio i Rødovre Centrum. Om aftenen holder bilerne i halvcirkler foran »lærredet«. I baggrunden højhuskvarteret, for enden af parkeringspladsen ligger vandtårnet og ved foden af dette gartner Knudsens sidste drivhuse, der blev inddraget 1976.

20. FORENINGER

FORENINGSLIVET

Det moderne danske samfund fungerer ikke blot ved hjælp af de enkelte borgeres arbejde og den offentlige lovgivning, styring, undervisning, forsorg osv. Et vidt-forgrenet net af organisationer og foreninger virker for medlemmernes interesser. Meget arbejde, der i dag som en selvfølge varetages af det offentlige, blev først udført af private foreninger. Foreningerne har betydning også på en anden måde: Utallige mennesker finder en del af indholdet i deres liv i foreningslivet. Der får de brug for de evner, som deres arbejde ikke forløser, der kan de virke for et højere formål, værdier ud over dagligdagen.

Det er interessen der driver værket. Ordet har en dobbelt betydning, dels økonomisk-politiske interesser, der fremmes gennem politiske foreninger, erhvervsorganisationer, fagforeninger og grundejerforeninger, dels den interesse, eller snarere det behov, mennesker har for idealer, hjælp til andre, dygtiggørelse, kunst, meningsfyldt fritidsbeskæftigelse i det hele taget.

Foreningslivet hører det 19. og 20. århundrede til. Demokratiet sikrede de borgerlige friheder, og dygtiggørelse var nødvendig for dem, der ville deltage i samfundsanliggender. Troen på fremskridtet gjorde, at mennesker fandt det umagen værd at deltage.

Den første forening i Rødovre var læseforeningen, der blev stiftet omkring 1850, den næste var sygekassen fra 1885. Byggeforeningen Fremtiden købte i 1902 grund og begyndte at opføre de villaer, der i 1909 organiseredes i Grundejerforeningen Søtorp. Den socialdemokratiske vælgerforening er fra 1906. I 1910 blev der taget to foreningsinitiativer. Nogle unge mænd i Søtorp ville stifte en idrætsforening; kommunen viste sin velvilje, men der kom ikke noget varigt ud af ideen. Samme år stiftedes Rødovre og Omegns selskabelige Forening. Den lod sine love trykke, og derfor ved vi, at formålet var »ved selskabelige sammenkomster at give medlemmerne og deres familier lejlighed til selskabelig sammenslutning.« Enhver, der ønskede optagelse, skulle foreslås af tre medlemmer; hæderlige mænd og kvinder over 14 år kunne optages, »dog har medlemmet først stemmeret ved det fyldte 18. år.« Kontingentet var 2 kr. halvårlig, soldater var kontingentfrie. I vinterhalvåret var der møde hver lørdag aften – men der står ikke, hvad man lavede på møderne. Medlemmerne synes at have været unge, så mon ikke de har danset? Der er ikke bevaret arkivalier efter denne forening, og ingen aviser skrev om Rødovres forhold dengang. Det samme gjaldt Rødovre-Islemark lokale, selskabelige Forening af 22. maj 1920. Dens formål var ved »fester, udflugter og lignende at samle selskabeligheden inden for sognets ramme.« Moralen var strengere end i foreningen fra 1910: »Bestyrelsen kan nægte at optage personer, der af moralske grunde må anses for uskikkede til omgang med foreningens medlemmer. Er sådanne personer optagne, er bestyrelsen bemyndiget til atter at udelukke dem fra foreningen.« Kontingentet var 2 kr. kvartårlig og skulle erlægges forud. Et evt.

Foreninger

overskud ved foreningens opløsning skulle tilfalde hjælpe-kassen. Endelig er der en paragraf, der på to måder siger noget, der åbenbart ikke skulle herske tvivl om: »Damer kan ikke optages i bestyrelsen. Bestyrelsen skal bestå af mandlige medlemmer.«

Rødovre og Omegns Gymnastikforening er fra 1924, Rødovre Idræts Club fra 1927. Fra 1920'erne ved vi mere om foreningerne. Der lever mennesker, som var med dengang, en del arkiver er bevaret, og der opstod Rødovreaviser sidst i 20'erne.

Under den tyske besættelse 1940–45 var der samling om de demokratiske, nationale og kristne værdier. Så tidligt som 1. juli 1940 oprettedes under Danske Kvinders Beredskab en Rødovreafdeling, der under krigen udførte hjemmesygepleje og børnepleje og i sommeren 1945 dannede to forplejningshold, der tog sig af modstandsfolkene (1). DKB udgør nu en del af Civilforsvars-Forbundet. Et halvt år senere, 13. januar 1941, stiftedes en Rødovreafdeling af Arbejdernes Samaritter Forbund. Afdelingen eksisterer stadig, nu under navnet Dansk Folkehjælp (2). Under besættelsen fik også spejderkorpsene og FDF selvstændige grupper i Rødovre, og idrætsorganisationerne fik en fællesrepræsentation i 1943.

På de følgende sider skildres de enkelte foreninger. Der er ikke tilstræbt fuldstændighed, dertil er antallet af foreninger for stort. I det afsluttende afsnit omtales de problemer, foreningerne har fået de sidste 15–20 år, og den hjælp, det offentlige yder foreningerne.

*Gårdejer, sognerådsmedlem
Ole Rasmussen (1846–1921)
tog initiativet til Rødovre
Sygekasse 1885 og var for-
mand indtil 1910.*

RØDOVRE SYGEKASSE

Da Rødovre blev selvstændig, eksisterede der kun få foreninger eller organisationer, som samlede kommunens indbyggere om fælles virke. Kirken og skolen var de vigtigste; de politiske organisationer blev til, når der skulle være valg og opløstes efter valget; Folkebogsamlingen var for de læsevrige, fattigkassen for de trængende, og endelig var der en sygekasse og en begravelseskasse.

Sygekasse-Foreningen for Rødovre Sogn blev stiftet 1. maj 1885. Initiativtageren var gårdejer Ole Rasmussen, Islevmark, vel nok den betydeligste personlighed i kommunen omkring århundredskiftet. Foreningen byggede på selvforsikringsprincippet: Medlemskab var frivilligt, det omfattede mænd og kvinder fra 14 til 50 år, som ikke nød offentlig fattighjælp eller i det sidste år havde nydt sådan hjælp uden at betale den tilbage. Også mennesker, der havde fået en vanærende straf, var udelukket fra medlemskab, og til nye medlemmer stilledes krav om et godt helbred. 20 medlemmer var der fra begyndelsen, de indskød fra 1 til 5 kr., stigende med alderen. Det månedlige bidrag var 50 øre for alle, og sygehjælpen androg 60 øre om dagen, dog var der ingen hjælp at hente de første tre dage. Indtægterne beløb sig i det første halve år til 539 kr., og da udgifterne kun var 71,60 kr., begyndte man at danne formue.

Administrationen var billig, Ole Rasmussen og de fire andre bestyrelsesmedlemmer arbejdede uden vederlag. De opkrævede kontingenter i hver deres distrikt, og formanden udbetalte sygehjælp efter henvisning fra de andre. Hvor små forholdene var, vidner lovenes § 29 om: »Ved et medlems dødsfald har bestyrelsen at bekendtgøre for foreningens medlemmer, hvilken dag og time, begravelsen vil

Bogbinder Niels Kjær, formand for sygekassen 1910–42.

finde sted.« Fra 1. januar 1888 virkede Begravelseskassen i Rødovre Sogn som en særlig afdeling af sygekasseforeningen.

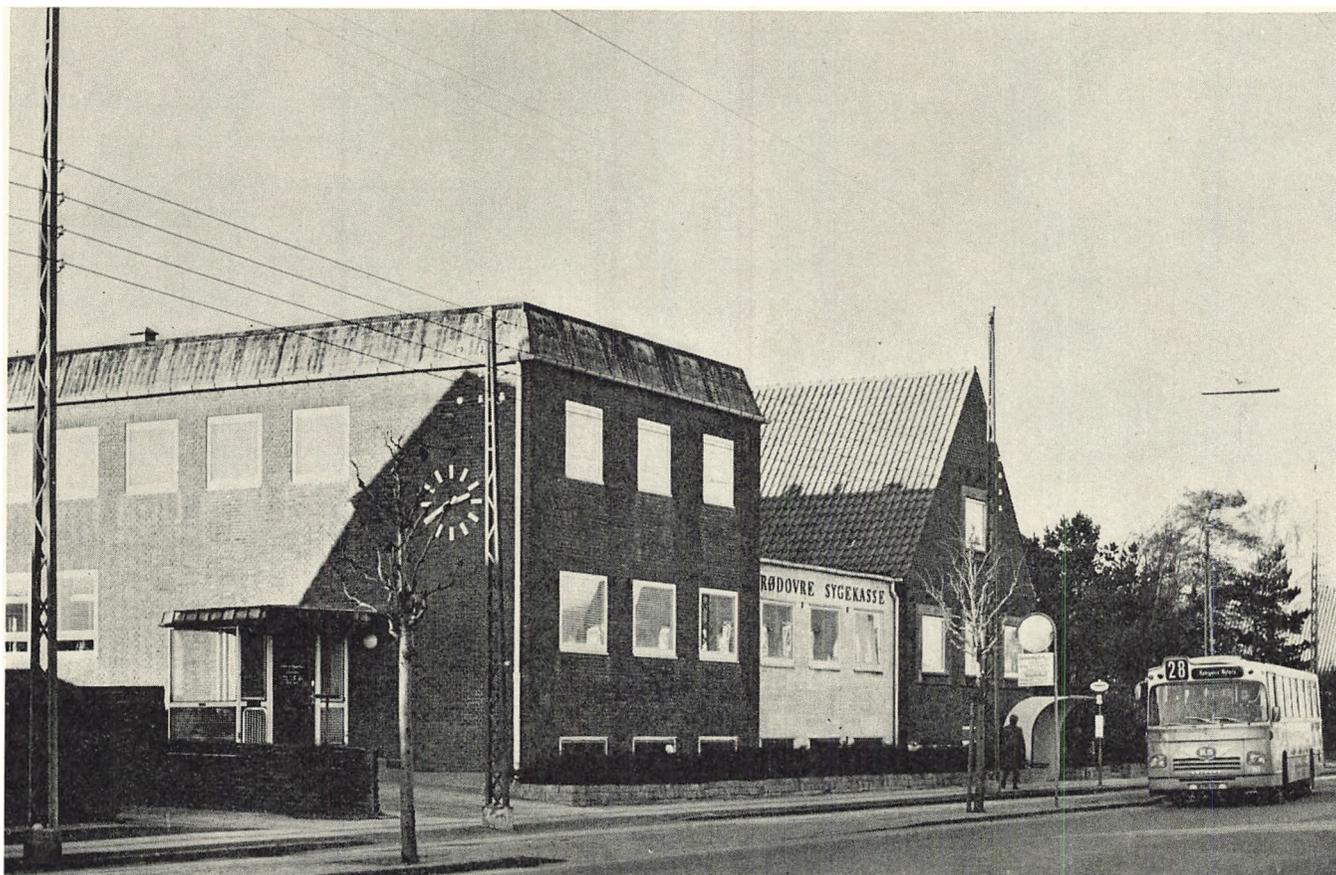
1. januar 1901 var der 64 ubemidlede og 9 støttende medlemmer, indtægterne havde i 1900 som i de foregående år været knap 500 kr., udgifterne knap 400 kr. Fra 1. januar 1908 var sygekasseforeningen statsanerkendt og fik statsstøtte, og den skiftede navn til »Rødovre Sogns Sygekasse«. I 1910 trak Ole Rasmussen sig tilbage; den nye formand blev bogbinder Niels Kjær, Søtorp. Der var 68 ubemidlede medlemmer og et støttende medlem (Ole Rasmussen). I 1911 blev købmand Ole Jensen ansat som kasserer med en årsløn af 25 øre pr. medlem. Bestyrelsens medlemmer fik 35 øre for hvert opkrævet kontingent.

I 1915 indførtes ved lov »sygekassegrænsen«, hvor en bestemt årlig indtægt afgjorde, om man var ubemidlet nok til at få fuldt udbytte af kontingentet. 19 medlemmer havde over 1400 kr. i årsindtægt og måtte derfor betale et højere kontingent for en lavere sygehjælp. Mindre end halvdelen af indbyggerne var medlemmer, så i 1916 lod foreningen trykke 100 reklamesedler.

Årene lige efter den første verdenskrig gav en stor udvikling for sygekassen. I 1918 besluttedes det at yde specialbehandling for øje-, øre-, næse-, hals- og mavesygdomme. I 1919 rasede den spanske syge; sygekassen søgte for første gang kommunen om et tilskud (400 kr.); det skulle være ganske ekstraordinært, men det blev straks permanent. En sygeplejeforening, hvori sygekassen var repræsenteret, blev grundlagt i 1920. Sygekassen ydede et tilskud på 3 kr. pr. medlem, og i 1936 overtog man foreningen mod en kommunal bevilling på 5000 kr. Fra 1923 blev der givet massagebehandling, fra 1927 røntgen og lys.

Medlemstallet voksede, så det bev nødvendigt at få et kontor. Fra 1923 betalte sognerådet sygekassens husleje, fra 1927 var der kontor i formandens villa Annexgårdsvej 26. Statsstøtten og dermed virksomheden begrænsedes af Madsen-Mygdalregeringen 1926–29. Betegnende for stemningen er referatet af generalforsamlingen 23. november 1927: »Formanden gav . . . en oversigt over den nedskæring, som ministeriet havde foretaget over for sygekasserne, og som medlemmerne i høj grad måtte være utilfredse med. Det er jo ellers ikke skik at tale om politik i sygekassen, men når det gælder en samfundssag, som man dog kan sige, at sygekasserne er, da må vi forkaste en sådan politik og gøre vort bedste til, at der kommer sådanne folk på tinge, som vil forsvare disse interesser for os. Husk det på næste valgdag. Formanden gav nu i store træk en oversigt over nedskæringen, før fik vi 3 kr., nu 2 kr. pr. medlem, ca. 1300 kr., for medicin 25 %, nu intet, tilskud til lægehonoraret før 25 %, nu 15 %. Samtidig lægger amtet på sygehus-taksterne, 50 øre pr. dag, dette giver jo en meget stor nedgang i vore indtægter . . . Bestyrelsen foreslår, at foreningen yder ½ medicin og håber på, at lægerne går lidt ned i deres takster, men dette er jo ingen solid fordring, så vi kommer til at foretage en forhøjelse af kontingentet.«

Sygekassen var ved at blive en institution, medlemmernes interesse svigtede. Allerede på den trykte indkaldelse til generalforsamling 2. december 1920 kl. 19,30 hed det: »Hvis generalforsamlingen ikke er beslutningsdygtig, afholdes ekstraordinær generalforsamling samme dag og sted kl. 20,00, der da er beslutningsdygtig, uanset de mødendes antal«. Sådan klarede man de fleste generalforsamlinger i 1920'erne og 1930'erne.

I eet tilfælde ydede Rødovre Sogns Sygekasse noget usædvanligt, det var i 1931, da den tog initiativet til at danne S sammenslutningen af Sygekasser i Københavns Amt.

Med socialreformen af 1933 voksede alle landets sygekasser kraftigt, især fordi medlemskab blev en betingelse for at opnå invaliderente og aldersrente. I 1934 steg medlemstallet således fra 3375 til 5297, så det blev nødvendigt at danne et repræsentantskab. Staben af funktionærer voksede og blev mere professionel. En funktionær til at kontrollere, at medlemmerne nu virkelig også var syge, havde sygekassen fået i 1923. I 1927 blev Ole Jensen efterfulgt som kasserer af en anden Søtorpbeboer, maler J. P. M. Jørgensen. Han blev forretningsfører i 1933, og samme år ansatte man en bogholder og kasserer.

I 1934 indviede man sygekassens eget hus Rødovrevej 95, tegnet af arkitekt Georg Ponsaing. Huset udvidedes i 1952–53 med en tilbygning mod syd, hvorved der blev bedre kontorforhold og desuden plads til en massage- og kortbølgeklinik. Allerede i 1960 kom der en ny udvidelse af lokalerne, idet sygekassen lejede sig ind på 1.-salen af Islev Banks bygning på hjørnet af Rødovrevej og Slotsherrensvej, hvor der indrettedes en større massage- og kortbølgeklinik.

Niels Kjær var formand i 32 år. Hans efterfølger blev den socialdemokratiske politiker Th. Poulsen (1942–61). De to sidste formænd var sadelmager L. P. Jensen (1961–66) og fagforeningsformand Erling Nielsen. Administrationen lededes efter J. P. M. Jørgensens afgang i 1944 af forretningsfører Axel Holme Nielsen.

*Sygekassens hovedbygning
fotograferet i marts 1973. T.h.
sygekassens første bygning,
der bærer årstallet 1934.*

Fra 1950'erne var sygekassernes forhold til debat, og ved lov af 9. juni 1971 blev de almindelige danske sygekasser lagt ind under kommunerne. Da Rødovre Sygekasse 1. april 1973 blev overtaget af kommunen, havde den ca. 30.000 medlemmer og de årlige udgifter var ca. 24 mill. kr. Der var 13 ansatte på kontoret, 9 i massageklinikken og 18 hjemmesygeplejersker. Hovedbygningen på Rødovrevej blev solgt til kommunen for vurderingssummen 1,5 mill. kr., og Københavns amt overtog klinikkerne (3).

*Bronzeskulpturen
»Ved vandstrålen« er
udført af Poul Hansen
1969 og står i anlægget
Espelunden.*

IDRÆTTEN

Uorganiseret idræt har eksisteret til alle tider: Børn og unge løb om kap, svømmede, spillede bold, de voksne, især mændene, kunne tage en brydekamp eller sparke til en bold. Idræt organiseret i foreninger, som ejede eller havde rådighed over redskaber, baner, klubhuse osv., og som administrerede instruktion og konkurrencer, stammer fra slutningen af det 19. århundrede og har forbindelse med byernes vækst og den politiske bevidstgørelse på landet. I Danmark udviklede gymnastik- og skytteforeninger sig fra 1870'erne med tilknytning til Venstre og højskolerne som et led i bondestandens rejsning. I byerne begyndte de brede lag at dyrke boldspil først og fremmest fodbold fra 1890'erne, snart blev også gymnastik, boksning og svømning inddraget. Lærerne gik i spidsen som instruktører og ledere, men i øvrigt krævede den organiserede idræt ingen uddannelse og ikke mange penge af sine udøvere.

Den første idrætsforening i Rødovre var Rødovre Idrætsklub, som blev stiftet i 1910 af 35 beboere i Søtorp. Klubben henvendte sig til sognerådet om støtte til at købe gymnastikredskaber, og på sit møde i august 1910 bevilgede sognerådet 25 kr. (4). Desværre ved vi intet om klubben i de næste år, men senest i 1927 må den være blevet opløst, for i det år stiftedes en ny forening med navnet Rødovre Idræts Club, R.I.C.

Den ældste af de endnu eksisterende idrætsforeninger i Rødovre er Rødovre og Omegns Gymnastikforening, R.O.G., som blev stiftet 24. oktober 1924. Den fik straks medlemmer fra Glostrup, Hvidovre og Vanløse, deraf navnet, og den satte ikke alene gymnastik på programmet, men også håndbold, folkedans, badminton og – indtil Hvidovre Søbad lukkede – svømning. Idrætten i Islev blev organiseret

Ved Damhuskroen startede mange cykelløb ud ad Roskildevej, og her var også målet. Foto ca. 1916. Senere flyttede cykelløbene til Brandholmskroen.

i 1932; 1. maj stiftedes Boldklubben Orient og i oktober samme år fulgte først Motionsklubben De Gamle Drengene og en uge senere Islev Kvindelige Gymnastikforening, begge for voksne: Ingen medlemmer under 30 år! Allerede i 1934 blev de forenet i Islev Gymnastikforening, og i 1941 blev boldklubben og gymnastikforeningen sluttet sammen i Islev Gymnastik- og Idrætsforening Orient, i almindelighed kaldet »Orient«. Endnu en forening så dagens lys det år, Gymnastikforeningen af 1941, G.41.

Idrætsforeningernes daglige liv skal ikke skildres her, men deres ydre rammer og deres forhold til kommunen skal omtales. Foreningerne var i 1930'erne og 1940'erne i høj grad selskabeligt aktive. Ud over idrætsstævnerne var der udflugter til fods eller med busser ud i landet, ofte med 50–60 deltagere. Der var fester i hvert fald til jul, fastelavn og Sct. Hans, der var dilettantspil og revyer. Orient opførte således fra 1937 i fem år en særlig Islevrevy. I Rødovre mødtes man på Damhuskroen, i Islev på Husum Møllekro, eller Herlev Kro, indtil Islev Klub- og Selskabslokaler blev åbnet i 1954. Til gymnastik lånte man gymnastiksalene i de to skoler mod at gøre rent efter sig. Orient forærede i begyndelsen 150 kr. om året til Islev Skole som tak for gæstfriheden. Baner til udendørs idræt lånte man hos landmændene uden betaling. Orient synes at have fået et klubhus foræret af kommunen i 1934, men sikker viden haves ikke.

Af ledende personligheder er der især grund til at nævne Majus Andersen, medstifter af R.O.G. og utrættelig til at træne de unge gymnaster og arrangere fester og udflugter. Han havde været på højskole og kendte fra sit arbejde som mælkekusk i Rødovre behovet både for sport og for underholdning. Også andre idrætsledere i Rødovre og Islev, især inden for gymnastikken, havde været på højskole eller på kursus hos Niels Bukh i Ollerup (5). I Islev var H. Arvin initiativtager og leder; han var handlegartner som de fleste ledende folk i Islev.

Under besættelsen voksede idrættens berøring med befolkningen. Algang og al-sang fik tilslutning fra borgere, som ikke dyrkede idræt, og R.O.G.s nationale foredrag på Damhuskroen var godt besøgt. Her talte bl. a. sognepræst Aage Falk Hansen, journalist Peter de Hemmer Gudme og historikeren Vilh. la Cour. la Cour blev arresteret efter sit foredrag 4. februar 1942 og ført til forhør sammen

ROGs folkedansere i deres bedste år, 1930'erne, fotografet på Damhuskroen. I midten lederen, forpagter Anton Laursen, Espegård. Dragterne er fra hele Sjælland, ikke specielt fra Hedeboegnen, som Rødovre hører til.

med foreningens formand, næstformand og kasserer; de lokale folk blev snart sat fri (6). R.O.G.s vandreture med fædrelandssange blev forbudt i de sidste år af besættelsen. Også på anden måde var disse år vanskelige for idrætten. Fra foråret 1945 til vinteren 1946–47 blev der ikke leveret lys og varme til gymnastiksalene. R.O.G.s mangeårige formand, bogtrykker Axel Nielsen beretter, at der var is på væggene i Rødovre Skoles gymnastiksal, og at gulvet var drivende vådt efter en times gymnastik (7).

I 1941 fik Rødovre et stadion. Det lå i den del af Islev, der er nemmest at nå fra resten af kommunen: Ved Elstedvej syd for Slotsherrensvej, ud mod Krogebjergparken, der danner grænse mod København. Anlæg af baner og opførelse af barakker med omklædningsrum, toiletter og klublokaler blev udført som beskæftigelsesarbejde med statsstøtte. Opførelsen af en badmintonhal måtte udsættes. 25. juni udsendte sognerådet et reglement for benyttelsen af stadion. Der blev nedsat et baneudvalg på højst fem medlemmer, hvoraf formanden skulle vælges af sognerådet, de øvrige af idrætsforeningerne. Foreningerne skulle betale 2,40 kr. pr. medlem om året for at benytte banerne. Sognerådet skulle godkende fordelingen af banerne, og der var fastsat klare regler for benyttelsen. Misbrug blev straffet med bortvisning for en tid, og til slut hed det: »Sognerådet er i alle sager den afgørende og kan til enhver tid træffe beslutning om ændring i de gældende bestemmelser« (8).

Det var sognerådet der gav og idrætten der måtte sige tak for det den modtog. Anderledes kunne det ikke være i disse år, især fordi idrætten ikke kunne tale med een stemme. Fordelingen af gymnastiksale og boldbaner gav anledning til mange forhandlinger mellem foreningerne. For at sikre den gode stemning og koordinere foreningernes forhold til kommunen tog R.O.G., R.I.C. og G.41 skridt til at danne en fællesorganisation. I et udkast til mødeindkaldelse, dateret 13. juli 1943, optræder tillige Orient, men denne forening var ikke med, da skrivelsen afgik.

Foreninger

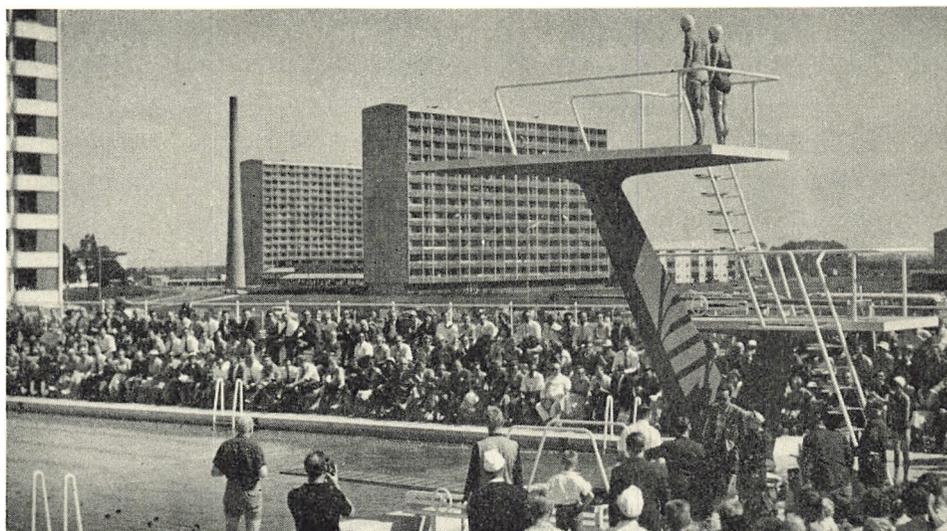
Fællesrepræsentationen for Idrætsforeninger i Rødovre, F.I.R., blev stiftet på et møde på Damhuskroen 24. august 1943. Det skete i en spændt situation, kun fem dage før den danske regering brød med besættelsesmagten, men referatet giver ingen antydning af nogen sammenhæng med de større begivenheder. Derimod mærkedes fra den første dag kommunens velvilje: Det var bedre at forhandle med en fællesrepræsentation end med et antal foreninger, der skulle dele de begrænsede faciliteter. Orient og D.U.I. blev optaget i F.I.R. i 1945, men D.U.I. udtrådte allerede i 1948, da organisationens berøring med idrætten var for svag. G.41 blev opløst i 1948. I 1946 overvejede man at slutte alle foreninger sammen i een, men først gik storebror R.O.G. imod, siden andre foreninger, og ideen blev aldrig realiseret (9).

Gymnastik, fodbold, håndbold og atletik var de sportsgrene, der først dyrkedes i kommunen. Bordtennisklubben The Eight stiftedes i 1944, siden 1970 hedder den Rødovre Bordtennisklub. En række nye idrætter, som hidtil kun var blevet dyrket sporadisk, udviklede sig under og efter krigen: Badminton, tennis, skydning og boksning. I begyndelsen hørte disse idrætter under de gamle foreninger, men efterhånden udskilte de sig til selvstændige foreninger. Boldklubben Rødovre opstod i 1947 ved at boldafdelingen i Orient blev slået sammen med R.I.C. I 1953 blev fire foreninger udskilt af R.O.G.: Rødovre Atletik Club, Rødovre Håndboldklub, Rødovre Badmintonklub og Rødovre Skytteforening; R.O.G. har siden været en ren gymnastikforening. I 1953 stiftedes også fodboldklubben Averta og Badmintonklubben Carlsro. De nye foreninger 1947–53 var en følge af Rødovres vækst, men selv om væksten ophørte i 1968, fortsatte idrætsforeningerne med at vokse i antal og medlemstal. Forklaringerne er højere levestandard, forøget fritid og større forståelse for værdien af legemsøvelser. I 1958 blev svømmeklubben Vest, (siden flyttet til Brøndbyerne) og Atletklubben Ares (brydning i græsk-romersk stil, senere vægtløftning) grundlagt. I 1959 fulgte Rødovre Tennisklub, i 1962 Rødovre Skøjteklub, senere Rødovre Skøjte- og Ishockeyklub og i 1963 Rødovre Sportsfisker Forening. Cykleklubben Fix havde holdt til på Nørrebro siden grundlæggelsen i 1914, men da mange løb blev lagt i Rødovre og en del af kommunens unge meldte sig ind, flyttede foreningen i 1965 til Rødovre. De to volleyballklubber er fra begyndelsen af 1960'erne, adskillige foreninger for den nye sportsgren bowling opstod, efter at der i 1966 var indrettet bowlingbaner i Rødovre Centrum; 10 klubber med ca. 300 medlemmer blev i 1973 sluttet sammen i Rødovre Bowling Alliance. Rødovre Jiu-Jitsu og Judoklub Yawara er fra 1971, og i 1977 stiftedes både en sportsrideklub og en bokseklub.

De ældste foreninger er blandt de største. R.O.G. og Orient har henholdsvis 700 og 1200 medlemmer, Boldklubben Rødovre og Averta hver 5–600. Tennisklubben har ca. 760, Bowlingalliancen ca. 700. I 1976 var 25 klubber tilsluttet F.I.R., og medlemstallet udgjorde ca. 8000 (10).

Boldbanerne på Stadion blev udvidet, skolernes gymnastiksale blev flere og bedre, og nord for Elstedvej opførte entreprenørfirmaet Brdr. Teichert 1961 en skøjtehal på 40×64 m, der rummede en kunstfrossen skøjte- og ishockeybane på 30×60 m. Hallen ejedes af firmaet indtil kommunen overtog den i 1974 og lod skøjteklubben modernisere den for 250.000 kr. Jo, der var forbedringer »hen ad vejen«, men med det stigende antal idrætsudøvere følte faciliteterne hele tiden

Indvielse af Vestbadets friluftsbassin 1. juli 1958.

utilstrækkelige. Kommunen havde rigeligt at gøre med at bygge veje, skoler og rådhus, så i 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne samlede idrætsforeningerne penge til en byggefond. De var indstillet på at købe grund på Damhus Boulevard, men grundejerforeningen foretrak en kirke for en sportshal og fik den. En sportshal var planlagt i forbindelse med Valhøj Skole, men idrætslederne fandt, at den ville blive for lille og afviste den. Kommunen erkendte behovet for en sportshal, men 1961–64 nægtede ministeriet at give igangsætningstilladelse. I oktober 1964 kom tilladelsen, og straks gik arbejdet i gang. I juni 1965 blev sportshallen indviet. Desværre var den for lille fra starten, og snart fremsatte halidrætterne ønsker om en større og bedre hal.

Bedst var forholdene for svømmesporten. Vestbadet er et eksempel på et lykkeligt samarbejde mellem to kommuner og en statsstyrelse. 1957–58 opførte Rødovre og Brøndbyerne et friluftsbad på grænsen mellem de to kommuner. Der var et bassin på $12,5 \times 25$ m og et mindre bassin til børn. Civilforsvarsstyrelsen deltog i samarbejdet, den ønskede en branddam og fik badet mod at betale de direkte udgifter. Mod Roskildevej blev der anlagt en 7 m høj jordvold, der tjente som skærm mod trafikstøj; jorden stammede fra udgravninger til højhusene og fra et regnvandsbassin nord for vejen. På sydskråningen af jordvolden blev der anlagt solterrasser og ud for bassinerne tilskuerpladser.

Befolkningen tog svømmebadet til sig, Svømmeklubben Vest, som blev stiftet i marts 1958, havde i slutningen af november over 600 medlemmer, og mange uorganiserede fandt vej til badet. De to kommunalbestyrelser bevilgede derfor midler til en overdækket træningshal og et bassin af internationale dimensioner. Indvielsen fandt sted 1. november 1970; bassinet måler $50 \times 16,7$ m og har 8 baner; det rummer 1800 m^3 vand, som udskiftes fire gange i døgnet. Under bassinet er der indrettet skydebaner, og på 1. sal er der motionscenter og cafeteria. Gennem vinduer i den ene langside kan tilskuere kigge ind på de svømmende 1 meter under vandet, hvad der har værdi ved undervisning. Der er også indrettet akvarier under bassinerne, og selve badet er lyst og velventileret.

I august 1970, umiddelbart efter afslutningen af Islev Skoles store udvidelse,

begyndte arbejdet på et svømmebad for kommunens nordlige del. Islevbadet blev indviet i januar 1972, og badet og skolens bygninger er kombineret på en praktisk og smuk måde. Bassinet i dette indendørs bad måler 25×12,5 m og rummer 700 m³ vand, der fornyes fire gange i døgnet. Der er motionsrum og cafeteria.

Mens svømmerne glædede sig over de nye faciliteter, gik det langsomt for de andre idrætsgrene. Behovene voksede, og lederne kastede lange øjne til Lyngby og Hvidovre, der fik særlige ordninger for deres idrætsliv, og de blev mere og mere kritiske over for kommunen. Men i løbet af femåret 1969–74 skiftede billedet helt. Hvordan det skete, skal der her fortælles om.

I december 1968 trådte den gamle bestyrelse for F.I.R. tilbage efter en konflikt. Fem nye ledere trådte til, de udgjorde et godt team med moderne ideer og effektive metoder. Formand blev Christian Helmer Jørgensen, direktør for Sportgoods a/s, som forstod at spille på flere instrumenter: Politisk pression, påvirkning af pressen og opbygning af goodwill hos borgerne. F.I.R. fik gennemført en vældig forbedring af idrættens forhold (11).

En vis forståelse var til stede hos kommunen. De direkte tilskud til foreningerne, som blev administreret af F.I.R., udgjorde 1968–69 17.400 kr. og næste år 32.295 kr., altså næsten en fordobling. Hertil kom kommunens udgifter til vedligeholdelse af haller og anlæg. F.I.R.s bestyrelse var skuffet over sine første møder med kommunens politikere og tjenestemænd. Men et valg nærmede sig, og politikerne blev mere lydhøre. 5. november 1969 skrev F.I.R. til vælgerforeningerne: Hvem opstiller partiet til valget til kommunalbestyrelsen i marts 1970, og hvilket forhold har de opstillede kandidater til idrætten? Man opfordrede til møder mellem vælgerforeninger og idrætsfolk og sørgede for, at lokalpressen trykte brevet. En del møder blev da også afholdt, og efter pressens referater at dømme var vælgerforeningerne positive. Christian Helmer Jørgensen luftede tanken om en særlig idrætsliste ved valget (12). Men efter mødet 10. februar 1970 »Idrætten møder politikerne« blev tanken opgivet, fordi politikerne udtrykte betydelig forståelse for idrættens problemer. Man vidste nu, at kommunen ville få en ny borgmester fra 1. april, og at valget ville give stor udskiftning i kommunalbestyrelsen.

Den nye kommunalbestyrelse nedsatte i efteråret 1970 et Idrætsråd, hvori fire fra idrætsforeningerne tog sæde sammen med to fra kommunalbestyrelsen og formanden for Fritidskommissionen, og kontakterne forøgedes også på andre måder.

I november 1970 havde F.I.R. færdiggjort en undersøgelse »Behov og langtidspanlægning for idrætshaller frem til 1976«. Den blev i marts 1971 drøftet med Teknisk Forvaltning, som stillede sig positivt, men henviste til nødvendigheden af at prioritere behovene og skaffe politisk dækning for udgifterne. I juli 1971 var F.I.R.s »Behovsanalyse og prioriteringsforslag for idrætten i Rødovre kommune« færdig. Den blev sendt til udtalelse i klubberne, som i løbet af efteråret svarede positivt. 25. februar 1972 blev den tilstillet kommunen sammen med et forslag til en »Rødovreordning«, som ville koste godt 700.000 kr.

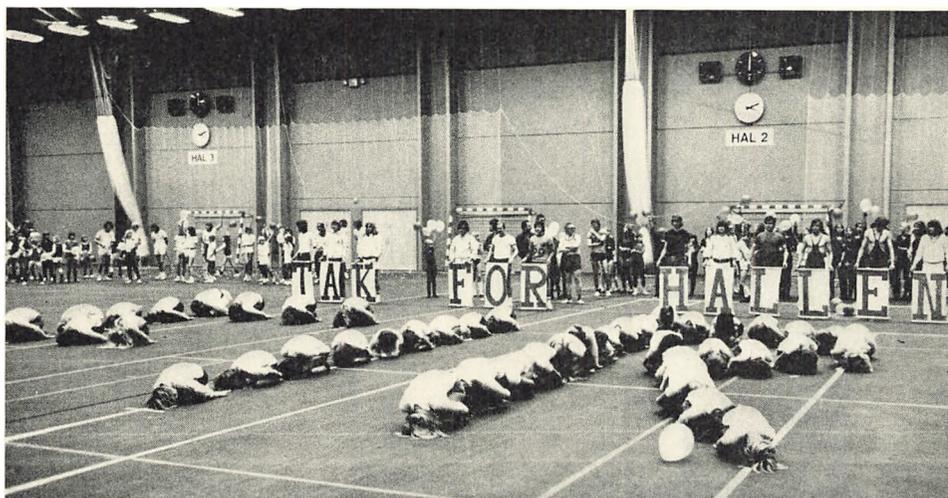
F.I.R. lod ikke blot sit forslag tale for sig selv, men fulgte det op med pression og pr-arbejde. I april gik man ind for reklame på alle idrætsanlæg mod at alle indtægterne gik ubeskåret til idrætten; et firma havde tilbudt at betale 300.000 kr. for skiltreklame i fem år. Sagen blev ikke til mere, men den viser stemningen. 24. august holdt F.I.R. en ekstraordinær generalforsamling, hvor man opfordrede

*Pensionistgymnaster i Sports-
hallen 1970, ledet af Lizzi
Dibbern Petersen.*

idrætsfolk til at møde frem på efterårets møder i kommunalbestyrelsen og skrive avisartikler, hvor idrættens forhold i Rødovre blev sammenlignet med forholdene i andre kommuner; F.I.R. ville koordinere artiklerne. Allerede på kommunalbestyrelsesmødet 29. august mødte en halv snes idrætsledere op i træningsdragter, og avisartikler kom der mange af i de følgende måneder. Endelig blev der 7. december afholdt møde mellem kommunalbestyrelsen og F.I.R., hvor enighed opnåedes på afgørende områder, og stadsarkitekt Børge Lorentzen fremlagde skitser til en stor sportshal i Espelunden.

Hvor meget aktionerne betød, lader sig ikke afgøre, men F.I.R.s forslag fra februar 1972 gik sin sejrsgang i de samme måneder. Efter Fritidsnævnets redaktion gik forslaget til udtalelse i alle børne-, ungdoms- og idrætsforeninger i kommunen. De var positive, det samme var Fritidskommissionen, Kulturel Forvaltning og Økonomiudvalget, og 19. december 1972 vedtog kommunalbestyrelsen »Rødovreordningen« med 10 stemmer mod 6 (konservative), som ikke stemte. Der blev straks udsendt pressemeddelelse om, at ansøgninger på skemaer skulle være indsendt senest 15. marts 1973, således, at ordningen kunne træde i kraft med det nye finansårs begyndelse 1. april (7). Beløbet, der tildeltes børne-, ungdoms- og idrætsforeninger, var på 708.000 kr.; samtidig bortfaldt udgifterne til idrætsformål: 130.000 kr., lokaletilskud: 120.000 kr. og interessegrupper: 130.000 kr. Det var en betingelse, at foreningerne skulle have hjemsted i Rødovre, og tilskudsberettigede var kun medlemmer, som havde bopæl i Rødovre og var under 26 år. F.I.R. har siden kritiseret bopælskriteriet med henvisning til, at kun få kommuner praktiserer det, og at det betyder forskelsbehandling af medlemmer, der bor uden for kommunen. Kritikken er blevet afvist: Kommunens penge skal kun gives til kommunens borgere!

»Tak for hallen«, siger skiltene, og idrætsfolkene på gulvet angiver, at det er F.I.R., der takker for Rødovrehallen. 3. januar 1976. En del af festlighederne i anledning af kommunens 75-års jubilæum var henlagt til Rødovrehallen.

Kommunen yder følgende tilskud:

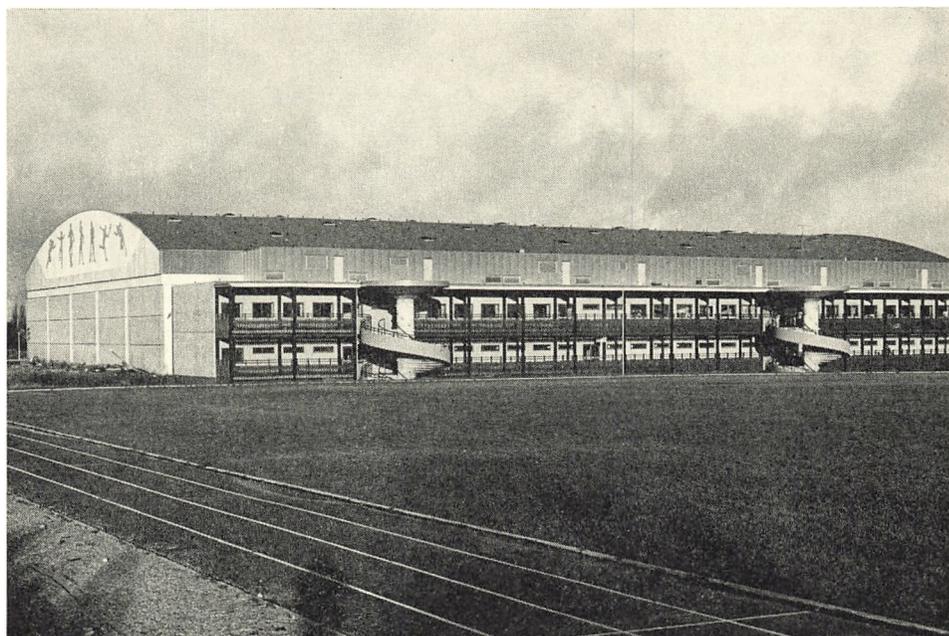
- A. Trænertilskud: 100 % af de dokumenterede trænerudgifter, maksimalt dog et beløb, der svarer til det samlede kontingent.
- B. Persontilskud: 25 kr. årligt pr. aktivt medlem under 26 år. Foreninger, der benytter sig af træner tilskud, får nedsat persontilskuddet til 12,50 kr.
- C. Foreningstilskud: Foreninger med mindst 10 medlemmer kan opnå et tilskud på 500 kr.
- D. Grupperejser og lejrophold: Varighed mindst 3, højst 21 dage pr. år, tilskuddet er på kr. 10 pr. deltager pr. nat i Danmark. I udlandet betales endvidere $\frac{1}{3}$ af transportudgifterne, maksimalt dog 150 kr. pr. deltager.
- E. Leder- og instruktøruddannelse: Til deltagelse i indenlandske kurser betales 50 % af kursusafgiften incl. ophold samt dokumenteret løntab; rejseudgifter dækkes med indtil 100 %.
- F. Materialer og inventar: Tilskud op til 85 % af udgifterne ved drift af egne lokaler samt udgifterne i forbindelse med lejede lokaler.

Kulturel Forvaltning administrerer ordningen; F.I.R. fik et tilskud på 5000 kr. og har fra 1972 ikke opkrævet kontingent hos medlemsforeningerne. Satserne blev reguleret i 1976 for grupperejser, hvor de 10 kr. hævedes til 15 kr. Tabellen viser, hvor store beløb foreningerne har ansøgt om, modtaget og anvendt:

Finansår	Ansøgt	Bevilget	Forbrugt
1973-74	951.477	708.000	639.115
1974-75	1.037.739	800.000	657.966
1975-76	1.309.415	900.000	819.916
1976 (9 mdr.)	1.398.235	1.000.000	869.312
1977	1.826.629	900.000	

Foreningernes kritik af kommunen er forstummet. I marts 1976 afholdtes et møde mellem Kulturel Forvaltning og repræsentanter for 46 foreninger, der viste, at foreningerne var stort set tilfredse med ordningen (14).

*Rødovrehallen set fra sydvest.
To cirkelrunde trapper fører
op til kontor- og cafeteria-
bygningen. I forgrunden
løbebaner.*

»Idrætsoffensiven« 1969–1974 skabte et langt bedre forhold mellem idrætten og offentligheden. Det gjaldt lokalpressen: Rødovre Avis og rødovre-posten begyndte at skrive ikke blot flere spalter, men også mere korrekt og mere positivt om idrætten, og de støttede offensiven mod politikerne. F.I.R. havde i 1940'erne haft en meddelelsestavle Roskildevej 282, og fra 1953 udgav man Rødovre Sport, men da interessen var begrænset og udgifterne syntes at være ubegrænsede, gik det ind i 1960. De fleste foreninger udgiver egne medlemsblade.

I samarbejde mellem Rødovre Avis og F.I.R. er der siden 1970 hvert år blevet afholdt Rødovre Algang. Strækningen er ca. 8 km lang, og enhver går i det tempo, han foretrækker; algangen har været henlagt til en aften midt i juni måned, og deltagertallet har været knap 1000. »Trimkomiteen« afholder »Rødovremarch« en gang om året. Idrætsmærkeordningen, som R.O.G. og Orient havde administreret siden 1941, blev på initiativ af Orient genoplivet i 1971. I 1973 uddeltes 129 idrætsmærker, i 1976 108.

Borgmesterens uddeling af årets idrætspris og årets idrætslederpris blev sat i system fra 1970, og idrætten har præsenteret sig for borgerne ved udstillinger og opvisninger i Rødovre Centrum i 3–4 dage: »Sport i Centrum« september 1972 og januar 1974.

Til »idrætsoffensiven« hører også, at omkring 10 idrætsledere søgte ind i forskellige vælgerforeninger, hvor de ret hurtigt fik bestyrelsesposter. Enkelte blev opstillet til kommunalbestyrelsen i 1974. Partiet Et Nyt Rødovre opstillede Chr. Helmer Jørgensen og hans næstformand gennem de fem år, elektroinstallatør Benth Hammer. Partiet fik 752 stemmer, og Helmer Jørgensen blev valgt. Hammer efterfulgte ham i april 1974 som formand for F.I.R.

Og så gik det rask fremad mod »Rødovrehallen«. I 1973 blev der opstillet fem klubhuse ved fodboldbanerne ved Espelunden. En enig kommunalbestyrelse traf beslutning om opførelse af hallen i december 1974, og 3. januar 1976, da kommunen fejrede sit 75-års jubilæum, fandt indvielsen sted. Totalentreprisen var overdraget Rasmussen & Schiøtz, og prisen blev 17.125.000 kr. Hallen var både

stor og god. Gulvet måler 4515 m² og sidebygningen med træningsrum, omklædningsrum, kontorer osv. rummer i sine tre etager i alt 4495 m². Rødovrehallen er Danmarks største sportshal. Der kan spilles på 4 (indendørs) fodboldbaner, 2 basketballbaner og 5 volleyballbaner. Der er tilskuerpladser til 400 i den ene langside og cafeteria i sidebygningen.

»Det vigtigste er ikke at vinde, men at deltage«. Rigtigt, men det er nu dejligt at vinde: Sejren er lønnen for hård træning, den kaster ære over klubben og hjembyen, og vinder man over idrætsfolk fra andre lande, blomstrer den nationale stolthed.

Rødovres idrætsfolk har vundet mange danske mesterskaber. R.O.G. har vundet dem både for hold- og individuel gymnastik, senest Else og Kurt Trangbæk. Skytterne har hjembragt Danmarksmesterskaber, sportsfiskeren Jan Stelmaszczyk har vundet verdensmesterskabet i kast 1972, 1973 og 1976 og er Danmarksmester 16 gange. Også The Eight/Rødovre Bordtennisklub og Rødovre Statsskoles Volleyballklub har vundet flere Danmarksmesterskaber. Rødovre Skøjte- og Ishockeyklub er en af de bedste i landet; i oktober 1977 ansatte den med kommunal garanti en russisk træner. Vagn Bangsborg fra Cykleklubben Fix vandt et verdensmesterskab i 100 km holdkørsel for fire i 1962. Flest mesterskaber har kapgænger Ragnvald Thunestvedt fra R.O.G., siden 1953 R.A.C. Han blev Danmarksmester hvert år 1947–57 undtagen 1949 og 1956, og igen i 1960, da han var 34 år. Han har deltaget i 12 landskampe og ved olympiaden i Helsingfors 1952 kom han i finalen i 10 km gang og blev nr. 6. Hans rekorder i 1 times gang (12 km, 936 m) og 1 km på 4 minutter $\frac{2}{10}$ sekund er aldrig blevet slået i Danmark.

Fjernt fra alle ønsker om mesterskaber udøver pensionisterne deres idræt. Initiativtageren er Axel Nielsen fra R.O.G., som fra slutningen af 1960'erne har skabt foreningerne De glade Bowlere, Kø-Optimisterne (billard), Pensionist-svømmeklubben og Gymnastikforeningen Pensionisterne. Sidstnævnte optræder en gang hver sommer i Tivoli (15).

GRUNDEJERFORENINGER

I hver af de udstykninger, der blev bebygget med parcelhuse, blev der stiftet grundejerforeninger til at virke for grundejernes fælles interesser: Forsyning med vand, elektricitet og evt. gas, renovation, afledning af vand, anlæg af de fortove og veje, som i de fleste tilfælde tilhørte grundejerne, belysning og renholdelse af vejene, herunder snekastning og glatføregrusning.

Grundejerforeningerne varetog vigtige opgaver, forhandlede med kommunen og private og administrerede ret store beløb, men efterhånden som kommunens tekniske formåen voksede, overtog den opgaverne. I løbet af 1960'erne kom grundejerforeningerne i den situation, at de ikke havde ret mange opgaver tilbage. I dag tager de sig normalt kun af service som skadedyrssprøjtning og større redskaber til hus og have – hvem har ikke set grundejere styrte rundt efter »grundejerforeningens store split«? Af og til er der vældig diskussion om byplaner og trafikreguleringer, og i de seneste år er nogle grundejerforeninger begyndt at genoplive tidligere tiders fester.

Handelsgartner Aage Knudsen, gartner A. Knudsen, som han selv foretrækker, er den sidste og største af Rødovres mange gartnere. Født 1903 i Vejle, arbejdede i Chr. Asmusens gartneri 1922–27 og etablerede sig 1927 på en grund mellem Rødager Alle og Valhøjs Alle.

Som organisationsmand gennemførte Knudsen flytningen af Københavns Grønttorv, genoprettede Vilvorde Havebrugsskole og oprettede Gartnerens Æresboliger. Finansierede udstykninger og byggerier i Københavns vestegn.

1961 indledte Knudsen et nært samarbejde med kommunen om at etablere et stort center på en grund midt i kommunen, som han havde ejet siden 1936. Rødovre Centrum åbnede 1. april 1966.

A. Knudsen er den eneste gartner og den eneste Rødovreborger, der er Kommandør af Dannebrog af 1. grad.

Når Rødovre Centrum er blevet en succes, er det bl. a. fordi det har en rimelig størrelse, så gæsterne kan overskue det og føle sig hjemme. Formanden, gartner A. Knudsen, sørger selv for, at der er rigeligt med blomster.

I anledning af 10-års jubilæet 1. april 1976 opstilledes denne skulptur af Poul Hansen i blomsterbedet ved hovedindgangen over for rådhuset.

10. september 1928 stiftedes Fællesrepræsentationen af Grundejerforeninger i Rødovre Kommune for at koordinere de enkelte foreningers arbejde. Den bestræber sig især på at få kommunen til at holde en lav grundskyldspromille, så ældre medborgere kan forblive i deres huse. Kommunalbestyrelsens flertal fastholder en lav promille, for tiden 10, (fordi man har beregnet, at en høj grundskyldspromille gavner de større indtægter). I henhold til lov kan kommunen lade kommunale skatter og afgifter henstå som pant i ældre medborgeres huse; siden 1966 er der udstedt 208 sådanne skadesløshedsbreve til en samlet sum af 4,3 mill. kr. (16).

Fællesrepræsentationen omfatter ca. 50 grundejerforeninger med ca. 3600 medlemmer. Dens formand siden 1957 er grosserer Axel Frederiksen, der også har været formand for den ophævede Grundejersammenslutningen for København og Omegn; Fællesrepræsentationen er nu medlem direkte under Grundejernes Landsforbund (17).

LEJERFORENINGER

Lejernes organisationer er dannet senere end grundejernes, dette gælder især i Rødovre, hvor lejlighederne var få og spredte, indtil det store byggeri begyndte efter den anden verdenskrig. Omkring 1947 stiftedes en lejerforening for Rødovre; den omfattede hovedsagelig beboere i Damparken. Formand var maskinarbejder Ernst Runge Erichsen, der var kommunistisk medlem af Københavns amtsråd. Foreningen arbejdede energisk og vandt flere retssager; i 1952 blev den sluttet sammen med Rødovre Lejerforening. Denne var blevet stiftet i 1949 og havde en socialdemokratisk ledelse. Arbejdsmand Søren Sørensen var en af stifterne og formand 1949–65. Siden 1967 er overlærer Henning Nielsen formand. Der er 12 afdelinger med i alt ca. 1000 medlemmer; i bestyrelsen er der en næstformand for almennyttige ejendomme og en for de privatejede.

Lejerbevægelsen har haft fremgang i de seneste år. I 1970 bestemtes ved lov, at beboerne af de almennyttige boliger skulle have selvstyre i afdelingerne og medbestemmelse ved de beslutninger, der blev truffet af selskaberne. I 1975 kom en lov om en tilsvarende demokratisering af de privatejede ejendomme. Lejerforeningen Carlsro synes at have spillet en betydelig rolle som mønster for lovgivningen.

Rødovre Lejerforening var medlem af Københavns Huslejerforening indtil 1952, derefter af Danmarks Lejerforbund, nu Lejernes Landsorganisation (L.L.O.). Der er et nært samarbejde med Rødovre kommune om genhusning, boliganvisning, huslejenævn og boligret (18).

HANDELSFORENINGEN

I 1937 var detailhandelen kun svagt udviklet i Rødovre. Fra gammel tid var der nogle fødevarerbutikker på Roskildevej og Rødovrevej, og omkring 1930 kom butikkerne på Damhustorvet til, men i alt var der kun 74 erhvervsdrivende med næringsbrev (om handelens udvikling, se side 174). Det største problem for detailhandelen var, at handlende fra andre steder kørte rundt i sognet og solgte »fra

vognen«. Disse handlende sparede husleje og kunne se stort på lukkeloven og de krav til butikshygiejne osv., som butiksindehaverne måtte overholde.

For at samles om fælles interesser og især for at komme »den omkørende handel« til livs indkaldte nogle butiksindehavere til møde 2. marts 1937 på Damhuskroen, hvor de med råd og støtte fra De danske Handelsforeningers Fællesorganisation stiftede Rødovre Handelsforening. 43 detailhandlere deltog, og alle indmeldte sig i den nye forening. Initiativtager og formand de første måneder var slagtermester E. Moesgaard, derefter var med korte afbrydelser købmand C. Bruun Andersen formand indtil sin død i 1951.

Det lykkedes ret hurtigt at komme af med den omkørende handel, politiet og kommunen havde jo på dette punkt samme interesser som butiksindehaverne. Derimod fik foreningen ikke held til at få brugsforeningerne eller kædeforretningerne fjernet eller deres beskatningsforhold ændret. Forholdet til kommunen og politiet spiller stadig en rolle, men forhandlingerne er i stigende grad blevet overtaget af fællesorganisationen. Handelsforeningen har deltaget aktivt i kommunens liv på mange områder. I 1938 overtog den Rødovre Kommunes Telefon Haandbog fra redaktør Hans Kongsø, og siden har den udgivet denne nyttige håndbog. I 1951 tog foreningen initiativet til en flagalle på Roskildevej, som i 1957 blev afstået til kommunen. Handelsforeningen var med til at stifte Rødovre tekniske Selskab i 1949, som samme år åbnede Rødovre Handelsskole, se afsnittet om erhvervsundervisning side 293.

Det selskabelige spillede en stor rolle. Der var skovtur hver sommer, andespil i november og som regel fastelavnsfest i februar. Fra 1950'erne blev festerne færre, men der kunne stadig samles over 100 deltagere til virksomhedsbesøg. Fra 1951 udgav foreningen Rødovre Handelsblad (fra 1959 Rødovre-Islev Handelsblad); bladet gik ind 1960 (19).

Godkendelsen af byplan 20 i 1962 betød, at Roskildevejs betydning som forretningsområde blev formindsket.

Indkørslen til Rødovre fra København 1937 – lige før vejen blev udvidet og Bomhuset forsvandt. T.v. nogle siden nedrevne forretnings-ejendomme, i baggrunden Damparken og apotekets gavl.

Mange købmandsbutikker har måttet lukke siden 1950'erne, men på hjørnet af Ovrevej og Rødovrevej ligger Lars Christensens butik, som åbnede i 1923 og klarer sig fint. Her ses Lars Christensen ved disken med sin søn Gunnar og sønnesønnen Jørgen. Foto: Kurt Nielsen 1977.

Den vigtigste begivenhed for handelsstanden i Rødovre var i øvrigt, at Rødovre Centrum åbnede 1. april 1966 og blev en stor succes. Centret tiltrækker kunder ikke blot fra Rødovre, men fra nabokommunerne. Dets handlende er medlemmer af Centerforeningen, ikke af handelsforeningen, mange af dem bor uden for kommunen.

Rødovre Handelsforening satser nu på nærbutikker, og formanden siden 1972, elektroinstallatør Benth Hammer, udtalte ved foreningens jubilæum 2. marts 1977, at medlemstallet ganske vist var blevet halveret på 15 år og nu kun var 86, men at han så fremtiden fortrøstningsfuldt i møde, overbevist om, at der fortsat ville være behov for nærbutikker, lokalbutikker med personlig service: »Oftest har disse mindre forretninger jo også fungeret på andre områder end lige handel. Her kunne man følge med i, hvad der skete rundt omkring og slå en hyggelig sludder af. De har faktisk været en lille del af kulturlivet. Det tror jeg, man er ved at få øjnene op for . . .« (20).

HÅNDVÆRKER-, INDUSTRI- OG BORGERFORENINGEN

Den 24. juni 1937, knap fire måneder efter, at de handlende i Rødovre havde organiseret sig, stiftedes Rødovre Håndværker- og Industriforening. Stifterne var 26 håndværkere og fabrikanter, og de bestemte i lovene, at kun selvstændige håndværkere og industridrivende med virksomhed eller bopæl i Rødovre og næringsbrev kunne blive medlemmer. Foreningens formål var at virke for håndværket og industrien bl. a. ved at »holde foredrag, diskussionsmøder, selskabelige sammenkomster o. l.« og at arbejde for oprettelsen af en teknisk skole i Rødovre.

Uddannelsen af håndværkerlærlinge på en lokal skole var et voksende behov hos Rødovres håndværkere. Foreningen indledte et nært samarbejde med kommunen, og i september 1944 åbnede Rødovre tekniske Skole, se afsnittet om erhvervsundervisningen side 293. Fra besættelsesårene til midt i 50'erne havde foreningen en anden stor sag: En forsamlingsbygning i Rødovre i lighed med de

Foreninger

etablissemeter, der fandtes i mange købstæder. Planerne blev opgivet, især fordi Rødovre Almennyttige Boligselskab i 1951 indrettede selskabslokaler i bebyggelsen Slotsherrens Have.

I 1946 blev foreningen åbnet for ikke-håndværkere, og året efter ændredes navnet til »Rødovre Håndværker-, Industri og Borgerforening«. Det år talte foreningen 125 håndværkere og 41 »borgere«. Endnu i nogle år holdt dette medlemstal, og 1948–53 udgav foreningen et medlemsblad, men derefter gik foreningen »i hi«, og i dag tæller den kun 48 medlemmer. Den formand, der fungerede i længst tid, 1955–75 med en kort pause, var smedemester Henning Thorsen, HE-TO-kedler.

I sine bedste år arrangerede foreningen flere fester hvert år, først og fremmest juletræsfesten 29. december på Damhuskroen for medlemmer med børn, men der var også »torskegilder«, »skildpaddeaftener« og fastelavnsfest foruden skovture og virksomhedsbesøg. Der var studiekredse og oplysende foredrag. Klagerne i de første år over, at kommunen foretrak håndværkere fra andre kommuner, er forstummede. Foreningens eneste virksomhed er nu en spisning en gang om måneden. Den opretholdes og kan igen blive aktiv, hvis der opstår behov for det. Foreningen har altid haft det bedste forhold til Handelsforeningen, men trods mange forslag om en sammenslutning af de to foreninger, er det ikke sket (21).

INDUSTRIFORENINGEN

Sammenslutningen af Virksomheder i Rødovres Industrikvarterer blev stiftet 1. april 1963 for at varetage fælles interesse for de erhvervsdrivende i industrikvartererne. Det er hovedsagelig de største industri- og handelsforetagender, der har organiseret sig i Industriforeningen, således Irma og tidligere Ginge-koncernen. Foreningen optræder over for kommunen som en slags grundejerforening, og ved møder, der afholdes regelmæssigt hvert andet år, drøfter man byplan-, trafik- og skatteproblemer med kommunalbestyrelsen. Grosserer Claus Borgen har været formand siden 1969 (22).

HUSMODERFORENINGEN

Rødovre Husmoderforening blev stiftet 31. oktober 1938. Initiativtagerne var redaktør Hans Kongsø og fru Emmy Kongsø; fødselshjælperne var to repræsentanter fra De danske Husmoderforeninger. Den første aften indmeldte der sig 45 medlemmer. Flere af bestyrelsesmedlemmerne var gift med lederne af de to erhvervsforeninger, der var blevet stiftet 1½ år tidligere, Rødovre Handelsforening og Rødovre Håndværker- og Industriforening. I besættelsesårene øvede husmoderforeningen en betydelig indsats for samfundet. De utilstrækkelige forsyninger tvang husmødrene til at spare og bruge tingene længere. Foreningen oprettede en omsyningscentral, hvor brugt tøj blev omsyet billigt til Rødovres borgere. Medlemmerne kogte »samfundsmarmelade« som blev uddelt til trængende, strikkede til soldaterne i den finske vinterkrig osv. I de år nåede foreningen sit højeste medlemstal: 250.

Ved husmoderforeningens møder demonstreredes moderne hjælpemidler i husholdningen, nye retter, bedre metoder i det huslige arbejde osv. Der var foredrags-

aftener, virksomhedsbesøg og skovture. Den almindelige krise for foreningslivet ramte husmoderforeningen hårdt: I 1963 var der ca. 150 medlemmer, i dag ca. 80, og foreningens udmærkede sangkor blev nedlagt. Der er dog fortsat møder hver 14. dag, og nedgangen synes standset (23).

ARBEJDERNES RADIO- OG FJERNSYNSKLUB

Arbejdernes Radioklub i Rødovre blev stiftet 26. april 1932 som en afdeling af Arbejdernes Radioforbund, der havde til formål at skaffe arbejderbevægelsen større indflydelse på Statsradiofonien, at hjælpe medlemmerne til bedre køb og reparation af deres radioapparater og at hjælpe trængende medlemmer til at få eller leje apparater billigt. Initiativtager og formand 1932–66 var lagerarbejder, senere afdelingsleder i Specialarbejderforbundet, Jens Poulsen, der senere sad i sognerådet i mange år for socialdemokraterne.

Klubben udlejede grammofonplader, pladespiller og forstærkeranlæg til andre foreninger i Rødovre og havde jævnligt arrangementer sammen med de andre socialdemokratiske organisationer. Møderne blev holdt på Brandholmskroen, senere på Damhuskroen, og der var mange selskabelige arrangementer i de første år: Teateraftener, andespil, skovture, baller, i alt 72 i de første 10 år. I 1941 var der 679 medlemmer (24).

Kommunalbestyrelsesmedlem Rasmus Skriver Rasmussen har siden 1966 været formand for klubben, der nu selvfølgelig også omfatter fjernsynsseerne. Der er ca. 900 medlemmer. Den tekniske tjeneste er ophørt, og selskabeligheden er begrænset, men klubben er så aktiv som nogen sinde med at udlåne apparater til trængende, især gamle og syge (25).

SØNDERJYDSK FORENING FOR RØDOVRE OG HVIDOVRE

Efter genforeningen i 1920 stiftedes i Rødovre som så mange andre steder i landet en sønderjydsk forening. Dens ledende skikkelse var gårdejer Christian Sørensen, Rødovregård. Foreningen døde i stilhed omkring 1930. Efter 1945 fik den sønderjydske sag stor fremgang i hele Danmark. 27. marts 1946 stiftedes Sønderjydsk Forening for Rødovre og Hvidovre med det formål »åndeligt og materielt at støtte og udvikle danskheden i Sønderjylland, særlig syd for grænsen.«

Christian Sørensen skænkede i 1950 10.000 kr. til foreningens arbejde. I 1951 afholdt den et lotteri, som gav 31.000 kr. i indtægt, og som blev oprindelsen til Det sønderjydske Landslotteri. Sønderjydsk Forening for Rødovre og Hvidovre er en af de foreninger under Grænseforeningen, som har rejst flest midler. Der er i de to kommuner siden 1953 solgt lodsedler for ca. 520.000 kr., heraf i årene 1969–1976 for 245.000 kr., og der er opsamlet en kapital på 425.000 kr. til opførelse af et forsamlingshus nær Mysunde. Sammen med støttegrupper i Toftlund i Nordslesvig og i nabobyerne Mysunde og Brodersby ved Slien har foreningen organiseret fadderskabstanken: Familier bringes i forbindelse med hinanden, aflægger besøg i de to andre byer og modtager selv besøg. Foreningen havde i sine

Foreninger

bedste år 900 medlemmer, i dag godt 100 medlemmer. Dyrlæge, senere stadsdyrlæge Harald Olsen var blandt initiativtagerne og har gennem alle årene været en af de ledende i det sønderjydske arbejde i Hovedstadsområdet (26).

NORDISK SAMARBEJDE

Efter 2. verdenskrig tog det nordiske samarbejde et kraftigt opsving, bl. a. udvikledes et system af nordiske venskabsbyer. I 1946 aflagde repræsentanter for de københavnske forstadskommuner besøg hos de stockholmske forstadskommuner, og året efter gik turen den anden vej. Rødovre og Stockholmforstaden Täby blev venskabsbyer; i 1950 kom Lørenskog ved Oslo til, og i 1966 knyttedes Järvenpää ved Helsinki til kredsen.

I begyndelsen var det især politikere og tjenestemænd, der rejste på besøg. Senere kom også foreninger og skoler med: Folkedansere, idrætsfolk, orkestre – Lørenskogs skoleorkestre blev yderst populære i Rødovre. Skolerne udvekslede elever og gæstelærere, bibliotekerne udvekslede både personale og bøger. Fra 1960 er udvekslingerne i stigende grad blevet arrangeret af de kommunale forvaltninger – der er så mange andre rejsetilbud, og det nordiske har ikke samme tiltrækning som lige efter krigen.

Venskabsbytanken og nordisk samarbejde i almindelighed blev hjulpet frem af Foreningen Norden. 27. marts 1951 stiftedes en afdeling i Rødovre; initiativet kom fra sognerådsformand Gustav Jensen, som i alle årene har siddet i bestyrelsen, 1951–61 og igen fra 1974 som formand, mens ingeniør Erik Berthelsen var formand de mellemliggende år. Afdelingen har arrangeret talrige nordiske aftener også for ikke-medlemmer: Foredrag og film, besøg i de nordiske ambassader eller kirker i København, sommerudflugter til Skåne, Nordens Dag og julefest med Luciaoptog.

Det var lødige arrangementer, som ofte samlede flere hundrede deltagere. Alligevel ramtes også denne forening af foreningslivets krise. I begyndelsen af 1973 skrev den mangeårige sekretær, mekaniker Axel Sjølander i forhandlingsprotokollen: »Efter NORDEKs fald og vor indtræden i EF har der sænket sig en almindelig mathed over arbejdet i vor forening. Dertil kommer, at det snart er umuligt at lokke folk af hus, lige meget, hvad der bydes på.« Medlemstallet, som i begyndelsen af 1960'erne havde været over 400, var i 1974 dalet til 191, hvoraf endda kun 135 betalte deres kontingent. Det år vendte Gustav Jensen tilbage som formand. Han havde tid til planlægning og gode forbindelser, og strømmen vendte: Medlemstallet er i juni 1977 steget til 289, en vækst, der er enestående for Foreningen Nordens mange lokale afdelinger og for foreninger i 1970'erne i det hele taget (27).

HJEMMEVÆRNET

Hjemmeværnet i Rødovre blev organiseret 1. april 1949, da hjemmeværnsloven trådte i kraft, men rødderne går tilbage til Rolf Krake-gruppen i modstandsbevægelsen. Der var i begyndelsen et kompagni i Islev og et i Rødovre, nu er der eet stort Rødovrekompagni. De første fire år holdt hjemmeværnskompagniet til

Tidligt om morgenen den 8. maj 1922 blev denne taxa fundet på Annexgårdsvej omtrent ved nr. 32. Chaufføren var dræbt af tre pistolskud i hovedet efter et opgør i den københavnske underverden, som aldrig er blevet helt opklaret. Der er skrevet så meget om »Damhusmordet«, at der ikke skal skrives mere i denne bog, men det skal dog nævnes, for det gjorde Rødovre kendt over hele landet – og ikke for det gode.

i lokaler på Prøven, derefter i militærets gamle Ejbylej for enden af Lucernevej. De to tyske barakker, som var opstillet der, brændte i 1966, hvorefter kompagniet flyttede til villaen Grambyvej 4. Siden 1976 har kompagniet disponeret over Waldemar Niensens gamle villa på Roskildevej 290, som hjemmeværnsfolkene selv har istandsat med kommunal støtte. Kompagniet har i dag ca. 150 aktive medlemmer. Leon Huld var kompagnichef i 20 år og efterfulgtes i 1970 af Hartvig Becker (28).

FORSKELLIGE FORENINGER

Rødovre Rotary Klub, grundlagt 1954, og Lions Club, grundlagt 1967, har både selskabelige, oplysende og velgørende formål. Gamle spejdere fra de fire spejderkorps i Rødovre og Brøndbyerne stiftede i 1963 Vestvoldgildet under Sct. Georgsgilderne; det udfører hovedsagelig velgørende arbejde.

Mens disse foreninger er lokale led i verdensomspændende organisationer, der er velkendte, er »Propforeningen« så speciel og så lidt kendt, at den skal omtales nærmere. Den københavnske propforening siges at være stiftet af arbejdere, som begyndte at sælge propperne fra de ølflasker, de åbnede; indtægten benyttede de til at hjælpe fattige børn med tøj til konfirmationen. Efter mønster fra foreningen i København stiftedes Rødovre Propforening 2. april 1930. Foreningen talte allerede i 1933 275 medlemmer og har i dag ca. 850. Medlemsbladet Proppen gik ind 1965, men foreningen eksisterer i bedste velgående og har store overskud på sine bankospil på Damhuskroen. Pengene anvendes til konfirmanders beklædning, og de sidste år er der tillige blevet råd til to-tre meget søgte pensionistfester hvert år (29).

Foreninger

Narkotika misbruges i Rødovre som i andre storbykommuner. Social- og sundhedsforvaltningen sætter ind mod følgerne, nogen privat forening er der ikke i kommunen. I bekæmpelsen af det langt mere omfattende og stærkere voksende alkoholproblem er derimod to Rødovreforeninger engageret.

Landsforeningen Lænken er en sammenslutning af nuværende og tidligere alkoholmisbrugere, som har til formål at hjælpe mennesker med alkoholproblemer. Lænken er ikke en afholdsforening, men søger gennem oplysning og samtaler at hjælpe mennesker, der selv ønsker at få deres alkoholforbrug under kontrol. Rødovre Lænken er stiftet 15. august 1964 og fik straks hjælp af kommunen, der stillede villaen Frøsløvej 4 til rådighed. I 1975 fik foreningen i stedet overdraget villaen Ovrevej 1 til rådgivning og møder. Medlemmerne arbejder vederlagsfrit. I ejendommen er der tillige lokaler til ambulanselægebehandling; udgifterne til ambulatoriet dækkes af Københavns amt. Initiativtager og hovedkraft siden stiftelsen er typograf Benny Lund, der fra 1970 har været formand for landsforeningen (30).

Blå Kors er en 100 år gammel afholds- og hjælpeorganisation, der arbejder inden for Folkekirken. I november 1976 åbnedes en afdeling i Rødovre, der har lokaler i Hendriksholm Kirke (31).

RØDOVRE FRIVILLIGE KORPS

Den mærkværdigste af de mange foreninger i Rødovre er nok Rødovre Frivillige Korps. Denne drengeforening blev stiftet 1. januar 1932 for at bekæmpe de drengebander, der hærgede den landlige kommune med de mange byggepladser og kolonihaver. Banderne stjal materialer fra byggepladserne, frugt fra haverne og terroriserede børn under fredelig leg. Rødovre Frivillige Korps fik Mogens Sigvard Olsen som general og Jørgen Heerwagen som hærfører. De var korpsets stiftere og begge 7–8 år gamle i 1932. Deres tropper blev beskyttet med hjelme og skjolde og bevæbnet med sværd og stengeværer, en slags udviklede slangebøsser, og takket være disciplin og kampmod lykkedes det dem at pacificere eller fordrive banderne. Korpset havde særlige ordener og titler og også et specielt pengesystem. Hovedkvarteret var kælderen under den olsenske villa Medelbyvej 9, og udstyret inkluderede felttelefoner, blinklygter og kampvogne; til de sårede var der bårer og en lægekasse. Hæren var i sin fulde styrke på 50 mand, og gennem årene gjorde knap 100 drenge og enkelte piger tjeneste i den (32).

ELITE-KLUBBEN

Rødovre Frivillige Korps omdannedes med udgangen af 1940, da dets politimæssige opgaver var løst eller overflødiggjort. I nogle år videreførte en del af medlemmerne foreningen som en ungdoms- og skytteforening, men efter soldatertiden 1946–47 følte de gode venner, som havde ledet Rødovre Frivillige Korps, at de nu, hvor de »begyndte at forlove sig og det der er værre, behøvede et samlingspunkt, for at venskaberne ikke skulle ebbe ud lidt efter lidt«. 1. juni 1947 stiftede

de Elite-Klubben, en upolitisk, selskabelig forening, der fortjener at nævnes ikke alene på grund af sin alder, men også på grund af de mange lødige og fornøjelige aktiviteter, den har æren for gennem 30 år.

Elite-Klubben samler sine medlemmer en gang om måneden til oplysende og festlige arrangementer: Karneval, skovtur, besøg på museer og udstillinger, byvandring, foredrag og diskussioner. I 1950'erne stod klubben for 2 teaterstykker og 9 revyer; de var velbesøgte, men eliteanerne måtte som andre foreningsfolk erkende, at fra og med 1960erne kunne man ikke samle hverken deltagere eller tilskuere til amatørforestillinger. Fjernsynet holdt folk hjemme, billigrejserne trak dem til udlandet.

1060 medlemmer har Elite-Klubben haft i de 30 år, og i jubilæumsåret har man 136. 8 har været med siden starten, bl. a. den energiske formand, typograf Mogens Sigvard Olsen, der redigerer »Elite-Nyt« og har skrevet et stort antal sange til sammenkomsterne i den meget sangglade klub (33).

BØRNE- OG UNGDOMSKORPS

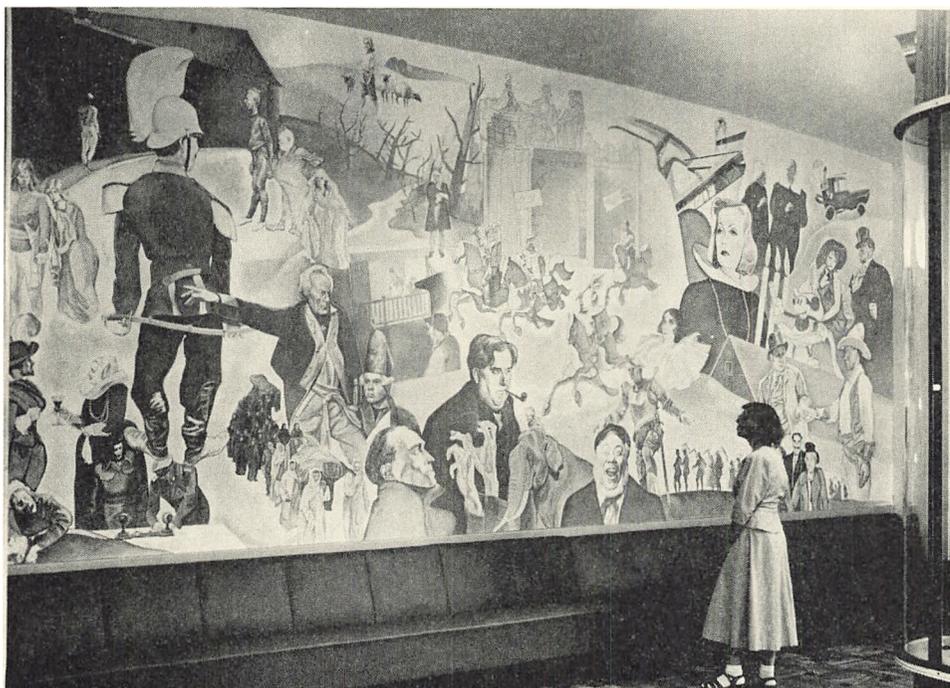
Der er fortalt forholdsvis detaljeret om Rødovre Frivillige Korps og Elite-Klubben, fordi de var særlige lokale initiativer. De landsdækkende børne- og ungdomskorps har afdelinger i Rødovre, men da de ikke har vist lokale særpræg, skal der kun berettes kort om dem her.

D.U.I.-Leg og Virke blev stiftet i 1932, døde hen 1934–35 og genoplivedes 1936 af Jens Poulsen, den senere socialdemokratiske kommunalpolitiker. Siden 1950'erne bærer medlemmerne ikke uniform. Medlemstallet er omkring 80.

Spejderkorpsene havde i 1930'erne rekrutteret drenge og piger i Rødovre til deres grupper på Frederiksberg og i Valby. Under besættelsen oprettedes selvstændige grupper i Rødovre: K.F.U.M.-spejderne var de første, de etablerede sig i 1941 og fik i 1943 grupper i Islev og Grøndalslund. K.F.U.K.-spejderne fik deres første gruppe i Rødovre i september 1942. Særlig aktive var kriminalassistent H. P. Frederiksen's døtre, mens sønnerne gik ind i F.D.F. Det danske Spejderkorps fik sin første Rødovregruppe i 1942. Initiativtageren var dyrlæge Harald Olsen, der også var aktiv i R.O.G. og det nationale og sønderjyske arbejde; de første møder fandt sted på loftet over hestestalden på hans ejendom »Milestedet«. Frivilligt Drenges Forbund organiserede sig i Rødovre i 1944, Det danske Pigespejderkorps fik en Rødovregruppe så sent som 1967, Frivilligt Pige Forbund i 1970.

I D.U.I.-Leg og Virke har drenge og piger altid været sammen. I to tilfælde er drenges- og pigekorps sluttet sammen i 1970'erne: »De gule« (spejderne) og »de blå« (pigespejderne) blev forenet til eet korps, og ved en afstemning besluttede medlemmerne i Rødovre at følge med fra 1. januar 1973. I 1975 blev F.D.F. og F.P.F. sluttet sammen.

Børne- og ungdomskorpsene har haft medlemstilbagegang siden 1960'erne. Problemerne med at skaffe gode ledere deler de med idrætsforeningerne, men i de sidste år spores ny fremgang de fleste steder. K.F.U.M.-spejderne, K.F.U.K.-spejderne og F.D.F.-F.P.F. har markeret sig særlig stærkt omkring Islev Kirke. I hvert af disse tre korps og i Det danske Spejderkorps er der ca. 300 medlemmer (34).

Pasternaks collage over filmens historie i Islev Teater og Bio.

RØDOVRE TEATER- OG KULTURFORENING

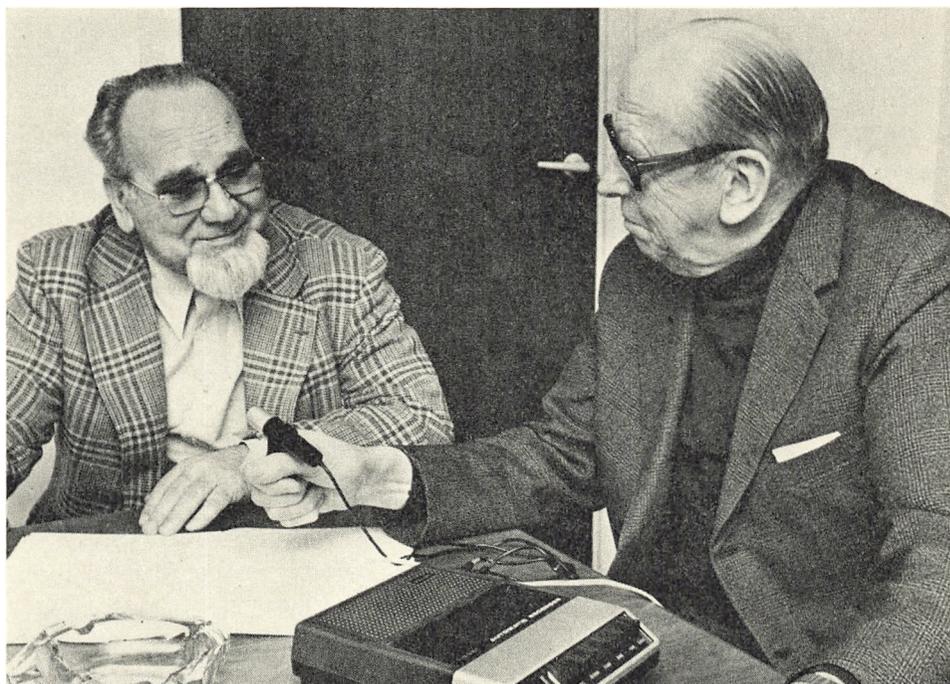
Teaterloven af 1963 gav mulighed for en betydelig statsstøtte til det lokale teaterliv; Kulturministeriets støtte administreres af et stort antal publikumsorganisationer, der voksede op i 1960'erne. I Rødovre så borgmester Gustav Jensen mulighederne i den nye lov og fik nedsat et arbejdsudvalg bestående af formændene for Arbejdernes Oplysnings Forbund, Folkeligt Oplysnings Forbund og Rødovre Kommunale Aftenskole. Arbejdsudvalget indkaldte til møde 31. august 1964 på Tinderhøj Skole, og borgernes interesse for sagen viste sig ved, at ca. 300 mødte frem.

På mødet stiftedes Rødovre Teater- og Kulturforening. Mødedeltagerne ville ikke nøjes med en publikumsorganisation, men ønskede, at et bredere kulturelt arbejde skulle tages op: Udstillinger, koncerter, kunstnerkredse osv. Derfor fik foreningen det navn, som den stadig bærer. Organisationen er enkel. På den årlige generalforsamling vælges et repræsentantskab på knap 20 medlemmer, hvoraf kommunen udpeger de to. Repræsentantskabet vælger et forretningsudvalg på fem, hvoraf en skal være udpeget af kommunen. Overassistent Arne Strunø har været formand i alle årene og har drevet foreningen frem til at være en af de største af Danmarks 62 teaterforeninger og den største i Københavns amt.

Til forestillingerne benyttes Islev Bio og Teater, som kritikeren Svend Kragh-Jacobsen har kaldt »omegnens skønneste teater«. Det har 501 pladser og gode forhold for både skuespillere og tilskuere; for nylig er der indrettet teleslynge-system.

Allerede i sæsonen 1964–65 gennemførtes 4 forestillinger. Året efter var der ligeledes 4 forestillinger, men hver spillede 2 gange, og siden er aktiviteten fortsat steget: 1969–70 5 forestillinger med hver 3 spilleaftener, 1970–71 6 forestillinger med hver 3 spilleaftener og siden 1971–72 6 forestillinger med hver 4 aftener.

Rødovre lokalhistoriske Samfund i arbejde. Biografdirektør Hans Gjerløv optager på bånd en samtale med sygekassens forretningsfører A. Holme Nielsen, 1975.

Foreningen har været initiativtager eller medarrangør af udenlandske gæstespil, især folkloregrupper, og af nordiske venskabsbybesøg. De sidstnævnte er nu overgået til kommunen, og arrangementet af koncerter har biblioteket overtaget (35).

Rødovre Kunstkreds udskiltes i 1974 af Rødovre Teater- og Kulturforening efter i de første fire år at have fundet læ i den store forening. Her mødes en gang om måneden en snes amatørkunstnere, især malere, til kritik af de præsterede arbejder og almindelig diskussion af kunstneriske spørgsmål, af og til med indkaldte professionelle kunstnere. Formand er bogtrykker Axel Nielsen (36).

RØDOVRE LOKALHISTORISKE SAMFUND

Omkring jubilæet gik tankerne naturligt tilbage gennem de 75 år, hvor Rødovre har været selvstændig, og 17. februar 1976 stiftedes Rødovre Lokalhistoriske Samfund med det formål at »udbrede kendskabet til og skabe interesse for Rødovre kommunes historie ved at indsamle, registrere og offentliggøre billeder, film, betretninger, redegørelser, protokoller og andet materiale, som giver oplysninger af historisk og kulturel værdi.«

Interessen for lokalhistorie er voksende i vor del af verden i disse år. Udviklingen går så hastigt, at menneskene får behov for at gribe efter holdepunkter. Viden om det nære samfunds fortid er for mange blevet et sådant holdepunkt, hvorfra de kan skaffe sig et bedre overblik over verden og deres eget liv. Der er kun få bygninger fra ældre tid i Rødovre, men interessen for dem er stigende, således føres siden sommeren 1975 en livlig offentlig debat om anvendelsen af Rødovregård: Mindestuer, musikcenter, medborgerhus?

Rødovre bibliotek havde som de fleste andre danske biblioteker skabt en lokal-samling bestående af vejvisere, kommunale publikationer og anden litteratur om

Rødovre. Der var altså lidt at bygge på, da en halv snes historisk interesserede borgere i begyndelsen af 1975 sluttede sig sammen i Lokalthistorisk Samfund for at fremme kendskabet til Rødovres historie. I maj 1975 arrangeredes en udstilling af fotografier om Rødovre. Den blev afholdt på biblioteket, som gik positivt ind for sagen, og den blev godt besøgt. I de samme uger opfordrede kommunen historikeren Mogens Lebech til at skrive det 12 siders billedhæfte »Rødovre før og nu«, som blev uddelt til alle husstande før jul 1975, og den tog initiativet til denne bog.

Biblioteket og Lokalthistorisk Samfund arrangerede i fællesskab en ny fotoudstilling om Rødovre, som åbnede på jubilæumsdagen 2. januar 1976. Også den blev en succes, og da jubilæumsfestlighederne var overstået, blev der indkaldt til stiftende generalforsamling. Fhv. borgmester Gustav Jensen er en af hovedkræfterne, formand siden 1975 er grosserer Axel Frederiksen.

Rødovre Lokalthistoriske Samfund udsendte i efteråret 1976 sit første skrift: Det var på 50 sider og indeholdt talerne ved indvielsen af rådhuset 9. juni 1956; flere skrifter er på vej. Der er fremstillet en meget populær serie postkort med motiver fra det gamle Rødovre og arrangeret besøg med foredrag forskellige steder. Kort sagt: Den nye forening har præsenteret sig og har da også i sommeren 1977 nået et medlemstal på 176. Hovedbiblioteket er sekretariat for Rødovre Lokalthistoriske Samfund, og den lokalhistoriske samling har fået sit eget lokale på biblioteket (37).

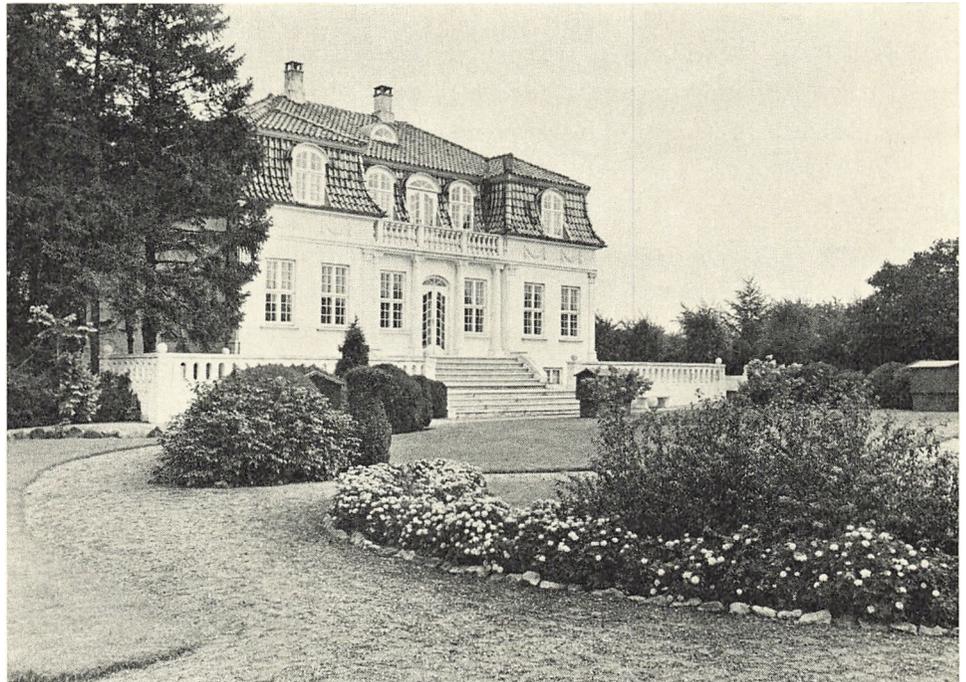
FORENINGSLIVETS KRISE

De første 5–10 år efter den 2. verdenskrig var gode for foreningerne, men fra midten af 1950'erne kom der krise i foreningslivet i hele landet. Krisen har mange årsager: Stigende velstand svækkede solidariteten; de mange underholdningstilbud, især TV og billige udenlandsrejser, udkonkurrerede foreningernes dilettantforestillinger og skovture; Teknisk Forvaltnings udvikling gjorde grundejerforeningerne næsten overflødige; de etiske og religiøse værdier kom under kritik, og tilliden til fremskridtet blev brudt. Medlemstallet i Rødovres foreninger under eet gik frem, men ikke svarende til kommunens indbyggertal. Der blev stadig stiftet nye foreninger, men alle klagede over manglende stabilitet og aktivitet hos medlemmerne. Krisen viste sig især i de idéprægede foreninger, der havde faldende medlemstal, og alle foreninger havde svært ved at fastholde dygtige ledere.

Rødovre kommune stillede fra begyndelsen klasseværelser og gymnastiksale til rådighed for foreninger. 1939–41 blev det første lille stadion anlagt, og i foråret 1949 blev der opstillet en barak på grunden Jyllingevej 128 til brug for ungdomsforeningerne (38). En del borgere fandt dog, at kommunen burde have et forsamlingshus, og da de ikke kunne få sognerådet med på ideen, stiftede de 15. januar 1948 Foreningen Forsamlingshuset. Foreningen optog Rødovreforeninger som medlemmer og begyndte at samle midler til opførelse af et forsamlingshus. Initiativet løb ud i sandet, men skal dog nævnes, fordi det viser noget om tiden: Hvis borgerne ønskede noget ekstraordinært, måtte de selv skaffe sig det, det offentlige havde andet at tænke på (39).

Da foreningernes krise viste sig at være permanent, begyndte politikerne at se på den. De udgik selv fra politiske organisationer og kendte fra deres arbejde for-

»Viemosehus«. Den store villa blev bygget 1935 af hande­lgartner Carl Danfeldt, over­taget 1970 af kommunen, og gjort tilgængelig for foreninger 1974.

eningernes betydning for demokratiet. I 1968 vedtoges fritidsloven, der trådte i kraft 1. august 1969. Lovens betydning for interessegrupper, aftenskoler og ungdomsskoler er omtalt i kapitlet om skoler og undervisning. Her skal det nævnes, at Rødovre med hjemmel i fritidsloven siden 1970 har ydet storstilet hjælp til foreningerne. Rødovreordningen er omtalt under idrætten, men mange andre foreninger og grupper kom ind under dens brede vinger. En række foreninger fik stillet lokaler til rådighed som regel i villaer; opstillingen herunder viser, hvilke foreninger, der i dag holder til i de forskellige ejendomme. Det ses, at hjælpen var accellererende.

<i>År</i>	<i>Beliggenhed</i>	<i>Foreninger</i>
1949	Jyllingevej 128	Spejdere, Cykelklubben Fix, aftenskoler, motor­klub, jagtforening
1956–57	Annexgårdsvej 80	AOF, FOF, Teater- og Kulturforening
1964	Hviddingvej 8	Spejdere, DUI-Leg og Virke
1964	Frøslevvej 4	Kvindehus
1965	Rødovrevej 114	Politiske ungdomsforeninger, pensionistforeningen
1969–70	Frøslevvej 50	Samarittere, sportsfiskere
1974	Viemosehus	Samtlige foreninger, kursusvirksomhed, kulturelle arrangementer
1975	Roskildevej 290	Hjemmeværnet
1976	Ovrevej 1	Rødovre Lænken

Flere foreninger er flyttet nogle gange, og fritidsinspektør Knud Terney fortæller, at der tit opstår frugtbare påvirkninger, når foreninger med forskellige formål deler hus (40).

Foreninger

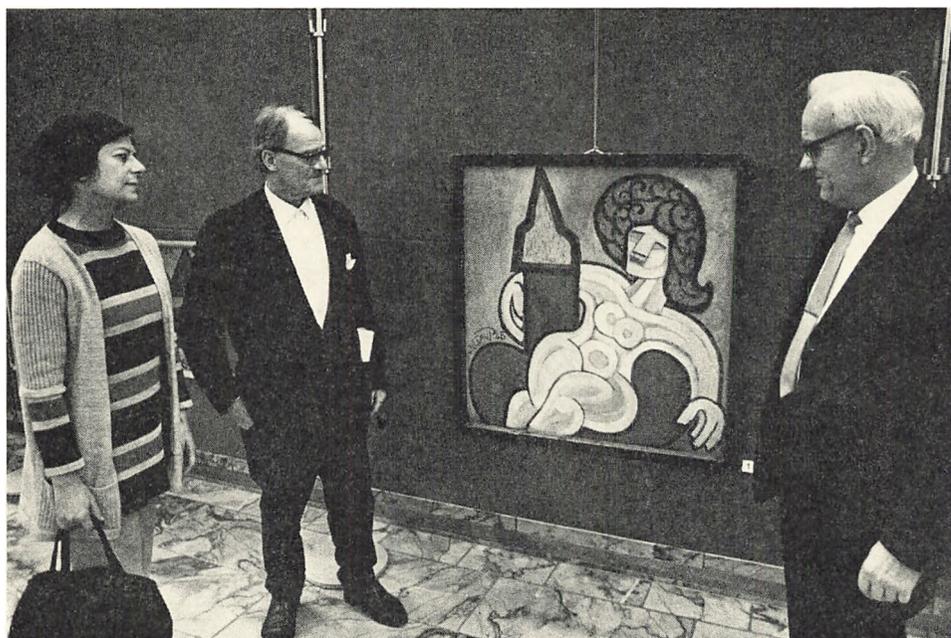
Viemosehus i det nordligste Islev, blev købt i 1970 af boet efter handelsgartner Carl Danfeldt og i 1974 stillet til rådighed for kurser, foreningsmøder og udstillinger. Den smukt istandsatte herskabelige villa, der ligger i en have, som med god vilje kan kaldes en lille park, er blevet populær i foreningerne. Der er mod særskilt betaling mulighed for servering. Viemosehus benyttedes i 1976 til 222 arrangementer.

Rødovregård er Rødovres ældste slægtsgård og i dag den eneste bevarede bondegård. Den sidste af slægten, der drev landbrug fra gården var sognerådsformand Christian Sørensen, der døde 1961. Kommunen købte gården af enkefru Else Sørensen, og da hun forlod gården, overtog kommunen brugsretten 1. marts 1976. Gården har ingen særlige arkitektoniske værdier, men dens beliggenhed ved kirken og skolen, nær de gamle huse på Voldumvej og med udsigt over engen, gør det naturligt at bevare den og give offentligheden adgang til den. Der er ført en livlig debat om dens rette anvendelse, men endnu ikke truffet nogen afgørelse.

I højhuskvarteret omkring Milestedet er det vanskeligt at skaffe lokaler til møder og aktiviteter, især for unge. Stadsarkitektens og boligselskabernes planer om en stor byggelejeplads er ikke blevet til noget. Lejerforeningerne og kommunen har nu planer om at bygge et medborgerhus i kvarteret.

Til sidst skal det nævnes, at Pædagogisk Central udlåner audiovisuelt udstyr til kommunens foreninger og hjælper med kopiering og mindre trykkeopgaver.

I sommeren 1977 har Rødovre 106 foreninger, deraf 30 under Rødovreordningen (41). Mange foreninger er i krise, men det er uhyre sjældent, at en forening giver op. En enkelt grundejerforening har opløst sig selv, og det sker, at medlemmerne uddør eller flytter bort, ellers gælder det, at selv de svage foreninger ønsker at leve videre. De reber sejlene, men er klar til atter at stå til søs, hvis forholdene ændrer sig.

Henry Heerup, født 1907, er en af Danmarks største kunstnere i dag. Han bor i Vanløse, men har haft værksted på Kamstrupvej i Rødovre siden 1946, og han har fremstillet mange kunstværker til institutioner og foreninger i Rødovre. Fra åbningen af Hovedbibliotekets Heerupudstilling i 1970 ses Henry Heerup og hans hustru sammen med borgmester E. Dahl-Nielsen.

Kun få kunstnere og forfattere har boet eller arbejdet i Rødovre, men netop derfor er der grund til at nævne dem.

I Islev virkede keramikeren Patrick Nordstrøm i 1920'erne, og lige før sin død i 1929 åbnede han sit værksted for Nathalie Krebs og Gunnar Nylund, der her påbegyndte den berømte produktion af Saxbo keramik og stentøj. I 1937 flyttede Saxbo til Herlev.

Malerne Alfred Pedersen (født 1898) og Harry Dannesboe (født 1902) har boet i Rødovre siden omkring 1930, og Alfred Pedersen har malet mange exteriører fra kommunen.

Mogens Lebech (1902–77) flyttede til Rødovre 1943 og levede som free lance-historiker. Han har bl. a. skrevet om Teknisk Forvaltnings første 25 år »Rødovre: Fra bondegårde til højhuse«, 1963, og det lille billedhefte »Rødovre før og nu«, som kommunen lod omdele til alle husstande i dagene før jubilæet 1. januar 1976.

Per Ulrich (født 1915), som har boet i Rødovre siden 1953, er en alsidig og produktiv kunstner: Træsnit, grafik, digte, romaner og oversættelser.

Olfert Erichsen er født i Sotorp 1917. Efter at han havde sejlet på de store have og været med Eigil Knuth og Ebbe Munck på Grønland 1938–39, vendte han tilbage til Rødovre. Med sit talent for at omgås mennesker, blev han alle tiders portner i Carlsro 1953–63.

Siden har Olfert Erichsen udviklet sig som kunstner. Han har især skåret ansigter, figurer og tekster i træ. I de senere år har han også virket som digter og journalist: Rødovres fortid, dens originaler, kendte folk og almindelige mennesker. Hans erindringer om Sotorp og Carlsro og hans viden om Rødovre af i dag, er blevet benyttet i denne bog.

Digtet »Til en ven« er skrevet af ungdomsskolens leder Jørgen Ahlquist.

En lille mand med egen stil med sjælen på sin skulder, han gi'r sin by en vis profil, mens hjulene, de ruller.

På cyklen hænger der en kuru med brød til stær, musvit og spurv, naturens børn har venner, de deres Olfert kender.

Den lille mand af poesi har sangens magt i hænde. Hans billedkunst vidunderlig kan sindets vemod vende.

I træets ved han runer skær figur og billeder, der er, de dybt i hjertet brænder, i dem jeg Olfert kender.

En lille mand og dog så stor tit klemt af idealer, en kunstnersjæl i manden bor, hvem mon for den betaler? Se livet former tidens gang, det spørger ei om stand og rang, det former det, der hænder den Olfert, som jeg kender.

Olfert Erichsen i sit værksted 1977. Foto: Kurt Nielsen. Knivene i skabet overtog han efter billedskærer Knud Petersen, Sotorp.

HENVISNINGER

De fleste af de benyttede trykte kilder er nævnt i »Litteratur om Rødovre. En bibliografi af Eva Deichmann«, Rødovre kommunebiblioteker, 1976, men herudover har forfatterne benyttet en del anden litteratur. Forfatternes korrespondance og referater af samtaler er eller vil blive afleveret til Rødovre lokalhistoriske Samling.

1. Baggrunden for selvstændigheden

- 1 Jul Pedersen: Rødovre sogn, 1948, s. 165–173. Københavns Stadsarkiv: Brønshøj-Rødovre sogneråds arkiv 1883–1900, løbenr. 4–6, 34–35 og 92–93. Landsarkivet for Sjælland m.m.: Københavns amtsråds arkiv 1883–1900. Rigsarkivet: Indenrigsministeriets kommunekontor j.nr. 1899/1537 og 1900/639.

2. Storkøbenhavns struktur

- 1 Afsnittet om naturlandskabet er baseret på Trap: Danmark, bind 2, 1959.
- 2 Vestskov. København. Pjece udg. af Direktoratet for statsskovbruget.
- 3 Afsnittet er hovedsagelig baseret på Regionplanlægning 1970–1985. Forsudsætninger. Egnspanrådets planlægningsafdeling, 1971.
- 4 Københavns Statistiske Årbog 1976. Tabel 16.02.
- 5 Som 4. Tabel 16.28.
- 6 Folke- og boligtællingen 9. november 1970. Københavns Amt. Danmarks Statistik, 1973. Hvor intet andet er nævnt, er tallene i dette afsnit fra denne kilde.
- 7 Beskrivelsen af Københavns erhvervsudvikling er baseret på Topografisk Atlas Danmark. Red. R. H. Jensen og Kr. M. Jensen. Opslag 69: København – generel udvikling, af Christian Wichmann Matthiessen.
- 8 Det følgende afsnit er baseret på Egnspanrådets planlægningsafdeling: Regionplanlægning 1970–1985. Forsudsætninger, side 110–127.
- 9 Mundtlig meddelelse fra Hovedstadsrådets planlægningsafdeling.

3. Planlægning i Storkøbenhavn

- 1 Den internationale konkurrence om en byplan for hele Københavns om-

råde er beskrevet og kommenteret i Steen Eiler Rasmussen: København, 1969.

- 2 Lov nr. 50 af 3. april 1900 om indlemmelse under København af en del af Hvidovre sogn. Lov nr. 51 af 3. april 1900 om indlemmelse under København af Sundby og Nathanaels sogne på Amager. Lov nr. 52 af 3. april 1900 om Brønshøjs sogns indlemmelse under København.
- 3 Betænkning fra Dansk Ingeniørforenings udvalg angående fremtidige hovedtrafiklinier mellem København og nabokommunerne, 1926.
- 4 Nedsættelsen af Egnspanudvalget af 1928 er beskrevet i Hovedstadsreformudvalgets sekretariat: Hovedstadsområdet, 1970, s. 45.
- 5 Københavnsegnens grønne områder. Forslag til et system af områder for friluftsliv, udarbejdet for udvalget til planlægning af Københavnsegnen. Dansk Byplanlaboratorium, 1936.
- 6 Lov af 13. november 1940 om stianlæg m.v. i Københavns grønne områder.
- 7 Betænkning afgivet af Hovedstadskommissionen, 1948. Det forslag, kommissionen stillede om indlemmelse i København af 7 omegnskommuner og dele af to andre, blev ikke gennemført.
- 8 Hovedstadsreformudvalgets sekretariat: Hovedstadsområdet, 1970, s. 46.
- 9 Betænkning afgivet af den af Københavns magistrat 1. juli 1944 nedsatte kommission angående en trafikplan for hovedstaden, 1946.
- 10 Dansk Ingeniørforenings trafikliniudvalgs betænkning, 1953.
- 11 Egnspankontoret: Skitseforslag til egnspan for Storkøbenhavn. 1948 (»Fingerplanen«). Beskrivelsen af ideerne i fingerpla-

nen er baseret på Steen Eiler Rasmussen: København, 1969, s. 262–67.

- 12 Dansk Byplanlaboratorium blev stiftet i 1921 som et selskab til byplanlægningens fremme. Dets formål er bl. a. at vejlede de offentlige myndigheder.
- 13 Lov af 23. april 1949 om regulering af bymæssige bebyggelser.
- 14 Byplannævnet er et statsligt organ, der bl. a. har til opgave at godkende byudviklingsplaner.
- 15 Hovedstadsreformudvalgets sekretariat: Hovedstadsområdet, 1970, s. 47–48.
- 16 Egnspansekretariatet nedsattes i statsligt regie i modsætnings til Egnspankontoret, der i privat regie havde haft ansvaret for fingerplanen. Egnspansekretariatet for Storkøbenhavn: Status over de eksisterende forhold, 1959.
- 17 Egnspansekretariatet for Storkøbenhavn: Principskitse til egnspan for byudviklingen indtil 1980 i København, Frederiksborg og Roskilde amter, 1960.
- 18 Betænkning fra udvalget til teknisk gennemgang af principskitsen til en egnspan: 1. etape-planen, 1962.
- 19 Se side 31.
- 20 Se note 5.
- 21 Hovedstadsreformudvalgets sekretariat: Hovedstadsområdet, 1970, s. 62.
- 22 Skitse til en vestskov, 1. udkast, december 1964.
- 23 Lov af 17. maj 1961 om planlægning af Køge Bugt-området.
- 24 I en mindretalsudtalelse er der ligefrem foretaget en opregning: Byplannævnet, Egnspansekretariatet, Overfredningsnævnet, Samfærdselskommissionen, Vejdirektoratet, Statsbanernes Planlægningskontor, Boligministeriets kommitterede i byplansa-

- ger, Hovedstadskommunernes Samråd – foruden de enkelte kommuners og amters planlægningsorganer. Betænkning af 2. maj 1961. Folketings-tidende 1960–61, tillæg B, sp. 669 ff.
- 25 Hovedstadsreformudvalgets sekretariat: Hovedstadsområdet, 1970, s. 52.
- 26 Betænkning fra Boligministeriets udvalg om planlægningslovgivningen af 1963, 1965.
- 27 Egnspanrådets planlægningsafdeling har forestået en samlet storkøbenhavnstrafikanalyse og -prognose, 1967, og har ladet foretage undersøgelser om byggemodning i hovedstadsregionen, 1968, og detailhandelen i egnspanområdet, 1969.
- 28 Fingerplanen skyldes den selvejende institution Dansk Byplanlaboratorium, se note 12. Principskitsen var udarbejdet af Egnspansekretariatet under byplannævnet, se note 14.
- 29 Hovedstadsreformudvalgets sekretariat: Hovedstadsområdet, Betænkning, 1971.
- 30 Lov af 13. juni 1973 om et hovedstadsråd. Lov af 13. juni 1973 om regionplanlægning i hovedstadsområdet. Lov af 13. juni 1973 om lands- og regionplanlægning.
- 31 Egnspanrådet: Strukturplan 1972 for hovedstadsregionen, 1973.
- 32 Egnspanrådets planlægningsafdeling: Regionplanlægning 1970–1985. Forudsætninger, 1971.
- 33 Egnspanrådet: Regionplanlægning 1970–1985. Regionplanforslag, 1971.
- 34 Se note 31.
- 35 Egnspanrådet: Regionplan 1973 for hovedstadsregionen. Hovedstruktur og byvækst, 1974.
- 36 Skrivelse af 4. februar 1976 fra miljøministeriet til hovedstadsrådet. Ordlyden er gengivet i Meddelelser nr. 2 fra Hovedstadsrådet, 1976.
- 37 Hovedstadsrådet: Fire tidsfølgeskitser, 1976.
- 38 Christian Wichmann Matthiessen: Om hovedstadsregionens planlægning. Geografisk Orientering nr. 3, 1977 og samme: Ændringer i hovedstadsregionens planer. Geografisk Orientering nr. 5, 1977.
- 39 Lov af 23. april 1949 om regulering af bymæssige bebyggelser.
- 40 Ved boligministerens skrivelse af 6. oktober 1949.
- 41 Betænkning vedr. partiel byudviklingsplan nr. 2 for Københavnsegnens byudviklingsområde afgivet 2. maj 1951 af det af boligministeren 6. oktober 1949 nedsatte byudviklingsudvalg for Københavnsegnen.
- 42 Betænkning vedr. partiel byudviklingsplan nr. 6 for Københavnsegnens byudviklingsområde. Betænkning nr. 401, 1965.
4. *De gamle villakvarterer*
- 1 Mogens Lebech: Rødovre – fra bondegårde til højhuse, 1963. Fremstillingen af den tidlige parcelhusudvikling og servitutpålæggene er baseret på denne kilde.
- 2 Lov om byplaner. Lovbekendtgørelse nr. 242 af 30. april 1949.
- 3 Bygningsreglement for Rødovre kommune, 1935.
- 4 Lov om byplaner, 1925.
- 5 Jul Pedersen: Rødovre sogn, 1948.
- 6 Rødovre kommune. Partiel byplan nr. 10, 1958.
5. *Række- og etagehuskvartererne*
- 1 Oplysningerne i dette afsnit er delvis baseret på upubliceret materiale fra Rødovre kommunes tekniske forvaltning.
- 2 Mogens Lebech: Rødovre – fra bondegårde til højhuse, 1963.
- 3 Dansk Almennyttigt Boligselskab: Carlsro, 1948.
- 4 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 28, 1974.
- 5 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 29, 1974.
- 6 Rødovre kommune: Bygningsreglement, 1954 og 1960.
- 7 Rødovre kommune: Bygningsvedtægt, 1963.
- 8 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 12, 1962.
- 9 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 6, 1956, med tillæg 1960 og 1970.
- 10 Udnyttelsesgraden er forholdet mellem etageareal og grundareal. Udnyttelsesgrad 0,5 med 3½ etages boligbyggeri svarer til, at ca. ¼ af grunden bebygges.
- 11 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 20, 1962.
6. *Centerudviklingen og serviceforsyningen*
- 1 Rødovre kommune: Islev, 1976.
- 2 I dette afsnit er de adskillende årstal brugt som følge af kildematerialet.
- 3 Institut for butikcenter-planlægning: Rødovre kommune. Analyse af detailhandelen. Forslag til centerplan, 1960.
- 4 Skolevæsenet behandles i kapitel 19.
- 5 Administrationens historie behandles i kapitel 11.
- 6 Som note 3.
- 7 Biblioteksvæsenet behandles i kapitel 19.
- 8 Sygekassen behandles i kapitel 20.
- 9 Administrationen behandles i kapitel 11.
- 10 Se nærmere i kapitel 3.
- 11 Som note 3.
- 12 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 6, 1956.
- 13 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 8, 1956.
- 14 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 13 A + B, 1959.
- 15 Kirkerne behandles nærmere i kapitel 19.
- 16 Hele afsnittet er baseret på den i note 3 nævnte bog.
- 17 Institut for Butikcenter-planlægning: Rødovre kommune. Hovedcenter ved rådhuset. Center ved Rødovre station, 1962.
- 18 Dansk Almennyttigt Boligselskab: Carlsro, 1948.
- 19 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 20, 1962.
- 20 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 23, 1965.
- 21 Dette og det følgende afsnit er baseret på: Serviceforsyning. Planlægning af centre og servicefunktioner. Institut for Centerplanlægning, 1972.
- 22 Rødovre kommunes telefonhåndbog 1976/77.
- 23 Gunnar Krohn og E. Hartvig Ras-

Henvisninger

- mussen: Rødovre Centrum, Arkitektur nr. 67, 1974.
- 24 Upubliceret materiale fra Institut for Centerplanlægning, 1977.
7. *Fra soveby til industrialiseret forstad*
- 1 Trap: Danmark, bind 2, 1920.
 - 2 Københavns statistiske kontor: Statistisk Årbog for København, Frederiksberg og omegnskommunerne, 1954.
 - 3 Folke- og boligtællingen 9. november 1970: Pendling, 1974.
 - 4 Upubliceret materiale fra Det Kongelige Danske Geografiske Selskab, 1948.
 - 5 Se afsnittet om Københavns store planer, s. 23.
 - 6 Byplanloven af 29. april 1938.
 - 7 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 6, 1956.
 - 8 Danmarks Statistik: Erhvervsstrukturen i amter og kommuner. Erhvervstællingen 1958, 1963.
 - 9 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 7, 1956.
 - 10 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 11, 1960.
 - 11 Beskrivelsen af kvarteret omkring Islevdalvej er hentet fra Mogens Lebech: Rødovre – fra bondegårde til højhuse, 1963.
 - 12 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 12, 1961.
 - 13 Rødovre kommune: Tillæg nr. 1 til den under den 3. oktober 1962 godkendte partielle byplan nr. 12: Islevdalvej, tinglyst 1. december 1972, 1971.
 - 14 Rødovre kommune: Partiel byplan nr. 18, 1962.
 - 15 Som note 3.
 - 16 Tallene fra 1958 medtager ikke landbrug og gartneri. Skønsmæssigt var der 400 af den slags arbejdspladser.
 - 17 Ginge er dog på vej ud igen.
 - 18 Rødovre kommune: Islev, nuværende forhold, 1975.
8. *Befolkningens vækst*
- 1 *Kilder til befolkningsforhold.* Indbyggertallet år for år er den størrelse, der bedst karakteriserer kom-
- munen. Det er desuden det tal, der i en prognose sammenfatter forventningerne til fremtiden. Den måde, hvorpå befolkningen er blevet talt, er forskellige på forskellige tidspunkter. Fra 1924 registreredes folketallet i de folkeregistre, der indførtes i alle kommuner. Desuden er befolkningen ca. hvert 5. år blevet talt ved landsdækkende folketællinger.
- Ved folketællingerne registreredes mange andre data end selve folketallet: alder, køn, ægteskabelig stilling, erhverv, fødested, religion, arbejdsstilling og arbejdssted. I dag samles disse data i det centrale personregister (CPR) og offentliggøres hvert femte år af Danmarks Statistik. Den anden registreringstype: det løbende regnskab føres dagligt og beskæftiger sig med fire tal, som påvirker folketallet: fødte og døde, indflyttere og udflyttere. Disse fire tal er de eneste størrelser, der talmæssigt påvirker folketallet. Tallene er registreret fra 1941 af Det statistiske Departement og udsendes løbende i statistiske meddelelser og årbøger. Udover disse officielle kilder er der siden 1930 udarbejdet en række oversigter til internt brug, og der er løbende tegnet kort over befolkningsfordelingen i kommunen.
- Kilderne er således mange, og deres nøjagtighed og oplysningsmængde er stigende år for år. Folketallet kendes fra 1769. Antallet af fødte, døde, indflyttere og udflyttere fra 1930. Fra 1952 tillige hvorfra tilflytteren kom, og hvortil udflytteren rejste. Alderssammensætningen og kønsfordelingen fra 1959. Erhverv og arbejdsstilling fra 1905. Arbejdssted registreredes første gang 1970. Endelig er befolkningens geografiske fordeling opgjort siden 1950.
- 2 Dette afsnit er baseret på Lars Bugge Andersen m. fl.: Samfundsanalyse og erhvervsstruktur, 1974.
 - 3 Dette og de følgende afsnit er baseret på: Folke- og bolig-tællingen 9. november 1970. Københavns amt, Danmarks Statistik 1973 og Folke- og bolig-tællingen 9. november 1970. Pendling, Danmarks Statistik 1974.
9. *Arealudviklingen*
- 1 Statistisk Tabelværk 5. række, litra C, nr. 3: Arealets benyttelse i Danmark den 15. juli 1907, 1909.
 - 2 Statistisk Tabelværk 5. række, litra C, nr. 1: Arealets benyttelse i Danmark den 15. juli 1896, 1898.
 3. N. P. Jensen: Dansk landbrug ved overgangen til det 20. århundrede, bind 1, 1902.
 - 4 Fæstningskort 1:10.000. Geodætisk Institut, 1900.
 - 5 Analysemetoden er nærmere beskrevet i Jan Magnussen og Christian Wichmann Matthiessen: Land Use Development in Greater Copenhagen. Geogr. Tidsskr., bd. 75, 1976.
 - 6 Grundværdierne publiceres efter hver vurdering. Statskattedirektoratet, før Ligningsdirektoratet, før Overskyldsrådet.
10. *Den politiske udvikling*
- 1 Hovedstadskommissionens betænkning, 1948. Sådan er fællesskabet, udgivet af forlaget Fremad, redigeret af Ove Hansen, 1972. Samt. m. Gustav Jensen 21.11.1977.
 - 2 Fakta om Hovedstadsregionen, udg. af Hovedstadsrådet. 1977.
 - 3 Dette og det foregående afsnit bygger især på valgboegerne i kommunens arkiv.
 - 4 Socialdemokratiet i Rødovre 1906–1956, udg. af Robert Andersen, 1956.
 - 5 Vælgerforeningens protokoller og samt. m. Peder Tang 27.6.1977.
 - 6 Skrivelse fra Ruth Nielsen 15.9.1977.
 - 7 Vælgerforeningens protokoller og Sigurd Rambusch's samt. m. L. H. Christensen og H. Nymann Olsen marts 1976.
 - 8 Oplyst af civilingeniør Erik Briks Jensen 16.8.1977.
 - 9 Oplyst af Paul Anker Olsen 16.8. og 31.8.1977.
 - 10 Forfatterens eget arkiv.
 - 11 Samt. 1.11.1977 m. Erik Olsen og 7.11.1977 m. Lizzi Aksten.

11. Den kommunale forvaltning

- 1 Sognerådets forhandlingsprotokol 18.11.1916 og 2.4.1917.
- 2 Indvielse af Rødovre kommunes nye rådhus. Udg. af Rødovre lokalhistoriske Samfund. 1976.
- 3 Arkitekten, nr. 10, 1956. Byggeindustrien, nr. 23, 1956. Dagbladene 26.2. og 10.6.1956. Rødovre Avis 7.6. og 14.6.1956.
- 4 Oplyst af borgmesterkontoret.
- 5 HKs Kommunalblad sept.-dec. 1951.
- 6 Afsnittene i dette kapitel bygger på oplysning fra den kommunale forvaltning. Om vandforsyningen er der udgivet et skrift: Rødovre kommunes vandforsyning. Udarbejdet i anledning af Rødovre kommunale vandforsynings 50-års jubilæum 1. april 1977. 1977.

12. Landbrug, gartneri og handel

- 1 Folketællingen 1901, R. A.
- 2 L. A. K., Rødovre sogns kirkebog 1892-1909.
- 3 Robert Laybourn, The House of Laybourn, Kbh. 1939, s. 372 f. samt Jul Pedersen, s. 89. Se desuden folketællingen 1901 samt Rødovre sogns kirkebog 1892-1909.
- 4 Orvar Löfgren (red.), Familie, hushold og produktion, Kbh. 1974.
- 5 L. A. K., Rødovre sogns kirkebog 1892-1909.
- 6 Folketællingen 1901 samt J. P. Trap: Danmark, 3. udg., Kbh. 1920, 2. bd., s. 267.
- 7 Trap, som note 6.
- 8 Hans Gjerløv. Båndinterview med Augusta Antonia Margrethe Riise, Lokalhistorisk Samling.
- 9 Hans Gjerløv. Båndinterview med Johan Wolfgang Møller, Lokalhistorisk Samling.
- 10 Folketællingen 1901.
- 11 Folketællingen 1901.
- 12 Z. D. Lando: Mælkehandel, 1938, s. 34-45.
- 13 Se note 9.
- 14 J. C. B. la Cour: Danske gårde, 1906-1909, IV, s. 251-252. J. J. Hansen: Større danske landbrug, 1930-1936, I, s. 650-651.

- 15 Skildringen af tilværelsen på Islevgård i tyverne bygger på et interview med en af de tidligere ansatte. Interviewet har nr. I. I. G.-K, 1977, og opbevares i Lokalhistorisk Samling.
- 16 Oplysningerne om gartnerierne er hentet fra folketællingen 1901, R. A., Johannes Tholle: Danske gartnerivirksomheder I-III, 1934-35, s. 837-1124. Interview nr. I. R. - T. R. J. 1977, Lokalhistorisk Samling, Rødovre Kommunes Bygningskontor og Teknisk Forvaltning.
- 17 Interview nr. S. A. - V. S. 1976, Lokalhistorisk Samling.
- 18 R. A. Folketællingen 1911.
- 19 Som note 9.
- 20 Olfert Erichsen, erindringer fra Søtorp, kopi af manuskript i Lokalhistorisk Samling.
- 21 Som note 17.
- 22 Som note 20.
- 23 Interview nr. I. H. - W. 1977, Lokalhistorisk Samling.
- 24 Som note 20.
- 25 Interview nr. S. L. - L. J. 1976, Lokalhistorisk Samling.
- 26 Rødovre kommune, Analyse af detailhandelen. Inst. F. Butikcenterplanlægning, juli 1960, s. 50.
- 27 Interview nr. I. H. - P. 1977, Lokalhistorisk Samling.
- 28 Som note 23.
- 29 Arkitekten, årg. 56, 1954, s. 138-140.
- 30 Interview nr. M. L. - A. G. 1977, Lokalhistorisk Samling.
- 31 Interviewundersøgelse i Rødovre Centrum, foreløbige resultater. Inst. f. Centerplanlægning 1969.
- 32 Interview nr. M. N. - I J. 1977.
- 33 Kundeundersøgelse i Rødovre Centrum 1974. Inst. F. Media- og Markedsforskning.
- 34 Som note 30.
- 35 Som note 25.
- 36 Som note 30.

13. Søtorp - Rødovres første villaby

- 1 Peter Bredsdorff: Københavnske haveboligkvarterer. Beretning om Dansk Byplanlaboratoriums virk-

- somhed 1937-41, 1942, s. 80; Arkitekten, nr. 318, 1900-01, s. 27-29.
- 2 Kjeld de Fine Licht: En arbejderkoloni på Frederiksberg, Kbh. 1977, s. 21-24.
- 3 Licht, s. 16-24.
- 4 Arkitekten, 1900-01, s. 27.
- 5 Bredsdorff, s. 80. Steen Eiler Rasmussen, København. Kbh. 1969, s. 108.
- 6 Byggeinteressentselskabet Fremtidens forhandlingsprotokol 1902-1906. Protokollen opbevares i grundejerforeningen Søtorps arkiv.
- 7 Annonce i Social-Demokraten, Aftenposten og Aftenbladet 29.8.1902.
- 8 Annonce i Social-Demokraten og Aftenposten 8.8.1902.
- 9 Fremtidens love findes i forhandlingsprotokol 1902-1906.
- 10 En erklæring om økonomisk solidaritet findes i grundejerforeningen Søtorps arkiv. Principperne for den økonomiske solidaritet findes beskrevet i forhandlingsprotokol 1902-1906.
- 11 Som note 6.
- 12 Tallene gælder for år 1906. Arbejdsgiverforeningen gennem 50 Aar 1896-1946, Kbh. 1946.
- 13 Som note 6, se desuden Bredsdorff, s. 80.
- 14 Fremtidens kontingentprotokol 1902-1906. Opbevares i Søtorps arkiv.
- 15 Fra manuskript i privateje, forfattet af bogtrykker Bernhard Schmidt, kasserer og siden formand i grundejerforeningen Søtorp.
- 16 Som note 15.
- 17 P. Bredsdorff, s. 80, desuden Licht, s. 16-24.
- 18 Som note 6.
- 19 Som note 15.
- 20 Afskrift af købekontrakt vedrørende ejendommen matr. nr. 1 a, dateret den 1. nov. 1902. Tinglyst den 16. sept. 1903. Søtorps arkiv.
- 21 Grundplan i Søtorps arkiv dateret november 1902. Se også note 6.
- 22 Som note 17.
- 23 Som note 6.
- 24 Folketællingen 1911, R. A.
- 25 Jul Pedersen, s. 178-179.

- 26 Foreningens forhandlinger med kommunen fremgår af forhandlingsprotokollen 1902–1906.
- 27 Som note 26.
- 28 Jul Pedersen, s. 188–189.
- 29 Som note 26.
- 30 Som note 26.
- 31 Brev 18.4.1904 i grundejerforeningen Søtorps arkiv i mappe mrk. »særlige skrivelser«.
- 32 Som note 26.
- 33 Ovenstående oplysninger fra forhandlingsprotokol 1902–1906.
- 34 Som note 26.
- 35 Byggeinteressentselskabet Fremtidens forhandlingsprotokol 1906–1909. Grundejerforeningen Søtorps arkiv.
- 36 Som note 35.
- 37 Som note 26.
- 38 Forhandlingsprotokol for grundejerforeningen Søtorp, 1909–1926. Se desuden note 35.
- 39 Breve 17.10.1907 og 12.5.1908 i Søtorps arkiv i mappe mrk. »afskrift af sendte breve«.
- 40 Som note 39. Brevet dateret 17.10.1907.
- 41 Som note 33.
- 42 Interview nr. S. – C.H. 1976. Se note 44.
- 43 Folketællingen 1911. R. A.
- 44 Citaterne i kapitlet er uddrag af samtaler med nuværende og tidligere beboere i Søtorp. Samtalerne opbevares i nedskreven form hos forfatteren, en kopi af en del af samtalerne findes på Lokalhist. Samling.
- 45 Interview nr. S. J. – D. P. 1976.
- 46 Interview nr. S. A. – V. S. 1976.
- 47 Olfert Erichsen, erindringer fra Søtorp. Kopi af manus. i Lokalhist. Samling.
- 48 Som note 45.
- 49 Interview nr. S. – C. H. 1976.
- 50 Rødovre kommunes folkeregister, husstandskort udskrevet 1976.
- 51 Som note 26.
- 52 Grundplaner i Rødovre kommunes bygningsarkiv for villaerne på matr. nr. 1 a.
- 53 Som note 44.
- 54 Som note 46.
- 55 Som note 45.
- 56 Rødovre kommunes bygningsarkiv.
- 57 Som note 46.
- 58 I 1917 blev Søtorpbebyggelsen i lighed med det øvrige Rødovre tilsluttet NESAs elektricitetsnet, men ikke alle villaer fik indlagt belysning med det samme.
- 59 Som note 46.
- 60 Som note 46.
- 61 A. Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark 11, 1964, s. 70–72.
- 62 Som note 46.
- 63 Som note 45.
- 64 Interview nr. S. J. – A. S. 1976.
- 65 J. P. Trap, Danmark, 5. udg. 1959, bd. 1, s.682–685.
- 66 Folketællingen 1911, R. A.
- 67 Som note 47.
- 68 Som note 42.
- 69 Breve fra lægerne Strodtmann og Harslöff, dateret januar, august og november 1905. Grundejerforeningen Søtorps arkiv i mappe mrk. »særlige skrivelser«.
- 70 Som note 46.
- 71 Som note 46.
- 72 Jul Pedersen, s. 195.
- 73 Som note 46.
- 74 Som note 45.
- 75 Som note 45.
- 76 Som note 42.
- 77 Som note 64.
- 78 Som note 64.
14. *Nybyggere i Islev*
- 1 I foråret 1977 er 6 familier blevet interviewet af forfatteren til dette afsnit om deres liv i Islev. En del af disse interviews findes i nedskreven form i Lokalhistorisk Samling.
- 2 Interview I. H-W 1977 og I. H-J 1977.
- 3 Rødovre kommune, teknisk forvaltning U 9 og U 46 a.
- 4 Jul Pedersen, s. 142–147.
- 5 Jul Pedersen, s. 146–147.
- 6 Teknisk forvaltning, arkivet under matr. nr. 2.
- 7 Teknisk forvaltning, matrikelkort fra 1939.
- 8 Forhandlingsprotokol for Islehus Havekoloni og Islehus Grundejerforening 1931–1957. Lokalhistorisk Samling.
- 9 Som note 8.
- 10 Tingbog for Islev under matr. nr. 2, 9, 35 og 36. Rødovre tinglysningskontor.
- 11 Jul Pedersen, s. 129.
- 12 Teknisk forvaltning, Kaart over Brønshøj og Rødovre Sognes Pastorat 1840. Desuden U 46 a.
- 13 L. A. K. Københavns sdr. birk, realregister, Rødovre I, fol. 51.
- 14 Teknisk forvaltning, U 46 a.
- 15 Arbejdsgiverforeningen gennem 50 Aar, 1896–1946, 1946.
- 16 Islev Tingbog, matr. nr. 2, 9, 35 og 36.
- 17 Interview nr. I. H. – W. 1977.
- 18 Interview nr. I. H. – P. 1977.
- 19 Som note 8.
- 20 Som note 14.
- 21 Som note 17.
- 22 Oplyst af teknisk forvaltning.
- 23 Interview nr. I. R. – J. 1977.
- 24 Som note 18.
- 25 Som note 17.
- 26 Som note 17.
- 27 Interview nr. I. H. – J. 1977.
- 28 Som note 17.
- 29 Som note 17 og note 27.
- 30 Rødovre folkeregister, gl. kort omskrevet i 1936.
- 31 Som note 27.
- 32 Som note 30.
- 33 Som note 18.
- 34 Som note 17.
- 35 Som note 10.
- 36 Som note 27.
- 37 Rødovre folkeregister, oplysninger om befolkningssammensætningen udskrevet i februar 1977.
- 38 Som note 37.
- 39 Som note 37.
- 40 Oplysningerne i folkeregistret er sammenholdt med: Foreløbig rapport. Interview-undersøgelse i Islev 1975. Inst. f. Centerplanlægning, marts 1976.
- 41 Som note 18.
- 42 Som note 17.
- 43 Islev, nuværende forhold. Rødovre kommune 1975.

- 44 Foreløbig rapport. Interview-undersøgelse i Islev 1975. Inst. for Centerplanlægning. Desuden oplysninger fra de indsamlede interviews.
- 45 Som note 43.
- 46 Rødovre Avis, 24. november 1976.
- 47 Som note 27.
- 48 Oplyst af kommunens tekniske forvaltning.
- 49 Interview nr. I. R. – J. 1977.
- 50 Som note 17.
- 51 Som note 27 og 17.
- 52 Teknisk forvaltning, U 9 og U 46 a. Forhandlingsprotokol for Islehus Havelokoni og Islehus Grundejerforening 1931–1957. Lokalhistorisk Samling.
- 53 Som note 17.
- 54 Som note 17.
- 55 Rødovre Avis, 24. november 1976.
- 56 Som note 27.
- 57 Som note 17.
- 58 Foreløbig rapport. Interviewundersøgelse i Islev 1975. Inst. for Centerplanlægning 1976.
- 59 Som note 17.
- 60 Som note 27.
- 61 Som note 17.
- 62 Som note 18 og note 17.
- 63 Som note 17.
- 64 Som note 17.
- 65 Som note 18.
- 66 Som note 27.
- 67 Som note 18 og note 27.
- 68 Se diskussionen om familismen og storbymenneskets sociale netværk i Åke Daun, *Förortsliv*, Lund 1974.
- 69 Som note 17.
- 7 Samt. m. Gustav Jensen juni 1977.
- 8 Tekn. Forv. U 43.
- 9 Bebyggelsesplan på matr. nr. 13 A, Rødovre. Carlsro. DAB, Kbh. april 1948, stencil. Eksemplar i U 43, Tekn. Forv.
- 10 Olfert Erichsens interview med arkitekt Henry Sørensen 1977 findes nedskrevet i kopi i Rødovre lokalhist. Saml.
- 11 Som note 9.
- 12 Som note 10. Desuden oplysninger fra kontorchef Asger Rønnegren, DAB.
- 13 Kollektivbyen Carlsro, Rødovre. Dansk Almennyttigt Boligselskab af 1942 a/s, u. a.
- 14 En del af materialet til dette afsnit er indsamlet gennem interviews med nuværende og tidligere Carlsroboere. En del af disse interviews findes udskrevet i kopi i Rødovre lokalhist. Saml.
- 15 Lejerforeningen Carlsro, 1953 ff.
- 16 Interview nr. C. R. P. – K. P. 1977.
- 17 Folkeregistrets kort fra 1959. Oplysningerne er udskrevet for hver 10. husstand.
- 18 Samtale med afdelingsbestyrelsens formand Chr. Stadpris.
- 19 Som note 17. Desuden Kollektivbyen Carlsro, s. 3.
- 20 Båndinterview med Olfert Erichsen, oktober 1977. Rødovre lokalhist. Saml.
- 21 Som note 16.
- 22 Interview nr. C. R. P. – F. L. 1977.
- 23 Interview nr. C. R. P. – Æ. A. 1977.
- 24 Folkeregistret. Oplysningerne er fra 1977 og gælder hver 10. husstand. Desuden Levevilkår i Danmark, Danmarks Statistik og Socialforskningsinstituttet, Statistisk oversigt 1976. Tabel 6.1.
- 25 Interview nr. C. R. P. – B. C. 1977.
- 26 Kollektivbyen Carlsro, publ. red. af arbejdsudvalget. Desuden oplysninger fra kontorchef A. Rønnegren, DAB.
- 27 Som note 16.
- 28 Folkeregistret.
- 29 Som note 7.
- 30 Debat mellem Erling Knudsen og Esbjørn Hiort i Arkitekten, 1952, s. 327, 351 og 367 samt 1953, s. 7.
- 31 Som note 23.
- 32 Som note 20.
- 33 Som note 2.
- 34 Interview nr. M. N. 18 – I. J.
- 35 Som note 13.
- 36 Som note 34.
- 37 Som note 18.
- 38 Som note 13.
- 39 Som note 25 og 22.
- 40 Beboerbladet RAB, juni og septbr. 1972.
- 41 Som note 18 og note 40.
- 42 Samtale med kontorchef A. Rønnegren, DAB.
- 43 Som note 18.
- 44 Som note 20.
- 45 Som note 20.
- 46 Som note 18.
- 47 Lejerforeningens Carlsro, nr. 5, 1954.
- 48 Som note 23 og note 20. Desuden Carlsro Renteboliger, manuskript af Olfert Erichsen, Rødovre lokalhist. Saml.
- 49 Som note 20.
- 50 Som note 18.
- 51 Lejerforeningen Carlsro, nr. 1, 1953.
- 52 Lejerforeningen Carlsro, nr. 10 og 11, 1954.
- 53 Samt. m. C. Borgen maj 1977.
- 54 Som note 16.
- 55 Lejerforeningen Carlsro nr. 2 og 2 a, 1953.
- 56 Lejerforeningen Carlsro, nr. 9, 1953 og nr. 1–2, 1954.
- 57 Lejerforeningen Carlsro 1953 og 1954.
- 58 Samtale med den tidligere redaktør, typograf Mogens Tellgren.
- 59 Som note 18.
- 60 Som note 16.
- 61 Lejerforeningen Carlsro 1953 ff.
- 62 Lejerforeningen Carlsro nr. 3.
- 63 Lejerforeningen Carlsro 1953 ff.
- 64 Lejerforeningen Carlsro, nr. 10, 1955.
- 65 Som note 23.
- 66 Carlsro Renteboliger, manus. af O. Erichsen.
- 67 Som note 23.
- 68 Lejerforeningen Carlsro, nr. 1, 1958.
- 69 Som note 53.

15. *Kollektivbyen Carlsro*

- 1 Rødovre Avis 28.8.1952.
- 2 Carlsro 25 år, jubilæumsskrift 1977.
- 3 Expressen, Bostadsextra. Eksemplar i Tekn. Forv., U 43.
- 4 Poul Erik Skriver: Perspektiv i dansk boligbyggeri. Arkitekten 1976, s. 392–393.
- 5 Lise Kjærsgård: Forsøger at skabe en livsform. Andelsbladet 1963, s. 1162–1164.
- 6 Politiken 23.8.1977.

Henvisninger

- 70 Som note 22.
- 71 Beboerbladet Carlsro nr. 2 og 3, 1975.
- 16. Milestedet – højhusbyen syd for Roskildevej*
- 1 Jul Pedersen, s. 97, 115–121.
 - 2 Rødovre kommunes bygningskontor under respektive matrikelnr.
 - 3 Jul Pedersen, s. 204.
 - 4 Rødovre kommunes tekniske forvaltning, T. F. 450-8, højhusbygningen, samt ekspropriationsprotokollen for 1962.
 - 5 Teknisk forvaltning, U 78 b, skrivelse fra 14.1.1945, 18.6.1948 og 27.1.1953.
 - 6 Vingehjulet, særtryk, 23.4.1964, s. 2–3.
 - 7 Teknisk forvaltning, U 78, skrivelser daterede 20.12.1945 og 14.12.1945.
 - 8 Bebyggelsesplan for Københavns kommunes grunde, Kbh. 1950, stencil.
 - 9 Teknisk forvaltning, U 78, skrivelse dateret 17.6.1953.
 - 10 Tingbog for Rødovre kommune, matr. nr. 8 en m. fl.
 - 11 Interview m. arkitekt Børge Rammeskow, juli 1977.
 - 12 Som note 8, desuden Arkitekten, 1953, s. 205–211.
 - 13 Som note 11.
 - 14 Arkitekten, 1953, s. 205–211.
 - 15 Arkitekten, 1953, s. 210.
 - 16 Bebyggelsesplan for Københavns kommunes grunde, s. 6–7.
 - 17 Arkitekten, 1954, s. 339.
 - 18 Bebyggelsesplan for Københavns kommunes grunde, s. 15–17.
 - 19 Arkitekten, 1953, s. 207.
 - 20 Bebyggelsesplan for Københavns kommunes grunde, s. 6–7.
 - 21 Bebyggelsesplan for Københavns kommunes grunde, s. 10.
 - 22 I foråret 1977 er 11 familier i Milestedet blevet interviewet af forfatteren til dette afsnit om deres liv i højhusområdet. En del af disse interviews forvares i nedskrevet form i Rødovre lokalhist. Saml.
 - 23 Interview nr. M. L. – A. G. 1977, Lokalhist. Saml.
 - 24 Interview nr. M. L. – A. H. L. 1977.
 - 25 Som note 23.
 - 26 Børge T. Lorentzen: Forslag til indretning og integrering af legepladser i højhuskvarteret, stencil, 32 s., maj 1972.
 - 27 Interview med Kristian Sørensen, afdelingsbestyrelsesformand i Lejrebos bebyggelse.
 - 28 Rødovreposten og Rødovre Avis, begge fra onsdag 24.3.1973.
 - 29 Som note 27.
 - 30 Som note 24.
 - 31 Rødovre Avis og Rødovreposten 18.5.1977.
 - 32 Åke Daun, Förortsliv, s. 282–283.
 - 33 Som note 23.
 - 34 Interview nr. M. N. – L. S. L. 1977.
 - 35 Som note 34.
 - 36 Som note 23.
 - 37 Som note 23.
 - 38 Oplyst på A. A. B.'s hovedkontor.
 - 39 Som note 23.
 - 40 Dansk Arbejdsgiverforenings lønstatistik.
 - 41 Gennemsnitlig månedsløn for en funktionær var i oktober 1974 6700 kr. For en faglært arbejder var den gennemsnitlige timeløn 39,39 kr. og 34,22 kr. for en ikke-faglært. Levevilkår i Danmark, Statistisk oversigt 1976, tabel 6.29, samt Dansk Arbejdsgiverforenings lønstatistik.
 - 42 Interview med Kristian Sørensen, afdelingsbestyrelsesformand for Lejrebos byggeri, samt oplysninger fra AKB's ejendomskontor.
 - 43 Folkeregistret for Rødovre kommune, husstandskort.
 - 44 Som note 34.
 - 45 De følgende oplysninger om befolkningsstrukturen i Milestedet i 1977 er udskrevet fra folkeregistrets kort i maj 1977, hver 10. husstand i højhusområdet er gennemgået.
 - 46 Interview nr. M. M. – J. M. H. 1977.
 - 47 Inger Koch-Nielsen, Ægteskabets fremtid. Socialforskningsinstituttets pjece 7, s. 10, Kbh. 1977.
 - 48 Statistiske efterretninger 1977, nr. A 16, beskæftigelsesundersøgelsen oktober 1967, samt Levevilkår i Danmark, tabel 6.4.
 - 49 Interview nr. M. N. – I. J. 1977.
 - 50 Oplysningerne om befolkningsstrukturen i Milestedet fra år 1959 er udskrevet fra folkeregistrets kort fra dette tidspunkt. Hver 10. husstand er gennemgået.
 - 51 Som note 23.
 - 52 Som note 46.
 - 53 Som note 24.
 - 54 Sten Martini, Nyere forstadsmiljøer, Socialforskningsinstituttets publikationer nr. 61, Kbh. 1974, s. 203.
 - 55 Som note 34.
 - 56 Som note 49.
 - 57 Åke Daun, Förortsliv, s. 150 f.
 - 58 Sten Martini, s. 192 f.
 - 59 Som note 49.
 - 60 Som note 49.
 - 61 Fritid 1975, Socialforskningsinstituttets meddelelse 14, Kbh. 1976, s. 28.
 - 62 Jfr. døgnrytmen for mænd i Døgnrytme – tidsanvendelse. Socialforskningsinstituttets meddelelse 15, Kbh. 1976, tabel 2.1, 2.2 og 2.3.
 - 63 Som note 34.
 - 64 Som note 46.
 - 65 Som note 23.
 - 66 Som note 23.
 - 67 Som note 23.
 - 68 Som note 49.
- 17. Kolonihaver*
- 1 Kolonihavebevægelsen i Danmark, Kolonihaveforbundet. C. Nielsen og A. Dalskov (red.), 1953.
 - 2 Marianne Terkildsen: Havekolonien – et lille samfund i storbyen. Institut for europæisk folkelivsforskning 1970, s. 14–15.
 - 3 Tekn. Forv., T. F. 476, Kolonihaver på kommunens arealer.
 - 4 Det gælder f. eks. »Rødovre Haveby« og »Islehus Haveforening«.
 - 5 Oplyst af ingeniør N. K. Jepsen, Tekn. Forv.
 - 6 T. F. 476, kolonihaver på kommunens arealer.
 - 7 Tekn. Forv., matrikelarkivet, matr. nr. 12 av af Rødovre og 15 a m. fl. af Islev.
 - 8 Mogens Lebech: Rødovre – fra bondegårde til højhuse, 1963, s. 25. Desuden Tekn. Forv. U 4 og U 29.

- 9 Avisen, 24.7.1946. Rødovre lokalhist. Saml.
- 10 Love og vedtægter for »Haveforeningen Danø«.
- 11 Oplyst af haveforeningens formand Mogens Fly Olesen.
- 12 Jul Pedersen, s. 141–142. Desuden T. F. 476.
- 13 T. F. 476.
- 14 Nationalmuseets etnologiske undersøgelser har gennem en udsendt spørgeliste om livet i kolonihaverne modtaget besvarelser fra haveejere i »Haveforeningen Danø« og Kolonihaveforbundets sommerhuskoloni. Den følgende skildring af kolonihavefolkets hverdag bygger på disse besvarelser, som opbevares i kopi i Rødovre lokalhist. Saml.
- 15 Jørgen Haagen: Kolonihaven, 1976, s. 37 ff.
- 16 Dansk Havetidende, 1943, s. 174–175. Desuden Jul Pedersen, s. 141–142 samt oplysninger fra Kolonihaveforbundets formand Ø. Dühring og fra ingeniør N. K. Jepsen, Tekn. Forv.
18. *Statens og amtets institutioner i Rødovre*
- 1 Betænkning om Vestenceinten. Udg. af finansministeriet, 1963. Vestvolden – rekreativt miljø og historisk minde. Udg. af Vestvoldens Venner, 1976.
- 2 Forhandlingsprotokol 13.12.1917.
- 3 Samt. m. V. Arndal i Lokalhist. Saml. Jul Pedersen, s. 196. Oplysning 1.10.1977 fra V. Sletten.
- 4 Vagn Frederiksen: Postvæsenet i Rødovre kommune, 1975, i Lokalhist. Saml. Småtryk 65.86. Samt. m. V. F. 30.7.1977.
- 5 Forhandlingsprotokol 14.2.1918.
- 6 Oplysninger nov. 1977 fra Tekn. Forv.
- 7 Forhandlingsprotokol 13.7., 21.9. og 13.10.1908. 5.2. og 7.4.1909 samt de flg. år.
- 8 S. C. G. Thorning Christensen i Vingehjulet 23.4.1964. Oplysninger nov. 1977 fra DSB.
- 9 Forhandlingsprotokol 18.11.1916.
- 10 Jul Pedersen, s. 193–195. Rødovre Avis 9.10.1975. Oplysning fra forstander Henning Pedersen 24.8.1977.
- 11 Barnets Hus i 25 Aar, 1920–1945, 1945.
- 12 Oplysning fra Barnets Hus' hovedkontor 6.10.1977.
- 13 Dagspressen 15.10.1959.
- 14 Oplysning 6.10.1977 fra rektor J. Egedal Poulsen.
- 15 Rødovre Statsskoles årsskrift 1958–1976. Oplysning fra rektor Niels Ferlov 19.9.1977.
19. *De kulturelle institutioner*
- 1 Jul Pedersen, s. 260–291.
- 2 Danmarks Kirker III, Kbh. 1944, s. 351–356. Rødovre Avis 14.5.1959 omtaler restaureringen udførligt. Kirkelig Håndbog, Kbh. 1975.
- 3 Paul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie (Kirkelig Geografi) 1849–1949, I, Kbh. 1951, s. 341.
- 4 De danske Kirker, I, Kbh. 1971, s. 98. Arkitektur, 17, 1973, s. 187–196.
- 5 De danske Kirker, I, Kbh. 1971, s. 68–69.
- 6 Sammesteds, s. 83.
- 7 Som note 3, s. 340. Skrivelse 25.8.1977 fra provst J. Bønnelycke Jørgensen.
- 8 Mdtl. og skr. oplysninger fra kirken 25. og 29.8.1977.
- 9 Samtale med pastor John M. Nielson 16.8.1977 og skr. mat.
- 10 Mdtl. og skr. oplysninger fra kirken 28.8.1977.
- 11 Sognerådets forhandlingsprotokol, f. eks. 17.1.1914 og 17.1.1916.
- 12 Jul Pedersen, s. 240–254, citat s. 243.
- 13 Forhandlingsprotokol 17.3.1910, 12.1.1911, 14.12.1911, 19.12.1912, 29.12.1913, 29.12.1914, 28.12.1915. 9.5.1917, 4.4.1918.
- 14 Forhandlingsprotokol 18.11.1915.
- 15 Samme 22.11.1913, 2.12.1915, 13.5.1916.
- 16 Tage Kruse: Skole i Rødovre 1749–1974. Beretning om Rødovre kommunale skolevæsen 1942–1943 med indledning om skolevæsenets udvikling siden 1901, 1943, og Beretning om Rødovre kommunale skolevæsen 1943–1954, 1955, begge ved Johs. P. Pedersen.
- 17 Tal 1976, udg. af Københavns amt, 1976. Oplysninger fra Kult. Forv.
- 18 Integration 1–10, rapporter udg. af Kult. Forv. 1976–77.
- 19 Artikel i Rødovre Avis 4.12.1975 af H. E. Frank-Hansen.
- 20 Else Hammerich & Liselotte Taastrup: Fyret fra klassen, Mentalhygiejne 1975, 1–2. Samarbejde i kommunerne mellem social- og sundhedsforvaltningen, skole- og fritidsforvaltningen og politiet, udg. af Det kriminalpræventive råd, 1977.
- 21 Rødovre Avis 18.5.1977, samme og rødovre-posten 8.6.1977.
- 22 Flemming Sterregaard: Orienterende redegørelse vedr. Lyshøj Skole, trykt i Konference om adfærd 28.–30. januar 1977, udg. af Kult. Forv.
- 23 Skolevæsenets årsberetninger 1943–54 og 1973–74. Samtale m. Gunni Frandsen 19.7.1977.
- 24 Forhandlingsprotokol 11.2., 17.2., 10.5., 10.6. og 14.7.1910, 2.12.1915 og 29.5.1916.
- 25 Skolevæsenets årsberetning 1973–74. Lov af 7.6.1972.
- 26 Forhandlingsprotokol 8.1.1910.
- 27 Lov af 31.5.1971.
- 28 Manuskript af Johan Lange i Lokalhistorisk Samling. Skolevæsenets årsberetning 1973–74.
- 29 Rødovre Avis 21.7.1976, rødovre-posten 17.11.1976, samtale med J. Ahlquist 21.7.1977 og skrivelse fra ungdomsskolen 30.7.1977.
- 30 Forhandlingsprotokol 29.12.1913.
- 31 Beretning om Rødovre kommunale skolevæsen 1943–1954, 1955, s. 51. Samt. m. G. Toftager 24.8.1977.
- 32 Oplysninger fra skolerne august 1977.
- 33 Samtale med fritidsinspektør Knud Terney 4.8.1977.
- 34 Oplyst af Kult. Forv. august 1977.
- 35 Rødovre-Islev Handelsforening 1937–62, 1962. Rødovre Håndværker-, Industri- og Borgerforening 1937–62, 1962, s. 16–17 og foreningens proto-

Henvisninger

- koller. Samt. m. Erik Berthelsen 19.6.1977.
- 36 Forhandlingsprotokol 9.3.1911 og 11.4.1918.
- 37 Jul Pedersen: Rødovre Kommunebibliotek 1931–31. oktober 1941, 1941; samme: Rødovre Sogn, s. 254–258.
- 38 Samt. m. Dagmar Jursted 2.8.1976.
- 39 Talen er refereret i Rødovre Avis 3.12.1948.
- 40 Bogens Verden 1949, s. 7–8; 1958, s. 254–257 og 1960, s. 136–138.
- 41 P. E. Skriver: Rødovre Hovedbibliotek, Arkitektur 1970, s. 137–147.
- 42 Samt. m. Lis Lindegård 2.8.1976. Årsberetning.
- 43 Bibliotekets årsberetninger og regnskaber.
- 44 Avis-samlingen i Lokahist. Saml. og Litteratur om Rødovre, 1976, s. 35–36.
- 45 Samtaler aug. og sept. 1977 m. J. P. J. Petersen og Knud Kjeldahl.
- 46 Jul Pedersen, s. 67–84 og 298–314.
- 47 Samt. m. direktør Svend Stefansen 2.9.1977.
- 48 Oplyst af fhv. borgmester Gustav Jensen og kommunen.
- 49 Oplyst af kommunen.
- 50 Rødovre Avis 25.3.1976. Oplysninger fra Hans Gjerløv 11.9.1977.
20. Foreninger
- 1 Jul Pedersen, s. 330.
- 2 Avisen 11.1.1946.
- 3 Den vigtigste kilde er sygekassens forhandlingsprotokoller, der opbevares i Lokahist. Saml. Beretning og regnskab foreligger trykt for årene 1943–71. Jul Pedersen, s. 292–297. 88 år med Rødovre Sygekasse, 1973. Oplysninger fra borgmester Kaj Burchardt og bogholder Inger Stenspil.
- 4 Forhandlingsprotokol 1.8.1910 og tilhørende korrespondance.
- 5 Samtale med fhv. bogtrykker Axel Nielsen, R. O. G. 11.12.1976. Samtale med og skr. oplysn. fra politi-assistent Frode Nykjær Larsen, Orient, januar 1977.
- 6 Vilh. la Cour: For dansk Domstol under Besættelsen, 1945, s. 11 ff.
- 7 R. O. G.s jubilæumsskrifter 1924–49 og 1924–74 og samt. m. Axel Nielsen 11.12.1976.
- 8 F. I. R.s forhandlingsprotokol, løst indlæg.
- 9 F. I. R.s forhandlingsprotokol.
- 10 Oplysninger fra Kult. Forv., Benth Hammer og udfyldte spørgeskemaer.
- 11 Skildringen af F. I. R.s fremstød bygger på F. I. R.s arkiv, lokalaviserne og samt. m. Chr. Helmer Jørgensen 14.1.1977.
- 12 B. T. 30.10.1969.
- 13 Kult. Forv.s arkiv, pakke »Rødovre-ordningens tilblivelse«.
- 14 Som note 10. Rødovre Avis 11.3.1976.
- 16 Udfyldte spørgeskemaer. Samt. m. værkerfører R. Thunestvedt 17.2.1977.
- 16 Oplyst af kommunen.
- 17 Samt. m. Axel Frederiksen 13.9.1975, brev fra A. F. 14.8.1977.
- 18 Oplyst af Søren Sørensen og Henning Nielsen august 1977. Samt. m. Claus Borgen 20.8.1977.
- 19 Rødovre Handelsforening 1937–1947, 1947. Rødovre-Islev Handelsforening 1937–1962, 1962. Forhandlingsprotokol 1937–1958.
- 28 Samt. m. Benth Hammer 15.6.1976. Rødovre Avis' interview m. Benth Hammer 2.3.1977.
- 21 Rødovre Haandværker-, Industri- og Borgerforening 1937–1962, 1962. Bladet Rødovre. Handels-, Industri- og Borgerforening 1948–53. Forhandlingsprotokoller 1937–76. Samt. m. den mangeårige sekretær, fhv. kontorchef H. Graessler 16.6.1977.
- 22 Samt. m. Claus Borgen 20.8.1977.
- 23 Rødovre Husmoderforening 1938–1963, 1963. Oplysninger fra formanden, fru Else Larsen, 28.8.1977.
- 24 Gustav Wolter: Arbejdernes Radioklub i Rødovre 1932–1942, 1942.
- 25 Samt. m. Rasmus Skriver Rasmussen 14.8.1977.
- 26 Mysunde og Brodersby. Fællesblad for fadderskabstrekanten Hvidovre/Rødovre – Toftlund – Brodersby/Mysunde, 1952 ff. Samt. m. Harald Olsen 5.8.1977. Skrivelse fra bogholder Poul Hoffmeyer 23.8.1977.
- 27 Foreningen Norden. Rødovre Afdelings 10 år, 1961. Forhandlingsprotokollerne 1951–77.
- 28 Samt. m. Hartvig Becker 16.9.1977.
- 29 Udfyldt spørgeskema.
- 30 Skrivelse fra Benny Lund 12.9.1977.
- 31 Oplysninger fra formanden, ingeniør P. Mikkelsen 17.9.1977.
- 32 Protokol og scrapbog 1934–47. Samt. m. Mogens Sigvard Olsen 2.10.1977.
- 33 Elite-Nyt 1949–77 og sange m. m. i Lokahist. Saml. Udfyldt spørgeskema. Samt. m. Mogens Sigvard Olsen 2.10.1977.
- 34 Oplysninger juni 1977 fra Gunni Frandsen, Aasta Gam, Verner Larsen, Inge Møller, Doris Refsager og Claus Thomsen.
- 35 Rødovre Teater- og Kulturforenings programmer og vedtægter. Fremstilling af foreningens historie ved Arne Strunø. Samt. m. A. S. 29.3.1976.
- 36 Samt. m. Axel Nielsen 11.12.1976.
- 37 Lokahist. Saml. Småtryk 02.9., Rødovre Avis 22.5. og 11.12.1975, 29.1. og 19.2.1976, rødovre-posten 28.5.1975.
- 38 Rødovre Ugeblad 6.1.1949.
- 39 Foreningens arkiv i Lokahist. Saml.
- 40 Oplysningerne i skemaet stammer fra kommunen. Samt. m. Knud Terney 4.8.1977.
- 41 Samt. m. Knud Terney 4.8.1977.

NAVNEREGISTER

Registret omfatter alle personer, som er nævnt i teksten eller billedteksterne og de fleste af de virksomheder og institutioner, som hører hjemme i Rødovre. For personer anføres i almindelighed kun den seneste stillingsbetegnelse. Forkortelser: sgmedl. = medlem af sognerådet; kbmedl. = medlem af kommunalbestyrelsen.

A

A.O.F. 291, 326, 329
Abrahamsen, Jens, grosserer 184
Abrahamsen, Søren, førstelærer 280, 281
Absalon Camping 136, 301
Aftenskole, Den kommunale 291
Ahlquist, Jørgen, skoleinspektør 291, 331
Aksten, Kirsten, kioskbestyrelser 232
Aksten, Lizzi, vælgerforeningskasserer 140
Alberti, P. A., minister 175, 186
Alling, C. K., trykluftapparat 88
Andersen & Bruun, fabrik 82
Andersen, Alfred Aage, kbmedl. 131, 140
Andersen, Anny, kollektivchef 232
Andersen, Axel, arkitekt 220
Andersen, C. Bruun, købmand 318
Andersen, Folmer, civilingeniør 143
Andersen, Georg, kbmedl. 127, 137
Andersen, Henning, varmemester 232
Andersen, K. B., minister 282
Andersen, Kim, redaktør 298
Andersen, Majus, idrætsleder 308
Andersen, Mathilde Dagmar, gift med bødker A. 174
Andersen, Ole, gartner 124
Andersen, Peder, bødker 174
Andreassen, Alfred, skoledirektør 282, 285
Arbejderbo 55
Arbejdernes Andelsboligforening (A.A.B.) 240, 243, 244
Arbejdernes Byggeforening 182
Arbejdernes kooperative Byggeforening (A.K.B.) 240, 243
Arbejdernes Radio- og Fjernsynsklub 321
Arbejdernes Samaritaterforbund 304
Arndal, Valdemar, kriminalassistent 265
Arvin, H., gartner 308
Asmussen, Christian, gartner 170, 316
Atletklubben Ares 310

Aunsholm, Poul, politimester 265

Avarta, boldklub 310

Avisen 298

B

Badmintonklubben Carlsro 234, 310
Bangsborg, Vagn, cykelrytter 316
Barnets Hus 269–70
Becker, Hartvig, hjemmeværnsofficer 323
Bendtsen, B. B., civilingeniør 220
Berthelsen, Erik, ingeniør 293, 322
Berthelsen, Jørgen, politiker 258
Biblioteker 63–65, 76, 78, 238, 293–97, 330
Bil Bio 200, 302
Bille, Arthur, rådmand 126, 128
Biscuitfabrikken Royal 81
Bisgård, Eigil, kbmedl., 130
Bjørn, Erik, bladudgiver 298
Blå rutebiler, De 87, 267
Boesen, Viggo, arkitekt 277
Boldklubben Rødovre 310
Bomhuset 12, 300, 318
Borgen, Claus, grosserer 140, 233, 320
Borgerlig Fællesliste 135
Brandholmskroen 61, 67, 301, 308
Brandt, V., læge 289–90
Broch, Michael, kbmedl. 129, 130, 140
Broparken, socialcenter 162–63, 297
Bruun, Palle, billedhugger 277
Brødrene Teichert, entreprenører 310
Brøddehytten 301
Bukh, Niels, gymnastikpædagog 308
Byggelegepladsen Nyholms Allé 236, 286

C

Callisen, Poul, sg/kbmedl. 127–29, 138
Carlsen, Thyra, detailhandler 177

Navneregister

Carlsro 33, 45–50, 52, 54, 67, 70, 98, 101, 102, 136, 142, 219–38
Carlsro Motorclub 237
Benjamin Christensen, biografdirektør 301
Christensen, Christian Lauritz, sognerådsformand 124–26, 259, 291
Christensen, Gunnar, købmand 319
Christensen, H. C., sgmedl. 125
Christensen, H. P., politimester 265
Christensen, I. C., minister 175
Christensen, Jørgen 319
Christensen, L. H., kontorchef 137
Christensen, Lars, købmand 319
Christensen, Richard, vicedirektør 130, 131, 146
Christian 9., konge 12
Christiansen, gartner 291
Christiansen, Ejner Hovgaard, kbmedl. 130
Christiansen, Oluf, fabrik 82
Christoffersen, A. Blicher, kbmedl. 130
Christoffersen, T., kommunebogholder 146
Church of the Nazarene 278
Civilforsvars-Forbundet 304
Corneliussen, L. C., forpagter 203
Corneliussens enke, forpagter L. C. 203, 213
Cour, P. C. Dornonville de la, direktør 35–37, 40, 267
Cour, Vilh. la, historiker 308
Cykelklubben Fix 310, 316

D

D.U.I. Leg og Virke 310, 325, 329
D.S.U. 294
Dahl-Nielsen, Einar, borgmester 127–31, 135, 330
Dalby, Rasmus J., sognerådsformand 126, 127
Damhuskroen 12, 13, 61, 67, 133, 136, 196, 200, 294, 299–301, 308, 318
Damhustivoli 300–301
Danfeldt, Carl, gartner 329, 330
Danmarks Kolonihaveforbund 259–62, 270
Dannesboe, Harry, kunstmaler 331
Dano, maskinfabrik 259
Danoværket, komposteringsanlæg 87, 88
Dansk almennyttigt Boligselskab (D.A.B.) 46, 49, 70, 142, 219ff, 233–234
Dansk Apparatfabrik 81
Dansk Folkehjælp 304
Dansk Fritidshjemsseminarium 271

Dansk Samling 127
Danske Kvinders Beredskab (D.K.B.) 304
Doktorhaven, pensionistboliger 65, 162
Dorthe Mariehjemmet, plejehjem 297
Dreyer, Erik, forligsmand 147

E

Eight, The, bordtennisklub 316
Ekstra-Bladet 298
Elholm, Poul, bagermester 135
Elizabeth 2., dronning af England 272
Elite-Klubben 324–25
Elkjær, Ejnar, sg/kbmedl. 127, 137
Engskrænten, plejehjem 163, 297
Erichsen, Ernst Runge, politiker 136, 137, 317
Erichsen, Ingrid, postbestyrer 225, 232
Erichsen, Olfert, kunstner 174, 176, 222, 224, 225, 231, 232, 237, 331
Espehus, traktørsted 136, 227, 301
Espevang, ungdomspension 269
Exner, Inger, arkitekt 276
Exner, Johannes, arkitekt 276

F

F.D.F./F.P.F. 273, 304, 325–26
F.O.F. 291, 326, 329
Filipsen, Daisy, kbmedl. 130–31
Fisker, Kay, arkitekt 240
Foreningen Forsamlingshuset 328
Foreningen Norden 322
Foreningen Socialt Boligbyggeri 240
Forstædernes Handelsskole 293
Fosdal, Niels, stadsingeniør 31, 70, 130, 131, 151
Frandsen, Gunni, ledende skolepsykolog 289
Frank-Hansen, H. E., skoledirektør 130, 131, 285
Frederik 3., konge 274
Frederiksen, Axel, grosserer 317, 328
Frederiksen, Edvard, sognepræst 277
Frederiksen, H. P., kriminalassistent 325
Frederiksen, Vagn, postmester 267
Fremskridtspartiet 130–31, 133, 140, 288
Fremtiden, byggeforening 182ff, 303
Fællesrepræsentationen for Idrætsforeninger i Rødovre (F.I.R.) 304, 310ff

G

G 41 (gymnastikforening) 309–10
 Gam, Aasta, kbmedl. 130, 136
 Gamborg, Samuel, sognepræst 277
 Gensidigt Forsikringsselskab Trafik 90
 Ginge, fabrik 89
 Gjerløv, Hans, biografdirektør 302, 327
 Gjetting, Kirsten, kbmedl. 130, 131
 Glade Bowlere, De 316
 Granholm, Carl, kommunesekretær 146
 Grip, Carl V., sgmedl. 126, 135
 Grundejerforeninger 34–42, 303, 317, 328
 Grøndalslund Kirke 68, 277
 Gudme, Peter de Hemmer, journalist 308
 Gymnastikforeningen Pensionisterne 316

H

H.B. (Hovedstadens Brugsforening) 71, 178, 214
 H.K. 144
 Hamann, Kai, kbmedl. 131, 138
 Hami, forretningskæde 72
 Hammeken, A. O., bogtrykker 298
 Hammer, Benth, elinstallatør 140, 177, 315, 319
 Hammer, K. K., manufakturhandler 176, 177
 Hansen, hjulmand 161
 Hansen, Arne L., kunstner 143
 Hansen, Christian, sgmedl. 124
 Hansen, E. Berenth, stadsbibliotekar 294, 297
 Hansen, H. A., sgmedl. 124, 126
 Hansen, Hans, jordbruger 133
 Hansen, Hans Peter Christian, dyrlæge 124, 164
 Hansen, Henry 127
 Hansen, Johannes, overlærer 221, 274
 Hansen, Jørgen Højgaard, sognepræst 277
 Hansen, Lars, smed 164
 Hansen, Laurids, restauratør 301
 Hansen, Maren Christine, sgmedl. 126
 Hansen, Ove, borgmester 147
 Hansen, Poul, billedhugger 307, 317
 Hansen, Robert L., biblioteksdirektør 295
 Hansen, Aage Falk, sognepræst 308
 Hedtoft, Hans, statsminister 147
 Heerup, Henry, kunstner 330
 Heerup, Marion, kunstner 330
 Heerwagen, Jørgen, skoleelev 324

Hendriksholm Grundejerforening 38
 Hendriksholm Kirke 68, 277
 Hendriksholm Skole 281, 283ff
 Henningsen, H. C., direktør 120
 Hey, K. B., kontorchef 285
 Hjemmeværnet 322–23, 329
 Holm, Svend, læge 290
 Huld, Leon, hjemmeværnsofficer 323
 Husum Møllekro 135, 308
 Hyldahl a/s, adresseringsbureau 90
 Høgsbro, Svend, arkitekt 240
 Høgsgaard, V., kommunesekretær 146

I

Indre Mission 278
 Invalideredes Oplysningsforbund 291
 Irma, produktion og udsalg 72, 87, 89, 130, 131, 178, 214
 Islev Kirke 68, 215, 275–76, 284
 Islev Klub- og Selskabslokaler 301, 308, 320
 Islev Kro 301
 Islev Skole 61, 63, 64, 76, 215, 280ff, 311
 Islev Bio 200, 302, 326
 Islev Teater 200, 302, 326
 Islev Trælasthandel 87
 Islevbadet 76, 312
 Iversen, Lars, vognmand 267

J

Jacobsen, Arne, arkitekt 142–43, 220, 282, 296, 297
 Jacobsen, Erhard, politiker 127
 Jacobsen, Mogens, arkitekt 220
 Jacobsen, Robert, billedhugger 276
 Jehovas Vidner 278
 Jensen, Carl Anker, restauratør 300
 Jensen, Edvard, kunstmaler 278
 Jensen, Gustav, borgmester 31, 70, 121, 126–130, 134, 138, 143, 219, 272, 275, 322, 326, 328
 Jensen, H. Henrik, sgmedl. 124
 Jensen, Holger, arkitekt 278
 Jensen, Jens, lærer 294
 Jensen, Jens, smedemester 144
 Jensen, L. P., sadelmager 306
 Jensen, Laur. Chr., salgschef 135
 Jensen, Lauritz Wilhelm, manufakturhandler 205
 Jensen, Ole, købmand 175, 305, 306

Navneregister

- Jensen, Poul Henrik, kunstmaler 277
Jeppesen, Ruth Toxværd, viceborgmester 130, 131
Jespersen & Søn, byggeelementer 87
Jespersen, Jens Marius, arkitekt 282
Jessen, Richard, arkitekt 277
Johansen, karetmager 165
Johnsen & Søn, entreprenør 88
Junghøj, Kirsten, vælgerforeningsformand 135
Jursted, Dagmar, biblioteksassistent 294
Jørgensen, Albert, gartner 170, 171
Jørgensen, Christian Helmer, viceborgmester 130, 131, 140, 312, 315, 319
Jørgensen, H., gartner 124, 169, 276
Jørgensen, J. P. Marius, maler, sgmedl. 124, 133, 134, 187, 306
Jørgensen, Johan Bønnelycke, provst 275
Jørgensen, Johannes, civilingeniør 220
Jørgensen, Jørgen, minister 138, 271, 281
Jørgensen, Jørgen A. D., gartner 169
Jørgensen, Mogens, billedhugger 278
- K
- K.F.U.M./K.F.U.K.-spejderne 273, 325–26, 329
Kampmann, Hack, arkitekt 293
Kampp, Poul, kbmedl. 129, 130, 139, 140
Kari, Leo, forfatter 139
Keramikernes Stiftelse 240
Kierkegaard, H. E., sagfører 185
Kierkegaard, Jens, grosserer 184
Kjeldahl, Knud, redaktør 298
Kjær, Niels, bogbinder 305, 306
Klausen, K. M., politiker 134
Klingsey, bygningsinspektør 160
Klint, Morten, havearkitekt 240
Klittegaard, P. H. E., sognerådsformand 125, 126, 127
Knallertbane 76
Knudsen, A., gartner 70, 170, 174, 302, 316, 317
Knudsen, Bertel, kommunaldirektør 130, 131, 146
Knudsen, Erling, direktør 220, 230
Knuth, Eigil, polarforsker 331
Kobbelsø, ferielejr 292
Koch, L., provst 280
Kolonihaveforbundets Sommerhuskoloni 32, 258–62
Kommunistiske Parti, Danmarks 126–31, 136–37, 235
Kongsø, Emmy, foreningsformand 320
Kongsø, Hans, redaktør 127, 128, 138, 139, 298–299, 318, 320
Konservative Folkeparti, Det 123–31, 135–36, 288
Kornerup, Uffe, politimester 265
Korsdal, gartneri 79
Krag, Jens Otto, minister 272
Kragh-Jacobsen, Svend, kritiker 326
Krebs, Nathalie 331
Kristensen, Ebbe, kbmedl. 129, 130, 131, 139, 140
Kristensen, Eske, arkitekt 240, 241
Kristensen, Knud, minister 139
Kristensen, Sigvald, litograf 184, 187
Krogh, Mogens K., gartner 135–36
Krohn, Gunnar, arkitekt 180
Kruse, Tage, skoledirektør 284, 285
Kulturelt Virke, oplysningsforbund 291
Käszner, Johan Fr., sognepræst 275
Kø-Optimisterne, idrætsforening 316
Københavns almennyttige Boligselskab (K.A.B.) 45, 50, 53, 98
- L
- L. L. Radio 88
Land- og Havebrugerliste 124, 125
Lange, Johan, overtandlæge 290
Larsen, Aksel, minister 139
Larsen, Christian Emil, vejformand 294
Larsen, Ole P., sgmedl. 124
Lassen, Lauritz Peter, pantefoged 126
Lauesen, Gudrun, billedhugger 144, 238
Laursen, J. A., civilingeniør 240
Lausten, Jens, assistent 139
Laybourn-slægten 164
Lebech, Mogens, forfatter 44, 328, 331
Legarth, Frederik, proprietær 168
Lejerbo 51, 240
Lilleskolen 289
Lindegård, Lis, stadsbibliotekar 130, 297
Lindinger Trading Co. 90
Linex, fabrik 88
Linvald, Just, musikkonsulent 285
Lions Club 323
Lorentzen, Børge T., stadsarkitekt 130, 160, 244, 270, 282, 283, 284, 288, 292, 302, 313
Lund, Benny, typograf 324
Lyan Farvefabrik 87

Lydik, G., lærerinde 294
 Lyshøj, observationsskole 288
 Lænken, Foreningen 324, 329

M

Malmer, Eigil, bibliotekar 296
 Madsen, K. B., ledende skolepsykolog 289
 Madsen-Mygdal, T., minister 175, 305
 Magasin, stormagasin 72
 Malmstrøm, Poul, civilingeniør 240
 Markamp, Arne, sg/kbmedl. 127, 128, 135, 136
 Meïr, Golda, israelsk minister 272
 Milestedet 46, 52, 54, 55, 98, 101, 102, 239–57
 Milthers, Gunnar, arkitekt 240
 Moesgaard, E., slagtermester 318
 Mølested, Rasmus J., politikommissær 265
 Mulvad, John, typograf 139
 Munck, Ebbe, journalist, hofchef 331
 Murerfagskolen 293
 Møller, Axel, minister 147
 Møller, Erik, arkitekt 240
 Møller, Fritz, sognerådsformand 123, 124
 Møller, Helveg, arkitekt 240
 Møller, Otto Jensen, sognerådsformand 125, 126
 Møller, Per, kbmedl. 130, 131
 Møller, Svend, arkitekt 43
 Møller, T. R., dommer 265

N

N.E.S.A. 153, 159
 Nazarærens Kirke 278
 Nedergaard, Paul, sognepræst 278
 Nielsen & Lydiche, bogtrykkeri 182
 Nielsen, Axel Holme, forretningsfører 306, 327
 Nielsen, Anne Marie Carl, billedhugger 293
 Nielsen, Axel, bogtrykker 309, 316, 327
 Nielsen, Axel R., forstander 293
 Nielsen, E. Schade, regnskabschef 146
 Nielsen, Carl, sognepræst 277
 Nielsen, Erik, kontormaskiner 90
 Nielsen, Erling, forbundsformand 306
 Nielsen, F. Duelund, fabrik 82
 Nielsen, Ferdinand, typograf 183, 198
 Nielsen, Fjord, gartner 170
 Nielsen, Henning, overlærer 317

Nielsen, Jens, sgmedl. 124
 Nielsen, Karl Axel Hviid, stationsleder 151
 Nielsen, Kurt, fotograf 319, 331
 Nielsen, Marie 183, 189, 198
 Nielsen, N. P., politiker 121
 Nielsen, Ole, vognmand 203
 Nielsen, Ruth, skatteinspektør 130
 Nielsen, Ruth, vælgerforeningsformand 137
 Nielsen, Tage, kbmedl. 130, 131, 140
 Nielsen, Waldemar, biografdirektør 301
 Nordisk Plaster Industri (NOPI) 87, 88
 Nordisk Plastic 88
 Nordisk Pyjamas- og Skjortefabrik 81
 Nordstrøm, Patrick, keramiker 331
 Nyager Skole 37, 49, 282ff
 Nye Kirke, Den 278
 Nylund, Gunnar, keramiker 331
 Nyt omkring Roskildevejen, tidsskrift 298
 Nyt Rødovre, Et 130, 131, 133, 140

O

Ohlsson, Tyge, arkitekt 239
 Olesen, Kjeld, minister 141
 Olsen, Erik, kbmedl. 130, 131, 140
 Olsen, Gerda F., sgmedl. 126, 136
 Olsen, H. Nymann, snedkermester 137
 Olsen, Hans, kunstner 144
 Olsen, Harald, stadsdyrlæge 322, 325
 Olsen, Mogens Sigvard, typograf 324, 325
 Olsen, Paul Anker, kbmedl. 129, 130, 131, 139
 Orchideterrassen, restaurant 301
 Orient, idrætsforening 308, 310, 315
 Osborg, Bent, kbmedl. 130, 131
 Ottosen, J., tømrermester 184
 Overgaard, Peder Skole, arkitekt 240

P

Pahlevi, Reza, shah af Persien 272
 Parbst, Ole, kbmedl. 130, 131, 138
 Pasternak, kunstner 302, 326
 Pedersen, vaskekone 195
 Pedersen, Alfred, kunstmaler 331
 Pedersen, Johannes Green, kbmedl. 128, 136
 Pedersen, Johannes P., skoledirektør 124, 128, 144, 276, 281, 285, 291

Navneregister

- Pedersen, Jul, overbibliotekar 294–95
Pedersen, Kr., sognerådsform. 123, 124, 125, 186, 187
Pedersen, Viggo, kbmedl. 129, 138
Pensionistsvømmeklubben 316
Petersen, Annine, Carlsrobeboer 237
Petersen, Carl, minister 142
Petersen, Christian, sgmedl. 124
Petersen, J. P. J., redaktør, bladudgiver 298
Petersen, Knud, billedskærer 199, 331
Petersen, Lizzi Dibbern, gymnastiklærerinde 313
Petersen, Peter, sgmedl. 124
Petersen, Rasmus, sgmedl. 124
Petersen, Viggo, ingeniør 39, 43, 151
Pibe-Johansen, skomager 61
Politi 65, 76, 78, 265, 266
Politiken 298
Ponsaing, Georg, arkitekt 275, 281, 282, 306
Postvæsen 65, 76, 228, 265–67
Poulsen, Alex, arkitekt 220
Poulsen, Jens, sg/kbmedl. 127, 128, 321, 325
Poulsen, Svend, gartner 174
Poulsen, Thorvald, politiker 127, 128, 141, 306
Propforeningen 300, 323
Prøven, industrikvarter ved 84, 87
Prøven, ungdomshjem 269
Pædagogisk Central 289, 330
- R
- Radikale Venstre, Det 126–131, 137–38
Rammeskov, Børge, arkitekt 240
Rasmussen & Schiøtz, entreprenører 315
Rasmussen, E. Hartvig, arkitekt 180
Rasmussen, Esther, kbmedl. 130, 131
Rasmussen, Hans, kbmedl. 130, 131
Rasmussen, Knud E., gartner 221
Rasmussen, Ole, gårdejer 160, 304, 305
Rasmussen, R. N., sagfører 219
Rasmussen, Rasmus Skriver, kbmedl. 130, 131, 321
Reproteknisk Fagskole 293
Retsforbundet 127, 128, 138–39, 298
Rich, Jørgen Chr., sognepræst 277
Rio Bio 71, 200, 301–02
Ronge, Albert W., forstander 262
Rosenbeck-Hansen, E., snedkermester 276
Rovsing, Christian F., kbmedl. 130, 136
Rovsing, Ellen, kbmedl. 129
- Rødovre almennyttige Boligselskab (R.A.B.) 47, 49, 56, 219, 232
– Apotek 75, 227, 318
– Atletik Club 310, 316
– Avis 127, 138, 213, 298–99, 315
– Badmintonklub 310
– Boligselskab 53, 54, 55, 56, 98, 128
– Bordtennisklub 316
– Bowling Alliance 310
– Centrum 42, 55, 56, 60, 69–76, 116, 142–43, 178–180, 214, 235, 269, 272, 301
– Folkeblad 298
– Folkebogssamling 293, 294
– Folketidende 298
– Frivillige Korps 324
– Handelsblad 318
– Handelsforening 293, 317–19
– Handelsskole 293, 318
– Havebys Vandværk a/s 156
– Husmoderforening 320
– Håndboldklub 310
– Håndværkerforening 319
– Idræts Club (R.I.C.) 304, 307, 309–10
– Idrætsklub 307
– Industriforening 320
– -Islemark lokale selskabelige Forening af 22 Maj 1920 303
– Jiu-Jitsu og Judoklub Yawara 310
– Kirke 60, 61, 273–75, 279, 281
– Kunstkreds 327
– Købmandshandel 60
– Lejerforening 317
– lokalhistoriske Samfund 327–28
– Læseforening 293, 303
– og Omegns Gymnastikforening 304, 307–10
– og Omegns selskabelige Forening 303
– -Posten 298
– -posten 298, 315
– Rotary Klub 323
– Skole 60, 61, 63, 64, 65, 186, 200, 201, 279, 291, 293
– Sogns Avis 298
– Sport, medlemsblad 315
– Sportsfisker Forening 310
– Skytteforening 310
– Skøjteklub/ Skøjte- og Ishockeyklub 310, 316

Rødovre Statsskole 68, 271
 – Statsskoles Volleyballklub 316
 – Sygekasse 64, 272, 304–07
 – Teater- og Kulturforening 302, 326, 329
 – tekniske Selskab 293, 318
 – Tennisklub 310
 – Ugeblad 298
 – Vandværk, andelselskab 156
 Rødovrehallen 76, 235, 236, 315–16
 Rødovrehus, feriehus 293
 Rødovremarch 315
 Rønneholm, børneinstitution 162
 Rådhuset 68, 69, 70, 78, 142–44, 238
 Raaschou, P. H., dommer 265

S

Sabroe, Karen, arkitekt 220
 Samvirkende Boligselskaber 240
 Saxbo 331
 Scaniadam a/s, automobilfirma 87
 Schmidt, Bernhard, bogtrykker 134, 184, 188
 Schmidt, J. Palle, arkitekt 220
 Schmidt, Louis, kunstner 144
 Schrøder, litograf 194
 Seidelin, I., tandlæge 290
 Siemens, el. firma 90
 Sjølander, Axel, mekaniker 322
 Skandinavisk Bakelitindustri 82
 Skjellerup, Poul, murermester 276
 Skolen ved Espelunden 283ff
 Skolen ved Milestedet 282ff
 Skovly, ekskursionssted m. m. 292–93
 Skovmand, Sven, politiker 138, 141
 Skule, Nial, kbmedl. 130
 Skaarup, Hans Hartvig, arkitekt 282
 Sletten, Viggo, politikommissær 265
 Slotsaa, S. B., kbmedl. 129, 130, 131, 135–36
 Socialdemokratiet 124–31, 133–35, 138, 235, 294
 Socialistisk Folkeparti 129–31, 139–40, 235
 Sofie Amalie, dronning 274
 Stadion 65, 73, 309–10
 Stadpris, Chr., ingeniør 233
 Statens pædagogiske Forsøgscener 270–71
 Statens Biltilsyn 87
 Stationscentret 69, 70–72
 Stefansen, familien 300–301

Steincke, K. K., minister 161
 Stelmaszczyk, Jan, idrætsmand 316
 Stenfeldt-Hansen, glas en gros 88
 Stephensen, Magnus L., arkitekt 220
 Struers, artikler til laboratorier 90
 Strunø, Arne, overassistent 326
 Svendsen, E. M., stadsingeniør 128, 151
 Svendsen, M. S., kbmedl. 124
 Swedenborg, Emanuel, teolog 278
 Sukarno, indonesisk præsident 272
 Svømmeklubben Vest 310, 311
 Søjberg, Chr., politikommissær 265
 Sønderjydsk Forening 321
 Sørensen til Rødovregård, slægten 164
 Sørensen, A. Reinholdt, gartner 205, 213
 Sørensen, Adolf, sgmedl. 126, 137–38, 270
 Sørensen, C. Th., havearkitekt 240
 Sørensen, Niels Chr., sognerådsformand 124, 125, 170, 197, 321, 330
 Sørensen, Søren, arbejdsmand 317
 Søtorp villaby 13, 34, 35, 37, 43, 79, 101, 116, 133, 181–202, 303

T

Tafdrup, Ulla, arkitekt 220, 225
 Tang, Peder, rådmand 127–31, 136, 272
 Teknisk Skole 293
 Thejll, arkitekt 160
 Thorball, Knud, arkitekt 220
 Thorsen, Henning, fabrikant 320
 Thunestvedt, Ragnvald, idrætsmand 316
 Thygesen, Anders, gartner 203
 Tinderhøj Skole 49, 50, 68, 282ff, 326
 Titus, maskinfabrik 81
 Toftager, Gunnar, overlærer 291
 Tomra, Hugo, redaktør 298
 Torbenhus 65, 263
 Tostegårdsværket 155
 Trangbæk, Else, idrætskvinde 316
 Trangbæk, Kurt, idrætsmand 316
 Trimkomiteen 315

U

Ulrich, Kay, amtmand 121
 Ulrich, Per, kunstner 331

Navneregister

Ulrichsen, Niels, havearkitekt 240

Ulrik, F. F., distriktslæge 182

Ulvsager, H. C., revisor, kbmedl. 129, 139

Ungdomsbyen 270

V

V.I.B.O. 57

Valhøj Skole 50, 56, 68, 282ff, 311

Vanføres Boligselskab 128

Venstre 124–31, 138, 139

Vestbadet 68, 236, 242, 311

Vestforbrænding i/s 155

Vestvolden 24, 28, 32, 33, 40, 51, 57, 76, 119, 209,
211, 213, 263–65

Vestvoldens Venner 264–65

Vestvoldgildet 323

Vørslev, Erling, socialinspektør 130, 161

W

Wamberg, Harald, sognepræst 273

Wamberg, Niels Juel, sognepræst 273–74

Westergaard, G., kontorchef 128, 146

Westergaard, Valdemar, arkitekt 184, 192

Wieth, Knud, E., distributionschef 140

Wollenberg, Leif, kbmedl. 130, 131, 135

Ø

Ørbygård, plejehjem og pensionistboliger 57, 76, 150,
162, 297

Å

Aagesen, gartner 135

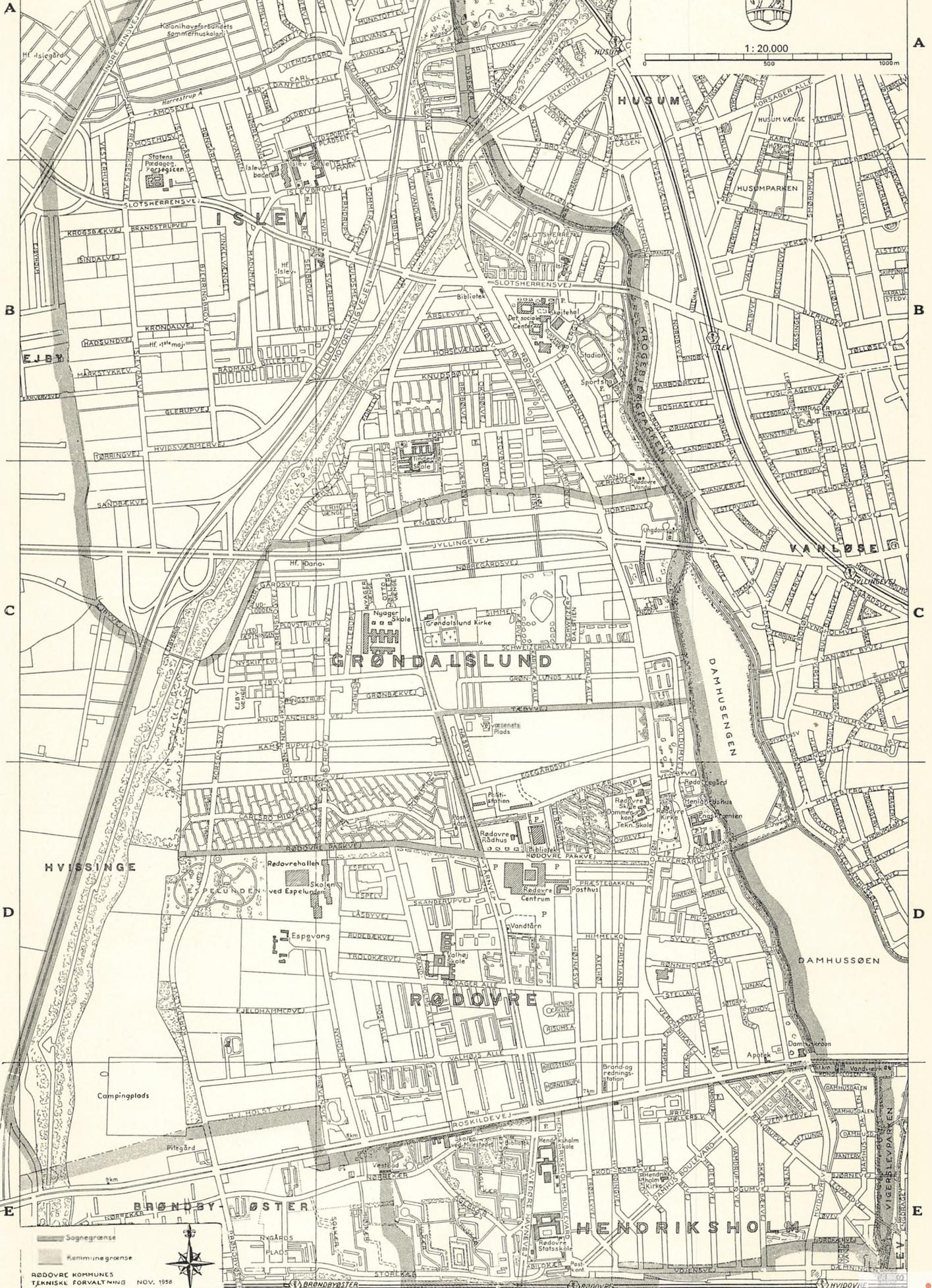
Aalholm-Rødovre Avis 298

RØDOVRE KOMMUNE

1:20,000

500 1000 m

RØDOVRE KOMMUNES
TEKNISKE FORVALTNING NOV. 1958

Rettet: sept. 1976

1

2

3